Minu kutsumus RAEM

Minu kutsumus RAEM

ERNST KRENKEL

MINU KUTSUNG ON RAEM

VENE KEELEST TÕLKINUD RALF TOMING

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · TALLINN 1979

91(98)
K 73

Originaali tiitel:
Эрнст Кренкель
RAEM — мои позывные
Издательство «Советская Россия»
Москва 1973

Sarja kujundus: Helmut Polberg
Umbrise illustratsioon: A. Orupõld

4702010200
K 70302—245 / M901(16) — 79 145 — 79

© Изд. «Советская Россия», 1973
© Tõlge eesti keelde.
Kirjastus «Eesti Raamat», 1979

AUTORILT

Hiljuti leidsin ma ühest raamatust suurepärase lause: «Kui te loete biograafiat, siis pidage meeles, et tõde ei ole kunagi avaldamiskõlblik.» Need on Bernard Shaw' sõnad. Hinnates küll täiel määral tema sarkastilist huumorit, püüan siiski jääda maksimaalse tõepärasuse piiridesse. Vastasel korral pole minu mälestusi kellelegi tarvis. Ma ju kirjutan sellest, mida tegin, missuguste inimestega kohtusin, missuguste sündmuste tunnistaja olin ja missugustest sündmustest ise osa võtsin. Kogu elu olen ma seisnud kahe jalaga patusel maapinnal, mitte klaaskupli all. Tõenäoliselt just see ongi kõige olulisem ja huvitavam.

Minu elu algas murrangulisel ajal. Ma ei tea, kes oleks minust saanud, kui oleksin ilmale tulnud viiskümmend aastat varem. Kuid «murranguline aeg» tegi oma töö ja minust sai õnnelik inimene.

Juhuslikkus ja seaduspärasus on minu elus teineteisega läbi põimunud. Kui ma aga kord avaldasin tunnustust juhustele, ütles mu naine etteheitvalt:

«Jah, sul vedas tõepoolest. Sa sattusid osa võtma paljudest ekspeditsioonidest. Aga ära unusta, kui visalt sa sinna püüdsid!»

Ekspeditsioonidel pidasin ma päevikuid. Kui kõik need märkmed üksteise peale laduda, tuleb virn üsna kõrge. Selles virnas on minu elu parimad aastad.

Ma oleksin õnnelik, kui minust oleks saanud kirjanik. Kuid kirjutada oskan ma ainult sellest, mida nägin, kuulsin ja tean. Minu kätest käisid läbi tuhanded sõnad, mida kirjutasid mitmesuguse taseme ja suurusjärguga korrespondendid. Neid sõnu eetrisse saates lihvisin tahtmatult oma kirjanduslikku maitset.

Mõnikord tuli mul enesel mängida kirjasaatja osa. Ajakirjanik sai minust nendes kohtades, kus professionaalide

jaoks ei jätkunud ruumi. Nii oli see ka põhjapoolusel. Kirjasaatjad olime seal kohakaasluse alusel kõik neljakesi. Mina esindasin «Pravdat». Toimetuse töötõend, mille andis välja peatoimetaja, on mul veel praegugi alles. Arusaamatuks jäi ainult üks asi — kellele pidin ma selle tõendi seal, poolusel, ette näitama.

Aeg läks. Minu kirjutised surid loomulikku surma nagu kõik ajalehe- ja ajakirjaartiklid. Sellal kui nad sadestusid raamatukogude riiulitele, sündis aga uus lugejate põlvkond. See tekitas raamatu kirjutamise soovi. Kuid takistuseks sai laiskus, normaalne inimlik laiskus, mida keegi kusagil nimetas enesekaitseinstinktiks. Ja kes teab, kas ma üldse oleksingi sulge kätte võtnud, kui mulle ühel ilusal päeval ei oleks helistatud ajakirja «Iskusstvo Kino» toimetusest. Nõukogude kinematograafia viiekümnendaks aastapäevaks paluti mind vastata küsimusele, missugune on olnud filmikunsti osa minu elus.

Kindlas veendumuses, et minu sügavamõttelistest arutlustest ilmajäämine ei tekita nõukogude kinematograafiale mingit kahju, sõdisin vastu nagu suutsin. Kuid toimetuse töötaja visadus jäi võitjaks.

«Me saadame teie juurde kogenud ajakirjaniku,» kudrutas see daam telefonitorusse. «Ta tuleb magnetofoniga ja te jutustate talle midagi!»

Edasine keeldumine oleks olnud ebaviisakas. Ma määrasin aja. Kaks päeva hiljem sai minu jutustusest täiesti vastuvõetav väike artikkel.

Nõnda hakkas mälestuste kirjutamise mõte kindlat kuju omandama. Nii mul enesel kui ka ajakirjanik Mihhail Arlazorovil, kellega koos see raamat on kirjutatud, tuli tublisti vaeva näha. Ma tahaksin oma sõpra (töö käigus saime suurteks sõpradeks) südamest tänada. Kui me poleks kohtunud, siis oleksid mu mälestused arvatavasti jäänudki kirjutamata. Mis aga puutub meie ühise töö ajendiks saanud artiklisse, siis selle jättis ajakiri «Iskusstvo Kino» kõige lihtsamal kombel avaldamata. Toimetajale meeldis see tõenäoliselt palju vähem kui mulle. Jutustus mulle juba lapsepõlvest peale südamelähedase vene kinematograafia esimestest aastatest sisaldub aga käesolevas raamatus.

PAPA, MAMMA, SUGULASED JA MINA

Millega tegelesid mu esiisad. Kus ma sündisin. Meie juurde sõidab tädi Hulda. Majake Bojarõs. Seltskonnaelu ripatsitega abažuuri all. Näitemängud. Välismaareisid. Isa helistab politseiülemale. Juurdluskomisjon

Aristokraadid uhkustasid oma suguvõsa vanusega. Genealoogiaspetsialistid tuhnisid vanades dokumentides, joonistasid laiaharuliste sugupuude keerukaid kroone ja mõnikord ka täiendasid neid klientide meeleheaks. Nüüd on need ajad möödas. XX sajandi hoogsast elutempost haaratud tänapäevainimene ei tea oma esivanematest tavaliselt peaaegu mitte midagi. Parimal juhul on tal teada isa ja ema sünniaasta, vanaisade ja vanaemade jaoks enam eruditsiooni ei jätku ning vanavanaisade kontuurid on tema kujutluses vaevumärgatavad. Veel kaugematest esivanematest tekib nüüdisajal harva küsimus. Me ei tea kaugeltki alati, kas nad olid sõjamehed või vaimulikud, pärisorjad või kullaotsijad . . .

Suurtest ajaloosündmustest saame teada raamatute kaudu.

Perekonnakroonika sündmuste kohta ei jõua meieni sajandikkugi sellest, mida jutustavad raamatud.

Minu esivanemad tulid Venemaale Saksamaalt. Juba Katariina ajal kutsuti Tüüringist loomaarst Krenkel Ukraina suurte lambakarjade tervise järele valvama. XIX sajandil tegutses Harkovis minu teine esiisa, pagar Krenkel. Sealsamas Harkovis sündis 28. aprillil 1863. aastal minu isa. Millal ta Baltikumi sõitis, seda ma ei tea.

Vanaisa nimi oli Ernst, isa nimi Theodor. Need kaks nime on meie perekonnas traditsioonilised. Mina olen Ernst, mu poeg on jälle Theodor.

Vanaisa oli aktsiisiametnik. Ta abiellus Wilhelmine Grün-

bergiga, kes sai kaasavaraks suure maja ja viljapuuaia. Aias oli vaarikapõõsastik, vana pärnaallee ja palju lilli.

Mu isa sündis kaks nädalat enne õiget aega. Kaks nädalat hoiti teda vati sees, ta jäi hädavaevu ellu. Õnnelik vanaema tõotas pühendada poja jumalale. Nõnda sattus isa Derpti (Jurjevi, nüüdse Tartu) ülikooli usuteaduskonda ja asus seal valmistuma pastorikutseks. Asi edenes. Õppida jäi veel kaks aastat. Teisejärgulistes kirikutes olid praktika mõttes juba peetud esimesed pühapäevajutlused. Siis äkki tegi isa mu vanaemale meelehärmi. Ta läks usuteaduskonnast üle keeleteaduskonda, kus hakkas õppima kreeka, ladina ja sanskriti keelt.

Pärast vanaisa surma ei jätkunud õpingute lõpetamiseks enam raha. Isa sõitis Pihkvasse ja sooritas eksternina eksamid, mis andsid talle õiguse õpetada kroonugümnaasiumide kõigis klassides saksa keelt.

Mõni aeg hiljem kutsuti ta koduõpetajaks ühte suurde Liivimaa mõisasse. Seal tutvus ta noore õpetajanna Maria Kestneriga, kellega ta varsti, 1896. aastal abiellus. See oli minu ema.

Kui isa suguvõsast ei tea ma peaaegu mitte midagi, siis Kestnerite perekonna sugupuu on mulle teada alates 1510. aastast, mil mu esiisa Philipp Kestner kudus Waltershausenis (Tüüringis) lõuendit. Humaansusest ajendudes jätan lugeja koormamata arhiivimaterjalide alusel koostatud üksikasjaliku perekonnakroonikaga, mille kelleltki pastorilt tellis mu onu Friedrich Kestner.

Praegusesse Baltikumi elama asunud Kestnerite hulgas, suguvõsa vene-balti harus oli käsitöölisi ja lihunikke, veinimeistreid ja kaupmehi, aktsiisiametnikke ja metsnikke, apteekreid, pastoreid, kooliõpetajaid . . .

Sellel perekonnal olid ka omad kuulsused, kes tegid hõimule au. Keegi Kestneritest olevat abiellunud tõelise krahvinnaga. Teine hõimlane sai kuulsaks sellega, et leidis Peruu Kordiljeeridest Lima linna lähedalt mingisugused hiigelkaktused. Kolmandat Kestnerit mäletatakse kui silmapaistvat teadlast, kes pidas Viinis loengu näonaha hooldamisest. Charlotte Kestner oli sõbralikes suhetes Goethega. Goethe pühendas talle mitu luuletust, kinkis talle raamatujärjehoidja, millest sai perekonna reliikvia, ja kirjutas temast «Noore Wertheri kannatustes», säilitades isegi perekonnanime Kestner.

Isa alustas kroonuteenistust Sarapulis, kolis siis Bakuusse ja Bakuust Belostokki (Bjalystokki). Veidi ette rutates märgin, et ta jõudis riiginõuniku auastmeni (auastmeid ja ordeneid anti tollal tavaliselt teenistusaastate eest) ja tal oli kolm ordenit: kolmanda järgu Anna orden ning esimese ja teise järgu Stanislavi orden.

Minu ilmaletulek põhjustas rohkearvulises sugulaskonnas mõningat liikumist, millest isa hiljem mulle korduvalt ja väga üksikasjalikult jutustas. Emale kutsuti appi isa õde, tädi Hulda. See oli minu lemmiktädi, imetore naine, kellel oli tõelise ingli iseloom. Isa väga elavate ja siiraste jutustuste järgi kujutlen tädi kohalesaabumist nii, nagu oleksin ise selle sündmuse juures viibinud.

Isegi hobused muigasid, kui tädi Hulda 1903. aasta detsembri lõpul kolmanda klassi vagunist Belostoki raudteejaama perroonile ronis, seljas tolmu ja luitunud rohu karva talvine reisipeleriin, mida olid kandnud mitme põlvkonna naised. Peas kõrgus tal mingi kirjeldamatu ehitis, mis pidi enesest kujutama kübarat. Kaela ümber oleva nööri otsas rippus plüüšmuhv, puusal kõlkus rihma küljes safianist kandekott, mille helesinisele klapile olid helmestega tikitud punased roosid. Ühes käes hoidis tädi toidukorvi, teises linasest riidest püüriga reisipatja.

Läbi häda voorimehega tinginud (tädi ei osanud kuigi hästi vene keelt), sõitis ta Belostoki agulisse Bojarõsse. Seal oli meil ühelt igivanalt kindralileselt üüritud väike maja, mida ümbritses suur aed. Nii kaugel elas meie perekond sellepärast, et Bojarõs olid korterid palju odavamad kui kesklinnas.

Kui tädi Hulda saabumine on mulle teada ainult teiste jutu järgi, siis Bojarõt mäletan väga hästi. Meie maja juurde jõudmiseks tuli läbi sõita kahe tiheda plankaia vahelt. Selles poleks olnud midagi hirmsat, kui nende plankude vahet ei oleks täitnud kogu Belostokis tuntud porilomp, Gogoli kirjelduse järgi kuulsaks saanud Mirgorodi lombi väärilline võistleja. Külmal ajal kattus lomp jääga. Palavus aga ei mõjunud talle vähimalgi määral. Lomp ei kuivanud isegi kõige põuasemal suvel ja etendas voorimeeste tariifis omamoodi piiritähise osa. Kui Bojarõsse sõitmiseks palgati voorimees, küsis too alati, kas sõidetakse siiapoole või sinnapoole lompi. «Sinnapoole lompi» maksis viis kopikat rohkem.

Meie, laste elus ei olnud lombil kaugeltki viimasejärguline tähtsus. Kui tihedate plankude poole kartlikke pilke heitev voorimees rakendas kõiki jõupingutusi, et rattarummudeni porri vajunud kalessiga lombi teisele kaldale jõuda, ilmusime plankudele meie, poisijõmpsikad, ja alustasime sõjateele asunud komantšidena kisa tehes pommitamist.

Lompi lendavad kivid paiskasid voorimehele ja sõitjale kaela porise vee kaskaade. Tulivihane sõitja läks kaebama. Ema nuhtles mind liinealiga, mis hiljem palju aastaid ehtis mu kirjutuslauda.

Aja jooksul kolisime Bojarõst koolile lähemale. Uus korter asus linnapargi serval Belaja (Biała) jõe ääres. Muuseas, Belajaks (Valgeks) võis seda jõekest nimetada ainult lugupidamisest tema mineviku vastu. Sellest, mida temasse laskside nahavabrikud ja arvukad manufaktuurid, oli vesi nii paks, et ei voolanud peaaegu üldse.

Isa tunti linnas ja ta oli *persona grata*. Majast väljunud, jäi ta konkat ootama. Ehkki peatuskoht asus meie majast kaugel, jäi konka alati otse meie värava ees seisma. Konduktor teretas isa tema ees- ja isanime kasutades ning küsis, kas ta soovib linna sõita.

«Jah, sõidan küll,» ütles isa, «aga naine tuleb ka kohe!»

Hobused vehkisid sabaga. Isa ja konduktor rääkisid ilmast. Sõitjad ootasid kannatlikult.

Nagu igas väikeses linnas, nii oli ka Belostokis kombeks sageli külas käia ja külalisi vastu võtta. Seltskonnaelu keskpunkt oli perekonnalaud, mille kohal rippuvat petrooleumilampi varjas suur helmestest ripatsitega abažuur. Kostitus oli tagasihoidlik, kuid mitte see polnud peaasi. Inimesed tulid kokku, et puhata. Ema saatis harmooniumil preestrit, kes suurepäraselt esitas ukraina laule. Meie juures käis ka ühe vabrikandi poeg, ülimoodsate vestide ja kitsaste nõelteravate vuntside omanik. Isa südamesõber oli kohalik pastor.

Külalised arutasid väga mitmekesiseid probleeme kõige kaugematest kuni kõige lähedasemateni. Juttu oli Messiina maavärinast, Tripoli sündmustest ja muidugi ka Belostoki asjadest, mida kõik koosviibijad pidasid niisama tähtsateks. Igaühel meist voolab aeg erisuguse kiirusega. Nooruses aeglasemalt, vanaduses kiiremini. Suurlinnades enamasti hoogsamalt kui provintsilinnakestes. Jõude logelejal palju pikaldasemalt kui pingelise töö tegijal . . .

Seda mainin ma sellepärast, et Belostoki provintsiaalne ruttamatus andis mulle XIX sajandi inimese lapsepõlve, ehkki ma, nagu juba öeldud, sündisin kolm aastat pärast seda, kui oma õigustesse astus XX sajand.

Üks põhjusi, miks mu isa oli linnaelanike hulgas populaarne, seisnes selles, et ta püüdis seltskonnaelu laiendada ja seda petrooleumilambi abažuuri alt välja viia.

Temast sai laste näitemängude initsiaator, režissöör ja hing. Näitlejad olid kõigi klasside õpilased. Palju kuid enne

etendust rääkis sellest juba kogu linn. Mammad lõid lahingut — igaüks tahtis oma võsukesele silmapaistvamat ja paremat osa. Tehti proove, joonistati dekoratsioone, õmmeldi kostüüme . . .

Lõpuks saabus suur päev. Kohalikud daamid olid hommikust peale ametis loendamatute võileibade valmistamisega. Nii pealtvaatajad kui ka noored näitlejad kogunesid koolimaja aktusesaali. Kartes hiljaks jääda, tulid kõik kohale võimalikult vara ja sellega muidugi suurendasid segadust. Kooliõpilaste puhkpilliorkester müristas publiku meelelahutuseks valsse ja teisi tantse. Helesiniste särpidega korrapidajad püüdsid kärarikast sõnakuulmatut stiihiat taltsutada.

Kui etendus oli lõppenud, luges üks esinejaist lavalt ette auaadressi ja ulatas selle müriseva aplausi saatel isale. Niisugused auaadressid olid tavaliselt kuldtähtedega kriitpaberile trükitud ja luksuslike kaante vahele paigutatud. Järgmisel päeval kirjeldas kohalik ajaleht värve ja ülivõrdeid kokku hoidmata eelmise õhtu imesid. Isa oli õnnelik — õnnelik selle üle, et oli täitnud oma ühiskondlikku kohust.

Näidendid olid muidugi naiivsed, suurt näitlejatalenti nad esinejatelt ei nõudnud. Nende peamine väärtus seisnes selles, et nad andsid tegevust suurele hulgale lastele. Ja missugust lõbu tegi sugulastele näitlejate äratundmine omatehtud grimmi alt!

Ühes niisuguses näitemängus, mille tegevus toimus mänguasjade kaupluses, tegin kaasa ka mina. Mulle oli usaldatud korstnapühkija osa. Mul oli seljas läikiv, vastu keha liibuv mustast satäänist ülikond, peas isa silinder, õlal väike must redel ning käes pommiga köis ja luud. Selle nukuosaga tulin ma täiel määral toime, seda enam et see ei nõudnud rohkemat kui ainult laval viibimist.

Isa armastas reisida. Talvel plaanitseti hoolikalt suviseid sõite. Mõnikord olid need isegi välismaareisid. Kaks korda sõitsid vanemad koos meiega, lastega, välismaale.

Nähes Saksamaal esimest *Schutzmann*'i — iseenese tähtsusest teadlikku politseinikku, kellel oli peas teravatipuline kiiver —, küsisin ma isalt:

«Kas see ongi keiser?»

Teekonnalt jäi mulle meelde vahtkonnavahetus Berliinis. Sõdurid tõstsid jalgu peaaegu õla kõrgusele, mis esimesel pilgul tundus tavalise inimese jaoks täiesti saavutamatu olevat. Lõunat sõime väikeses kõrtsis, mida ma mäletan tänapäevani, ehkki sellest ajast on möödas juba rohkem kui pool sajandit. Ainult haiglane kujutlusvõime võis «perekonnakõrtsile», nagu seda asutust nimetati, välja mõelda niisuguse

sisustuse. Kõrts oli kujundatud keskaegselt. Toole asendasid väikesed vaadid. Nurgas seisid hirmsad ja osalt mõnevõrra arusaamatud piinariistad: kirves, tapapakk, venituspink ja muud selletaolised asjad, mis mul külmavärinaid tekitasid ja otsekohe söögiisu ära ajasid.

Koju tagasi jõudnud, jagas isa kõigile sõpradele suveniire ja jutustas reisist. Niisuguseid jutustusi jätkus paljudeks õhtuteks... Suure huumori ja üksikasjalikkusega kõneles isa maitsekalt meie seiklustest välismaal.

Belostoki ruttamatu provintsielu oli kaugel idüllilisusest. Mõnes suhtes oli sellel linnal sünge kuulsus: kui algas juudipogrommide periood, oli selles oma osa ka Belostokil.

Antisemitismi suhtes olid minu vanemad alati vastikust tundnud. Juutide tagakiusamine, ohud, mis neid ähvardasid, tekitasid isas ja emas loomulikult kaastunnet ohvrite vastu ja soovi neid pogrommistide eest kaitsta.

Ühe 1906. aasta pogrommi ajal ronis üle meie aeda ümbritseva plangu juut, keda ajas taga jõuk huligaane. Surmani kohkunult palus ta, et ema ta päästaks. Kõik lõppes õnnelikult. Ema peitis juudi ära. Veel mitmeid aastaid käis see mees teda tänamas.

Samuti, ehkki suuremas mastaabis, toimis ka mu isa. Ta oli kommertskooli inspektor ja asendas direktorit, kui seda kohal polnud. Koolimaja — Katariina ajal ehitatud ilus sammastega hoone — asus ühe kesklinnatänava ääres. Kord varahommikul jooksis meile kooli öövaht äreva teatega, et tuleb pogromm.

Isa saatis öövahi voorimehe järele ja asus oma mundrisse rõivastuma. Ta tõmbas selga kolme ordeniga saterkuue. Pani pähe kolmnurkse kübara. Seadis vööle mõõga. See kitsateraline mõõk ei olnud ilmselt täisväärtuslik ja kuulus mundri juurde ainult traditsiooni tõttu. Ta torgati koos tupega läbi spetsiaalse augu, mis oli tehtud saterkuue vasakpoolsesse taskusse. Peale kõige muu oli ta minu jõupingutuste tõttu juba ammu murtud. Et aga isa ei kavatsenud teda tupest välja tõmmata, siis nägi mõõk välja täiesti esinduslik. See oli peaasi. «Relv» pani just nagu punkti, mis tegi kooliõpetajast kui täielikust eraisikust ametivõimu esindaja.

Tänavad olid tühjad. Inimesed kartsid pogrommiste ja eelistasid kodus istuda. Iga minut voorimeest kiirustades jõudis isa koolimajja.

Alates vestibüülist olid kõik klassiruumid ja laiad koridorid tungil täis mitte üksnes kõigi klasside õpilasi, vaid ka nende sugulasi peaaegu seitsmenda põlveni välja.

Seal oli nutvaid naisi, pigimütside, pikk-kuubede ja valgete juuksetukkadega piibellikke vanamehi ning hämmeldunud ja hirmunud lapsi. Pilt oli kurb ja ärev.

Mida teha? Kui valgeks läheb, algab rüüstamine ja vältimatult ka massiline juutide peksmine. Lahendus siiski leidus.

«Preili, palun ühendage mind härra politseiülemaga.»

Preili ühendas.

«Politseiülema kantselei kuuleb.»

Isa oli politseiülemaga kohtunud mitmesugustel õhtustel koosviibimistel ja oli temaga tuttav. Ka politseiülem tundis isa muidugi üsna hästi.

«Öelge edasi, et helistas Krenkel. Siin koolimajas on suur hulk õpilasi ja nende sugulasi. Ma palun tungivalt saata kohale ametlik kaitsesalk, kas politseinikud või soldatid, et ei juhtuks õnnetust.»

Vastust ei tulnud. Keegi hingas nohinal mikrofoni ja pani toru ära. Mõne minuti pärast helistas isa uuesti. Jälle kostis nohin ja jälle pandi toru ära. Kolmandal korral tuli vastus. Vene impeeriumi riigiasutuse ametiisik ütles selgelt sõnu hääldades:

«Me teeme teie juudikoolile otsekohe tuule alla!»

Kuulnud ärakella, riputas ka isa telefonitoru üles. Aga mida edasi ette võtta?

Üsna lähedal, sama kvartali lõpus, asus paksu müüri taga viinavabrik. Juba varahommikul saabus seda kaitsma soldatite komando. Nii väärtuslikke objekte ei saanud ju rüüstamisohtu jätta.

Ohvitser, kellelt isa abi palus, oli õnneks aus ja hea inimene. Ilma igasuguse puiklemiseta andis ta kahele soldatile käsu koolimaja ukse juures seista ja seda maja kaitsta.

Pogrommistid tulid terve tänava laiuselt. Kõige ees kandsid kaks auväärset habemikku tsaari portreed, mida ümbritses riigilipu kolmevärviline lint. Kooskõlatu lauluga «Jumal, keisrit kaitse sa» vaheldusid metsikud röögatused, ähvardused ja «kolmekorruselised» vandesõnad. Kõlisesid purunevad aknad, kuid postil seisvad soldatid avaldasid muljet. Rahvahulk valgus mööda. Pogrommistid sagisid veidi viinavabriku juures ja läksid laiali. Lapsed, naised ja raugad olid päästetud.

Pogrommide vastukajad välismaa ajakirjanduses seadsid Venemaa väga halba valgusse. Tsaarivalitsus oli sunnitud alustama juurdlust, ehkki vaid näiliselt, meelte rahustamiseks. Linna saabus «kõrge» valitsuskomisjon.

Kui sündmuste pealtnägija kutsuti selle komisjoni istungile ka minu isa. Istungisaal oli suur ja hämar, parkett läi-

kis, lauda kattis roheline kalev. Laua taga istus kõrge ametnik, jalas kuldlampassidega püksid, seljas mundrikuub, mida ehtisid paljud lihtsurelikele tundmatud ordenid. Tema kõrval olid aset võtnud sõjaväelased ja väärikad eraisikud. Kõigi nende kohal kõrgus kaitsvalt imperaatori elusuurune portree.

Isa jutustas oma lihtsameelsuses kõigest väga üksikasjalikult. Ta teatas telefonikõnest politseiülema kantseleiga ja väljendas nördimust. Ühtlasi nimetas ta abi saatnud ohvitseri nime ja avaldas tänu kooli päästmise eest.

Ma ei tea, millega juurdlus lõppes selle ohvitseri jaoks, kuid isal soovitati «tervislikel põhjustel» riigiteenistusest lahkuda.

ENNE SEITSMETEISTKÜMNENDAT AASTAT

Maja Orliki põiktänavas. Rediseistandused suitsukalakarpides. Ema muhv. Saadetised Jurjevist. Veovoorimeeste oaas. Pudukauplus. Juuksuritöötoa võluriik. «Suur tumm». Lihunikud ja intelligendid. Sulemäng. Tädi Kühnel. Minu rikas onu

1910. aastal kolisime Belostokist Moskvasse ja asusime elama Orliki põiktänavasse, Sadovaja poolt lugedes teise või kolmandasse parempoolsesse majja.

Orliki põiktänav nägi tollal välja hoopis teisiti kui praegu. Seal, kus praegu kõrgub Põllumajanduse Ministeeriumi hiigelhoone, seisid väikesed majakesed. Nurgal oli lihakarn, selle kõrval trahter. Majad olid ühekorruselised ja ilmetud nagu provintsilinna agulis. Põiktänav ja ka Sadovaja ise oli sillutatud munakividega. Päeval ja öösel mürisesid vahetpidamata lõputute rodudena raudteejaamadesse sõitvate veovoorimeeste vankrid . . .

Seda rajooni ei saanud kuidagi respektaabliks pidada. Nagu majake Belostoki agulis Bojarõs, nii valiti ka siinne korter üürist lähtudes. Nagu Belostokis, nii ka siin osutus majaperenaiseks vana kindraliproua, kes ise elas sellesama kahekorruselise maja alumisel korrusel. Esimene korrus oli ehitatud ereroosadest tellistest, teine tumeroheliseks värvitud palkidest. Värvuste kombinatsioon oli julge, ehkki väga ootamatu.

Meie korter asus teisel korrusel. Seal oli midagi võõrastetoataolist ja väike söögituba — mõlema seinu katsid odavad tapeedid — ning isa niisama tagasihoidlik kabinet, kus seisis raske vaskjalaga ja läbipaistvast rohelisest klaasist petrooleumireservuaariga lamp. Võõrastetoast viis järsk ja väga kitsas trepp üles kahte mansardtuppa. Vasakpoolses

neist magasid vanemad, parempoolne oli õe ja minu päralt. Need toad olid pisitillukesed ja lagi oli neis nii madal, et seda oli kerge käega puudutada. Uksed olid laudadest kokku löödud, neis leidus pragusid. Sooja andis hollandi ahi.

Meie korterisse viis järsk puittrepp, mis algas otse hoovilt. Ukse ees oli tohutu suur raudhaak. Köögis rippus kelluke, mille küljest läks traat alla ukse juurde. Kanalisatsiooni ega veevärki majas muidugi ei olnud. Vett tõi oma hobusekronuga iga päev veevedaja. Ämber vett maksis pool kopikat.

Emale tõi meie Moskva-elu esialgu ainult kurvastust ja meelehärmi. Korter oli Belostoki omaga võrreldes vilets. Ühtki tuttavat, kellele südant puistata, siin polnud. Kõik oli harjumatu ja ebamugav. Kuid parata polnud midagi, ainus võimalus oli harjuda ja uues kohas juuri ajada. Oma sõbratare ja hubast Belostokki meenutades töinas tublisti ka õde.

Mu õde on minust viis ja pool aastat vanem. Tema sünnipäev on 24. juunil, minu oma 24. detsembril. Meie Moskvasse kolimise ajal sai ta kaksteist aastat vanaks ja vanemad panid ta otsekohe tütarlastekooli, mis asus Novaja Basmannajal. Ta hakkas kandma tumerohelist valge kraega vormikleiti ja musta põlle.

Samas koolis õpetas isa saksa keelt. Koju tõi ta pakkide kaupa õpilaste vihikuid, mis virnadena seisid tema kirjutuslaual. Tasahilju, et mitte segada, läksin ma isa juurde, istusin vaikselt tema kõrvale ja jäin lugupidamisega vaatama, kuidas ta punase pliiatsiga vihikutesse parandusi sirgeldas.

Lamp heitis isa näole pehmet valgust. Isa suitsetas palju ja toppis harilikult ise paberosse. Vihikult pilku pööramata ja mulle otsa vaatamata küsis ta:

«Noh, mis on?»

Ma lähenesin talle ja ta embas mind. Tal olid rusked karedad vurrud, mis meeldivalt kõditasid ja lõhnasid tubaka järele.

Isa katkestas mõneks minutiks töö, vastas mu küsimustele, jutustas mulle midagi või joonistas mõne pildi ja asus siis jälle oma lõputute vihikute kallale . . .

Nagu igas korralikus perekonnas, nii ka meie omas olid ohjad ema käes. Kõik toimus tema teadmisel ja viimane sõna jäi alati temale. Ma ei saa öelda, et isa oleks selle all kannatanud. Tavaliselt oli ta ema kõigi märkuste ja ettepanekutega nõus. Isa oli hea ja lahke inimene. Niisugusena on ta mulle meelde jäänud.

Isa palgapäevad tõid meile, lastele, alati rõõmu. Me vaatasime aknast välja, kui ta ilmus õue, käes mitu paberkotti.

Me teadsime, et nendes kottides olid kompvekid ja muud maiustused.

Kevadel külvas isa kahte-kolme väikesesse suitsukalakarpi pidulikult rediseid. Seejärel korjati tuvide alaliseks istekohaks oleva karniisi alt pudelisse sõnnikut, sellele kallati vett peale ja segu kasutati rediseistanduste kastmiseks. Sõnniku korjamisega kaasnesid isa õpetlikud jutustused sellest, et Ameerikas on kohti, kus linnusõnnikut leidub tervete lademetena, seal aga ei nimetata seda sõnnikuks, vaid guaanoks.

Ma ei mäleta ühtki korda, mil need taimed oleksid kas või väheselgi määral sarnanenud tõeliste redistega. Meie redised kasvasid pikaks ja peenikeseks nagu tuletikud. Kuid isa ei lasknud ennast sellest häirida. Ta kutsus külalised ja teatas ette, et õhtu «naelaks» on omakasvatatud redised. Iga külaline sai kaks tuletikujämedust redist.

Viina meie majas ei joodud: isa eelistas õlut, eriti «Trjohgornõi» vabriku oma. Seda müüdi pikkades, ülalt kitsenevates mitmetahulistes pudelites.

Süüa saime piisavalt, kuid toit oli lihtne — rohkemaks raha ei jätkunud. Perekonna eelarve oli võrdlemisi kasin. Kõik kulud märgiti küll täpselt üles, aga see ei aidanud midagi.

Emale meeldis poodides käia, ehkki ta midagi ei ostnud. Mõnikord aga rikkus ta seda kindlat reeglit. Enamasti juhtus see neljapäeval. Neljapäev oli põnev päev. Just siis müüdi kõigis manufaktuuripoodides siidi- ja sametireste ning muud naistele südamelähedast pudi-padi.

Teinud mõne niisuguse ostu, tuli ema uhkelt koju. Hoolimata ilmsest kokkuhoiurežiimi rikkumisest pidi isa tema uue tähelepanuväärse omandi hämmastava odavuse üle vaimustust avaldama — ja avaldaski.

Suursündmuseks, mille vastu valmistus pikka aega kogu perekond, kujunes muhvi ostmine. Ema käis mitu korda läbi kõik suuremad karusnahakauplused. Õhtuti kuulasime tema põhjalikke aruandeid kõigi Moskvas müügil olevate muhvide hinnast, moodsusest ja kvaliteedist. Raha koguti pool talve. Muust enam ei räägitudki kui muhvist. Lõpuks saabus kauaoodatud päev. Perekonnas jäi kõik vaikseks — ema läks muhvi järele.

Muhv oli hinnalise karusnaha osav imiteering — nii-öelda odav, kuid nägus. Minul lubati teda ainult tasakesi silitada. Halva ilmaga muhvi ei kasutatud. Isegi niisugune mõte oleks olnud pühaduseteotus. Kui muhvile langes paar lumehelvest, sattus kogu perekond ärevusse.

Talvehommikuti tuli vara üles tõusta. Oli pime. Külmades tubades põlesid petrooleumilambid. Jäise veega pesemine oli ebameeldiv protseduur ning piirdus peamiselt ninaotsa ja sellele lähemate näoosade niisutamisega.

Ema valmistas sel ajal võileibu ning valas õele ja mulle piimaga teed, isale kohvi. Kõik kolm ära saatnud, läks ta ise majapidamisasju ajama ja sisseoste tegema.

Kõigi meie perekonna liikmete sünnipäevadeks ja muudeks pidupäevadeks tuli Jurjevist tädidelt alati pakk. Eriti rikkalikud ja huvitavad olid jõulusaadetised. Iga kingitus oli korralikult paberisse pakitud ja lindiga kinni seotud. Saaja nimega varustatud lipikule oli tädi Hulda kalligraafilise käekirjaga kirjutatud mingi pühadeõnnesoov. Iga kingituse külge oli seotud väike kuuseoks.

Tingimata oli jõulupakis külmutatud hani, pähkleid ja omaküpsetatud piparkooke. Mina sain karbi tinasõdureid, isale kingiti tädi Alisa kootud sokid . . .

Orliki põiktänavas elasime kaks aastat, siis kolisime sealt Dobraja Slobodka põiktänavasse majja nr. 24 (praegu nimetatakse seda põiktänavat Maškovi tänavaks).

Nagu Orliki põiktänav, nii ka Dobraja Slobodka ei saanud pretendeerida elegantsusele ega aristokraatlikkusele. Põiktänava ja Sadovaja-Tšernogrjazskaja nurgal asus viinapood — monopol —, mis magnetina tõmbas ligi mööda munakividega sillutatud Sadovajat sõitvaid veovoorimehi. Voorimehed peatasid siin oma hobused, teades, et siit saab alati midagi rüübata ja ka peale hammustada. Naised müüsid ämbritest kurke, heeringaid ja kapsast. Sealsamas olid müügilauad, mille taga seisvatelt kaupmeestelt oli võimalik kolme kopika eest osta kaks sooja pirukat. Et pirukad ei jahtuks, oli neil katteks peal midagi räpase hobuseteki taolist, ja kedagi ei häirinud asjaolu, et nii mõnegi kaupmehe nägu oleks sobinud illustratsiooniks veneroloogiaõpikule.

Viinapoes köitsid tähelepanu kahhelplaatidest põrand ja raudvõre, milles oleva väga väikese luugi taga istus müüja nagu loom puuris. Võre taga asus ka kassa, õigemini rahakast, mis ettevaatuse mõttes oli paigutatud luugist võimalikult kaugele.

Riiulitel läikisid salapäraselt sajad väikesed viinapudelid. Nende hind oli kõigest kuus kopikat. Viis kopikat maksis sisu, üks kopikas pudel.

Majaseina alumine osa oli üleni täis punaseid märke. Neil kõigil oli täiesti kindel päritolu: pudelisuu suruti vastu seina ja vabastati osava liigutusega lakist, mis jättis seinale

punase jälje. Siis löödi peopesaga vastu pudelipõhja ja eluvesi kallati sealsamas tänaval kurku.

Igal voorimehel oli alati põues mitu tühja viinapudelit, mis pärinesid eelmistest peatustest monopoli juures. Need pudelid käibisid vabalt vahetatava valuutana ja neid võtsid raha asemel vastu kõik tänavakaupmehed. Meie, poisikeste osaks langesid nendest viinarüüpamistest pudelikorgid, mida me korjasime rentslist. Meie mängudes etendasid ka need korgid valuuta osa.

Meie maja kõrval asus pudukauplus, milleta ei olnud kujutletav ükski vana Moskva põiktänav. Selles kaupluses müüdi kõike alates petrooleumist ning lõpetades postmarkide ja kirjapaberiga. Kõik kaubad olid muidugi madalakvaliteedilised ja mitte just kõige värskemad, kuid ootamatute külaliste saabumise korral jooksis köögitüdruk sealt kõvaks kuivanud prantssaia ja vanadusest halliks tõmbunud suitsuvorsti ostma.

Mõnikord andsid isa ja ema mulle üks või kaks kopikat. Siis tuli järele mõelda, kuidas niisuguse summa kulutamisest kõige suuremat maitsemõnu saada. Ühe kopika eest oli võimalik osta klaasitäis päevalilleseemneid, kaks kõva pipermündipräänikut või kaks kompvekki. Suvel kulus raha muidugi jäätisele, mille portsjoni hind oli üks kopikas. Jäätisepaber lakuti puhtaks ja näriti peale selle veel ka põhjalikult läbi.

Nurga taga, teisel pool monopoli, oli juuksuritöötuba, kus habemeajamine maksis kümme ja juukselõikus viisteist kopikat. Seal käisin ma alati koos isaga. Kõik oli seal imetore. Vitriinis naeratasid mõistatuslikult oivaliste vuntside ja juukselahkudega vahapead. Otsekohe pärast uksekella helina vaibumist lõi sisenenu ümber kokku soe lõhnav õhk. Gaasipõletite kahin, peeglite läige ja täielikus vaikuses kostev käärilõgin ajasid une peale.

Valgeid tärgeldatud kitleid kandvad meistrid olid nii elegantsed, osavad ja ilusad, et nägid välja nagu ebamaised olendid. Lausa ebaviisakas tundus neid imepäraseid ja ülevaid inimesi tülitada oma sagrise pea pügamisega. Isegi tugeva tutistamise kannatasin ma vaikides ära.

Üsna Pokrovka alguses, vasakult teises majas asus kirjutusmaterjalikauplus «Odessa». Sealne huvitavate asjade küllus tegi silmad kirjuks. Kaupluses lõhnas tugevasti liimi ja ranitsarihmade järele. Seal müüdi paberist väljalõigatavaid mänguasju, vesipilte, iga laadi sulgi, vihikuid, ranitsaid, pliiatseid, plastiliini ja mitmevärvilist paberit.

«Odessa» vastas Pokrovka ja Sadovaja-Tšernogrjazskaja

nurgal oleva maja teisel korrusel sain ma tuttavaks «suure tummaga». Seal asus väike kino. Pärast revolutsiooni pandi talle nimeks «Spartak», tol kaugel ajal aga kandis ta teise roomlase, ajaloost tuntud lurjuse keiser Nero nime. Selle väikese kino suur voorus oli see, et esimestes ridades olid piletid väga odavad.

Esimeste ridade pikad puitpingid oli kino «Neron» omanik plekiga üle löönud, et kõige odavamatel kohtadel istuvad poisikesed taskunugadega istmeid ei lõiguks.

Mäletan, et juba 1910. aastal nägin ma «Neronis» värvilisi filme. Meelde on jäänud kõntsaga kaetud mürkroheline tiik ja selle kaldal käsi ringutav roosa jakiga tütarlaps. Sellel tütarlapsel olid hiljutises minevikus ilmselt juhtunud mingid ebameeldivused, mille eest ta ruttas end päästma rohelisse tiiki hüppamisega. Vaese neiu ebameeldivuste põhjuse olen ma ammu unustanud, kuid hästi on meeles miski muu. Olenevalt tütarlapse hingeliste kannatuste suurusest muutus tema jaki roosa värvus kord tuhmimaks, kord eredamaks. Selle nähtuse seletus on väga lihtne — kõik filmikaadrid värviti tollal käsitsi.

Möödus mõni aasta. Filmid muutusid, kuid tõelist kunsti neis ikka veel polnud. Mäletan, kui sügava mulje mulle jättis film «Ärtu kolm». Selles oli palju autosid ja veel rohkem paugutamist. Ühest autost lasti teise kummide pihta, kuid tabati esi- ja tagarataste vahel olevat bensiinipaaki. Plahvatus oli kohutav! Õhus lendavaid autorattaid kujutavad suureplaanilised kaadrid on mul veel praegugi silma ees . . .

Tolle aja tähtsaim filmitegelane oli Glupõškin. Ta ronis mööda majaseinu, rippus karniiside küljes, jäi trammi alla ja ajas turul müügilaudu ümber. Mida rohkem lõhuti filmis nõusid ja aknaid, seda suurem oli vaatajate vaimustus.

Oli olemas kodumaiste draamafilmide seeria. Seda nimetati «Vene Kuldseeriaks». Üheski selle seeria filmis ei saadud läbi traavliteta, mustlaskoorita, jahtlaevadeta ja õhtutualettideta. Igas filmis toimus vähemalt üks mõrv või halvemal juhul enesetapp — kas armukadedusest või lihtsalt niisama, rumalusest. Filmide pealkirjad olid «Armastuse sürpriisid», «Draama telefoniaparaadi juures», «Õnnevõtmed» jne.

Kinno püüdsin ma valvsa piletikontrolöri kiuste alati jääda teiseks seansiks, kuid mõnikord ilmus kino uksele isa ja viis mu koju.

Meie korter oli teisel korrusel. All elas lihunike perekond. Nende karn asus sealsamas lähedal, nurga taga.

Kaupmehekaftanit, «poti järgi» lõigatud juukseid ja nokkmütsi kandev range vanamees hoidis kogu perekonda oma valitsuse all. Perenaisel, kurnatud vanaeidel, oli seljas vanaaegse vene lõike järgi õmmeldud sitskleit ja peas rätt ning ta oli kuulus oma kokakunsti poolest. Kaks täiskasvanud poega põlastasid isa ametit, kuid mitte tema raha. Üks neist täissöönud logarditest kandis vasakus käes alati musta kinnast: ametit õppides oli ta kord enesel sõrmed maha raiunud.

Meie perekonnasse suhtusid lihunikud põlglikult. See oli kaupmeeste loomulik suhtumine kiratsevatesse intelligentidesse.

Esimesel korrusel olid ikoonid, vodka ja pirukad, teisel korrusel koolivihikute virnad, entsüklopeedia, kasinad lõunad ja palju muusikat. Kulebjaakade ja teiste pirukate lõhnad mõjusid vaese kooliõpetaja perekonnale sageli ärritavalt.

Korter koosnes neljast toast, pimedast esikust, pimedast koridorist ja poolpimedast köögist. Sooja andis hollandi ahi, vesi oli, kuid elektrivalgust polnud. Söögilaua kohal rippus suure klaaskupliga vasklamp. Haavlitega täidetud vastukaalu olemasolu tõttu oli seda lampi teoreetiliselt võimalik alla lasta ja üles tõsta, kuid ülal tekkis alati mingi tõrge ja seetõttu ei olnud lampi soovitatav puudutada.

Siis süttis uus valgus: petrooleumilamp asendati gaasilambiga. Pandi paika ülipeenest võrgust gaasisukk, lamp süüdati mõne tilga denaturaadi abil ja kogu perekond imetles eredat surnuvalget valgust.

Köögis seisis vene ahi, mida köeti harva, peamiselt suurte pühade eel. Siis lõhnas siin kardemoni, nelgi ja safrani järele. Mind ja õde ei olnud niisugustel päevadel võimalik köögist välja saada. Me abistasime agaralt ema. Tasuks anti meile puhtaks limpsida kogelmogeli ja magusa taigna nõud. Lapsepõlvest peale on mulle väga maitsenud toores taigen.

Suure paastu eel peeti Moskvas nõndanimetatud paastuturgu. See toimus Ustjinski silla juures. Kaubaputkades müüdi külmutatud kalu, iga liiki rõngikuid, saiu ja kuivikuid, jõhvikaid, kuivatatud ja soolatud seeni.

Talvel käisin ma emaga Tšistõje Prudõ puiesteel jalutamas. Sinna oli laste jaoks ehitatud kõrge kelgumägi, kuid minul kelku ei olnud. Ma töinasin kõva häälega ja nõudsin kelku. Töinata ja kelku oodata tuli kaua.

Suvel mängisime kossi, laptuud ja sulge. Tänapäeva lapsed, kelle käsutuses on uusimad tehnikasaavutused täitesulepeade ja pastapliiatsite näol, ei tunne seda kirevat ja

mitmekesist kirjutussulgede maailma, mida nii hästi mäletavad minu põlvkonna inimesed. Sulgi oli kümneid sorte, kahe- ja kolmekohaliste numbritega, alates pehmetest ja kitsastest ning lõpetades laiade tõmbiotsaliste rondoosulgedega, mis võimaldasid teha nüüdisajal mõeldamatut keerukat kirja. Tundmatu on tänapäeva lastele ka hasartne sulemäng, mida oli võimalik mängida mitte üksnes vahetundides, vaid pinginaabriga ka tundide ajal, varjates end eespool istuja selja taga. Tuli võtta oma sulg, selle abil ühe liigutusega vastase sulg selili pöörata — ja see sai korrapealt sinu omaks. Taskud olid alati täis iga tüüpi ja liiki sulgi.

Talvepühapäeviti sõitsime isa ja õega Sokolnikisse suusatama, kaasas kodus valmistatud ja pakitud võileivad, seljas soojad rõivad. Tramm nr. 6 viis meid otse Sokolniki ringile.

Ülerõivaid panti jättes saime suusad ja suundusime Sokolniki sügavusse — sinna, kus olid Bogorodsk, labürint ja Kuradisild.

Piisavalt suusatanud ja söönud ära hambaid valutama panevad külmunud võileivad, pöördusime hämaruses koju tagasi. Seal ootas meid juba lõunasöök. Pärast seda istusime väsimusest hoolimata trammi nr. 31 ja sõitsime Arbati väljakule kinno «Hudožestvennõi». Seal toimusid filmide esilinastused.

Isa oli väga rõõmsameelne, armastas naljatada ja nöökas meid tihtipeale. Ükskord ütles ta midagi niisugust, mis mulle ei meeldinud — ma ei mäleta enam, mis see oli —, ja ma võtsin hoogu, et teda lüüa . . .

Oi, mis siis sündis! Isa ei andnud mulle kordagi elus naha peale, see oli ema ülesanne. Erakordse innuga asus ta otsekohe eksekutsiooni täide viima. Mina möirgasin tõenäoliselt nii, et see kostis tänavale. Jalgade haakimine toolide, laudade ja uksepiitade taha ei aidanud midagi. Keretäis oli halastamatu. Mu tagumik sai tunda vanemate võimu.

Pärast seda palusin alandlikult andeks ja pidin ühtlasi veel ka nuuksudes ära kuulama hirmsa ähvarduse, et sellel, kes vanemate vastu kätt tõstab, kasvab pärast surma käsi hauast välja. Ma ei tea, kumb oli ebameeldivam — kas nahatäis või niisugune sünge perspektiiv.

Ema andis rikaste inimeste majades saksa keele tunde. Sageli saatsin ta Pokrovka ja Sadovaja nurgale trammipeatusse ning jäin koos temaga trammi ootama. Saabus kibe lahkumishetk. Ema seisis juba trammiplatvormil, vaatas mulle otsa ja jättis minuga lahkelt hüvasti, mina aga nutsin:

«Ema, ära sõida, mul on ilma sinuta igav!»

Emal hakkas muidugi kahju ja mina jooksin pisaraid neelates trammile järele. Lõpuks sain aru, et see on asjatu vaev, jäin seisma ja lonkisin kurvalt koju. Jah, halb on, kui ema ära sõidab . . .

Ükskord kuulsin pealt vanemate omavahelist juttu eluraskustest. Mul tekkis siiras soov neid aidata ning ma tegin ettepaneku, et hakkan pilte maalima ja neid tänavanurgal müüma. Selle plaaniga oldi nõus ning mulle anti vesivärvide ja pintslite ostmiseks kümme kopikat. Ma tarvitasin ära kogu paberi, mis majas leidus, kuid perekonna heaolu mul tõsta ei õnnestunud.

Juba Belostokis võttis ema laulutunde ja isegi esines heategevuskontsertidel. Söögitoas seisid meil pianiino ja väike harmoonium. Ema laulis sageli ukraina laule ning muidugi ka kõiki moodsaid romansse ja laulukesi, nagu seda olid valss «Sügisuni» ja «Sügisviiulid». 1912. aasta uudis oli argentiina tango. Seda mängiti, lauldi ja vilistati kõikjal. Ilmus isegi moodne tangovärvus. Olid tangopluusid, tangosukad ja tangokompvekid, välja mõtlemata jäid veel ainult tangokotletid.

Isal oli tütarlaste kommertskoolis kaastöötaja, kelle nimi oli Olga Fjodorovna Kühnel. Olga Fjodorovna ehk «tädi Kühnel», nagu meie teda nimetasime, oli meil sagedane külaline. Me armastasime teda, sest ta oli lõbus ja tõi alati kaasa midagi maitsvat: kompvekki, kooki, torti või puuvilja.

Tollal olid «moes» täidlased naised. Tolle aja mõrsjate hindamise kriteeriumide hulgas ei olnud kaugeltki viimasel kohal netokaal. Tädi Kühnel oli sellest vaatekohast ülimoodne naine. Ta rabas kõiki oma võimsate kehavormidega ja nägi välja nagu tõeline valküür.

Moe nõuetele vastu tulles reklaamiti ajakirjades arvukaid rindade arendamise vahendeid. Mõnede kuulutuste juures olid vastavad illustratsioonid — «enne ja pärast tarvitamist». «Enne» oli õnnetu näoga naine, peenike nagu piitsavars. «Pärast» olid naisel tohutud rinnad, rahulolev näoilme ja koketne pilk: vaadake, missugune ma olen! Tädi Kühnel oli ilmselt nagu «pärast tarvitamist».

Kui tädi Kühnel meile tuli, surus ta mu pea õrnalt vastu oma rinda. Mul jäi hing kinni ja ma tundsin ennast nii, nagu oleks mind peadpidi taignaastjasse pistetud. Kuid kaasatoodud kompvekid lepitasid mind selle ebameeldiva asjaoluga.

Meil oli väike mugav söögituba, seal olid moodsad tüllkardinad, heledast pähklipuidust nikerdatud mööbligarnituur ja kahisev petrooleumi-gaasilamp.

Söögitoa sisustuse olid sõbrad isale pulmapäevaks kinki-

nud. See rändas koos minu vanematega Jurjevist Bakuusse, Bakuust Belostokki ja Belostokist Moskvasse ning eksisteeris 1924. aastani. Sel aastal, mil meie perekond lagunes (isa oli surnud, õde sõitis ära, mina läksin esimest korda Arktikasse talvitama) ja emal tuli omaette korterist kolida ühteainsasse tuppa, müüdi kõik peale seinakella, mis oli kingitud sooviga, et see lööks ainult õnnelikke tunde.

Kuid kõik see toimus alles hulk aastaid hiljem ja enne seda veedeti meie türkiissiniste ripatsitega lambi all palju õnnelikke minuteid.

Nurgatoas elas üks minu ema seitsmest vennast, onu Hugo. Onu oli meil täiel kostil ja maksis nähtavasti heldelt, sest tema soovid olid kõigile, esmajoones köögitüdrukule, seaduseks.

Onu Hugo oli veendunud poissmees. Oma tumedate juuste ja kahvatu näoga ei äratanud ta meis, lastes, sümpaatiat ega osanud ka meiega head vahekorda luua.

Varsonofjevi põiktänavas igasuguste metalltoodetega kaupleva firma «Vetter ja Hinckel» pearaamatupidajana sai ta head palka, mis võimaldas tal täiesti muretult elada.

Tema toas oli huvitav. Seal oli alati kõigi tema firma kaupade näidiseid: tisleri- ja puusepatööriistu, nuge, kahvleid, iga laadi lukke, püsse, revolvreid, metallnõusid, poola hõbeserviise, habemenuge jne. Mõned neist asjadest on mul praeguseni alles.

Erilist tähelepanu pühendas mu rikas sugulane oma rõivastusele ja välimusele. Kapis rippusid ideaalses korras spetsiaalsetel patenteeritud riidepuudel viimase moe järgi õmmeldud tumedad ja heledad ülikonnad. Kümned kaelasidemed, ilusad siidrätikud rinnataskusse pistmiseks, iga värvi ja fassongi jalatsid — kõik need kuulusid onu meheарsenali.

Juuksed olid tal lahku kammitud ja nii paksult brioliiniga määritud, et pea läikis nagu monoliitne must kera. Seal, kus onu tavaliselt laua taga istus, oli tema kukal tume-bordoopunasele tapeedile tekitanud rasvalaigu. Kui meie maja lammutama hakati, jooksin ma vaatama ja nägin tapeedil seda laiku.

Peakattena tunnustas onu Hugo nagu kõik tolle aja dändid ainult kõvakübarat. Kui pimedas esikus kedagi ei olnud, võtsin ma vargsi onu kübara, silitasin seda ja vaatasin selle sisse. See oli parima ja tingimata välismaise firma toode, selle siseääris oli ülipehmest helekollasest nahast ja polster (igapäevast sõna «vooder» ei paindu keel selle kohta ütlema) läikivast lumivalgest siidist. Põhja keskel olid vab-

rikumärgid: kroonid, briti lõvid, mingisugused fantastilised ja ahvatlevad vapid. Kübarat tuli tingimata nuusutada: hea brioliin ja hea odekolonn andsid meeldiva lõhnabuketi. Oma uuringute ajal olin ma alati valvel, et mind ootamatult ei tabataks. Samme kuuldes panin kübara ära ja vaatasin sisenejale süütu näoga otsa.

Onu jõi ainult välismaa konjakit, lõhnastas ennast ainult välismaa odekolonniga, kandis viimase moekarje järgi glasseest ja seemisnahast kindaid ning oli meie jaoks üldse ebamaine olend. Meie silmis oli ta lihtsalt naabob. Kuid see naabob haigestus tuberkuloosi ja lõpetas oma elupäevad 1915. aastal täielikus üksinduses, võõraste inimeste keskel ühes Soome kopsusanatooriumis.

Pidulikult tähistati meie majas mitmesuguseid tähtpäevi. Kui kellelgi oli sünnipäev, siis otsis ema välja luitunud tindiga poolpehkinud paberile kirjutatud vana perekonnaretsepti ja küpsetas traditsioonilise kringli. Kringli ümber pandi väikesed küünlad, mille arv vastas sünnipäevalapse eluaastate arvule, keskele asetati suur küünal, mis tähistas eelseisvat aastat.

Kuid kõik manipulatsioonid, mis kaasnesid sünnipäevadega, olid kahvatud võrreldes sellega, mis toimus meie majas lihavõttepühade eel. See oli juba tõeline lahinguolukord. Ja olgugi et keegi ei andnud käsklust «kõik mehed tekile», kogunes terve perekond kööki, mis noil päevil meenutas ärevile aetud sipelgapesa. Töötati käsi rüppe laskmata.

Kuumas vees leotati mandleid, et nende koort pehmendada. Õde ei teadnud, kuidas mandleid koorimiseks veest kätte saada, sest vesi oli tuline ja sõrmi ei võinud sinna sisse pista.

«Vaata, tütar, Patagoonia loodeosas kasutatakse leotatud mandlite väljavõtmiseks kuumast veest niisugust meetodit...» Isa võttis teelusika ja tõstis mandli veest välja.

Kogu perekond hõõrus nõrkemiseni kohupiima läbi sõela, riivis sidrunikoori ning peenestas uhmris kaneeli ja muskaatpähkleid. Lõhnas pühade järele, kõik olid ametis. Ema nägu oli köögi palavusest punane nagu küps tomat.

Munade värvimine oli laste ülesanne. Et värvitud munadele paremat läiget anda, hõõruti neid rasvavindudega. Osa mune ümbritseti sibulakoortega ja mähiti ööseks lappidesse, mida oli niisutatud kange äädikaga.

Esimesel pühal olid kõik poisid õues puhtalt riides. Kojamees pimestas kõiki oma punase särgiga, mille peale oli tõmmatud must vest.

Ehkki õigeusu ja luteri lihavõttepühad ei langenud ühte ning meid peeti üldse paganateks, voorisid nii taga- kui ka eesuksest sisse õnnitlejad: kojamees, kordnikud, postiljonid, korstnapühkija ning suur hulk mingisuguseid isikuid, keda keegi polnud kunagi varem näinud.

Härrased (isa ja ema) võtsid armastusväärselt naeratades vastu õnnesoove Kristuse ülestõusmise puhul. Selleks rõõmsaks sündmuseks spetsiaalselt varutud viiekümne- ja kahekümnekopikaliste hunnik sulas kokku. Kell üks päeval algas juba külaliste vastuvõtu aeg.

Kui pühad said läbi, tõmbasid vanemad kergendustundega hinge.

RIKASTE GÜMNAASIUMIS

Sinel või mitte sinel? Traavlid ja petrooleuminõu. Minu kaasõpilased — Sonja Garrel, Anatoli Gorjunov, Boriss Livanov, «Kuningas Oidipus» ja «Punamütsike». Muusikantide laua taga rikaste inimeste majas. Sõdurisaabaste lugu. Minu sõbrad raamatud. Revolutsioonieelse koolipoisi kollektsioon. Põgenemine pristavi eest. Saadetiste pakkija ja kuulutuste kleepija

Vanemad tahtsid mulle anda hea hariduse, selleks aga tuli kõigepealt lõpetada gümnaasium. Millegipärast valitses arvamus, et kroonugümnaasiumides õpetatakse halvemini kui eragümnaasiumides, ja mind pandi šveitsi kiriku juures asuvasse reformatsioonigümnaasiumi. Õppemaks oli seal nagu enamikus teisteski erakoolides märksa kõrgem kui kroonugümnaasiumides. Tõenäoliselt just selle tõttu peetigi eragümnaasiume paremateks.

Mind reformatsioonigümnaasiumi pannes juhindusid vanemad parimatest kavatsustest ja soovisid mulle muidugi head. Neile ei tulnud pähegi, kui palju lapselikku meelehärmi ja ebameeldivaid elamusi mulle tõi selles «paremas» gümnaasiumis käimine.

Nüüd oma lapsepõlve meenutades saan ma aru, et neil ebameeldivustel oli klassiiseloom. See kõlab võib-olla mõnevõrra ilukõneliselt, kuid asi oli just nimelt nii, ehkki me isaga kumbki seda tollal ei mõistnud. Ma kardan, et mu isa teadmised klassidest piirdusid selle kooli kaheksa klassiga, kus ta lapsi õpetas, ning raudteerongide esimese, teise ja kolmanda klassiga. Kõigist muudest klassidest, mis eksisteerisid inimühiskonnas, oli isa õndsas teadmatuses.

Vormi kandmine ei olnud eragümnaasiumides kohustuslik. Aga mis mõte on üldse gümnasistiks hakata, kui ei saa sinelit kanda?

Õnneks mõistsid vanemad selle küsimuse elulist tähtsust. Ja lõpuks saabus kauaoodatud päev, mil me emaga läksime valmisriieteärri.

Kahjuks aga ei toonud sineli ostmine mulle muud kui ainult pettumust. Ma sain sineli ega saanud ka . . .

Praktilistel kaalutlustel osteti sineli asemel sellega sarnanev vateeritud talvemantel. Need kaalutlused olid äärmiselt lihtsad — ema ostis mantli sellepärast, et see oli mõne rubla võrra odavam, sest oli õmmeldud mingist pehmest tumehallist riidest, mis polnud hoopiski mitte terashalli jäiga gümnasistikalevi moodi. Ma püüdsin midagi piiksuda, kuid emaga oli lootusetu vaielda.

. . . Juba oli aeg kooli minna, kuid petrooleum oli otsa lõppenud ning ma haarasin tuttava, vanadesse ajalehtedesse mähitud kahekümnenaelase nõu ja lippasin lähimasse poodi.

Sellel teekonnal ootas mind hirmus hoop. See ei tabanud mind nurga tagant, vaid sõidutee keskelt. Saani ees imetore traavel, pukis turske kutsar, kihutasid mulle karunahast teki all vastu kooli minevad klassikaaslased vennad Rabenekid, riidevabrikandi pojad. Nad elasid oma majas meie põiktänava lõpus.

Silme ees läks mustaks! Kõik oli läbi! Nad näevad mind ja nüüd hakkab kogu klass arutama päevakohast teemat: Krenkel tassib petrooli. Meie gümnaasiumi tavade kohaselt oli see täiesti sündsusetu tegevus.

Petrooleuminõu käes hoides ja ohtralt pisaraid valades jutustasin juhtunust emale, kuid ei leidnud kuigi suurt kaastunnet ning pärast tagajärjetuid kinnitusi, et ma ei taha kooli minna ega lähe kooli, saadeti mind äranutetud näoga ikkagi sinna.

Meie gümnaasium oli segakool, mis tsaariajal ei olnud kuigi sagedane nähtus. Gümnaasium asus Marosseikal Armjanski ja Devjatkini põiktänava vahel, hiljem kolis ta Bolšoi Trjohsvjatitelnõi (praegusesse Bolšoi Vuzovski) põiktänavasse.

Õpilased olid enamasti jõukate vanemate — kommersantide, riigiametnike, advokaatide, mitmesuguste firmade esindajate — lapsed. Kooliarsti poeg Gustav Türk, ühe õpetaja poeg ja mina moodustasime klassi kõige vähem jõuka osa. Kuid muidugi mõista ei määranud õpilaste vahekorda ainult varanduslik seisund. Kaugeltki kõik ei olnud miljonäride lapsed ega sõitnud kooli traavlitega. Minu koolikaaslaste hulgas oli toredaid poisse ja tüdrukuid, kellest mõned said hiljem kuulsaks.

Kui ma võrdlemisi hiljuti külastasin oma kunagist klassiõde Sonja Garrelit, Moskva Akadeemilise Kunstiteatri näitlejannat, tuletasime temaga meelde noorpõlvekaaslasi. Sonja ei olnud ainus kunstijünger, kes meie gümnaasiumi seinte vahelt ellu astus. Nimetada võib veel näiteks vendi Bendeleid. Noorem neist käis meie klassis, vanem oli meist klassi võrra ees. Just sellest vanemast vennast saigi hiljem Vene NFSV rahvakunstnik A. I. Gorjunov, kes mängis Vahtangovi-nimelises Teatris ning demonstreeris oma hiilgavat koomikuannet niisugustes filmides nagu «Püha Jorgeni pidu», «Kolm sõpra», «Väravavaht» ja teised.

Anatoli Gorjunovi mäletan ma gümnaasiumiaastaist kahjuks halvasti. Ja see on arvatavasti loomulik. Nagu NSV Liidu rahvakunstnik Boriss Livanov, nii oli ka tema meist klassi võrra vanem ja vanemate klasside õpilased olid meie, nagu muuseas üldse kõigi kooliõpilaste põlvkondade jaoks juba hoopis teistsugused inimesed, kelle hoope kooli hierarhiaredeli pihta me täpselt valgustasime oma noorematele kaasõpilastele. Gorjunoviga ei ole ma ka pärast kooli enam kokku puutunud, Boriss Livanov aga on mul mitu korda külas käinud ja valmistanud mulle tohutut naudingut lugudega, mille jutustamise suur meister see ülihuvitav inimene on.

Ma ei mäleta täpselt, kas meie gümnaasiumis oli näitering, mis võimaldas mu andekatel õpingukaaslastel oma näitlejavõimeid arendada. Arvan siiski, et niisugune ring oli olemas, sest gümnasistide teatrihuviga, mida mina, pean tunnistama, ei jaganud, on mul seoses veel üks mälestus. Asi on selles, et lisateenistust otsides kohandas mu isa koolilava jaoks mitmesuguseid näidendeid alates «Kuningas Oidipusest» ja lõpetades «Punamütsikesega». Mäletan hästi, et vahetevahel andis direktor mulle käsu:

«Ütle isale, et ta homme saadaks sinuga ära «Punamütsikese»!»

Järgmisel päeval tassisin ma lisaks raskele ranitsale koolimajja selle neetud «Punamütsikese» pambud, mis olid mul nööriga õlale visatud. Muuseas, kui see aitas minu hiljem kuulsateks näitlejateks saanud kaasõpilastel teha esimesi samme lava poole, siis ma seda nüüd enam ei kahetse.

Minu gümnaasiumiõpingute algusse kuulub ka lugu, mille nüüd jutustan. See juhtus 1913. aastal. Ma olin siis üheksa aastat vana.

Ühe ilusa päeva varahommikul osutas ema millegipärast erilist tähelepanu minu pesemisprotseduurile. Kõrvad, kael

ja sõrmeküüned vaadati hoolega üle. Hiljem selgus kõik — me läheme tsaari vastu võtma! See oli muidugi väga huvitav. Niisugusel juhul ei olnud mul pesemise vastu midagi, seda enam et võib-olla — kes võis teada? — pakkusid mu kõrvad ja kael tsaarile huvi.

Niisiis seisime emaga Tverskaja tänava kõnniteel Inglise klubi (praeguse Revolutsioonimuuseumi) vastas. Tsaar saabus Valgevene vaksalisse ja pidi mööda Tverskajat sõitma Kremlisse, kus tähistati Romanovite dünastia kolmesajandat aastapäeva.

Rahvast ei olnud eriti palju. Seisti piki kõnniteid. Paraadmundrit ja valgeid kindaid kandvad uhked pristavid vaatasid majade ülemiste korruste poole ja karjusid: «Pange aknad kinni!» Seisjate esimese rea moodustasid lumivalgete põllede ning läikima hõõrutud vasknaastudega kojamehed. Suurt kasvu kordnikud, kõigil ees vuntsid (kust nad küll kõik välja võeti?) ja puusal tohutu revolver, kehastasid valitsusvõimu.

Siis ilmus nähtavale korteež. Kummiratastega kalessis (niisuguseid kasutasid muuseas kõige kallimad voorimehed) sõitis kindralkuberner. Kalessi ette oli rakendatud suurepärane traavel, kaless ise oli hoolikalt lakitud ja pukis istus ikooninäoga habemik kutsar, peas paabulinnusulgedega ehitud kübar, seljas erepunase vööga sinine kaftan.

Korteež liikus aeglaselt. Hobuste kabjad plagisesid valjusti Tverskaja tänava munakividel. Kuberner seisis kalessis püsti, käsi kogu aeg kõrva ääres. Vasaku käega hoidis ta kinni kutsaripukist, nägu oli pidevalt pööratud tsaari poole.

Tsaar sõitis suures lahtises kuuekohalises tõllas. Tal oli seljas polkovniku munder, ta pöördus istudes kord vasakule, kord paremale ja tõstis kätt tervituseks mütsi juurde. Tema kõrval istus üleni valges riides tsaarinna, peas tohutu suur kübar, mis oli samuti valge, jaanalinnusulgedega. Kõik karjusid «hurraa» ja mina karjusin ka.

Kuus tuttidega ehitud valget hobust kadusid koos tsaariga Kremli suunas. Õhtul korraldati Teatri väljakul ilutulestik. «Metropoli» frontoonil oli elektrilampidest kiri «Jumal, keisrit kaitse sa».

Nagu teada, ei läinud see soov täide.

Palju-palju aastaid hiljem külastasin ma praeguses Sverdlovskis asuvat kaupmehemaja, viimase tsaari viimast eluaset. Kõige sügavama mulje jättis mulle seal kitsas roheline pabeririba — madalaima kategooria leivakaart. «Elukutse» lahtrisse oli sellele märgitud «endine keiser».

Ühe esimesi sotsiaalseid ebameeldivusi, millega gümnaasium kitsi ei olnud, põhjustas Robka Karnats, praegu Sacco ja Vanzetti nime kandva pliiatsivabriku omaniku poeg. Kord kutsus Robka klassikaaslased koos klassijuhatajannaga jõuluks külla. Midagi head see kutse mulle ei toonud.

Me kogunesime vabriku kõrval asuvasse terava katusega majja. Veel hiljuti seisis see maja Valovaja tänavas. Nüüd on ta lammutatud.

Söögituba oli mugav. Lagi uppus pimedusse, pidulikult kaetud lauda aga valgustas heledasti tohutu suure abažuuriga lamp. Heldus! Mis seal laual kõik oli! Mitu fantastiliselt kaunistatud torti, puuviljavaasid, keedis, pastilaa, pähklid, keeksid, seninähtamatult ilusad kompvekid — kõik need kirendasid vikerkaarevärviliselt.

Kuid minul ei vedanud. Kogu seda toredust kandva ümmarguse laua ääres ei jätkunud kohti. Meid Gustav Türgiga pandi istuma pimedas nurgas seisva muusikantide laua taha. Me sõbrustasime Gustjaga ning olime, nagu ma juba eespool kirjutasin, ärimeeste ja vabrikantide võsukeste hulgas omamoodi kehvikud. Oma rusikatega kaitsesin ma nii mõnigi kord kleenukest Gustjat, kes hiljem läks millegipärast paksuks.

Tulevase paksukesega istusime niisiis nagu heidikud selle põrguliku muusikantide laua taga. Seal oli kõik teisiti. Pakuti ainult ühte liiki torti ja sedagi sai kumbki üheainsa roosideta tüki. Sidruniga teed ei antud, selle asemel valati savikannust kakao ülejääki. Me mugisime süngelt seda, mis suurelt laualt meie osaks langes, ja kuulasime imestades, kuidas siristas meie klassijuhatajanna, kes Robka vanematele maalilisel kirjeldas, kui tore poiss ta on. Pärast viidi kõik peremehe hobustega koju, minul ja Gustjal aga tuli sõita trammiga.

Muide, muusikantide laud jättis mulle meeldiva mälestuse võrreldes ühe teise juhtumiga, saabaste looga, mis jäi mulle ja mu klassikaaslastele kauaks meelde.

Mul oli palju onusid. Tasapisi surid nad üksteise järel ning nende riided ja jalatsid jäid mulle päranduseks. Ma olin suurt kasvu poiss. Mõned asjad kõlbasid isegi ümbertegemiseta ning vastu tahtmist tuli mul kanda oma kadunud sugulaste moodsaid ruudulisi pintsakuid ja triibulisi pükse. Aga kui pükste ja pintsakutega võis veel kuidagimoodi leppida, siis jalatsite probleemiga kaasnes tõeline Shakespeare'i traagika. Ma kandsin nendestsamadest onudest järelejäänud moodsaid ülipikkade ninadega kamasse. Laiuse poolest kõl-

basid need kunagised keigarlikud jalanõud veel kuidagi, nende pikkus aga oli nii suur, et nad paindusid mul jalas nagu suusad. Oli tavaline asi, et nende irevil ninad panid mind trepil ja isegi tasasel pinnal komistama. Siit tulenes unistus, ilus helesinine unistus saada enesele tõelised, spetsiaalselt minu jaoks ostetud saapad.

Mis võivad kaheteistkümneaastase poisikese jaoks olla ihaldatavamad ja ahvatlevamad kui kõige ehtsamad sõdurisaapad! Niisugused saapad olid tavalistest jalatsitest märksa odavamad ja erilist vanematepoolset vastuseisu nende ostmine seetõttu ei tekitanud. Niisiis langetati otsus, et ma ostan enesele sõdurisaapad!

Terve nädal instrueeriti mind, kuidas saapaid mõõta, kus raha hoida ja kuidas sulide eest hoiduda. Need juhtnöörid ei olnud hoopiski mitte ülearused, sest retke sihtkoht oli kuulus Suhharjovi turg ehk, nagu teda lihtsamalt nimetati, Suhharjovka.

Turg algas Spasski kasarmute juurest. Seljaga vastu seina toetudes istusid sandid ja pimedad, laulsid iniseva häälega ning püüdsid möödakäijate meelt liigutada. Sealsamas kõrval käis juba ka kauplemine. Müüdi kõike, mida keskmise kehajõuga inimene oli suuteline tõstma ja kandma, alates jaanalinnusulgedega lehvikust ning lõpetades Napoleoni-aegse diivaniloguga, mida vaadates oli raske ära arvata, kumba seal oli rohkem, kas roostetanud vedrusid või lutikaid.

Vanemate juhtnööridest peeti kinni ja ost sai teoks. Järgmisel hommikul ärkasin ma rõõmsa mõttega: «Mul on uued sõdurisaapad ja täna lähen ma nendega kooli.»

Päev tõotas tulla imeilus. Aprillipäike soojendas heldelt ja pilvitu taevas ei ennustanud midagi halba. Tõsi küll, kätt südamele pannes tuleb tunnistada, et saapad olid niihästi suure- kui ka raskevõitu, kuid sellest hoolimata hõljusin ma just nagu pilvedes. Mulle näis, et möödaminejad imetlevad mu saapaid ja kiidavad mu head maitset.

Kõik, millest räägiti esimeses tunnis, läks mu kõrvust mööda, sest kogu mu tähelepanu oli koondunud pingi alla uutele jalatsitele.

Sündmuste edasises käigus aga toimus mõnevõrra ootamatu pööre. Meie klassi aknad olid küll päikese poole, kuid pärast talve ei olnud neid veel avatud. Klassis oli palav ja lämbe. Mu saapad soojenesid ning hakkasid levitama teravat ja mahasurumatut lõhna, mis kõikide difusiooni seaduste järgi levis üha kaugemale ja kaugemale. Varsti täitis mu saabaste aroom kogu klassi õhku.

Vahetund lõppes ja me istusime uuesti pinkidesse. Klassi tuli saksa keele õpetajanna, linnunäo ja hobusehammastega vananematu blondiin. Et me teda kartsime, siis muidugi ei sallinud me teda. Astunud üle läve, kirtsutas ta nina, tõmbas sellesse õhku ja pöördus meie poole:

«Mis siin haiseb?»

Juba ninakirtsutus pani mu südame värisema, otse minusse puutuv küsimus aga rebestas midagi mu sisemuses ja naelutas mu paigale. Imeilusa kevadpäeva valgus kustus, ma olin pooluimane, mu nägu ja kõrvad leegitsesid helepunaselt. Just nagu läbi une kuulsin kellegi vastust:

«Krenkelil on uued saapad . . .»

Kostis pingiklappide klõbin ja kõik võtsid istet, mina aga jäin sambana seisma.

«Noh, Krenkel, tule siia . . .»

Mulle näis, et möödus terve igavik, enne kui ma suutsin paigast liikuda. Võrreldes sellega, mis mulle osaks langes, nägi Kolgata-teekond tõenäoliselt välja nagu lõbus jalutuskäik. Sellal kui ma tagumise pingi juurest õpetajakateedri poole sammusin, kõrvetas mind halastamatult mu eakaaslaste pilkav vaade. Ma oleksin tahtnud oma jalad ära peita, aga kuhu ja kuidas? Mu õnnel oli lõpp, saapaid hakkasin ma otsekohe vihkama.

Nii pikk kui mu kurb teekond ka oli, lõpuks jõudsin ikkagi hukkamispaika. Õpetajanna vaikis kaua ja silmitses pilkavalt mu saapaid.

«Ah et uued saapad? . . . Kui palju sa nende eest maksid?»

See oli kõige valusam küsimus.

Ma pomisesin tasakesi hinna ja kõigile sai kõik selgeks.

Minu saapad olid klassikaaslaste omadest kaks korda odavamad.

Ma ei mäleta, kuidas ma oma kohale tagasi sain, kuid saabaste lugu jäi mulle eluajaks meelde.

Nooruse ravijõud tegi oma töö. Elu läks edasi.

Iga päev pärast gümnaasiumist tulekut võtsin seljast «korralikud riided», asendasin need lapitud kuue ja kulunud pükstega ning muutusin olenevalt asjaoludest kord jalgpalluriks, kord kirglikuks lugejaks, kuid kaugeltki mitte alati selleks eeskujulikuks poisiks, kellena mind tahtsid näha mu vanemad.

Mu ellu oli tulnud raamat. Ma tõusin mööda traditsioonilisi astmeid, mida olid tallanud paljud lugejate põlvkonnad. Sünnipäevaks kingiti mulle Anderseni surematud muinasjutud, muidugi ka «Gulliveri reisid», «Robinson Crusoe» . . .

Ma ei peatu sellel perioodil, mil hirmu ja õudusega elasin kaasa Punamütsikese, vend Ivanuška ja õde Aljonuška vintsutustele. Ka need toredad muinasjututegelased tegid oma tubli töö ja jäid eluajaks meelde.

Järgmise etapi moodustas sopakirjandus. Just nimelt sopakirjandus, muud nime on sellele raske leida. Pikkade aastate tagant pole häbi seda harrastust üles tunnistada. Ja kes minu põlvkonnast ei tundnud Nat Pinkertoni, tema ustavat sõpra Bob Morrisoni, Sherlock Holmesit (mitte Conan Doyle'i oma, vaid seitsmekopikast), Nick Carterit ning kuulsat vene salapolitseinikku Putilinit!

Juba üksi kaanepildid maksid midagi! Lahtikaevatud hauad, ahelais luukered, kahte revolvrit (ühest oli vähe!) käes hoidvad rinnakad kaunitarid. Hoolimata «tehnilistest» raskustest (kuhu neid pärleid peita ja kuidas neid lugeda?) neelasin ma sopakirjandust soliidsetes annustes. Keelatud vili oli magus nagu ikka.

Aeg läks, maitse muutus. Tulid autorid, kelle nimesid ei sobi hinge tõmbamata nimetada eespool mainitud «literatuuri» kõrval: Jack London, Mayne Reid, Fenimore Cooper, Jules Verne . . .

Nende kirjanike teostes esinevad tugevad isiksused, kes tavaliselt tegutsesid keerukates tingimustes, olid mulle südamelähedased. Ja see oli ka loomulik. Poisid tahavad alati olla tugevad ning eelistavad tugevate seltskonda tarkade seltskonnale. Ma kadestasin neid raamatutegelasi: kui huvitav elu neil küll oli!

Suur tänu Boriss Varsanofjevitš Ignatjevile, meie geograafiaõpetajale. Tema tunnid olid minu jaoks oaasid keset muid gümnaasiumitarkusi. Vedades oma lemmikõpetaja range pilgu all mitte just eriti enesekindlalt kaardikeppi mööda kaarti, ei osanud ma arvata, et kunagi armun Arktikasse ja pühendan sellele oma parimad eluaastad.

Kõike seda meenutades tunnen ma uhkust. Ja uhkustundega mõtlen: kui toredad poisid me ikkagi olime! Kui meist pärast lugema ja kirjutama õppimist ei oleks saanud kõige erisugusemaid teid minevaid uurijaid, siis ei oleks inimkond kunagi kogunud seda tohutut rikkust, mis praegu moodustab tema teadmiste arsenali.

Meie esimesed gümnasistiuuringud ei olnud inimkonna rikastamise seisukohast küll eriti produktiivsed, ehkki neis on kerge täheldada niihästi aja märke kui ka klassikalist järjepidevust, mis avaldus näiteks postmarkide kogumises. Ma ei peatu pikemalt markidel, mis nüüdki endist viisi köidavad poiste raugematut huvi, oma teistest harrastustest aga püüan jutustada. Niisuguseid kollektsionääre, kelle hulka ma gümnasistipõlves kuulusin, ei leia tänapäeval küll vist parimagi tahtmise juures.

Üks minu (ja mitte ainult minu) huviala oli autonumbrite kogumine. Minu kodu asus gümnaasiumist ligikaudu nelja trammipeatuse kaugusel. Teel ei näinud ma tavaliselt rohkem kui kahte kuni seitset autot. Kõigi nende numbrid märkisin ma üles. Tänapäevase autode voolu tingimustes oleks niisugune tegevus mõeldamatu, tollal aga ei olnud autosid Moskvas rohkem kui siiami kasse. Iga numbri üleskirjutamine oli vaieldamatu saavutus. Suurel vahetunnil võtsime oma märkmikud välja ning olime väga uhked, kui leidsime sealt mõne ebatavalise numbri, mida kellelgi teisel kirjas ei olnud. Vaieldamatu kasu, mida selline kollektsioneerimine tõi, seisnes üleskirjutatud numbritega autode iseärasuste tähiarutamises.

Kui algas Esimene maailmasõda, taandusid autonumbrid uue harrastuse ees. Me asusime kirglikult koguma sõjalaenu propageerivaid plakateid. Need olid suured ja väga ilusad, nad kujutasid Kuzma Krjutškovi, vägilasi, mitmesuguseid lahingustseene ja muud selletaolist.

Sõjalaenuplakateid kleebiti täis kogu Moskva plangud ja seinad. Talvel oli neid väga lihtne maha rebida. Niipea kui üks nurgake lahti urgitseti ja siis ühtlaselt tõmmati, purunes külmunud kliister raginal ning plakat jäi pihku.

Kord hilja õhtul, kella kaheksa paiku, kui oli juba päris pime, tulin ma koolist koju. Niisugune kojutulek oli meil tollal tavaline, sest meie gümnaasiumi hoonesse oli paigutatud hospidal ja me õppisime naaberkoolimajas, mille klassidesse meid lasti ainult teise vahetuse ajaks. Pimedas lähenesin ma niisiis kodule. Meie majale eelnes võrdlemisi pikk ja, ma ütleksin, soliidselt fundamentaalne plank. Sellele oli kleebitud pikk rida kõige värskemaid, täiesti uue pildiga laenuplakateid. Niisugune plakat tuli muidugi tingimata hankida, et sellega järgmisel päeval koolis uhkustada. Ma urgitsesin nurga lahti, tõmbasin suure plakati harjunud liigutusega plangult maha ega hakanud teda isegi kokku murdma, sest koduni olid jäänud mõned vähesed sammud.

Plakat käes, pöördusin ehitusplangu nurga taha, kus gaasilatern valgustas meie maja väravat, ja nägin oma õuduseks, et värava juures seisis meie jaoskonna pristav, kes parajasti vajutas kojamehe kellanupule.

«Noormees! Miks te plakateid maha rebite?»

Ma pomisesin midagi arusaamatut.

«Oodake, oodake!» Pristav jätkas kellanupule vajutamist.

Ma taipasin, et seni, kuni kojamees ülemuse kutsele ei reageeri, otsustab kõik kiirus. Kojamees tundis mind ja kui ta oleks mind näinud, oleks sissekukkumine olnud täielik. Andes enesele sündmuste käigust selgelt aru, pistsin ma mööda pimedat põiktänavat jooksu. Pristav karjus midagi, mis kõlas umbes nagu «Seis, seis!», ja puhus isegi vilet, kuid mina jooksin «rutem kui hirv, rutem kui jänes kotka eest». Jõudnud õnnelikult Sadovajale, tegin ringi ümber kvartali ja pöördusin koju tagasi, vaadates tasahilju ringi, et mitte pristaviga kokku sattuda. Kogu õhtu olin ärevil ja ootasin selle loo järge. Kuid kõik jäi vaikseks. Pristav ei hakanud mind otsima, saatus pilkas mind aga sellega, et plakatite maharebijast muutusin ma varsti kuulutuste ülesklеepijaks.

Sõja-aastail ei sõitnud ma suvevaheaegadeks kuhugi, vaid jäin Moskvasse ja töötasin Ülevenemaalises Semstvoliidus. See oli minu esimene teenistus. Algul kandsin ma «saadetisi sõjavangide jaoks», siis aga tõstsin oma kvalifikatsiooni ja sain nendesamade saadetiste pakkijaks. Hiljem hakkasin õhtuti pärast tunde töötama ühe eraettevõtja juures kuulutuste ja plakatite kleepijana. Töö oli raske. Palgakategooriaid oli kolm. Ühte palka maksti siis, kui kleepija seisis lihtsalt maapinnal ja kleepis käeulatusse. Teist palka võis saada taburetilt kleepimise eest. Kolmanda ärateenimiseks pidid endal redeltrepp ja kliistritärklis kaasas olema. Ma õppisin valmistama head kliistrit, keetes seda lähimates teemajades ja trahterites.

Marsruudid koostas peremees mingisuguste ainult talle enesele teadaolevate reeglite järgi. Selle äri geograafia jäi mulle lõpuni saladuseks. Muuseas ei püüdnudki ma seda mõistatada. Minu asi oli kleepida. Mõned neist marsruutidest olid lihtsalt põrgulikud. Näiteks Sadovaja ring. Kuigi ma seal varahommikul tööd alustasin, ei jõudnud ma seda peaaegu kunagi enne pimedat lõpetada.

Peremees kontrollis meie tööd. Ta käis meile antud marsruutide järgi mööda linna ja vaatas, kui palju plakateid oli üles kleebitud. Kas või pooltegi plakatite äraviskamine, mis oleks mulle suurt mõnu pakkunud, ei olnud seetõttu võimalik. Selle töö juures tuli kanda üsna suurt koormat: tohutuid plakatirulle, redeltreppi, pintslit ja kliistriämbrit. Eriti raske oli tööd teha tuulise ilmaga. Surmavaenlased olid kojamehed.

Sellele bisnessile tuli lõpp 1917. aasta algul. Kord andis peremees mulle paki väikesi kuulutusi ja käskis need üles kleepida mõnevõrra ebatavalisel viisil:

«Mine mööda Bulvariringi ja kleebi kuulutused igale trammiliinipostile, nii et neid saaks lugeda trammiaknast.»

Kuulutused olid trükitud kellegi eraarsti tellimusel ja reklaamisid väga kahtlase väärtusega veneroloogiakabinetti. Ma olin juba varemgi mõelnud, et aeg on see tegevus lõpetada. Veneroloogi kuulutusest sai viimane piisk. Ma pesin käed kliistrist puhtaks ja kuulutuste kleepimine kadus minu jaoks tagasipöördumatusse minevikku.

MINUST SAAB TÄISKASVANU

Paberossiga gümnasist. Bolševik või menševik? Leib, mida oli enne söömist vaja raseerida. Tasuta trammisõit. Glavprofobri haavahalud. Otto Schmidt, keda ma tollal veel ei tundnud. Supp «Sõstrasilmad». Skaudirühmas. «Alaealine kurjategija». Anarhia must lipp. Leeriskäik. Kotimeeste seisus. Tööline, miljonär ja pooleteramees

Kui toimus Veebruarirevolutsioon, olin ma kolmteist aastat vana ja käisin viiendas klassis. See sündmus jäi mulle meelde mitmesuguste asjaolude, peamiselt aga kodus kuuldud kõneluste järgi.

Ma ei saa öelda, et isa oleks olnud suur poliitikamees, kuid arutlemine sellel keerukal teemal meeldis talle nagu enamikule vene intelligentidele väga, kusjuures fakte oma mõtisklusteks ammutas ta ajalehtedest «Ranneje Utro» ja «Russkije Vedomosti». Need erinesid teineteisest suuresti. «Ranneje Utro» oli nii-öelda kergemakaaluline ajaleht. Ta ei olnud just otse bulvarileht, kuid temas leidus suur protsent kergemeelsust, mille eesmärk oli teda võimalikult «loetavaks» teha. «Russkije Vedomostit» seevastu peeti ülimalt tõsiseks ajaleheks.

Väga üksikasjalikult arutati meie kodus Grigori Rasputini tapmist vürst Feliks Jussupovi majas ööl vastu 17. detsembrit 1916. Kuulsa «pühamehe», kelle tegevus läks meie kodumaale kalliks maksma, tapsid majaperemees Feliks Jussupov, suurvürst Dmitri Pavlovitš ja tuntud mustsadalane, Riigiduuma saadik, mõisnik Puriškevitš.

See lugu tekitas suurt kära. Sellest kirjutati palju ja räägiti veel rohkem. Osa niisugustest juttudest jõudis ka meie majja. Mäletan, et neid jutte räägiti meil suure saladuskatte all ja veel suurema saladuskatte all loeti käsikirjali-

seid ringiliikuvaid kõnesid, mida mingisugusel Riigiduuma istungil olid pidanud mingisugused saadikud. Eriti sageli oli kuulda mustsadalaste Puriškevitši ja Markovi nimesid. Ent kuigi meie majas püüti jälgida poliitikasündmusi, ei saanud Veebruarirevolutsiooni ajal keegi asjast kuigi palju aru.

Kuidas mina revolutsioonile reageerisin? Eelkõige kooli minemata jätmisega. Ma otsustasin, et kui juba on revolutsioon, siis on ka vabaduš ja õppimine pole enam kohustuslik. Ma hankisin suure punase roseti ja õmblesin selle gümnasistisineli külge. Väikesest tubakapoest (praegu pole seda maja ammu enam olemas) ostsin kümmekond paberossi — nende nimi oli «Onu Kostja» (kuulsa näitleja Varlamovi järgi) — ning tundsin ennast täiesti vabastatuna: läksin mööda tänavat, punane rosett rinnas, ja tõmbasin suitsu.

Tänavad olid tol päeval räpased, keegi ei koristanud tund. Meil Sadovaja-Tšernogrjazskajal põles politseijaoskond. Ma imetlesin seda huvitavat vaatepilti ja suundusin siis kesklinna, Voskressenskaja väljakule, mille ääres asus linnaduuma hoone, praegune Lenini Keskmuuseum.

Duuma ees väljakul pidas keegi kõnet. Seejärel algas läheduses tulistamine. Kõik pistsid kuhugi jooksma. Mina jooksin ka. Siis jäi uuesti vaikseks ning mõnede punaseid käesidemeid kandvate ja vanade berdankadega relvastatud üliõpilaste valve all läksid mööda kaks võrdlemisi läbikolgitud kordnikku. Kõik ümberolijad hüüdsid sagriste kordnike aadressil agaralt mitmesuguseid sõnu. Igaüks tundis ennast mõnevõrra võitjana.

Isa juures käisid noil päevil eriti sageli üliõpilased kommertsinstituudist, kus ta loenguid pidas. Isa oli alati väga seltsiv, üliõpilased armastasid teda ja käisid seetõttu ka varem korduvalt meil külas. Nüüd aga, tundes suurt vajadust mõtteid ja tähelepanekuid vahetada, ei tulnud nad sõna otseses mõttes enam üldse isa kabinetist välja.

Ühte neist mäletan ma hästi. Tema nimi oli Miša. Ta oli tõeline siberlane — laiaõlgne, energiline, temperamentne. Unustanud mu vanuse, esitas Miša mulle küsimuse, mis talle tollal südamelähedane oli:

«Kas sa oled bolševik või menševik?»

Rohkem on muidugi parem kui vähem. Ma vaatasin Mišale otsa ja vastasin veendunult:

«Bolševik!»

Miša rõõmustas:

«Tubli poiss! Ole ikka niisugune.»

Viimased sõja-aastad olid täis arvukaid raskusi. Riigi

majandus sulas nagu õhuke jääkirme päikesepaistel. Laos ja nälg kasvasid tohutu kiirusega. Paljud arvasid, et revolutsioon toob otsekohe kaasa uue elu, kuid midagi niisugust ei toimunud. Veebruarikuu möödus, tsaar loobus troonist, elu aga jäi väga raskeks ning muutus päev-päevalt isegi veel raskemaks.

Minu päev algas vara. Kell viis hommikul aeti mind üles, ma läksin leivapoe juurde ja asusin järjekorda, leivakaardid kõvasti pihku surutud. Pihku lahti teha ei olnud soovitav. Kaotatud leivakaartide asemele uusi ei antud. Ma seisin kella viiest kuni poe avamiseni, seejuures nii mõnigi kord tulemusteta. Vahel teatati edasiliikuvale järjekorrale, et leib on otsas. Hädа seisnes selles, et järgmisel päeval eelmise päeva leivatalongid enam ei kehtinud. Arvati, et kui olid päeva juba kuidagimoodi üle elanud, siis polnud sul leiba enam tarvis.

Tolleaegset leiba on isegi raske leivaks nimetada. See oli midagi kohutavat. Kujult sarnanesid pätsid praeguste kümnekopikaste saiadega, kuid jahu oli neis muidugi kõige vähem ja seepärast meenutasid nad siile. Ümberringi ulatusid neist otsapidi välja kaerakliid. Ei puudunud palju, et enne söömist oleks niisugust leiba vaja olnud raseerida.

Ent siiski oli see leib palju meeldivam kui kasutamata talongid. Mõneks tunniks täitis ta hädapäraselt kõhtu. Oli tunne, et oma toidunormi ei saanud sa asjata ja sõid ikkagi midagi leivataolist. Muudest toiduainetest jäi ainult mälestus. Neid hangiti mitmesuguseid kaudseid teid mööda.

Raskused kestsid. Riigis toimusid suured muutused. Saabus Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aeg. Ma ei taha lugejat petta väitega, et sain juba tollal selle sündmuse tähtsusest aru. Ma olin veel väike, sotsiaalsetest ümberkujundustest ei taibanud ma kuigi palju ja mu silmapiir ei ulatunud oluliselt kõrgemale kodusest majapidamisest, mis vahetevahel kujunes tõeliseks olelusvõitluseks.

Sellest ajast ja tollal lahendatud grandioossetest ülesannetest on kirjutatud palju raamatuid, mida lugejad hästi tunnevad. Mina piirdun oma jutustuses sellest epohhist (see oli tõepoolest epohh) ainult niisuguste asjadega, mis sattusid minu otsesesse vaatevälja.

Mu ema hakkas käima tööl (ma ei mäleta enam, mis töö see oli) Glavprofobris — Tehnilise Kutsehariduse Peavalitsuses.

See asutus tegutses Povarskaja (praeguse Vorovski tänava) alguses paremat kätt. Trammisõit oli Moskvas tol-

lal tasuta. Maksta ei olnud vaja, aga sõita oli raske. Trammid ei olnud ainuüksi seest täis, vaid nende küljes riputi ka väljaspool. Et tööle mitte hiljaks jääda, oli rahulikum ja mugavam jalgsi käia. Nõnda mu ema toimiski. Tšistõje Prudõst Povarskajale ja tagasi käis ta iga päev jalgsi.

Eriti raske oli tagasitee. Emal oli seljas kott ja selles väärtuslik koorem. Kusagilt Glavprofobri õuelt sai ta iga päev kaks vettinud haavahalgu. (Midagi niisugust ei langenud tollal osaks kaugeltki mitte kõigile, vaid ainult üsna vähestele.) See oli tähtis asjaolu, sest kui ma ei eksi, siis Amundsen on öelnud, et inimene suudab harjuda kõigega peale külma. Meie korter koosnes neljast toast, millest kolm olid küttepuuduse tõttu konserveeritud. Keset neljandat tuba, kus elas kogu perekond, seisis helde soojusejumala altarina «buržuika». Selle esimesil revolutsiooniaastail väga populaarse raudahju konstruktsioon oli kõige kõrgemal tasemel. Seest oli ta vooderdatud tellistega. Erinevalt teistest «buržuikadest» pidas meie oma seetõttu enam-vähem — ehkki pigemini vähem kui enam — sooja.

Ema haavahalgudest said minu jõupingutuste läbi pilpad ja me seadsime need otsekohe «buržuika» juurde kuivama. Pilpad kuivasid, kuid märja haavapuidu lõhna ei olnud võimalik toast välja tuulutada. Kogu aeg lõhnas toas just nagu koertе järele — need lõhnad on väga sarnased. Sellest hoolimata olime tänulikud niihästi Glavprofobrile kui ka ema ettevõtlikkusele. Igal õhtul oli meil küll väike võimalus, kuid siiski võimalus end soojendada.

Elu on keeruline. Tema süžeed annavad silmi ette kõige leidlikumate romaanikirjanike omadele. Lõhestades märgi haavahalge ja kuulates ema jutustusi uuest töökohast, ei aimanud ma üldse, kui lähedal viibisin mehele, kes hiljem mängis mu elus tohutut osa.

On olemas dokument, millele on 20. veebruaril 1920 alla kirjutanud Vladimir Iljitš Lenin. See dokument on kirjutatud Rahvakomissaride Nõukogu blanketile, kannab traditsioonilist kohaviita «Moskva, Kreml» ja tõendab, et «selle ettenäitaja seltsimees Otto Juljevitš Schmidt kinnitati Rahvakomissaride Nõukogu istungil 19. veebruaril s. a. Tehnilise Kutsehariduse Peakomitee esimehe asetäitjaks ning arvati selle ametikoha järgi Hariduse Rahvak[omissariaad]i kolleegiumi liikmeks». Otto Juljevitš Schmidt oli tollal kakskümmend üheksa aastat vana.

1913. aastal lõpetas Schmidt Kiievi ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonna. Tema õpetaja oli professor Grave —

tuntud teadlane, hilisem teaduste akadeemia auliige. Professor hindas oma õpilase võimeid kõrgelt ja jättis ta ülikooli juurde. Üsna varsti aga sõitis noormees Peterburisse. 1918. aastal sai temast bolševik.

Mina muidugi ei tundnud tollal Schmidti ega teadnud, häbi tunnistada, isegi seda, et ta oli ema kõrgeim ülemus. Ma ei saa aga siinkohal jätta kas või mõne sõnagagi rääkimata temast ja tema tegevusest noil aastail, sest see mees, kordan, avaldas minu edasisele elule erakordselt suurt mõju. Ilma igasuguse liialduseta pean Otto Juljevitši nimetama oma vaimseks isaks.

Schmidt oli erakordne isiksus ja pärast bolševike parteisse astumist äratas ta loomulikult Lenini tähelepanu. Lenin nimetas teda «tulipäiseks Otto Juljevitšiks» ning saatis noore kommunisti rasketesse ja vastutusrikastesse töölõikudesse: Toitluse Rahvakomissariaati, Rahanduse Rahvakomissariaati, Hariduse Rahvakomissariaati. Toitluse Rahvakomissariaadi toiduainetevahetuse valitsuse ülemana tegi Schmidt tõeliselt titaanlikku tööd. Ta juhtis ka Rahanduse Rahvakomissariaadi maksundusalast tööd ja oli üks neist, kes valmistasid ette 1921. aasta rahavahetust. Tehnilise Kutsehariduse Peavalitsuses ja Hariduse Rahvakomissariaadis töötas ta välja riigile hädavajalike kvalifitseeritud spetsialistide ettevalmistamise ulatusliku programmi.

Schmidt hämmastas oma eruditsiooni ja laialdase huvideringiga. Ma imestan tänapäevani, kuidas said ühelainsal inimesel olla nii arvukad ja seejuures nii mitmekesised huvialad. Hiljem tuli mul palju Schmidtiga koos töötada ja temalt palju õppida. Lugeja puutub selle silmapaistva mehega minu märkmete lehekülgedel korduvalt kokku. Kõike eespool öeldut palun võtta ainult kui sissejuhatust kohtumisele Schmidtiga, kellest edaspidi tuleb veel palju juttu.

Raskest ajast hoolimata jätkus minu haridustee. Tõsi küll, see oli mõnevõrra omapärane. Haridust ma teoreetiliselt sain, kuid teadmisi ei lisandunud kuigi palju. Kaks aastat käisin ma ühtlus-töökoolis. See asus päris kodu lähedal, Malõi Haritonjevski põiktänavas, endise kirikukooli hoones. Vanal ajal õppisid seal pappide tütred. Pärast revolutsiooni jooksid need laiali, loodus aga ei salli teatavasti tühjust ja hoonesse paigutati ühtlus-töökool.

Ma olin tugev, suurt kasvu poiss ja mulle usaldati väga tähtis ülesanne — supi toomine. Iga päev kella kaheteistkümneks tuli mul see suurtes plekknõudes kohale toimetada. Ei saa öelda, et see supp oli kokakunsti suurteos.

Need, kes on lugenud V. Kaverini romaani «Kaks kaptenit», mäletavad arvatavasti kokka, kes suppi maitstes ütles kas «mürk» (see tähendas, et supp oli söödav) või «haud» (supp tuli ära visata). Ehkki meie supp oli Kaverini koka terminoloogia järgi ilmne «mürk», kandis ta mõnevõrra teistsugust nime. Supi nimi oli «Sõstrasilmad» ja ta kujutas enesest sogast vett, mis sisaldas mõningaid hirsiteri. Selle kinnituseks, et sogases vees on hea kala püüda, läks mõnel õnneseenel korda supist välja õngitseda voblapea. Nende kullakarnakatena haruldaste kalapeade auks kandiski meie supp oma poeetilist nime.

Mitte mingisugusest õppetööst polnud muidugi juttu. Ei olnud eksameid, paberit ega pliiatseid. Kuid «Sõstrasilmad» tõmbasid meid nagu magnet ja kaks aastat käisime korralikult koolis.

Rasked nälja-aastad, mil suur osa ajast ja energiast kulus toidu hankimisele, on mulle eluajaks meelde jäänud. Meie elu oleneb suuret määral toidunormide väljaandmise tähtaegadest ja sellest, mida just parajasti anti. Mäletan, kuidas kord toodi Glavprofobrisse tohutu tünnitäis riivitud peeti ja asuti seda töötajatele välja jagama. Midagi vastikumat ei ole ma oma elus kunagi söönud. Kuid isegi sellest plägast püüdsime mingisugust toitu valmistada. Me aurutasime, küpsetasime ja keetsime seda, kuid söödavamaks see meie jõupingutustest hoolimata ei muutunud.

Kord saatis ema mu Mjasnitskajale, kus ühes keldris jagati poole koti kaupa kartuleid. Neid jagati sellepärast, et oli juba märtsikuu, kartulid olid üles sulanud ja poolmädad. Kogu jõudsin läbimärjana. Isegi pärast seda, kui olin oma rõivad korda teinud, jäi mu palitule nendest kartulitest maiestuseks plekk.

Kogu perega riivisime kartuleid, leotasime putru vees ja saime niimoodi head puhast kartulijahu . . .

Asudes jutustama oma tegevuse järgmisest perioodist, pean kõigepealt tegema väikese kõrvalepõike.

Juba enne revolutsiooni, õppides gümnaasiumis, astusin ma skaudiorganisatsiooni. See on teatavasti kodanlik organisatsioon, kuid skautide juht, raamatupidaja Bessonov, oli tore mees. Tal oli siiras soov poistele mingit kasulikku tegevust anda.

Iga skaudirühm koosnes mitmest salgast. Salgad kandsid loomade ja lindude nimesid. Igaüks, kes salka kuulus, pidi oskama vastava looma või linnu häält teha. Salgas õppisid poisid mingisuguse kasuliku eriala — neist said fotograafid,

signalistid, telegrafistid, kunstnikud jne. Pärast õpingute lõppu tuli sooritada eksamid. Alles siis sai skaut õiguse kanda vasakule käisele õmmeldud märki, mis tõendas, et ta oli selle ja selle ala spetsialist. Skautide programmi kuulusid ka mitmesugused kehalised harjutused.

Niisugune oli olukord enne revolutsiooni. Oleks võinud arvata, et pärast revolutsiooni jäi skaudirühmast ainult mälestus. Kuid tänu rühmavanema energilisusele jätkas rühm tegutsemist ning tõi riigile ja rahvale isegi kasu.

Meie rühmavanem nägi välja väga mehine. Ta hämmastas oma erakordse tasakaalukuse ja korrektsusega. Alati oli ta ideaalselt raseeritud (ta oli minust kolm aastat vanem), tema saapad olid alati puhtad, pluus oli tal ühegi kortsuta — ühesõnaga, iga skaudi jaoks oli ta vaieldamatu autoriteet.

Sooritades hiljuti arheoloogilisi väljakaevamisi oma korteri kultuurkihis (nagu õpetab arheoloogia, tekib niisugune kiht igas inimeste eluasemes), avastasin ma väikese ja väga luitunud foto. Sellel on näha kolm poissi — kaks lihtskauti (üks neist olen mina) ja meie rühmavanem. Meil kahel on seljas mingisugused kulunud pluusid, rühmavanem aga kannab frentši, valget särki ja korralikult seotud lipsu. Korrektsus, mis oli talle omane kogu eluajal, paistab isegi sellelt kehvavõitu amatöörfotolt.

Distsipliini hoidis ta suurepäraselt, kunagi ei käsutanud ta kedagi ega karjunud kellegi peale. Kõik toimus rahulikult, kuid mõjukalt, olgugi et üldiselt kohtles ta meid, nolke, vägagi demokraatlikult.

Hilisemas elus olen ma selle mehega — Vladimir Adolfovitš Šneideroviga — korduvalt kokku puutunud. Ta sõitis «Sibirjakovil», kus mina olin radist. Temast on saanud Vene NFSV rahvakunstnik, tuntud filmirežissöör, filmimatkade klubi president. Vana tutvuse poolest kutsub ta vahel ka mind osa võtma selle klubi saadetest, mis kuuluvad nõukogude televisiooni parimate hulka.

Niisiis just tänu Volodja Šneiderovi hiilgavatele organisaatorivõimetele usaldati meie skaudirühmale Moskva sõjaväeringkonnas kogu linnasisene side.

Üldiselt olime kõige tavalisemad käskjalad, kelletaolisi leidub küllalt mitmesugustes tänapäevagi asutustes. Ka tänapäeval täidavad käskjalgade ülesandeid paljud vanemate klasside õpilased ning tehnikumide ja instituutide õhtuste osakondade üliõpilased. Meie sisuliselt banaalne teenistus aga oli üliromantiline. Me saime väikesed prantsuse jalgrattad «Peugeot», mida vajaduse korral oli võimalik kokkupandult seljakotis kanda. Meile anti välja ka relvad — jaapani karabiinid. Tõsi küll, padrunid olid seitsme luku taga ja meie karabiinid ei olnud laetud, kuid kõik nägi välja väga efektne — me vedasime posti prantsuse jalgratastega, õlal jaapani karabiinid. Kõige selle üle olime hirmus uhked (mitte keegi peale meie eneste ju ei teadnud, et karabiinid olid laadimata) ja pidasime oma rühma väikeseks sõjaväeüksuseks. Seda õigustas eriti asjaolu, et me kandsime sõjaväemundrit.

Tõsi küll, selle sõjalise hiilgusega kaasnesid ka omad ebamugavused. Meie sõdurisaabaste juurde kuulusid sääremähised, mis korduvalt tekitasid väikesi ebameeldivusi. Kolme meetri pikkused mustad maotaolised mähised paistsid silma oma võrdlemisi püsiva omaduse poolest — nad keerdusid tahti kõige ebasobivamatel momentidel. Eriti ebamugav oli, kui nad seda tegid jalgrattaga sõitmise ajal. Siis jäid nad otsekohe keti vahele ning vajalik oli elegantne hüpe, et mitte tänavale vooriimehehobuse kapjade alla prantsatada.

Suvel läksime meie rühm Sokolnikis laagri üles. Seal mängisime sõjamänge. Meile anti välja paukpadrunid ja öövaikuses hirmutasime kohalikke suvitajaid aeg-ajalt metsiku tulistamisega. Me laskesime küll paukpadrunitega, kuid suvitajad kartsid ikkagi meie sõjalisi harjutusi. Asi lõppes sellega, et pärast arvukaid kaebusi keelati meie sõjamängud ära.

Skaudirühmas ei saanud ma olla kaua, sest mul tuli teha ootamatut ja muidugi mitte just eriti meeldivat tutvust kriminaalkoodeksiga. Asi oli nii. Kelleltki — ei mäleta enam kellelt — õnnestus ruul osta või vahetada tõeline nagaan, nii minu kui ka iga teise poisi unistuste tipp. Kuid minu kätte jäi see ainult lühikeseks ajaks. Mingisuguse keerulise vahetusoperatsiooni kaudu sattus relv kui mitte just kogemud, siis vähemalt algaja bandiidi valdusse. See kahtlane tüüp oli minu rühmakaaslase sõber.

Neil kahel terasel noormehel tuli lihtsameelne idee röövida tühjaks kirjutusmaterjalide ladu. Minu nagaani ostja kleepis ette valevuntsid, pistis ühte taskusse nagaani, teise taskusse kimbu muukraudu ja taskulambi ning vöö vahele «montekristo». Niisuguse poolkauboi-poolgangsterina suundus ta lattu, kus ta kähku kinni võeti.

Asja uuriti väga resoluutselt. Eriti huvitasid uurijaid relvad. Ja muidugi ei olnud põhiline huviobjekt väikesekaliibriline «montekristo», vaid päris revolver.

Kust oli nagaan ostetud?

Onnetu röövel andis üles oma sõbra, too aga varustas

uurijad otsekohe minu aadressiga. Seda lühikest teed mööda jõuti väga kiiresti minuni.

Veel samal õhtul tuldi minu vanemate õuduseks meie korterit läbi otsima. Mingit teist relva kriminalist ja kojamees ei leidnud, see-eest aga õnnestus neil avastada suur hulk tühje padrunikesti ja mõned terved lahingupadrunid. Sellest kõigest ei oleks siiski veel olnud suurt häda, kui poleks leitud vuntse. Need rusked traatklambriga karnevalivuntsid, mis isa oli kunagi naljapärast ostnud, vedelesid meil juba ammu kodus. Tarvitses ainult klamber ninna pista ja sinust sai otsekohe vuntsikandja. Häda seisnes selles, et samasuguste vuntsidega oli õnnetu bandiit läinud oma «operatsiooni» sooritama. Kui nüüd vuntsid leiti ka meie korterist, siis nähti selles asjaolus otsekohe väga paljutähendavat seost. Koos vuntside ja padrunitega võeti kaasa ka mind.

Kõigepealt küsis uurija minult:

«Mitmendat korda?»

Ma ei teadnud mingisugustest kordadest midagi ja vastasin rumala küsimusega:

«Mis mõttes?»

Mul soovitati mitte teeselda. Et ega niikuinii miski ei aita. Uurija küsitles mind kaua: kus, kuidas ja miks? Ma rääkisin kõik ausalt ära, ta võttis arvesse, et ma ei olnud veel kuusteist aastat vana, ja andis mu üle alaealiste kurjategijate asjade komisjonile.

Väga väärikas, täiesti valgete juustega, pikahõlmalist kuube kandev vanamees häbistas mind kaua. Professionaalsusest, millega ta seda tegi, järeldasin ma, et ta oli endine õpetaja. Siis kutsus ta välja mu isa. Need kaks haridustöötajat leidsid kiiresti ühise keele ja pärast ligikaudu kolmenädalast «istumist» anti mind ilma kohtuliku asjaarutuseta käendusele. See lihtsustas hiljem mitmesuguste ankeetide täitmist.

Igale teisele oleks selline külm dušš arvatavasti olnud rohkem kui piisav. Mind aga valdas seletamatu kirg relvade vastu. See oli nii tugev, et ma oleksin peaaegu teinud teise, ilmselt palju suurema rumaluse.

Tverskajal (praegusel Gorki tänaval), Aleksejevi silmakliiniku vastas, praegu võõrastemaja «Minsk» propüleediga suletud põiktänava nurgal seisis ühekorruseline maja. Selle maja ukse juures oli tohutu suurel mustal sildil erevalgete tähtedega kiri «Anarhistide-individualistide Klubi».

Mu fantaasiale andsid toitu kõige mitmekesisemaid pomme ja revolvreid täisriputatud demonstrandid, kelle pea kohal lehvis must lipp, millel olid sõnad «Anarhia on korra ema», kolp ja ristatud sääreluud. Peale selle olin ma sügavasti veendunud, et kui ma astun selle klubi liikmeks, siis ei pööra keegi tähelepanu mu veel mitte kuueteistkümne aastani ulatuvale vanusele ja ma saan kas või mingisuguse viletsa revolvriloksugi.

Õnneks läks kõik teisiti. Seda lugu meenutades mõtlen ma sageli, et joodikute ja lollide jumal on tõenäoliselt ikkagi olemas. Minule ilmus see jumal mu range isa näol. Mind naerdi nii julmalt välja, et kord jäi kogu mu eluajaks valitsema anarhia üle ja haiglane huvi relvade vastu kadus igaveseks.

Moraali loeti mulle kõvasti. Ent kuigi vanemad ütlesid mulle väga õigeid sõnu, ei vihjanud nad kordagi mu kiriklikule täisealisusele. Tegelikult aga olin ma samal aastal (1918) juba leeris käinud ja luteri kiriku seisukohast täiskasvänuks saanud, ehkki mul ausalt öeldes ei olnud tollal ega ole praegugi päris õiget ettekujutust nendest dogmadest, mida kaitses selle kiriku pea Martin Luther.

Leeriskäik tähendab noore inimese pühitsemist kristlaseks. Selleks tuleb käia kirikus ja õppida katekismust, milles muu hulgas sisalduvad ristiusu kümme käsku. Katekismuse lühikursuse võtsin läbi ka mina.

Mu emale tegi suurt muret see, et leeri oli kombeks minna täiesti uues riides. Kust oli meil uusi riideid võtta! Kuid midagi uut ema siiski leidis. Kusagil perekonna varakirstus õnnestus avastada paar täiesti uusi, kordagi kandmata sokke.

Seljas närune ülikond, jalas kulunud saapad, kuid uued sokid, astusin ma Starosadski põiktänavas Püha Peetruse ja Pauluse kirikus issanda palge ette. Nagu enamikust Moskva kirikutest, nii sai ka sellest hiljem ilmalik asutus. Algul töötas selles hoones kino «Arktika», hiljem leidur Ivanovi prillideta stereokino töökoda. Praegu on seal tehas «Diafilm».

Kõik oli nagu kord ja kohus. Orel mängis. Koos teiste leerilastega sammusin ma mööda kiriku keskvahekäiku madala barjäärini, mille taga põlvitades meil tuli rüübata lonks veini, mis sümboliseeris Kristuse verd, ja neelata alla aspiriinitabletti meenutav väike oblaat, Kristuse ihu sümbol.

Tüdrukutel olid seljas valged kleidid, poistel mustad ülikonnad. Minul olid jalas uued sokid. Elegantne!

Nii sai minust kristlane. Pean ütlema, et kogu eluajal ei ole see «kõrge kutsumus» mind kuigi palju koormanud.

esimene mure vagunist välja hüpata ja sama vaguni alla kaduda.

Kord peatus rong kõrgel liivasel raudteetammil valgusfoori ees. Ma sukeldusin vaguni alla. Kuid otsekohe kostis vedurivile ja rong nõksatas paigast. Ehmununa suutsin vaevu rataste vahelt välja karata. Jalad libisesid liivas. Kaastundlikud inimesed sirutasid minu poole käed, kuid neist oli raske kinni haarata: esiteks olid need võrdlemisi kõrgel ja teiseks sain ma kasutada ainult ühte kätt, sest teisega hoidsin lahtinööbitud pükse. Ühe käega ei õnnestunud midagi korda saata, rong aga hakkas kiiremini liikuma. Mis sülitasin häbile ja sirutasin üles mõlemad käed. Püksid vajusid silmapilkselt rebadele, kuid mind tiriti vagunisse, kus mulle võrdlemisi pikka aega sadas kaela mitmesuguseid teravmeelsusi, mis millegipärast ei teinud mulle kuigi suurt haiget.

Jaamades seisis meie rong tavaliselt kaugetel teedel ja ootas edasipääsuvõimalust. Rongis sõitsid mingisugused vanasidad, kes ruttasid teadmata kuhu ja teadmata milleks. Kuid üldiselt olid ka nemad kotinaised.

Õssel üles ärgates küsisid nii vanad kui noored:

«Miks me seisame?»

«Vedurit vahetatakse.»

«Mille vastu vahetatakse?»

«Mille vastu vahetatakse?» oli tollal põhiline küsimus.

Nõnda jõudsime Simbirskisse ja ületasime Volga. Kuhugi lagunema kanti saabusime tühja kaubarongiga, millele olime Simbirskis ümber istunud. Me ei juhindunud isegi mitte intuitsioonist, vaid lihtsalt astusime ühes peatuskohas vagunist välja ja läksime. Sammunud kilomeetrit kaheksa või kümme, sattusime tatari külla.

Püüdes kuidagiviisi end arusaadavaks teha, pärisime, kelle territoorium see on, kes siin käsutab. Meile seletati, et küla asub eikellegimaal ja esialgu ei käsuta siin keegi.

«Seal,» viibati käega ida suunas, «on valged, teisel pool vist punased.»

Me astusime majja. Poole toast võttis enda alla tekkidega kaetud lavats. See oli üheaegselt laud ja voodi. Söödi sealsamas, selleks tuli ainult türklase moodi istuda, jalad risti. Me olime sattunud heade inimeste juurde. Lavatsile ilmus emalitud liud, milles auras keedetud hobuseliha. Võib kujutleda, kuidas me sõime! Sinnasamasse heitsime ka magama.

Hommikul, saanud vahetuseks, kui õigesti mäletan, kaks puuda jahu, päevalilleseemneid ja veerand kotti herneid,

Varsti pärast seda, kui mind vabaks lasti ja isa käendusele anti, kerkis täie teravusega esile töökoha probleem. Kuhugi oli tarvis tööle minna. Selle asja võttis käsile mu õemees, õigemini tulevane õemees, sest esialgu oli ta ainult mu õe peigmees. Ernst Timms oli sümpaatne poiss. Et ta oli rahvuselt lätlane, siis teenis ta läti väeosades, mis nii palju tegid revolutsiooni heaks. Sealt demobiliseeriti ta lahtise tuberkuloosi tõttu.

Mingil viisil sai ta teada, et vajati saatjaid rongidele, mis vedasid meie maa linnadesse kurikuulsa Ameerika Abi Administratsiooni saadetisi.

Mu õemees viis mu Bolšaja Nikitskajale majja, kus praegu asub Türgi saatkond. Me mõlemad olime üsna räbalais ega äratanud oma välimusega tõenäoliselt kuigi suurt usaldust. Meiega vestles ameeriklane, kes oli nagu pildilt maha astunud. Seljas spordipintsak, jalas golfipüksid. Raseeritud, puhas, hästi lõhnav. Meie nägime tema kõrval välja nagu inimesed teisest maailmast. Kontakti ei tekkinud. Toiduaineid vedavate rongide saatjateks meid ei võetud ja me hakkasime kotimeesteks.

Tuleb märkida, et noil aastail moodustasid kotimehed peaaegu omaette seisuse. Ma ei saa öelda, et see oli inimkonna parim osa, kuid asjaolude sunnil liitusime selle osaga ka meie. Koos õemehega asusin ma teele Venemaa viljaaitadesse.

Kodus koguti kokku kõik, mis oli vähegi vahetuskõlblik. Mingisugused poolikud niidirullid. Mingisugune seebitükk. Mingisugused vanad pintsakud. Mõned suhteliselt terved käterätikud. Üldiselt oli see täiesti närune kraam, millega me teekonda alustasime.

Tollal sõitsid raudteedel rongid, mida millegipärast nimetati «Maksimideks». Niisugune rong kujutas enesest tohutu pikka kaubavagunite rodu. Vaguneis ei olnud mingeid pinke, mingeid lavatseid, mitte midagi. Neisse tuupis end kõige kirevam seltskond. Rong liikus sõiduplaanita. Täpselt ei olnud teada isegi see, kuhu ta roomas. Suunast oli enamvähem ettekujutus olemas ja kõik. Ka meie õemehega saime aru, et liikusime kuhugi ida poole.

Kui meie «Maksim» Moskvast välja sõitis, ilmusid jaamades nähtavale toiduained, mille maitse ja isegi välimuse me olime ammu unustanud. Keetmata ja keedetud piim, kurgid. Ma jõin piimast isu täis ja vitsutasin kurke. Tagajärjed osutusid kõige ebameeldivamateks.

Hädavaevalt suutsin rongi peatumise ära oodata. Otsekohe pärast pidurite kriginat ja tuttavat jõnksatust oli mu

asusime tagasiteele. Mingisuguse kaubarongiga jõudsime Simbirskisse ja sealt sõitsime edasi Moskvasse.

Mul oli kojusaabumise üle hea meel. Kotimehe amet ei meeldinud mulle, kuid toidu hankimise probleem ei kadunud kaugeltki mitte päevakorrast. Tarvis oli mõelda teenistusele. Isa haigestus ega saanud enam tööl käia. Mina jäin põhiliseks perekonna toitjaks.

Minust sai kasarmute inseneriteenistuse elektrimontööriabi. Minu objektiks määrati sisekaitsevägede kasarm Pokrovkal (praegu Tšernõševski tänavas enam seda maja ei ole). Ma tegelesin seal elektrijuhtmestiku korrashoidmisega ja mind loeti vabapalgaliseks punaarmeelaseks. Vastavalt sellele sain ka toiduaineid punaarmeelaste normi järgi.

Ma tõin koju pool katelokitäit keedetud nisu. Väikeses pabertuutus oli kaks-kolm teelusikatäit peensuhkrut. Vahel anti isegi külmutatud hobuseliha. Siis oli kodus tõeline pidu.

Mu isa oli väga seltskondlik inimene. Isegi kõige raskemail aastail külastasid teda alatasa sõbrad. Tolle aja kombe kohaselt oli külalistel toidupoolis endal kaasas. Üks tõi mõned tabletid sahhariini. Teine pani lauale mingisugused imetlusväärsed kartulikoortest küpsetatud pannkoogid ja kõik küsisid otsekohe retsepti. Kord oli meil isegi vineg-retti. Kusagilt õnnestus hankida söödapeeti. Peet hobuselihaga oli maiuspala.

Varsti vahetasin ma töökohta ja see asjaolu aitas suuresti laiendada minu tehnikaalast diapasooni. Ühel mu isa tuttaval oli Soljanka nurgal väike remonditöökoda. Seal parandati lihamasinaid, priimuseid, kastruleid ja lapsevankreid. Nii sai minust mehaaniku käealune ja ma astusin sammu tehnikale lähemale.

Seadmed, millega mul tuli tegemist teha, vastasid ajastu nõuetele. Need olid kõikvõimalikku liiki ja tüüpi raudahjud. Meie töökoda oli väike, poolpime, täis bensiini- ja petrooleumilõhna ning jootelambi mühinat; võiks öelda, et ta nägi välja nagu omalaadne ajastu sümbol. «Uralmaši» tehasega ei sarnanenud ta üheski suhtes. Kuid sellest hoolimata on lihtsalt võimatu talle mitte austust avaldada, mitte tema jaoks mingisugusel ajaloo riiulil kohta leida.

Pärast Esimese maailmasõjaga kaasnenud laost nägi riik välja nagu kaltsudesse rõivastatud inimene. Kõik oli lagunenud ja kulunud. Tehaste ja vabrikute töö eesmärk oli algul Saksamaaga sõja pidamine, hiljem noore vabariigi kaitsmine. Olmetehnikaga ei tegelnud keegi, selleks polnud tollal aega ega võimalust. Kuid sajad tuhanded, miljonid

inimesed tahtsid iga päev riideid ja jalatseid kanda, hommiku-, lõuna- ja õhtusööki valmistada. Sellepärast oligi meie omaga sarnanevaid töökodasid noil aastail nii palju. Neid leidus nagu seeni kõige ootamatumates kohtades — tühjaksjäänud poodides, kangi- ja väravaalustes...

Tollal valitses üldine huvi ahjude vastu, selle ohver oli ka minu peremees, hea ja tore inimene. Nii tema kui paljude teiste lemmikkõneaine oli «buržuika»-tüüpi küttesüsteem. Jahimehejutud selle kohta, kui vähe kütust kulutas üks või teine «buržuika», valmistasid talle püsivat naudingut. «Buržuika» varjas tema eest kõik muud maailma asjad. Ja tema luigelauluks kujunes tõeline šedöövr. Tema plekk-«buržuika» oli täidetud tellistega. Ahju juurde kuulusid tõeline praeahi ja veesoojenduspaak ning ta oli isegi kaetud kahhelplaatidega. Sõprade ja tuttavate palveränakud selle elegantset inglise lordi meenutava kodukombaini juurde täitsid mu peremehe südame sõnulseletamatu rõõmuga.

Minu vanemate silmis oli nii täiusliku ahju looja vähemalt James Watt või Fulton. Nad olid veendunud, et mind avarasse tehnikamaailma viiv peavärav asub just nende tuttava töökojas, mida meil kodus peeti kaasaegse tehnika templiks.

Meie töökoda paiknes pisitillukeses ruumis. Varem oli seal olnud mingi poeuberik. Ust, vitriini, letti ja seinariiuleid kattis paks nõekiht, mille olid tekitanud meie käest läbikäinud priimused. Maja ise oli vanadusest maa sisse vajunud. Kuid tolle aja kohta oli meie töökoda tohutu suur — peale peremehe enda tegutses seal veel üks paar töökäsi, mis kuulus mulle.

Ma olin ühtaegu tööline, miljonär ja pooleteramees, nagu nimetati renditalupoegi, kes tasuks maa kasutamise eest andsid poole viljasaagist. Tööline olin ma sellepärast, et tegin tööd. Miljonär sellepärast, et tasu maksti miljonites. Pooleteramees sellepärast, et poole nendest miljonitest andsin peremehele.

Miljoneid oli tollal palju ja väärtuselt olid nad võrdsed praeguste viiekopikalistega. Priimusepea puhastamise eest ladus tellija lauale kuus miljonit. Poole sellest summast andsin ettenähtud korra järgi peremehele. Ise teenisin kolm miljonit. Nendest miljonitest on meie kirjanduses palju juttu olnud. Et kinnistada kujutlust nendes kätkenud võimalustest, jutustan siiski, kuidas neid koteeriti Suhharjovkal, mida liialdamata võib nimetada Moskva tolleaegseks suurimaks kaubamajaks.

Mina viisin oma miljonid eranditult selle kaubamaja toiduaineteosakonda. Nende ärakasutamiseks oli mitmesuguseid variante, kuid kõik variandid olid ühel ja samal tasemel. Miljoni eest oli võimalik osta kuus mingisuguses masinaõlis praetud kartulikooki. Nende välimus oli ülimalt isuäratav, nad olid pruunikaks tõmbunud ja ahvatlevad ning lõhnasid aromaatselt. Maitse, tõsi küll, nii hea ei olnud, kuid süüa nad siiski kõlbasid. Miljon tuli maksta ka viie iirise eest, mida millegipärast nimetati kromõ iiristeks. On olemas Kromõ linn, sealt arvatavasti toodi neid kompvekke Suhharjovkale.

Üldiselt oli miljoni ostujõud üsna piiratud. Ja kui mul tuli väga suur tahtmine maiustada, siis toimisin üliettevaatlikult, sest kuigi palju ma enesele lubada ei saanud. Kiusatusi aga oli rohkem kui küllalt. Suhharjovkal kaubeldi ja ahvatleti ostjat kõigega, millega võimalik. Vedelat nisuputru müüv naine hoidis pudruämbrit priimusel. Siin ahvatles lõhn. Mingisuguse kahtlase pruuni joogi müüja lootis rohkem sõnalisele reklaamile. Ta karjus:

«Ehtne kuum kakao naturaalse sahhariiniga!»

On kerge taibata, et miljonid läksid kiiremini kui tulid. Sellest tulenes meie vähenõudlikkus tellijate suhtes. Me ihusime lihamasinate lõiketeri. Panime roostetanud priimustele uusi põhju. Paikasime kastruleid. Sobitasime lukkudele võtmeid. Tegime headest lukkudest osavasti halvad lukud, sest vajalikke võtmetoorikuid ei olnud. Teritasime habemenuge. Mu käsivarred olid kuni küünarnukkideni suurepäraselt raseeritud, sest enne habemenoa kliendile tagasiandmist tuli seda nagu kord ja kohus proovida.

Vedureid meile parandada ei toodud, kuid ma ei kahtle, et kui oleks leidunud niisuguse masinaga klient, ei oleks mu peremees talle ära öelnud. Kui vedur, siis vedur. Tõsi küll, veduri remontimiseks oli vajalik depoo, aga mis parata, kui elu nõuded olid teistsugused.

Meie töökoda ei täitnud mootorimürin. Tema seintel ei sahisenud õliselt läikivad ülekanderihmad. Kõige selle ainus põhjus oli asjaolu, et mootoreid ja rihmu meil ei olnud. Meie tehnikaalane lagi oli jalaga ringiaetav käi, mille mehhanism pärines rikkis «Singeri» õmblusmasinalt.

Meie kliendid elasid lähikonnas. Enamasti olid need naabrinaised, kes suhtusid meisse nagu võlureisse, kui me tohterdasime seda kila-kola, mis nad meie töökotta kokku tassisid. Üht-teist sellest kraamist mäletan ma veel praegugi, peaaegu pool sajandit hiljem. Meelest ei lähe üks hoolitsev

oma, kes iga kolme päeva tagant tuli meile lapsevankriga, mis arvatavasti oli kaasa teinud juba sõidu Noa laevas. Tellimus oli alati üks ja sama: teha uued kodarad ja rattapuksid uuesti keermestada. Metall oli vilets. Keermed ei pidanud vastu. See töö näis olevat niisama lõputu kui ohtrasõnalised kaebused remondi madala kvaliteedi üle, millega lapsevankri omanik sugugi kitsi ei olnud.

Kuid meie töökojal oli samasugune loosung nagu parimatel Euroopa ja Ameerika ettevõtetel — «Kliendil on alati õigus». Peremees oskas inimestega läbi saada ning oli kadestusväärselt kannatlik. Ta kuulas tähelepanelikult kliente, kes aega ja värve säästmata sõnaohtralt jutustasid uksevõtme kaotamise või kastruli läbikõrbemise vapustavatest üksikasjadest.

Rõõmsalt ja lahkelt võttis ta vastu ka meie teist alalist klienti. See vanaeit tuli alati ühe ja sama kastruliga, mida ta kasutas pudru keetmiseks. Ei aidanud mitte mingisugused manitsused, mitte mingisugused kõige populaarteaduslikumad seletused, et joodetud kastrulis võib küll keeta vett ja suppi, kuid mitte mingil juhul putru. Vanaeit külastas meid täpselt igal kolmandal päeval.

Iga väikeettevõtja unistab alati fantastiliselt suurest tellimusest. Meie saime ükskord niisuguse tellimuse. Meile tehti ülesandeks elektri sisseseadmine Vorontsovi väljaku äärsesse kirikusse.

Kõiki pühakirja seadusi rikkudes lõhkusime pühapäeviti vasarate ja meislitega vanu poolteise meetri paksusi seinu ning kirusime mitmesaja aasta eest tehtud ehitustööde head kvaliteeti. Kirik oli suur ja kütmata. Kuid tema peaaegu kindlusemüüre meenutavaid seinu rünnates saime üsna varsti sooja.

Kord seadsin ma püsti tohutu pika harkredeli ja asusin tõmbama juhet suure kesklühtri juurde. Ma sain väga hästi aru, et niisugusest kõrgusest allakukkumine ei ole soovitav. Kuid redel hakkas äkki libisema ja prantsatas siis maha. Kostis allapudenevate kristallripatsite meloodiline kõlin. Valides kristalli ja elu vahel, eelistasin ma viimast ning haakisin enese lühtri külge.

Esimese hooga ütlesin ma sõnu, mis ei olnud jumalale meelepärased. Ka meie tööandjais ei tekitanud need vaimustust. Ainult seintele maalitud pühakud kuulasid vaikides jumalakoja jaoks ebasündsat ilmalikku kõnet.

Nii läks elu päevast päeva. Kastrulid, habemenoad ja priimused vahetusid, kuid sügavale tehnikamaailma tungimi-

sest, mida lootsid mu vanemad, ei tulnud ilmselt midagi välja. Mu tee viis iga päev mööda Pokrovski bulvarit, mida ehtis põlistel moskvalastel veel meeles olev roheline plekkpissuaar. (Mõni aeg tagasi nägime samasugust ehitist filmis «Skandaal Clochemerle'is».) Edasi läksin piki Podkolokolnõi põiktänavat ja möödusin Hitrovi turust.

Kuulus Moskva kloaak elas oma viimaseid aastaid. Sellest hoolimata ei olnud seal puudust kõige tumedamatest tüüpidest, kes saatsid sind pahaendelise pilguga. Mina aga varsti enam sealtkaudu ei käinud. Rada, mida sillutasid rikkis priimused, gaasilambid ja lapsevankrid, tundus mulle liiga okkaline, ma kaotasin lootuse seda mööda kuhugi välja jõuda ning pöörasin oma elutee hoopis teisele poole.

RAADIOMAAILMA VÄRAVAS

Ahvatlev kuulutus. Šuhhovi torn. Kursused Gorohhovskaja tänavas. Esimese õpilase esimene läbikukkumine. Valjuhääldid Moskva väljakuil. Solist onu Miša. Auto võidusõit raadiolainetega. Nepiaegne Moskva. Leinapäevad. Uudised eetrist. Tšervoonetsid ja poolerublalised. Meetermõõdustik

Kord 1921. aastal töökojast tulles nägin seinal kuulutust, mis kutsus osa võtma raadiotelegrafistide kursustest. Tol hetkel sarnanesin ma vist küll kõige rohkem Tolstoi «Aeliita» kangelasega, punaarmeelase Gusseviga, kes kuulutuse peale pakkus end Marsile lendama.

Mu ettekujutus raadiotehnikast (mitte palju parem kui Gussevi ettekujutus planeetidevahelistest lendudest) piirdus peamiselt paari leheküljega Krajevitši õpikust, revolutsioonieelse Venemaa keskõppeasutuste klassikalisest füüsikakursusest. Popovist, Marconist ja Hertzist ei teadnud ma põrmugi rohkem kui Newtonist ja Galileist, kellest oli juttu selles paksus ja muide kaugeltki mitte halvasti kirjutatud raamatus.

Ma seisin kaua kuulutuse juures ja lugesin selle mitu korda läbi. Inimesed käisid minust mööda. Mitte kedagi peale minu see paberileht ei ahvatlenud, mina aga seisin ja mõtlesin. Mõistatuslik raadiolainete maailm, lisaks sellesse maailma tungijate kõrgendatud toidunorm — kõik see ei olnud edasise elukorralduse hoopiski mitte halb variant.

Aus olles märgin siiski, et peale kõrgendatud toidunormi, mis otsuse tegemises ei mänginud viimasejärgulist osa, õhutasid mu soovi raadiomaailma tungida ka mõned muud asjaolud. Üks neist oli see, et 1920. aastal ehitati Šabolovkale kuulus Šuhhovi torn, millest varsti sai meie kodumaise raadioside sümbol.

Tolleaegses Moskvas ei ehitatud peaaegu mitte midagi, pigemini lõhuti — «buržuikades» põlesid plankude jäänused. Siis aga võeti äkki ette niisugune ebatavaline ehitus. Sõjaväejuhatuse varudest said torni ehitajad kümme tuhat puuda rauda. Torn kerkis nagu omapärane viirastus — kõrge, õhuline, läbipaistev ja väga salapärane. See salapärasus oli paljutõotav, sest kui riik juba kord lubas enesele ehitamise luksust, siis pidi olema tegemist väga tähtsa asjaga. Sellest tuleneski romantika oreool, mis minu silmis torni ümbritses.

Šuhhovi torni kohta liikus tollal palju jutte, mis tundusid olevat lihtsalt fantastilised. Seda aga, kust olid pärit raadiokursused, sain ma teada alles hiljem. Nende kursuste korraldamine oli tihedas seoses Vladimir Iljitš Lenini tohutu suure huviga raadio vastu.

Ma ei hakka kordama laialt tuntud andmeid selle kohta, kuidas V. I. Lenin raadiotelegraafi kasutas ja raadiot hindas. Piirdun ainult meenutusega, et pärast seda kui Nõukogude valitsus oli ümber asunud Moskvasse, võttis Hodõnka raadiojaam vastu esimese Vladimir Iljitšile adresseeritud radiogrammi. Raadiojaam anti sõjaväe haldusest üle Posti ja Telegraafi Rahvakomissariaadi alluvusse. Raadiost sai tsiviilsidevahend.

Tsiviilraadioside oli väga tähtis asi ja selle jaoks vajati inimesi. Raadiospetsialistide ametiühingul oli tollal ainult 2500 liiget. Ei vaja tõestamist, et seda oli vähe. Nõnda saidki teoks selle ametiühingu korraldatud raadiokursused, mille kuulutust ma lugesin.

Perekonnanõukogu istung ei kestnud kaua. Kõiki asjaolusid kaalunud, jõuti üksmeelsele otsusele, et senisest hullemaks asi minna ei saa. Kaasas vanemate õnnistus, siirdusin niisiis Gorohhovskaja (praeguse Kazakovi) tänava majja nr. 16, aimamata, et astun sellesse signaalide maailma, millest kogu eluajaks saab minu maailm.

Ilma eriliste formaalsusteta märgiti mind kursantide nimekirja. Kokku oli tulnud mitmesugust rahvast. Peale minutaoliste lõpetamata haridusega gümnasistide oli seal elukogenud mehi — invaliide, maailmasõja ja kodusõja veterane. Õpingutesse suhtuti kohusetruult. Asjata aega kaotada ei tahtnud kursandid ega pedagoogid. Et aga raadioside oli veel noor, siis avanes meie ees õpingute käigus iseenesest ka meie tulevase tegevusala ajalugu.

Seda ajalugu demonstreerisid eelkõige aparaadid — kogukad ja ülimalt kohmakad kastid, mida kasutati meie väljaõpetamiseks. Niisuguse vastuvõtja eboniidist esipaneel oli

ligikaudu kahe sõrme paksune. Eboniidi all olid tohutu suured vask- või messingkontaktid. Vastuvõtja häälestamiseks tuli pöörata käepidemeid. See nõudis üsna suurt füüsilist jõudu ega olnud ilmselt naiste töö. Sellepärast võeti radistideks ainult tõelisi mehi, nagu me tollal naljatades ütlesime.

Vastuvõtjatel, millega me töötasime, oli selgesti loetav kiri ROBTiT — Venemaa Traadita Telegraafi ja Telefoni Ühing. See nimi oli naljakas, kui võtta arvesse, et raadiotelegraaf oli tollal küll juba olemas, raadiotelefonist aga polnud veel jälgegi.

Vene raadiotehnika ajaloo käsitluses on omad kõrgpunktid ja madalseisud. Väga üksikasjalikult on valgustatud raadio leiutamist, Popovi ja Marconi suhteid. Siis tuleb peaaegu veerand sajandi pikkune lünk, mis lõpeb noore nõukogude võimu lapse, Nižni Novgorodi raadiolaboratooriumi asutamisega. Et lugeja saaks kas või kõige põgusamagi pildi Nižni Novgorodi laboratooriumi ja Popovi vahelise aja sündmustest, tahaksin talle tutvustada Venemaa raadiotööstust, mille tooted seisid meie õppeauditooriumide laudadel.

Tõelist raadiotööstust tsaari-Venemaal ei olnud. Tõsi küll, ajaloolased on kokku lugenud Petrogradis kaheksa ja Moskvas viis ettevõtet, kuid ükski neist ei ületanud tootmisvõimsuselt keskmist töökoda ja tehasteks ei saanud neid isegi tollal ka parima tahtmise juures nimetada.

ROBTiT, kelle aparatuur oli meie laudadel aukohal, asutati insener S. M. Aizenšteini algatusel 1907. aastal, kuid vene ühing oli see ainult kaks esimest aastat. Hiljem ostis suurema osa aktsiaid Marconi. Võrdlemisi olulist osa etendasid ROBTiT-i juhtkonnas inglased.

Pjit oli selles valdkonnas üldse erakordselt kirju. Meie revolutsioonieelses raadiotööstuses, mis muidugi oli sõjatööstuse haru, tegutses isegi keiserliku Saksamaa firma «Telefunken», ehkki Saksamaa oli Venemaa vastane Esimeses maailmasõjas. Ent kõigele sellele vaatamata võimaldas kujunev vene raadiotööstus teha esimesi samme sellistel silmapaistvatel inseneridel ja teadlastel, nagu seda olid N. D. Papaleksi, L. I. Mandelštam, M. V. Šuleikin, A. F. Šorin, V. P. Vologdin ning paljud-paljud teised.

Need mehed läksid kodumaise raadiotehnika ajalukku. Nende nimesid, mis olid maailmakuulsad, nimetati minu õpinguaastail suure lugupidamisega. Vaatamata raskele olukorrale edendasid ja arendasid nad kõik meie raadiotehnikat. Meie õppustel viitasid paljud õpetajad neile kui autori-

teetidele, ehkki nad tollal ei olnud veel jõudnud kirjutada arvukaid pakse raamatuid.

A. S. Popovi leiutise esimene praktiline rakendus oli raadioside soomuslaeva «General-admiral Apraksin» karilt vabastamisel. Raadioside eestvõitleja sai ka kuulsast admiralist S. O. Makarovist, kelle nimi on lahutamatus seoses polaaralade uurimisega. Kõik see avaldas küllaltki suurt mõju ja ajastu, mil mitmesugused raadiokompaniid püüdsid Venemaa varustamist raadiotehnikatarvetega oma kätesse saada, lõppes sellega, et asutati Mereasjade Valitsuse Raadiotelegraafidepoo, Mereasjade Valitsuse Raadiotelegraafitehase eelkäija. See tehas tegi väga palju riigi vabastamiseks välismaisest raadiosõltuvusest.

Nendele ja paljudele teistele faktidele tahan ma lugeja tähelepanu juhtida. Üksikasjalikult ei ole mul õigust neist kirjutada juba kas või sellegipärast, et ma olin tollal vaid nooruk, kes alles alustas õpinguid raadiotehnika alal.

Klassis istusime ülerõivais. Ühel oli seljas poolkasukas, teisel soe palitu, enamikul aga sõjaväelase sinel. Oli nii külm, et me ei võtnud isegi mütsi peast, vaid toppisime kõrvaklapid suure vaevaga selle alla. Laua taga istus õpetaja, samuti müts peas, ja toksis võtmega midagi morsetähtedes. Tuleb märkida, et morsetähestik on lihtne asi, tarvis on ainult kätt harjutada. Nõnda me siis harjutasimegi kätt ja püüdsime iga päev võimalikult palju treenida.

Kõrgendatud toidunormi, mida kuulutus oli tõotanud, saime tõepoolest. Meile anti ilma kaardita tikutoosisuurune tükk musta leiba, millele oli määritud lusikatäis povidlot. Mis seal rääkida, toetus oli ülitugev — muidugi moraalne toetus.

Tähtsaimat ainet, morsetähestikku, õpetas meile seltsimees Bulgakov, väga sümpaatne keskealine mees, kel olid suured praktilise töö kogemused. Ta kuulus nende väga väheste radistide hulka, kes tolleks ajaks olid juba jõudnud Arktikas talvitada. See mitmesuguseid huvitavaid lugusid jutustav õpetaja meeldis meile väga. Küllap just need lood andsidki mulle esimesi andmeid tõelisest Arktikast. Mitte sellest, millest kirjutatakse romaanides, vaid sellest, mis külmadel põhjapoolsetel laiuskraadidel on kogu aeg meie kõrval.

Bulgakovit kuulasime muidugi kõrvad kikkis. Ta oli talvitanud Jugorski Šari jaamas. Talvitamisest rääkis ta lihtsalt nagu tööst, nagu igapäevasest elust. Sellest tulenes tema lugude täielik usaldusväärsus. Selgus, et post sinna ei käi. Naised saadavad Arhangelskisse postkaardid ja sealt annab

kuulus Issakogorka raadiojaam need lühikesed kodused teated edasi põhja poole.

Ei maksa aga arvata, et me harjutasime raadiosidet ainult õppeklassi kahe laua vahel. Meil oli oma õppe-raadiojaam, millega me sidet pidasime. Üks jaam asus kursusehoones Gorohhovskaja tänavas, teine Novõi Jerusalimis. Praegu nimetatakse seda Moskva-lähedast linnakest Istraks. Sõja ajal purustasid fašistid halastamatult sealse suurepärase arhitektuurimälestise — Uus-Jeruusalemma kloostri.

Treeninguks võtsime vastu ka ROSTA teadaandeid, mida andis edasi Hodõnka raadiojaam. Kindlatel kellaaegadel tulid sealt morsetähtedes saated «Kõigile, kõigile, kõigile!». Need olid teated, mis järgmisel päeval avaldati kõigis neid vastu võtnud ajalehtedes. «ROSTA Sõnumiku» vastuvõtmine oli niisiis meie praktiline töö.

Aasta pärast lõpetasime kursuse. Mina paistsin silma. Ma võtsin morsetähti vastu kõigist teistest kiiremini — sada viiskümmend tähte minutis — ja parima õpilasena suunati mind tööle Ljubertsõ vastuvõtujaama. Minu ajal oli seal kaks barakki ja üks raadiomast.

Selle raadiojaama ülesanne oli kõigi maade ajakirjanduse teadete vastuvõtmine. Saadud andmed anti edasi meie keskajalehtede toimetustesse.

Ma tulin siia esimesse valvekorda, kuid enne minu laskmist töö juurde otsustas raadiojaama ülem oma uue alluva võimeid kontrollida. Ta istus mingisuguse veeuputuseelse vastuvõtja taha — see oli ligikaudu niisama auväärses eas kui aparaadid, millega meid õpetati —, ulatas mulle ühed kõrvaklapid, tõmbas teised endale pähe ja me alustasime vastuvõttu. Mäletan üliselgesti, et võtsime vastu Lyoni saadet. Radistil on ükskõik, mis keeles saadetakse. Ta võib üles kirjutada mistahes keelt, ilma et ta seda ise oskaks, sest kirjutamine toimub tähthaaval.

Jaamaülem hakkas väledasti kirjutama, mina aga joonistasin ühe tähe paberilehe ülaserva, teise keskele, kolmanda parempoolsesse alumisse nurka — ja kõik. Jaamaülem vaatas mind altkulmu kurja pilguga, tõusis püsti ja läks sõnagi lausumata ära. Viis minutit hiljem ilmus seinale käskkiri: mind vallandati täieliku professionaalse kõlbmatuse tõttu. Nii kurvalt algas mu raadiokarjäär.

Tuli minna ülema palvele. Ma palusin, et mul lubataks kas või kaks nädalatki ilma palgata käia ja teadete vastuvõtmist harjutada. Ülem oli oma süngest ilmest hoolimata arvatavasti hea inimene ja sai aru, et üks asi oli võtta vastu ühe ja sama õpetaja saadetud valjusid signaale, teine asi

püüda halvasti kuuldavaid signaale läbi atmosfäärihäirete, pealegi just nagu eksamit tehes. Nädala pärast oli kõik korras ja ma alustasin tööd raadiojaama kollektiivis.

Ma tõusin omaenese jalule, sest mõistsin, et perekonda oli tarvis abistada. Sellel niigi raskel ajal haigestus mu isa.

Kogu elu oli ta olnud kõhn, kuivetu ja haiglase välimusega, kuid ei olnud minu mälu järgi mingit rasket haigust põdenud. Nüüd aga jäi ta veelgi kõhnemaks ja hakkas hingeldama. Arstid ütlesid, et tal on kopsuemfüseem. Tõenäoliselt aga oli see midagi muud, palju halvemat.

Nagu alati, nii käitus isa ka nüüd mehiselt ja tegi näo, et kõik on korras. Ennast ületades käis ta tööl ühes Sadovajal asuvas koolis, endises Valitskaja tütarlastegümnaasiumis. Kord läks ta sinna koos emaga. Furmannõi põiktänavas nõjatus ta äkki vastu gaasilaterna malmposti ja ütles:

«Kuule, ema, enam ma ei jaksa!»

Sellest päevast peale jäi ta voodisse. Ma mäletan hästi tema suurte veenisõlmedega käsi. Need käed olid alati tööd teinud, nüüd aga lebasid nad jõuetult tekil. Kuid ka raskesti haigena jäi isa endale truuks ning säilitas oma iseloomuliku eluarmastuse ja innukuse. Ta hakkas õppima hispaania keelt. See ootamatu harrastus haaras teda väga ja tegi talle rõõmu. Keele õppimine äratas huvi kõige vastu, mis oli seoses Hispaaniaga. Kusagilt luges isa, et Mallorca saarel kasvab halfahein, millest kohalikud elanikud punuvad mingisuguseid eriti kergeid jalatseid. Moskvas oli jalatsite probleem arvatavasti tõsisem kui Mallorcal. Sellepärast tekkis isal soov kirjutada selle eksootilise rohttaime kasvatamist propageeriv artikkel.

Ükskord töölt tulnud, jutustasin ma, et kuulsin saadet Hispaaniast. See jättis tohutu mulje. Isa puhkes just nagu õitsele. Ta teatas kõigile tuttavatele ja sugulastele:

«Ernst kuulis omaenda kõrvadega Hispaaniat!»

Isa jaoks ei olnud oluline, et ma ei kuulnud hispaaniakeelset kõnet, vaid kõrvaklappides kostsid morsetähestiku punktid ja kriipsud. Nende signaalide iseärasus seisnes ainult selles, et nad olid väljunud hispaania radisti morsevõtme alt.

Isa suitsetas palju. Seda tegi ta oma viimase elupäevani. Ta suitsetas mahorkat, mida ise toppis paberossihülssidesse. Kuid tolleks ajaks olid hülsside tagavarad ammendatud ja hülsipaberit ei saanud kusagilt osta. Isal oli väga hea meel, kui mul õnnestus talle seda paberit hankida.

Saak oli mõnevõrra omalaadne — need olid Moskva kaupmeeste kopeerraamatud, paksud foliandid, mille hülsipaberist lehed olid täis ärikirjade koopiaid. Ütlematagi on selge, et tolleaegsete Moskva suitsumeeste hulgas olid kaupmeeste kirjakoopiad kõrges hinnas.

Isa lõikas kopeerraamatu lehed korralikult väikesteks ristkülikuteks, keeras need pliiatsi ümber ja kleepis servad kokku. Seejärel toppis ta omatehtud hülsid täis mahorkat, mida ma sain normi järgi.

Haigus tegi õma töö ja isa palus üha sagedamini:

«Pojake, aita hingata!»

Ma istusin voodiservale ja surusin peopesadega tema rinda, et väljahingamist hõlbustada. Mida tugevamini ta välja hingas, seda sügavamini oli võimalik sisse hingata. See kergendas mõneks ajaks hingamist.

Isegi raskesti haigena mõtles isa endist viisi meie peale. Vahetevahel olid minu toidunormis mõned tükid suhkrut. Need jaotati täpselt neljaks: emale, õele, isale ja mulle. Kui järgmisel päeval ei olnud suhkrust enam jälgegi, võttis isa oma tüki välja ja andis emale:

«Söö, sööl Sina käid tööl, sul on vaja tervist hoida.»

1921. aasta detsembris korraldasime jõulupuu, sest tahtsime väga isale rõõmu teha. Ainsas soojas toas, kus me kõik elasime, ei jätkunud ruumi ja me seadsime kuuse üles ühte külmadest tubadest. Ehete ülesannet täitsid kusagilt leitud küünlajupid ja vanad mänguasjad. Isa oli tolleks ajaks juba täiesti kõhn ja kerge. Ma tõstsin ta voodist üles, mähkisin kasukasse ja kandsin kätel jõulupuu juurde. Isa surus end minu vastu, puhkes nutma ja ütles läbi pisarate:

«See on mu viimane jõulupuu!»

14. jaanuaril 1922. aastal sombusel talvehommikul isa suri.

Külmas söögitoas panime ta diivanile. Hankisime kirstu. Tüli tuttavad ja sõbrad. Isa lamas kirstus, seljas kulunud velvetkuub, jalas mingisugused kartongtuhvlid. Saabus aeg kirst kinni naelutada. Kõik tuli endal teha. Ma võtsin vasara kätte, kuid naela sisse lüüa ei suutnud. Pisarad matsid hinge.

Mitte mingisugust matusetransporti Moskvas tollal ei olnud. Mu õemees püüdis tänavalt kinni mingisuguse talupojaree. Selles olid õled. Hobusekronu vedas kirstu mööda räpast äratallatud Moskva lund Razguljai kaudu Vvedenskije Gorõ kalmistule, meie kõik sammusime ree järel jalgsi.

Kompsatust, millega esimene külmunud mullakamakas talvises hauas vastu kirstu põrkas, ei unusta ma kunagi...

Iga päev sõitsin ma Ljubertsõsse, istusin vastuvõtja taha ja tõmbasin kõrvaklapid pähe. Kõrvaklappides praksus ja ragises atmosfäärielekter. Sellest looduslike signaalide raginast tuli välja otsida peamine, mille eest mulle õigupoolest üldse palka maksti — punktide ja kriipsude read, need ojakesed, mis kokku voolates moodustasid iga päev ajaleheveergude merd täitva informatsioonijõe.

Kui ma kõrvaklapid maha võtsin, sattusin äravalitute, eetrijüngrite, lihtsalt öeldes oma kaasradistide ja nende igapäevaste murede maailma. See rahutu maailm meeldis mulle. Sai selgeks, et ma ei vaheta seda mitte millegi muu vastu.

Ma olin noor. Raadio ei olnud minust palju vanem. Sellepärast toimusid muutused murdeeale omase kiirusega. Üks suuri muutusi valdkonnas, kus ma töötasin, oli raadiotelefoni leiutamine. Räägitakse, et üks Arktikas talvitav radist pidi peaaegu hulluks minema, kui kuulis kõrvaklappidest tavaliste punktide ja kriipsude asemel inimhäält. Praegu kõlab see nagu anekdoot, kuid pärast morsetähestiku veerand sajandit kestnud valitsusaega oli kõrvaklappidest kostev inimkõne meie, professionaalide jaoks tõeline ime.

Muidugi oli ka meie raadiojaamas sellest palju juttu. Raadiotehnika kiire areng ennustas, et raadiotelefon ei jää kauaks lapseikka. Me saime väga hästi aru, et talle kuulub suur tulevik. Just sel ajal, mil raadiotehnika tõi meile, praktikuile, üksteise järel meeldivaid üllatusi, kuulsin ma esmakordselt Nižni Novgorodi raadiolaboratooriumist, noore Nõukogude vabariigi raadiotehnikaalase uurimistöö keskusest. Esmakordselt kuulsin ka mehest, kellega mul varsti tuli kohtuda — silmapaistvast insenerist Mihhail Aleksandrovitš Bontš-Brujevitšist.

Näis, et olukorda meie maal võis noil aastail võrdlemisi täpselt iseloomustada sõnadega «hea, et hing sees». Kuid see, mida kõigest hoolimata tegid nõukogude radistid, hämmastas nende välismaiseid kolleege. Evitades uut raadiotelefonitehnikat, tegi Posti ja Telegraafi Rahvakomissariaat Saksamaa Posti- ja Telegraafiministeeriumile ettepaneku sooritada ühine katse — pidada Moskva ja Berliini vahel kahepoolne raadiotelefonikõne. Ettepanek võeti vastu. Meie esindaja sõitis Berliini, et koos tuntud teadlase Arcoga ja firma «Telefunken» peadirektoriga kuulata Moskva häält.

Raadiokohtumine pidi toimuma kell 18. Moskva rääkis vene ja saksa keeles. Berliin kuulis, kuid vastata ei saanud. «Telefunkeni» direktor teatas, et neil läks midagi rikki.

See raadiokõnelus Berliiniga — esimene raadiotelefonkaugside Euroopas — leidis aset 1920. aastal, kaks aastat hiljem aga alustas täiel häälel tegevust Moskva keskraadiotelefonijaam.

Ametlikult avati see jaam Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni viiendal aastapäeval, 7. novembril 1922. Et ma ei suuda ilmekuses võistelda ajaloodokumentidega, siis toon mõningate kärbetega ära sõnumi, mis ilmus «Izvestijas». Tundmatu kroonik jutustas kõnesolevast sündmusest järgmist:

«7. novembril umbes kell 5 õhtul andis Moskva keskraadiotelefonijaam esimese laiale kuulajaskonnale määratud raadiokontserdi mees- ja naisesinejate osavõtul.

Raadiokontserti kuulasid kõik vabariigi vastuvõtujaamad. Kontserdi andsid edasi ka Teatri, Jelohhovi ja Serpuhhovi väljakule ülesseatud valjukõnetelefonid.

«Trjohgornaja Manufaktura» sööklasse oli paigutatud spetsiaalne vastuvõtuseade.

Kontsert algas ja lõppes «Internatsionaaliga» . . .

Eriti suurt kuulajate kokkuvoolu võis tähele panna töölisrajoonides. «Trjohgornaja Manufakturas» kogunes kontserti kuulama ligi kaks ja pool tuhat inimest.

. . . Eile tulid Taškendist ja Obdorskist radiogrammid, milles tänatakse esinejaid ja kontserdi korraldajaid, kusjuures Obdorski radiogrammis öeldakse, et tänu sellele kontserdile oli pidupäev polaarjoone taga tõeliselt harukordne.»

Mulje, mille jättis esimene raadiokontsert, on «Izvestija» sõnumis üldiselt õigesti edasi antud. Et see mulje oleks täielikum, lisan siiski veel kaks väikest üksikasja . . .

Esimesed raadiokontserdid läksid eetrisse Kominterni-nimelisest raadiojaamast, mis asus sellesama Gorohhovskaja tänava lähedal, kus ma olin raadiotehnikatarkust omandanud. Raadiomastid kõrgusid otse majade vahel, kiriku kõrval, hiljem Raadio tänavaks ümbernimetatud vaikse Voznessenskaja tänava ääres.

Tänav oli väike ja silmapaistmatu, kuid läks mitte üksnes raadiotehnika, vaid ka nõukogude lennundusteaduse ajalukku. 1924. aastal hakati siis veel mitte Raadio tänavaks saada jõudnud Voznessenskaja tänava äärde silmapaistva teadlase Sergei Aleksejevitš Tšaplõgini juhtimisel ehitama N. J. Žukovski nimelise Aero- ja Hüdrodünaamika Keskinstituudi hoonet. S. A. Tšaplõginiga elasin ma pikka aega ühes majas; tänav, mille ääres see maja asub, kannab nüüd tema nime.

Jätame Aero- ja Hüdrodünaamika Keskinstituudi hoone ehitamise ajaloo lennundusspetsialistide mureks ja koondame tähelepanu raadiojaamale, kust esmakordselt läks eet-

risse Moskva hääl. Raadiotelefonisaade oli tollal suur uudis ning jaamas puudus selle jaoks sisseseade. Mitte mingisuguseid stuudioid ei olnud. Esimesed raadiokontserdid toimusid lahtise taeva all. Mikrofonid viidi õue, sinnasamasse kogunesid ka esinejad ja kontsert algas.

Mõnikord jäid esinejad hiljaks, kuid raadiojaama töötajaid see eriti ei häirinud. Nad teadsid hästi, et jaama valvur onu Miša oli alati valmis neid hädast välja aitama. Iga kord, kui oli vaja täita mingit ootamatut pausi, kutsutigi kohale onu Miša, kes oskas hästi bajaani mängida.

Onu Miša saatis oma lihtsat repertuaari korduvalt eetrisse ja võis juba hakata ennast talendiks pidama, kuid siis juhtus ühel ilusal päeval ebameeldiv lugu. Onu Miša oli millegi üle pahane ja tegi enne bajaani lahtitõmbamist mingisuguse lühikese, kuid väga väljendusrikka avalduse, mis kubises eetrisse täiesti kõlbmatutest sõnadest. Pärast seda keelati tal esinemine ja soovitati tähelepanu koondada valvuri ülesannete täitmisele.

Teine naljakas lugu juhtus ühe meie kuulsa lauljatariga. Esitanud mingisuguse aaria, istus ta oma veeuputuseelsesse autosse, mis loendamatute remontide tagajärjel oli kaotanud oma esialgse vormiilu, ja palus autojuhti võimalikult kiiresti sõita Suure Teatri juurde. Lauljatariil oli väga kiire, sest Teatri väljakule olid üles seatud tolleaegsed tohutu suured kartongvaljuhääldid, millest ta lootis kuulda omaenese häält.

Kui tänapäeval keegi püüaks autoga raadiolainetest ette jõuda, siis suhtutaks temasse kui mumbo-jumbo hõimu liikmesse. Tollal aga vastas see keskmise inimese keskmisele ettekujutusele raadiotehnikast. Sellest ei teatud tollal rohkem kui tänapäeval kvantmehaanikast, mitteeukleidilisest geomeetriast ja telekineesist.

Raadiotehnika hoogne areng tõmbas mind kaasa ja ma sõitsin selles pulbitsevas sündmuste voolus just nagu vana pehkinud lootsikuga. Ei saa siiski öelda, et see lootsik oli mittejuhitav. Vastupidi, ma sain aru, et täielikku kodanikuõigust raadiotehnika võluriigis võimaldab saada ainult üks asi — teadmiste omandamine. Teadmisteta riskisin ma ka raadiotehnika alal kogu eluks jääda ainult kastrulite parandajaks. Niisugune perspektiiv mind muidugi ei ahvatlenud.

Õpingud Podbelski-nimelises raadiotehnikumis tõid mulle suurt kasu. Hariduse puudumine oleks mind tõenäoliselt jätnud ilma paljust, mida mul on olnud õnn näha ja läbi elada.

Tungides raadiotehnika sügavustesse (tollal ei olnud need sügavused eriti suured ja see kahtlemata kergendas nendesse süvenemist), jätkasin tööd Ljubertsõ raadiojaamas. Mis seal rääkida! See oli väga raske, kuid mul on hea meel, et ma seda tegin. Töö Ljubertsõs rikastas mind, aitas mind saada inimeseks ja kodanikuks.

Raadiojaama voolasid kokku maailma juhtivate telegraafiagentuuride sõnumid ja see võimaldas mul näha uue pilguga kõike, mis mind ümbritses, mõista sündmusi, mis toimusid kodumaal ja väljaspool selle piire. Üks niisuguseid sündmusi oli uue majanduspoliitika — nepi — rakendamine V. I. Lenini algatusel.

Nep muutis väga kiiresti Moskva ilmet. Kõigepealt avati pagariärid, kus hakati müüma iga sorti ja liiki leiba ja saia, millest ei olnud enam järele jäänud mälestustki. Seal olid rõngassaiad, prantsusaiad, nisu- ja rukkipüülileivad, riia leivad, hariilikud rukkileivad...

Ilmusid ka kondiitriärid. Üks väga hea kondiitriäri asus Kuznetski Mostil, kus praegu on zooloogiakauplus, teine suurepärane äri oli Pokrovski värava juures. Stolešnikovi põiktänavas, praeguse väikese väljaku asukohas avati kohvik, mis spetsialiseerus vahukoorele.

Alustasid tegevust riidepoed, jalatsikauplused ja rõivaärid. Korterite akendele riputati sildid, mis teatasid, et sealt võis saada koduseid lõunaid. Tolle aja rahandusinspektorid ei tegutsenud nähtavasti eriti agaralt, koduperenaised keetsid seetõttu koduseid lõunaid ja niisuguse eraviisilise mikrosöökla võis leida peaaegu igast kolmandast majast.

Nep andis end tunda kõikjal. Meie põiktänavas avati piimapood, kus müüdi ka suurepärast vorsti ja sinki. Lihtsalt imestama paneb, kust nepmanid kõike seda hankisid. Koogid olid väga maitsvad, vahukoorega. Müügile ilmusid head paberossid «Allegro» ja «Tšervoonets».

Kord viibisin ma mingil etendusel Potaptšina operetiteatris (praegu on see Majakovski-nimeline Teater Herzeni tänavas). Etenduse olen unustanud, kuid see, mis toimus pärast etendust, on mul meeles. Keegi mees hõikas:

«Kodanikud, ärge kogunege väljapääsu juurde. Dokumentide kontroll.»

Niisugused desertööride püüdmised olid tollal võrdlemisi sagedased.

Paljust oli muidugi veel puudus. Läbi linna roomasid aeglaselt trammid, mille küljes rippusid kobaratena sõitjad. Kangi- ja väravaalustes pesitsesid samasugused töökojad nagu see, kust mina olin hiljaaegu lahkunud. Tänavail uitasid ahnelt paberossikonisid korjates räpased kodutud poisi-

kesed. Kuid juba jooksid õlal rippuvate kandekottidega ringi ka teistsugused poisikesed — ajalehepoisid. Nad kuulutasid valju häälega uudiseid, millest lõviosa oli käinud läbi meie raadiojaamast. Viie kopika eest võis saada «Izvestija», «Pravda» või 1923. aasta lõpul asutatud «Vetšernjaja Moskva», millest paljudeks aastateks sai minu kui meie pealinna põliselaniku lemmikajaleht.

Enne jutu tegemist minu põlvkonna inimesi 1924. aastal haaranud sündmustelaviinist tahan aga jutustada kõigest sellest, mis on mul meeles ühest kurvast sündmusest, meie rahvast 1924. aasta jaanuaris tabanud suurest õnnetusest. Paukuvasse jaanuaripakasesse, mis tol aastal oli eriti käre, lõikus hirmus sõnum:

LENIN ON SURNUD!

Need päevad on mulle kogu eluks mällu sööbinud. Külm oli kõrvetav, ma ütleksin luust ja lihast läbi tungiv. Rahvahulgad liikusid noruspäi mööda Moskva tänavaid. Pooles vardas punalippude küljes rippusid mõõtmatult rasked leinalindid.

Härmatanud, sõna otseses mõttes üdini külmunud inimesed suundusid kesklinna, kus Ametiühingute Maja sammassaalis lamas Lenin. Veetes hiljem palju aastaid Arktikas, ei tundnud ma külma kunagi nii teravalt kui noil jaanuaripäevil Moskvas. Selles ei olnud süüdi Moskva pakase kangus. Lisaks välisele külmale õhkus jäist külma veel ka kusagilt seestpoolt, otse südamest.

Pakasele vastu pannes sammusime kesklinna poole. Ja mida lähemale me sellele jõudsime, seda aeglasemaks muutus inimhulga liikumine. Polütehnilise Muuseumi juures põlesid lõkketuled. Samasugused lõkked põlesid ka paljudel teistel tänavatel. Põletusmaterjali saadi mingitest vanadest lagunenud majadest. Põletati ka tohutu suuri palke. Need lõõmasid ega lasknud Lenini juurde minejatel külmuda. Inimesed soojendasid end lõkete juures ning läksid sõnatult, ärevalt, rusutult jälle edasi.

Kord oli ideaalne. Matuse organiseerijad said hästi aru, kui halastamatu oli see käre pakane. Äkki sõitis meie kolonnist mööda väike veoauto. Selle auto kastis seisis suur tünn, millest keegi võttis paljaste kätega külmunud tavotikamakaid ja loopis neid otse rahvahulga sekka. Puhtast vaseliinist ei tasunud unistadagi. Seda lihtsalt ei olnud. Inimesed püüdsid tavotitükke, jaotasid neid omavahel ning määrisid ninasid ja põski.

Kesklinnas käisime kolme-neljakaupa reas. Algul läksime mööda Bolšaja Dmitrovkat, jõudsime siis Stolešnikovi põiktänavani, pöördusime ümber nurga ja suundusime Ametiühingute Majja.

Hoones oli niisama külm kui väljaski — uksed olid pärani lahti. Paljapäi seisid inimesed sõnatult auvalves. Seal oli valitsuse liikmeid, Punaarmee komandöre, töölisi ja intelligentsi esindajaid, seal oli ka habemikke talupoegi, seljas vaminused ja lambanahksed poolkasukad, mõnel isegi pastlad jalas. Parkettpõrand oli seda katvatest vaipadest hoolimata lund täis. Lund tassiti jalgadega sisse ja saalis oli nii külm, et see ei sulanud. Vaikselt kostis leinamuusika, mis suurendas hingel lasuva mure raskust. Inimesed sammusid neglaselt, sõnatult. Vaikust häirisid vahetevahel ainult valjud nuuksatused . . .

Raadiotelegraafijaamas olid meil väga kiired päevad. Kogu maailmast saabusid vastukajad kurvale sündmusele. Meie täievolilisi esindajaid, nagu tollal nimetati Nõukogude välissaadikuid, külastasid valitsuste liikmed ja riigitegelased. Nad avaldasid oma riikide nimel kaastunnet. Oma suurt leina väljendas kogu maailma proletariaat. Tšehhoslovakkias toimusid Nõukogude täievolilise esinduse hoone juures leinameeleavaldused. Norra kommunistlik partei avaldas manifesti, mis kutsus kõiki norra töölisi matusepäeval kell 11 viieks minutiks töö katkestama. Paljud Prantsusmaa ajalehed ilmusid leinaraamis. Rootsi kommunistid nimetasid Lenini «maailma proletariaadi Kolumbuseks». Töö katkestasid ka saksa töölised . . .

Kõigest sellest jutustades toon ma siin ära muidugi ainult väikesi killukesi, piisakesi informatsiooniookeanist, mis tulvas seoses Vladimir Iljitši surmaga. Kuid sellest jutustamata jätta ma ei saa. Kogu maailma rahvaste lein oli nii suur, et inimestele, kes tollal elasid ja töötasid, jäi alatiseks hinge haav.

Neil pingelise töö tundidel — töötada tuli meil tõepoolest põrgulikult palju — tunnetasin ma selgemini kui kunagi varem või hiljem oma elus, mida tähendab rahvusvaheline solidaarsus, millest me nii sageli räägime ja kirjutame, kuid mida me kaugeltki mitte alati küllalt sügavalt lahti ei mõtesta. Ühtlasi tunnetasin ma ka seda, kui suuresti aitasime seda solidaarsust tugevdada meie, radistid. Ja kui mind veel hiljuti, raadiokursustele mineku ajal, innustas teade kõrgendatud toidunormist, siis nüüd tundsin ma tohutut uhkust, et olin valinud just selle elukutse, mida ma nägin täiesti uues valguses, täiesti uues kvaliteedis.

Miljon inimest saatis Vladimir Iljitši tema viimasel teekonnal. Sajad miljonid soojade ja külmade maade elanikud

olid neil tundidel mõttes inimestega, kes pakasest ahistatud, härmatanud Moskvas kõndisid Lenini kirstu järel.

Kuid kurbuse kõrval tõi 1924. aasta algus ka palju rõõmu. Tekkis murrang rahvusvahelistes suhetes. Esimene tööliste ja talupoegade riik leidis ülemaailmset tunnustust. Inglismaa, Itaalia ja Norra seadsid NSV Liiduga sisse diplomaatilised suhted. Algasid Nõukogude—Jaapani läbirääkimised. Moskvasse saabus esimene Kreeka saadik.

Samal ajal kuulsin ma esmakordselt mehest, keda hiljem needsid miljonid ja kümned miljonid inimesed. 1924. aasta veebruari lõpul algas Münchenis kadetikorpuse hoones kohtuprotsess, kus Ludendorffi ja Hitlerit süüdistati riigipöördekatses. Me oleme harjunud sellest faktist rääkima ja kirjutama mõnevõrra irooniliselt, kuid üks detail, mis on mulle meelde jäänud, ei pane hoopiski mitte muigama: hoonet, milles toimus asja arutamine, ümbritsesid patrullid ja kuulipildujad.

Oma noorusaega käsitlevate lehekülgede lõpetuseks toon ära veel mõned olustikulised üksikasjad.

Üks nepiga kaasnenud silmatorkavaid muutusi oli tšervoonetsite käibeletulek. Tšervoonets oli esimene kulla alusel baseeruv Nõukogude rahaühik. Tema kullasisaldus võrdus täpselt tsaariaegse kümnerublase mündi omaga ja see asjaolu jättis kahtlemata sügava mulje, sest rahvas oli harjunud «sidrunite» ehk, nagu neid ametlikult nimetati, «Nõukogude rahatähtede» väärtuse pidurdamatu kahanemisega.

Tšervoonetsitel oli üks iseärasus — nende väärtus ei olnud püsiv. Nad muutusid iga päevaga kallimaks, sest nende kõrval eksisteeris edasi ka tavaline raha. Ajalehed avaldasid iga päev tšervoonetsi kursi. See kurss tõusis pidevalt ning seetõttu oli paljudel kassiiridel ja raamatupidajatel suuri ebameeldivusi, kui nad viivitasid palga väljamaksmisega, sest ei olnud hoopiski mitte ükskõik, kas palka saadi täna või homme. Kõike seda ära kasutades sooritasid tumedad tüübid mingisuguseid finantsmahhinatsioone. Ma ei tea, milles need mahhinatsioonid seisnesid, ja need jätsid mu üsna ükskõikseks. Peamine mure oli oma tšervoonetsid ära teenida.

1924. aasta veebruari keskel tulid lõpuks käibele ka kõlisevad hõbemündid: rublalised, poolerublalised, kahekümne-, viieteistkümne- ja kümnekopikalised. Ajalehtedes ilmus rõõmusõnum: «Hõbemüntide vermimine käib. Järjekord on vaskmüntide käes.»

Esimesel pilgul näis see sõnum olevat kolmandajärgulise tähtsusega, kuid hoopiski mitte! Nii kümne- ja viieteist-kümnekopikalised kui ka neile järgnenud viie- ja poolekopikalised (tollal olid olemas ka niisugused mündid) tõendasid veenvalt ja väga kaalukalt meie rahanduse stabiliseerumist. Väärtusetute miljonite valitsusaeg kadus minevikku. Ainus kadus ta igaveseks.

See tegi rõõmu. Ja võib mõista uhkustunnet, millega «Izoznaki» direktor Jenukidze ütles endiste miljonite kohta: «Järele on jäänud ainult mõned rahatähed muuseumis säilitamiseks.»

Miljonid anti arhiivi ja ühtlasi viidi läbi ka teine reform — niisama tagasipöördumatusse minevikku tõugati tsaari-Venemaal sajandeid kasutusel olnud mõõtühikud: puudad, naelad, verssokid, arssinad, süllad, solotnikud. Riigis kehtestati meetermõõdustik, mis praegu jätab meile mulje, nagu oleks ta alati olemas olnud.

TEMA MAJESTEET JUHUS

Merekaru jutustused. Andke mulle Tasmaania ja Rio de Janeiro! Kaubalaev «Profsojuz» ja selle masinist. Vassili saar ei ole Lihavõttesaar. Mida ütles kaadriosakonna juhataja. Ma lähen Admiraliteeti. Kohtumine Matussevitšiga. Soojas meremehekuues iludus. Arhangelsk — Arktika värav. Kuidas kajakad päästsid Solovetski kloostri. Matolškin .Šar. Minu esimesed talvituskaaslased. Meie Pauli pildigalerii. Arsti kohusetäitja Feodossejev. Magnetpaviljon. Kostja Zenkov. Meie suurehitus. Valge Vaikus. Jälle Moskva

Ma olen elus mõndagi näinud. Vahel olen sattunud vägagi ebameeldivatesse olukordadesse. Kõik see on mind õpetanud kokku sobitama pealtnäha täiesti kokkusobimatuid asju: usku juhusesse ja oskust oma vaateid energiliselt kaitsta. Võiksin öelda, et juhus ja paratamatus on minu elus sõbralikult koos eksisteerinud.

Üks minu põhilisi veendumusi, millest tahaksin alustada jutustust oma tungimisest Arktikasse, seisneb selles, et kusagil ülal, kus kosmonaudid veel ringi ei lenda, töötab palehigis mingisugune taevane kantselei. Nagu igas korralikus asutuses, nii on ka seal tõenäoliselt kaadriosakond, kus peetakse kuulsat elu ja surma raamatut.

Ma ei tea, mida on selles raamatus kirjutatud Krenkeli kohta, aga kui seal seisab kirjas, et minu saatus on kiludest mürgistust saada, siis ei aita ajakirja «Tervis» lugemine ega süstemaatiline A-, B- ja C-vitamiini neelamine, ehkki see muidugi ei tähenda, et pole üldse vaja sisse võtta vitamiine või kutsuda arsti, kui enesetunne on halb.

Midagi selletaolist juhtus ka Arktikaga. Ma ei taha valetada, et olin juba viie aasta vanusena valmis end jäägitult pühendama Arktika probleemide lahendamisele ning unistasin hommikust õhtuni ainult jäämägedest, merihobudest ja jääkarudest. Eespool kirjutasin juba, et mind huvitas geograafia, ja ma sain selle eest gümnaasiumis isegi viisi, kuid jutustused Arktikast ei köitnud mind põrmugi rohkem kui lood troopikast. Livingstone ja Stanley ei olnud minu silmis halvemad Nansenist ja Nordenskiöldist. Ühesõnaga, enne seda aega, millest ma nüüd tahan jutustada, ei olnud Arktika minu silmis vähimaidki eeliseid.

1924. aastal toimus minu elus suur pööre. Mind haaras rännuiha. Mul tekkis kirglik soov minna merele. Seda põhjustas arvatavasti asjaolu, et ma loomu poolest olen praktiline teoinimene. Mulle meeldib aktiivne tegevus. Kui see mind haarab, siis töötan jõudu säästmata. Kantseleis surekssin igavusest ning mind maetaks järelehüüeteta ja puhkpilliorkestrita.

See minu iseloomujoon esindas paratamatust. Kuid minu esimesse retkesse Arktikasse etendas suurt osa ka juhus...

Ma olen alati uskunud sümpaatiasse ja antipaatiasse, armastusse esimesest silmapilgust, fluidumisse, mis tekib kahe inimese tutvumisel ja määrab nendevahelised suhted. Kogu eluajal on minu kindel reegel olnud inimestest ainult head mõelda. Kui ma mõne inimesega tuttavaks saan, lähtun alati sellest, et ta on hea inimene. Mõnikord on juhtunud ka nii, et algul ülimalt sümpaatse mulje jätnud isik ei ole hiljem ära teeninud muud iseloomustust kui «lontrus». Selles veendumine on alati olnud väga ebameeldiv. Ma olen ennast niisugusel juhul tavaliselt sõimanud lollpeaks ja tobuks, kuid oma suhtumist inimestesse ei ole ma ikkagi muutnud.

Juhuse, mida ma eespool nimetasin, tõi mu ellu äärmiselt sümpaatne noormees...

Ta oli umbes viis aastat minust vanem, väga hea rühiga ja sportliku välimusega. Üldist tähelepanu köitis ta sellega, et kandis kaabut. Tollal kaabut ei kantud — seda peeti vana maailma igandiks. Minu tuttava peakate oli peaaegu ainus omataoline kogu Moskvas.

Me saime tuttavaks. Ta oli mingisuguse kõrgema õppeasutuse üliõpilane. Oh, missugune kangelane ta oli! Oleksin mina ka niisugune olnud! Aga sellest oli asi kaugel. Erinevalt minust kandis ta laitmatuid rõivaid ja kõik need istusid tema seljas kuidagi eriti elegantselt. Minu lipitud ja lapitud, äärmiselt kulunud riidehilbud ei andnud nendega võrreldagi. Kuid mitte see ei olnud peamine.

Mu uus tuttav vapustas mind oma kahekümne viie elu-

aasta jooksul saadud tohutute elukogemustega. Kuidas ta jutustas vesipüksidest, pampatulekahjudest, võitlusest jääga ja meremeeste kangelaslikkusest! Kaks kuud masinistiõpilasena sadamapuksiiril töötades oli ta risti ja põiki läbi kündnud kogu Soome lahe.

Mu tuttaval oli tohutult vedanud: kahe kuu jooksul oli tal õnnestunud isiklikult läbi elada kõik, mis oli juhtunud meremeestega Odüsseuse aegadest peale. Hardalt tema lugusid kuulates võisin ma teda vaid meeletult kadestada ning mõelda, et niisugune saatus on kordumatu ja temataolisi inimesi ei olnud varem ega tule ka hiljem.

Merekaru jutustused tegid oma töö: edasi, minust peab saama laevaradist! Andke mulle Cooki saared, Tasmaania ja Rio de Janeiro! Ülepeakaela tormasin ulgumere poole. Vabiseva südamega võtsin oma tuttavalt vastu soovituskirja. Paberitükile oli pliiatsiga kritseldatud: «Petja! Aita seda semu. Ta on oma poiss . . .»

See oli minu tuusik ellu.

Petja, väikese kaubalaeva «Profsojuz» masinist, pidi mind mingisugusel salapärasel viisil aitama maailmamere avarustesse pääseda. Sõnades «ta on oma poiss» peitus nähtavasti täielik edu garantii.

Moskva ei olnud tollal veel viie mere sadam, laevad aga väljuvad teatavasti sadamast. Omal kulul sõitsin Leningradi. Mõni aeg hiljem seisin Neeva kaldal, taskus seebitükk ja käterätt, noores rahutus hinges unistus kaugetest maadest.

Minu õnneks oli «Profsojuz» parajasti Leningradis ja seisis Vassili saarel asuva Masljanõi Bujani kai ääres Mäeinstituudi lähedal. Esimest korda elus astusin ma laeva pardale. Jumal! Kui vaimustavalt lõhnas seal tõrvaste köite, masinaõli ja supi järele!

Petja päris asjalikult, kus ma kavatsen ööbida. Kuulnud, et «Euroopas» ega «Astorias» ei ole minu jaoks numbrit kinni pandud, pakkus ta mulle magamiseks oma koid, sest ta ise ööbis kodus.

«Ma ütlen kokale, et ta annaks sulle kausitäie suppi, aga praadi ära looda.»

Algas luksuslik elu. Ma magasin kubrikus laeva vööriosas. Madratseid seal ei olnud. Ka linadest ja tekkidest polnud juttugi. Patja asendas kõva kork-päästevöö. Küljed ja pea valutasid, kuid see-eest viibisin ma tõelises laevas ja uinusin Neeva vee loksumise saatel.

Hommik leidis mu tekilt. Kui imetore oli Neeva! Sillad, ilusad hooned, ruttavad mootorpaadid, aeglased puksiirid ja remondi ootel seisvad suured, tõelised laevad.

Meri oli käeulatuses, kuid Tulemaa ei olnud meetrigi võrra lähemale nihkunud. Ma ihkasin merele. Otsides võimalust sinna pääseda, uitasin Vassili saarel ringi. Vassili saar ei ole muidugi Lihavõttesaar, kuid seal, Seitsmenda liini nurgal seisis mulle vajalik maja. Ma ei saa öelda, et see maja tundus mulle millegi poolest tähelepanuväärne. Alles palju aastaid hiljem avastasin, et ta oli sõna otseses mõttes kaetud memoriaaltahvlitega. Vanal ajal kuulus see hoone Teaduste Akadeemiale ja temas elasid paljud ülikooliprofessorid, nende hulgas väga tuntud ja isegi kuulsad teadlased. Sellal kui mina tolle maja juurde jõudsin, asus seal Balti Mere Laevanduskontori kaadriosakond.

Kaadriosakonna juhataja oli demokraat. Tema jutule pääsemine ei tekitanud vähimatki raskust, kuid jutt osutus ülimalt lühikeseks.

«Ma tahan saada laevaradistiks!»

Juhataja vaatas mulle kaastundlikult otsa, vangutas pead ja ütles mõtlikult:

«Eh, kulla noormees! Endal pole veel tagumik koolipingi küljest lahti, aga juba kipud välismaareisidele? Kas sa ka tead, et välismaal käib praegu ainult kaks laeva? Vaata, kui palju vilunud radiste välisukse juures logeleb.»

Seda ma ei teadnud, kuid olles teada saanud, mõistsin, et kauem ilmselt ei tasunud juhataja aega viita. Pärast seda kui mulle oli niimoodi ust näidatud, tegin ainsat, mis teha jäi — hakkasin logelema koos töötute laevaradistidega, keda, nagu selgus, selle maja välisukse juures oli tõepoolest suur hulk.

Tööta olid kümned radistid. Veetes mõned tunnid välisukse juures nende tõeliste merekarude seltskonnas, kuulsin neilt mitmesuguseid lugusid. Kõigi lugude lõpus jäi kõlama üks ja sama kurb mõte:

«Aga tööd ikkagi ei ole . . .»

Juba Moskvas olin ma püüdnud enesele anda võimalikult meremehelikku välimust. Kuid kas siis Moskvast sai tõelist meremehemütsi osta? Mul oli ainult niisuguse mütsi hale imitatsioon. Vajalik oli muidugi ka madrusesärk, ent seegi polnud mul päris ehtne. Valgete ja siniste triipude asemel olid tal punased ja sinised triibud.

Merekaru portreele, mille ma olin oma kujutluses maalinud, pidi viimase lihvi andma piip. Mida on väärt piibuta meremees? Ilma piibuta ei oleks minu autoportree olnud portree, vaid armetu visand.

Mu piip oli vilets ja odav ning ka tubakas polnud «Capstan», vaid mahorka, kuid kõik atribuudid kokku — müts,

särk ja piip — andsid mulle (tõsi küll, ainult minu enese arvates) kogenud meremehe väljanägemise.

Päev päeva järel luusisin ma laevanduskontori ümber. Arvestatavaid variante oli ainult kaks: kas tapab ootamatu katkuepideemia kõik järjekorras olijad peale minu või ilmuvad kusagilt otsekohe kümned aurikud ja tekib seniolematu nõudmine radistide järele. Jäi loota vaid imele, kuid imet ei juhtunud.

Keskpäeval saabus lõunatund. Tavaliselt veetsin ma selle nurga taga, Üheksandal liinil, kus asus söökla, mis oli veel hiljuti olnud trahter ja millel ei olnud isegi jõutud silti vahetada. Kõik — räpased laudlinad ja maitsetu toidu — võis sellele sööklale andeks anda juba ainuüksi tema nime pärast: see oli «Kuldne Ankur». Söökla vähenõudlike külastajate välimus ei rääkinud hoopiski mitte sellest, et nad olid alles äsja naasnud Aarete saarelt. Nende nägudel polnud arme, keegi ei paugutanud püstolit ja mitte ükski neist ei kandnud musta silmasidet. Kõik helpisid viisakalt supilurri ja sõid turska, kõige rikkamad aga tellisid pärast pikka kõhklust teiste heakskiitvate pilkude saatel kannu õlut, mille juurde anti tasuta alustassitäis leotatud herneid.

Kord saabus meie tööbörsile teade, et vajatakse radisti väikesele jõelaevale, mis sõidab mööda Neevat Leningradi ja Schlüsselburgi kindluse vahet. Ma tormasin otsekohe sinna, kus see laevake ankrus seisis, kuid elu ja surma raamatusse oli nähtavasti kirjutatud midagi muud ja laev läks teele ilma minuta. See kurvastas mind. Mu kassa oli tühi, ma ei olnud kohalik elanik ja mu optimism hakkas tundma väga ebameeldivat vibratsiooni, mida ühiselamutes nimetatakse põlvevõdinaks.

Päevad läksid. Pöörasest kokkuhoiust hoolimata raha just nagu sulas. «Profsojuz» valmistus välja sõitma ja see ähvardas mind tasuta öömaja kaotamisega, kuid lõpuks pidi õnn mulle naeratama nagu tõelises romaanis — ja ta naerataski!

Kord ütles mulle keegi radistidest:

«Kas näed seal teisel kaldal seda kollast torniga hoonet? See on Admiraliteet. Ma käisin seal eile. Sealt saadetakse ekspeditsioon mingisugusele Põhja-Jäämere saarele meeskonda välja vahetama. Neile on kiiresti radisti vaja, aga nad maksavad vähe ja terveks aastaks tuleb sõita kuhugi pärapõrgusse . . .»

Seletust lõpuni kuulamata pistsin näidatud suunas jooksu. Ma ei teadnud ega võinudki teada, et minek Admiraliteeti oli just see «tema majesteet juhus», mis mõnikord tungib inimese ellu ja annab sellele hoopis ootamatu suuna. Just sel hetkel, mis pikkadeks aastateks määras mu elu ja töö, astusin ma esimesed sammud polaarjoone poole.

Mida ma Arktikast teadsin? Seal on külm, seal on põhjapoolus, seal elavad jääkarud ja seal käis ekspeditsioonil Nansen.

Ma ületasin silla, ruttasin mööda kaldapealset, sisenesin kollasesse majja ja sattusin tohutu suurde, rõhuvalt monumentaalsesse vestibüüli. Seejärel ekslesin kaua mööda mõõtmatult kõrgeid koridore, mille seinte ääres seisid suured, laeni ulatuvad pähklipuidust kapid. Kappide ustele olid inkrusteeritud vanaaegsed admiraliteediankrud. Neis kappides hoiti laevapäevikuid, originaalkaarte, ekspeditsioonide kirjeldusi — ühesõnaga kõike seda, mis oli läinud ajalukku vene meremeeste kustumatu kuulsusena.

Ma kõndisin seal ja mõtlesin: kõigele sellele pani ju aluse Peeter Esimene ise. Sellest mõttest hakkas isegi pea veidi ringi käima ja ma kortsutasin aeg-ajalt kulmu. Siis tõusin mööda vanaaegse trepi nagisevaid astmeid kuhugi üles ja leidsin sealt lõpuks väikesed toad, kus paiknes asutus, mille tühendatud nimi oli «Sevledok». Korrapealt oli isegi raske taibata, et selle hubase nime taga peitus nii range asutus nagu Põhja-Jäämere Ekspeditsioonivalitsus.

«Sevledokis» tutvusin ma vanapoolse mehega. Suurepärase rühi ja tahtekindla näo järgi oli kerge ära arvata, et minu ees seisis endine mereväelane. See oli hüdrograaf ja geodeet Nikolai Nikolajevitš Matussevitš, kogenud polaaruurija, kes oli alates 1911. aastast Arktikas merd sõitnud. Nikolai Nikolajevitš, hilisem Leningradi Mereväeakadeemia professor, insener-viitseadmiral, Vene NFSV teeneline teaduse- ja tehnikategelane, Üleliidulise Geograafiaseltsi aseesimees, oli tollal umbes nelikümmend viis aastat vana, kuid mulle näis tema iga väga auväärne. Kõik on siin maailmas suhteline!

See, mis järgnes meie tutvumisele, jättis mulle fantastilise mulje. Tund varem olin ma tööta nooruk, kes ei teadnud midagi oma järgmisest päevast ja isegi mitte järgmisest tunnist. Mul ei olnud aimu, kus mul tuli ööbida — kas «Profsojuzi» kubrikus või mõne Leningradi pargi pingil, valgete ööde tõttu mitte just eriti mugavates tingimustes. Äkki aga selgus, et samal ajal oodati mind siin, «Sevledokis», juba ammu kannatamatult.

«Oo, noormees,» ütles Matussevitš rõõmsalt, «kui hea, et te meie juurde tulite. Me ootasime teid nii väga. Arhangelskis on laev juba täies lastis, ainult teie puudute veel!»

Hämmastunult jõllitasin oma vestluskaaslasele otsa ja olin

esimesel hetkel veendunud, et minuga tehakse nalja. Kuid mehe nägu oli tõsine, altvedamise järele siin ei lõhnanud.

Tegelikult oodati mind, õigemini mulle pakutud koha täitjat tõepoolest väga. Arhangelskist pidi minema ekspeditsioon Novaja Zemljale, et seal Matotškin Šari ääres asuvas polaarjaamas talvitajad välja vahetada. Uue vahetuse radisti puudumise tõttu viibis väljasõit.

Matotškin Šari jaam oli esimene Nõukogude polaarjaam. Selle jaama ehitas 1923. aastal sama Matussevitš, kes nüüd seadis kokku talvitajate teist vahetust. Jaam rajati valitsuse eriotsuse kohaselt ja tema tegevusele pandi suuri lootusi. Peamine ei olnud teoreetiline uurimistöö (ehkki kavas oli muidugi ka teaduslik töö), vaid praktiline abi Nõukogude polaarlaevasõidule.

Pärast seda kui Inglise intervendid lahkusid meie riigi põhjaosast ja Milleri valgekaartlik valitsus päästis end põgenemisega Punaarmee eest, valitses selles piirkonnas nagu Kesk-Venemaalgi äärmine nälg. Kasutades ära asjaolu, et põhjas ei olnud enam pidevat rinnet, tegi Lenin korralduse saata itta, Obile ja Jenisseile laevakaravanid Siberi leivavilja järele. Et neil karavanidel tuli läbida ainult Kara meri, siis läksid nad ajalukku Kara ekspeditsioonide nime all. Üks neist karmidest ja üliohtlikest retkedest osavõtja oli kapten Vladimir Ivanovitš Voronin, kellega koos ma hiljem korduvalt Arktikas merd sõitsin.

Mõni aasta hiljem suundusid sama teed Igarkasse ka välismaa metsaveolaevad. Neid saatsid meie vähesed jäälõhkujad. Nagu nende eelkäijaid, viljakaravane, nimetati ka metsaveokaravane Kara ekspeditsioonideks. Välismaa laevadele ohutu sõidu tagamiseks otsustatigi Novaja Zemljale rajada Matotškin Šari polaarjaam.

Talvitajate esimene vahetus istus veel Novaja Zemljal ega saanud oma muljeid jagada ja minu ettevaatlikud radistidest kolleegid, kes saatsid mu «Sevledokki», eelistasid seetõttu oodata mõnda teist, kindlamat juhust:

«Kurat seda asja teab — mingisugune ekspeditsioon mingisugusele saarele. Perekonnainimesel ei sobi sõita sinna seitsme maa ja mere taha, pealegi veel terveks aastaks . . .»

Kuid see, mis neile ei sobinud, oli minu jaoks tõeline leid. Kõik vormistati sõna otseses mõttes kahe-kolme tunniga. Me mõlemad Matussevitšiga (kumbki omil kaalutlusil) ruttasime vajalikele paberitele alla kirjutama, et teine ei jõuaks ümber mõelda. Nõnda astus minu ellu Arktika. Väärilise inimese käega karmi polaaruurijate ordu rüütliks lööduna seostasin ma selle orduga peaaegu kogu oma edasise elu.

Polaaruurijaks muutumine käis kähku nagu kinos. See jõudis mu teadvusse alles siis, kui ma oma kvalitatiivselt uue välimuse ja varandusliku seisundiga astusin Nevski prospektile. Asi oli selles, et peale kolimisraha, mis tolle aja kohta ei olnud sugugi väike, anti mulle välja ka täielik meremehevorm. Ma sain imetoreda «krabiga» mütsi ja traditsioonilised mustad külgklapiga kloššpüksid, mis tõstsid iga meremehe rõhuva enamiku teiste tugevama soo esindajatega võrreldes kõrgemale tasemele. Tõsi küll, minu kurvastuseks ei olnud komplektis suvist vormikuube, kuid seda asendas soe must pealiskuub, millega ma ka täiesti rahule jäin.

Ereda juulipäikese all läksin kogu selles jäämerelikus toreduses Nevski prospektile jalutama. Ärasõiduni oli veel mõni tund aega. Need tunnid tahtsin ma ruttamata ja väärikalt mööda saata.

Palavus oli tol päeval põrgulik. Ma higistasin oma kuues nii, nagu oleksin pool kilo aspiriini alla neelanud. Ja minu teekonda mööda linna oleks arvatavasti olnud võimalik vähimagi vaevata jälgida, sest higiojadest jäi minu selja taha vist küll märg jälg. Kuid see ei häirinud mind mingil määral. Ilu on alati ohvreid nõudnud, selles aga, et tänu oma arktilisele mundrile olin ma ilus, polnud võimalik kahelda. Veidi Leningradis ringi jalutanud, sõitsin Arktikasse.

Arhangelskis oodati mind tõepoolest. Ekspeditsioonilaev «Jušar» («Jugorski Šar») seisis sõiduvalmilt sadamakai ääres. Selle mitte enam uue, kuid tugeva laeva oli juba enne revolutsiooni Inglismaalt ostnud Solovetski klooster. Asi oli selles, et Solovetski klooster, üks Valge mere piirkonna ilusamaid kohti, tõmbas paljude aastate vältel ligi palverändureid. Nagu on kerge näha asjaolust, et «Jušar» osteti spetsiaalselt palverändurite vedamiseks, tegid mungad tõhusat äri.

Teekond «Jušari» juurde oli minu kui moskvalase jaoks väga ebatavaline. Väljunud Leningradi rongist, ronisin ma koos teiste reisijate jõuguga uhket nime «Moskva» kandva väikese aurikuloksu pardale. Aurikuke tegi ootamatult valju häält, vesi lõi tema ahtri taga kobrutama ja meie jõetramm alustas sõitu . . .

Piki Severnaja Dvina vastaskallast sirutus paljude kilomeetrite pikkune linn. Meri oli veel kaugel, kuid kogu elu keerles siin mere ümber ja kõik lõhnas mere järele.

Arhangelskis viibisin ma esimest korda ja kõik oli siin minu jaoks huvitav. Nagu teada, etendas see linn olulist osa Arktika hõlvamises, ja radist Krenkelil olid sel alal

palju kaalukamad eelkäijad, keda käesolevates märkmetes ei saa kuidagi mainimata jätta.

Ma sõitsin mööda Severnaja Dvinad koos oma rongikaaslasega, kes kogu tee valgustas mind ning jutustas mulle Arhangelskist ja selle ümbruskonnast määratu palju huvitavat. Fantaasia, millega heasoovliku teekaaslase jutustused olid läbi põimunud, kutsus esile mahlakaid, maalilisi kujutluspilte . . .

Jõekaldad on veel tühjad, ehitusteta. Tänapäeval nii kärarikkas Severnaja Dvina suudmes valitseb vaikus. On 1553. aasta. Arhangelskit ei ole veel Severnaja Dvina kallastel ega maakaartidel, väikesele põhjamaisele asulale aga läheneb põhja poolt kõrget purjepüramiidi ja kohalikele elanikele tundmatut välismaa lippu kandev laev. Laev saabub käratult — purjekas ei vaja aurumasinate ega sisepõlemismootorite müra. Ka elanikud on teda vastu võttes vaiksed. Neile ei ole veel selge, kas tegemist on sõbra või vaenlasega.

Tänapäeval teame, et pärast seda kui keskaja hispaanlased ja portugallased olid lõunapoolsed mereteed kindlalt enda valdusse haaranud, suunasid selle magusa piruka koorikustki ilmajäänud inglased ja hollandlased oma laevad põhja poole.

Inglise meremehed suhtusid enda ees seisvasse ülesandesse tõsiselt. 1553. aastal, viiskümmend aastat enne Arhangelski tekkimist, tungisid Inglise laevad läbi jää itta. Teekond osutus raskeks, kaugele jõuda ei õnnestunud. Kapten Chancellor pääses küll Severnaja Dvina suudmeni ja sattus sealt Ivan Groznõi õukonda, tema kolleeg Willoughby aga jäi talvitama jäässe Koola poolsaare ranniku lähedale, kus ta koos oma kuuekümne kolme liikmelise meeskonnaga hukkus skorbuudi ja külma tõttu.

Pool sajandit hiljem organiseeriti üksteise järel kolm Hollandi ekspeditsiooni. Ühte neist juhtis Willem Barents, kelle nime kannab karm Barentsi meri. See retk maksis tema juhile elu.

Majesteetlikult veeretab oma vooge Severnaja Dvina. Ta on nii lai, et vastaskaldal pole võimalik inimesi eristada. Ma vaatan seda vett ja näen, kuidas muistsed novgorodlased seda mööda avamerele purjetasid, kuidas siia tulid tatarlaste pealetungi eest põhja poole põgenevad mehed ja naised, kuidas siinsamas lähedal asuva Solovetski kloostri tiiva alla kogunesid kahe sõrmega risti ette löövad vanausulised.

Tohutu suured metsaveolaevad tõusid kümneid kilomeetreid vastuvoolu üles. Laadungita kõrgusid nad hiiglastena veepinna kohal, nende sõukruvide labad peksid vett vahule. Vilkad väikesed mootorpaadid sõelusid igas suunas ja kõikjale jätkus poisikesi, kes ülirangest keelust hoolimata sõitsid vanade pehkinud lootsikutega ringi ja püüdsid veest seal hulgaliselt ujuvaid palke, hankides niimoodi oma perekondadele talveks kütust.

Võimaluse piirini täislaadituna väljus meie «Jušar» Arhangelskist. Mõned tunnid sõitsime mööda Maimaksat (mõnda nimetatakse Severnaja Dvina delta peamist laevasõiduteed). Kallastel järgnesid üksteisele lõputud saeveskid. Kaide ääres lastiti välismaa laevu.

Teisel pool Lapamini liitsihimärki algas väljumine avamerele. Vesi oli veel peaaegu mage, oma hägusest kollasest värvusest hoolimata kõlbas ta isegi juua.

Me eemaldusime Arhangelskist üha kaugemale ning möödusime erepunaseks värvitud ja seetõttu eriti silmatorkavast Severnaja Dvina tulelaevast, mille küljele olid maalitud tohutu suured valged tähed SD. Tänu neile tähtedele, milles on kerge näha Severnaja Dvina initsiaale, oli tulelaev põhjamaa meremeeste hulgas üldiselt tuntud «Sotsiaaldemokraadi» nime all. Tulelaeval tegutses omalaadne lootside klubi ja tööbörs. Lootsid pidasid seal ööpäev läbi valvet ning sõitsid väljakutse peale mootorpaadiga mistahes ilmastikutingimustes osavasti iga laeva juurde, mis nende teeneid vajas.

Mulle oli kõik see veel huvitavam kui Arhangelsk ise. Ma olin esimest korda teel merele. Rääkimatagi on selge, missuguse uudishimuga ma ahmisin muljeid, mis rõhuva enamiku «Jušari» pardal viibijate jaoks olid igapäevased.

Pärast seda kui me olime ületanud polaarjoone, sõitnud ümber Kanin Nossi ja jõudnud Barentsi merele, tundsin ma ennast juba tõelise meremehena — ja mitte üksnes sellepärast, et ma kandsin jalas kloššpükse ja seljas suurepärast sooja kuube. Ilmnes, et mulle oli ohutu meremeeste kõige õelam vaenlane — merehaigus. Ehkki tõelist tormi ei olnud ja puhus vaid värske tuul, täitis niisugune immuunsus õõtsumise suhtes mu hinge kirjeldamatu uhkustundega. Tore oli istuda lõunasöögi ajal ühiskajutis, vaadata, kuidas väljas silmapiir kord tõusis, kord vajus, ja tunda sel hetkel ühtainsat muret: et supitaldrikus kerkiv laine ei paiskuks üle kalda ja supp ei satuks lauale või, mis veel hullem, uutele meremehepükstele.

Silmapiir õõtsus akna taga, pärast oma supiportsjoni lõpe-

tamist aga läksin ma tekile, et kogu täiuses näha merd, mida mööda rännutuul mind edasi kandis. Meri oli ilus, kuid karm. Oma sünge halli värvuse ja valgete laineharjadega näis ta avaldavat rahulolematust selle üle, et meie «Jušar» oli kutsumatult siia tulnud, ning õõtsutas teda halastamatult kord külg-, kord pikisihis. Kuid meie laev, tolmuköbe hiiglasliku merega võrreldes, rühkis vapralt edasi ega pööranud ähvardavatele loodusjõududele vähimatki tähelepanu.

Tunnistan, et mulle see meeldis. Ma tundsin ennast osakesena laevast ja pidasin ka ennast oma reisijaseisusest hoolimata loodusjõududega võitlejaks.

Meremehed vaatasid mind muiates. Neile tegi arvatavasti nalja, et Moskva poisike seisab, jalad harkis, ega kummarda lainete ees. Mina aga võtsin nende pilke kui heakskiitu: «Kui need merekarud heaks kiidavad, et ma lainete ees ei kummarda, siis järelikult peavad nad mind endi hulka kuuluvaks!» See mõte andis lisa minu niigi juba küllalt suurele enesest lugupidamisele. Ükskord aga tundsin tõepoolest, et olin juba peaaegu päris «oma poiss». Selline oli tollal inimese moraalsete omaduste kõrgeim atestatsioon. Mõte «Jušari» meeskonda kuuluvate vanade kogenud pomooride niisugusest suhtumisest minusse tekkis pärast seda, kui üks sealseid paiku suurepäraselt tundev madrus nägi mind kajakaid silmitsemas ja jutustas mulle huvitava loo.

On teada, et meremehed armastavad kajakaid ja nende lindude laskmine on merekoodeksi kirjutamata seaduse järgi täiesti andestamatu patt. Solovetski kloostris aga suhtutakse kajakatesse veelgi suurema austusega. Seal peetakse neid pühadeks lindudeks.

Möödunud sajandil, kui Inglismaa ja Prantsusmaa Venemaaga sõda pidasid, tulid Solovetski saare randa Inglise sõjalaevad. Nad pöördusid küljega saare poole ja suunasid oma suurtükid kloostrimüüridele. Neid vanaaegseid suurtükke laeti teatavasti suudmest ja tulistamiseks puistati süüteseadisesse püssirohtu.

Otsekohe pärast esimest kogupauku tõmbus taevas mustaks, kuid mitte püssirohusuitsust. Valguse varjasid naabersaarte linnulaatadelt pilvedena lendutõusnud kajakad. Ehmatusest puistasid kajakad inglise meremeestele kaela tohutu hulga ainet, mis oli vihmaks liiga viskoosne ja raheks liiga pehme. Fregattide tekid ja suurtükkide süüteseadised kattusid paksu linnusõnnikukihiga. Inglased ei saanud enam tulistada ja lahkusid tühjade kätega.

Solovetski kloostril olid sidemed ka Novaja Zemljaga, mis varem kuulus tema eparhiasse. XX sajandi algul ei olnud

Novaja Zemljal rohkem kui kakssada elanikku. Neid hooldasidki Solovetski kloostri saadikud. Novaja Zemljale ei lähetatud mungaseisuse parimaid esindajaid, vaid mitmesuguste süütegude kordasaatjaid, joodikuid ja ülemustele vastumeelseid isikuid. Novaja Zemljal said neist vähestest munkadest misjonärid, kes seletasid paganatele ristiusu suurt kasulikkust. Et agitatsioon oleks näitlik, lasti käiku paljast jumalasõnast kaalukamad tõendid. Igale ristitule anti punasest puuvillriidest särk ja hõberubla.

Mõne aja pärast aga selgus, et Novaja Zemlja elanikkond oli mitmekordseks kasvanud. Selle salapärase nähtuse põhjus osutus erakordselt lihtsaks — ristitute üle peeti arvet väljajagatud särkide järgi, kohalikud elanikud aga kasutasid ära asjaolu, et kohalesõitnud jumalasulastele ei jäänud nende näod meelde, ja lasksid end mitu korda ristida.

Meie teekond ei paistnud kaardi järgi olevat kuigi pikk. Kuid üks asi on sõita tuhat kilomeetrit magamisvagunis, teine asi õõtsuda arktilise mere lainetel, mille riiakas iseloom on üldiselt tuntud.

Mööda meresid, mis Põhja-Jäämere lahtedena lõikuvad meie maa põhjarannikusse, tuli meil niisiis läbida otsejoones tuhat kilomeetrit, tegeliku kursi järgi veidi rohkem. Seal, kahe mere taga, asuski erutav ja romantiline Novaja Zemlja.

Hoides kurssi itta, lähenesime Kara Väravatele. Nõnda nimetatakse peamist sissepääsu Kara merre, kitsast väina paljude kilomeetrite pikkuse vorstina kirdesse sirutuva Novaja Zemlja lõunatipu ja Vaigatši saare vahel.

See oli traditsiooniline itta viiv põhja-meretee. Kuid see vana trakt ei rahuldanud polaarlaevanduse vajadusi. Meremehed püüdsid leida uut, mugavamat teed. Väljend «leida uut teed» võib esimesel pilgul paista veider — vesi on ju ikka vesi, kuhu tahad, sinna sõida. Merel pole mägesid, kuristikke ega jõgesid, mida peab ületama raudtee või maantee. Selgus aga, et ka siin olid omad arvukad riukad ja finessid, mis polaarlaevastiku juhtidele vaieldamatult tõestasid, et sirgjoon ei ole kaugeltki mitte alati lühim tee ühest punktist teise.

Kara merel oli polaarkaptenite hulgas halb kuulsus. Oma kirdeosas oli see meri avatud, edelaosas aga peaaegu suletud. Niipea kui hakkas puhuma kirdetuul, sai Kara merest otsekohe jääkott. Tuul ajas sinna miljoneid tonne jääd, mis ei pääsenud sealt enam kuhugi edasi. Läänes tõkestas teed Novaja Zemlja, lõunas manner. Ja häda laevadele, mis sattusid nende halastamatute pihtide vahele.

Niisuguse loodusjõu vastu oli lootusetu võidelda. Küll aga oli inimene täiesti suuteline sellest kavalusega jagu saama. Kaugeltki mitte viimasejärgulist osa ei etendanud seejuures Matotškin Šar.

Püüdes aru saada, kust on pärit niisugused polaarjoonetagused nimed nagu Matotškin Šar ja Jugorski Šar, olen ma vestelnud paljude tarkade ja haritud inimestega. Enamik neist kaldub arvama, et sõna «šar», mida me oleme harjunud oma kaartidel nägema, on moonutatud «skäär». Niisugune seletus tundub mulle väga veenev, sest Matotškin Šar ja Jugorski Šar on väinad.

Matotškin Šar lõikas Novaja Zemlja peaaegu pooleks ja et Novaja Zemlja varjus Kara mere kotti kogunenud jää ei pääsenud Barentsi merre, siis oli Matotškin Šari kaudu mõnikord mugavam ja lihtsam Kara merele jõuda kui Kara Väravate kaudu. Sellepärast oli tähtis kapteneid regulaarselt informeerida sealsetest jääoludest. Ja selleks oligi Matotškin Šari idapoolse suudme lähedale rajatud meie raadiojaam.

Ühel ilusal selgel päeval, õigemini Arktika lõpmatult pika polaarpäeva ühel selgel, päikesepaistelisel perioodil, nädal pärast sadamast väljasõitu, jõudis «Jušar» Novaja Zemljani.

Kaartidel olin ma seda suurt saart, oma tulevast talvituspaika, juba korduvalt näinud, kuid tegelikkusel ei olnud täpselt joonistatud kaartidega muidugi mitte midagi ühist. Tunnistan, et tunded, millega ma lähenesin Novaja Zemljale, valdavad mind alati, kui lähen mingile merereisile. Merekaardid on väga täpsed. Neile on joonistatud loendamatute neemede, saarte ja väinade vähimadki üksikasjad. Kuid kartograafi ja samu kohti kaptenisillalt nägeva inimese vaateväljad on siiski nii erinevad, et mulle on alati jäänud mõistatuseks, kuidas tüürimehed ja kaptenid oskavad neid hämmastavalt erisuguseid asju oma kujutluses siduda.

Minu kujutlusvõime raadioskeemide lugemisest kaugemale ei ulatunud ja seepärast vaatasin ma nagu imet, kuidas laev täie hooga otse kalda poole sõitis. Esimesel hetkel nägi see välja nagu kollektiivne enesetapp. Kuid ainult esimesel hetkel. Hüplesid osutid, helises masinaruumitelegraafi kell. «Jušar» muidugi mõista ei kavatsenudki ennast puruks sõita. Ta lihtsalt sisenes sellesse mulle kaartide järgi hästi tuttavasse triipu, mis oli nii kitsas, et selles ei jätkunud ruumi isegi mitte sõnadele «Matotškin Šar».

Väin oli kitsas, kuid sügav. Iga järjekordse neeme taga avanes ikka jälle uus käänak. Nõnda kestis see mitu tundi,

kuni ettevaatlikult, kuid visalt edasirühkiv laev jõudis polaarjaamani.

Teekond läbi väina osutus rikkaks uute muljete poolest. Loodus puistas neid seninähtamatu heldusega ja ma mõistsin, et tegelikus elus, mitte kaartidel ja raamatutes, kus kõige üle domineerib lume valge värvus, on Arktika nõidustlikult ilus.

Pärast mõnetunnist sõitu väin laienes. Tema parempoolne kallas muutus laugemaks. Nagu mägede kaitse all seisis seal kõrge puitrist. Selle risti all puhkas Fjodor Rozmõslov, üks esimesi Novaja Zemlja uurijaid. Juba XVIII sajandil juhtis ta ekspeditsiooni, mis koostas Matotškin Šari küllaltki täpse kirjelduse ja kogus palju huvitavaid andmeid sealse looduse kohta.

Arktikas puit ei kõdune, vaid säilib aastakümneid ja isegi aastasadu. Teda ründavad aga polaarjoone taga eriti õelalt märatsevad tuuled ja lumetormid, mis hävitavad tema pehmed osad. Sellepärast on polaaruurijate haudadel seisvate vanade ristide pind tavaliselt kare ja täkiline.

Majesteetlikus vaikuses kõrguvat risti vaadates ei osanud keegi meist arvata, et meie talvitamise ajal lisandub selle kauge maanurga pisitillukesele kalmistule veel üks haud . . .

«Jušar» tungis väinas üha kaugemale ning varsti nägime kaldal suurt ja igavat ühekorruselist maja. Tõsi küll, varasemal ajal, nagu «Jušari» kõiketeadvad madrused otsekohe ruttasid meid valgustama, ei olnud see maja kaugeltki mitte igav. Välismaa okupantide interventsiooni ajal seisis ta Arhangelskis ja temas paiknes ohvitseride lõbustusasutus koos kõigi selle juurde kuuluvate aksessuaaridega. 1923. aastal toodi see endine ohvitseride lõbumaja Novaja Zemljale. Puusepad panid ta uueks eluks kokku ja laev sõitis ära, jätnud kaldale Matotškin Šari jaama esimesed talvitajad, keda me nüüd tulimegi välja vahetama.

Väga meelsasti avaldaksin ma oma esimeste talvituskaaslaste fotod. Polaaruurijad ütlevad, et esimene talvitus nagu esimene armastuski jääb alatiseks meelde. Nõukogude fototööstust ei olnud aga tollal kahjuks veel olemas ja fotoamatööride vanad «Kodakid» tolmusid tegevusetult sel lihtsal põhjusel, et nende jaoks ei olnud filmi. Mõned vähesed pildid, mis ma siiski tegin, ei tulnud küllalt hästi välja.

Tänapäeva polaaruurijad on kuulsad mehed. Neist räägitakse ja kirjutatakse palju. Ja ka nad ise ei ole kitsid memuaaride ja muude raamatutega, mis täie õigusega on lugejate hulgas populaarsed. Tollal aga oli kõik hoopis teisiti . . .

Mind ja mu kaaslasi võis vaevalt küll üldtuntud isikuteks pidada. Jumal hoidku! Otse vastupidi — mul tekkis koguni mulje, et paljud mu kaaslased ei ihanud üldse kuulsust, vaid püüdsid seda isegi vältida. Mõned neist nägid raskes põhjamaises teenistuses võimalust omandada head reputatsiooni ja pidada end õigusega noore Nõukogude vabariigi täieõiguslikuks kodanikuks.

Asjaolu, et meie ülem Davõd Fjodorovitš Verbov oli väga sümpaatne, väga korrektne ja tasakaalukas mees, ei etendanud Arktika tingimustes, pealegi veel niisuguses kirjus seltskonnas nagu meie oma, kaugeltki mitte viimasejärgulist osa. Loomulik taktitunne ja kaheldamatu tarkus võimaldasid tal tema käsutusse sattunud kümne kõrilõikajaga edukalt toime tulla. Ta juhtis meid ruttamata, kuid ka aega viitmata. Ja tema rahulikkus sisendas meisse enesekindlust, mis alati abistab inimesi, kellel tuleb raskusi taluda.

Ei maksa siiski arvata, et Davõd Fjodorovitš oli kogenud polaaruurija. Nagu teised, nii sattus ka tema Novaja Zemljale talvitama üsna juhuslikult. Noil aastail ei olnud Arktikasse erilist tungi. Enne Matotškin Šari polaarjaama juhatamist tegeles Verbov palju aastaid millegi hoopis muuga — ta oli revolutsioonieelse tuntud kantseleitarvetefirma «Otto Kirchner ja Ko.» agent, lihtsamalt öeldult kauples pliiatsite, sulgede ja vihikutega ...

Mu kaaslaste hulgas paistis silma hämmastavalt lõbus ja armastusväärne mehaanik Kostja Kašin. Ta oli just nagu kehastunud energia. Kõike tegi ta reipalt naeratades ja kõige jaoks jätkus tal jõudu. Mootorit pidas ta alati ideaalses korras. Kuid sellest oli tema jaoks vähe. Alatasa olid tal teoksil kõige riskantsemad ettevõtted.

Meie raadiojaamast voolas mööda väike jõgi, õigemini oja. Selle taga oli kõrge mägi, mille tipu lähedases kurus ei jõudnud lumi kogu suve jooksul sulada. Lumevaip oli ilus nagu hiiglasuur kajakas, kes oli oma tiivad mäele laotanud. Kostja Kašin ja meie magnetoloog Belakoz vedasid kihla, et lasevad nartadega seda lund mööda alla. Davõd Fjodorovitš kartis väga, et nad murravad oma käed ja jalad, kuid tagasi hoida nad end ei lasknud.

Tugevasti suurendava binokliga oli hästi näha, kuidas nad pikka aega mäkke tõusid ja siis välkkiirelt alla kihutasid. Milleks seda vaja oli, ei teadnud keegi, kuid Kostja Kašinile olid niisugused tembud iseloomulikud.

Ükskord pidi Kostja mu peaaegu esivanemate juurde saatma. Meil olid vintpüssid ja tohutu suured revolvrid, XIX sajandi postiljonide relvad. Nende revolvrite jaoks pol-

nud meil padruneid. Kord tegin ma katset ja leidsin, et niisugusesse revolvrisse sobis tavaline vintpüssipadrun. See padrun oli aga revolvripadrunist pikem. Pool kesta ja kogu kuul ulatusid trumlist välja, revolvri rauaõõnde. Rohkem kui ühe padruniga ei olnud revolvrit võimalik laadida.

Pimeduses ja lumetormis raadiojaama valvekorda minnes teadsin ma, et võisin sattuda silm silma vastu karuga. Niisugusel juhul pistsin selle hirmuäratava revolvri põue — rohkem psühholoogiliseks julgestuseks kui tegelikuks kaitseks.

Revolver lebas mu toas laual, kuid seda, et mul õnnestus tema jaoks padrunid leida, ei teinud ma millegipärast üldiselt teatavaks. Ja keegi ei aimanudki, et mänguasjast oli saanud relv. Kord astus sisse Kostja. Mina istusin oma magamisasemel, Kostja võttis istet minu vastas ja haaras revolvri pihku. Ma ei jõudnud veel suudki lahti teha, kui kärgatas pauk. Kuul lendas viie või kümne sentimeetri kauguselt mu peast mööda ja tungis seina.

Hiljem kohtusin Kostja Kašiniga Sevastoopolis. Seal oli ta torpeedokaatrite allüksuse komandör, mis minu arvates tema iseloomuga väga hästi sobis.

Meie kohorti ehtisid veel kaks koloriitset kuju, kelle perekonnanimesid ma ei mäleta. Need olid Paul ja Otto, madrused Saksa ristlejalt «Magdeburg», mille Vene sõjalaevad põhja lasksid. Pärast laeva hukkumist sattusid Paul ja Otto vangi, kust neid vabastas Veebruarirevolutsioon. Tolleks ajaks olid nad Venemaal juba küllaldaselt kodunenud ega tahtnud enam Saksamaale tagasi minna. Missugune tuul nad Novaja Zemljale tõi, seda ma ei tea.

Silmapaistvam neist kahest oli kahtlemata Paul oma kuivetu, suurepäraselt treenitud sportliku kehaga ja uskumatu füüsilise jõuga ... Paul on mulle meelde jäänud veel ka sellega, kuidas ta arktilise igavuse raskeil minuteil meie meelt lahutas.

Meile, noorukitele, meeldis väga Pauliga saunas käia. Niipea kui ta riided seljast võttis, sai temast elus illustratsioon meremeeste moraalile, täpsemalt küll moraalilagedusele. Tema võimsal kehal ei olnud tolligi tätoveerimata nahka. Piltide temaatika oli kõige mitmekesisem — kotkastest ja ankrutest müütiliste näkineidudeni ja palju reaalsemate naissoo esindajateni. Ühesõnaga, see oli temaatika, mida pole võimalik lähemalt käsitleda hea tooni reegleid rikkumata, viimast aga, vabandage väga, ei saa ma enesele nende märkmete lugeja suhtes lubada.

Meie arsti Fedossejevi oli talvitama ajanud õnnetu

armastus, mille tahtmatuks tunnistajaks ma sain oma radistikohuseid täites. Korduvalt tuli mul kätte toimetada tema armastatu telegramme ja neile morsevõtmega vastuseid toksida. Eriti lõbus see korrespondents polnud — Fedossejevi radiogrammid olid täis armastust ja õrnust, vastused aga lakoonilised ja asjalikud. Tütarlaps telegrafeeris võrdlemisi sageli, kuid armusõnu asendasid tema läkitustes edukalt rahakaartide saatmise palved, mille täitmisega armunud arst kitsi ei olnud.

Arstiks võis meie Fedossejevit õigupoolest nimetada üksnes mõnevõrra tinglikult. Esimese maailmasõja alguseks oli ta tõenäoliselt jõudnud arstiteaduskonnas paar kursust lõpetada. Siis hakati üliõpilastest kiiresti arste tegema ja neid rindele saatma. Et aga diplomit ei olnud lõpetamata haridusega spetsialistile võimalik välja anda, lasti käibele meditsiinialane termin зауряд-врач (arsti kohusetäitja). Rahvas, kellel teatavasti teravmeelsusest kunagi puudust ei tule, tegi sellest välkkiirelt uue termini навряд ли врач (vaevalt küll arst).

Seda suurt usaldust, milleta meditsiinil on raske haiguste üle võitu saavutada, Fedossejev meis küll ei äratanud. Me lootsime, et meil ei teki vajadust tema teeneid kasutada, ja nimetasime teda omavahel surma abimeheks. Kuid asjaolud kujunesid meie kõigi jaoks mõnevõrra ootamatult nii, et meil enestel tuli, ehkki tulemusteta, võidelda Fedossejevi elu eest.

Fedossejev sai endale toa, kus enne teda oli elanud eelmise vahetuse arst, doktor Šorohhov. Me nimetasimegi seda arstitoaks. Meie kunagise väga lõbusa maja teistest ruumidest erines arstituba peamiselt selle poolest, et peale arsti koiku seisid seal klaasustega kapp ja laud, mis olid täis vatti, kaaliumpermanganaati, vaseliini ja muud meditsiinilist kraami. Selles apartemendis keset klistiiripritse, süstlaid ja sterilisaatoreid seadiski end sisse meie «arsti kohusetäitja» — väikest kasvu, tursunud silmaalustega mehike.

See tuba osutus saatuslikuks. Juba enne meie kohalesaabumist haigestus seal neerupõletikku ja suri doktor Šorohhov. Õnnetus juhtus ka Fedossejeviga. See toimus keset polaaröödu. Ükskord olid kõik juba hommikust söönud, kuid Fedossejev ei ilmunud ikka veel laua äärde. Läksime uurima, milles on asi. Piilusime ukseprаost sisse — petrooleumilamp põles, midagi muud ei olnud näha. Koputasime. Vaikus. Koputasime uuesti. Vastust ei tulnud. Siis murdsime ukse lahti.

Fedossejev lamas voodis. Tekk oli tema pealt kuhugi kõr-

vale libisenud. Ta kähises. Ei jäänud kahtlust, et oli juhtunud midagi ebameeldivat, kuid mis see oli?

Me hakkasime Fedossejevit raputama, kuid ta ei ärganud. Kähin jätkus. Ehkki meist kellelgi polnud meditsiini alal vähimaidki teadmisi, vaatasime haige läbi, pärast seda aga oli meie diagnoos eksimatu. Fedossejevi tuhar oli täis torkenuke. Voodi kõrval vedeles süstal. Ei tarvitsenud olla Hippokrates taipamaks, et meie arst oli morfinist.

Edasised uuringud kinnitasid tekkinud arvamust. Arstitoas ringinuhkivate isetegevuslike Sherlock Holmesite rühm avastas üsna varsti tühja morfiumipurgi. Ei jäänud enam kahtlust, et Fedossejev kas pingutas üle ja süstis enesele kogemata liiga suure annuse mürki või otsustas teadlikult oma elule lõpu teha. Oli see nii või teisiti, seda saime ainult oletada, oletuste tegemiseks aga polnud sel hetkel aega. Meil, kümnel meditsiinivõhikul, tuli lahendada lahendamatult keeruline ülesanne — hoida oma eskulaap selles maailmas.

Kuidas teda meelemärkusele tuua? Ma tormasin tuhatnelja raadiojaama, võtsin ühenduse Jugorski Šariga ja nõudsin kiiresti arsti!

«Näib olevat morfiumimürgistus. Mida teha?»

«Las joob musta kohvi.»

Kerge öelda «las joob musta kohvi»! Kohvi me keetsime, kuid Fedossejev ei neelanud seda alla ja kähises nüüd juba palju nõrgemini.

Ma kihutasin uuesti raadiojaama:

«Kohv ei aita! Mida teha?»

«Ärge laske lamada. Pange liikuma!»

Me haarasime arstil kaenalde alt kinni ja hakkasime teda mööda maja pikka pimedat koridori edasi-tagasi talutama. Kuid kõik jäi asjatuks. Fedossejev suri. Tal oli veel alles sõjaväemunder. Me panime ta voodile pikali, tõmbasime talle mundri selga ja asusime kirstu meisterdama, kasutades selleks kusagilt lume alt väljatiritud märgi laudu. Kalmistule, kus puhkas doktor Šorohhov, ei õnnestunud meil Fedossejevit otsekohe matta. Maa oli kivikõva ja lõhkeainet meil polnud. Väljapääsu pakkus tohutu suur lumehang, mis meie maja juures kõrgus. Me kaevasime hange sügava augu, matsime Fedossejevi sinna ja toimetasime ta kalmistule alles suvel, pärast lume sulamist.

Hüdroloogina töötas meil Viktor Ahmatov, väga tore noormees. Mind võlus ta sellega, et oli lõpetanud või lõpetamata jätnud mingisuguse merekooli. Tal oli meremehevorm, millest ka mina olin unistanud ning mille ma õiget ja kõverat teed mööda olin enesele hankinud. Ainus, mis

mul veel puudus, et ennast ehtsa meremehena tunda, oli tätoveering.

Viktor pakkus oma teeneid. Tehnoloogia oli järgmine. Keemilise pliiatsiga tehti käsivarrele või mõnda muusse kohta joonis. Seejärel lahjendati alustassil hiina tušši, seoti kolm nõela kimpu ja torgiti tehtud joonis nende nõeltega nahasse.

See oli muidugi mõnevõrra valus. Kuid Viktor tegi oma tööd meisterlikult. Nõelu pidi oskama käsitseda. Torgata ei tohtinud otse, vaid teatava nurga all, nii et tušš tungis nahasse, kuid nõel ei ulatunud veresoonteni, sest vastasel korral oleks veri tuši torkeaukudest välja uhtunud. Mu vasakule käsivarrele on tätoveeritud raadiomärk. Selles on mõned lüngad. Nähtavasti ei olnud torked täpsed, veri tuli välja ning kahjustas veidi märki.

Peale selle kavatsesin ma tätoveeringutena jäädvustada kõik oma talvitused (ma olin juba kindlalt otsustanud, et jään elu lõpuni polaaruurijaks). Seepärast võib mu paremal käsivarrel näha Novaja Zemlja võrdlemisi äbarikku kontuuri ja aastaarve 1924—1925, mis tähistavad minu arktilise tegevuse algust. Samal käsivarrel on ka joonis, mis ei puudu peaaegu ühelgi meremehel: süda koos seda läbiva noolega. Millegipärast on see süda väga sarnane redisega. Jumal tänatud, et ma ei teinud järjekordset lollust ega lasknud sellesse redisesse tätoveerida mingit nime. Ma olin tollal kakskümmend aastat vana! Midagi pole parata — noorus on noorus . . .

Oleks siiski väär kujutleda, et kogu meie talvitajate kollektiiv koosnes ainult niisugustest isikutest nagu need, kellest ma eespool juttu tegin. Tollal lihtsalt sattus Arktikasse mitmesuguseid inimesi, kelletaolisi seal tänapäeval enam ei kohta. Kuid me kõik, kes paremini, kes halvemini, lahendasime neid ülesandeid, mille pärast meid üldse oli saadetud seda kauget ja üldiselt mitte just eriti kerget elu elama.

Kuidas me elasime? Pärast kiiret hommikueinet ruttas igaüks oma töökohta. Lõuna- ja eriti õhtusöök aga tõi meie arktilisse argipäeva meeldivaid minuteid. Magnetina tõmbas kõiki ühistuba. Ei saa öelda, et see oli eriti luksuslikult sisustatud, kuid siiski seisis seal häälest ära pianiino, mida Otto ja minu kolleeg, radist Kostja Sõssoljatin osavasti klimberdasid.

Ühistoas oli ka üsna korralik raamatukogu. Paljud huvitavad raamatud olid ingliskeelsed. Tänapäevani on mul meeles Rider Haggardi romaanid «Kuningas Saalomoni kaevandused», «Montezuma tütar» ja teised. Tänu neile raamatuile õppisin ma tasapisi inglise keelt. Mul oli selleks oma süsteem. Iga päev seadsin enesele ülesandeks läbi lugeda kolm lehekülge. Seda tuli teha põhjalikult. Raudne reegel oli iga arusaamatu sõna sõnastikust järele vaadata ja meelde jätta. Kui kolm lehekülge oli niimoodi läbi võetud, lubasin enesel sõnastikuta edasi lugeda, kuni tahtmist jätkus. Romaanid olid ülipõnevad. Mõnikord sain ma kõigest enam-vähem aru, mõnikord aga sattus ette võõras sõna, millest olenes palju, ja siis vaatasin ka seda sõna väljaspool programmi sõnastikust. Ingliskeelsete raamatute lugemisega lõppesid kõik mu päevad.

Tänapäeval ei varustata polaarjaamu hoopiski mitte nii nagu tol ajal. Paneb imestama, et me üldse suutsime oma varustusega ära elada. Seda, mis asjad on vitamiinid, ei teadnud siis veel ükski lihtsurelik. Vitamiinide asemel olid meil tünnitäied hapukapsast ja soolaturska, kotitäied hirssi ja tatratangu — ilma igasuguste delikatessideta.

Värske lihaga olid lood kehvavõitu. Kui heinavarud lõppesid, söime ära oma ainsa lehma. On kerge taibata, et niisugustes tingimustes oli oluline tähtsus jahil.

Varustuse taseme üle on võimalik otsustada ka tubaka järgi. Meie tubakas oli pakitud kollasesse paberisse. Pakkidel oli suurte tähtedega kiri «Khaanitubakas» ja selle all väiksemalt «Kerge kolmanda sordi filitši tubakas».

Niisugust sõnnikut nagu see «filitši tubakas» praegu müügil ei ole. Seda valmistati tubakataimede alumistest lehtedest, mis rebiti ära, et taimed hästi kasvaksid. Meie ristisime «khaanitubaka» (ханский табак) kähku ümber «matsitubakaks» (хамский табак). Ja üldse ei olnud meil selle «matsitubakaga» õnne. Mahalaadimise ajal kukkus suur tubakakast merre ja sai märjaks. Kui me suitsetasime, pildusid plotskid hirmsasti tuld ja maitsesid kõige muu, ainult mitte tubaka järele.

Novaja Zemlja oli küllaltki tuntud koht. Juba enne revolutsiooni tegutses Lõunasaare lääneranniku Karmakulõs üks esimesi normaalselt töötavaid meteoroloogiajaamu. Kuid informatsioonist, mida sealsed meteoroloogid andsid, ei piisanud jäämere kaptenitele. 1923. aastal, nagu juba öeldud, rajati uus jaam — Matotškin Šar. 6. oktoobril 1923 kõlasid esmakordselt eetris selle jaama signaalid.

Tavalisi meteoroloogilisi vaatlusi tehti meil neli korda ööpäevas ja midagi tähelepanuväärset neis polnud. Väga tagasihoidlik oli ka hüdroloogiliste uurimistööde ulatus. Häid ujuvvahendeid (mootorpaate) jaamal ei olnud. Seepärast töötasid meie hüdroloogid ainult kaldalt lähtudes. Iga päev läk-

sid nad oma jääaukude juurde, mõõtsid vee temperatuuri, võtsid proove vee soolsuse määramiseks ja tegid muud selletaolist.

Meie aeroloogi vaatlused aga paistsid isegi tol kaugel ajal silma oma originaalsuse poolest. Tänapäeval kasutatakse selleks otstarbeks raadiosonde — õhupalle, millega ülessaadetavad mõõteriistad edastavad oma näidud raadio teel maa peale. Tollal raadiosonde veel ei olnud. Professor Moltšanov, kellega mul, nagu lugeja järgmistest peatükkidest teada saab, oli juhust kokku puutuda, ei olnud veel jõudnud teha seda suurepärast leiutist, mis pani aeroloogias aluse uuele ajastule. Meie talvituspaigas lahendati ülesanne teisiti, ja et see meetod kuulub juba ajalukku, siis pole võimalik sellest jutustamata jätta.

Aeroloogiliste vaatluste põhivahend oli Matotškin Šari jaamas tuulelohe. Teaduse ja tehnika ajaloos on see lihtne seade etendanud küllaltki olulist osa. Suured kastlohed olid plaanerite eelkäijad, kapten S. A. Uljanini konstrueeritud kastlohedel tõusid õhku Vene armee vaatlejad. Kastlohe viis üles ka meie aeroloogi Dima Kozlovski aparatuuri. Lohe tõmmati õhku terastraadiga. Selleks tuli joosta, lohe õigel ajal lahti lasta ja siis kähku traat trumlilt maha kerida — see oli selge logelemine, muud midagi. Õhku tõusis meteorograaf, mille osuti märkis tahmaga kaetud trumlile õhurõhu muutused, mis võimaldasid kergesti määrata ka kõrgust. Ühesõnaga, meie lohe oli tulevaste raadiosondide vaieldamatu eelkäija.

Meil oli ka magnetpaviljon, mis asus elumajast võrdlemisi kaugel. Nõuetele vastavalt ei olnud selles ehitises ainsatki naela. Isegi sealse ahju uks ja siibrid ei olnud rauast, vaid punasest vasest. Magnetoloog Belakoz anus meid pisarsilmil, et me sellest kohast kaugelt mööda käiksime. Ta sai töötada ainult siis, kui läheduses ei olnud üldse rauda. Isegi tema pükste ees olid metallnööpide asemel luunööbid. Mõnikord keegi unustas ja lähenes paviljonile vintpüssiga. Püss moonutas vaatlustulemusi ja magnetoloog kihutas korrarikkuja otsekohe minema.

Meie geoloog sooritas lühikesi ekskursioone polaarjaamast mõlemale poole. Avastused tulid talle ise kätte. Sisuliselt oli seal läbiuurimata maa, kõik geoloogi leiud olid esmasleiud ja kõik need pakkusid huvi järgmistele vahetustele, kes muidugi hankisid saare kohta uusi andmeid.

Ma ei tea, missuguseid vaatlusi tegi bioloog, kuid mäletan, et teda huvitasid polaarrebased ja lemmingid — väikesed tundraloomad, kellest polaarrebased toituvad. On hästi

teada, et lemmingite hulga järgi saab ennustada polaarrebasejahi edukust.

Meie seas oli veel üks silmapaistev isik — Kostja Zenkov. Hirmsamat nägu ei olnud võimalik välja mõelda. Laup, nina, põsed, lõug — kõik olid tihedalt täis rõugearme. Juuksed olid mustad, kräsulised, hambad skorbuudi tagajärjel puseriti. Kostja oli tõeline põhjamaa hulkur, kuid oma saatanlikust välimusest hoolimata ülihea inimene. Tema kirjatundmine ei ulatunud nähtavasti kaugemale veerimisest, kuid ta teadis kõike ja oskas kõike. Iga töö edenes tema käes, ehkki ta oli jaama töötajate nimekirja kantud ainult lihttöölisena ja kajurina — ühesõnaga täieliku abijõuna.

Me kõik armastasime, peaaegu jumaldasime teda. Igaüks, kellel jäi mingist oskusest puudu, läks Kostja juurde. Kostja näitas, kuidas oli vaja teha, või tegi lihtsalt ise ära. Oli loomulik, et kui meie talvituspaigas algas «suurehitus», siis juhtis just Kostja seda ettevõtet, mis nõudis tema suuri arktilisi kogemusi.

Alguses nägi kõik välja üsna lihtne. Puusepad raiusid hoone seinad üles. Me märgistasime palgid, võtsime nad lahti ja sidusime parveks, mis tuli pukseerida itta, Matotškin Šari suudmesse. Sellest suurest retkest, mida juhtis muidugi Kostja Zenkov, võtsin osa ka mina. Jaama radistiks jäi mu kolleeg Kostja Sõssoljatin.

Zenkov asus parvele, käes pikk ritv, et sellega põhjast ja eriti kaldast tõugata, meie aga seadsime end oma kuulsate eelkäijate, Volga burlakkide eeskujul rakmesse ja hakkasime parve piki kallast edasi tirima. Meid oli neli — bioloog Vakulenko, geoloog Jeger, meteoroloog Kozlovski ja mina.

Töö osutus erakordselt raskeks. Ei saa küll öelda, et ma poriud selleks valmis. Ma olin tugev poiss ja juba meie saabumisega Novaja Zemljale kaasnesid niisugused jõupingutused varustuse mahalaadimise alal, mis ei jätnud kahtlust, et Arktika ei salli siidkäsi. Kuid onnimaterjali vedamine ei olnud meie neliku jaoks siiski naljaasi.

Me läksime mööda randa katvat peenikest kiviklibu. Jalge all loksus merevesi, mis oli nii ideaalselt puhas, et seda vaadates ei saanud jätta mõtlemata, kui tühised on inimkonna askeldused: ta ruttab kogu oma saasta jõgedesse laskma, kuid ookean neelab koos jõeveega kõik need tsivilisatsiooni produktid ega näita üldse välja, et need on temasse sattunud. Kuid ka puhas vesi ja peenike krigisev kiviklibu ei viivitanud oma olemasolu tundaandmisega. Meie tugevad saapad, mida me ülihoolikalt määrisime, ei pidanud vee

ja klibu ühisele rünnakule vastu ning hakkasid vett sisse laskma. Inimene jäi loodusjõudude kõrval kääbuseks isegi sellest hoolimata, et nad ei olnud vihased ega määratsenud — merevesi, kiviklibu ja suuremad kivid tegid lihtsalt oma töö. Saapad lagunesid järk-järgult.

Nagu igas mererannas, nii ei puudunud ka siin väina vette sirutuvad neemed. Neist oli võimalik mööduda ainult mõõna ajal, kui paljastus kitsas kaldariba. Neemi oli palju, nendest möödumise variante aga ainult kaks — kas roni külma vette või tee suitsu ja oota mõõna.

Mõnikord oli ilm vaikne. Mõnikord aga meri lainetas. Püstloodsete kaljude juures tekitasid isegi väikesed lained tugevaid pritsmeid. Sellest ebameeldivast dušist läbimärgadena ja riietel kristalliseerunud soolast valgetena peatusime õhtu eel veeriselisel neemel, lõime telgi üles ja varisesime oma magamisasemetele.

Kui otse välja öelda, siis magamine polnud suurem asi. Telk oli küll ruumikas, Arktika tingimustes lausa avar, kuid närune ja väga räpane. Telgi keskele paigutasime korstnaga plekkahju. See kuumenes välkkiirelt. Tema küljed tõmbusid punaseks ja hakkasid levitama palavust. Meie lebasime ahju ääres. Ühel pool valitses külm, teisel pool talumatu palavus. Kuid väsimus nõudis oma osa ja võitis meie rändelamu mõninga ebamugavuse. Me jäime üsna kiiresti magama.

Telk oli täis kõige mitmekesisemaid lõhnu. Kuivasid vattkuued, jalarätid ja saapad, teravat loorberilõhna levitasid ahjul soojendatud konservid. Kui kõigele sellele lisandus paks mahorkasuits, siis oli bukett oivaline ja, ma ütleksin, unustamatult väljendusrikas.

Mõnele teisele oleks kõik see võib-olla olnud vastumeelne, kuid mina uinusin väsinuna ja õnnelikuna. Ma olin tulnud põhjamaale eksootikat otsima ja sellest siin puudust ei olnud.

Nõnda jõudsime pikkamööda Võhodnoi neemeni. Sellele neemele, mis asub Matotškin Šari idapoolses suudmes, on püstitatud suur liitsihimärk. Laevasõidureeglid on niisama ranged kui liikluseeskirjadki ja nõuavad niisuguste märkide olemasolu isegi kaugetes arktilistes kolgastes. Sihis, mida see märk näitab, sisenevad laevad Kara mere poolt Matotškin Šari.

Meie jõudmine sellesse kohta oli ette arvestatud. Jaamast saadeti meile järele paat, sest ees seisis meie mõõdupuu järgi suure Kankrini lahe ületamine. Ent kuigi burlakiamet oli nüüd seljataga, ei rõõmustanud see meid. Teoreetiliselt

oli ette nähtud parve vedava paadiga üle lahe purjetamine, praktiliselt aga tähendas see sõudmist. Nii et kui meie elus üldse midagi muutus, siis ainult sedavõrd, et meist said burlakkide asemel sunnitöölised, keda kirjandusest teadaolevatel andmetel vanasti paljudes riikides saadeti galeeridele.

Laht kaardus põhja poole ja tema vastaskaldal ootas meid kitsas maanina. Selle taga oligi meie teekonna sihtkoht — Kankrini neem.

Võhodnoi neemel laadisime kogu oma kraami — telgi ja kõik muu parvel kaasaveetu — paati. Siis istusime aerude taha, võtsime parve sleppi ja asusime teele Kankrini neeme poole.

Ma loodan, et meremehed ei pane mulle pahaks maaroti terminoloogia kasutamist. Kõikide viisakusreeglite järgi peaksin neeme kauguse muidugi esitama miilides, nagu on kombeks meremeestel, kuid mulle tundub, et kilomeeter on käesoleval juhul siiski mugavam ja, mis peaasi, arusaadavam pikkusühik. Meil oli vaja läbida kaksteist kuni viisteist kilomeetrit. Paat oli suur ja slepis olid rasked palgid. Ühesõnaga, see ei olnud lõbusõit armsamaga nagu laulus «Paadiga me sõitsime . . .».

Me veetsime aerude taga viisteist tundi. Kõige hirmsam lugu juhtus aga keset lahte. Oli imeilus vaikne õhtu. Päike oli juba madalale laskunud. Põhja pool kõrgusid mäed. Taevas oli pilvitu ja päike heitis neile mingisugust salapärast violetset valgust. Mäed olid pruunid ja mustad, valgus violetne — ning äkki ilmus mägede kohale selgesse taevasse väikeste pilvede rodu. Pilved liikusid hanereas suures kõrguses. Tuul oli nad ümaraks silunud ja nad sarnanesid üksteisega nagu kanamunad.

Tuleb tunnistada, et kogu meie viisikust oskas nende pilvede ilmumist väärtuslikult hinnata ainult Kostja Zenkov. Ta tõstis pea ja avaldas otsekohe täielikku rahulolematust:

«Oi, poisid, kõva tuul tuleb!»

Mis seal salata — Kostja prognoos ei meeldinud meile põrmugi. Me olime juba väsinud. Kui hakkas puhuma tugev tuul, siis võis see meid kanda avamerele. Seda, et Novaja Zemljal domineerisid meie jaoks ebasoodsad tuuled, teadsime niisama hästi kui Kostjagi.

Mida teha? Parve maha jätta oleks olnud kahju. Sel juhul oleks tühja läinud paljude päevade raske töö. Kuid edasi jõudsime aeglaselt. Sõudmiseks ei jätkunud enam peaaegu üldse jõudu. Kogukat parve järel vedada ei olnud naljaasi. Merele kandumise perspektiiv oli siiski nii ebameeldiv, et me surusime kõigest hoolimata aerudele. Surusime ja jõud-

sime pärale. Jõudsime enne, kui hakkas puhuma see tuul, mida meil hoopiski mitte vaja ei olnud.

Tol hetkel pidasime kõike seda imeks, kuid mingit imet ei olnud. Oli midagi muud — tavalise inimese võimsuse ilming, mida ma nimetaksin mobilisatsioonitundeks ja mis avaldub siis, kui väike ja nõrk inimene koondab kogu oma jõu, et saata korda midagi niisugust, mis teda ennast hiljem veel kaua imestama paneb.

Jõudnud vastaskaldale, tundsime ennast õnneseentena. Oleks tõepoolest olnud kena lugu, kui tuul oleks meid kandnud merele. Raadiosidet ei olnud. Jaamas teist paati ka mitte. Ühesõnaga oli täielikult garanteeritud, et me oleksime lihtsalt jäänud teadmata kadunuks ja täiendanud nende ohvrite nimekirja, mida Arktika oli inimkonnalt nõudnud.

Pärast viieteistkümnetunnist teelviibimist jõudsime niisiis sihtkohta. Ja seal ei jätkunud meil tõepoolest enam jõudu. Jõud oli nii otsas, et kui Vakulenko paadist välja hüppas, ei suutnud ta jalule püsima jääda ja kukkus vette. Ka teistega polnud lood paremad. Kuid meil tuli siiski ennast kokku võtta. Me tirisime paadi kaldale, et möllama hakkav meri teda ära ei kannaks. Siis lõime telgi üles ja vajusime ränkraskesse unne — oma elu kõige õnnelikumad tunnid auga ärateeninud inimeste unne.

Järgmisel hommikul algas ehitustöö. Me tirisime märjad palgid veest välja. Nendest numbrite järgi seinte ladumine läks võrdlemisi kiiresti. Mõned palgid olid puudu, kuid mitte selle tõttu, et me olime nad teel kaotanud või nummerdamisega eksinud. Vahetult enne meie jaamast äratulekut otsustasid onni kavandajad luua uue arhitektuurivoolu. Seal näis, et uuendus oli tehtud hästi, kuid kohapeal palke seina ladudes olime sunnitud tekkinud augud kiires korras «kinni toppima». Õnneks oli ümberringi palju ajupuitu ja meil õnnestus konstruktorite novaatorluse tagajärjed üsna kähku likvideerida.

Ajupuidust võib jutustada palju lugusid. Ajupuiduga tegelevad teadlased, kes uurivad, kus ja kuidas ta liigub. Kui mõnda niisugust palki lähemalt vaadata, siis tekib tahtmatult tema vastu lugupidamine. Tavaliselt on ta ookeani sattunud Jenisseilt või Obilt. Ta sarnaneb sigariga, sest on nii palju aastaid või isegi aastakümneid Arktikas ringi uidanud, et on otstest ümaraks kulunud. Kuid asi ei ole üksnes kuju muutumises. Ujuv sigar on kõva nagu elevandiluu. Kui veest väljatõmmatud palk kuivatada ning suure vaevaga katki saagida ja lõhkuda, siis põleb ta ahjus erekollase leegiga, sest on läbi imbunud meresoolast.

Onn tuli välja suurepärane. Tema keskele paigutasime laua, seinte äärde laiad pingid, mis ühtlasi pidid täitma lavatsite ülesannet. Nurka ehitasime väikese tulekolde. Laele puistasime rannaklibu, katuse katsime tõrvapapiga, mille liitekohtadele lõime peale lauad. Kõike seda tegime ülihoolikalt, et sealsed marutuuled meid peavarjuta ei jätaks.

Töö lõppes. Me tegime koldesse tule ja niiske onn täitus otsekohe auruga. Ta nägi sel hetkel välja nagu korralik saun, kuid meie olime õnnejoovastuses.

Onni ehitamine ei olnud kaugeltki kerge töö, kuid meie nimed ei püsinud Matotškin Šari ajaloo annaalides kuigi kaua. Polaaruurija M. A. Kuznetsov, kes talvitas samas jaamas viis aastat pärast meid, kirjutab oma raamatus «Matšara», et külastas teadmata millal ja teadmata kelle ehitatud onni. See auväärne teadmatus tekitas minus rahulolu ja pani mind uhkust tundma, sest selle onni ehitajate hulgas olin ju ka mina.

Esimesel pilgul paistis, et meie ehitustöö oli tühi ajaviide. Täiskasvanud inimeste raske mäng. Kalapüüki ega jahti ei olnud meile ülesandeks tehtud, teaduslikeks vaatlusteks aga puudus onnis igasugune sisseseade. Kuid sellest hoolimata oli onni ehitamine väga tõsine ettevõte. Esiteks aitas see meil hankida värsket liha, mis Arktika tingimustes ei olnud kunagi ülearune. Teiseks tagasid kolmekümnekilomeetrised rännakud onni ja tagasi meile kõigile väga vajaliku füüsilise koormuse. Ühesõnaga, me ehitasime endale just nagu puhkekodu, kuhu oli võimalik minna igal vabal päeval, ilma et selleks oleks tarvis olnud mingisugust tuusikut. Ja kus on teil puhkekoht, kust on võimalik koju tuua niisuguseid haruldasi suveniire nagu polaarrebaste ja jääkarude nahku?

Nüüd veel üks lugu, mis on seoses meie onniga. Kord polaaröö läksime kolmekesi Kankrini neemele jahti pidama. Kõik laabus üsna hästi. Me tapsime mitu karu, kuid siis läksime millegipärast tülli. Tüli põhjustas mingisugune pisiasi, mida ma parimagi tahtmise juures ei suuda enam meelde tuletada. Mäletan aga, et sain oma sõprade peale pahaseks ja kuulutasin, et lähen üksi jaama tagasi. Pikemalt aega viitmata asusingi teele. Teekond oli aga küllaltki pikk — ligikaudu kolmkümmend kilomeetrit läbi polaaröö.

Minna tuli jalgsi. Arktika lumi ei sobi teatavasti suusatamiseks. Tuul ajab teda ühest kohast teise, jahvatab peeneks ja surub nii tihedalt kokku, et jalg ei jäta talle jälge

ning suusad ei libise tal isegi kõigi reeglite järgi määritult. Minu teekonna tegi ebamugavaks veel ka see, et väga sageli sattusid ette jääpangad ja Arktika kuulsad lumelained. Meie keskmistel laiuskraadidel on niisugused lained tundmatud. Arktikas aga on nad väga igapäevased, ehkki mitte just meeldivad maastikuelemendid. Nad tekivad siis, kui tuul puhub kaua ühest suunast ja kuhjab lume üksteisele järgnevateks üleulatuva harjaga hangedeks. Ei ole lihtne ühelt niisuguselt poole meetri kõrguselt lainelt teisele hüpata. Jalgsigi on see raske, suuskadega hoopis võimatu.

Niisugune oli tee, mida mööda ma ilmselt ägedushoos hakkasin kodu poole minema. Öö oli imeilus. Valitses täielik tuulevaikus. Taevas ei olnud pilveraasugi. Paistis täiskuu. Tähed olid ennast just nagu paraadiks üles rivistanud. Tumesinine taevavõlv, helesinine lumi ja mina — ainus elusolend selles jäises kuningriigis.

Ma läksin, läksin ja väsisin. Mul hakkas palav, tuli tahtmine istuda ja suitsu teha. Ehkki karudega kohtumist ei olnud ette nähtud, oli mul kaasas vintpüss. Ma panin selle enda kõrvale ja asusin suitsukraami välja otsima.

See on teie arvates igapäevane ja hästi tuttav protseduur, kuid ärge rutake järelduste tegemisega. Arktika tingimustes nägi see välja teisiti kui Moskva tänaval. Asi seisnes selles, et mul oli seljas malets — spetsiifiliselt arktiline rõivastusese. Maletsiks nimetatakse pikka, peaaegu maani ulatuvat karusnahkset ürpi, mille külge on õmmeldud kapuuts ja käised. See pikk ürp aetakse selga üle pea. Pärast seda kui talle on vöö peale tõmmatud, saab põue pista suitsukraami, padruneid ja muud pudi-padi.

Niisiis tuli mul tahtmine suitsu teha. Ma istusin mingisugusele jääpangale. Teineteise järel tõmbasin käed maletsi käistest välja. Pärast seda kui kaks kätt olid rinnal kokku jõudnud, tuli kobamisi leida tubakakott ja paber, paberi küljest tükk rebida, tubakakott lahti teha, tubakat paberile puistata, paber rulli keerata, tubakakott uuesti kinni siduda ja kokkukleepimata plotski peopessa surutult suure ettevaatusega, tubakat maha puistamata põuest välja tuua.

Plotski ja tikutoosi väljatoomiseks oli vaja käed uuesti käistesse pista. Nimelt olid ka kindad maletsi külge õmmeldud, kuid käiste ja kinnaste vahel olid pilud. Kui oli tarvis tulistada või suitsu teha, siis pisteti käed nende pilude kaudu külma kätte.

Lõpetanud selle töö — kõik, millest ma eespool jutustasin, kestis kaua ja seda võis täie õigusega tööks nimetada —, süütasin suitsu põlema. Ja siis äkki hakkas mul hirm.

Hirm hakkas mul sellepärast, et ümberringi valitses vaikus. Seda on vähe nimetada surmavaikuseks. See oli absoluutne vaikus. Ei olnud kuulda mingit krabinat, mingit praginat, mingit tuulekahinat. Nähtavus ulatus kümnete kilomeetriteni. Täiskuu valgus tõi selgesti esile mägede kontuurid. Tähed vilkusid, kuid mitte mingit häält nad seejuures muidugi ei teinud.

Veidi puhanud, ei peatunud ma teel jaama enam kordagi. Juba üksnes vaikusele mõtlemine tekitas minus õudust. Kui ma liikusin, siis seda tunnet ei olnud. Selle hajutas lume kriuksumine saabaste all.

Läbimärjana, väsinuna ja hirmununa jõudsin jaama ning mõtlesin majja astudes: «Lollpea! Oli sul vaja teistega tülli minna ja lapseliku enesearmastuse pärast nii rumalasti käituda! Teine kord seda enam ei juhtu.»

Ma lamasin oma toaubrikus voodil ja murdsin pead, miks see minu jaoks täiesti uus tunne — hirm vaikuse ees — jättis mulle nii tuttava mulje. Siis tuli mulle meelde. Allpool toodud ridasid olete arvatavasti lugenud ka teie:

«Loodusel on palju vahendeid, et veenda inimest ta kaduvuses: aja lakkamatu kulg, märatsev torm, maavärina tõuked, taevaste kahurite kõmin — kuid kõige kohutavam, kummavaim kõigist on Valge Vaikuse loid rahu. Kogu liikumine lakkab, taevas tõmbub selgeks ja on nagu vasest valatud, kõige tasasemgi sosin tundub pühaduseteotusena ning inimene muutub araks, hakkab pelgama omaenese häält. Ainsa elusa kübemekesena rändab ta läbi surnud maailma tontlike lagendike, värisedes oma hulljulguse pärast, tundes, et ta elu pole rohkem väärt kui viletsal ussikesel. Ilma kutsumata tulevad kummalised mõtted ning kõik saladused nõuavad seletust. Teda valdab hirm . . .»

Nõnda kirjutas Jack London oma jutustuses «Valge Vaikus». Seda jutustust uuesti lugedes mõistsin ma, et tookord kohtusin ma suure põhjamaise vaikusega. Ma sain aru, kui tõsised olid niisugused kohtumised, ega võtnud neid enam kunagi üksi ette.

Hiljem käisime korduvalt oma onnis ega kahetsenud kunagi, et olime selle ehitamisega nii palju vaeva näinud. Need retked jagasid meile heldelt huvitavaid kohtumisi loodusega ja ootamatuid tähelepanekuid.

Kevade lähenedes hakkasime üha tähelepanelikumalt silmitsema jääauke, mida hülged lahti hoidsid, et aeg-ajalt (ma ei tea, kui kauaks hülgel õhku jätkub) nendest nina

välja pista ja hapnikku neelata. Kevadel sulasid need augud nii suureks, et hülged ronisid nende kaudu jääle ja soojendasid end päikesepaistel.

Kord Võhodnoi neemelt binokliga vaadates nägin, kuidas ligikaudu ühe kilomeetri kaugusel, võib-olla ka veidi lähemal jääaugu ääres lamava hülge poole hiilis roomates (hülged on väga valvsad) jääkaru. Kõige huvitavam oli see, et hüljes tõstis vahetevahel pea ja vaatas, kas kõik on korras, kas kõik on rahulik ja kas ta võib oma puhkust jätkata, kuid karu ta ei märganud. Karu hiilis ülima ettevaatusega ja surus end vastu lund nagu karusnahkne vaip. Ta roomas kõhuli ning varjas ühe käpaga oma musta nina, et see valge lume taustal silma ei torkaks.

Lõpuks oli karu juba päris lähedal, kuid tema ohver ei märganud ikka veel mitte midagi. Karu hüppas. Kuid... nähtavasti oli ta noor. Ta ei osanud hüpet õigesti arvestada ja lendas umbes poole meetri võrra hülgest üle. Hüljes kadus silmapilkselt. Aga mida tegi teie arvates karu? Ta läks tagasi ja hüppas veel kaks korda jääaugu suunas, et hüppe täpsust saavutada. Noor hülgekütt viibis ilmselt treeningul ja tegeles enesekasvatusega, halastamata seejuures oma enesearmastusele.

Tunnistan, et ma vaatasin seda pilti suu ammuli. Kõik oli nagu tsirkuses, kus kehtib raudne seadus: kui number jääb sooritamata, ära lahku enne areenilt, kui number välja tuleb. Siin oli areeniks Kara mere jää ja dresseerijaks loodus ise. Loom teadis kindlalt, et kui ta numbrit selgeks ei õpi, siis jääb ta nälga.

Arktika jagas heldelt muljeid, ehkki töö sageli takistas nende vastuvõtmist. Selle tagajärjel aasta lihtsalt ei möödunud, vaid lendas mööda. Ja jälle ilmus väina «Jušar». Jälle algas suur sigin-sagin. Siis seisid tulnukad kaldal, meie, ärasõitjad, ärevad ja veidi ka õnnelikud, vaatasime laeva pardalt nende poole. Viimased hüvastijätud. Vintpüsside aupaugud. Novaja Zemlja jäi ahtri taha.

Pärast meid talvituspaigas ümbritsenud vaikust tundus Moskva olevat kõrvulukustavalt kärarikas ja tormakas linn, ehkki seal ei olnud toimunud kuigi suuri muutusi. Lubjankal Kitaigorodi müüri ääres pakkusid laudadelt ja otse maapinnalt endist viisi oma kaupa bukinistid. See raamatuturg oma nüüd igaveseks minevikku kadunud tüüpidega oli maaliline vaatepilt. Vanade raamatute armastajate ja tundjate kõrval tegutsesid seal ka «kommersandid». Minu poole vaadates

hüüdsid nad täiest kõrist klassikute nimesid, siis aga, heitnud vargsi pilgu üle õla, lisasid juurde:

«Noormees, mul on pornograafilisi pilte!»

Elutempo oli muutunud. Mürisesid veoautod, bussid ja trammid, valmis ettevaatamatust jalakäijast šašlõkiliha tegema. Voorimehed sõitsid nüüd rangete eeskirjade järgi ja Moskva tänavate peamistel ristmikel seisid Moskva esimeste «valgusfooride» pööratavaid osuteid kandvate postide juures esimesed liikluse reguleerijad. Nad pöörasid tohutu suuri osuteid ning lasksid läbi ja peatasid ühehobujõuliste mootoritega sõidukeid. Tänavail valitses kord.

Kuid muutused ei piirdunud ainuüksi liikluse reguleerijate ilmumisega. Minu Arktikas viibimise aasta jooksul oli Moskva rikastunud esimeste taksodega. Oli ostetud partii «Renault'sid». Need mustad, käepidemega ülespoole pööratud brauninguid meenutavad autod uppusid veel voorimehesõidukite merre. Vaadates neid põrisevaid automardikaid, ei osanud moskvalased arvatagi, et näevad erakordselt tugevajõulist mürsku. Tuli aeg ja see mürsk purustas Kitaigorodi müüri ning tegi Tverskajast laia Gorki tänava — ühesõnaga, aitas suuresti kaasa omaaegse «suure küla», vana Moskva muutmisele nüüdisaegseks Moskvaks.

Juba tollal algas linna rekonstrueerimine, esialgu küll veel võrdlemisi arglikult. Kõik ehitustööd, nii suured kui ka väikesed, olid täpselt teada. Suurimadki neist olid tänapäeva mööduputu järgi rohkem kui tagasihoidlikud.

Tverskaja äärde kerkis Kesktelegraafi hoone. Tellingutes seinu ümbritses plankaed. Ühtki tõstekraanat seal ei olnud — kõik, isegi telliste üleskandmine, toimus käsitsi. Telliste tassimiseks kasutati nõndanimetatud kitse, mis võimaldas töölisel korraga seljas üles viia mitu puuda telliseid.

Naudinguga kõndisin ma mööda Moskva tänavaid. Strastnaja väljaku ääres seisis veel klooster. Keset väljakut ümbritsesid trammirööpmed trammijaama ühekorruselist hoonet. Tverskaja alguses kõrgus Puškini pronkskuju.

Ma armastan Moskvat. Pärast pikemaajalist eemalviibimist näis ta mulle eriti ilus. Kuid kaua mul seda ilu imetleda ei lastud: mind kutsuti sõjaväkke.

VAHVA SÕDUR KRENKEL

Sõdurikast. «Viimne kodupäev . . .». Punaarmeelase Tsarjovi pidžaama. Mehine vanem Sagalovitš. Sööklatoimkond. Eideke ja tema saiad. «Sõdurmootor». Roodukomandör Siškin. Kuidas me küla radiofitseerisime. Poolesajandilise vaheajaga sõjaväeparaadid. Kohtumine vana sõbra Rudolf Abeliga. Tööbörsil. Lühilaineamatöör — kes see on?

Iga poisike unistab saada sõjameheks. Mu ema mõistis, et mina ei olnud seda reeglit kinnitav erand, ja tegi mulle ükskord suurt rõõmu. Meie majas elas osav tisler ning sellelt tislerilt tellis ema, mulle enesestmõistetavalt sõnagi lausumata, tõelise sõdurikasti. Ta kinkis kasti mulle sünnipäevaks ja ütles:

«Varem või hiljem saab sinust sõdur!»

Kast oli tõepoolest suurepärane. Tisler oli selle meisterdanud tõelise naabrina, südametunnistuse järgi. Kast oli väga raske. Midagi ebamugavamat pole võimalik kujutleda. Kui mind sõjaväkke kutsuti, võtsin ema kingituse muidugi kaasa. Kirjeldamata ei saa ma seda kasti jätta, ehkki minu sõjaväkke kutsumise ajaks oli see juba lakanud olemast sõduriteenistuse sümbol.

Kasti ülaosas oli väike sahtel, mis oli määratud tee, suhkru, kirjaümbrike, markide ja pliiatsite hoidmiseks. Oma kastide kaane sisekülgele kleepisid tsaariaja soldatid tsaaride portreid ja kirglike iluduste pilte, mis enamasti olid pärit tualettseepide ümbrispaberitelt. Üks niisugune seebiümbris on mul meeles — see kujutas smaragdrohelise laine harjal eevaülikonnas lamavat blondi sireeni. Aeg lisas neile ahvatlevatele neitsitele tagasihoidlikkust. Nad hakkasid ilmuma supelkostüümides ja kadusid siis hoopis nagu tsaaridki. Ühesõnaga, minu sõdurikastis ei olnud tsaare ega ka neid najaade.

Saanud sõjakomissariaadist kutse, läksin koos sõbraga, kes samuti sõjaväkke kutsuti, kusagile Jauza jõe taha. Mul on hästi meeles õu, mida ümbritses mingisugune ilus võre — tõenäoliselt oli seal koolimaja. Koos teiste kutsealustega astusime väravast sisse, saatjad jäid välja. Jumal tänatud, et mind ega mu sõpra keegi saatmas ei olnud. Kõik, kes olid kutsealustega hüvasti jätma tulnud, seisid võre taga nagu leemaalas ega olnud kitsid heade soovidega.

Tõenäoliselt andis ennast tunda see, et kõik mammad ja vanaemad olid üles kasvanud tsaariajal, sest nad õpetasid ja manitsesid oma võsukesi nii, nagu ei oleks need läinud nega teenima, vaid kõige hirmsamasse sõtta. Paljud nutsid ja naiste pisarate mõjul hakkas nii mõnelgi kutsealusel isegi tast kahju. Paremini ei käitunud ka nooremad naised: nad pistsid oma armsamatele pihku vorstijuppe ja saiapätse, just nagu oleksid need poisid enne sellesse õue kogunemist pikka aega paastunud. Ühesõnaga, nagu niisugustel juhtudel ikka, oli ümberringi palju totrust.

Meid rivistati üles. Meie rõivastus oli kirev — igaüks kandis seda, mis ta oli kodus selga pannud. Selja taha pandi kohvrid, mille ritta sattus ka minu kast. Siis anti meile klassikaline käsklus:

«Sam-mu-uu marss!»

Haaranud kaasa oma kimpsud-kompsud, marssisime raudteejaama. Teekond ei olnud pikk. Meid viidi Kurski vaksalisse ja kästi asuda kaubavagunitesse — «nelikümmend meest või kaheksa hobust». Uksed suleti eeskirjade järgi paksude plankudega. Ja sõit algas.

Otsekohe hakati muidugi laulma laule, mis pikka aega olid peaaegu muutumatult kutsealuste repertuaaris püsinud: «Viimne kodupäev . . .», «Kui mind mu kallis ema teele saatis . . .».

Sõit ei kestnud kuigi kaua. Rong peatus. Ühel pool sätendas jõgi, teisel pool kõrgus järsk mägi, mille tipul seisis vana kreml. Selles, et kreml näis meile vana, ei olnud midagi imestamisväärset: meid oli toodud ühte Venemaa vanemasse linna, Kljazma-äärsesse Vladimirisse, mis oli Moskvast vanem.

Jälle tuli kastid ja kohvrid õlale tõsta. Me marssisime mäenõlvast üles ja ülal avanes meie ees kirjeldamatu ilu. Isegi pärast Moskvat, kus omal ajal olevat olnud musttuhat kirikut, jätsid Vladimiri pühakojad sügava mulje.

Meid viidi kuhugi äärelinna. Nagu paljude tolleaegsete provintsilinnade aguleid, nii nimetati ka seda «Ameerikaks». «Ameerikas» asusid vanad kasarmud ja sinna meid viidigi.

Et saada aimu nende kasarmute sisemusest, kujutlege suurt võõrastemajakoridori, mille seinad on äkki kadunud, kuid tubade vaheseinad alles jäänud. Nendes lahtistes pooltubades, mida tähistasid rühmade numbreid kandvad tahvlid, tuli meil veeta oma sõjameheaasta. Põrand oli asfalteeritud. Õhku täitis saabaste, märgade sinelite ja jalarättide vältimatu lehk. Kõik oli väga puhas, nagu kasarmus pidigi olema.

Meie rood, mis kuulus üksiku raadiotelegraafipataljoni koosseisu, erines tavalistest väeosadest. Siin teenisid üheks aastaks sõjaväkke kutsutud noormehed, kes olid lõpetanud mingi kõrgkooli või tehnikumi. Rahvas oli mitmekesine. Meie hulgas leidus elektrikuid, arhitekte, mehaanikuid ja keemikuid, oli isegi Ivanovi-nimeline ametiühingutöötaja, kes tundis oma erandlikkuse üle ülisuurt uhkust. Ivanov oli upsakas poiss ega lasknud mööda ühtegi juhust meenutamaks, et ta ei olnud lihtsalt ametiühingutöötaja, vaid ametiühingutöötaja kubermangu mastaabis. Meis aga ei tekitanud sellesse kõrgesse seisusse kuulumine tema vastu erilist lugupidamist ja mõned kibutäied külma vett, mis talle saunas kaela kallati, vähendasid märksa tema üleolekutunnet.

Jah, sellesse kasarmusse oli kogunenud kirev seltskond. Paljud meist olid õpingute tõttu jäänud koos oma aastakäiguga sõjaväeteenistusse kutsumata ja olid nüüd tulnud oma kodanikukohust täitma. Oma koosseisu tõttu kujutas meie rood enesest midagi niisugust, mida tavaliselt nimetatakse «raskeks kontingendiks». Meil olid vanuse erinevused. Oli kõrgem haridus. Igaühel oli oma iseloom, igaühel olid pretensioonid. Just sellepärast määrati meie roodu komandöriks mees, keda võib iseloomustada kui tugevat isiksust.

Inimloomus nähtavasti on juba kord selline, et inimene peab meeles kõik naljakad juhtumused ja unustab kõik ebameeldivused. Roodukomandör Šiškinit meenutan ma praegu muiates, aga kui iroonia kõrvale jätta, siis kerkib silmade ette hoopis teine inimene. Ta tegi oma tööd ja täitis oma ülesandeid. Haridust ei olnud Šiškinil kuigi palju, see-eest aga olid tal kogemused. Ta oli läbi teinud kodusõja, saamata suureks väejuhiks, küll aga vilunud ohvitseriks. Šiškin õpetas meid lugu pidama distsipliinist, sest ta mõistis väga hästi, kui vajalikud olid kõik need pisiasjad, mis tundusid meile tollal olevat nii igavad ja vastumeelsed. Ta sai suurepäraselt aru ülesandest, mis oli talle seatud.

Tookord oli kõik see meile väga ebameeldiv, nüüd aga, peaaegu pool sajandit hiljem, võin ma öelda, et Šiškini kasvatus tuli meile kasuks.

«Juuksuri juurde ja sauna!»

Otsekohe hakkasid kostma hädahüüded ja oiged. Lopsakad kiharad, moodsad soengud — kõik lendasid põrandale. Juuksur oli tõeline sõjaväejuuksur ning tegutses sõjameheliku kiiruse ja otsustavusega. Pealagedele jäid vaod ja läbimõõdmata piirkonnad, kuid see ei huvitanud enam kedagi. Meid viidi sauna.

Pärast sauna astusime veel ühe sammu sõjaväele lähemale. Meile anti välja tõeline sõdurimunder — mitkalist särgid, jämedast riidest aluspüksid, puuvillased püksid ja plussid ning rasked saapad.

Esimene öö kasarmus. Oh, kuidas tuli meelde kodu! Me harjusime muidugi kiiresti, kuid esimesel ööl oli koduigatsus kõigil suur.

Mõneaas leidus siiski ka keegi, kes meid tublisti lõbustas. Valmistudes magamaheitmiseks, võttis punaarmeelane Mihhail Tsarjov, tulevane NSV Liidu rahvakunstnik, oma voodikapist välja elegantse triibulise pidžaama. Kasarmus kostis rõõmus hirnumine ja määrustikuvastase kära peale jooksis kohale vanem. Ta hindas välkkiirelt olukorda ja seletas võimalikult viisakalt, et sõdurile ei ole pidžaamat ette nähtud. Tsarjov heitis pidžaamale kurva pilgu ja pistis selle varjamatu kahetsusega kappi tagasi.

Voodikapp oli kasarmus vältimatu mööbliese. Voodid seisid ridadena ja nende vahel olid standardsed rohmakad kapid. Iga kahe voodi kohta üks.

Algas sõjaväeteenistus. Meie otsene ülemus oli Sagalovitši-nimeline vanem. See oli väga mehine mees. Täpselt samasugune sõduripluus, nagu kandsime meie, istus tema seljas hoopis teisiti — ilma ühegi voldita, ilma ühegi kortsuta. Saapad olid tal alati peeglina läikima löödud — üldse oli ta meietaoliste noorsõdurite, praktiliselt veel kutsealuste jaoks suurepärane eeskuju.

Vanem Sagalovitš oli õiglane, kuid range. Kui meid mõni kuu hiljem hakati pühapäeviti linna laskma, ei õnnestunud kellelgi Sagalovitšilt kohe esimesel korral linnaluba saada. Ta vaatas punaarmeelase pealaest jalatallani üle, ei leidnud mingeid silmaga nähtavaid defekte ja ütles:

«Noh, too oma püss siia!»

Püssid, kuulsad 1891. aasta kolmeliinilised, seisid puitalusel korrapidaja laua kõrval kasarmu välisukse juures. Püssi toomine oli minuti töö, kuid kiirustamine ei aidanud siin midagi.

Sagalovitš võttis püssi kätte, tõstis sihikuraami üles, tõmbas taskust väikese noa, teritas ruttamata tuletiku ja hak-

kas sellega sihikuraami numbrites urgitsema. Et määrustiku järgi oli ette nähtud püssi õlitamine, siis sai tiku ots niisuguste manipulatsioonide tagajärjel muidugi mustaks. Vanem tõstis tiku püssiomaniku silmade ette:

«Mis see on?» küsis ta ja ütles vastust ootamata ise: «See on mustus.»

Ülemustega vaidlemine on teatavasti kasutu. Ei jäänud üle muud kui kurvalt pead noogutada ja kinnitada:

«Just nii, mustus!»

Pärast seda kadusime umbes kümneks minutiks ja tegime suitsu, ei puudutanud püssi sõrmeotsagagi ning ilmusime uuesti kõikvõimsa vanema palge ette. Sagalovitš võttis püssi kätte, heitis sellele põgusa pilgu ja ütles:

«Noh, nüüd on korras! Võite minna!»

Linnas oli kategooriliselt keelatud sisse astuda igasugustesse joogikohtadesse. Kuid keelatud vili on magus ja seepärast tõmbasid need asutused meid ohust hoolimata ligi. Õigemini küll mitte need asutused, vaid see asutus, sest rohkem kui üks neid kogu linnas polnudki.

Nagu igas vanas Venemaa linnas, nii asus ka siin turuplatsi lähedal kaubahoov, mis hõlmas terve kvartali. Kaupmeeste kunagiste poodide asemel tumendasid nüüd galeriid ja laod. Turu ja kaubahoovi kõrval seisis linna ainus võõrastemaja, mille silt kujutas enesest prantsuse ja nižni novgorodi keele klassikalist segu.

Sildile oli maalitud «Нотель». Selle sõna esimene täht oli pärit ladina tähestikust, kõik teised olid vene tähed ja lõppu oli kindluse mõttes pandud peenendusmärk. Maaler, kes oli selle sildi valmistanud, oli nähtavasti midagi kuulnud ladina tähestikust, kuid ei tundnud seda.

Võõrastemajas oli ka restoran. 1925. aastal, mil ma Vladimiris teenisin, oli selles asutuses veel, tõsi küll väga luitunult ja määrdunult, säilinud omaaegne elegantne sisustus — elegantne kõige madalamat järku restorani tasemel. Seal olid mustusest läikivad kulunud sameteesriided. Niisama kulunud ja äraistutud, kunagi sametiga kaetud diivanitest sirutusid siiliokastena igasse külge vedrud. Ja muidugi ei puudunud ka traditsioonilised, paljudele satiirikutele ja följetonistidele materjali andnud Šiškini karud, kellest kopeerija julge pintsel oli teinud midagi rottide ja küülikute vahepealset.

Kui mõni sõdur tänapäeval satub aega teenima linna, millest teataval määral on saanud rahvusliku uhkuse objekt (Vladimir on just niisugune linn), siis rutatakse teda muidugi tutvustama selle linna ajaloo ja arhitektuurimälestistega. Tollal ei olnud niisugused asjad moes. Kõige mitmesisemates ajakirjandusorganites propageeriti laialdaselt loosungit «Religioon on oopium rahvale», usu kahjulikkuse ning kirikuarhitektuuri ja -maali ilu vahele aga ei osanud veel kaugeltki mitte kõik piiri tõmmata.

Selle üle, et meid ei kasvatatud, ei saa ma siiski kaevata. Kasarmus oli punanurk, politruk vestles meiega ja seintel rippusid plakatid: «Punaarmeelane on NSV Liidu täieõiguslik kodanik», «Vintpüss kaitseb, raamat annab mõistust — õpi mõlemaga ümber käima».

Mõnikord omandas kasvatus mõnevõrra teistsuguse ilme. Meie rood tuli õppustelt tagasi mööda peatänavat, mis praeguseni kannab Kolmanda Internatsionaali tänava nime. Kesklinnale lähenedes venis kolonn Kuldvärava alla. Me sammusime kasarmu poole väsinutena, vaevu jaigu järel vedades, kuid linnaelanikele ei sobinud ju meie roodu taolise ähvardava lahinguüksuse väsimust ja lodevust näidata. Kostis käsklus:

«Jal-gal Jal-gal»

Mõneks ajaks pani see meid täpselt taktis marssima, varsti oga sai marssimisest jälle lonkimine. Ja siis kamandas rühmakomandör meie võitlusvaimu tõstmiseks kukehäälega:

«Lau-lul»

Mis sa seal veel laulad. Jõuaks vaid oma sõdurikangelastegudest vaevatud keha kuidagimoodi kasarmuni vedada. Kuid käsk on käsk ja ma hakkasin laulma:

«Me punaratsaväelased, meist laulusid
on palju loonud sõnarikkad laulikud,
sest kuidas öödel selgetel,
sest kuidas päevil sombustel
meil uhke ja julge on sõjasamm . . .»

Mu ninahääl haihtus abitult õhus. Laulust ei tulnud ilmselt midagi välja, kuid meie komandör nõudis halastamatult:

«La-au-lul»

Keegi ei laulnud. Ja käsklus muutus:

«Gaasl»

Me võtsime määrustikupäraselt gaasimaskid välja, puhusime ventiilid läbi ja tõmbasime maskid ette. Kavalamad pistsid kähku kõrva taha tikutoosi, et oleks kergem hingata.

Meie marslasevälimus tegi ilmset heameelt poisikestele. Meile enestele see millegipärast mingit naudingut ei pakkunud ja umbes viie minuti pärast kuulsime rõõmuga uut käsklust:

«Gaasimaskid maha!»

Rühmakomandöri kasvatusjõud võitis meie kangekaelsuse. Pärast mitut ränka «gaasirünnakut» tulid meie vokaalsed võimed väsimusest hoolimata päevavalgele. Ja meie täieliku enesejaatusena kaikusid üle kogu linna laulusõnad: «Meil uhke ja julge on sõjasamm . . .»

Roodus oli umbes kakssada meest, kuid mina sattusin oma pika kasvu tõttu sageli paremal tiival esimeseks. Nõnda oli see siis, kui meid toimkonda määrati, kui meid mitmesugustele töödele saadeti ja kui me viisikuteks jaotatult sööklasse lõunale marssisime.

Kui ma toimkonna esimese numbrina sööklasse juhtusin, siis kuulus minu kohustuste hulka suure, kümne mehe (kahe viisiku) jaoks määratud supinõu kohaletoomine. Teine number tõi samal ajal ära alumiiniumlusikad ja -kausid ning leiva. Mina jagasin suppi kõigist teistest kiiremini. Kuid supi kaussidesse tõstmine oli ainult osa minu ülesandest. Tarvis oli veel hoolitseda ka selle eest, et igaüks saaks kätte oma lihaportsjoni.

Keedetud liha tükid olid aetud puidust orgi otsa. See ork meenutas šašlõkivarrast. Ma võtsin orgi pihku ja jaotasin, õigemini pildusin lihatükid väga kiiresti alumiiniumkaussidesse laiali. Mu hoogne tegutsemine meeldis väga pataljonikomandörile. Ta tuli tihtipeale, vaatas ja ütles varjamatu rahuloluga:

«Noh, Krenkel, suppi jagad sa nagu artist!»

Nagu sõdurid ikka, nii ei saanud ka meie kaevata isupuuduse üle. Tüki leiba võis igaüks meist nahka panna igal kellaajal nii päeval kui öösel. Seepärast pole imestada, et väga teretulnud oli alati eideke, kes oma korviga käis kasarmuvärava juures prantssaiu müümas.

Saiad olid head ja ka eideke, kes neid kasarmusse tõi, oli väga hea. Ta andis meile saiu võlgu. Ta usaldas meid:

«Ootan, pojuke, ootan!»

Eideke oli kirjaoskamatu, kuid mäletas meid kõiki ja, mis peaasi, teadis alati eksimatult, kes ja kui palju talle võlgu oli. Meil enestel polnud seda vaja meeles pidadagi. Tarvitses vaid tema juurde minna:

«Vanaema, palju ma sulle võlgu olen?»

«Kaks rubla kümme kopikat, pojuke. Kolmkümmend saia võtsid . . .»

Tema peale võis kindel olla. Ta oli aus ja hea eideke, tema saiad on mul praeguseni meeles.

Suurt meelehärmi tegid mulle kehalised õppused. Ma ise ei tea, miks, kuid ma ei osanud korralikult joosta. Igasugune jooks (neid aga tuli sõjaväeteenistuses muidugi ette rohkem

kui küllalt) oli minu jaoks tõeline katastroof. Kogu rood jõudis alati enne mind pärale. Kõik teadsid, et viimasena tuleb vaevaliselt ähkides Krenkel. Seletamatagi on selge, et minust sai kiires korras kõikvõimalike vaimukuste märklaud, luisk, mille abil mu kaaslased raugematu visadusega oma teravmeelsust lihvisid.

Mõnikord öösel korraldati meile häire. Kolm minutit pärast signaali pidime õuel rivis olema. Seda ei õnnestunud saavutada kaugeltki mitte alati ja kaugeltki mitte igaühel. Kõige kurikavalama takistuse, mis tegi raskeks selle ärevusttekitava käsu täitmise, moodustasid jalarätid. Need oli vaja mähkida õigesti ja kiiresti.

Pärast seda kui rood oli õuele üles rivistunud, osutas tema ekstsellentsile jalarätile sageli tähelepanu roodukomandör, mõnikord aga ka pataljonikomandör ise. See protseduur ei meeldinud meile. Ja mis seal oligi meeldida, kui inimene kutsuti rivist välja, kästi saapad maha võtta ja näidata, kuidas olid mähitud jalarätid. Hoidku jumal, kui sellel, kellele raske liisk langes, olid jalarätid mähitud valesti! Kõikide kuuldes, et igaühele ei jõuaks mitte üksnes kõrvu, vaid kuluks ka pähe, algas epistlilugemine: «Aga kui nüüd tuleks ilma peatusteta teha viiekümnekilomeetrine rännak, mis siis teie jalgadest saaks? Kui sõdur langeksite te rivist välja!» Komandöri ilukõne voolas tulvaveena. Meie kuulasime noomitust tõsise näoga. Muiata ei tohtinud.

Meile näis, et jalarätinoomitustele ei tule lõppu. Kuid üsna varsti need siiski lakkasid. Ja mitte sellepärast, et komandörid halastasid meie peale või jalarätid kaotasid nende silmis tähtsuse. Kõik oli palju lihtsam — me õppisime oma jalarätte mähkima kiiresti ja hästi.

Pärast jalarätiõppust, seda noorsõdurite ettevalmistuskursust, algas tõsisem õppetöö. Me tutvusime vintpüssiga, õppisime laskma ning alustasime raadiotehnikaõppusi. Ja siin tuli mu sõprade teravmeelitsemisele minu halva jooksutehnika üle kiire lõpp. Mina olin üks vähestest, keda armee tunnistas valmis radistiks. Aasta jooksul võtsin ma neli korda osa mitmesugustest manöövritest ja töötasin seal raadiojaamaga.

Mul on hästi meeles, kuidas me ägeda paugutamise saatel Aleksini linna ründasime. Kui me pärast pontoonsilla ehitamist ja Okaa forsseerimist vastaskaldale jõudsime, toksisin ma staapi hoolikalt šifreeritud võidusõnumi.

Väike raadiojaam, mille me pärast jõe forsseerimist üles seadsime, oli vanast sädeaparaadist ümber tehtud. See oli, nagu öeldakse, ümbertöötatud ja parandatud väljaanne.

Kuid tollal oli täielik õigus teda uueks tehniliseks vahendiks lugeda. Raadiojaam ΑΛΜ oli esimene lampsaatjaga varustatud raadiojaam, mis Punaarmees kasutusele tuli.

Ma ei mäleta, kuidas nimetati ametlikult, raadiotehnika range terminoloogia järgi meie jaama toiteallikat, kuid meie ristisime selle varsti «sõdurmootoriks». «Sõdurmootor» kuulus ülimalt lihtsate ja seetõttu erakordselt töökindlate seadmete hulka. Kahte sadulasse, mis olid kinnitatud jalgrattaraami külge, pandi istuma kaks sõdurit, kes seadsid jalad pedaalidele ja alustasid väntamist. Nad ajasid meeleheitlikult dünamot ringi, mina aga jälgisin seda hoogsat paigalsõitu ja hõikasin aeg-ajalt:

«Poisid, suruge peale! Pinge langeb!»

Vatti said need poisid kõvasti. «Sõdurmootori» ringiajamine oli raske katsumus. Selle töö tegijail pidi olema suur kehakaal ja füüsiline jõud. Teisiti ei olnud võimalik saatjast ettenähtud tehnilisi näitajaid välja pigistada. Ja ehkki raadiojaama ΑΛΜ tegevusraadiuseks loeti seitsekümmend viis kilomeetrit, ei õnnestunud seda kaugeltki alati saavutada.

Alguses oli mul teine raadiojaam. Seda transportis «voor», kus kõike oli kaks: kaks kaherattalist veokit, kaks hobust, kaks meest (kutsar ja radist). Esimeses kaarikus paiknes raadiojaam «Telefunken», teises teleskoop-antennimast. ΑΛΜ tuli toime hobutranspordita. Ta oli lahtivõetav ja teda tassisid seljas needsamad sõdurid, kes teda teenindasid. Meeskond koosnes viiest mehest: ülemast, kahest radistist ja kahest «motoristist».

Palju aastaid hiljem kohtusin ma ühe järjekordse raadiopäeva tähistamiseks korraldatud piduliku koosoleku presiidiumis raadiojaama ΑΛΜ konstrueerijaga, kuulsa ja radistide hulgas väga lugupeetud mehega, akadeemik Aleksandr Lvovitš Mintsiga. Nagu pidulikul hetkel kohane, meenutati muidugi ka möödunud aegu. Kasutades ära seda, et saali oli kogunenud palju noori sõdureid raadioväeosadest, jutustasin ma oma tööst jaamaga ΑΛΜ 1926. aastal. Aleksandr Lvovitš kuulas minu jutustust huviga.

Tublisti praktikat andis mulle suvelaager. See oli armee üldlaager ja toimus Vladimirist võrdlemisi kaugel. Meie rood moodustas seal iseseisva eriväeosa. Laagri juhtkonnale me muidugi allusime. Muus osas aga kuulus kogu võim roodukomandör Šiškinile, kellele sinelilõkmetel olevad «kuubikud» andsid õiguse korraldada meile omaenese häireid ja omaenese rännakuid.

Šiškin jäi enesele truuks ja kihutas meid halastamatult

tagant. Peale ülelaagriliste rännakute olime meie, radistid, sunnitud osa võtma ka Šiškini määratud rännakutest. Vahel tuli meil minna kolme-neljakümne kilomeetri kaugusele, lasta seal käiku oma kuulus tandem, vändata mingisugune depeša, mis ebapiisava kuuldavuse tõttu kaugeltki mitte alati laagrini ei jõudnud, pöörduda siis ringi ja marssida tagasi.

Selliseid lisaõppusi korraldas meie roodukomandör tavaliselt ülelaagriliste õppuste eel. Mis seal rääkida — raske oli, kuid niisugune pinge arendas vastupidavust ja õpetas, nagu ütlevad sportlased, surnud punktist üle saama. Ma ei tea, kuidas oli lugu minu polgukaaslastega, kuid mulle tuli see hiljem kasuks.

Peaasi oli armees muidugi sõjaline õppus. Ma ei saa aga jätta jutustamata ka sellest suurest kultuurhariduslikust tööst, mida me tegime. Armee aitas võidelda kirjaoskamatuse vastu ja likvideerida neid mahajäänud kolkaid, mida tollal, eriti linnadest kaugel, leidus veel üsna palju.

See oli aeg, mil väga moes oli šeflus.

Meie väeosal oli šeflusalune küla. Kord saadeti mind koos ühe kaaslasega sinna. Meie šefikohustus seisnes selles, et meil tuli küla radiofitseerida — seada sinna juhtkonna käsul üles detektorvastuvõtja.

Oli talv. Meie käsutusse anti kaks saduldatud hobust. Esimest korda elus tuli mul hobuse selga ronida. Kogenud ratsaväelaste nägu tehes kappasime läbi kogu Vladimiri ja suundusime šeflusalusesse külla.

Esialgu nägi meie retk välja nagu triumfikäik. Me seadsime detektorvastuvõtja üles. Igivanad taadid ja memmed kuulasid raadiot, ahhetasid ja imestasid. Ühesõnaga, kõik oli täpselt nii nagu arvukates ajaleheartiklites, kus kirjeldatakse raadio tungimist külla. Seda laadi literatuuri küllus vabastab mind vajadusest üksikasjalikult kirjeldada vaimustust, mida vanakesed tõepoolest tundsid . . .

Tundes ennast inimestena, kes on täitnud oma moraalse kohuse, alustasime tagasiteed. Me ajasime hobused galoppi jooksma, sest meil oli väga kiire. Meie soovil võimalikult kiiresti koju, kasarmusse jõuda oli täiesti konkreetne põhjus. Meil puudus ratsaväelaste vilumus. Tagasiteel hakkas meil nii valus, et me lihtsalt ei suutnud enam sadulas istuda. Kuidagimoodi vedasime end siiski Vladimirini ja, oh rõõmu, nägime ühel äärelinnatänaval voorimeest, kes seal koos oma hobusekronuga tukkus. Meie heameel oli tohutu. Tõsi küll, raha oli meil vähe, me hoidsime seda kokku ja iga kopikas oli meil arvel. Mis raha saigi sõduril ollal Kuid valu oli nii

suur, et me lõime kokkuhoiule otsustavalt käega ja üürisime otsekohe voorimehe. Sidunud oma ratsahobused tema saani järele, hakkasime sõitma kasarmu poole, nautides õndsalikult puhkust, mida meile andis pehme saaniiste.

Nõnda jõudsime peatänavale ja seal tuli meile äkki vastu meie politruk. Tema näol peegeldus kirev emotsioonide bukett, mis oli loetav niisama kergesti kui avatud raamat. Me kõik lugesime selle raamatu otsekohe läbi. Voorimees ütles:

«Ptruul»

Meie hüppasime kukerpalli saanist välja, tõstsime käe kõrva äärde ja tardusime valveseisangusse.

«Kuhu siis teie kroonu hobuseid oheliku otsas veate?»

Ma ei hakka kirjeldama lühikest, kuid energilist juurdlust. Otsus langetati viivitamatult. Me saime kumbki kakskümmend neli tundi peavahti. Nii kurvalt lõppes meie õilis tegu — küla radiofitseerimine.

Meie väeosa — esimene üksik raadiotelegraafipataljon — võttis osa paraadidest, mida pidupäevadel Vladimiris korraldati. Tavakohaselt toimusid need paraadid väljakul, mis asus kõik kohalikud ametiasutused oma üska kogunud Vladimiri kremli ühe vanima hoone lähedal.

Meie pataljon demonstreeris vladimirlastele oma suurepäraseid tehnilisi vahendeid — kaarikutele paigutatud igiyanu, Vene-Jaapani sõja aegseid raadiojaamu «Telefunken». Me rivistusime üles. Kostis käsklus:

«Paraadmarsiks raadiojaamad üksteisest ühe jaama kaugusel sam-mu-uu marss!»

Ja orkestrihelide saatel alustasime möödumist improviseeritud tribüünist.

Nüüd, peaaegu pool sajandit hiljem, kui ma pidupäevil televiisorist vaatan meie pealinna Punasel väljakul toimuvaid sõjaväeparaade, meenuvad mulle alati meie esimesed paraadid Vladimiris. Ekraanil avaneb raadiotehnika edusammude mõjukas pilt. Raadiojaamad on paigutatud kindralite ja teiste ohvitseride autodele, tankidele ja soomustransportööridele, raadiojaamadega on varustatud suurtükiväelased ja miinipildurid. Raadioaparatuur peitub ka majesteetlikult paraadi lõpetavate kontinentidevaheliste strateegiliste raketttide hiigelkorpustes.

Alati, kui ma seda vaatepilti imetlen, kõlavad mu kõrvus raadio lapsepõlve aegse vana käskluse sõnad: «Üksteisest ühe jaama kaugusel sammu marss!» Mis seal rääkida — poole sajandi jooksul on niimoodi läbi marsitud pikk tee.

Raske sõduriteenistuse aasta möödus märkamatult. Lõpuks

lasti meid koju. Mina olin ühtaegu väljaõpetatu ja ka väljaõpetaja. Väljaõpetatu olin ma sellepärast, et olin koos väeosakaaslastega omandanud rühmakomandöri auastme, väljaõpetaja sellepärast, et mul tuli tegutseda instruktorina ja õpetada punaarmeelastele morsetähestikku.

Elu kujunes nii, et hiljem kohtusin ma väga väheste teenistuskaaslastega. Nende väheste hulgas oli mu sõber, kelle voodi seisis minu oma kõrval, teisel pool rohmakat sõdurikappi.

See oli väga huvitav noormees — tark, intelligentne ja poolehoidu äratav. Ta haaras lennult kõike tehnikasse puutuvat, joonistas väga hästi ning kujundas kõik meie seinalehed ja muud näitliku agitatsiooni vahendid. Ühtlasi oli ta suurepärane jutuvestja.

Teenistusaasta jooksul saime sõpradeks. Koos koorisime köögitoimkonnas kartuleid, koos lipsasime sisse «Нотель'i» üksest, kui vanem Sagalovitš meile linnaloa andis, ja ma õpetasin talle selgeks morsetähestiku, mida tal hiljem elus korduvalt tarvis läks. Ühesõnaga, me tundsime teineteise vastu ilmset sümpaatiat, kuid elu viis meid lahku ja meie sõpruses tekkis vaheaeg, mis venis peaaegu poole sajandi pikkuseks.

Me kohtusime 1965. aastal, nelikümmend aastat pärast teenimist üksikus raadiotelegraafipataljonis. Meid viis kokku juhus. Kord Kuznetski Mostilt Kirovi tänavale minnes nägin Purkassovski põiktänavas Riikliku Julgeoleku Komitee hoone ees hämmastavalt tuttavat meest. Tal oli peas moodne kitsa servaga kaabu ja seljas lühike välismaa vihmamantel. Me tundsime teineteise otsekohe, esimesel pilgul ära.

«Tere!»

«Tere, Ernst!»

«Noh, kuidas käsi käib?»

Ma esitasin selle traditsioonilise küsimuse ja mul hakkas piinlik: missugune idiootlik küsimus! Nelikümmend aastat ei ole inimest näinud ja küsid, kuidas käsi käib. Seda peab oskama.

«Kas sa oled pensionil?»

«Ei, töötan.»

«Millega sa siis tegeled? Kus su töökoht on?»

Mu sõber osutas põidlaga üle õla Riikliku Julgeoleku Komitee hoone poole:

«Siinsamas!»

«Kuidas sa siia sattusid?»

«Ma töötan siin muuseumieksponaadina.»

«Huvitav amet. Aga mida see enesest kujutab?»

Vastuse asemel küsis mu sõber:

«Kuule, Ernst, kas sa välismaa ajalehti loed?»

«Ei, mitte ühtegi lehte peale «Vetšernjaja Moskva».»

Siis valgustas sõber mind. Ma olin nelikümmend aastat tagasi hüvasti jätnud noore radistiga, nüüd aga kohtusin kuulsa luurajaga, polkovnik Rudolf Ivanovitš Abeliga.

Me märkisime üles teineteise telefoninumbri. Nõnda uuenes pärast neljakümneaastast vaheaega meie sõprus.

Oma tegevusest eelistas Rudolf Ivanovitš vaikida, mina aga tundsin, et mul ei ole õigust liigseid küsimusi esitada. Kuid mõni aeg hiljem lugesin ma ajakirja «Sovetskoje Gossudarstvo i Pravo» 1969. aasta 4. ja 5. numbris ilmunud artiklit «Rudolf Abel Ameerika kohtu ees» ja sain teada, kui kangelaslikult mu sõber oli käitunud.

See artikkel ei jätnud mulle muljet niivõrd uute faktidega, kuivõrd mõtetega, mida need faktid tekitasid.

Nõukogude Liidu kangelane katselendur M. L. Gallai formuleeris kord, mida tähendavad tema arvates argus ja julgus:

«Igale inimesele on loomupäraselt omane enesealalhoiutung. Inimesi, kes suhtuvad neid ähvardavatesse ohtudesse täiesti ükskõikselt, pole olemas.

Kogu erinevus nõndanimetatud «julgete» ja nõndanimetatud «argade» vahel seisneb oskuses ja, vastupidi, oskamatuses tegutseda ohust hoolimata arukalt ning täita oma sõjalist või tööalast kohust, kodanikukohust ja mõnikord ka kirjutamata seadustel rajanevat moraalset kohust.

Aja jooksul kujuneb niisugune talitusviis harjumuseks ja siis omandab «julge» inimene kindla, peaaegu automaatse oskuse tõrjuda ohutunne kuhugi oma psüühika sügavusse, et loomulik mure iseenda heaolu pärast ei takistaks teda arutlemast ja tegutsemast kiirelt, osavalt, täpselt, mitte halvemini, vaid paremini kui tavalises olukorras.»

Need mõtteavaldused meeldisid mulle ja ma näitasin neid Rudolf Ivanovitšile. Abel jäi mõttesse, vaikis veidi aega ja ütles siis pikkamööda:

«Luuraja, katselenduri, kõrgehitustöölise ja tuletõrjuja töö nõuab suurt enesevalitsust, oskust olukorras kiiresti orienteeruda ning teha üks või teine õige otsus, mille see olukord dikteerib. Ei saa öelda, et sel hetkel katselendur ehmub, isegi kui tal lennuk lagunema hakkab, et luuraja ehmub, kui ta arreteeritakse, et kõrgehitustööline ehmub, kui tal jalg vääratab. Igaüks neist on tegelikult kogu oma eluaja jooksul millekski niisuguseks ette valmistunud. See

on tema professionaalne kohus — mitte pead kaotada ja leida olukorrast õige väljapääs.»

«Aga kas niisuguse alalise ohuga saab harjuda?» küsisin mina.

«Saab.»

«Ja sa mõistad seejuures ohtu või ei?»

«Harjuda saab ainult mõistes. Kui sa ohtu ei mõista, siis oled lihtsalt lollpea!»

Rudolf Ivanovitš ütles seda terava tooniga. Mina aga istusin sõnatult ja meenutasin, mida olin lugenud artiklist, kus kirjeldati tema kohtuasja.

1957. aasta suvel tungis hotellituppa, kus Abel magas, mitu erariides meest. Esitlenud end, kuulutasid nad:

«Me teame teist kõik, polkovnik!»

Arreteerimisega ähvardades hakkasid nad Abelit reetmisele ja koostööle ahvatlema. Kuid vaatamata sellele, et ta tabati raskel hetkel — tol ööl oli tal olnud sideseanss Moskvaga ja hotellitoas olid spetsiaalsest peidikust väljatoodud šifreerimisvahendid —, lõi Rudolf Ivanovitš detektiivide rünnaku kindlalt tagasi ning keeldus rahulikult ja otsustavalt igasuguseid «ahvatlevaid ettepanekuid» vastu võtmast. Abel arreteeriti otsekohe ja anti kohtu alla, ehkki puudusid süütõendid — veel pärast arreteerimist õnnestus tal šiffer ja Moskvast saadud radiogramm klosetipotist alla lasta. Rudolf Ivanovitši ähvardas surmanuhtlus. Teda süüdistas viis prokurörі. Kuid murdumatu tahe, mehisus, loomulik mõistus ja kõrge kultuur võimaldasid tal võita selle vapustava kahevõitluse, mille nimi juriidilise terminoloogia järgi oli «Kohtuasi nr. 45094. Ameerika Ühendriigid Rudolf Ivanovitš Abeli vastu».

Niisugune oli minu sõber sõjaväeteenistuse päevilt. Kirjastuse «Molodaja Gvardija» väljaandel ilmunud kogumikus «Uurijatid» jutustas Rudolf Ivanovitš oma tööst. Mulle kinkis ta selle raamatu väga meeldiva pühendusega: «Mälestuseks morsetähestiku õpetajale, vanale relvavennale, lugupeetud inimesele, sõbrale ja seltsimehele.»

Kuid pöördume nüüd tagasi minu nooruspäevisse. Teenistusaasta lõppes ja meie «üheaastaste» roodu punaarmeelastest said tagavaraväe rühmakomandörid. Meie sinelilõkmetele ilmusid «kuubikud», üks kummalegi poole. Kui see tõlkida tänapäeva teadmiste keelde, siis said meist nooremleitnandid.

Aukraad ei olnud just eriti kõrge, kuid me olime selle üle hirmus uhked ja ruttasime maha võtma oma sõduririhmu, et näha välja nagu komandörid. Rihmade mahavõt-

miseks ei kulunud muidugi palju aega, ent sinelid reetsid meid otsekohe. Aasta jooksul olid nad tublisti kulunud ega jätnud hetkekski kahtlust, et komandörid olid alles äsja küpsetatud lihtsõduritest.

1926. aasta sügisel meid demobiliseeriti ja igaüks sõitis oma koju.

Moskvas valitses tollal tööpuudus. Mina kui demobiliseeritu läksin tööbörsile. See asus kesklinnas kahes majas — Rahmanovi põiktänava ja Petrovka nurgal ning seal, kus väikese palisaadi taga praegu on Tervishoiuministeerium.

Suur saal oli kogu aeg logelejaid täis. Registratuuris öeldi:

«Ei, täna nõudmist ei ole. Mitte mingisugusel erialal.»

Lõppude lõpuks suunati mind kellatehasesse, mis asus Valgevene vaksali lähedal. Ma läksin sinna ja mind määrati tsehhi, kus mulle tehti ülesandeks mingisuguse raadiodetaili kokkupanek. Mitte kella-, vaid just nimelt raadiodetaili. Tollal hakkas juba arenema raadioamatörism ja algas mingisuguste detailide tootmine. Raadiotehaste puudumise tõttu toodeti neid detaile kellatehastes.

Ma panin ettenähtud detaili kokku. Tuli meister, vaatas ja ütles:

«Mitte kuhugi ei kõlba!»

Võtsin käsile järgmise. Panin selle kokku — jälle ei kõlvanud. Kui lühidalt öelda, siis kahe päeva pärast lasksin sealt jalga. Läksin tööbörsile ja seletasin, et midagi ei tulnud välja.

«Noh, hea küll, paneme teid uuesti kirja! Võtame uuesti järjekorda!»

Järgmine töökoht anti mulle postkontorisse, mis asus Kirovi tänavas Teekaubandusvalitsuse vastas. Minu ülesandeks sai pakkide sorteerimine sihtkohtade järgi. Ma lugesin pakilt aadressi ja viskasin paki vastavasse hunnikusse. Kõik pakid tuli laadida väikestesse kolme rattaga vankritesse ja sealt autosse. Sellega tegelesin ma võrdlemisi kaua. Nii et tegelikult ma Sideministeeriumiga suhteid ei katkestanud.

Ma olin radist, kuid tassisin pakke, ehkki sedalaadi tegevus mulle loomulikult kuigi suurt rahuldust ei pakkunud. Mul oleks olnud hea meel mingi muu, huvitavama tegevusala üle, kuid ma ei leidnud kujunenud olukorrast väljapääsu. Lõpuks siiski tuli ühel päeval idee.

Ma ei hakka oma ideest ega selle realiseerimisest saladust tegema. Vastupidi, ma pühendan sellele loole suurema osa järgmisest peatükist, kuid et lugeja ei eksiks tehniliste

üksikasjade rägastikku, püüan võimalikult lühidalt iseloomustada tolle kauge aja raadiotehnika suhtumist lühilainetesse, mis alles vaevu olid jõudnud esmase kodanikuõiguse saada.

Lühikeste raadiolainete võidukal sissetungil praktilise raadiotehnika maailma oli samasugune ajalugu nagu paljudel leiutistel ja avastustel, mis inimkond on teinud kuulsa Newtoni õuna ajast peale.

Pärast Esimest maailmasõda jäi mitmete riikide sõjaväeladudesse seisma suur hulk kasutamata raadioaparatuuri. See aparatuur vananes ja selle väärtus vähenes üha, arvukad raadioamatöörid aga unistasid samal ajal niisuguste seadmete ja aparaatide enda käsutusse saamisest. Nad käisid visalt peale ning lõpuks otsustatigi see vana ja kallis, kuid tegelikult tarbetu koli neile müüa.

Niipea aga, kui tarmuka noorsoo esimene nõue oli rahuldatud, tekkis otsekohe teine:

«Lubage eraisikutel individuaalsete raadiojaamadega töötada. Aparatuuri ei saa ju ilu pärast kummuti peal hoida.»

Probleem oli keerukas. Kui lubada, siis hakkavad amatöörid valitsuse raadiojaamade tööd segama, eetris tekib kaos ja riigi huvid saavad kannatada. Kuid keelata ka ei tahaks . . .

Siis mõtles keegi tarkpea välja lahenduse: lubada amatööridel töötada kahesajast meetrist lühematel lainetel. Professionaalid seda laineala ei kasutanud. Seda peeti kõlbmatuks ja kasutuks. Idee autor nagu tema kolleegidki oli veendunud, et amatööridel õnnestub omavahel sidet pidada parimal juhul ühe linna piires. Arvati, et niisuguste lainetega suuri kaugusi ei saavuta ja eetrit eriti ei risusta.

Ettepaneku autor ei rutanud oma nime kuulutama. Lainepikkuste range limiteerimine ei töötanud talle raadioamatööride poolehoidu. Kartes nende viha, loobus tundmatu seadusandja kuulsusest. Tema nimi jäi teadmatuks ja läks ajaloo jaoks kaotsi, ehkki talle tõenäoliselt oleks tulnud püstitada mälestussammas kui lühilaineraadioside isale.

Asi seisneb selles, et raadioamatööride katsed lühilaineid evitada tõid enesega üsna varsti kaasa täiesti ootamatu pöörde: kasutades omatehtud aparatuuri, sai üks neist ühenduse teise mandri raadioamatööriga. Tema saatja võimsus oli mitukümmend korda väiksem võimsusest, mis arvutuste järgi oleks olnud vajalik samasuguseks sideks pikkadel lainetel.

Teadlased sattusid ärevusse. Suur hulk varasemaid arvutusi läks aia taha. Alles väljakujunenud mõisted vananesid korrapealt. Kõik tuli uuesti läbi vaadata.

Sellal kui ärevil teadlased lühilainete olemust uurisid, jätkasid amatöörid oma tööd. Kui pilkases öös tuhmilt helendas mõne suure maja üksik aken, siis ei olnud kahtlust, et selle taga istus toanurgas oma aparaatide juures raadioamatöör, lamp varjatud, et selle valgus magavaid perekonnaliikmeid ei häiriks.

Et mul enesel ei olnud lühilainevastuvõtu tehnikast veel õiget ettekujutust, siis palusin üht poissi, kes seda asja mõnevõrra tundis, mulle vastuvõtja teha. Ta pressis minult välja kenakese summa raha, kuid tema tehtud aparaat ei töötanud. Sellele ilmsele luhtaminekule vaatamata aga ei kadunud minu huvi lühilainete vastu. Raadioamatööride ajakirjas ilmus lisa lühilaineamatööride jaoks (praegu niisugust asja kahjuks pole). Seda trükiti värvilisele paberile ja sealt sain ma oma esimesed teadmised selles raadiotehnika valdkonnas.

Tollal leidus juba aktiivselt eetris tegutsevaid lühilaineamatööre. Ühega nendest, Jurkovi-nimelise mehega, sain ma tuttavaks. Ta elas Vozdviženkal (praegusel Kalinini prospektil) sõjaväe universaalkaupluse vastas. Kord õhtul läksin talle külla ja nägin oma lühilainealaste ihalduste objekti — ligikaudu 40 sentimeetri laiust ja 40 sentimeetri kõrgust vineerkasti. Kastis oli suur jämedast vasktraadist pool ja kaks lampi. Mulle seletati, et see vineerkastist, kahest lambist ja ühest vasktraatpoolist koosnev seade ongi lühilainesaatja. Tunnistan, et see lihtne aparaat äratas minus suure hulga mõtteid...

Lampe ja traate sisaldavas näotus vineerkastis sünnib sinu tahtel raadiolaine. See sööstab ööpimeduses mööda juhet katusele ja sealt kujuteldamatu kiirusega läbi pilvede stratosfääri, planeetidevahelisse ruumi, kuni peegeldava ionosfäärini. Seal, sadade kilomeetrite kõrgusel, muudab sekundi murdosa varem sinu käe viipel tekkinud laine suunda ja pöördub mingisuguse nurga all patuse maa peale tagasi. Seejärel peegeldub ta uuesti ja suundub jälle üles. Niisuguste hiigelhüpetega, kord üles, kord alla, lendab laine ümber terve maakera. Kes võtab ta vastu, kes kuuleb teda ja vastab talle? See võib olla ja kõige tõenäolisemalt ongi samasugune kirglik entusiast naaberkvartalist. Kuid vastata võib ju ka antipood — teise poolkera elanik! Tõsi küll, antipoodid on haruldased elukad, nad ei vasta iga kord ega iga päev, kuid niisuguse juhuse püüdmine ongi raadiospordi üks põhilisemaid ajendeid. Kõige kaugema, kõige huvitavama, kõige erakordsema ühenduse saamine on iga lühilaineamatööri unistus.

1926. aasta lõpul oli mul juba ametlik kutsung ning väikeses toas, kus me emaga elasime, töötasin ma omatehtud saatja ja vastuvõtjaga. Selle toa aknad olid hoovi poole. Hoov oli nagu kitsas pime kaev. Meie tuppa ei paistnud ühelgi kellaajal ühtki päikesekiirt. Ma ronisin katusele ja seadsin sinna üles antenni.

Esimesed ühendused sain ma muidugi moskvalastega, siis aga tulid ka esimesed eurooplased. Väga kiiresti sain ma kursi kogu amatöör-raadioasjandusega.

Hämmastavad ja esialgu lihtsalt arusaamatud tulemused vajasid dokumentaalset tõestust. Sel põhjusel tekkisidki amatöör-lühilaineside kviitungid, nõndanimetatud QSL-kaardid.

Kui vastuvõtja sisse lülitada, siis võib igal kellaajal kuulda töötavaid raadioamatööre. Millest nad räägivad? Nimetatakse saatja võimsus, vastuvõtja ja antenni tüüp, enda asukoht, nimi, amatööristaaž ja saadud diplomid, iseloomustatakse kohalikku ilma. Iga ühendus lõpeb palvega saata kviitung ja iga partner lubab üliviisakalt selle saata.

Aga kuidas radistid ennast üksteisele arusaadavaks teevad?

On välja kujunenud omapärane žargoon — võrdlemisi väike hulk lühendatud ingliskeelseid sõnu, mis täielikult hõlmavad kogu meie huviala. Mis tahes rahvusest lühilaineamatööriga sidepidamiseks ei ole järelikult hoopiski mitte tarvis osata inglise keelt.

Asetleidnud sidet kinnitab niisiis kviitung. Kuidas selline dokument välja näeb?

Võtame üksköik missuguse neist. Põhiline on raadioamatööri isiklik signaal, nii öelda tema raadionimi, mida nimetatakse kutsungiks. See on enamasti suurelt trükitud kaardi keskele. Üks-kaks tähte näitavad riiki, mille kodanik kaardi omanik on, järgnev number tähistab rajooni ja lõpuks tulevad veel mõned tähed. Need on alati erisugused ja just nemad märgivadki lühilaineamatööri nime. Kutsung on peaasi. Kõik muu oleneb kviitungi omaniku isiklikust maitsest. Ehtarkus ütleb, et kümnel inimesel on üksteist arvamust, rääkimata maitsest, kuid sama tarkus ütleb ka, et maitse üle ei vaielda. Igaüks tahab, et tema kviitung oleks originaalne, silmatorkav ja meeldejääv. Mida kõike neil kaartidel näha polegi! Eriti radistide elukoha vaatamisväärsusi: jääkarusid ja krokodille, pingviine ja kookospalme, maalilisi lossivaremeid ja tööstushiiglasi.

Ühed kviitungid on akadeemiliselt ranged, klassikalised.

Teistel, kergemeelsetel, on vallatute tütarlaste pildid. Kolmandad kannavad piiblisalme, ehkki issand jumal tunneb teatavasti raadiotehnika vastu üsna vähe huvi. Kõige populaarsem on kviitungi omaniku foto aparatuuri taustal.

Veel võrdlemisi hiljuti ehtisid raadioamatöörid saadud kviitungitega toaseinu. Praegu peetakse seda halvaks tooniks. Ja niikuinii ei jätkuks seinu ega lagesid. Nüüd ripuvad seintel diplomid. Neid on suur hulk. Enamik neist pärineb mitmesugustelt rahvuslikelt lühilaineamatööride ühingutelt.

PIKK LUGU LÜHIKESTEST LAINETEST

Pettus või initsiatiiv? Jälle Novaja Zemljale. Enne Matotškin Šari Nižni Novgorodi. Nižninovgorodlaste külalislahkus. Tutvumine M. A. Bontš-Brujevitši ja V. V. Tatarinoviga. Minu eakaaslane — maailmakuulus teadlane. Aparatuuriga Arhangelskisse. Puidukuningriigi pealinn. Äpardus lühilainel. Esimene raadioside Novaja Zemlja ja Bakuu vahel. Lühilained saavad Arktikas kodanikuõiguse

Rožděstvenski bulvari nõlval välise sõidutee ääres seisis ja seisab veel praegugi kapitaalne kivimaja. 1926. aastal asus selles majas Nižni Novgorodi raadiolaboratooriumi Moskva esindus.

Nižni Novgorodi laboratoorium läks nõukogude raadiotehnika ajalukku kui kõige selle häll, mida meil raadio alal tehti suuri ja vajalikku. Enamik meie silmapaistvaid vanema põlve raadiotehnikateadlasi kasvas välja just sellest ülitähtsast kultuuri- ja tehnikakoldest.

Ühel sügispäeval saabusin ma Rožděstvenski bulvari äärse maja ette. Ma vaatasin silti, astusin mitte just eriti enesekindlalt üle läve ja küsisin:

«Kas mõne ülemusega on võimalik kokku saada?»

Asutus oli rahulik, külalisi siin eriti palju ei käinud ja sekretärineiu juhatas mu otseteed kõrvaltuppa.

Selles toas ei olnud kedagi peale insener N. A. Nikitini, heledapäise heasüdamliku hiiglase, kes lauale kuhjatud raamatute ja ajakirjade tagant vaevu välja paistis.

«Istuge, noormees. Ma kuulan teid.»

Ei olnud vaja eriti teravat pilku, et tähele panna minu kogemusi meresõidu alal: neist andsid tunnistust kulunud meremehekuub ja loppis meremehemüts.

«1924. aastal talvitasin ma radistina Matotškin Šari polaarjaamas Novaja Zemljal. Nüüd lähen jälle Arktikasse.»

«See on väga tore, aga millega mina saan teile kasulik olla?»

«Mind huvitavad lühilained, ma ehitasin lühilainesaatja ja -vastuvõtja, nüüd kolan öösiti eetris ringi, pean ühendust meie ja välismaa amatööridega.»

«Väga huvitav, aga mis teid ikkagi minu juurde tõi?»

«Hüdrograafiavalitsus kavatseb Arktikas lühilainesidet katsetada. Mulle tehti ülesandeks teiega selle töö üksikasjade suhtes kokku leppida. Valitsus paigaldab aparatuuri, mille teie meile annate, ja tagab selle aparatuuri töö. Nähtavasti jääb see minu ülesandeks.»

Ma ei hakanud köhima ega punastanud, ehkki mu jutt ei vastanud kaugeltki mitte täies ulatuses tõele. Peale talvitamise Novaja Zemljal ja minu huvi lühilainete vastu oli kõik sulaselge vale. Ma rääkisin oma soovidest kui tegelikkusest.

Tõenäoliselt ei olnud see minu elu kõige ilusam tegu, kuid ma tahtsin väga, et kõik läheks just nii. Ma tahtsin hea aparatuuriga Arktikasse sõita ja töötada lühilainetega seal, kus veel keegi ei olnud nendega töötanud.

Mind ennast köitis mu nooruse tõttu rohkem ettepaneku emotsionaalne külg, kuid mu vestluskaaslane oli väga asjalik:

«Nižni Novgorodi raadiolaboratooriumil on juba eksperimentaalne raadioside Taškendi ja Vladivostokiga. Arktikas töötav jaam annaks meile väärtuslikke lisaandmeid lühilainete kuuldavuse ja levimiskauguse kohta . . .»

Ma jutustasin Nikitinile üksikasjalikult oma plaanidest, mis teda väga huvitasid. Ta ise muidugi küsimust lahendada ei saanud, kuid avaldas arvamust, et Bontš-Brujevitš tõenäoliselt nõustub andma katseteks vajalikku aparatuuri. Ta päris võimalike vooluallikate järele ja esitas siis tavalisi küsimusi talvitamise kohta. Ma jutustasin talle sellest suure innuga, sest mind rõõmustas loodetav edu. Me vestlesime rohkem kui tund aega. Olukord oli minu jaoks väga soodne — Bontš-Brujevitš viibis parajasti Moskvas. Nikitin soovitas mul Bontš-Brujevitši nimele avaldus kirjutada ja järgmisel päeval isiklikeks läbirääkimisteks kohale ilmuda.

Võib kujutleda, kui pikk oli minu jaoks see õhtu. Öösel ei jäänud ma kaua magama, sest haudusin üha uusi plaane. Järgmisel hommikul kell pool kümme helistasin Nikitinile. Ehkki Bontš-Brujevitš veel magas, palus Nikitin mind kohale tulla. Ma haarasin kaasa Matotškin Šari fotod ja plaanid ning ruttasin Rožděstvenski bulvarile. Kui erutatud ma olin!

Lõpuks tuli Bontš-Brujevitš. Nikitin tutvustas mind talle. Mihhail Aleksandrovitši esimene küsimus oli:

«Kas vooluallikas on?»

Siis ütles ta:

«Jah, me saame anda kolmesajavatise saatja ja vastuvõtja!»

See pani mind ahhetama. Muidugi ainult endamisi.

Kogu aparatuuri pidi laboratoorium mulle andma tasuta, välja arvatud ainult saatja lambid. Nende eest tuli mul maksta üsna kenake summa, kuuskümmend rubla lambi eest. Kuid ma olin kõhklematult valmis niisuguseid kulutusi tegema.

Bontš-Brujevitš kutsus mind otsekohe Nižni Novgorodi, et ma seal saatjaga tutvuksin. Siin tuli mul veidi taanduda ja seda sõitu edasi lükata. Ärge unustage, et ma olin isehakanu ja mul oli tarvis ellu viia ka veel oma plaani teine pool . . .

Omal riisikol ja, peaasi, omal kulul, mis minu napi postiametnikupalga juures ei olnud kuigi kerge, sõitsin Leningradi.

Admiraliteedi ülakorrusel, kus asus Põhja-Jäämere Ekspeditsioonivalitsus, komplekteeriti parajasti just nagu 1924. aastalgi Novaja Zemljal talvitajate uut vahetust. Ja nagu 1924. aastal, nii vajati ka nüüd radisti.

Ekspeditsioonivalitsuse töötajad, kes mind otsekohe ära tundsid, võtsid mu sõbralikult vastu. Arktikasse noil aastail keegi eriti ei kippunud. Minu uuesti Novaja Zemljale tööle vormistamise küsimus lahendati kiiresti, igasuguse ajaviitmiseta.

Just lühilaineraadiojaamast äratas ilmset huvi, seda enam et ma võimalikult värvikülluselt kirjeldasin, kui väga tahtis Nižni Novgorodi laboratoorium neid katseid sooritada.

Ülemustele tehti ettekanne. Idee kiideti heaks ja patuga pooleks nägi ilmavalgust esimene dokument, mis kinnitas, et hüdrograafiavalitsus on valmis need katsed sooritama ja nende jaoks kõik vajalikud tingimused looma.

Läbirääkimised, eksperimendi ettevalmistamine ja korraldamine tehti ülesandeks «meie radistile sm. Krenkelile».

Algus oli tehtud.

Nižni Novgorodi laboratoorium osutas igakülgset vastutulekut.

Lõpetanud edukalt läbirääkimised Moskvas ja Leningradis, sõitsin Nižni Novgorodi (praegusse Gorkisse). 1918. aastal oli sinna Tverist, nagu tollal nimetati nüüdset Kalininit, üle

viidud laboratoorium, mida liialdamata võis pidada nõukogude raadiotehnika keskuseks. Selle asutuse nimetamine laboratooriumiks iseloomustas tema töötajate tagasihoidlikkust. Tegelikult oli see tõeline uurimisinstituut, mis lahendas ulatuslikke teadusalaseid probleeme ja tegi seda suure loomingulise julgusega.

Ma jõudsin Nižni Novgorodi, ületasin tohutu suurt silda mööda Okaa, möödusin hoonest, kus kunagi peeti kuulsaid aastalaatu, tõusin kremli kõrval järsult mäkke ja jõudsin Otkossile, praegusele Verhnevolžskaja kaldapealsele, mis ääristab Okaa ja Volga ühinemiskohta.

Veeväli oli ääretu. Kaugel all lotjade ja parvede karavane vastuvoolu vedavad puksiirid näisid olevat just nagu paigale tardunud. Avarus ja tuul olid peaaegu merelikud. Kogu seda majesteetlikku vaatepilti oli võimalik akende kaudu imetleda otse laboratooriumist, mis oli fassaadiga pööratud Otkossi poole.

Minu saabumine Nižni Novgorodi ei olnud suursündmus linna ega ka laboratooriumi jaoks. Tunnistan, et see asjaolu kurvastas mind. Mitte sellepärast, et ma ülehindasin enda tähtsust ning ootasin puhkpilliorkestrit ja auvahtkonda. Oh ei. Mul oli lihtsalt raske lahendada mõningaid olmeprobleeme, millel oli minu jaoks eluline tähtsus.

Niisugust soovituskirja nagu auriku «Profsojuz» masinisti jaoks ei olnud mulle seekord keegi kaasa andnud. Võõrastemajas ei olnud keegi numbrit kinni pannud, ja kui seda olekski tehtud, oleksid mul puudunud finantsilised võimalused võõrastemaja teenuste kasutamiseks. Kuid elu on elu. Ta nõuab oma. Tarvis on süüa, tarvis on juua ja tarvis on magada, kusjuures parem on seda teha katuse all kui lageda taeva all.

Mõistes oma olukorra ebakindlust, ei ajanud ma suud pärani kõlavate sõnade lausumiseks ega rammusa toidu neelamiseks. Ja tõenäoliselt oleks mul läinud raskeks, kui poleks olnud selle imetlusväärse asutuse tavasid. Mulle andis peavarju Abram Vladimirovitš Ziskind, Bontš-Brujevitši asetäitja administratiivalal ja üldküsimustes. Asjata aega raiskamata esitas ta otsekohe täiesti konkreetse küsimuse:

«Kas öömaja on?»

Kuulnud, et ei ole, viis ta mu enda juurde. Kaugele ei olnud vaja minna. Ziskind elas sealsamas laboratooriumihoones, suures, valges ja väga päikesepaistelises toas. Hommikuti ta võimles ja käis külma duši all. Mina jälgisin seda

lugupidamisega, sest ma ise ei ole kogu oma eluajal suutnud külma dušiga ära harjuda.

Ma mäletan heameelega selle toreda mehe külalislahkust. Ja asi ei olnud ainuüksi selles, et ta kostitas mind ja andis mulle peavarju. Tema jutustused viisid mu kurssi laboratooriumi eluga. Ma kuulsin temalt palju huvitavat. Ta tutvustas mind ka inimestega, kelle ideid mul edaspidi tuli Arktika tingimustes kontrollida.

Otkossi-äärne maja oli täis entusiaste. Vanuse ja iseloomu poolest erinesid nad üksteisest, kuid elukutse oli neil ühine — nad olid end pühendanud tööle, mida nad piiritult armastasid. Isegi tol ajal, mil entusiasm haaras noori ja vanu ning oli peamine jõud, mis ajendas eluraskusi tüütute kärbestena eemaletõrjuvaid inimesi, pani lausa imestama see eneseunustus, millega laboratooriumis töötasid kõik, alates juhtkonnast ja lõpetades teenindava abipersonaliga.

Tööpäev algas vara. See oli reegel. Tööpäeva lõpp ei tulnud mõnikord isegi mitte õhtul, vaid alles öösel. Ja kõik pidasid seda täiesti loomulikuks, sest öö oli raadiosideks kõige soodsam aeg. Seda soodsat aega ei saanud ega tahtnud laboratooriumi töötajad mööda lasta.

Praegu, palju aastaid hiljem, mil isiklikud muljed nendest inimestest on segunenud raamatutest loetud faktidega, on mul juba raske ühtede ja teiste vahel vahet teha.

Ma alustan laboratooriumi juhatajast Mihhail Aleksandrovitš Bontš-Brujevitšist. Veel Tveris, enne Nižni Novgorodi kolimist, sooritas ta katseid, mis lõppesid tema raske haigestumisega.

Laboratooriumijuhataja, kelle alluvuses Bontš-Brujevitš tollal töötas, oli igasuguste uute eksperimentide vastu ja seepärast tegeles Mihhail Aleksandrovitš nendega oma erakorteris. Raadiolampides vaakuumi tekitamiseks pidi ööpäev läbi töötama elavhõbepump. Elavhõbedat oli pumba töö pidevuse tagamiseks aeg-ajalt vaja juurde valada, Bontš-Brujevitš tõusis öösiti üles ja tegi seda. Tarvis on teada, mida enesest kujutab lahtine elavhõbe. See on kindel vahend pikaldase ja peaaegu ravimatu mürgistuse saamiseks. Bontš-Brujevitš haigestus raskesti, kuid kõik lõppes siiski õnnelikult.

Teadiane tundis huvi mulle Arktikasse kaasaantava aparatuuri vastu. Me vestlesime temaga ja ta ütles, et Nižni Novgorodi raadiolaboratoorium on lühilainete rakendamise võimaluste niisugusest kontrollimisest väga huvitatud. Esiteks olid lühilained veel *terra incognita* ja teiseks ei olnud üldse teada, kuidas nad käituvad Arktikas, seda enam et ka

Arktika ise oli tollal samasugune tundmatu maa. Riigi teistes osades analoogilisi katseid sooritavale laboratooriumile pakkus see muidugi huvi. Ligikaudu samal ajal pidas Nižni Novgorod peaaegu iga päev regulaarselt sidet Taškendiga. Mõnikord kuuldi midagi, mõnikord mitte, kuid tööd ei katkestatud. Töötati mitmesugustel lainepikkustel. Kõik oli uudis. Sisuliselt oli see suur uurimistöö.

Kui ma Mihhail Aleksandrovitšiga tutvusin, oli ta noor, väga korrektse välimusega, sõjaväelasliku rühiga mees. Seejärel viisid meie teed lahku ja ta kolis Leningradi, kus sai suureks sõbraks Aleksei Nikolajevitš Tolstoiga. Ma mainin seda asjaolu, sest just selle tõttu kohtusime uuesti kümme aastat hiljem, pärast minu tagasitulekut pooluselt.

Me tähistasime naisega parajasti just järjekordset pulmaaastapäeva, kui täiesti ootamatult tuli külla Aleksei Nikolajevitš Tolstoi koos Mihhail Aleksandrovitš Bontš-Brujevitšiga. See oli väga rõõmustav kohtumine. Me istusime kodus ümmarguse laua ääres ja meenutasime seda kauget aega, mil Arktikasse ilmusid tänu Bontš-Brujevitšile esmakordselt lühilained. Aleksei Nikolajevitš kinkis mulle oma «Leiva» pühendusega eksemplari ja väikese hõbedase soolatoosi.

Teine suur teadlane, kellega ma Nižni Novgorodis tutvusin, oli Vladimir Vassiljevitš Tatarinov. Mul on säilinud foto, mis kujutab kõhna pikakasvulist, vuntse ja väikest habet ning vööga pealissärki kandvat meest. Ta seisab lühilainegeneraatori maketi kõrval. Sellisena mäletangi ma seda nõukogude lühilainetehnika silmapaistvat pioneeri.

Tatarinov, nagu niisugustel juhtudel öeldakse, oleks sobinud mulle isaks. Mina olin alles äsja kakskümmend neli aastat vanaks saanud, tema oli neljakümne kaheksa aastane. Ta oli juba tuntud teadlane, kuid minu suureks hämmastuseks rääkis minuga nagu võrdne võrdsega.

Tatarinov, kes tollal oli üks maailma suuremaid antennispetsialiste, viis mu «raadioväljakule». See oli tõepoolest väljak, millel tiheda metsatukana kõrgusid nižninovgorodlaste antennid. Väljaku keskel oli väike puitonn, mida nimetati «raadiosaatjate majaks».

Mulle pakkus sellel ringkäigul kõik huvi. Eriti sügava mulje jättis Vladimir Vassiljevitši konstrueeritud antenn — meie maa esimene paralleelsetest poollainekiirguritest koosneva reflektoriga lühilaineantenn.

Märgates minu vaimustusest poolavatud suud, muutus algul viisakalt, kuid üldiselt karmilt käitunud Vladimir Vassiljevitš mõnevõrra leebemaks. Ta kohendas oma suure ninaloogaga, võidusõidujalgratast meenutavaid näpitsprille

ning meil algas täiesti professionaalne ja seetõttu väga usalduslik jutuajamine.

Ma jutustasin Tatarinovile oma vähestest Arktika-kogemustest. Tema omakorda, süvenedes meid mõlemat huvitavasse teemasse, pillas mõned laused võimalusest saata lühilaineid Kuule ja võtta vastu sealt peegeldunud signaale. Nagu teada, realiseeriti see idee alles ligikaudu veerand sajandit hiljem, kui Tatarinov oli juba surnud.

Võrreldes amatööri mastaapide ja arusaamadega näis mulle raadiolaboratooriumis kõik rusuvalt grandioosne. Nii seadmeid ja aparaate täistuubitud toad kui ka tohutute mastidega katseväljak, seninähtamatute mõõtmetega saatjad ja hiiglasuured generaatorlambid.

Kõige sügavama mulje jätsid siiski vist küll laboratooriumi töötajate eneste kätega loodud raadiolambid. Need olid ainulaadsed nii mõõtmete kui ka kasutusea poolest. Need M. A. Bontš-Brujevitši ja tema kolleegide konstrueeritud lambid töötasid prantsuse lampidest neli-viis korda kauem.

Üks laboratooriumi töötajatest üllatas mind oma noorusega. Ta oli minu eakaaslane — samasugune noormees nagu mina. Vahe oli ainult selles, et tema oli juba jõudnud teha avastuse, mis tõi talle maailmakuulsuse, ja alustada katseid, mis panid aluse uuele suurele teadusharule. Selle noormehe nimi oli Oleg Vladimirovitš Lossev.

Laboratooriumi töötajad, kellega ma jõudsin tutvuda, jutustasid mulle, kuidas oma erialasse armunud Lossev töötas algul lihttöölisena ja siis laborandina. Ta magas tavaliselt laboratooriumi ukse taga trepikojas, all välivoodile laotatud tekk, peal kulunud ja päevinäinud palitu. Koristaja pesi tema pesu ja keetis talle putru — potitäis kolme päeva kohta.

1922. aastal tegi üheksateistkümneaastane teadlane ülemaailmse tähtsusega avastuse. Ta leiutas kristallheterodüüni, mis välismaal kiiresti ristiti «kristadüüniks».

Oleg Vladimirovitš Lossevi töödest kujunes tõkkekihiteooria ja nüüdisaegse pooljuhtide teooria eksperimentaalne põhjendus.

See suurte mõtlike silmadega noormees pühendas lemmikalale kogu oma lühikese elu. Lossev suri ümberpiiratud Leningradis kolmekümne üheksa aasta vanusena sõdurisurma.

Päev lendas päeva järel ja asjatoimetused, mille pärast ma olin Nižni Novgorodi sõitnud, hakkasid pikkamööda

lõpule jõudma. Ühe laboratooriumi nurka seati üles aparatuur, millest pidi saama Arktika esimene lühilaineseade. Umformer hakkas meeldiva bassihäälega undama ja saatja elustus. Süttisid ühtlast valgust heitvad generaatorlambid. Ühtede mõõteriistade osutid seisid nagu paigale naelutatult, teiste omad hüplesid nagu pöörased.

Niisugune lühilaineaparatuur oli iga raadioamatööri imeilus ja täitumatu unistus.

Suurel aluslaual paiknes pealt lahtine kolmelambiline vastuvõtja, mis oli kokku pandud uusima skeemi järgi. Selle vastuvõtja lambid — samuti laboratooriumi uusimad uudistooted — neelasid vapustaval hulgal voolu. Esipaneel oli kahekordne ja mõlemast seinast ulatusid läbi pikendatud reguleerimisnupud. Vastuvõtjat tuli reguleerida silma ja kõrva järgi. Praegu, mitukümmend aastat hiljem, meenub see veteran kui liigutav ja naiivne esiklaps. Ta töötas aga suurepäraselt.

Pärast seda kui ma olin aparatuuri hoolikalt kontrollinud ja temaga ülipõhjalikult tutvunud, hakati teda pakkima ning kaugesse Arhangelskisse saatmiseks ette valmistama. Ärasõiduks hakkasin valmistuma ka mina.

Ma ei viibinud Nižni Novgorodis kuigi kaua ja sealt on mulle jäänud võrdlemisi piiratud hulk mälestusi, kuid sealset raadiolaboratooriumi ja selle imetlusväärseid töötajaid ei unusta ma kunagi. Nižni Novgorodist saadud aparatuuri hoidsin ma nii, nagu oleks see olnud puhtast kullast. Mulle ei andnud seejuures rahu üks mõte: kas ma ikka suudan sooritada seda eksperimenti, mida minult nii väga oodatakse? Seda ootasid inimesed, kes ei sallinud umbkaudsust ega ebatäpsust. Ma pidin neile esitama fakte.

Kui uuesti käia kord juba läbitud teed, siis torkab silma suur hulk üksikasju, mis esimesel korral jäid märkamata. Nüüd oli mul Arhangelskis rohkem aega ja ma vaatasin selles toredas linnas huviga ringi.

Rind hingab elustavat õhku, mis on täis vetikate, tõrvaste köite ja arvukatesse saeveskitesse toodud männipalkide lõhna. Kõik see on nii hea ja ahvatlev, et sa tunned ennast just nagu ümbersündinuna. Lähima nurga taga ootab sind midagi uut ja elu avaneb sinu ees mingisugusest uuest, teistsugusest, harjumatust küljest.

Tänavate, linnaosade ja jõeharude nimedes kõlab kauge minevik: Novgorodskaja, Pomorskaja, Bakaritsa, Kegostrov, Kuznetšihha, Solombala. Räägitakse, et Peeter Esimene olevat siin kord lahtise taeva all balli korraldanud ja muude istumisvõimaluste puudumise tõttu lasknud puhata soovijate

jaoks õled (солома) maha laotada. Kui uskuda legendi, siis sellest tulenebki põhjapoolse äärelinna Solombala nimi, kuid legendide uskumisega tuleb alati olla väga ettevaatlik.

Sõit Solombalasse on pikk. Mööda peatänavat, Pavlin Vinogradovi prospekti, tuleb kaua ja visalt logistada trammiga, kuni see jõuab lõpp-peatusse. Solombalasse pääsemiseks on nüüd veel vaja väikese aurikuga ületada Kuznetšihha.

Ma lähen läbi saeveski territooriumi. Jalge all on saepuru, ümberringi kõrguvad lauavirnad ja kõik kohad on täis kõigis maailma keeltes kirjutatud suitsetamiskeelde. Tõepoolest, suitsetada siin ei tohi: tühine suitsukoni võib põhjustada suure õnnetuse. Ja suitsetada pole tahtmistki. Õhk on nii täis männilõhna, et siin võiks avada kopsusanatooriumi.

Metsamaterjali ei ole Arhangelskis kunagi kokku hoitud. Kaldad on siin kindlustatud laudadega. Niisugune tava on püsinud aastakümneid. Lauad on tumedaks tõmbunud ja sammaldunud ning korrapealt ei saa arugi, et kaldad on puidust. Kui kesklinnas on palju vanu ja uusi kivimaju, siis Solombalas domineerivad puitmajad. Põlvest põlve elavad neis meremeeste, kalurite ja saeveskitööliste perekonnad. Akendel kasvavad geraaniumid ja fuksiad. Mida karmim on loodus, seda rohkem armastavad inimesed kirevaid lilli.

Ka kõnniteed on puidust, paksudest laudadest, kuid neil peab oskama kõndida. Kohati on lauad kõdunenud ja kõnniteedes haigutavad augud, ent see on veel pool häda. Peaasi on hoolega jälgida eespool minejat. Kui too astub mõne laua otsale, siis kerkib teine ots otse sinu nina ees hääletult ja reetlikult õhku nagu klahv. Tagajärjed on seletusetagi selged. Jalakäijate samme ei ole kuulda. Kostab ainult laudade plaksumine.

Solombala keskus on tohutu suur Peetri-aegne hoone, minu teekonna eesmärk. Selle hoone seinad sarnanevad kindlusemüüridega. Aknaaugud meenutavad seinte määratu paksuse tõttu koridore ja lasevad sisse vähe valgust. Isegi palaval suvepäeval valitseb siin hämarus ja jahedus. Hollandi ahjud on ehitatud metsamassiivide ammendamatust arvestades, mitmete meremehepõlvkondade jalad on treppide kiviastmed ja mustrilised malmplatvormid läikivaks poleerinud.

Hoone fassaad on pööratud jõe poole. Kai ääres seisavad hüdrograafialaevad ning hoone ja kalda vahel on sadama territoorium. Isegi selles hoones paikneva asutuse nimes tundub virmaliste, tormide ja eksootika hõngu. See on «Ube-

kosever» — Põhjameredel Laevaliikluse Ohutuse Tagamise Valitsus.

Nižni Novgorodist kaasatoodud raadiosaatja oli nii hästi ja kindlalt merereisiks pakitud, et ma ei tahtnud teda üldse välja võtta. Teda oli hoolikalt katsetatud ja tema töökindlus ei tekitanud kahtlust. Vastuvõtjat aga oli vaja kontrollida.

Valitsuses, kus oli palju sidespetsialiste, levis kähku kuuldus, et Matotškin Šari polaarjaama viiakse mingisugune huvitav kast, vist uus raadiovastuvõtja.

Isegi kogenud radistid teadsid tollal lühilainetest ligikaudu niisama palju kui tänapäeva keskmine kodanik aatomipommi valmistamise tehnoloogiast.

Vastuvõtja tuli lahti pakkida ja ühte tuppa üles seada. See tekitas mõningat ärevust (äkki on ta teel viga saanud?). Rühm vanu radiste silmitses seninähtamatut imeriista vaikides ja halvakspanevalt.

Ei saa öelda, et uue jõu demonstratsioon kujunes veenvaks. Eetris töötavaid amatööre oli tollal veel võrdlemisi vähe, ja kui ma vastuvõtja sisse lülitasin, ei sattunud ma just nagu kiuste mitte ühelegi jaamale. Veteranid vahetasid pilke ja muigasid paljutähendavalt. Noormees, kes vahutava suuga kiitis lühilaineid ja ööbikuna laulis nende suurest tulevikust, ei äratanud vanades radistides ilmselt usaldust, samuti nagu ka aparaat, mida neile demonstreeriti . . .

Tõeline raadiovastuvõtja oli tingimata massiivsete eboniitpaneelidega kast. Tema reguleerimisnupud olid niisugused, et neid suutis pöörata ainult tugev täiskasvanud mees.

Aga see? Mingisugune kerglane traatide ja poolide segadik, mida tuli reguleerida hinge kinni hoides, delikaatselt kahe sõrmega nuppe pöörates. Ei, ei. Õige asi see ei olnud . . .

Ma jätsin neile arvatavasti aferisti mulje ja kogu lühilainesidet pidasid nad avantüüriks, mis ei olnud krossigi väärt.

Vastuvõtja aga vaikis samal ajal tähendusrikkalt. Ta oli korras, parajasti lihtsalt ei töötanud ükski lühilainejaam. Kehtis nõndanimetatud demonstratsiooniseadus, mille järgi kõik läheb suurepäraselt, kuni käivad ettevalmistustööd, ja tingimata midagi juhtub, niipea kui algab tulemuste demonstreerimine.

Et pärast seda äpardust meelt lahutada, sõitsin linna, kuid ei leidnud ka sealt midagi lohutavat. Linnapargi kõrval väljakul seisis langevarjutorn. Tõsi küll, sealt ei lubatud alla hüpata kaugeltki mitte kõigil. Seda lõbu keelasid torni pere-

mehed lastele, ebakaines olekus viibivatele ja valimisõigusest ilmajäetud isikutele.

Tunnistan, et isegi kui mul oleks kaasas olnud kõiki õigusi tõendav dokument, oleksin ma vaevalt kohalike osoaviahimlaste ehitist kasutanud. Mul ei olnud hüppamistuju. Kõik mu mõtted olid toas, kus vaikis mu lühilainevastuvõtja.

Kui ma tagasi jõudsin, oli vastuvõtja oma inetust käitumisest aru saanud ja hakkas tööle. Kuid oli juba hilja. Esimene mulje oli kujunenud kogu selle idee suhtes ebasoodsaks . . .

Algas sõit Novaja Zemljale. Elav liiklus peamisel laevasõiduteel Maimaksal, kollane vesi Severnaja Dvina suudmes, erepunane tulelaev «Sotsiaaldemokraat» — kõik see oli juba tuttav. Teist korda läbitav tee tundub alati olevat lühem. Ma ei jõudnud veel ümbergi vaadata, kui juba olime Novaja Zemljal.

Mitu päeva kestis mahalaadimine. Kaldale kerkisid laudade, kastide ja heinapallide virnad. Eeskirjade järgi pidi laeva meeskond lasti toimetama kuivale maale, kuid see oli muidugi suhteline asi. Lai kivine, kuivade vetikatega kaetud maariba kõrge künkliku kalda all andis selgesti mõista, et korraliku tormi ajal jääb kogu laadung vee alla. Meil tuli rutata tema äravedamisega.

Nagu eelmisel korral, nii oli meid ka nüüd üksteist. Meil oli vaja kohale toimetada kümned tonnid kõikvõimalikku kraami. Transpordivõimalused ei olnud kuigi hiilgavad. Meie ainus hobune, kelle kogu väärtus seisnes selles, et ta oli kõigist maailma hobustest kõige põhjapoolsem, tiris suure vaevaga pöiki ülesmäge käru, millele olid laotud kerged kastid. Meie lükkasime käru tagant ja viisime rasked kastid ise seljaga üles.

Meil oli ka kitsarööpmeline raudtee. Me laadisime vagoneti laudu täis. Kui korduvad hõiked olid kinnitanud koorma valmisolekut, alustas keegi nähtamatu isik künka taga vintsi väntamist, tross tõmbus pingule ja igast küljest tõugatav vagonett hakkas mäkke roomama.

Jõudis kätte viimane päev. Laev alustas teekonda Arhangelskisse. Pärast hüvastijättu meremeestega ja viimaseid käepigistusi ulatati meie paati kõiki ettevaatusabinõusid rakendades, nii-öelda käest kätte see, mis oli minu jaoks kõige väärtuslikum — uus raadiosaatja.

Kostis ankrut tõstva peli tuttav lõgin, laev hakkas pikkamööda liikuma, eemaldus ja jäi üha väiksemaks. Hüvastijätuviled ning mõned vintpüssipaugud jätsid väheveenva

ja üksildase mulje. Veel mõned minutid ja laev kadus neeme taha. Teine talvitus oli alanud.

Augustikuu õhtu oli hall ja külm. Vattpüksid ja -kuued ei tundunud hoopiski mitte ülearused. Laia lehtrina suundus itta Matotškin Šar. Selle põhjakaldalt oli hästi näha kõrgete lumiste mäetippudega lõunasaar ja vasakul pool silmapiiril Kara meri.

Tuul vaibus. Meri hingas laisalt. Väikesed lained veeretasid krigisevat kruusa. Me tõmbasime paadi nina kaldale ning läksime päevatööst ja hüvastijätuärevusest väsinutena õhtust sööma. Raadiosaatja kast jäi paati (see oli muidugi kergemeelsus). Sööming toimus avaras ühistoas vahariidega kaetud laua ääres (kellel oli lossimistööde ajal aega laudlinaga jännata!).

Eine lähenes lõpule. Lauale ilmusid teekruusid. Lambivalgus muutus tubakasuitsust hämaraks. Saabus õnnis puhketund. Ja äkki lõikus sellesse rahulikku õhkkonda uksest sissetormanud koka karjatus:

«Paat läheb ära!»

Me hüppasime püsti, nagu oleksime kõrvetada saanud. Uksel tekkis ummik. Minut hiljem sööstsime kõik üheteistkümnekesi mööda kive alla randa. Lugu oli räbal. Meie õhtusöögi ajal oli alanud tõus. Vesi oli paadi kaldast lahti tõstnud, nüüd oli ta juba umbes kahekümne meetri kaugusel ja suundus rahulikult õõtsudes avamere poole.

Meie ainus paat! Vastuvõtja! Saatja! Kõik on mokas. Kõik plaanid lähevad kuradile...

Teadus väidab, et inimese tegutsemismehhanism on keeruline: silm näeb, ajus hakkab midagi liikuma... Alles pärast mõningat bürokraatlikku viivitust annab aju närvisüsteemile korralduse ja inimene alustab tegutsemist.

Kuid mõnikord tuleb ette ka teine, välkkiire variant, mille puhul inimene tegutseb instinktiivselt, raiskamata sekundi murdosagi. Sel juhul ainult silm näeb ja tegevus järgneb otsekohe, ilma igasuguste vahepealsete instantsideta. Ka minu silm nägi kõik, kuid aju liigutada ei olnud enam aega. Ja kui mu aju olekski tööle hakanud, siis oleks olukord kujunenud märksa halvemaks. Sel juhul ei oleks ma toiminud nii, nagu tegelikult toimisin.

Koos kõigi teistega nõlvakust alla tormates rebisin millelegi mõtlemata vattkuue seljast. Me jooksime nüüd juba mööda krigisevat kruusa. Ees oli vesi. Ma tõmbasin välkkiirelt jalast avarad ärakantud saapad, viskasin elegantsete liigutustega eemale jalarätid ja sööstsin hooga vette.

Esimene mulje oli vapustav. Raske on sellest jutustada,

seda peab ise tundma. Samasugune tunne on arvatavasti inimesel, kes kukub keeva vette. Külm kõrvetas mind. Vee temperatuur oli umbes seitse kraadi. Ma hakkasin energiliselt paadi poole ujuma — see oli ainus, mis mul teha jäi. Kaldalt kostvad julgustushüüded vaheldusid tasuta nõuannetega, mille puuduse üle polnud põhjust kaevata. Kuid lainud ei olnud aega nõuandeid kuulata.

Sõnad «mul oli külm» ei ütle midagi. Külm tungis sõna otseses mõttes üdini.

Seal see õnnetu paat oligi. Pardale oli kõige kergem ja mugavam ronida ahtrist. Kõige kergem, kuid mitte kerge. Vattpüksid olid märjaks saanud ja kaalusid vähemalt puuda. Suurivaevu veeretasin enese paati. Aerude paikapanek oli minuti töö ja ma hakkasin kalda poole sõudma.

Ovalsioone ma ootama ei jäänud. Puudaraskuste pükstega paljajatu mööda kive jooksmisest ei tulnud midagi välja ning veesojadega saare kivist pinda niisutades sammusin ma väärikalt majja.

Ihuevõitu ülem ületas iseennast ja andis soojenduseks välja pudeli konjakit. Mul aidati otsekohe niihästi riideid vahetada kui ka konjakit juua. Ma olin päevakangelane.

Järgmisel päeval algas eelmise talvituse ajast hästi tuttav töö. Vahepeal oli üsna vähe muutunud. Nagu varem, nii olid talvituspaigas ka nüüd suur maja, kaks ladu, magnetpaviljon ja nõlvakul väike saun. Veidi eemal seisis raadiojaama hoone.

Juba kaugelt paistsid silma kaks tohutu suurt masti. Niisuguseid maste püstitati raadioside koidikul. Kolm peaaegu haardejämedust palki, mis olid omavahel pikkade poltidega ühendatud, sirutusid kuuekümnemeetrisse kõrgusse. Maste kolmes tasapinnas ülalhoidvad käsivarrejämedused terasvandid, lapsepeasuurused isolaatorid — kõik need olid kvaliteetsed ja fundamentaalsed, kuid kohutavalt kohmakad.

Ühe kolmandiku raadiojaama hoonest hõivas aparaadiruum, kaks kolmandikku masinaruum. Juurdeehitises paiknes suur akupatarei. Viiekilovatine saatja seisis keset aparaadiruumi. See oli sädeaparaat ja viiekilovatisest võimsusest hoolimata ei ületanud tema tegevusraadius kolme-neljasada kilomeetrit. Lihtsamalt öeldult oli tema abil võimalik ühendust pidada ainult Jugorski Šariga, mitte kaugemate jaamadega.

Saatja töölepanek oli omaette sündmus. Pärast mehaanikule märkuandvat kellahelinat algas kõrvalruumis mootori käivitamine. Suruõhuga opereerides ja osavasti takti hoides pidi mehaanik mootorile vajalikud tuurid andma. Mõnikord

ei õnnestunud see otsekohe. Suruõhk lõppes, kuid mootor ei läinud käima. Siis korraldati häire: kõik jätsid oma töö sinnapaika, ruttasid masinaruumi ning haakisid ennast kärbestena suure hooratta ja veorihma külge. Ühiste jõupingutustega pandi mootor tööle. Sahisedes ja plaksudes hakkas liikuma rihm, süttis kontroll-lamp. Lastes kõrvust mööda ebasündsad märkused, avaldas higine mehaanik tänu abi eest.

Nüüd tuli minu järjekord: ma nihutasin ettevaatlikult käivitusreostaadi käepidet ning vihase elevandina või ninasarvikuna pasundades alustas tööd viiekilovatine umformer. Reostaadi käepidet tuli liigutada kannatlikult ja ruttamata. Kiirustamisel oleksid võinud olla kurvad tagajärjed.

Kõik see tegi meie töö väga keerukaks ning vähendas suuresti tema väärtust. Navigatsioonihooajal püüdsid meiega ühendust saada üheaegselt mitu laeva. Oma aparatuuri piiratud võimalustega käsist ja jalust seotuna ei saanud me neile küllalt kiiresti vastata. Ka vastuvõtja ei teinud mingit rõõmu — ikka needsamad kolossaalsed eboniitplaadid, ikka seesama kristalldetektor.

Mürisev, kogu maja vibreerima panev mootor, undav umformer, tohutu suured mastid ja vedruga varustatud kivike — see oli kära ja müraga raadiolaineid eetrisse saatev Matotškin Šari polaarjaam.

Isegi parimal juhul kulus aparatuuri käikulaskmiseks vähemalt viis minutit ja kogu see jahmerdamine, nagu juba öeldud, ei võimaldanud raadiolaineid saata kaugemale kui nelisada kilomeetrit. Meile oli muidugi teada, et teoreetiliselt ei olnud raadiosidel mingeid piire, kuid seni, kuni naaberjaamade radistid kuulasid meid detektorvastuvõtjatega, olid piirid tegelikult olemas ega asunud meist kuigi kaugel. Niisugune oli tolleaegne raadiosidetehnika.

Nüüd aga oli selle auväärse ja raadioside alal epohhi loonud aparatuuri kõrvale ilmunud uus. Laual seisis väike saatja. Tema tegevusraadius oli vana aparaadi omast märksa suurem, kuid talle piisas kolmkümmend kolm korda väiksemast võimsusest. Viis kilovatti ja sada viiskümmend vatti. See võrdlus andis põhjust järelemõtlemiseks. Vana eboniitkasti kõrval seisis ka uus elegantne lühilainevastuvõtja.

Mu talvituskaaslased ei tundnud raadiotehnika vastu huvi. Algul püüdsin ma neid valgustada, varsti aga loobusin sellest. Pärast seda kui kõik oli paigaldatud ja kontrollitud, eelistasin seetõttu tegutseda üksinduses.

Saabusid minutid, mis olid mõttes juba palju kordi läbi elatud. Minutid, millele olid eelnenud kuud täis muret, äre-

vust, askeldusi ja ebameeldivaid jutuajamisi inimestega, kes igaks juhuks ütlesid «ei». Nüüd oli kõik see seljataga.

Aga missugused olid tulemused? Veel mitte keegi ei olnud siin lühilaineid vastu võtnud. Mitte keegi ei olnud neid Arktikast välja saatnud.

Aeglaselt pöörasin ma vastuvõtja nuppe, hoolikalt kuulates taimeala läbi. Kilrkõnet vadistasid riiklikud raadiojaamad. Hollandist tuli kerget muusikat. Väga kena, kuid mitte seda ei nõud mul tarvis. Vaja oli leida koht, kuhu olid trobikonda kogunenud amatöörid.

Vastuvõtja töötas suurepäraselt. Kartus, et Arktika atmosfäär on eriline ega lase lühilaineid läbi, hajus silmapilkselt.

Hagu võis oodata, kulus raadioamatööride otsimiseks vaid aega. Lõpuks olid entusiastid leitud. Pärast tööpäeva kitsuga õhtust söönud, ruttavad nad naiste ja teiste kodakondsete halvakspanevatest pilkudest ning kõigest muust hoolimata omatehtud saatjate ja vastuvõtjate juurde. Amatöörid istuvad seal hiiise ööni, kuulavad, saadavad kutsungit ja kuulavad jälle. Nad teavad, et samasugused maniakid istuvad kõigis maakera kolgastes. Nende kõigi kohtumispaik on maailmaeeter ja kohtumised on mõnikord üsnagi igatsamatud. Eriti suur nõudmine valitseb eksootika järele. Tore on kodus istudes kinni püüda Tulemaa, Tasmaania või mõni korallsaar.

Arktika esimesest lühilaineraadiojaamast pidi kahtlemata saama amatööride innuka jahi objekt. Jaama kutsung tuli mul enesel välja mõelda. Matotškin Šari ametlikku kutsungit ei olnud võimalik kasutada, sest lühilaineseade oli eksperimentaalne ega olnud kusagil registreeritud. Ma otsustasin kutsungiks võtta tähed PGO — polaar-geofüüsikaobservatoorium.

«Kõigile, kõigile, kõigile — siin PGO, kes mind kuuleb, vastake!»

Kõik töötas suurepäraselt, jaamad olid kuuldavad, jäi vaid kannatlikult oodata. Kuid esimene vastus viibis. Alles pärast mitut väljakutset kuulsin oma kutsungit. Keegi kutsus mind. Eksitust olla ei saanud, kutsung oli PGO, kuid kuuldavus oli armetult halb.

Rõõmu pärast sattusin nii suurde ärevusse, et võtsin vastu ainult poole oma partneri kutsungist. Selle kinnipüütud jupi järgi võis aru saada, et tegemist oli nõukogude raadioamatööriga. Ent kui kaua ma teda teadasaadud kahte tähte kasutades ka ei kutsunud, ei vastanud ta enam. Küll oli kahju! Esimene vasikas läks aia taha.

Kuid ma tundsin siiski, et olen kohustatud selle pooleldi äratuntud partneri üles otsima. Asi ei piirdunud siin ju raadioamatööri tavalise huviga. Küsimus seisnes Arktika esimeses lühilaineraadiosides. Tarvis oli rakendada kõik jõupingutused selle esimese partneri leidmiseks.

Ma saatsin radiogrammi raadioajakirja toimetusse. Jutustanud kõigest toimunust, palusin otsinguteks abi. Nädala pärast tuli vastus. Toimetus teatas, et minu vestluskaaslane oli Bakuu raadioamatöör.

Ega's midagi! See oli hea ja innustav algus: Novaja Zemlja — Bakuu!

Õhtuti «sukeldusin» ma eetrisse ja varsti oli mul kõigis Euroopa riikides suur hulk tuttavaid. Kordusühenduste puhul vestlesime juba nagu vanad sõbrad. Amatööridel oli huvitav sidet pidada jaamaga, mis tollal oli maailma põhjapoolseim. Minu järele valitses suur nõudmine. Jutuajamisi abstraktsetel teemadel ei olnud ette nähtud. Me teatasime vastastikku põhiandmed kuuldavusest, saatja võimsusest ja oma asukohast.

Kõik saadud ühendused märkisin ma Nižni Novgorodi raadiolaboratooriumi jaoks hoolikalt vihikusse ja materjali lühilainete levimisest Arktikas kogunes üha rohkem, Pool aastat hiljem alustas tegevust Dicksoni saare lühilainejaam. Dicksoni radistid palusid mul kuulata nende omatehtud amatöörsaatjat. Selle võimsus oli kõigest kümme vatti.

Meie read täienesid!

Ma tervitasin kaugeid sõpru palavalt. Me vestlesime kaua ja tundsime rõõmu välkkiirete vastuste üle. Ei siin ega seal olnud enam vaja käivitada kogukaid mootoreid. Jaama töölepanekuks piisas mõnest sekundist. Rahul olime meie, radistid, ja eriti rahul olid mehaanikud. Nüüd võisid nad rahulikult puhata: me tulime ilma nendeta toime.

Regulaarne lühilaineraadioside Dicksoni saarega pakkus väga suurt huvi. Ja ehkki see ei kuulunud meie otsesete teenistuskohustuste hulka, pidasime omaenese kehtestatud ühendusaegadest täpselt kinni ning meil oli korduvaid ühendusi paljude nõukogude lühilaineamatööridega. Aega selleks jätkus: polaaröö oli pikk . . .

Polaaröö ajal tekkis raadiojaama hoone ümber katusest kõrgemale ulatuv lumehang. Hange ja maja vahel oli koridor, milles tugeva tuule ajal oli erakordselt ebamugav liikuda. Lumi möllas siin pööraselt, nagu aerodünaamilises torus. Taskud, nägu, vildikud — kõik olid mõne sekundiga täis ülipeent lund. Ent kui tore oli see-eest vaikne kuuvalge öö! Kahe sammu kaugusel uksest algasid järsud astmed, mis

olid pärast hiljutist tormi lumme raiutud. Täissuitsetatud sparaaturiruumis veedetud pikkade tundide järel oli hea hingata pakaselist õhku. Kallas laskus laugelt väina äärde. Ümbrajast olid näha ainult katus ja korstnad. Kaugete mägede kuuvalguses helendavad tipud, kuristike mustad tühikud, vehklevad virmalised ja kümnete kilomeetriteni ulatuv nähtavus — kõik see sarnanes pigemini luksusliku operilavastuse dekoratsiooniga kui ehtsa loodusega.

Sellesse siravasse kaugusse lendavad mu raadiolained. Moskva raadioamatöör, kellega ma äsja vestlesin, helistab telefoniliselt just praegu mu emale ja annab edasi mu tervitused.

Pariisi raadioamatöör päris pikalt ja laialt, kas meil on siin lumi maas, kas on külm ja millega me tegeleme. Praegu on arvatavasti kogu perekond pariislase ümber koos ja kuulab tema jutustust ühendusest maailma kõige põhjapoolsema raadiojaamaga.

Kõnelusid polaaröö pikad kuud ja saabus kevad. Ma saatsin ettekanded asetleidnud kaugühenduste kohta Arhangelski valitsusse ja Nižni Novgorodi raadiolaboratooriumi. Erilist tunnustust ja vaimustust ei ole ülemustelt kaugeltki mitte alati oodata. Meenutades valvsat, mõnel juhul isegi jäusa vaenulikku suhtumist lühilainesidesse, ei oodanud seda ka mina.

Kõu ettekanded loeti ja arutati Arhangelskis läbi ning muidugi leidus seal arukaid ja algatusvõimelisi mehi, kes ehitasid lühilainesaatja. Radiogramm, milles paluti kuulata uut jaama ja luua sellega side, oli minu jaoks parim autasu. Sellest raadiojaamast sai minu teine alaline partner ja kõik teenistusahased radiogrammid läksid nüüd otse Arhangelskisse, ilma et neid oleks enam vaja olnud Jugorski Šari vahejaamas töödelda.

Saate ja vastuvõtu märgatav kiirenemine, kütuse kokkuhoid nihkesti meil kui ka Jugorski Šaris — need olid tolleaegse uusima tehnika rakendamise esimesed käegakatsutavad tulemused. Nõnda ilmusid Arktikasse rohkem kui nelikümmend aastat tagasi lühilained ja ma olen uhke selle üle, et mõningat osa etendasin nende ilmumises ka mina.

PUNALIPP FRANZ JOSEPHI MAA KOHAL

Jälle Roždestvenski bulvar. Diplomaatilised raskused Kaug-Põhjas. Ekspeditsioon Franz Josephi maale. Ekspeditsiooni ülema Otto Juljevitš Schmidti eriõigused. Kiri Arktika Uurimise Instituuti. Niisugune oli professor Samoilovitš. Jäälõhkuja ajaloost. Esimene kohtumine Schmidtiga. Suur triumviraat. Professor Vize avastus. Vahva sõdur Švejk ja tema keisri maa. Pimesoolepõletik. Kapten Voronin. Seitse julget. Arktika räägib Antarktikaga. Jaht Franz Josephi maal. Vize saar. Ma tahan poolusele!

Ma ei tea miks, kuid Moskva Roždestvenski bulvariga on seoses mitmed minu elu sündmused. Selle bulvari majja nr. 15 viisid mind 1918. aastal kriminalistid lubamatute relvamahhinatsioonide tõttu. Naabermajast, mis kandis numbrit 17, algas 1927. aastal minu teekond Nižni Novgorodi laboratooriumi ja sealt edasi Matotškin Šari polaarjaama. Seepärast ei imestanud ma põrmugi, kui ka minu retk Franz Josephi maale sai alguse just siit, Roždestvenski bulvarilt.

See juhtus mõnevõrra ootamatult Georgi Davõdovitš Krassinski korteris. Krassinski oli väga intelligentne mees, endine elukutseline revolutsionäär, suur Arktika-tundja ja silmapaistev polaaruurija. Tema juures külas viibides ja teed juues kuulsin ma esmakordselt ekspeditsioonist, mis kavatseti saata Franz Josephi maale.

Ma läksin põlema. Ekspeditsioon tõotas tulla mitmes suhtes huvitav, eelkõige seetõttu, et üheaegselt nõudsid lahendamist üksteisest hoopis erinevad, teadusliku uurimistöö ja diplomaatia valdkonda kuuluvad ülesanded. Niisugune ootamatu kontrast seletus sellega, et Esimese maailmasõja, kodu-

sõja ning nepi ajal tegeldi Arktikaga vähe. Selle jaoks polnud aega. Ja kinnitades igivana tõde, et loodus ei salli tühjust, alustasid Nõukogude Kaug-Põhjas aktiivset tegevust ameeriklased.

Wrangeli saarele ilmus rühm kanadalasi. Tekkis oht, et kutsumatud külalised «harjuvad» Nõukogude saarega, jäävad sinna elama ja see kutsub esile ebasoovitavaid tagajärgi. Mida teha? Ekspeditsioon, mida juhtis hüdrograaf B. V. Davõdov, viis 1924. aastal kanadalased Wrangeli saarelt ära ja toimetas nad Vladivostokki.

15. aprillil 1926 kuulutas Nõukogude valitsus kõik meie Euroopa ja Aasia rannikust põhja pool idapikkuse 32°4′35″ ja läänepikkuse 168°49′30″ vahel avastatud ja edaspidi avastatavad maad Nõukogude Liidu territooriumi osaks. See dekreet hõlmas tohutu suure kolmnurka, mille aluse moodustas Nõukogude Liidu põhjarannik. Kolmnurga idakülg oli Beringi väina poolitav meridiaan, läänekülg Rõbatši poolsaart läbiv meridiaan.

Enda selliste juhtudel kombeks, saatis NSV Liidu Välisasjade Rahvakomissariaat kõigi asjast huvitatud riikide valitsustele noodid. Nendele reageeriti kas täieliku vaikimisega või teadaandega, et see ja see valitsus reserveerib oma arvamuse Nõukogude Liidu noodis käsitletud küsimuses. Niisuguses keerulises olukorras tuli dokumente kinnitada reaalsete tegudega. Nõnda tekkiski Franz Josephi maale ekspeditsiooni saatmise idee.

Ekspeditsiooni ülemaks määrati Otto Juljevitš Schmidt. Oma esimesel Arktika-retkel ei olnud Schmidt ainuüksi nõukogude teadlaste ja meremeeste grupi juht, vaid ühtlasi ka Nõukogude valitsuse täievoliline esindaja, kel olid laialdased eriõigused (näiteks õigus anda välismaalastele viisasid ja luba ajutiseks saarestikus viibimiseks).

Ekspeditsioon tõotas tulla väga huvitav. Georgi Davõdovitš Krassinski nõuandel saatsin ma otsekohe kirja Leningradis asuva Arktika Uurimise Instituudi direktorile Rudolf Lazarevitš Samoilovitšile. Rudolf Lazarevitšiga tutvusin ma Novaja Zemljal talvitades. Ja see tutvus jäi mulle kauaks meelde . . .

Ükskord popsutas (teisiti on selle kohta raske öelda) meie Matotškin Šari polaarjaama mingisugune mootorpaat. Selle paadikese kinnine ruum oli nii väike, et seda ei olnud isegi sobiv kajutiks nimetada. Selles ruumis ei olnud võimalik täies pikkuses püsti seista. Mootor oli enam-vähem korralik, raadiosidet polnud mingisugust. Kuid kõigest hoolimata tegi see vilets laevuke tiiru ümber karmi Novaja Zemlja. Tema

meeskonnas oli kõigest kolm-neli meest. Ekspeditsiooni ülem oli Samoilovitš.

Rudolf Lazarevitš jättis mulle sügava mulje. Ta oli pikka kasvu ja maadleja kehaehitusega. Jõud oli tal tohutu. Tema pea oli paljas nagu piljardikuul: juuste jäänused olid ülihoolikalt habemenoaga maha aetud. Suured ümmargused prillid olid väga tugevad. Ta oli erakordselt tark, suurepärase pehme iseloomuga mees.

Samoilovitš oli paljude arktiliste ettevõtmiste algataja. Retk mootorpaadil Novaja Zemljale ei olnud tema jaoks midagi erakordset. 1912. aastal sõitsid geoloog Russanov ja mäeinsener Samoilovitš «Herkulese»-nimelise väikese laevaga Teravmägedele. Nad otsisid sealt kivisütt ja nende otsinguid kroonis edu. Praegu kuuluvad Teravmäed Norrale, kuid seilest hoolimata toodab seal paar tuhat nõukogude kaevurit kontsessiooni põhjal kivisütt, mille kunagi avastasid Russanov ja Samoilovitš.

1920. aastal organiseeris Samoilovitš ühe esimestest Nõukogude Arktika-asutustest. Sellel oli väga tagasihoidlik nimi — Kõrgema Rahvamajandusnõukogu juures asuv Teaduslik-Tööndusliк Arktika-ekspeditsioon. Hiljem kujunes sellest välja Arktika Uurimise Instituut.

Samoilovitš töötas pidevalt ja otsis pidevalt uut. 1929. aastal, kui ta tegeles Franz Josephi maale saadetava ekspeditsiooni ettevalmistamisega, oli ta juba maailmakuulus polaaruurija. Tema autoriteeti aitasid suuresti tugevdada 1928. aasta tormilised sündmused Arktikas. Tol aastal toimus seal katastroof, mis vapustas kogu inimkonda. Hukkus Umberto Nobile õhulaev «Italia». Nobile ekspeditsiooni liikmete päästmisest kujunes rahvusvaheline üritus. Selles osalesid ka nõukogude polaaruurijad. Kadunuid saadeti otsima Nõukogude jäälõhkujad «Krassin», «Malõgin» ja (seda teatakse palju vähem) «Sedov». «Krassini» ekspeditsiooni juhtis Rudolf Lazarevitš Samoilovitš, «Malõgini» ekspeditsiooni Vladimir Juljevitš Vize — mees, kes suuresti mõjustas minu edasist Arktika-saatust ja kellest ma lähemalt jutustan veidi hiljem.

Tehes kokkuvõtet Nobile ja tema kaaslaste päästmise ekspeditsioonist, kirjutas M. L. Samoilovitš: ««Krassini» retk tõestas vaieldamatult, et jäälõhkuja abil on võimalik läbida niisugust polaarjääd, mis iga teise laeva jaoks on täiesti läbimatu.» Selle järelduse alusel organiseeritigi retk Franz Josephi maale. Kasutada otsustati jäälõhkujat «Sedov», mis 1928. aastal oli uurinud seda piirkonda seoses õhulaeva «Italia» meeskonna liikmete otsimisega.

Aurujäälõhkuja «Sedov» biograafia, õigemini tema teenistusaluga Vene laevastikus sai alguse Esimese maailmasõja ajal. Et tagada mürskude ja muu sõjavarustuse aastaringset veidu Murmanski ja Arhangelski sadamate kaudu, ostis tsaarivalitsus Inglismaalt kolm aurujäälõhkujat. Need olid head, tugevad ja mitte just eriti suured laevad, millest igaüks kirjutas oma huvitavad leheküljed Nõukogude Arktika ajalukku. Kuid ehkki need laevad olid ehitatud Inglismaa tehastes, põlvnesid nad Venemaalt, sest jäälõhkuja ajalugu algas 1864. aastal, mil Kroonlinna kaupmees Britnev lõikas maha oma auriku «Pilot» vöörist ning andis sellega laevale võimaluse jääle tõusta ning seda oma raskusega katki murda. Erinevalt teistest leiduritest, kes püüdsid jääd purustada mitmesuguste loogiseadeldistega ja muu selletaolisega, tabanuks Britnev ülesande kõige efektiivsemalt ning minimaalsete konstruktiivsete raskustega. Pole ime, et tema jäälõhkuja kuulsus levis kiiresti üle kogu Euroopa. 1871. aastal, kui erakordselt karm talv sulges sissepääsu mõnedesse Euroopa sadamatesse, sõitsid sakslased Venemaale ning hankisid Britnevilt jäälõhkuja ehitamiseks vajalikud joonised ja kõik muud andmed. Nõnda hakati ehitama uut tüüpi laevu, mis etendasid olulist osa Arktika hõlvamises.

Admiral S. O. Makarovi algatusel ehitati võimas jäälõhkuja «Jermak», mis 1899. aastal sooritas oma kuulsa uurimisretke Arktikasse. Sellel retkel saadud kogemused ajendasidki kolme jäälõhkuja ostmist inglastelt (neile laevadele pandi hiljem nimeks «Georgi Sedov», «Aleksandr Sibirjakov» ja «Vladimir Russanov»).

Sellise oli lühidalt eellugu, mis tingis jäälõhkuja «Georgi Sedov» valimise Arktikasse, Franz Josephi maale tungimiseks.

Kiri Samoilovitšile ei jäänud vastuseta. Minu kandidatuur tunnistati sobivaks. Ma sõitsin Leningradi ja läksin koos oma tulevaste talvituskaaslastega Vassili saare Sjezdovskaja liinile, kus asus Arktika Uurimise Instituut. Selleks ajaks kui meid oli instituuti kutsutud, saabus sinna ka Otto Juljevitš Schmidt.

Esimene kohtumine Schmidtiga jättis sügava mulje. Tuppa astus erakordse välimusega mees. Ta kandis tohutu suurt täishabet, tema juuksed olid lopsakad, üle pea kammitud. Tal olid meeldejäävad näojooned ja eriti silmad — targad hallid silmad, mis olid suutelised omandama kümneid varjundeid. Tarvitses vaid Schmidtil tuppa astuda, kui otsekohe tekkis tunne, et see mees teab kõik, saab kõigest aru ja oskab kõike.

Meiega rääkis Schmidt nagu võrdsetega. Ka meie käitusime täiesti sundimatult, kuid ma arvan mitte eksivat, kui ütlen, et sisemiselt värisesime kõik ja tundsime argust. Jutuajamise käigus ütles Schmidt meile täiesti ametlikult, et meist pidi saama Franz Josephi maale rajatava polaarjaama, maailma põhjapoolseima polaarjaama esimene vahetus.

Ja lõpuks veel üks tutvus — tutvus mehega, kes kuulus kolmanda liikmena meie ekspeditsiooni juhtide suurde triumviraati. See mees oli Vladimir Juljevitš Vize. Kui Rudolf Lazarevitš Samoilovitš oli Arktika praktik, siis Vize oli peen teoreetik. Ta oli kirjutanud Arktikast palju raamatuid ja artikleid ning pannud keset Kara merd suure küsimärgi, mis tähistas oletatava saare asukohta.

Selle küsimärgi ajalugu oli ebatavaline. See sai nähtavasti alguse aastail 1912—1914, mil toimus Brussilovi ekspeditsioon laeval «Svjataja Anna». Jamali poolsaare lähedal jäi «Svjataja Anna» jäässe kinni ja halastamatu triiv hakkas teda põhja poole kandma.

Üksteist meest lahkusid tüürimees Albanovi juhtimisel laevalt ja suundusid lõunasse. See oli traagiline retk. Kakssada kilomeetrit mööda triivivat jääd. Üheteistkümnest mehest jõudsid marsruudi lõpp-punktini, Flora neemeni ainult kaks — tüürimees V. I. Albanov ja madrus A. E. Konrad. Sealt võttis nad kaasa G. J. Sedovi ekspeditsioon ja toimetas nad õnnelikult koju.

Albanov tõi kaasa väljakirjutised «Svjataja Anna» laevapäevikust, laev ise aga kadus jäljetult. Need dokumendid sattusid Vladimir Juljevitš Vize kätte. Uurinud neid hoolikalt, pani Vize küsimärgi ja ennustas veendunult, et seal peab olema saar, saarestik või väga suur madalveeala. Teisiti ei osanud ta seletada mõningaid arusaamatuid nähtusi, mis kaasnesid «Svjataja Anna» triiviga.

Paljudeks aastateks jäi küsimärk kaartidele, sest koht, kuhu Vladimir Juljevitš oli ta paigutanud, asus tavalistest laevasõiduteedest eemal.

Võimalus seda küsimärki lõpuks ometi kõrvaldada (niisugusele võimalusele ta muidugi mõtles) tegi eelseisva ekspeditsiooni Vladimir Juljevitši jaoks eriti ahvatlevaks.

Iseloomustades Vizet kui teoreetikut, ei taha ma hoopiski jätta muljet, et praktika oli sellele teoreetikule võõras. Vladimir Juljevitš oli osa võtnud paljudest retkedest, sealhulgas ka leitnant G. J. Sedovi kuulsast ekspeditsioonist laeval «Svjatoi Foka», mis jõudis ligikaudu samasse piirkonda, kuhu meid pidi viima jäälõhkuja «Sedov», «Sedovi»

pardal tutvusingi ma Vladimir Juljevitš Vizega, ühega nendest vähestest sedovlastest, kes tollal olid veel elus. Ma olin kinolinal näinud filmivõtteid G. J. Sedovi ekspeditsioonist. Kuhugi minevate suusatajate rühmas olin märganud ka tookord veel päris noort Vladimir Juljevitš Vizet.

Me tutvusime palju hiljem, kui Vize oli juba küpses eas. Ta jättis mulle hämmastavalt pehmeloomulise ja, ma ütleksin, isegi mitte intelligentse, vaid üliintelligentse inimese mulje.

Ma pidasin Vladimir Juljevitšist väga lugu ja suhtusin temasse suure aukartusega. Tal oli veidi vimmas, kuivetu keha ja kortsuline nägu. Tema pea järkjärguline hallinemine ei olnud märgatav, sest hallid juuksed segunesid loomulike heledate juustega. Ta rääkis tasa, kuid väga selgelt ega ägestunud kunagi. Temaga oli meeldiv ja hea vestelda. Ehkki siiski oli mul Vizega raske rääkida. Ma sain aru, et teadmist oli väga suure teadlasega, kes mõtles igasugustest tähtsatest asjadest, mina aga olin tegelikult alles poisinolk. Ja see, mis oli minu jaoks huvitav, ei tarvitsenud hoopiski mitte temale huvi pakkuda. Kuid mitte kunagi ei andnud Vize ühelegi vestluskaaslasele tunda oma intellektuaalset ülevalet.

Ma ei saa meie vahekorda nimetada sõpruseks, sest ma rääkisin temaga «hinge kinni hoides», ehkki ta samuti nagu Otto Juljevitš Schmidt käitus inimestega väga lihtsalt. Nad mõlemad rääkisid niihästi akadeemikuga ja tähtsa parteitöötajaga kui ka lihtsa katlakütjaga täiesti ühtemoodi: ühesuguse hääletooniga, ühesuguse miimikaga ja võrdse viisakusega. Ka seda tuleb õppida ja kahjuks mitte kõik ei järgi neid inimestega ühesuguse käitumise reegleid.

Tollest ajast peale pean ma oma õpetajateks kogu seda suurt triumviraati — Otto Juljevitš Schmidti, Rudolf Lazarevitš Samoilovitši ja Vladimir Juljevitš Vizet.

Niisiis Franz Josephi maal! Mu elukompassi nõel näitas seda suunda. Kirjandus ruttas täitma lünki minu ettekujutuses sellest kaugest arktilisest saarestikust. Kuid ärgu lugeja mu agarust üle hinnaku. Ma ei lugenud kaugeltki mitte mingisuguseid tarku teaduslikke teoseid, vaid vene keelde tõlgitud «Vahva sõduri Švejki juhtumisi». Švejki sõbra vabatahtlik Mareki mõtteavaldused meie tulevase talvituspaiga kohta tegid mulle ja mu kaaslastele suurt lõbu!

«See Austria ainuke asumaa võib varustada jääga kogu Euroopat ja on väga tähtis rahvamajanduslik tegur. Selle maa koloniseerimine areneb küll väga aeglaselt, sest osalt

ei taha kolonistid sinna minna, osalt külmuvad nad seal ära. Kuid klimaatiliste tingimuste paranemisega, mille vastu tunnevad suurt huvi kaubandusministeerium ja välisministeerium, on lootust, et suured jääväljad leiavad siiski täielikku ärakasutamist. Mõne hotelli ehitamine tõmbaks sinna kokku hulga turiste. Ja üldse oleks vaja, et jääväljadele rajataks turistide jaoks teed ja jäämägedele maalitaks liiklusmärgid. Ainsaks raskuseks on eskimod, kes takistavad meie kohalike organite tööd . . .»

«Need sellid,» jätkas vabatahtlik, «ei taha kuidagi saksa keelt ära õppida. Haridusministeerium ehitas suurte kulude ja ohvritega neile koolimaja, härra kapral, kusjuures viis ehitajat külmus ära . . .»

«Müürsepad jäid elusse,» pistis Švejk vahele, «sest nad tõmbasid piipu ja said sedasi sooja.»

«Mitte kõik,» seletas vabatahtlik, «kahega läks räbalasti, sest nad unustasid tõmbamise ja piibud kustusid ära, nii et nad tuli jää sisse matta. Kuid viimaks sai jääpankadest ja raudbetoonist kool siiski valmis ja maja seisis väga korralikult püsti, kuid eskimod tegid maja ümber tuled, põletasid jäässe külmunud ja lagunenud kaubalaevade puuosi ning saavutasid, mis tahtsid. Jää, mille peale kool oli ehitatud, sulas ära ja kogu kool vajus merre — koos koolijuhataja ja valitsuse esindajaga, kes pidi järgmisel päeval kooli pidulikul sisseõnnistamisel viibima. Kui valitsuse esindaja oli juba kaelani vees, võis kuulda, kuidas ta karjus: «Jumal, karista Inglismaad!» Nüüd saadetakse sinna arvatavasti sõjavägesid, et nad eskimote hulgas korra majja looksid. Teadagi, nendega on raske sõdida. Kõige rohkem teevad meie vägedele kahju taltsutatud jääkarud.»

Kaasas «Vahva sõduri Švejki juhtumised» — väike punases köites raamat, mille oli hiljuti masstiraažis välja andnud kahekümnendate aastate lõpul ja kolmekümnendate aastate algul populaarne kirjastus «Zif» («Zemlja i Fabrika») —, loksusin ma kaubavagunis. Seltskond oli seal suurepärane: kari sõidukoeri, rühm tulevasi talvituskaaslasi ja mõned Arhangelski spetsialistid, kes pidid osa võtma meie ekspeditsiooni teelesaatmisest. Meil oli kiire. Aega oli jäänud vähe. Et inimesed ja laadung õigeks ajaks pärale jõuaksid, oli meie kaubavagun haagitud reisirongi külge.

Me kihutasime Arhangelski poole rasketes tingimustes. Reisirong sõidab kiiresti, meie vagun oli aga viimane. Me saime tublisti raputada. Rongi lõpus on alati suitsu ja tolmu ning 1929. aasta erakordselt palava suve tõttu hoidsime vaguni mõlemat ust pärani lahti, et inimesed ja koerad ei

tõmbuks. Lühidalt, Arhangelskisse jõudsime äärmiselt räpastena ja vintsutatutena.

Kuid kõik see oleks olnud naljaasi, kui mulle ei oleks kaela langenud veel ühte ebameeldivust. Me sõime oma teekonnal kõikvõimalikku rämpsu. Jõime niihästi piima kui ka viina. Ühesõnaga, meie kaubavagunis joodi kõike peale petrooleumi. Niisugune valimatus ei jäänud tagajärgedeta. Arhangelskisse jõudsin ma üliägeda pimesoolepõletikuga.

Haigla, kuhu ma sattusin, oli väike, kohti oli seal vähe ja meiepärast võeti mind vastu erilise entusiasmita. Mudinud kraabe täitmiseks veidi mu paremat külge, ütles arst:

«Homme teeme täpsemalt kindlaks, mis teil viga on. Kui vaja, siis lõikame!»

Palatites ruumi ei olnud. Mind pandi koridori ja jäeti isegi rõivastamata kurikuulsasse haiglamundrisse — kitlissé ja mütsi peranulat lohisevate sääreotstega aluspükstesse.

Õnneks tuli üks teekaaslasi mind moraalselt toetama:

«Kõik on korras, las teevad operatsiooni! Ära muretse, lasta rahulikult. Otto Juljevitš otsib juba uut radisti.»

Sain sulle elama rahulikult! See teade avaldas hoopis vastupidist mõju. Ja ehkki külg veel valutas, kasutasin ma ära asjaolu, et mind ei olnud jõutud ümber rõivastada, ning läksin meditsiiniasutusest jalga. Järgmisel hommikul tegin näo, mis väljendas äärmist rahu ja heaolu, ning kandsin Otto Juljevitšile ette, et olen täiesti terve ja valmis otsekohe teele asuma.

Mõne päeva pärast sõitis «Sedov» merele. Tema pardal tutvusin veel ühe mehega, kellega mind saatus hiljem korduvalt kokku viis. «Sedovi» kaptenisillal seisis pikakasvuline tuskete vurrudega meremees — Vladimir Ivanovitš Voronin, hiljem «Sibirjakovi» ja «Tšeljuskini» kapten.

Vladimir Ivanovitš oli suurte kogemustega laevajuht. Ta oli päritolult pomoor ning oli läbi käinud kogu tee väikeste pomoorilaevakeste jungast kuni polaarlaevastiku parimate laevade kaptenini. Oma elu jooksul oli ta nii mõndagi näinud. Kodusõja ajal pidi ta peaaegu surma saama, kui Saksa allveelaev piraatlikult ründas aurikut «Fjodor Tšižov», mille tüürimees ta oli. Pärast seda võttis ta osa Kara ekspeditsioonidest. Praami «Anna» pukseeriv aurik «Proletari» vedas tema juhtimisel Obilt Mezenile nisu. 1928. aastal, uurinud Franz Josephi maa lääneosa, võttis Voronin «Sedovil» osa õhulaeva «Italia» meeskonna päästmisest. Polaarjoone taga ringi sõites tegeles «Sedov» tööndusliku jahiga ning püüdis jääkarupoegi, kes müüdi välismaa loomaaedadele.

Vladimir Ivanovitš Voronini vääriline oli vanemabi Juri

Konstantinovitš Hlebnikov, kellest hiljem sai üks tuntumaid nõukogude polaarkapteneid.

Ühesõnaga, niihästi ekspeditsiooni teaduslik kui ka merenduslik juhtimine toimus kõrgel tasemel. Me liikusime enesekindlalt põhja poole, sest jääolud olid suurepärased (Arktikas on teatavasti iga aasta isesugune) ning jää liikumise teaduslik põhjendus, mille professor V. J. Vize aegsasti kapten Voroninile teatavaks tegi, kergendas märksa laeva juhtimist.

Arhangelskist jõudsime Hookeri saareni nädala ajaga. Teel tuli meil ümber läbimatu jää minna. Midagi polnud parata — jää ei olnud muidugi eriti meeldiv, ilma selle takistuseta oleks laeval olnud palju kergem, kuid, nagu ütlesid polaaruurijad, jää oli meie igapäevane leib. Kui poleks olnud jääd, ei oleks meil Arktikas midagi teha olnud.

Jõudnud Franz Josephi maani, heiskas ekspeditsioon Hookeri saarel pidulikult punalipu. Algasid talvituspaiga otsingud.

1929. aasta augustis sisenes jäälõhkuja «Georgi Sedov» Tihhaja lahte. Ragisesid jääpangad, mida laev laiali lükkas. Kõik vahist vabad meeskonnaliikmed ja uue polaarjaama esimese vahetuse seitse meest olid kogunenud reelingu äärde. Ei olnud kuulda tavalist nalja ega naeru. Räägiti poolsosinal. Ei tea, kas summutas hääli udu või said kõik alateadlikult aru, et me olime saabunud kohta, kuhu inimesed olid palju aastaid püüdnud jõuda.

Aurik heitis ankru võimalikult kalda lähedale, et kiirendada lossimist.

Ööpäev läbi oli valge, ööpäev läbi kees töö.

Tund-tunnilt suurenesid kaldal palkide, kastide ja laudade virnad, üheaegselt lossimisega algasid ka ehitustööd. Maailma põhjapoolseim maja kerkis nagu pärmi jõul.

Sedov oli sellele lahele nimeks pannud Tihhaja (Vaikne) arvatavasti tänutäheks selle eest, et tema sealviibimise ajal jää ei liikunud ega rünnanud laeva. Kuid «Sedovi»-nimelise laevaga ei käitunud laht nii nagu omal ajal Sedovi-nimelise mehega. Ta ei olnud hoopiski mitte vaikne. Jää surve tõstis laeva rannakaridele, tavalisest süvisest ligikaudu kuus jalga kõrgemale. Ja pole teada, millega see ohtlik olukord oleks lõppenud, kui poleks olnud meie meremeeste leidlikkust. Ahtritrümmid tehti tühjaks ja last toimetati vööri (kogu kollektiivi uskumatute jõupingutuste hinnaga); ahtritsisternidest pumbati vesi vööritsisternidesse; trossiga tõmmati «Sedov» lähedal asuva jäämäe poole.

Puuseppade brigaad jäi tulevast polaarjaama ehitama,

«Sedovs» aga suundus Briti kanalisse, et uurida arhipelaagi arvukaid saari. Tollal teati Franz Josephi maast veel erakordseli vähe. Oli loomulik, et meie teadlased tahtsid oma teadmisi täiendada.

Austerlased avastasid omal ajal Franz Josephi maa saja kaheksakümne kuuest saarest umbes kolmkümmend ja panid avastatud saartele nimed. Nad jõudsid ka arhipelaagi põhjapoolseima saareni ning ristisid selle Austria tolleaegse kroonprintsi järgi Rudolfi saareks.

Ertshertsog Rudolfi saatus ei olnud kadestusväärne. Kui Weyprecht ja Payer ei oleks tema järgi andnud nime saarele, siis ei mäletaks seda õnnetut kroonprintsi tänapäeval kuil vist enam keegi. Pärast intriigi mingisuguse lauljannaga lõpetas ertshertsog oma elu enesetapuga. Ta laskis enne maha lauljanna ja siis ka iseenese.

Ligikaudu kahe nädala pärast tuli «Sedov» tagasi. See oli raske tagasitulek, sest Franz Josephi maa saari üksteisest lahutav Briti kanal oli nüüd jääd täis. Laev alustas selle jääga üliraskel võitlust.

Jaamas aga kees samal ajal töö. Kuusteist Arhangelski puuseppa viibutasid käsi rüppe panemata kirveid ja ehitasid tulevase polaarjaama hoonet. Ette oli nähtud koridorisüsteem — uksed vasakul, uksed paremal. Lõunapoolse välisukse suhtes asus raadiojaam vasakul, masinaruum paremal. Nüüd on sellisest ehitusviisist juba ammu loobutud, tollal aga olid kõik ühe katuse all — niihästi eluruumid kui ka kook ja kogu meie maist vara sisaldav ladu.

«Sedovi» tagasituleku ajaks pidid puusepad oma töö lõpetama ja ka mina lõpetasin ettevalmistused raadiojaama käikulaskmiseks. Kuid «Sedovi» tulek viibis. Viimasteks kilomeetriteks ei jätkunud tal enam jõudu. Ja Voronin ütles Schmidtile, et jää ei lase laeva polaarjaama juurde.

Sõbrad jutustasid mulle, kuidas «Sedovi» ühiskajutis silmapilkselt saabunud vaikuses kostis Otto Juljevitši hääl:

«Mina kui ekspeditsiooni ülem ei saa enda hoole alla usaldatud inimesi saatuse meelevalda jätta. Me ei lahku Franz Josephi maalt enne, kui olen näinud, et raadiojaam on valmis ehitatud ja talvitajatel on olemas soe peavari. Ma ei anna ärasõidusignaali ka enne ehitajate pardalevõtmist. Sellepärast lähen ma täna õhtul jalgsi saarele, et kõike kohapeal kontrollida ja vajaduse korral inimesed ära tuua. Minuga tulevad kaasa geograaf Ivanov ja ajakirjanik Gromov. Ma loodan, et seltsimehed ei keeldu . . .»

Schmidti retk andis tunnistust sügavast kodanikutundest ja erakordsest mehisusest. Võtnud kaasa neenetsi nartad ja

kerge presentkajaki, et sellega lahvandustest üle sõita, alustas salk teekonda Rubiinkalju poole. Peale geograaf Ivanovi võttis retkest osa veel ka tema nimekaim, kogenud polaarmadrus.

Teel olid jäärüngad, praod ja lahvandused, kajakk sai viga ning pidi peaaegu koos sõitjatega põhja minema. Schmidti nelik sai tunda kõikvõimalikke vintsutusi, kuid sellest hoolimata jätkasid Otto Juljevitš ja tema kaaslased visalt edasiminekut. Põrgulikus pinges möödus ööpäev. Kurnatud rändurid lõid telgi üles, rüüpasid igaüks kruusitäie piiritust ja heitsid magama. Nad ärkasid alles jäälõhkuja vile peale. «Sedovil» õnnestus siiski talvituspaigani läbi murda ning ta saatis Schmidti ja tema kaaslaste järele paadi.

Maja sai valmis. 31. augustil alustas tööd meie raadiojaam. Franz Josephi maa sajanditepikkusele vaikimisele tuli lõpp. Asjalikult hakkas ähkima ja puhkima mootor, Novaja Zemljale lendasid esimesed radiogrammid. «Sedov» valmistus ärasõiduks.

Uue maja ühistoas, mis lõhnas värskete laudade, vaigu ja kuivavate ahjude niiskuse järele, toimus väike hüvastijätubankett. Vladimir Juljevitš Vize ütles meile suurepärased soovisõnad:

«Teid on seitse meest. Igaühel on oma iseloom. Igaühel on enesearmastus. Tundes polaaruurijate eluolu, annan teile nõu: peitke enesearmastus kõige kaugemasse nurka. Ärge unustage, et igaühel on omad konnasilmad, ja püüdke nendele mitte astuda!»

«Sedov» alustas teekonda Suurele Maale. Need olid pidulikud, veidi nukrad minutid. Kostsid auriku hüvastijätuviled ja vintpüssipaugud. Maailma põhjapoolseim polaarjaam alustas tegevust.

Meid oli ainult seitse nagu tuntud filmis «Seitse julget», mille mõnevõrra hiljem lavastas tollal veel noor režissöör Sergei Gerassimov. Erinevus seisnes peamiselt selles, et filmis oli üks seitsmest naine, keda mängis Tamara Makarova, meil aga olid kõik mehed, sest töö Arktikas valmistab naisele liiga palju raskusi ja seal on minu arvates parem inimsoo kaunima pooleta läbi ajada.

Meie jaama ülem Pjotr Jakovlevitš Illjaševitš oli väga kena mees. Välimuse poolest erines ta meist suuresti: ta oli väikest kasvu ja elegantne ning kõndis graatsiliselt.

Kui ma Leningradis enne Arhangelskisse sõitu Illjaševitšiga tuttavaks sain, hämmastasid mind tema tualetid. Tema rõivastus oli tolle aja kohta võrdlemisi ebatavaline: ülikond, valge särk, ristlips, kaabu ja jalutuskepp. Illjaševitš oli üli-

viisakas ja üliintelligentne, kuid me kuulasime tema sõna. Vaatamata sellele, et ta oli veidi naeruväärne, kujunes meil temaga suurepärane vahekord. Meie ei teinud temale liiga ja tema ei teinud meile liiga. Ühesõnaga, suhted olid head.

Meteoroloog Georgi Šaškovski oli mulle tuttav juba Novaja Zemlja ajast. Sellel tohutut kasvu mehel oli väga imeline meelelaad, ta kirjutas luuletusi ja deklameeris neid hästi.

Nagu Matotškin Šaris, nii sooritas Šaškovski ka siin regulaarseid meteoroloogilisi vaatlusi, kuid Novaja Zemljal head tiivad teinud suure tuulelohe asemel kasutas ta nüüd meteorograafide ülessaatmiseks õhupalle.

Meie mehaanik Mihhail Murov oli endine ratsaväelane ja mõnegavõitleja, tal oli isegi näos arm. Ta oli meist vanem ning jutustas meile mitmesuguseid põnevaid ratsaväelugusid.

Artur B. D. Georgijevski, meist seitsmest ainus parteiliige, oli esimest korda talvitamas. See armastusväärne, lühikest kasvu ja väga hiiuv paksuke abistas meid kõiki agaralt kõigis töödes. Doktorit vaevas tegevusetus, sest otsese erialase tööga me teda ei koormanud. Põhiliselt ravis ta hammustada saanud koeri ning kord tõmbas ta mul välja küüne, mis oli hakanud kõveriti kasvama ja ebameeldivusi tekitama.

Operatsioon, mis pakkus üldist meelelahutust, toimus suhkrarvulise auditooriumi silma all. Kogu seltskond oli kuus: arst, mina ja viis pealtvaatajat. Kõik andsid nõu, kuid doktor ei reutanud nõuannetele mingit tähelepanu, samuti nagu tulmestamise võimalustelegi. Ta seisis niisugustest pisiasjadest kõrgemal ja tegutses väga otsustavalt — haaras näpitsad ning tõmbas küüne välja.

See avalik operatsioon ei olnud meie seltskonna ainus meelelahutus. Kohvergrammofone tollal veel ei toodetud, kuid Suurelt Maalt kaasatoodud kultuurivarade hulgas oli tohutu suur roheliseks ja punaseks värvitud torugrammofon. Plaadikomplekti, mis selle grammofoni juurde kuulus, ei saa tänapäeval nimetada teisiti kui vanaema buketiks.

Oktoobris läks päike looja. Kaugel lõunas puudutas tema serv korraks veel silmapiiri, järgnesid mõned tuhmi hämariku päevad — ja kõik. Algas polaaröö.

Töö, raamatud, miljonid argipäevaaskeldused ja jääkarude sagedased külaskäigud ei lasknud meid melanhooliale anduda ega igavust tunda.

Me võtsime vastu 1930. aasta ja siis saabus minu radistiblograafia suurpäev. 12. jaanuar ei erinenud esialgu mingis

suhtes eelmistest päevadest. Pimedus oli samasugune nagu eile, üleeile ja kuu aega tagasi. Mu kolleeg Matotškin Šari polaarjaamast andis signaali, mis tavalises inimkeeles tähendas: «Teie radiogramm on vastu võetud.» Igapäevane raadiosideseanss oli lõppenud.

Järjekordne ilmateade lendas Franz Josephi maalt lõuna poole, et mõne aja pärast ilmuda asjassepühendamatu jaoks arusaamatute märkidena kogu maailma sünoptilistele kaartidele.

Ma oleksin nüüd muidugi võinud tõusta, lülitada vastuvõtja välja, kustutada petrooleumilambi, pista pea naabertoa uksest sisse, öelda mehaanikule «Lõpp!» ning lonkida mööda pimedat koridori kööki, kokk Volodja residentsi. Makaronikastil istudes vestlesime Volodjaga tihtipeale sundimatult maast ja ilmast, põimides rahvusvahelise elu uudiseid keerukal viisil omaenese täiesti kohalike probleemidega.

Tol päeval, 12. jaanuaril 1930, kujunes aga kõik hoopis teisiti. Paljuaastase amatööriharjumuse järgi otsustasin ma pärast ametliku sideseansi lõppu veidi eetris ringi kolada. Amatööride tavaline neljakümne meetri diapasoon tundus olevat tühjavõitu ega tõotanud midagi erilist. Mitmel häälel vilistasid, undasid ja vahetevahel ka lihtsalt ragisesid Euroopa raadioamatööride saatjad. Meie kutsung tõmbas neid tavaliselt nagu mesi kärbseid, sest see oli amatööride segadikus ainus professionaalse jaama kutsung. Ma andsin mehaanikule märku, mootor turtsatas paar korda ja hakkas siis tuure võtma. Vastavalt sellele süttis paneelil kontrolllamp. Ma pöörasin harjumuspärase liigutusega lülitid vajalikku asendisse ja heitsin põgusa pilgu antenninäiturile — osuti roomas sinna, kuhu vaja, kõik oli korras, töö võis alata.

«CQ, CQ, CQ! (Rahvusvahelises raadiokeeles tähendas see: «Kõigile, kõigile, kõigile!») Siin RPX! Siin RPX! Siin RPX!»

Töötas maailma põhjapoolseim raadiojaam. Meie raadiolained lendasid lõunasse. Kuhu nad sattusid, kes meid kuulis, kes meile vastas ... Selles seisneski kogu huvi, mis raadioamatööridele oli nii hästi mõistetav. Kolm minutit rütmilist võtmetoksimist ja monotoonset mootorimüra.

Ma peatasin mootori ja meie majja saabus täielik vaikus. Kahjuks valitses samasugune vaikus ka eetris: amatöörid olid kuhugi kadunud.

Kuid laineala oli vaja «läbi kruttida» ja ma hakkasin vastuvõtjat häälestama. See oli muuseas omatehtud kolmelambiline aparaat. Tema konstruktsioon polnud suurem asi.

Siin mingisugust kondensaatori pöördumist aeglustavat riketest ei olnud. Kui ausalt öelda, siis oli ainult lihtne pukseerimine, ja selle abil häälestasingi ma oma vastuvõtjat.

Mõninga hilinemisega hakkas keegi meid kutsuma. Algul see mind eriti ei erutanud: side amatööridega oli igapäevane asi. Kuid seekordse kutsuja võtmetöö ei sarnanenud amatöörlaega. Meie kutsungit saadeti ühtlaselt, professionaali käega. Vastuvõtja oli ülitäpselt häälestatud maksimaalsele kuuldavusele. Kutsungid ei kostnud jumal teab kui valjusti, kuid siiski väga selgesti. Nüüd tuli ka mu partneri kutsung — WFA. Vööras jaam kordas oma kutsungit mitu korda, palus mind vastata ja jäi vait.

Ma alustasin oma esialgu veel tundmatule vestluskaaslase vastamist, ise aga pidasin aru, kes see võiks olla.

Paiteks ei olnud see ilmselt amatöör. Amatööride kutsungites oli alati mingisugune number. Teiseks pidi see olema mõnes maismaajaamas, sest kõigi laevajaamade kutsungid olid neljatähelised. Ja lõpuks — täht «W» ütles, et tegemist oli ameerikalasega. Kui nii, siis pidi kohe selguma, kes meid kuulis: kõikide maismaajaamade rahvusvaheline nimestik lebas laual. Parema käega võtit klõbistades lehitsesin ma vasaku käega nimestikku ja otsisin vajalikku kutsungit.

Seda aga ei olnud! Mida nüüd teha?

Häda polnud siiski suur. Ma toksisin püüdlikult inglise keeles: «Siin Nõukogude polaarjaam Franz Josephi maal Tihhaja lahe ääres» ning esitasin küsimuse: «Kes teie olete ja kus te asute?»

Vööras jaam vastas otsekohe: «Kallis mister! Ilmselt võime teineteist õnnitleda raadioside kauguse maailmarekordi puhul. Teiega räägib admiral Byrdi Antarktika-ekspeditsiooni raadiojaam. Soovin teile õnne!»

Niisugune saavutus pani mul judinad üle selja jooksma. Algas elav andmete vahetamine. Ekspeditsiooni laagris, mida nimetati «Väikeseks Ameerikaks» ehk «Poissmeeste Linnaks», oli nelikümmend kaks meest. Jaanuaris valitses Antarktikas kesksuvi ja ilm oli seal täiesti suvine — kaks kraadi sooja, tihe udu ja kesköörpäike. Omalt poolt teatasin ma, et meil oli polaaröö ja kolmkümmend kraadi külma. Me rääkisime kõigest, mis võis vastastikust huvi pakkuda, vahetasime tervitusi ja leppisime kokku, et järgmisel päeval kohtume jälle eetris.

Nõnda sai teoks kahepoolne side maailma põhjapoolseima ja lõunapoolseima raadiojaama vahel.

Mõni aasta hiljem ameerika ajakirju lehitsedes nägin ma reklaamkuulutust, mis kõlas nii: «Admiral Byrdil õnnestus

Franz Josephi maaga raadioside luua ainult tänu sellele, et ta kasutas meie firma isolaatoreid! Ostke isolaatoreid ainult meilt!» See oli mulle küll uudis! . . .

Sageli pidasime jääkarujahti, kuid mingit kahevõitluse romantikat selles polnud, sest karusid lasksime enamasti oma maja trepilt. Koerad hakkasid haukuma. Me haarasime oma vintpüssid. Majas oli soe, kuid põrandad olid külmad ja seepärast kandsime alati vildikuid. Jalas vildikud ja vattpüksid, seljas üleskääritud käistega alussärgid, hüppasime kolmekümnekraadise külma kätte. Meil oli nii soe, et pakane tundus olevat meeldiv vaheldus, ja otse trepilt tühjendasime oma püssid lähenevate jääkarude pihta.

Jääkarusid oli väga palju. Siin oli nende kuningriik, sõna otseses mõttes hirmutamata karude maa. Praegu on olukord teistsugune. Nüüd lubatakse jääkarusid lasta ainult siis, kui nad inimestele kallale tungivad, sest nende arv on tugevasti vähenenud. Tollal aga paugutati täie hooga ja seda ei teinud ainuüksi meie, vaid ka norralased, kes suvekuudel sealsetes vetes salaküttimas käisid. Salakütte tuli Franz Josephi maale palju, sest nii loomi kui ka linde kogunes sinna lugematu hulk.

Kui laht suvel jääst vabanes, läksime linnujahile. Laht oli avar. Otse jaama vastas seisis väga ilus kalju, õigemini isegi mitte kalju, vaid täiesti püstloodne mägi. Seda mäge nimetati Rubiinkaljuks. Teda kattis mingisugune samblik ja sobiva valgustuse korral oli ta tõesti rubiinpunane. Suvel kogunes Rubiinkaljule tohutu hulk linde. See oli grandioosne linnulaat. Seal elasid kümned tuhanded krüüslid.

Meil oli väike, kuid väga tugev merepaat, mis mahutas kaks meest. Me valisime absoluutselt tuulevaikse ilma. Oma paadiga lähenesime kaljuseinale. Meie pea kohal tegi kõikvõimalikke hääli linnulaat.

Algas jaht. Kummalgi meist oli kaheraudne püss, seega saime kahe mehe kohta teha neli pauku. Olenevalt ilmast olid meil seljas poolkasukad või vattkuued. Jahi ettevalmistamiseks tuli kõigepealt vattkuub või poolkasukas üle pea tõmmata ja kummargile laskuda ning pärast seda kaheraudsed ülespoole suunata, et nelja pauguga tappa mitukümmend krüüslit.

Esimene kummargil lastud pauk tõstis lendu kogu linnulaada, kõik selle musttuhat lindu. Lindudel hakkas suur hirm ja nad puistasid meile kaela sõnnikurahe. Pärast esimest pauku vajutasime ringi vaatamata veel kolm korda

päästikule — ja sellega jaht lõppes. Kuulda oli ainult, kuidas latistud krüüslid paremal ja vasakul vette patsatasid. Me ronime püssid kõrvale ja kogusime saagi kokku.

Lastud lindude puhastamisest köögis võttis osa kogu seltskond. Söödav oli tegelikult üksnes krüüsli rind, see oli kõrilemisi lihav ja maitsev. Niisugune oli jaht Franz Josephi maal.

Me käisime ka ümbruskonna liustikel. See oli väga ohtlik, sest lõhed olid talvel täielikult kaetud lumega. Suusatades võis järjekordse kepilöögi ajal mõnikord kuulda tavalisest hoopis erinevat õõnsat heli. See tähendas, et jalge all oli lõhe. Suusatajale oli see veel suhteliselt ohutu, jalgsi aga ei tohtinud seal ilmselt soovitatav käia.

Meie jaama lähedal oli org, kust me leidsime mitu suurt kivistunud puutüvetükki. Säilinud olid isegi oksatüükad ja kõik aastarõngad.

Maakera tiirlemise tagajärjed ei jäänud avaldumata. Polaarkevadele järgnes polaarsuvi oma loojumatu päikesega ja ühel ilusal päeval ilmus jääpanku laiali lükates Tihhaja lahte uuesti jäälõhkuja «Sedov». Meie jaoks ei olnud see muidugi mitte ootamatu. Meil oli ühendus läheneva jäälõhkuja radistiga ja me saatsime isegi Schmidtile telegrammi, et pressime pükse ja valmistume kohtumiseks tsivilisatsiooniga.

«Sedovilt» vette lastud paat tõi maismaale rühma kohalesaabunuid, kelle hulgas oli ka Otto Juljevitš Schmidt.

Pärast talvitajate vahetamist ning niisugustel juhtudel tavalist tossimis- ja lastimisemõllu väljus «Sedov» koos meiega Tihhaja lahest ja võttis kursi Novaja Zemljale. Novaja Zemlja põhjaosas, suures lahes, mida tunti Russkaja Gavani nime all, oli otse nähtud kohtumine «Russanoviga». «Russanov» pidi kaasa tooma sütt, et «Sedov» saaks Arhangeiskisse minemata edasi sõita. «Sedovi» sihtkoht oli Severnaja Zemlja salapärane läänerannik, mida seni ei olnud veel keegi uurinud.

Meie, talvitajad, istusime ümber «Russanovile» ja sõitsime koju. «Sedov» aga tegi kaare ümber Želanije neeme, Novaja Zemlja põhjatipu, ning suundus itta. Tema pardal viibisid Otto Juljevitš Schmidt, Vladimir Juljevitš Vize ja kuulus Ušakovi nelik, kellest ma lähemalt jutustan veidi hiljem. Nüüd aga tuleb jutt sellest, mis juhtus «Sedoviga» pärast «Russanovist» lahkumist. «Sedov» pidi läbima merepiirkonna, kuhu Vladimir Juljevitš Vize oli kaardil pannud küsimärgi.

Tugevajõuliste binoklitega varustatud vahimadrused uuri-

sid ülitähelepanelikult silmapiiri, ärevalt oma ennustuse täideminekut ootav Vize istus ühiskajutis klaveri taga.

«Maa!» ütles ühiskajutisse astudes kapten Voronin.

«Palun heitke pilk oma valdustele, Vladimir Juljevitš!» lisas Schmidt.

Kõik tõusid tekile. Laeva ees laius jääväli, selle taga oli tume maariba. Schmidt võttis punase pliiatsi ja kriipsutas kaardil oleva küsimärgi läbi. Selle koha pidi hõivama uus saar — Vize saar.

Kui teadlaste, meremeeste ja ajakirjanike rühm lähenes saarele, ütles Schmidt:

«Vladimir Juljevitš, see on teie saar ja esimene inimjalg, mis sellele saarele astub, peab olema teie jalg!»

Saare kohal lõi lehvima punalipp.

«Me heiskame siin oma kodumaa lipu,» ütles Schmidt, «et hiljem tulla siia tagasi ja rajada siia teaduslik polaarjaam . . . Professor Vize avaldas arvamust, et siinpool Severnaja Zemljad võib leiduda veel teisi saari. Ta palus mind veidi kurssi muuta. Me mõlemad kapteniga andsime nõusoleku . . .»

Varsti pärast seda kõnet avastati Severnaja Zemlja lähikonnas veel kaks saart — kapten Voronini saar ja professor Issatšenko saar.

Professor Vize ennustatud saarte avastamine oli 1929/1930. aasta ekspeditsiooni suursaavutus. Kuid peale selle astuti «Sedovi» pardal veel kaks olulist sammu. Analüüsinud üldist olukorda Arktikas, jõudsid Schmidt ja Vize kindlale järeldusele, et jäälõhkujaga on võimalik talvitamata Arhangelskist Vladivostokki sõita. Vize soovitas selle idee teoks teha 1932. aastal, rahvusvahelisel polaaraastal. Plaan viidi ellu jäälõhkuja «Sibirjakov» retkega.

Kord minuga vesteldes jutustas Vladimir Juljevitš rahvusvahelisest ühingust «Aeroarktika», mis oli asutatud Fridtjof Nanseni ettepanekul. Nansen oli siiralt veendunud, et põhjapoolust on kõige parem vallutada õhu kaudu. Ta sai väga hästi aru, et lennunduse areng on oluliselt muutnud Arktika hõlvamise tingimusi, ja tahtis uusi võimalusi maksimaalselt ära kasutada.

Sellal kui «Aeroarktika» oma tegevust arendas, algas meie maal suur õhulaevade ehitamise kampaania.

Vladimir Juljevitši jutustusest sain ma teada, et «Aeroarktika» valmistas ette ekspeditsiooni, mis pidi õhulaevaga põhjapoolusele lendama.

«Vladimir Juljevitš, jumala pärast! Kuidas sellele ekspeditsioonile pääseda?»

Vladimir Juljevitš oli vastutulelik ja täpne mees. Ta ütles: «Esialgu ei tea ma veel midagi kindlat, aga kui õhulaevale läheb Nõukogude grupp, siis püüan teid aidata, sest teil on juba Arktika töökogemusi. Ma aitan teid.»

Talv läbi käis kirjavahetus ning Vladimir Juljevitš vastas äärmiselt täpselt, ausalt ja hoolikalt kõigile mu kirjadele. Kahjuks ei ole mul need vastused säilinud.

Kavas oli lennata õhulaevaga põhjapoolusele ja seal kohtuda kuulsa ameerika Arktika-uurija Wilkinsi allveelaevaga. Wilkins sai oma polaarretkeks vajaliku allveelaeva Ameerika Ühendriikide mereväelt. Kehtivate seaduste järgi ei olnud sõjaväe omandit võimalik kinkida, ja et Wilkinsil raha polnud, üüriti talle allveelaev vahemeeste kaudu ühe dollari eest aastas. Ei maksa siiski arvata, et mereväe ülemjuhatus sai selle tehinguga kahju. Allveelaev oli küll veel liikumisvõimeline, kuid oli kõlbmatuse või moraalse vananemise tõttu juba maha kantud.

Hulk aega enne kavandatud kohtumist tegi Wilkins ettevaatuse mõttes proovisõidu. Ta jõudis oma allveelaevaga Teravmägede piirkonnas kinnisjää servani ja sukeldus väheses ulatuses selle alla. Hea oli, et ta seda tegi väheses ulatuses, sest varsti ilmnes väga oluline tehniline rike — läks katki sügavustüür.

Tõsi küll, inimesed jäid terveks. Allveelaev pääses õnnelikult jää alt välja, kuid allveelaeva ja õhulaeva kohtumine põhjapoolusel jäi ära. Varsti pukseeriti Wilkinsi allveelaev kuhugi Norra ranniku lähedale ja lasti seal põhja.

«Sedovi» pardal toimunud läbirääkimised avaldasid mu saatusele kõige otsesemat mõju — mind arvati rahvusvahelise õhulaevaekspeditsiooni koosseisu, seejärel läbisin ma «Sibirjakovil» Põhja meretee ning lendasin (tõsi küll, teisiti kui arvas Vize) põhjapoolusele, kust algas minu ja mu kaaslaste triivretk jääpangal.

NELIKÜMMEND KUUS MEEST, SADA VIIS TUHAT KUUPMEETRIT

Ühe postmargiseeria ajalugu. Tutvumine professor Moltšanoviga, raadiosondi leiutajaga. Õhulaevade maailm. Mure prestiiži pärast. Esimene välismaareis. Kohtumine miljonäriga. Tsepeliinikuningriik. Proovilend. Mida sakslased meie maast teadsid. Õhulaev suundub Arktikasse. Kuidas me lendasime. Esimene kohtumine Nobilega. Sondi üleslaskmine. Tagasitulek

Kaugeil gümnasistiaastail põdesin ma samuti nagu mu klassikaaslasedki laialt levinud lastehaigust — kogusin postmarke. Selle kõrge kutsumuse rahuldamiseks kingiti mulle sünnipäevaks spetsiaalne album. Albumi kaant ilustas suur hulk pilte — naljakas vedur (tolle kauge aja tehnika lagi), palmid, sfinks, püramiidid, eskimote koerarakend — lühidalt kõik, mis võis vaatajat veenda maakera ääretuses.

Margid olid tollal hoopis teistsugused, praegustega võrreldes väga igavad. Nad kujutasid peamiselt valitsejaid. Mäletan, et eriti hinnas olid keiser Franz Josephi pildiga margid. See Austria-Ungari monarh istus troonil kuuskümmend kaheksa aastat ja pole ime, et oma valitsusaja lõpuni ei kadunud see kõbus vanataat ka markidelt.

Hiljem tüdinesin ma markidest ja arvasin juba, et filateelia suhtes väljakujunenud immuunsus jääb püsima kogu eluks. Kuid juhtus teisiti. Pärast viiekümneaastaseks saamist — Maupassant nimetab seda iga kõrgpunktiks, kust on selgesti näha teekonna lõpp — leidis aset pahaloomuline retsidiiv. Mu täiskasvanud poeg tituleeris mu «nooreks filatelistiks».

Tunnistan, et erilist tuska see mulle ei teinud. Minutaoliste mitte just eriti noorte filatelistide hulk on suur. Just

eelpärast tahaksingi ma käesolevas peatükis jutustada loo, mille ajendil anti välja ilus ja nüüd juba haruldaseks muutunud margiseeria, mis kujutab jäälõhkuja «Malõgin» kohtumist õhulaevaga «Graf Zeppelin». See kohtumine toimus minu silma all, veel enamgi — ma võtsin sellest osa.

Selle unistus läks täide — tänu Vladimir Juljevitš Vizele arvati mind nelikusse, kes pidi esindama meie maad rahvusvahelises ekspeditsioonis õhulaeva LZ-127 «Graf Zeppelin» pardal. Algasid ettevalmistused teeleminekuks.

Selle rahvusvahelise ekspeditsiooni teaduslikku osa juhtis Rudolf Lazarevitš Samoilovitš. Peale tema esindas nõukogude teadust tsepeliinil veel teine suur teadlane — tuntud nõukogude aeroloog professor P. A. Moltšanov. Aeroloogia oli tollal alles kujunemisjärgus, kuid professor Moltšanov juba liiges seda distsipliini, oli avaldanud palju uurimusi ja, mis peamist, jõudnud teha leiutise, mida ei saanud nimetada muuks kui suurepäraseks kingituseks inimkonnale. Professor Moltšanov oli leiutanud maailma esimese raadiosondi.

Moltšanov oli lühikest kasvu ja korpulentne, lihtsamalt öeldult väga tüse. Tema hall ülikond oli alati hoolikalt pressitud, laitmatult valge särgi kõvakstärgeldatud krae kohal säras ümmargune heasüdamlik, korralikult pügatud vuntside ja valkjate pleekinud silmakulmudega nägu. See nägu sõna otseses mõttes kiirgas heasoovlikkust.

Professor osutus naljahambaks ja me asusime otsekohe vaatastikku välja laduma oma anekdootide tagavara. Hiljem aga ilmnes veel üks kokkupuutepunkt — Moltšanov orienteerus suurepäraselt raadiotehnikas. Ka raadio andis ainet meie vestlusteks, millest ma sain teada, et oma sondi mikroraadiosaatja oli Moltšanov mitte üksnes ise konstrueerinud, vaid ka omaenese kätega valmis ehitanud. Ja see ei olnud ainuüksi amatööri osavus. Professor Moltšanov tundis raadiotehnikat nii põhjalikult, et suutis luua kodeerimissüsteemi, mis võimaldas kodeerida kõiki parameetreid, mida raadiosond suures kõrguses registreeris.

Praegused raadiosondid erinevad muidugi oluliselt esimestest sondidest. Too aeg ja tänapäev on raadiotehnikas kaks eri epohhi. Kuid Moltšanovi raadiosond tõusis esimesena ülemistesse atmosfäärikihtidesse ja ma olen uhke, et mul oli võimalus viibida koos selle silmapaistva teadlasega ekspeditsioonil ning näha tema raadiosondide üleslaskmist õhulaeva pardalt.

Moltšanov ja Samoilovitš moodustasid meie väikese Nõukogude grupi vanema osa. Meie Fjodor Fjodorovitš Assbergiga olime noorema põlvkonna esindajad. Niisugust jaotust

soodustas veel ka see, et Samoilovitš ja Moltšanov olid leningradlased, Assberg aga oli moskvalane nagu minagi.

Me olime Fjodor Fjodorovitšiga naabrid. Tema elas Armjanski põiktänavas, minu kodu oli Bolšoi Haritonjevski põiktänavas. Enne Saksamaale sõitu käisin tal korduvalt külas ja ta valgustas mind õhulaevanduse alal, mis tollal oli minu jaoks tundmatu maa. Ükskõik kui palju ta mulle ka jutustas, ikka kuulasin ma kõrvad kikkis.

Esimese maailmasõja aastail oli Assberg suurtükiväeohvitser. Ta tegeles aerostaatidega, mis saadeti üles vaenlase vaatlemiseks ja suurtükitule korrigeerimiseks. Pärast sõda pühendas Fjodor Fjodorovitš oma elu õhust kergematele lennuaparaatidele. Ta oli suur kodumaise aeronautika entusiast ja temast sai üks meie juhtivaid õhulaevaspetsialiste. Just see asjaolu määraski tema osavõtu ekspeditsioonist. Õhulaevadele osutati tollal suurt tähelepanu. Neid kavatseti hakata ehitama ka meie maal. Fjodor Fjodorovitš pidi üksikasjalikult tutvuma tsepeliinide ehituse ja ekspluatatsiooniga, mille alal sakslastel oli tollal tohutuid kogemusi.

Just Assberg seletas mulle, mille poolest erinevad üksteisest väikesed, 500- kuni 1500-kuupmeetrise mahuga pehmed (sõrestikuta) õhulaevad, «Norge» ja «Italia» tüüpi pooljäigad õhulaevad ning jäigad hiigeldirižaablid, mille hulka kuulus ka tsepeliinide perekond. Kõik see oli väga huvitav, seda enam et ma ise ei olnud seni veel ühegi lennuaparaadiga — ei lennukiga ega õhulaevaga — kordagi õhku tõusnud. Muuseas, see häiris mind üsna vähe. Ma olin kindlalt otsustanud, et kui teised inimesed lendavad, siis miks ei peaks seda proovima ka mina.

Esimesel pilgul võib paista veider, miks oli meil vaja sõita Saksamaale ja miks pidi Nõukogude Arktikasse lendama Saksa õhulaev. Ent eakad inimesed, kes mäletavad, kuidas nägi noil aastail välja meie lennundus, ei pea seda ekspeditsiooni hoopiski mitte veidraks. Piisab mõne ajalehepealkirja äratoomisest, et näidata, kui nõrgad olid tollal veel meie tiivad.

«Hea lennuväli on iga linna auasi,» kirjutas 1931. aasta juulis «Pravda» ja rõhutas, et pole kaugel aeg, «mil tsiviillennundus tungib Nõukogude Liidu kõigisse kolgastesse». Ja veel üks sõnum, õigemini valimik sõnumeid: «Täna algab tsiviillennunduse abistamise dekaad», «Moskva Nõukogu moodustab tsiviillennunduse arendamiseks erikomitee», «Nõukogude esimene võimas õhkjahutusega mootor tegi edukalt läbi 100-tunnise katsetuse» . . .

Lennukitega olid lood kehvad. Õhulaevadega niisamuti.

Tõsi küll, nõukogude võimu neljateistkümne aastaga oli suudetud palju ära teha, kuid see ei olnud ilmselt veel piisav.

1930. aastal, mis ei olnud raskustega kitsi, taastas rühm entusiaste «Astra» — ühe neljast Vene õhulaevast, mis olid osa võtnud Esimesest maailmasõjast. Talle pandi muidugi uus nimi ja «Krasnaja Zvezda» alustas edukalt lende. Algul läks kõik nii nagu vaja, kuid suurele ja kahjuks väikese võimsusega sõidukile piisas esimesest tormist. Õhulaev hukkus, kuid tegi rõõmu vähemalt sellegagi, et tema hukkumine ei nõudnud inimohvreid.

1931. aastal ehitasid õhulaevnike kooli õpilased praktiliste tööde ajal vanadest loheaerostaatidest väikese võimsusega pehme õhulaeva «Šestoi Oktjabr». Aasta hiljem ehitati kommitõõstuse töötajate algatusel veel üks dirižaabel, mis kaugeltki ei kuulunud hiiglaste hulka, — pehme õhulaev «Aleksevski Himik-rezinätšik». Selle õhulaeva 1928. aastal suuritatud lendu Leningradist Tveri peeti suursündmuseks.

Kuid kõik see oli alles eellugu. Lugu ise algas 1930. aastal, mil ehitati õhulaev «Komsomolskaja Pravda». Tollal kujunes õhuhiiglaste ehitamine asjaarmastajate harrastusest ja tagasihoidlikust eksperimenteerimisest üldrahvalikuks ürituseks. Suurte tähtedega laotud loosung «Teed Nõukogude õhulaevale!» ilustas ajalehtede veerge ja raamatute ümbrispabereid.

Kuid ajal, mil toimusid kõik need otsingud, ei leidunud meie maal veel ühtegi õhulaeva, mis oleks olnud suuteline lendama Arktikasse. Seetõttu tekkiski idee saata Arktikasse oma aja parimal õhulaeval rahvusvaheline teaduslik ekspeditsioon.

Minu välismaareis algas tänapäeval naeruväärsetena tunduvate, kuid tollal väga raskete puhtolmeliste probleemide lahendamisega. Kui nüüdisajal ei erine meie, moskvalaste rõivastus Pariisi, Londoni ja Washingtoni elanike omast, siis tollal oli erinevus tohutu. Sõita välismaale niimoodi, nagu me kodus ringi käisime, ei tulnud kõne allagi.

Elegantsust on kõigil aegadel hinnanud kõik rahvad. Hea rätsepa leidmine on alati olnud keeruline ülesanne. Varustuse muretsemine minu eelseisvaks reisiks ei olnud mingi erand, vaid vastas täielikult sellele igipõlisele reeglile. Kuid väevalt oleksin ma oma välimusega suutnud maailma esimese proletaarse riigi au kõrgel hoida, kui appi poleks tulnud Välisasjade Rahvakomissariaat.

Rahvakomissariaadi majandusosakonnast saadud talongidega läksime Petrovski passaaži, kus asus mingisugune väike pood. Selle poekese suured vitriinid olid seestpoolt

hambapulbriga valgeks võõbatud. Lihtsurelikele ei olnud sinna sissepääsu ette nähtud, kuid vaevalt olid võlutalongid öelnud «Seesam, avane!», kui uks läks lahti ja meie välimus seati kähku täielikku vastavusse eelseisva sõidu eesmärkidega. Seda tehti nii hästi, et ma lõin oma tualetiga üle isegi ameerika miljonäri, kuid sellest jutustan veidi hiljem. Välkkiirelt õmmeldi mulle sinine ülikond, mida meil kodus hakati nimetama tsepeliiniülikonnaks. Ma sain soliidsed rõivad selga ja soliidsed jalatsid jalga. Ei jäänud kahtlust, et mu välimus kujunes suure riigi prestiižile vastavaks.

See oli mu esimene välisreis. Kogemusi polnud. Teekonnaks valmistudes pidasin koos kogu perega aru, mida kaasa võtta. Määravat osa etendas ka siin prestiiži probleem. Mu kodused muidugi ei tahtnud, et ma võõrsil enesele häbi teeksin. Ühtlasi said kõik väga hästi aru, et ka välismaal elasid inimesed ning Varssavi ja Berliini taolistes «väikelinnades» oli võimalik osta kõike, mida pikaajalisele komandeeringule lähetatu vajas. Just seetõttu kordusid ettevalmistuste käigus kõige sagedamini sõnad:

«Mis sa sellest võtad? Seal ostad!»

Kõige selle tagajärjel kujunes mu pagas rohkem kui napiks. Ma asusin teele pisikese kohvriga, mingisuguse laiatarbekaupu valmistava Moskva artelli suurepärase tootega, mille mõõtmed olid kolmkümmend korda nelikümmend sentimeetrit. Kodus täitis see kohvrike väga tagasihoidlikku ja argipäevast ülesannet — naine käis sellega turul. Vöödilisele roosale tapeedile, millega kohver oli vooderdatud, oli selle ülesande täitmisest jäänud pruun plekk — nähtavasti oli naine kunagi ostnud liha. Pleki kõrvaldamine oli tehniliselt teostamatu. Ma lõin käega ja otsustasin selle defekti suhtes silmad sulgeda, sest teist sobiva suurusega kohvrit kodus ei olnud. Viimasel silmapilgul kuulutati ebaesteetilisteks ka mu seebikarp ja hambahari. Mulle öeldi:

«Seal ostad paremad!»

Ilma hambaharjata, käe otsas väike turulkäigukohver, alustasin ma niisiis koos Fjodor Fjodorovitšiga teekonda välismaale. Professorid Samoilovitš ja Moltšanov pidid sinna sõitma otse Leningradist.

Esimest korda elus astusin ma rahvusvahelisse vagunisse, mida varem olin näinud ainult kinos — filmis «Kullerimapp». Vagun rabas oma toreduse ja hiilgusega. Tema seinad olid nii seest kui ka väljast kaetud pikkade kitsaste laudadega. Värnits või värv tõstis esile liitekohtade puhtust ja laudade meeldivat kollast tooni. Suured läikima hõõrutud

vasktähed moodustasid vaguni seinal pealkirja «Wagon-lits», see tähendas prantsuse keeles «magamisvagun».

Ma sisenesime kupeesse. Pronksi, vase ja range lõuendi kuhjus jättis rõhuva mulje. Tõsi küll, Fjodor Fjodorovitš kui kogenum reisija käitus võrdlemisi enesekindlalt, kuid minul oli kõhe tunne.

Vagun oli rahvusvaheline, ent meie sõitsime üliõpilaste kambel. Restorani teenetest keeldusime otsekohe — meil oli kaasas oma restoran: kuhi võileibu ja paar pudelit õlut. Kõik oli ette arvestatud, et mitte kulutada toidule liiga palju raha, eriti valuutat, mis pidi aitama välismaal meie prestiiži ülal hoida.

Õhtuks jõudsime Negorelojesse, tolleaegsesse piiripunkti. Me väljusime vagunist ja läksime jaamarestorani. Suur rühm jaapanlasi jõi seal veini ja sõi võileibu. Meie Fjodor Fjodorovitšiga viitsutasime ülimalt vastikut borššši ja mingisuguseid ebamääraseid lihatükke hirsipudruga. Me sõime nii palju kui mahtus, et enne tsepeliinini jõudmist ei oleks enam vaja keha kinnitada. Siis laadisime taskud suitsukraami ja tikke täis ning astusime üle piiri.

Meil tuli muidugi läbi teha eeskirjadele vastav tollikontroll. Me liikusime edasi piki madalat letti, milletaolisi võib näha kogu maailma tolliametites. Poola tolliametnike välimus oli väga efektne: kuulsad konfederatkad, suured vasega ilustatud sirmid, puhtad mundrid, läikimalöödud nööbid. Ühesõnaga, nad nägid välja nagu kindralid või vähemalt kõrgemad kindralstaabiohvitserid.

Fjodor Fjodorovitšil oli väike kohver, minul veelgi väiksem. Tolliametnik keerutas väljendusrikkalt sõrme, andes märku, et kohvrihakud tuleb lahti teha. Ma tegin need lahti. Ametnik tõstis hooletu liigutusega kohvrikaane ja nägi pruuni lihapiekki. Ta kergitas käterätti ning heitis pilgu pesule. Ja vaatamata mu pagasi kogu nappusele konfiskeeris ta kaks asja: «Izvestija» numbri, millesse oli keeratud käterätt, ja viimase «Ogonjoki», mille olin Negorelojest ostnud teel lugemiseks. Muid takistusi Poolasse sissesõiduks polnud ja ma olin esimest korda välismaal.

Ilm oli ilus. Me jalutasime rongi oodates Poola jaamaplatvormil. Poolas oli raudtee rööpmelaius meie omast väiksem ja meil tuli ümber istuda teise rongi.

Jalutuskäik kestis seni, kuni loodus hakkas pärast rikkalikku lõunasööki ja kodumaal joodud õlut oma osa nõudma. Me otsisime üles vastava asutuse. Mõni samm trepist alla — ja Euroopa avanes meie ees kõige kõrgemal tase-

mel: kahhelseinad, puhtus, vulisev vesi, läikivad vaskkraanid . . .

Me kasutasime selle asutuse külalislahkust, aga kui asusime väljuma, ilmus äkki ei tea kust lagedale küürakas vanaeit. Kui ta oleks sattunud muinasjutufilme väntavate režissööride silma alla, oleks temaga otsekohe sõlmitud leping nõiamoori osa täitmisele. See üheksakümne kuue kraadine nõiamoor sirutas käe ja vadistas midagi poola keeles.

Esimesena taipas Fjodor Fjodorovitš:

«Ernst Teodorovitš, siin tuleb maksta!»

Nõnda kulutasin ma oma elus esimest korda valuutat.

Sõitnud õnnelikult läbi Poola, jõudsime Berliini. Seal võtsid meid vastu Nõukogude saatkonna töötajad ja viisid meid ettenähtud residentsi — Berliinis viibivate Nõukogude kodanike ühiselamusse. Seal oli väga puhas ja mugav. Perenaine tõi meile hommikueineks suure taldrikutäie saksa *Semmel*'eid — väikesi poole õuna suurusi saiu. Sakslased sõid ühe saiakese, meie kümmekond. Kuid perenaine teadis, et isupuuduse üle tema külalised harilikult ei kurda, ning tõi meile üha uusi ja uusi *Semmel*'eid. Ühesõnaga, kõik oli täies korras.

Berliinist tuli meil rongiga sõita Saksamaa edelanurka, Bodeni järve äärde. Kuid meie käsutuses olid veel mõned ärasõidueelsed päevad ja me kulutasime need linnaga tutvumiseks.

Berliinis ringi uidates ei jätnud me muidugi sisse astumata Alexanderplatzi-äärsesse suurde universaalkauplusse. See on muuseas alati iga komandeeringusse sattunu jaoks raske probleem. Neetud suveniirid! Neid tuleb osta naisele ja ämmale, lastele ja kõigile sugulastele seitsmendast põlvest peale, sõpradele, tuttavatele ja töökaaslastele. Niisugusel silmapilgul tekib mõte, et küll oleks hea, kui kaasas oleks omaenese elektronarvuti, mis otsekohe määraks ostude optimaalse variandi. Suveniire ei ole praegugi kerge osta, tollal aga, 1931. aastal, oli olukord veel keerulisem. Meie Fjodor Fjodorovitšiga meenutasime arvatavasti kõige rohkem inimesi, kes püüavad lahendada paljude tundmatutega võrrandit.

Me astusime sisse parfümeeriaosakonda. Mina valdasin vabalt saksa keelt ja see kergendas eelseisvat ülesannet. Müüjanna küsis:

«Kas härrad on venelased?»

Härradel polnud midagi häbeneda.

«Jah, venelased.»

«Kust te tulete?»

«Moskvast.»

«Mis teid huvitab?»

«Huulepulgad . . .»

«Aga kas teid tualettseep ka huvitab?»

«Jah, tualettseep huvitab ka.»

«Ma tean teie eeskirja. Vene härrad võivad kaasa viia ainult kaks tükki tualettseepi. Ma võtan nad kohe välja . . .»

Tütarlaps tõmbas leti alt välja tohutu suure karbi, milles oli kaks seebitükki. Ma ei valeta, kui ütlen, et kumbki neist kaalus vähemalt kilogrammi, kuid tükke oli ainult kaks. Nad olid kõigi reeglite järgi pakitud läbipaistvasse roosasse paberisse ja levitasid suurepärast roosilõhna. Meile need seebitükid muidugi meeldisid, seda enam et nad täielikult vastasid tollieeskirjadele.

Mõni päev hiljem kogunesid ühte Berliini peenesse väljasõidurestorani ekspeditsiooni välismaised liikmed ja õhulaeva ohvitserid. Neljakümne kuuest mehest, kes pidid õhulaeva pardale asuma, ei istunud laua taha rohkem kui viisteist. Seal olid mõned saksa teadlased, nõukogude teadlased, norra professor ja õhulaeva ainus reisija, ameeriklane Lincoln Ellsworth.

Lincoln Ellsworth oli tähelepanuväärne isik. Ma ei tea, kas ta tegeles mingisuguste äriasjadega või oli ta oma varanduse pärinud, kuid ta oli miljonär, kes paistis silma oma metseenitegevusega Arktika uurimise alal. Just tema oli see, kes suures ulatuses finantseeris Amundseni lende. Ja tsepeliinil kaasalendamise võimaluse eest maksis ta tolle aja kohta tohutu summa — viis tuhat dollarit.

Saanud teada, kellega saatus oli mind kokku viinud, silmitsesin Lincoln Ellsworthi teraselt. Ja miks ka mitte! See oli minu esimene kohtumine tõelise miljonäriga. Kuid miljonär, keda ma nüüd oma silmaga nägin, ei meenutanud põrmugi neid silinderkübaratega, irevil hammastega ja kuldsete uurikettidega paksmagusid, kelletaolisi tavaliselt võis näha «ROSTA akendel».

Mu uus tuttav oli keskmist, isegi väikest kasvu ja käitus äärmiselt tagasihoidlikult. Tema ülikond polnud kaugeltki mitte uus ning jalas olid tal kulunud kamassid, palju viletsamad kui minu vastsed, Välisasjade Rahvakomissariaadi telongide eest ostetud jalanõud (see asjaolu tõstis suuresti mu iseteadvust).

Laua otsas istus, nagu peremehele kohane, õhulaeva kapten doktor Eckener — tüse, laiaõlgne ja võimsa, imposantse figuuriga mees. Doktor Eckener kandis erarõivaid, ehkki

oli kindlasti ohvitser. Tema suures näos äratasid tähelepanu silmaalused kotid. Kui ta restorani sisenes, kattis tema halli pead ankruga ja suure lakeeritud sirmiga meremehemüts. See müts oli kulunud ja päevi näinud, kuid istus õhulaeva kapteni peas väga elegantselt ning ühtlasi lihtsalt, nagu rutates kõigile teatama, et just seal on tema õige koht.

Vaevalt olid külalised jõudnud laua ääres istet võtta, kui leidis aset stseen, mis andis tunnistust sellest, et meie kapten ei osanud ainuüksi elegantselt mütsi kanda. Äkki kutsuti telefoni juurde tema poeg, insener Eckener, suurt kasvu, «aarialiku» välimusega ja suurepärase, pikaajalisest sporditegemisest kõneleva figuuriga noormees. Eckener-noorem kuulus õhulaeva ohvitseride hulka. Tema ülesanne oli kõrgustüüri käsitsemine. Mõne minuti pärast tuli ta tagasi, kummardus isa kõrva juurde ja sosistas midagi. Doktor Eckener ei hakanud saadud teatest saladust tegema. Ta ütles meile:

«Äralennupäev on juba kindlaks määratud, aga sünoptikud hoiatavad, et Leningradi trassil ei tule ilm kuigi hea. Seal ülal (need sõnad lausus Eckener mingisuguse erilise rõhuga) otsustati lend edasi lükata, aga mina ei kavatse seda teha. Nagu oli ette nähtud, nii lendame. Oleme täpsed!»

Mulle meeldis niihästi väljendi «seal ülal» ja omaenese otsuse kombinatsioon kui ka see hämmastav väärikus, millega kapten meid informeeris oma plaanidest ja kavatsustest.

Laua juurde ilmusid kelnerid ja ma taipasin, et algab raske katsumus. Eel seisis eksam küllaltki keeruka etiketi teadmise ja tundmise alal. Kui siia juurde lisada, et juba Moskvas olin ma kuulnud hirmsaid lugusid sellest, kuidas kaugeltki mitte kõigil ei õnnestunud laua taga õigesti käituda, siis on selge, et ma ei tundnud ennast noil minuteil kuigi mugavalt.

Kelnerid alustasid serveerimist. Kõigepealt pakuti suurelt kandikult midagi tärgeldatud salvrätikutesse mähitut. Kõik võtsid pakutu vastu ja panid selle salvrätikut lahti keeramata taldriku kõrvale. Nõnda toimisin ka mina. Ma seadsin oma «salvrätiku» taldriku kõrvale ja püüdsin kombates kindlaks teha, mis seal sees oli. Tunda oli midagi pehmet ja sooja. Hiljem selgus, et rätikutes oli röstitud leib.

Ma silmitsesin tähelepanelikult arsenali, mis mu taldrikut ümbritses. Kahvlite bukett paiknes nagu kord ja kohus vasakul. Nugade bukett paremal. Lusikad taldriku taga. Praegu tean ma hästi, et alustada tuleb äärmisest noast ja

kahvlist. Tollal aga oli see lihtne ja päästev reegel mulle tundmatu. Pealegi tegi minu jaoks juba küllalt segase pildi veel ähmasemaks aukartust äratav joogiklaaside rivi, mis algas väikeste pitsidega ja lõppes suurte pokaalidega.

Kuid väljapääsmatuid olukordi ei ole ja väljapääsu leidsin ka mina. Mulle meenus vana käsklus, mille admiral võib anda oma eskaadri teistele laevadele:

«Tee nii nagu mina!»

Ma piilusin altkulmu paremale ja vasakule ning otsustasin joonduda oma naabrite järgi ja teha nii nagu nemad. Üsna varsti satu aga aru, et piiluda tuli peamiselt vasakule. Minu parempoolne naaber, norra professor, tundis ennast niisama ebatult kui mina ja püüdis omakorda mind eeskujuks võtta. Ja ehkki ma vasakpoolset naabrit jäljendades olin iseseisvusest üsna kaugel, tundsin ennast olevat väga meelitatud, et välismaa professor kasutas minu kaugeltki mitte rikkalikke teadmisi keeruka rituaali alal.

Sellest lõunasöögist on möödas peaaegu nelikümmend aastat, kuid minu kollektsioonis on praeguseni säilinud luksuslikule paberile trükitud menüü, millele kirjutasid oma autogrammi kõik, kes tol päeval laua ääres istusid — Samoilovits, Eckener, Lincoln Ellsworth ja paljud teised...

Esimeseks roaks oli menüüs märgitud kilpkonnasupp. See kuulus supp nägi välja nagu lahja puljong. Ja seda rüübates ei suutnud ma vastata oma mõttes tekkinud küsimusele, kas selles vedelikus ikka oli kunagi ujunud kilpkonn või mitte.

Road järgnesid üksteisele nagu veinidki, mida agaralt meie klaasidesse valati. Mu ettekujutus lauaetiketist täienes sõna otseses mõttes silmanähtavalt. Kalaroa juurde pakuti valgel veini, liharoa juurde punast. Lõpuks peatus kelner kõigi laua ääres istujate kõrval melhiorkandikuga, millel seisid spetsiaalsed kausikesed, kus mingisuguses roosas vees laevukestena ujusid sidruniviilud. Oli ette tulnud juhtumeid, et seda vedelikku oli peetud joogiks. Tegelikult aga oli sidrunilõiku sisaldaval kausikesel hoopis teistsugune ülesanne: kastnud sõrmeotsad elegantselt vedelikku, tuli neid sidrunirükiga hõõruda.

Pärast söögi ajal määrdunud sõrmede loputamise protseduuri ilmusid lauale must kohv, sigarid ja väikesed konjakiklaasid. Ühesõnaga, kõik toimus nii nagu parimas seltskonnas.

Möödus mõni päev ja me sõitsime lõunasse, Friedrichshafenisse. See ülihubane linnake paiknes hämmastavalt ilusa sinirohelise Bodeni järve kaldal. Nagu kõigis alpijär-

vedes, nii peegeldusid ka selles järves mäetippude valged lumimütsid. Värvilisel veepeeglil sõitsid ringi väikesed aurikud — järvepinna viiesajal ruutkilomeetril selleks ruumi jätkus.

Siin puutusid kokku kolme riigi — Saksamaa, Austria ja Šveitsi — piirid. Saksamaa-poolsel järvekaldal asuvas imetoredas pargis, kus me Fjodor Fjodorovitšiga jalutamas käisime, seisis keset roose suur postament. Sellel oli paksu klaasi all skeem, mille nooled osutasid vastaskalda mäetippudele, kusjuures noolte juurde olid märgitud tippude nimed. Ilusa selge ilmaga olid need mäed suurepäraselt nähtavad ja seetõttu võin öelda, et olen hästi näinud Šveitsi mägesid, ehkki ma ei ole kordagi selles riigis käinud.

Kuid idülliline loodus ei vastanud ilmselt Friedrichshafeni asutuste olemusele. Selle linnakese välisilme ja tegelikkuse erinevus oli väga suur. Eriti selgeks sai see meile siis, kui me külastasime Zeppelini muuseumi ja tutvusime looga, mis aitab lugejal täielikumalt mõista, missugune tähtsus oli Friedrichshafenil Saksamaa jaoks ja missugust osa ta etendas Esimeses maailmasõjas.

... Üheksateistkümnes sajand hakkas lõpule lähenema, kui ratsaväe erukindral krahv Ferdinand Zeppelin hobustele truudust murdes otsustas hakata tegelema õhusõidu probleemiga. See oli tollal erakordselt ahvatlev. Juhitava lennu põhimõtteline võimalikkus oli täielikult tõestatud ning näis, et töökindlate ja kergesti käsitsetavate konstruktsioonide loomiseks ei olnud enam vaja kuigi suuri jõupingutusi. Just sellest saigi erukindrali eluülesanne.

Mägedest ümbritsetud Bodeni järve pind oli vaikne. Selle järve kaldal paiknes Zeppelinide pärusmõis. Mõlemast nimetatud asjaolust olenes küllaltki suurel määral tulevase õhulaevatehase asukoha valik.

Pärast mitmeid äpardusi patenteeris vana krahv oma õhulaeva konstruktsiooni ja asutas selle realiseerimiseks «Õhusõidu Edendamise Seltsi» nimelise aktsiaseltsi, mille kapital oli ligikaudu miljon marka. Peaaktsionär oli krahv Ferdinand Zeppelin ise, kes pani välja pool miljonit marka. Aktsiaselts asus oma esimest õhulaeva ehitama ...

2. juulil 1900 viidi saja kahekümne kaheksa meetri pikkune sigarikujuline tsepeliin LZ-I Bodeni järve pinnale. Dirižaabli mõõtmed ja merelaevu meenutav konstruktsioon äratasid imestust. Selle hiigelõhulaeva karkass koosnes pikiribidest (stringeritest) ja põikrõngastest (spangoutidest). Kaks kuueteistkümnehobujõulist Daimleri bensiinimootorit

[illegible] hiiglase õhku viima ja tal viit meeskonnaliiget [illegible] tunni lennata võimaldama.

Pärast õhulaeva tegelikku katsetamist, mis muidugi toimus [illegible] kõige vahetumal osavõtul, algas konstruktsiooni [illegible]. Kuid aktsiaseltsist ei saanud asja. Aktsionärid ei tahtnud oodata ning oma isiklikku eelarvet äärmuseni [illegible] ostis Zeppelin kõik aktsiad kokku.

Vanale leidurile tuleb au anda. Erakordse mehisuse ja [illegible]ga astus ta vastu ebameeldivustele, mis talle [illegible] aasta vältel just nagu küllusesarvest kaela langesid. Kuid lõpuks jäi kõik seljataha. 1908. aastal saabus Ferdinand Zeppelinile kuulsus. Temast sai rahvuskangelane. Keiser Wilhelm lasi annetas tulevaste tsepeliinide ehitamiseks [illegible] pool miljonit marka. Terve kuu seisid postkontoritesse [illegible] annetajate järjekorrad. Nii asutused kui ka [illegible] rutasid toetama meest, kes töötas Saksamaale au ja kuulsust.

Vks esimest inimest, kes väljaspool Saksamaad oskas hinnata tsepeliinide tulevikku, oli tuntud inglise kirjanik Herbert Wells. Juba 1901. aastal kirjutas ta romaani «Õhuvõidud». Fantastilistest õhulahingutest, mida Wells kirjeldas, [illegible] osa väga reaalsed tsepeliinid.

Wellsi ennustus läks kiiresti täide. Õhulaevad sooritasid [illegible] rünnakuid Londonile ja Pariisile. Pole ime, et Esimese maailmasõja järgsel Saksamaal piirasid võitjad õhulaevaehitust ja kümme projekti jäi ellu viimata.

Friedrichshafen kujutas endast tõelist tsepeliinikuningriiki. Kõik selle linnakese elanikud, viiskümmend kuni kahekssakümmend tuhat inimest, elasid nähtavasti tsepeliinide arvel. Apteek, saiapood, hotell, õllekelder, loterii — kõik kandsid tsepeliini nime. Ühesõnaga, vaata kuhu vaatad, igal pool tsepeliin.

Õhulaevaehituse piiramisse suhtusid sakslased erilise vaimustusega. Sellest andis tunnistust ilmselt revanšistlik mälestussammas, mis seisis lennuvälja ja tsepeliiniangaari lähedal. Tugu oli nii, et Friedrichshafeni äärelinnas asusid firma *Maybach* mootoritehased. Selle firma mootoreid kasutati ka tsepeliinidel. Pärast Esimest maailmasõda enamik tehaseid suleti ja osa nende sisustusest veeti välja. Seda tähistaski mälestussammas. Tohutu suurel peaaegu tahumata graniidirahnul, mida ümbritsesid jämedad ahelad, seisis *Maybach*'i mootor. Selle all oli väga väljendusrikas tekst: «Saksamaa, ärka!»

Me elasime väikeses, kuid väga mugavas võõrastemajas. Selle esimesel korrusel asus restoran. Seal oli võimalik hom-

mikust, lõunat ja õhtust süüa, suurepärastest värvilistest pokaalidest piima, õlut ja veini juua, sõpradega kohtuda ning daamiga õhtut veeta.

Kõik oli selles väikeses restoranis väga lihtne, kuid mugav. Paljad tammepuidust plaatidega lauad. Tumedate tammepaneelidega kaetud seinad. Alaliste külaliste isiklike, ees- ja perekonnanimedega märgistatud õllekannude riiulid. Väikesed värviliste klaasidega aknad.

Kuid selle asutuse ahvatlevast mugavusest hoolimata eelistasime meie Fjodor Fjodorovitšiga mitte seal istuda. Me üürisime kaks vana logisevat jalgratast, sõitsime nendega mööda linna ringi ja ahmisime tsepeliinikuningriigi muljeid.

Tuli ette ka seiklusi. Kord võõrastemajale lähenedes nägime tüsedat hallipäist meest, kellel olid jalas golfipüksid ja peas sulega tirooli kübar. Ta nägi välja nii soliidne ning edukuse pitser tema ideaalselt raseeritud läikival näol oli nii ilmne, et tema õla kõrgusele tõstetud rusikas ja vali hüüe «Rot Front!» ei kutsunud meis esile vähimatki vastamissoovi.

Koju jõudnud, kirjeldasime võõrastemaja peremehele selle veidra härrasmehe välimust ja küsisime:

«Kes see oli?»

«Oh, see oli meie politseimeister. Ta on väga suur naljahammas!»

Lühikese puhkuse järel algas töö, mille pärast meid oli sellesse Saksamaa nurka saadetud, — tutvumine õhulaevaga LZ-127, mis pidi sooritama lennu kaugele põhja. Amundseni ja Nobile lendude järgi oli teada, et Arktika ei võtnud õhusõitjaid kaugeltki mitte alati külalislahkelt vastu, ning seepärast valiti järjekordseks sõiduks oma aja võimsaim õhuhiiglane.

LZ-127 võis liialdamata nimetada tõeliseks õhumastodoniks. Selle Zeppelini tehases ehitatud saja seitsmeteistkümnenda õhulaeva (kümme projekti, nagu ma juba märkisin, jäid pärast Esimest maailmasõda ellu viimata) mõõtmed olid tohutud. Tema kõrgus ületas kolmkümmend meetrit, seega küündis ligemale kümnekorruselise maja kõrguseni, pikkus oli peaaegu veerand kilomeetrit; 105 000 kuupmeetrit vesinikku, mis täitsid tema kesta, võimaldasid tõsta ligikaudu 23-tonnist koormat, mille hulka kuulusime ka meie — õhulaeva meeskonna ja teadusliku ekspeditsiooni nelikümmend kuus liiget.

Õhulaeval oli oma elektrijaam ning tema telefonsidesüsteem ühendas üksteisega juhtimisgondlit, mootorigondleid, kööki, kapteni ja pardainseneri kabiine ning teisi punkte,

Meie Friedrichshafenisse saabumise ajal käisid lennuettevalmistused täie hooga. Suur hulk töölisi oli tegevuses õhulaeva kergendamisega ja veele laskumist tagavate abinõude kompleksi loomisega. Mõnede gondlite alla monteeriti spetsiaalsed ujukid, õhulaeva põhi muudeti veekindlaks.

Angaar, kus LZ-127 seisis, oli muidugi tohutu suur ja kõrgus nagu tehnikajumala tempel Friedrichshafeni madalate lõunete kohal. Päevil, mil õhulaev asus selles angaaris, oli turistide kokkuvool üldiselt kõige suurem. Kõik tahtsid rahvuslikku reliikviat näha. Angaari seati üles spetsiaalne poodium ning turistid käisid piki tsepeliini gondlit ja vaatasid selle akendest sisse. Sealsamas oli ka postkontor. Müüdi postkaarte ja postmarke, millel oli tsepeliini pilt. Müüdi õhulaeva katteriide tükke, mis olid varustatud vastavate pealiskirjadega. Ühesõnaga, sakslased tegid tsepeliini arvel head äri.

Sisenedes angaari, tundsime ka meie otsekohe, et viibime tehnikajumala templis. Seestpoolt paistis angaar eriti suur. Täie hooga valmistati ette proovilendu, mis pidi toimuma 24. juulil Bodeni järve kohal. Kui arvestada, et ametlik stardikuupäev oli 24. juuli, siis on selge, et aega ei tohtinud raisata sekunditki.

Ma ei saa öelda, et olin tol päeval külmavereline nagu krahv Monte-Cristo. Meie Nõukogude nelikust oli ainult F. F. Assberg aasta varem tsepeliinil lennanud, teised ei olnud kunagi maapinnast kõrgemale tõusnud ja ootasid mõninga kartusega seda oma elu tähendusrikast hetke.

Äralennu eel anti kõigile ekspeditsiooniliikmetele väga mugavad tööröivad: kujuteldamatu hulga taskutega soe hall kombinesoon ja soliidsed saapad, mille iga hoobiga oleks suuvi korral võtnud maha lüüa jääkaru, sest neil oli viietaistkümne millimeetri paksune tald ja kolmekümne millimeetri paksune vasknaastudega konts. Meie mundri juurde kuulusid ka villane kampsun ja sall, soe pesu, kootud ja karusnahksed labakindad, prillid ning vee- ja tuulekindel pealisülikond. Pärast sellesse aeronautilis-arktilisse tualetti rõivastumist tehti kõigist ekspeditsiooniliikmetest foto. Rühma hallil taustal paistis musta laiguna silma tavalist ülikonda kandva Eckeneri massiivne kogu.

Enne õhkutõusmist püüdsin ma muidugi tutvuda LZ-127 sidevahenditega. Raadiojaama demonstreerisid mulle mu kolleegid — vanemradist Dumke ja teine radist Leo Freund. Mina olin õhulaeva raadiokollektiivi kolmas liige. Kolleegid tutvustasid mulle ka väikest avariiraadiojaama, mis oli mõeldud kasutamiseks niisugustel ekspeditsioonidel alati võima-

like viperuste korral. Esimene asi, mis silma torkas, oli mulle sõjaväeteenistuse ajast hästi tuttav «sõdurmootor». Õhulaeva poolteisevatisel ja seitsmekümne üheksa kilogrammisel avarii-lühilaineraadiojaamal olid kõik tuttavad atribuudid — jalgrattasadula ja -pedaalidega dünamo ning kolme meetri kõrgune antennimast.

Kuid sellest jaamast jutustades ei saa ma jätta lugejate tähelepanu juhtimata ühele huvitavale asjaolule. Raadiosaatja kasutamise instruktsioon oli koostatud nii, et sellest sai aru isegi raadiotehnikat vähe tundev inimene. Saatja külge oli kinnitatud morsetähestiku tabel. Igal kirjaoskajal inimesel oli võimalik otse jäält hädaohusignaali saata, ehkki ta seda võib-olla ei teinud eriti kiiresti ega kvalifitseeritult. Need ettevaatusabinõud näisid mulle täiesti loomulikud, sest õhulaeva «Italia» traagilisest hukkumisest oli möödas kõigest kolm aastat. Õhulaev «Graf Zeppelin» valmistus kõikvõimalikeks ootamatusteks.

Proovilennu ootel saime lähemalt tuttavaks Dumke ja Freundiga. Kord kutsusid saksa radistid meid Assbergiga õhtuks külla. See oli erakordselt lõbus õhtu.

Meid võeti vastu saksa kombel. Kokku olid tulnud kõik daamid — naised, pruudid, ämmad. Tõenäoliselt ootasid nad, et venelastel on seljas lambanahksed poolkasukad, peas papaahad ja risti hammaste vahel noad. Meie aga astusime sisse soliidsetena ja viisakatena, surusime kõigil neil tädidel kätt ning olime oma uutes ülikondades arvatavasti küllaltki esinduslikud.

Laual seisid kaks võileivataldrikut ja loendamatu, ma ütleksin ammendamatu hulk õllepudeleid. Algas vestlus. Meie võõrustajad olid head inimesed, kuid esitasid täiesti idioothkke küsimusi. Nende ettekujutus venelastest oli ligikaudu samasugune nagu Aafrika kõige kaugemate kolgaste džunglihõimudest.

«Kas Venemaal kavatsetakse naised natsionaliseerida? Kas mees võib ise enesele naise valida? Kas kollektiiv ei ütle selle kohta oma sõna? Kas teil Moskvas magavad kõik ühe teki all?»

Ühesõnaga, need olid tüüpilised küsimused, mis võisid tekkida inimestel, kes otsustasid meie maa üle ilmselt vaenulike propagandamaterjalide järgi.

Meie Fjodor Fjodorovitšiga ei teadnud, kas vihastada või naerda. Pealtnäha naljatades, kuid tegelikult üsna tõsiselt püüdsime vastata küsimustele, mis, nagu öeldakse, käisid üle mõistuse. Me hammustasime võileibu, tühjendasime lõputuid õllepudeleid ja hakkasime lõpuks laulma. Sakslas-

[illegible] omad laulud, meil omad. Üldiselt toimus see vastu[illegible] kui just mitte kõige kõrgemal, siis kindlasti ka mitte kõige madalamal tasemel.

Õpuka saabus proovilennu päev, 21. juulil lõpetati kõik vajalikud ettevalmistused ja meile anti käsk koguneda oma [illegible]-pidaarmundris 22. juulil kell 4.45 angaari. Nii varane aeg valiti tõenäoliselt sellepärast, et siis oli tuul kõige vaikseim ja uudishimulikud, kelleta niisuguste sündmuste puhul [illegible] ei saa, magasid veel rahulikult oma voodites.

Kell 5.15 algas õhulaeva väljatoomine angaarist ja viiskümmend minutit hiljem seisis ta juba stardiväljakul. Vaikuses [illegible] ei olnud veel sisse lülitatud) kerkis õhulaev teda [illegible] peast tõstejõu mõjul nagu tohutu suur viirastus maapinnalt üles. Ülal pandi mootorid tööle ja hiigelsigar võttis kurssi otse Bodeni järve idaosa saarel asuvale Lindau linnale.

Pärast kaks ja pool tundi kestnud lendu pöördus õhulaev Friedrichshafenisse tagasi. Filmioperaatorid jäädvustasid lenna maandumise ajaloolised kaadrid ja pärast seda algasid viimased staatilised tööd. Ülejärgmisel päeval, 24. juulil [illegible] pidi õhulaev alustama oma Arktika-reisi. See teekond oli ettevatuse ning äratas muidugi turistide ja ekskursantide huvi.

Ma olen alati olnud arvamusel, et ajakirjanike tähelepanu [illegible] staatis ei leidu ainuüksi inimeste, vaid ka masinate hulgas. Tänapäeval on need esmajoones kosmoselaevad või [illegible] ülehelikiirusega lennukid. Omal ajal olid sellised [illegible]mutused näiteks AHT-25, millega Tškalovi ja Gromovi [illegible] üle põhjapooluse lendasid, ning esimene reaktiivstsellennuk Ту-104. Seda laadi nimekiri võib olla väga pikk, kuid selle pikkusest sõltumatult mahub sellesse igal juhul õhulaev LZ-127.

Kuulsaks sai see õhuhiiglane 1929. aasta 15. augustil, mil ta alustas ümbermaailmareisi marsruudil Friedrichshafen — Berliin — Königsberg — Vologda — Ust-Sõssolsk — Jakutsk — Nikolajevsk — Tokio — Los Angeles — Friedrichshafen. Tänapäeval on see ümbermaailmalend teada ainult tehnikaajaloolaste kitsale ringile. Tollal aga tekitas see palju kära. Startinud sellesama doktor Eckeneri juhtimisel, kes pidi juhtima ka meie eelseisvat lendu, läbis LZ-127 [illegible] kilomeetrit, tehes teel ainult kolm vahemaandumist. Pole ime, et see vapustas inimeste kujutlusvõimet: tollal ei saanud niisugune asi jätta erutust tekitamata. Tsepeliini tagasisaabumine Friedrichshafenisse 4. septembril 1929 oli triumfaalne. Entusiastid kuulutasid LZ-127 üksmeelselt kon-

tinentidevaheliseks õhulaevaks, millele kunagi ei tule võistlejaid. Mis seal rääkida! Seda laadi prognooside ohtlikkus on ilmne, kuid edusammudest pimestumine on inimkonda korduvalt takistanud kaugele ette vaatamast.

Meie ekspeditsioon tõotas õhuhiiglasele uut kuulsust. Seetõttu ümbritses teda äralennupäeval korrespondentide, fotoreporterite ja filmioperaatorite parv.

Nagu ilmaennustused hoiatasid, ei olnud ilm lennuks soodne. Isegi Friedrichshafenis viibimise viimasel õhtul polnud veel selge, kas lend ikka algab järgmisel hommikul, nagu doktor Eckener oli planeerinud. Kuid käsk on käsk. Igaüks tõi angaari oma isikliku pagasi, see pakiti spetsiaalsetesse kottidesse, kaaluti ja jaotati kajutitesse.

Äralend oli määratud hommikuks. Meid kästi koguneda kell 8, kuid meie Fjodor Fjodorovitš Assbergiga ei tahtnud ühestki stardi üksikasjast ilma jääda, tõusime juba kell 6 ja läksime angaari, et seal viimaseid ettevalmistusi jälgida. Kella kaheksaks tulid kokku kõik lennust osavõtjad, siis avati angaari värav ja kell 9.30 anti meile käsk kohtadele asuda. Õhulaev vabastati köidikust ja tasakaalustati. Otsekohe pärast seda kostis paremalt ja vasakult voolava vee kohin: õhulaev vabanes ballastist.

Nagu ma juba ütlesin, jäädvustasid filmioperaatorid ja fotograafid hoolikalt kõik ettevalmistustööd. Nad filmisid ja pildistasid ka professor R. L. Samoilovitši, kes mikrofoni juures pidas stardieelse kõne. Mahajääjad aplodeerisid tormiliselt. Me tõusime õhku.

Lennanud üle vanade Saksamaa linnade Ulmi ja Nürnbergi, jõudsime kuue tunni pärast Berliini ja maandusime Staakeni lennuväljal. Tuleb arvata, et see koht ei olnud valitud juhuslikult. Just Staakenis baseerusid Esimese maailmasõja aastail sõjatsepeliinid, mis sooritasid rünnakuid Londonile ja Pariisile. Versailles' rahuleping keelas sealsete suurepäraste angaaride kasutamise. Praktilise meelega sakslased tegid neist angaaridest tohutu suured filmipaviljonid, kus vändati ülemaailmselt tuntud filmikompanii UFA paljud kuulsad filmid.

Berliini saabusime õhtul, edasi pidime lendama hommikul. Õhulaeva kabiinid tühjenesid. Enamik meeskonna- ja ekspeditsiooniliikmeid sõitis puhkama ning lõbutsema. Meie Assbergiga aga otsustasime kohale jääda ja isegi mitte magama heita, sest me tahtsime tähelepanelikult uurida kõike seda, mis Fjodor Fjodorovitšile huvi pakkus. Et võõraste kogemuste varaaidast võimalikult palju ammutada, oli vaja tööarmastust.

Teele asusime koidikul ja üsna varsti jõudsime Baltikumi. Ehitajad saime sellel teekonnal rohkem kui küllalt. Me lendasime üle Eesti pealinna Tallinna. Teinud selle linna kohal tiiru ja imetlenud tema vanaaegseid ehitisi, suundusime põhja, ületasime Soome lahe ja sooritasime viisakusringi Helsingile. Ka seal me ei maandunud. Ring Soome pealinna kohal — ja me võtsime uuesti suuna Soome lahe lõunakaldale, Narvale. Teisel pool Narvat, Nõukogude territooriumi kohal, saatis meid aueskort, mis koosnes neljast meile vastutulnud lennukist, ja varsti maandusime Leningradis komendantski lennuväljal.

Hiljuti Leningradis viibides sain teada, et nüüd pole komendantski lennuvälja enam olemas. Ta on uusi maju täis ehitatud. Tookord aga võeti meid vastu just sellel lennuväljal. Lennuvälja meeskond tegutses täpselt, kooskõlastatult ja väga suurepäraselt ning kinnitas meie veerand kilomeetri pikkuse hiiglase spetsiaalselt selleks puhuks ehitatud ankrumasti kulgu.

Õhulaeva vastuvõtmiseks valmistuti Leningradis väga hoolikalt. Suurest abist saasa OSOAVIAHIM, kes ehitas ka ankrumasti. Ettevalmistustöödest võttis osa Fjodor Fjodorovitš Assberg. Veidi enne meie Saksamaale sõitu käis ta Leningradis ja instrueeris põhjalikult lennuvälja meeskonda.

Esimese pinnale laskumine oli väga meeldiv meile kõigile, eriti aga Fjodor Fjodorovitšile. Tema õpilased ei teinud endale kahju. Õhulaeva, eriti veel sellise hiiglase maandamine ei ole kerge ülesanne. Kuid kordan, et õhulaeva kujuliste mahutite mõõtmetest hoolimata läks maandumine suurepäraselt.

Kõik laeva pinnalt esimesi heideti alla maandumisköied, mis nüüd valgel ja paistab lennuvälja rohelisel taustal hästi silma. Maandumisköite pundmise oskus oli lennuvälja meeskonna tähtsaim omalaadne kriteerium. Õhusõidu alal väga kogenud sakslaste suureks imestuseks haaras meeskond peagu paigast liikumata kiiresti köitest kinni ja tõmbas meie laevamuraka ankrudusmasti juurde.

Meist oli ehitatud niisuguse arvestusega, et tsepeliini pundi sai kinnitada tema tipu külge. Masti tipus oli pöörel. Ühenevalt tuulest pöördus väga suure tuulepüüdepinnaga tsepeliin nagu tuulelipp kord ühes, kord teises suunas.

Leningrad võttis meid vastu väga pidulikult. Lennuväljale saabusid linna- ja sõjaväevõimud. Tuli Saksamaa saadik von Dirksen. Mängis orkester. Kohale sõitis isegi NSV Liidu Teaduste Akadeemia elatanud president Aleksandr Petrovitš Karpinski, kes tollal oli kaheksakümmend neli aas-

tat vana. Seda esinduslikku lumivalgete juustega vanakest toetasid küünarnukkidest tema asetäitjad. Lennuväljale sõit ei olnud presidendi jaoks ilmselt kerge, kuid tsepeliini uurimisreis Arktikasse oli tema silmis nähtavasti liiga suur sündmus, et seda tähele panemata jätta. Lennuväljale saabus ka Otto Juljevitš Schmidt.

Komendantski lennuväli pakkus tol ööl väga sügavat muljet jätvat vaatepilti. Prožektoritega heledasti valgustatud õhulaev «jõi» kandegaasi, kütust ja ballasti. Sealsamas lähedal, otse lennuväljal, toimus bankett, mis oli pühendatud Nõukogude Liidu ja Saksamaa teadusalaste sidemete tugevnemisele. Tähelepanu keskpunktis olid sellel banketil õhulaeva kapten doktor Eckener ja ekspeditsiooni teadusliku osa ülem professor R. L. Samoilovitš.

Eckener ütles oma sõnavõtus:

«Ma olen võib-olla keskpärane õhusõitja ja üsna tõenäoliselt keskpärane kõnemees, kuid pole tarvis olla Demosthenes ega Cicero, et väljendada kõiki tundeid, mis haaravad meie ekspeditsiooni liikmeid pärast niisugust vastuvõttu. Me oleme rõõmsad, et viibime maal, kus sooritatakse maailmaajaloolise tähtsusega sotsiaalset eksperimenti ja nähakse käsi rüppe laskmata vaeva töötava elanikkonna materiaalse ja kultuurilise taseme tõstmiseks. Me oleme teadlikud tohututest edusammudest, mida Nõukogude Liit on kõigi raskuste kiuste teinud.»

Järgmisel päeval avaldati Eckeneri kõne ajalehtedes, õhulaev aga võttis pardale OSOAVIAHIM-ilt kingituseks saadud mineraalvee, singi, kaaviari ja kompvekid, eraldus pärast lõplikku tasakaalustamist ankurdusmastist ja võttis kursi Arhangelskile.

Üsna varsti jõudsime Karjalasse, Petrozavodski ümbruskonda. See meie kodumaa nurgake pakub õhust vaadatuna imepärast vaatepilti. Ja ehkki «järvede maa» ei ole Karjala kohta öeldult enam piltlik väljend, vaid kirjanduslik stamp, on seda maad raske teisiti nimetada. Suured ja väikesed järved vaatasid alt üles nagu taevasina peegeldavad lahtised silmad. Meie aga vaatasime niisama ahnelt taevast maa peale, kus järvede sinas peegeldus meie õhulaeva hiigelkogu.

Fotograafid olid oma sõiduvees. Fotokunstimeistrid suhtusid sellesse ilusse nagu saatuse kingitusse, nagu süllelangenud suuresse võidusse. Pealegi olid tingimused ülesvõtete tegemiseks tõeliselt kuninglikud. Erinevalt lennukist lendas õhulaev aeglaselt — ligikaudu sada viiskümmend kilomeetrit tunnis. Oli võimalik aknast välja kummarduda ja pildis-

kõik kajutite konstruktsioonid valmistatud duralumiiniumist, vaheseinad aga võeti enne meie lendu maha ja asendati mingisugusest tihedast dekoratiivmaterjalist eesriietega. Kõik oli maksimaalselt kerge ja mugav. Ühesõnaga, meie õhuvagunis olid kahekohalised kupeed.

Gondli lae kaudu oli võimalik pääseda sinna, kuhu turiste ja ekskursante ei lastud, — õhulaeva sisemusse, kus ma uudishimust aetuna sageli ringi uitasin. Seal paiknesid tsepeliini eluliselt tähtsad osad — tohutu suured gaasimahutid. Ma ei tea, mitu kuupmeetrit gaasi mahtus igaühesse neist, kuid nende maht oli tõenäoliselt väga soliidne ja, mis peaasi, nad kõik olid üksteisest täiesti isoleeritud, et vältida kogu gaasi väljavoolamist rebendi tekkimise või mingi muu avarii korral. Ühesõnaga, siin rakendati samasugust uppumatuse põhimõtet nagu merelaevade puhul, ainult vastupidiselt. Merd sõitvatel laevadel olid veekindlad vaheseinad, mis piirasid vee sissetungimist. Siin aga olid gaasi väljatungimist piiravad seinad.

Gaasimahutite alt läks läbi teeninduskäik. See oli kitsas, mitte rohkem kui kahekümne viie sentimeetri laiune rada, mis rippus õhus nagu tsirkusekupli all. Jalge all oli tühjus, pea kohal kõrgusid gaasimahutid. Et mitte kajutilaele kukkuda, tuli kinni hoida raja kõrvale tõmmatud terastraatidest. Kõik see nägi välja väga ebakindel ja õhuline, kuid täitis täiel määral oma ülesannet.

Sellal kui mina õhulaeva sisemuses oma uurimisretki sooritasin, lendas laev aina edasi ja edasi. Me ületasime Arhangelski ja Valge mere. Algas Barentsi meri. Ilmusid nähtavale jääpangad ja ühel pangal õnnestus kogu ekspeditsiooni suureks vaimustuseks näha jääkaru. Neile, kes seda looma nägid esmakordselt, jäi muidugi sügav mulje. Meie õhulaeva peaaegu kolme tuhande hobujõulise koguvõimsusega mootorite mürin erutas Arktika peremeest. Ta hüppas kähku vette ja ujus teisele jääpangale, arvates, et seal on rahulikum.

Mida lähemale me jõudsime Franz Josephi maale, seda aktiivsemaks muutus meie tegevus raadiokabiinis. Me hakkasime eetrist otsima «Malõgini» raadiojaama. Kui olime jäälõhkujaga ühenduse saanud, selgus, et ta asus Franz Josephi maa lähedal, täpsemalt Hookeri saare juures Tihhaja lahes. Lugeja tõenäoliselt mäletab, et selles lahes talvitas laeval «Svjatoi Foka» Georgi Sedov. Mulle oli see laht hästi tuttav: tema kaldal veetsin ma 1929/1930. aastal oma esimese talve selles saarestikus.

Jäälõhkuja «Malõgin» ei ilmunud siia juhuslikult. Seoses

õhulaeva lennuga ning jäälõhkuja ja õhulaeva vahel posti vahetamise plaaniga sõitis ta Arktikasse, pardal välismaa turistid. See välismaalaste grupp oli väike, vaevalt viieteistkümnest inimesest koosnev, kuid paistis silma mõningate oma kaaslaste poolest.

Ekskursiooniliste turistide hulgas oli näiteks noil aastail oma rahutute poolest tuntud ameerika naismiljonär missis Hayes. Just tema oli see, kes mõni aasta varem üüris kuuajaks ja sõitis Amundseni otsima. Väga suuri lootusi pani ta oma asjatuses üleloomulikele jõududele. Ta tegeles kuuseri pardal spiritismiga ja «vaimude hääl» tegi talle igatsetava suure norralase asukoha koordinaadid. Kapten, kes sai suure raha, võttis muidugi nii ebatavaliselt määratud kursi, kuid tulemusi see loomulikult ei andnud.

Kolmanda pardal viibis ka mees, kelle nimi oli tuntud paljude meeste polaarmaadlejate hulgas, vaid kogu maailmas. See traagilise kuulsusega mees oli Umberto Nobile. Neisse päevaisse ei tea ta tragöödia, millele ta oli läbi elanud. Ta ei kujutlnud ennustada nichi, kes hukkusid tema ebaõnnestunud ekspeditsiooni ajal.

Ilm oli meile soodne. Udu hajus ja me nägime «Malõgini» mastiga meil oli juba püsiv raadioside. Ka «Malõgin» nägi meid. Ta hakkas meile oma viledega saluteerima. Vilesid endist kuulda ei olnud, kuid selgesti nähtavad aurujoad andsid tunnistust, et saluut toimus kõigi viisakusreeglite järgi.

Teinud mõned tiirud, laskus tsepeliin alla. Gondli all paiknes tohutu suur amortisatsioonipadi. Õhulaev puudutas vett ja heitis pigsirbe välja kaks suurt voolikut. Alustasid tööd ballastiga. Õhulaev hakkas kiiresti ballasti pumpama ja surus enese vastu veepinda.

Laeva kinnitamaks paigalhoidmiseks heideti sisse veeankrud. Tõsi, ankruid tsepeliin vee suure sügavuse tõttu kasutada ei saanud. Tuurimehed jäid muidugi oma postidele ja jälgisid teraselt kõike toimuvat. Asi seisnes selles, et ehkki laht nimetati Tihhajaks (Vaikseks), oli seal külmaliku tugevaid hoovusi. Pealegi oli õhulaeva hiigelkogul, nagu juba öeldud, väga suur tuulepüüdepind. Lihtsamalt öeldult, sellele monstrumile mõjus iga vähimgi tuulepuhang.

Õhulaev lebas veepinnal, jäälõhkuja poolt aga lähenes talle kiiresti paat. Varsti jõudis see tsepeliini juurde. Paati hüppas mugav formitrapp ja peadis olijad hakkasid seda mööda ülles ronima. Nende hulgas nägin ma meest, kelle tõrvmustadest juustest ümbritsetud ilus, tähelepanuväärselt tar-

kade silmadega nägu oli mulle fotode järgi hästi tuttav. See oligi Umberto Nobile.

Nobile ja teised reisijad tõusid õhulaeva pardale ning algas postikottide üleandmine. Ma tutvusin jäälõhkuja «postmeistriga», aimamata hoopiski, et mõni aasta hiljem saab sellest lühikest kasvu jässakast mehest minu naaber algul väikeses neljakohalises telgis ja seejärel postmarkidel. Peale Nobile tutvusin ma tol päeval nimelt ka triiviva polaarjaama «Severnõi Poljus 1» tulevase ülema Ivan Dmitrijevitš Papaniniga, kes andis üle ja võttis vastu posti.

Tollal ei olnud ma veel filatelist ega taibanud kuigi hästi, mis on tõeline rariteet. Fjodor Fjodorovitš oli selles valdkonnas minust vilunum ja valmistas niisuguse rariteedi otse minu silma all. Kirjade hulgas, mis ta õhulaevalt «Malõginile» saatis, oli üks, mis nüüd on niisama haruldane kui kõikide markide kuninganna — Briti Guajaana ühesendine. Ta on ainus kogu maailmas. Fjodor Fjodorovitš kirjutas kirja ühele nendest pabertaldrikutest, mida me kasutasime õhulaeval.

Vaevalt oli õhulaev jõudnud paadiga posti vahetada, kui sündmused hakkasid arenema väga kiiresti. Saare ja Rubiinkalju vahelisse väina sisenes tohutu suur jäälaam. See liikus võrdlemisi hoogsalt ja tekitas tsepeliini jaoks reaalse ohu. Eckener vabandas külaliste ees ja saatis nad paati tagasi. Iga sekund oli kallis, ja vaevalt oli paat õhulaeva küljest vabastatud, kui laev lendu tõusis. See tõus oli meie külaliste jaoks ebameeldiv. Tsepeliin heitis alla oma vesiballasti ja paat koos kõigi seesolijatega sattus jäise merevee joa alla.

Mootorid hakkasid möirgama ja me jätkasime teekonda põhja poole.

Me lendasime Severnaja Zemlja kohal ja ühiskajutis valitses erakordne elevus. Ekspeditsiooni teaduslikku osa erutas tohutult informatsioonitulv, mis voolas õhulaeva pardale nagu klimbid Gogoli Patsjuka suhu. Sõna otseses mõttes iga viie minuti tagant fikseerisid õhulaeva fotoaparaadid uue, geograafidele veel tundmatu saare. Eckener naljatas, et Samoilovitš langeb sellest väikeste, kuid tundmatute saarte seniolematust lõikusest minestusse.

Ent see oli muidugi mõista ainult nali. Samoilovitš oli neil minuteil sõna otseses mõttes nagu pingule tõmmatud pillikeel. Ta ei väljunud kaptenikabiinist ja vaatas keskendunult alla. Võhiku jaoks ühetoonilist jääd luges ta nagu avatud raamatut. Ekspeditsiooni teadusliku osa ülema jäävaatluste ja geograafiliste vaatluste põhjal sooritas õhulaev mitmesuguseid manöövreid, muutis kurssi ning avastas üha

uusi ja uusi saari. Mul oli väga huvitav jälgida, kuidas Rudolf Lazarevitš kasutas hiigeltsepeliini selliste üksikasjade täpsustamiseks uurimiseks, mida teised vahendid tollal ei võimaldanud näha.

Ettenähtud, nende tähelepanekute tegemiseks ei olnud mul kaua aega. Lennanud ümber Severnaja Zemlja, võttis tsepeliin kursi tagasi Tomašni saarele, kus töötas Nõukogude talvitajate juhm Usakovi ja Urvantsevi juhtimisel. Seal oli raadiojaam, millega oli hädavajalik ühendusse astuda, et täita meie ekspeditsiooni programmi kuuluv väga keerukas ülesanne: võtta pardale geoloog Urvantsev ja toimetada ta Leningradi.

Tihe ja mingisugused raadioside häired ei võimaldanud meil seda raskat ning tolle aja Arktika-uurimises pretsedendituid ülesannet täita. Ükskõik kui palju me oma kutsunud saatsime, talvitajate raadiojaam ei vastanud meile milleigi kohta, nähtavuse puudumine sundis meid ümber pöörduma, me võtsime suuna Taimõri poolsaare kohale.

Enne kui asun kirjeldama meie muljeid sellest Nõukogude Arktika osast, tahan jutustada veel ühest ülihuvitavast protseduurist, mis sooritati õhulaeva pardal professor Moltšanovi juhtimisel Severnaja Zemlja piirkonnas lasti üles raadiosond.

See protseduur ei olnud lihtne, ehkki õhulaeva kestas oli selleks otstarbeks spetsiaalne luuk. Kõigepealt võeti ühest gaasimahutist sondi viiekuupmeetrise kesta täitmiseks vesinikku. Seejärel riputati aerostaadi alla lühilainesaatja. Et raadiosond ei kahjustaks õhulaeva, haakudes mõne väljaulatuva osa (gondli, propelleri vms.) taha, kinnitati tema külge täpselt arvestatud raskus, mis tõmbas teda allapoole. Paari minuti sekund kestnud langemist lõikas kellamehhanismiga varustatud automaatgiljotiin raskuse sondi küljest lahti, sond kerkis kõrgusse ja saatis oma aparaatide näidud edasi.

Mõni sõna veel ühest huvitavast uurimistööst. Saksa professor Waikmann uuris õhu saastatust. Lennutrassi eri punktides tehtud mõõtmiste tulemused olid huvitavad: Leningradi kohal sisaldus ühes kuupsentimeetris õhus 52 000, Arhangelski kohal 26 000, Severnaja Zemlja kohal aga ainult 200—300 tolmukübet. Et Jaltas, kuhu tollal viidi tuberkuloosihaigeid, oli ühes kuupsentimeetris õhus 4000 tolmukübet, siis jättis Arktika õhu puhtus sügava mulje.

Taimõri poolsaar oli õhust vaadatuna mingisuguse ruske värvusega. Sellel ruskel maal oli suur hulk helesiniseid

järvi, mille vahel oli näha väga energilist liikumist. Me nägime paljudest tuhandetest loomadest koosnevaid põhjapõdrakarju. Mootorimürinast kohkununa põgenesid põdrad meie eest niisuguse kiirusega, et me tajusime seda isegi 1000—1500 meetri kõrgusest, kust maa peal toimuv liikumine paistab väga aeglane.

Järgnes uus kursimuutus, seekord Dicksoni saare suunas. Dicksoni raadiojaamaga oli meil hea side ja ka nähtavus ei vedanud meid alt. Me viskasime sealsetele talvitajatele pakid, millest Ušakovi ja Urvantsevi rühm oli ilma jäänud. Õhulaevalt lasti alla kolm langevarju. Ühe küljes olid telegrammid ja ajalehed, teise küljes maiustused, kolmanda küljes kartulid, mis talvitustingimustes on šokolaadist magusam delikatess.

Tõsi küll, ka siin toimus oma vahejuhtum. Esimene langevari haakus kiirusnäituri osuti külge ja jäi sinna rippuma. Osutit tuli pöörata, langevari maha võtta ja pakk uuesti alla visata. Teisel katsel läks kõik nii nagu vaja.

Dicksoni saare juurest lendasime üle Kara mere Novaja Zemlja põhjapoolseima neeme, Želanije neeme kohale. Sealt suundusime piki Novaja Zemlja peaahelikku lõunasse — sinna, kus ma olin esmakordselt talvitanud. Ma ei tea, mitme kilomeetri laiune on Novaja Zemlja, ma ei mäleta ka meie lennukõrgust, kuid seda mäletan selgesti, et kui me lendasime Želanije neemelt lõuna poole, oli vasakul näha Kara meri, mis oli jääd täis nagu alati, paremal aga jäävaba Barentsi meri.

Me jõudsime Matotškin Šarini ja suundusime üle eespool juba kirjeldatud «jahimajakese» väina kohale. See oli muidugi subjektiivne, kuid lend risti ja põiki läbisõidetud väina kohal jättis mulle ülisügava mulje. Me lendasime mööda Matotškin Šari ääristavate mägede vahelist koridori ja kahe talvituse järgi näiliselt nii hästi tuttav loodus avanes minu ees täiesti uues valguses. Jääliustikud, mäestikujõed — kõik need paistsid gondli aknast fotograafide ja filmioperaatorite terminoloogia järgi üldplaanis, mis maapinnalt ei ole nähtav.

Ent sellal kui ma andusin lüürilistele mälestustele, kostis mu peatelefonist äkki radiogrammi kõrvulukustav mürin. See oli nii vali, nagu oleks meid väljakutsuv jaam asunud otse meie kõrval. Tundmatu radist toksis selgesti meie kutsungit:

«Denne . . . Denne . . .»

«Mis on? Miks te meid kutsute?»

«Aga miks mitte? Me oleme teie all Kara meres. Saluteerime teile lipuga, aga te ei vasta!»

Ma teatasin radiogrammist Eckenerile. Eckener võttis mingisuguse ülitugevasti suurendava binokli ja vaatas kaua kita. Lõpuks leidis ta väikese musta täpi. See oli meie hüdrograafialaev, mis oli jäässe kinni jäänud või tegi mingisuguseid mõõtmisi. Ja ehkki Eckeneril ei õnnestunud näha lippu, millega meile saluteeriti, käskis ta saluteerida nõukogude hüdrograafidele õhulaeva lipuga, mis lasti raskuse külge kinnitatult laevast alla.

[illegible] hoidis kurssi Leningradile. Me pidime koidikul sinna jõudma ning seal maanduma, kuid lähenev äike ja tugev tuul sundisid Eckeneri sellest plaanist loobuma.

Üle Leningradi sõites heitsime alla kaks langevarju, ühe jäälõhkujalt «Malõgin» saadud postiga, teise Eckeneri, Samoilovitši ja Assbergi kirjadega. Need kirjad väljendasid kahetsust, et maandumine osutus võimatuks. Ühtlasi andsin ma edasi radiogrammi:

«Nõukogude valitsus, Kreml, Moskva.

Pöördudes tagasi Arktika-lennult ja lahkudes maalt, kus meile osutati nii väärtuslikku kaasabi, ei taha ma jätta kasutamata juhust südamliku tänu avaldamiseks ning ühtlasi ülima rahulolu väljendamiseks selle üle, et vene ja saksa teaduse esimene ühistöö Arktika uurimise alal andis suurepäraseid tulemusi. Minu sügavaks kahetsuseks oli Leningradis maandumine valitseva puhangulise tuule ja ebapüsiva ilma tõttu liiga ohtlik. Meil õnnestus siiski linna tervitada sellega, et tegime tema kohal mõned tiirud. Eckener.»

Leningradist lendas tsepeliin Saksamaale. Me maandusime Berlinis kuulsal Tempelhofi lennuväljal. Vastuvõtt oli pidulik. Kohal oli suur hulk ajakirjanikke, fotograafe ja filmioperaatoreid. Tehti tohutut kära. Meie aga panime vaikselt oma lihtsad kimpsud kompsud kokku ja sõitsime koju.

MUSTADE PURJEDE ALL KESET JÄÄD

Rahvusvaheline polaaraasta. Ühe unustatud vaidluse lugu. Soodne jääprognoos. Miljonite silmad ja kõrvad. Uni paukelavhõbedast padjal. Kangelaslikkus, eksootika ja argipäevad. Ušakovi nelik kohtub «Sibirjakoviga». Ümber Severnaja Zemlja. «Jalgrataste» pukseerimine. Tšuktši mere jääs. Seda ei tundnud veel polaarmeresõidu ajalugu. Suur hoogtöö. Sõukruvi on taastatud — sõukruvi on kadunud. Kõikvõimalikke vahendeid rakendades. Me heiskame mustad purjed. «Ussurijetsi» slepis mööda Vaikset ookeani. Pole olemas kindlusi, mida bolševikud ei suuda vallutada

Pärast Saksamaalt naasmist ei tulnud mul kaua uut ülesannet oodata. 1932. aastal algas teine rahvusvaheline polaaraasta. Tööd kuhjus palju. Puhkusele ei olnud aega mõeldagi. Nagu kõik sellised üritused, nii põhines ka polaaraasta ulatuslikul programmil. Ja ehkki meie riigil oli veel palju raskusi, said Arktikasse suunduvad teadlased kõige laialdasemat toetust.

Nõukogude Arktika-uurimiste kompleksi sooritamiseks loodi spetsiaalne komitee, mille esimeheks määrati suur meteoroloog professor A. F. Vangengeim. Komiteesse kuulusid M. A. Bontš-Brujevitš, V. J. Vize, N. N. Zubov, P. A. Moltšanov, O. J. Schmidt, J. M. Šokalski, V. V. Šuleikin ja teised maailmakuulsad teadlased. Oma plaanide ühendamise teel kujundasid kõige mitmekesisemate teadus- ja tehnikaalade esindajad aukartustäratava jõu. Nõukogude valitsuse toetusel valmistus see jõud suurteks ja tõsisteks tegudeks.

Kuid nendesse ulatuslikesse plaanidesse tegi elu oma muudatused, mis ei olenenud nõukogude inimestest. Eri

maade teadlaste ettenähtud tegutsemist ühtse sõbraliku perena takistas üliränk majanduskriis, mis tabas kapitalistlikku maailma. Kriis ajas nurja paljud rahvusvaheliseks polaaraastaks kavandatud uurimistööd. Muu hulgas jäi ellu viimata ka Fridtjof Nanseni idee, mida toetasid nõukogude teadlased, — rajada põhjapooluse piirkonda jääpangal triiviv polaarjaam. Polaaraasta rahvusvaheline komitee, mille esimees oli taani geofüüsik D. La Cour, ei pidanud seda sammu õigeaegseks.

Selline oli olukord nii-öelda ülemaailmses mastaabis. Kuid ei mitte sarnaneda Ilfi ja Petrovi kangelastega, kes Stargorodi trammi käikulaskmisel pidasid lõputuid kõnesid rahvusvahelisest olukorrast, jutustan siinkohal vaidlusest, mis tänapäeval on unustatud, kuid mis tollal oli erakordselt äge ja pingeline. Sellest vaidlusest kujunes üks jäälõhkuja «Sibirjakov» retke organiseerimise ajendeid.

Elu nõudis visalt Suure Põhjatee rajamist. Juurdepääsuteeta ei olnud võimalik hõlvata üht meie maa rikkamat, kuid ühtlasi karmimat piirkonda. See ei tekitanud kahtlust. Vaieldi aga selle üle, kas Põhjatee pidi olema meretee, raudtee või koguni õhutee. Perspektiivselt oli arutusel isegi võimsa õhulaevastiku loomise idee.

1928. aastal avas «Izvestija» V. M. Voblõi ja polaarkunstnik A. A. Borissovi artikliga diskussiooni, mis kestis mitu aastat. V. M. Voblõi, A. A. Borissov ja nende arvukad mõlehoidjad soovitasid ehitada Suure Põhjaraudtee, mis oli ühendama kolme ookeani — Atlandi ookeani, Põhja-Jäämerd ja Vaikset ookeani. Mis siin rääkida: projekt oli julge ning kaheksateist eri teevarianti, mis autorid olid kavandanud, andsid tunnistust sellest, kui põhjalikult ja sügavalt oli idee läbi töötatud.

Õigluse huvides märgime siiski, et tegelikult ei olnud see projekt hoopiski nii põhjalik, kui esimesel pilgul võis paista. Tema majanduslikud alused ei olnud kaugeltki mitte kõigil juhtudel küllalt kindlad. Suure Põhjatee maismaavariandi võistleja oli meretee. Vaidlus kestis mitu aastat, toomata edu kummalegi poolele.

Meretee pooldajate seljataga seisid kogemused. Neid kogemusi oli hangitud rohkem kui neli aastasada, juba alates suurte geograafiliste avastuste ajastust, mil Kolumbuse kaasaegsed hakkasid otsima Kirdeväila.

Avastajate teid tähistavad kaartidel kuulsad nimed. Barentsi meri, Minini skäärid, Laptevite meri, Maria Prontsišiševa laht, Tšeljuskini neem, Dežnjovi neem... Kõige

põhjalikumalt uurisid Põhja-Jäämere rannikut Peetri-aegsed mereväelased. Ja ka hiljem osutas sõjalaevastik Põhjamereteele suuri teeneid, andes oma ridadest julgeid ja haritud mehi, geodeete ja kartograafe, kes kaardistasid Venemaa põhjaranniku Valgest merest kuni Beringi väinani.

Ma ei hakka loetlema kõiki meretee ja raudtee pooldajate argumente — see viiks meid liiga kaugele. Olulisem oli, et teoreetilisele vaidlusele oli aeg lõpp teha. Rahvusvaheline olukord nõudis Kaug-Ida sõjalist kindlustamist, kuid selleks olid vajalikud teed. Aega ei tohtinud kaotada.

Ja siis otsustati teoreetilist argumentatsiooni kinnitada eksperimendiga. Üleliidulise Arktika-instituudi ettepanekul valmistati ette mitu polaarekspeditsiooni, sealhulgas ka «Sibirjakovi» retk. Nende ekspeditsioonide tulemustest olenes pikaleveninud vaidluse lõpp.

Mõte, et Põhja-mereteed on võimalik läbida ühe navigatsioonihooaja jooksul, kuulus Otto Juljevitš Schmidtile. Nagu te mäletate, avaldas ta selle mõtte professor Vizele juba 1930. aastal jäälõhkuja «Georgi Sedov» pardal, kui me olime tagasiteel Franz Josephi maalt. Just tookord kavandasid Schmidt ja Vize üldjoontes tulevase ekspeditsiooni, mis neil enestel tuli ette valmistada ja teoks teha.

Hiljem jutustas Otto Juljevitš mulle, et isegi tolleaegse Veetranspordi Rahvakomissariaadi kõrgetes sfäärides, kus Põhja-meretee ühe navigatsioonihooaja jooksul läbimise idee näiliselt oleks pidanud leidma palavat toetust, peeti seda tühiseks avantüüriks ja keelduti andmast jäälõhkujat. Asja otsustas Schmidti erakordne visadus. Pärast seda kui ta oli valitsusele esitanud aruande Arktika-instituudi tööst, sai selgeks, et ekspeditsioon toimub. Partei Keskkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu otsused võimaldasid ekspeditsiooni ülemal sõnadelt ja soovidelt üle minna täiesti konkreetsetele tegudele.

Algas «Sibirjakovi» ettevalmistamine teekonnaks, mille seni olid sooritanud ainult kolm ekspeditsiooni — A. Nordenskiöldi ekspeditsioon laeval «Vega» ning B. Vilkitski ekspeditsioon laevadel «Taimõr» ja «Vaigatš» ühe talvitusega, see tähendab kahe navigatsioonihooaja jooksul, ja R. Amundseni ekspeditsioon kuunaril «Maud» kahe talvitusega — kolme navigatsioonihooaja jooksul (1918—1920).

See oli raske teekond. Põhja-meretee on hooajaline. Laevnike käsutusse annab ta aastas kõigest neli kuud — juuli, augusti, septembri ja oktoobri. Kui teda selle ajaga läbida ei jõuta, jääb teekond pooleli. Algab polaaröö oma paukuva

pakasega. Niisuguse hooajalisuse tõttu kuluski «Vegal», «Taimõril» ja «Vaigatšil» selle teekonna sooritamiseks kaks aastat, «Maudil» koguni kolm aastat. Nii kaua olid nad teel, andmata enesest Suurele Maale mingeid teateid. Isegi Amundsen, kelle kuunari pardal oli väike raadiojaam, mida teenindas suurepäraselt vene ja norra keelt valdav radist O. N. Olonkin, ei saanud ühtki teadet saata. Sellal kui Amundsen itta sõitis, ei olnud Nõukogude Arktikas veel kuhjalt tihedat polaarjaamade võrku.

Ühtki selle tee olid läbinud juba neli laeva, ei olnud «Sibirjakovi» ekspeditsiooni teelemineku hetkel Põhja-mereteed niisiis praktiliselt veel olemas.

Kaks-kolm aastat oli kommertslastiga laevade karavani jaoks liiga pikk aeg. Ei saanud ju kümneid laevu välja saata ning siis Arhangelskis ja Vladivostokis istuda, muretseda ja kihvipaksu pealt ennustada, kas laevad tulevad tagasi ühe, kahe või kolme aasta pärast, kas nad ei triivi kaugele põhja või kas jää ei mulju neid puruks.

Mis seal rääkida! Kõik see ei rõõmustanud ekspeditsiooni organiseerijaid. Kuid Schmidt ei olnud mees, kes oleks loobunud tähtsast ettevõttest, ükskõik kui raske see oli. Ruttamata, kuid ka asjata minutitki kaotamata formeeris ta ekspeditsiooni. «Sibirjakovi» kaptenisillale tuli «Sedovilt» Vladimir Ivanovitš Voronin. Ekspeditsiooni teadusliku osa ülemaks sai Vladimir Juljevitš Vize.

Ekspeditsiooni liikmed jagati mitmeks rühmaks: teaduslike töötajate rühmaks, administratiiv-, majandus- ja tehnikarühmaks, kirjandus- ja kunstirühmaks, laevarühmaks ja instruktorirühmaks. Viimase moodustasid neli talvitajat, kes pidid koos meiega sõitma Providenija laheni. Esimesel pilgul tundis see jaotus olevat mõnevõrra keerukas, kuid igale ühmale jätkus tuhinat tööd niihästi laeva ettevalmistamise kui ka sõidu enda ajal.

Ekspeditsioon Arktika vähetuntud piirkondadesse ei olnud naljaasi. Pealegi ei saanud keegi ette öelda selle ekspeditsiooni kestust. Hea õnne korral võis retk kesta mõni kuu, halva õnne korral kaks aastat. Tuli olla valmis igasugusteks, ennenägematugi just eriti meeldivateks ootamatusteks.

Tööle asus niisiis suur kollektiiv, millesse kuulus mitukümmend inimest.

Esimestena alustasid ettevalmistusi ekspeditsiooni teaduslikud töötajad. Teadlased koostasid jääprognoosi — ennustuse selle kohta, missugused jääolud ootasid laeva Arktikas. Pärast «Sedovi» retke Franz Josephi maale uskusin ma süga-

vasti teaduse võimsusse. Vladimir Juljevitš Vize prognoosid, mis suuresti kergendasid kapten Voroninil jäälõhkuja juhtimist, läksid tookord minu silma all täide. Ma ei kahelnud ka selles, et eelseisva ekspeditsiooni teadusliku osa ülem professor Vize abistab jälle kaptenit.

Tõsi küll, Vladimir Juljevitš väitis, et jääprognoosid on palju lihtsamad pikaajalistest ilmaennustustest. Ta seletas seda lihtsust asjaoluga, et suured veemassid on õhumassidest inertsemad. Vesi liigub aeglasemalt kui õhk ja tema soojusmahtuvus on suurem.

Arktikat nimetatakse sageli «ilmaköögiks». Sellest väljendist on juba saanud kirjanduslik stamp. Niisugust «rooga» nagu jää valmistatakse selles köögis põhjamaise looduse igipõliste retseptide järgi. Vee soojusvaru enne jää sulamise algust, valitsevate talviste ja kevadiste tuulte suund ja tugevus, õhu temperatuur talvel ja kevadel, meteoroloogilised tingimused suvel — need on arvutusteks vajalikud andmed. Mõni aasta varem, kui polaarjaamu sai veel sõrmedel üles lugeda, oli jääolude ennustamine erakordselt raske, nüüd aga andsid hästi korraldatud ilmastikuvaatlused teadlastele võimaluse kindlalt väita, et 1932. aasta, «Sibirjakovi» retke aasta, ei tõota jääolude seisukohast midagi halba, vaid vastupidi, tuleb soodne.

Pärast sellist prognoosi, mis lõplikult otsustas ekspeditsiooni saatuse, oli võimalik üle minna konkreetsetele tegudele. Laevarühm asus jäälõhkujat ette valmistama. Solombala tehases «Krasnaja Kuznitsa», kuhu «Aleksandr Sibirjakov» viidi, juhtisid remonti ja profülaktilisi töid Vladimir Ivanovitš Voronin ja Matvei Matvejevitš Matvejev — meie laeva vanemmehaanik. Matvejev oli hämmastavalt armastusväärne ja meeldiv, väga hea huumorimeelega mees, ta oli sõnakehv ja tagasihoidlik ning paistis kogu meeskonna hulgas silma oma tohutu tüseduse poolest. «Meremeherind», nagu laeva naljahambad nimetasid kõhtu, tegi meie vanemmehaaniku elu nii keeruliseks, et talle tekitas suuri raskusi isegi saapapaelte sidumine. Muuseas aga ei takistanud see teda põrmugi pugemast kõigisse masinaruumi nurgakestesse. Matvejev tundis oma tööd ja oli suurepärane praktik, ehkki ta, nii palju kui ma aru sain, polnud lõpetanud ühtki kõrgemat õppeasutust.

Tehasest toodi laev sadamasse, kus esimest viiulit hakkasid mängima Otto Juljevitši abi administratiivalal I. A. Kopussov ja majandusülem P. G. Malašenko. Nende töö kees nii palavalt, et ma imestan tänapäevani, kuidas administratiivsete ja majanduslike kirgede lõõm Arhangelski

poltmaju põlema ei pannud. Tarvis ei olnud ainuüksi mitmesugusele lastile laevas koht leida, vaid ka see last kohale toimetada ja selle kvaliteeti kontrollida.

Nendest meestest jutustades ei taha ma kasutada banaalset ja kulunud sõna «varustajad». Isegi mina, selletaolisest tegevusest väga kaugel seisev inimene, saan aru, kui primitiivne on selliselt määratleda tööd, mis on ülimal määral hoominguline ja nõuab erakordset leidlikkust. Seejuures olid nad mõlemad, nii Kopussov kui ka Malašenko, oma keerulisel alal asjatundjad. Malašenko oli täidesaatja, Kopussov strateeg, pealegi kadestusväärse haardega strateeg. Tema alluvad ei rahuldunud Arhangelski ja Leningradi ladudega. Veini toodi Gruusiast, tubakat Abhaasiast, juurvilja Valgevenemaalt. Endise madruse haare oli admirali vääriline.

Kopussov ja Malašenko magasid noil päevil väga vähe. Habet ajasid nad äärmiselt harva, kuid nende okkalised põsed ei šokeerinud kedagi ümberolijaist. Peaasi oli see, et laeva trümmid täitusid pikkamööda, kuid kindlalt kõige vajalikuga.

Sellal kui Kopussov ja Malašenko «Sibirjakovi» trümme täitsid, käisid kaks Leningradi komandeeritud meeskonnaliiget mööda linna ringi ning otsisid male-, kabe- ja doominokomplekte, raamatuid, plakateid ja muid kultuurikaupu, milleta ei lähe teele ükski enesest lugupidav laev. Kallist aega need mehed asjata ei raisanud. Värskendanud end teeäärsetes õllebaarides, jõudsid nad Ermitaažini.

Mis tuul neid sinna kandis, pole praegu enam võimalik kindlaks teha, kuid suure kunstikogu aarded ei saanud kauge polaarreisi jaoks kultuurivara koguvatele meremeestele mõtjet avaldamata jätta. Eriti meeldisid neile ühe suure kunstniku kaks meremaali. Pildid olid väga ilusad. Nad rippusid kullatud raamides, mis rõhutasid nende väärtust ning lähtsust.

Ja siis otsustas masinist Vanja Nesterov, nupukas ja teravmeelne poiss, oma kaaslasele vingerpussi mängida:

«Kuule! Jätame maled, kabed ja doominod ostmata. Kõike seda saab osta ka Arhangelskist. Ostame parem ära need kaks pilti. Vaata, kui hästi nad sobivad meie ühiskajuti seinale!»

Vanja kaaslane ei saanud aru, et teda tahetakse sisse vedada.

«Aga kas sa arvad, et neid pilte müüakse?»

«Üldiselt muidugi mitte. Aga kui sa lähed direktori juurde ja seletad, et pilte on vaja «Sibirjakovi» jaoks, siis ta ehk müüb...»

Et ülemustega oleks mugavam juttu ajada, kirjutati üles maalide inventarinumbrid. Vanja Nesterov ettenägelikult Ermitaaži direktori kabinetti ei läinud, tema kaaslane aga oli julgem ja astus selle sammu. Lugu, mille kangelaseks ta niimoodi sai, tegi Arhangelski meremeestele mitu aastat tublisti nalja.

Ärasõiduks valmistus ka ekspeditsiooni kirjandus- ja kunstirühm, mille moodustasid peamiselt ajakirjanikud, trükisõna meistrid. Ajakirjanikke nägin ma oma elus lugematul hulgal, ja mitte juhuslikult. Kui valitsus andis Otto Juljevitšile niisuguse suure ülesande, nagu seda oli Arktika hõlvamine, sai see ülitark mees otsekohe aru, et vaja on ajakirjandusega head suhted luua. Nõnda hakkasid meie ekspeditsioonidele ilmuma kirjutavad, fotografeerivad ja joonistavad ajakirjanikud, keskajalehtede ja kohalike väljaannete esindajad. Ühesõnaga, «Sibirjakovi» ekspeditsiooni kirjandus- ja kunstirühma kuulus kaheksa inimest (peale korrespondentide oli nende hulgas fotograafe, filmioperaatoreid ja kunstnikke); neile lisandusid vabatahtlikud, kes tegid ajakirjanikutööd ühiskondlikel alustel, oma põhikohustuste täitmise kõrval.

Mõnikord nimetatakse ajakirjandust kuuendaks suurriigiks. Mõnikord aga öeldakse ajakirjaniku kohta: «Valetab nagu oma silmaga nägija.» Kõike tuleb ette, kuid üldiselt on ajakirjanikud minu arvates sümpaatsed ja seltskondlikud inimesed, nendega on väga meeldiv tegemist teha. Enamik neist on kogenud mehed. Nad on palju näinud, teavad palju, on kõikjal käinud ja, mis peaasi, niisugusest tormilisest elust hoolimata on enamik neist suutnud säilitada entusiasmi, piiritu armastuse oma üldiselt väga raske elukutse vastu.

Ajakirjanike tutvus Arktikaga, samuti nagu Arktika tutvus ajakirjanikegagi algas Arhangelskis. Kui te Arhangelski peatänaval suvise palava ilmaga (ka Arhangelskis on suvel väga palav) nägite meest, kellel oli seljas nahkkuub, rinnal uus binokkel, küljel uus fotoaparaat, ees mustad prillid, peas karusnahkne müts ja õlal mingisugune Mannlicheri tüüpi vintpüss, siis võisite eksimatult öelda, et see oli esmakordselt Arktikasse siirduv korrespondent.

Kolmekümnendate aastate algul ei olnud Arktika enam hoopiski niisugune nagu siis, kui ma esimest korda Matoškin Šaris talvitasin. Polaaruurija elukutse, mis ahvatles oma romantilisusega, oli muutunud väga populaarseks. Seepärast pole ime, et ajakirjanikud ruttasid polaarjoone taha nii agaralt, nagu oleks seal olnud tõotatud maa.

Võib öelda, et klassikalist näidet visast püüust Arktikasse demonstreeris Fjodor Pavlovitš Rešetnikov, kellega ma sõitsin koos «Sibirjakovil» ja hiljem ka «Tšeljuskinil». Praegu on ta auväärne maalikunstnik, tollal aga oli ta lihtsalt Fedja. Esimese rünnaku suurtele laiuskraadidele sooritas Fedja Moskvas. Oodanud ära töölt tuleva Schmidti, jooksis Rešetnikov talle järele ning visandas käigu pealt tema portree. Ta ehkki tolleaegne Moskva tramm oli kuulus selle poolest, et suutis mahutada loendamatult rohkem sõitjaid, kui tema konstrueerijad olid ette näinud, viis Otto Juljevitši kannul vagunisse hüpanud Fedja tõuklemisest hoolimata oma töö lõpule.

Järgmisel päeval kinkis Rešetnikov portree Schmidtile. Ütleme otse, et kingitus ei olnud omakasupüüdmatu. Sellega kaasnes kõne teemal «Tahan Arktikasse». Schmidt tänas portree eest, kuid Fedjat «Sibirjakovile» ei kutsunud. Energilist Fedjat ei häirinud see aga mingil määral. Kasutades ära oma sõprust Schmidti asetäitjaga, istus Fedja üheaegselt teiste ekspeditsiooniliikmetega rongi ja sõitis Arhangelskisse.

Seal astuski tegevusse ajakirjaniku kurikuulus seltskondlikkus, mis on mind selle elukutse esindajate juures alati võlunud. Mõnda teist ei oleks üldse jäälõhkuja pardale lastud, Fedjast aga sai «Sibirjakovil» välkkiirelt oma inimene. Ta ripitas ühiskajuti seinad täis ekspeditsiooniliikmete teravmeelseid šarže, mis tegid meile kõigile palju lõbu.

Mõni päev hiljem Schmidt kapituleerus. Et aga ekspeditsiooni komisjonis oli juba kunstnik L. Kantorovitš, siis võeti Fedja arvele raamatukoguhoidjana, kusjuures tal tuli olla ka ilmselgelt juba allikaks mitmesuguste teaduslike uurimistööde juhtul.

Seitse kuu Fedja Schmidti ründas, valmistuti Moskvas Badejeva ja Tverskaja nurgal stuudios «Mežrabpromfilm», mis oli kuulsaks saanud niisuguste lõõkfilmidega nagu «Petikuäka», «Inimene restoranist», «Valge kotkas», «Püha Jurgeni pidu» ja «Lõbus kanaarilind», teele saatma Vladimir Šneiderovi. Tal oli juba tollal tuntud filmimatkaja reputatsioon, ehkki filmimatkade televisiooniklubi asutati alles rohkem kui veerand sajandit hiljem. Šneiderovi kutsus kaasa Schmidt ise, kes mäletas teda Pamiiri-matkast, kus Schmidt juhtis alpinistide rühma ja Šneiderov tegi filmivõtteid.

«Sibirjakovi» kirjandus- ja kunstirühma kuulus Šneiderov vanemrežissöörina, talle allus filmigrupp, mille moodustasid režissöör J. D. Kuper ja operaator M. A. Trojanovski. Minu

jaoks aga oli vanemrežissöör ikka seesama Volodja Šneiderov, kes juhtis skaudirühma, millesse ma kuulusin varsti pärast revolutsiooni.

Ekspeditsiooni kirjandus- ja kunstirühma väga kirevas koosseisus oli ka inimhingede insener, kirjanik Sergei Semjonov. Erinevalt teistest sulerüütlitest tundis tema kõige rohkem huvi psühholoogia vastu. Tema kirjanduslik-kunstiliste uuringute objekt oli polaaruurija mõistatuslik hing. Et aga kitsalt spetsialiseerunud asjatundjaga on lootusetu võistelda, siis kasutan ära mõned iseloomustused, mis Sergei Semjonov andis oma raamatus ««Sibirjakovi» ekspeditsioon».

«P. P. Širšov, hüdrobioloog ja botaanik; noor andekas teadlane, kellel noorusele vaatamata on juba teaduslikke töid; ähvardab, et reisi vältel õpetab kõik sibirjakovlased... poksima.

A. F. Laktionov, hüdroloog, tõsine teadlane, kes on iseseisvalt sooritanud teaduslikke polaarekspeditsioone; ei salli ajalehtede korrespondente, kes kirjutavad raamatuid polaarekspeditsioonide kohta.

N. A. Tšotšba, ekspeditsiooni kütt, päritolult abhaas, ei olnud kunagi varem näinud jääkaru ja unistas temaga kohtumisest, kuni laev tegi kaare ümber Severnaja Zemlja; kohtunud Severnaja Zemlja juures kauaoodatud loomaga, virutas talle paar korda kepiga vastu koonu ja pettus igaveseks ajaks, sest leidis, et Kaukaasia karu on enesekaitse mõttes taiplikum loom; laseb vintpüssiga lennult parte ja saab neile alati pihta.»

Niisuguseid Sergei Semjonovi suleportreid võiks tuua veel palju, kuid tsiteerimisõigust ei tohi kuritarvitada ja seepärast tuleb mul appi võtta omaenese mälu...

Veidi hiljem jutustan enamikust oma teekaaslastest, nüüd aga räägin mõne sõna meie parteirakukese sekretärist, madrus N. A. Adajevist. Visadus, millega ta ekspeditsioonile pürgis, ei olnud väiksem Fedja Rešetnikovi omast. N. A. Adajev ei olnud madrus, vaid tüürimees, Arhangelski parteitöötaja ja kohaliku meremeeste ajalehe toimetaja. Vaba tüürimehekoha puudumine ei peatanud teda ja ta tuli laevale teise klassi madrusena, ehkki andis enesele täielikult aru madruseelu raskustest.

Nagu ma juba kirjutasin, sai enamik minu polaarmarsruute alguse Roždestvenski bulvarilt. Ma olin sellega juba ammu harjunud, kuid seekord nihkus stardipaik mõne trammipeatuse võrra eemale, Pokrovski bulvarile, mida

mõõda ma sõjakommunismi aastail käisin Soljanka-äärses lukksepatöökojas.

Pokrovski bulvarile avanevas Bolšoi Vuzovski põiktänavas asus statistikavalitsus, mille ülem oli Otto Juljevitš Schmidt. Tema otseses käsutuses olevat sümpaatset noormeest Leonid Filippovitš Muhhanovit nimetati ametlikult ekspeditsiooni sekretäriks. Meie aga hüüdsime Schmidti adjutanti väga familiaarselt Ljonetškaks või Muhhantšikuks.

Muhhantšik oli lõbus, noor ja energiline ning, mis peaasi, oskas kiiresti ja täpselt täita korraldusi, mida talle andis Schmidt, kes kindlalt hoidis oma kätes raskeks ja vastutusrikkaks teekonnaks valmistumise arvukaid niite. Just Muhhantšik ütles mulle kord:

«On aeg!»

Ma ei saa öelda, et mul tuli oma raadiomajapidamise ettevalmistamisega suurt vaeva näha. Kõik oli «Sibirjakovil» täies korras. Laeva vanemradist, Arhangelskist pärit Jevgeni Nikolajevitš Griševitš, kogenud meremees, tundis suurepäraselt oma tööd ja hoidis aparatuuri laitmatus seisundis. Arhangelskisse sõitsin ma siis, kui teeleasumiseni oli jäänud veel sõna otseses mõttes ainult mõni ööpäev.

Teades, et ma olen suhteliselt vaba, andis Otto Juljevitš mulle otse ärasõidu eel mõnevõrra ootamatu ülesande. Meie varustuse oluline osa oli lõhkeaine, mis oli vajalik tee rajamiseks jääs, kui mingid muud vahendid enam ei aidanud. Mitu tonni lõhkeainet puhkaski juba «Sibirjakovi» trümmides. Unustatud olid ainult pisiasjad — detonaatorid, neljavite sentimeetri pikkused punasest vasest torukesed, mis olid täidetud paukelavhõbedaga.

Detonaatoreid nagu igasuguseid muidki plahvatusohtlikke esemeid tuli vedada erivagunis ja erieeskirjade järgi, rakendades kõikvõimalikke ettevaatusabinõusid. Kujunenud olukorras ei oleks me ilmselt jõudnud neid Arhangelskisse toimetada. Lootusetu oleks olnud kolme järelejäänud päevaga erivaguni saamiseks luba hankida ja seda vagunit raudteelasteli kätte saada. Olukord oli niisugune, et karju kas või appi. Siin ei olnud enam aega eeskirjadest ja instruktsioonidest kinni pidada.

«Teate mis,» ütles Otto Juljevitš varustajatele, «me ei hakka olukorda keeruliseks ajama. Andke pakk Krenkeli kätte, me viime ta ise kohale. Loodame, et ta ei plahvata.»

Moskva—Arhangelski rongi pehmes vagunis sõitsime Otto Juljevitšiga ühes kupees. Kui me istet võtsime ja rong paigast liikus, ütles Schmidt:

«Ernst Teodorovitš, et midagi ei juhtuks, pange detonaatoripakk padja alla. On rahulikum.»

Nõnda ma siis magasingi, pea all 5000 detonaatorit.

Kui me Arhangelskisse jõudsime, olid käsil laeva ärasõiduks ettevalmistamise viimased operatsioonid. Kraanad tõstsid laiade vööde abil kaldalt laevale lehmi, härgi ja sigu. Karjaaed jäälõhkuja pardal ei olnud just eriti esteetiline vaatepilt, kuid mis tähtsust oli esteetikal! See-eest oli meil kõige kvaliteetsem konserv — vitamiinirikas elusliha, mis Arktikas oli erakordselt tähtis.

Praegu on nähtavasti kõige õigem aeg tutvustada lugejale seda ujuvat kodu, milleks meile pidi saama «Sibirjakov». Laev ei olnud suur. Tema keres oli mitu trümmi. Vööritrümmidesse oli laaditud poolteise aasta toiduainetevaru, ahtri söetrümm oli täis kvaliteetset kivisütt — laeva masinate toitu. Masinad ise paiknesid laeva keskosas.

Ülal tekil oli mitu pealisehitist: vöörikubrik tekimadruste tarvis, ahtrikubrik masinistide ja kütjate jaoks, teki keskosas paiknev tvintekk, kus olid ekspeditsiooniliikmete eluruumid. Tvinteki kohal asusid kaptenisild, ühiskajut ja raadiokamber. Puudus ainult lennuk — laeva silm, mis pidi kaptenile jutustama jääoludest.

Tegelikult oli koht planeeritud ka lennuki jaoks. See lendas piloot I. K. Ivanovi juhtimisel Leningradist välja, kuid Arhangelskini ei jõudnud: mootor läks rikki. Lennuk sooritas Oneegal hädamaandumise. Arhangelskist saadeti maandumiskohta kaatriga uus mootor ja lendurile tehti korraldus jäälõhkujale järele jõuda. Kohtumiskohaks määrati orienteerivalt Dicksoni saar.

28. juulil 1932, kolm päeva pärast ettenähtud tähtaega, jättis «Sibirjakov» Arhangelskiga hüvasti. See toimus väga pidulikult Krasnaja sadamas. Meie moodustasime koos meid saatma tulnud Arhangelski partei- ja nõukogude töötajatega laeva pardal just nagu presiidiumi. Kail seisis suur hulk rahvast. Kaptenisillalt kostsid Otto Juljevitš Schmidti ja Vladimir Ivanovitš Voronini kõned. Viimase kõne pidas «Sibirjakov» ise: ta andis kolm pikka vilet ja sõitis sadamast välja.

Voronin kandis paraadmundrit. «Sibirjakov» oli ehitud plagudega. Meie järel sõitis palju kaunistatud laevu ja paate. Sadamas askeldas Šneiderovi grupp oma kaugelaskesuurtükki meenutava filmikaamera juures. Ühesõnaga, kõik oli väga ilus ja pidulik.

Nõnda jõudsime Tšižovkani. Seal tulid pardale roheliste mütsidega sõjaväelased, meie naised aga lahkusid laevalt.

Jah, see oli viimane hüvastijätt. Retk algas! Sooritanud ettenähtud formaalsused, vabastasid piirivalvurid meile tee mereavarusse.

Täielikus vastavuses Vladimir Juljevitš Vize prognoosiga osutus meri jäävabaks. «Sibirjakovi» masinad töötasid häireteta, ja et mitte mingisuguseid sündmusi ei toimunud, siis mõtles keegi ajakirjanikest välja esmakordselt polaarjoont ületavate algajate ristimise tseremoonia.

Õigluse huvides märgime, et meretraditsioonide järgi ei ole ristimistseremoonia ette nähtud polaarjoonel, vaid ekvaatorit. Niisugune tava püsib juba hulk aastaid, pealegi on ekvaatoril temperatuur traditsiooniliseks supluseks palju sobivam. Polaarjoon on seda laadi protseduurideks vähem kohane, kuid sellest hoolimata otsisid laeva naljahambad enesele ohvri ja karjusid hirmsa häälega:

«Ristida!»

Ohvriks osutus sapöör J. B. Maler. Ta oli kuivetu, kui mitte öelda lihtsalt kõhn, mitte eriti taibukas ja väga jutukas, mistõttu tema kulul tehti laeva pardal korduvalt nalja.

Ma ei saa öelda, et sapöör tundis väljakuulutatud ristimistseremoonia üle rõõmu. Maler viidi reelingu äärde, kust rippus alla peenike liin (sõna «nöör» peavad meremehed ebasündsaks, sest, nagu kunagi märkis Jerome K. Jerome, nööriga võib olla kinni seotud ainult reisija pagas).

«Tõmba ja proovi järele, kui kõva liin! Kui sa üle parda hüppad, siis tõmbame su liini otsas kähku laeva alt läbi ja tirime su teiselt poolt juba tõelise polaaruurijana üles.»

Maler tõmbas liini ja miski selle juures ei meeldinud talle. Ta oli väga hea, väga aus ja korralik inimene, kuid . . . huumorituune tema vooruste hulka ei kuulunud. Malerile ei tulnud pähegi, et talle mängitakse vingerpussi. Kõike tõsiselt võttes laskis ta lihtsalt jalga ja pani enese kajutisse luku taha.

Meie tormasime talle järele:

«Maler, tule välja! Pühi meretraditsioone ei tohi rikkuda!»

«Minge minema! Mitte kuhugi ma ei tule. Ja ristida ma ennast ei lase, enne kui Otto Juljevitš käsu annab!»

Me jooksime Otto Juljevitši juurde. Suur teadlane ja riigitegelane oli ka selles suhtes tasemel.

«Lähme,» ütles ta, «ma käsin tal välja tulla!»

Me järgnesime trobikonnas Otto Juljevitšile, põristasime vastu ust ja Schmidt ütles Malerile:

«Mis te kardate? Meretraditsioone tuleb austada.»

«Hea küll, Otto Juljevitš, ma tulen!»

Maler avas ukse ja astus nagu surmamõistetu reelingu äärde. Ta ronis välispoordile ja tegi seda nii suure hooga, et me jõudsime hädavaevalt temast kinni kahmata ja teda tagasi hoida. Otto Juljevitš aga ütles täiesti tõsiselt:

«Tühistan korralduse üle parda hüpata!»

Parda taha lendas ämber, mis täitus mereveega. Me tirisime ämbri üles ja kallasime vee Malerile kaela. Meie sapöör pääses oma polaaruurija-ristsetel kerge dušiga.

Nalja teha ajakirjanikud armastasid, hoopis vähem aga meeldis neile, kui nalja tehti nende eneste arvel. Selle kinnituseks jutustan loo, mis oli seoses Arktika-ajakirjanike hulgas väga populaarsete veesaabastega. Nende saabaste peremehele, ühe keskajalehe korrespondendile öeldi, et mõne päeva pärast algab mahalaadimine. Arktikas on see alati tõsine asi. Paat seisab laeva parda ääres. Temasse laaditakse tonnide viisi kõige mitmekesisemaid esemeid. Ta sõidab kalda äärde, kus kaks-kolm õõtsuvat ja kõikuvat lauda kujutavad enesest midagi sadamasilla taolist. Töö on ohtlik ja ebamugav, raskeid koormaid tuleb kanda põlvist, mõnikord ka vööst saadik jääkülmas vees kõndides. Ühesõnaga on selge, et saapad ei etenda niisugustes tingimustes kaugeltki mitte viimasejärgulist osa.

Korrespondendil olid suurepärased veesaapad. Ta näitas neid mulle ja küsis:

«Kuule, Ernst, mida teha, et nad vett sisse ei laseks?»

«Noh, selleks on olemas klassikaline meetod. Küsi kokalt kaks purki piimakonservi, aja need soojaks ja vala kummassegi saapasse purgitäis. Mõne päevaga imbuvad piim ja suhkur sisse, siis on sul ekspeditsiooni kõige veekindlamad saapad.»

Ajakirjanik toimis täpselt minu antud retsepti järgi. Kui aga algas mahalaadimine, tuli kõik päevavalgele. Korrespondent jooksis kaebama. Ja mitte mõnele väikesele vennale, vaid Otto Juljevitš Schmidtile. Mind kutsuti kõige kõrgema ülemuse palge ette.

«Ernst Teodorovitš!» ütles Schmidt. «Nalja teha on muidugi tore, aga see oli üsna õel nali. Järgmine kord ärge enam niisugust nõu andke!»

Ma lubasin oma nõuannetega ettevaatlikum olla. Schmidt võttis mu kahetsusavalduse vastu, kuid kõigest hoolimata näis mulle, et see lugu meeldis talle.

Niisugused naljad aitasid muidugi aega viita, kui tööd ei olnud, meie reisi algus aga nägi selles suhtes välja võrdlemisi vaene. Laeva juhtkonnal, teadlastel ja ekspeditsiooni tehnikarühmal leidus ikka üht-teist tegemist, ehkki mitte

palju. Ajakirjanikega oli teine lugu. Nad lausa närbusid tegevusetusest ja otsisid kõikjalt võimalusi meile, radistidele, tööd anda.

Teadlasele omase täpsusega tsiteerib Vladimir Juljevitš [illegible] oma raamatus ««Sibirjakovil» Vaiksesse ookeani» sõnumit, mis saadeti 7. augustil 1932 Leningradi, «Vetšernjaja Krasnaja Gazeta» toimetusse. Ma olen talle selle tsitaadi eest tänulik, sest laeva raadiožurnaali, kuhu kanti sisse kõigi radiogrammide tekstid, mul muidugi käepärast ei ole, oma sõprade loomingu näidet ära toomata jättes aga rõõvikstin mõraalselt nende märkmete lugejaid. Ma ei mäleta, kes ajakirjanikest selle sõnumi kirjutas, kuid see nägi välja nii:

«Lõigates oma terasest esitääviga smaragdrohelisi laineid, kihutab jäälõhkuja «Sibirjakov» just nagu mööda tasast siledat parketti Põhja-Jäämere värava suunas. Madalal ripputsev tihedas udus, pannes aeg-ajalt õhu helama oma vile kahesilbilise möirgega, tungib jäälõhkuja Kanin Nossi poole. Ükskõik kuhu pilk heita, kõikjal ümberringi on vesi ja laiutud udumassid. Homme hommikul hakkab «Sibirjakov» kündma Põhja-Jäämere siniseid laineid.»

Ma olen alati olnud inimsõbralik, ja soovides aidata oma tigimesi, õnnetuid korrespondente, asusin ma Ilfi ja Petrovi «Kuldvasikast» saadud eeskuju järgi koostama iseõppija käsiraamatut algajate Arktika-ajakirjanike jaoks. Võtame näiteks kajaka: ta on üksildane, uhke, lumivalge, kiire. Või võtame mere. Missugune võib olla meri? Sünge, hall, märatsev. Ehk, ja merest räägides ei saa muidugi mainimata jätta ka «Arktika aretuid avarusi».

Minu käsiraamatuga tutvudes ajakirjanikud naersid, kuid pärast radiogrammides läksid endist viisi eetrisse kulunud, lemmikud sõnad.

Leidakse, et kui palju päid, nii palju mõistusi. Selle primitiivse, kuid ühtlasi targa ütluse filosoofia kehtib ka ajakirjanike vennaskonna kohta. Ma olen väga kaugel meie reiside kroonikute töö laitmisest. Ei ja veel kord ei. Need mehed tegid oma tööd suure hoole ja armastusega, aga kui ühel olid tulemused paremad, teisel halvemad, siis jäi ainult meenutada Solom Aleihhemi sõnu: talent on nagu raha — kellel seda on, sellel on, kellel ei ole, sellel ei ole.

Minu ajakirjanikest sõprade hulgas oli ka suurepäraseid Arktika tundjaid, oma ala suuri meistreid. Niisuguste ajakirjanike nimesid võib kohata mitte üksnes nende eneste kirjutatud artiklites, olukirjeldustes ja raamatutes, vaid ka Arktika ajalugu käsitlevates tõsistes uurimustes, kus neid

mainitakse niihästi informatsiooniallikatena kui ka mitmesuguste sündmuste osalistena.

Terveks eluajaks jäi mulle meelde mees, keda ekspeditsioonil tunti ainult Petja nime all, ehkki see Petja oli meist palju vanem ja oleks meile väga hästi sobinud kui just mitte isaks, siis igal juhul onuks. Tal olid jalas golfipüksid ja mingisugused ekstravagantsed ruudulised sukad, tema saapaid ei saanud nimetada teisiti kui keigarlikeks. Seljas oli tal ruuduline kuub, millel oli kujuteldamatu hulk vajalikke ja mittevajalikke taskuid, peas barett, mida tollal ei kandnud isegi mitte üksikud inimesed (üksikud kandsid kaabut), vaid üksikute murdosad.

Kogu selle toreduse omanikku, meest, kellest sõna otseses mõttes purskus elujõu fontään, nimetasime me «mürakaruks». Ta oli väikest kasvu ja tüse, kuid liikuv nagu elavhõbe, ta veeres kerana mööda laeva treppe ja jõudis esimesena ühe või teise sündmuse paika, peos fotoaparaat.

«Ma esindan miljonite silmi ja kõrvu! Mul ei ole õigust hiljaks jääda!»

Sellisena on mul meeles silmapaistev polaarfotograaf Pjotr Karlovitš Novitski.

Hoopis teisiti nägi välja teine ajakirjanik, «Izvestija» erikorrespondent Boriss Vassiljevitš Gromov. See atleetliku kehaehitusega, tugev ja vastupidav mees oli mu teekaaslane 1929. aastal «Sedovil», 1932. aastal «Sibirjakovil» ja 1934. aastal «Tšeljuskinil». Tuttavaks saime aga palju varem. Meie ühine elutee algas 1910. aastal. Kui ma astusin gümnaasiumi, siis Gromov juba õppis seal. Ta oli üheainsa klassi võrra minust ees, kuid nina kandis mitu korrust kõrgemal, nagu seda nõudis gümnasistide vana traditsioon, mis ei lubanud raisata tähelepanu nendele, kes olid sinust nooremad.

Sellal kui me sõitsime «Sibirjakovil», oli Gromov parajasti lõpetamas oma sportlasekarjääri, mille vältel ta oli saavutanud suurepäraseid tulemusi keskmaajooksus. Ajakirjanikuna, pealegi Arktika-retkede tingimustega füüsiliselt väga hästi kohanenud ajakirjanikuna aga oli Gromov oma elu parimas vormis. Ja pole juhus, et inimesi väga hoolikalt valiv Schmidt kutsus ta kaasa ühele ekspeditsioonile teise järel.

Jääd aga ei olnud ikka veel. Alles Novaja Zemlja juures, Matotškin Šaris, mille kaldal oli möödunud mu polaarnoorus, ujus «Sibirjakovile» vastu mingisugune armetu jääpangake. Voronin toimis sellega nagu kokk kartuliga. Ta sõitis

«Sibirjakoviga» jääpangale peale ja purustas selle väikesteks tükkideks.

«Nii teeme kõikide jääpankadega,» kuulutas meie kapten pidulikult, et ekspeditsiooni võitlusvaimu tõsta.

Otto Juljevitš Schmidt, kes seda stseeni pealt vaatas, tõstis tähendusrikkalt sõrme ja ütles ajakirjanikele:

«See silmapilk märkige tingimata ära!»

Kirjutusmasinate kuulipildujatärin, mis kostis mõni minut pärast ekspeditsiooni ülema repliiki, andis tunnistust sellest, et näpunäidet oli mõistetud õigesti. Veel mõni minut hiljem aga algas ajakirjanike rünnak raadiokambrile.

Ajakirjanikud demonstreerisid sellist reageerimiskiirust, et ajuti oleksid nendega suutnud võistelda vahest ehk ainult katselendurid. Ja alati ei olnud selleks hoopiski mitte vaja jääkaru nähtavaleilmumist või inimkonna ajaloos seniolematu tormi puhkemist. Piisas poole merihobukihva silmamisest kusagil horisondil, kui otsekohe hakkas kostma kirjutusmasinate ja seejärel telegraafivõtme klõbin. Üks, kaks, kolm — ja maailm sai teada faktist, millel ilmselt ei olnud ülemaailmset tähtsust.

Vabandagu mind sulemeeste vennaskond, aga kui ma nende töö tehnoloogia üle järele mõtlesin, meenus mulle sageli Buridani eesel, kes nälgis kahe heinakuhja vahel. Ühest küljest oli sul soov kirjutada võimalikult põhjalikult ja üksikasjalikult. Kuid kaua kirjutada ei saanud. Vastasel korral jõudis sinust tingimata ette mõni lakoonilisem kolleeg. Teatejooks faktist sõnumi kaudu raadiokambrisse oli suleriiitjite jaoks iga kord raske katsumus.

Kleie Griševitšiga võtsime kõiki vastu järjekorras. Vahel aga pilgutas mõni korrespondent silma:

«Ruule, Ernst, mul on pudel konjakit!»

Tunnistan, et vedelat altkäemaksu võttes sooritasin kuritegusid, kuid erilist südamepiina ma seejuures ei tundnud. Pealeks toksisime me Griševitšiga ajakirjanike radiogramme üsna kiiresti. Teiseks aga oli ju võrdlemisi ükskõik, kelle «üksildane kajakas» lendas trükikotta kakskümmend minutit varem.

Väga suur oli meie sõprade ajakirjanike iha kangelaslikkuse ja eksootika järele. Igal pool viirastusid neile eespool nimetatud «üksildased kajakad», «ääretud lumeväljad» ja «laastavad lainevallid». Ajakirjanikke on kerge mõistå: alati on meeldiv lugejate ees uhkeldada oma missiooni erakordsusega. Vaadake, missugune ma olen. Vaadake, missuguste inimestega ma koos merd sõidan. Vaadake, missugustele raskustele ma vastu lähen. Ja kõik ainult selleks,

et anda teile, lugejad, sooja saiana värsket informatsiooni millestki väga kangelaslikust.

Jah, kõik see oli just nii, välja arvatud üksainus pisiasi — meie reisi esimeses osas ei olnud mingisugust kangelaslikkust. Ometi on tõenäoline, et ekspeditsiooni kirjandus- ja kunstirühma iga liige avaldaks minu vastu põlgust, kui ta loeks läbi selle, millest ma nüüd tahan jutustada. Kuid minu jutustuses on kõik täiesti puhas tõsi . . .

Meie teadlaste jääprognoos jätkas täideminekut. See, et meid ei ümbritsenud jää, vaid vesi, andis väga soodsa võimaluse uurida «pudeliposti» kaasabil polaarhoovuste teid. Romaanikirjanikud on täis kirjutanud palju paberit, jutustades sellest, kuidas merre visatud pudelid on merehädaliste kirju seni edasi kandnud, kuni need on lõpuks sattunud õigetesse kätesse. Kõik see on väga romantiline ja ilus. Ja ehkki üks esimesi pudelipostikirju, mille viskas merre Kolumbus, kes hirmsa tormi tõttu ei lootnud enam õnnelikult tagasi jõuda, jäi adressaadi kätte saabumata, äratas see post nii suurt tähelepanu, et 1560. aastal seadis Inglise kuninganna Elizabeth sisse «ookeanipudelite kuningliku lahtitegija» spetsiaalse ametikoha. Ainult see tähtis isik tohtis merekirjade «ümbrikke» avada.

Kakssada aastat pärast kuninganna Elizabethi ähvardavat dekreeti rikastas pudelipost teadust: prantsuse teadlane Lagenierre viskas merre viisteist pudelit, märkides ära vastavad ajad ja lähtekohtade koordinaadid; need rändavad pudelid andsid väärtuslikke andmeid merehoovuste kohta. Midagi selletaolist tegime ka meie. Kogu reisi vältel heitsime aeg-ajalt üle parda «pudeleid». Nende «pudelite» osa etendasid suured puitpoid. Igasse sellisesse puitmunasse oli paigutatud väike toru ja sellesse kiri, milles paluti iga niisuguse poi leidjat saata see Üleliidulisse Arktika-instituuti. Romantiline ja efektiivne!

Jäävaba vesi, mis saatis meie laeva kuni Dicksoni saareni, võimaldas ka võita kaks meie jaoks ülimalt väärtuslikku päeva. Kahjuks aga jooksis see võit tühja. Süüdi olid selles kapitalismi hundiseadused, mida me täie häälega kirusime, lastes käiku kõige veenvamad epiteedid.

Asi oli selles, et Norra aurik «Vagland», mis pidi «Sibirjakovile» Inglismaalt tooma Cardiffi kivisütt — maailma parimat kivisütt —, ei rutanud hoopiski mitte kohtumispaika jõudmisega. «Vagland» ja kolm teist välismaa laeva moodustasid karavani, mis sõitis mööda Kara merd. Laevad olid vanad ja viletsad. Omanikud olid nad Arktikasse saatnud ilmses lootuses saada kätte kindlustussummad. Meie jäälõh-

[illegible] «Lenin» meeskond oli sunnitud neid vanu, hinge vaakutavaid kalosse ülilettevaatlikult läbi jää juhtima.

Karavan «päevitas» Arktika loojumatu päikese all, meie «Sibirjakovil» aga närvitsesime. Viivitus ähvardas ekspeditsiooni tõsiste komplikatsioonidega, mida me loomulikult oleksime tahtnud vältida. Pealegi luhtus noil päevil veel üks [illegible]. 10. augustil saabus radiogramm, mis teatas, et «Sibirjakovile» komandeeritud lendur I. K. Ivanov oli rikke parandanud ja Arhangelskist Dicksoni saare suunas välja lennanud. Mõni tund hiljem järgnes uus radiogramm: lennuk on teinud avarii ja uppunud Valgesse merre. Inimohvreid ei olnud, kuid meie meel oli murelik. Lennuki hukkumine vähendas suuresti meie vaateulatust. Rasketes arktilistes jääoludes olime nüüd silmadeta nagu pimedad kassipojad. Hiljem tekitas see lugematul hulgal raskusi, mis viisid kogu meie ekspeditsiooni oma ülesande täitmatajätmise piirile.

Järgmisel päeval meie meeleolu mõnevõrra paranes: jõudis järele kauaoodatud «Vagland». Me korraldasime tema saabumise puhul niisuguse saluudi, mida see oma aja äratanud aurikuloks ei olnud varem näinud. Võttes söelaevalt pardale 250 tonni Cardiffi kivisütt, täiendasime oma [illegible] sõevaru 850 tonnini. Kogu süsi ei mahtunud trümmidesse ja osa temast jäi tekile. Kuid teist väljapääsu ei olnud. Kivisöe energia pidi võitma jää vastupanu ja seepärast otsime seda rahulikumad, mida suurem oli jäälõhkuja sõevaru.

Kõik ekspeditsiooni rühmad — teaduslike töötajate rühm, administratiiv- ja tehnikarühm, majandusrühm, kirjandus- ja kunstirühm ning reisijad — jooksid, kummargil söekottide raskuse all.

Rõõmu tuli kangelaslikkus. Seda ei toonud jääkaru, kellega oli tarvis kahevõitlust pidada, ega torm, mille vastu oleks jõustud isegi kõige teravamad ajakirjanikusuled. Kangelaslikkuse tõi kivisüsi, mis sõõbis meie nahka, juustesse ja kopsudesse. Just siin, söe laadimise hoogtöö ajal, hakkas kujunema kollektiiv. Varsti sai sellest tohutu jõud, mis hiilgavalt avaldas ennast neil rasketel, tõeliselt kangelaslikel juhtudel, millest tookord ei osanud mitte keegi loomulikult veel mõeldagi.

Norralased vaatasid huviga «Sibirjakovi» ja meie inimesi, sest enam ei neil olid niisuguseks uudishimutsemiseks kõik võimalused — oma laeva lossimisest norra meeskond osa ei võtnud. Sügava mulje jättis neile Otto Juljevitši habe, mis

tollal ei olnud veel nii maailmakuulus kui pärast «Tšeljuskinit». «Vaglandi» kapten koguni küsis ühelt meie mehelt:

«Öelge, kas teie ülem on endine vaimulik?»

Kuid isegi hiilgavalt läbiviidud hoogtöö ei suutnud täielikult kompenseerida «Vaglandi» hilinemist. Jõudnud Dicksoni saare randa 3. augustil 1932, lahkus jäälõhkuja sealt alles 11. augustil, võttes kursi kirdesse, Severnaja Zemljale.

Severnaja Zemljal oli mul (ja muidugi mitte ainult minul) tuttavaid. Kui jäälõhkuja «Sedov» 1930. aastal tõi Franz Josephi maalt ära meie talvitajate rühma, viibis tema pardal kuulus Ušakovi nelik, kes oli teel Severnaja Zemljale. Ušakovlased olid hästi varustatud: neil oli kaasas kari sõidukoeri — vähemalt kuuskümmend koera — ja lõputu hulk kaste, mis olid täis tööriistu, relvi, toiduaineid ja raamatuid.

Mitte miski selles korralikus majapidamises ei kõnelnud kangelaslikkusest ega kangelastegudest. Ja ka Georgi Aleksejevitš Ušakov ise, hämmastavalt rahulik, näpitsprille ja väikesi vuntse kandev keskmist kasvu mees, sarnanes üheaegselt tehasedirektori ja kolhoosiesimehega, mitte kangelasega, keda kujutasid halvad romaanikirjanikud.

Ent sellisest argipäevasest välimusest hoolimata oli Georgi Aleksejevitš vägagi tähelepanuväärne isiksus. Amuuri kasakast, punasest partisanist ja punaarmeelasest sai algul üliõpilane ning Riikliku Ekspordi- ja Impordikontori kaastööline Vladivostokis, seejärel aga üks neist polaaruurijaist, kellele langes osaks vastutusrikas ülesanne kaitsta Arktikas Nõukogude lipu au.

1926. aastal määrati Ušakov Wrangeli saare komandandiks. Väga kiiresti seadis ta saarel jalule korra. Tulles auga välja paljudest rasketest olukordadest, võitis Nõukogude komandant saareelanike hulgas kõigutamatu autoriteedi. Wrangeli saare järel tuli järjekord Severnaja Zemlja kätte . . .

Ušakovi vääriline paarimees oli silmapaistev polaargeoloog Nikolai Nikolajevitš Urvantsev. Tema nime — suure teadlase nime — nimetatakse kõigis tõsistes uurimustes, mis käsitlevad Arktika hõlvamise ajalugu, ja suure entusiastina on ta tuntud ka arvukate ajakirja- ning ajaleheartiklite järgi.

Oma ala asjatundjad olid nooruke Leningradi radist Vasja Hodov ja kogenud kajur Serjoga Žuravljov. Kõik ušakovlased tegutsesid õlg õla kõrval ja sellises ühtsuses peitus nende tohutu jõud.

Kõik toimus ülimalt soliidsel alusel. Ušakov seadis enese

ja oma kaaslaste ette otsekohe kaugeleulatuva ülesande: uurida läbi kogu Severnaja Zemlja. Sellele eesmärgile allutati kõik. Inimeste valik, ekspeditsiooni hoolikas ettevalmistus, kohustuste jaotus ja tööde organisatsioon — kõik see paistis silma, ma ütleksin, snaiperliku täpsuse poolest. Ehitati maja, alustas tööd raadiojaam, saare idatippu rajati kaugretkede tugipunktid. Alles pärast sellist «ettevalmistavat suurtükituld» alustas Ušakov tegevust.

Kohustused jaotati üldjoontes järgmiselt: Ušakov, Urvantsev ja Žuravljov laadisid koormad koerarakenditega nartadele ning läksid kaugretkele. Nad läksid sinna igasuguse raadiosideta, mis Severnaja Zemlja tingimustes oli muidugi erakordselt ohtlik. Radist Vasja Hodov, kes ei olnud veel kahtkümmendki aastat vana, jäi üksi. Tema osaks langesid meteoroloogilised vaatlused ja vaatlusandmete edastamine õuurele Maale. Pikki kuid elas radist üksi. Missugust mehisust oli selleks vaja! Jah, Georgi Aleksejevitš ei eksinud, valides oma kaaslaseks noore lühilaineentusiasti.

Siinkohal on kõige õigem aeg jutustada ka Serjoga Žuravljovist.

See oli koloriitne kuju. Just sellistena kujutlen ma meie eelkätjaid. Neid, kes ammustel aegadel ilma jäälõhkujate, lennukite ja raadiota armetute laevakestega kündsid polaarmeresid ning avastasid senitundmatuid maid.

Ta oli pikakasvuline ja kõhn ning näis koosnevat ainult lundest ja kõõlustest, tema käed olid nagu labidad, hääl räme ja kõneviis rohmakas. Ta laskis täpselt, töötas väsimatult ja oli usaldusväärne nagu basaltkalju.

Ühele ihtüoloogiaprofessorile ütles ta kord: «Oh teid, teadusemehi, lõpnud kalade soolikatest otsite tõde!»

Teine kord, sõites sisse koerarakendit, sattus Serjoga ühte Arhangelski lähedasse kolkakülakesse, kus iidsest ajast peale ei olnud niisugust transpordiviisi nähtud. Külaelanikud jooksid tänavale.

«Oh, eided, vaadake, mis kõik ära tehakse — koertega sõidetakse . . .»

«Ole vait, vanamoor, varsti sõidan siia kassidega.»

Ma ei liialda, kui nimetan Ušakovi ja tema kaaslaste uurimistööd Severnaja Zemljal XX sajandi suurimaks geograafiaalaseks saavutuseks. Kaardistati tohutu suur senitundmatu saarestik, mille üldpindala oli ligikaudu kolmkümmend sellse tuhat ruutkilomeetrit. Ja ehkki mulle põrmugi ei meeldi korrata selliseid sõnu nagu «kangelased» ja «kangelasliks», on nende nelja mehe ning nende kaheaastase töö kohta väga raske kuidagi teisiti öelda.

Mida lähemale «Sibirjakov» jõudis Severnaja Zemljale, seda suurem osa juhtkonnast ning ekspeditsiooni kirjandus- ja kunstirühmast kogunes raadiokambrisse. Jäälõhkujat ümbritses paks, piimakisselli meenutav udu. See udu immutas meid kõiki vastiku, üdini tungiva niiskusega ning ühtlasi võttis meilt võimaluse näha ja seega ka kiiresti edasi liikuda. Laevaga riskeerimine oleks olnud kui mitte rohkem, siis vähemalt totter. Valget vaikust kõrvulukustavate viledega kaikuma pannes otsis meie «Sibirjakov» seetõttu kobamisi Ušakovi polaarjaama asukohta, ankur välja heidetud, et mitte madalikule sattuda.

Talvitajad olid meie lähenemisest teadlikud ja Vasja Hodoviga ei olnud kuigi raske raadioühendust saada. Pärast tavalist lühikest radistidevahelist informatsioonivahetust algas ekspeditsiooni ülema ja talvitajate ülema dialoog.

See oli meeldejääv vaatepilt. Schmidt pöördus nähtamatu Ušakovi poole, standardse reproduktori «Rekord» must pabertaldrik aga kandis plärisedes meieni talvitajate vastused.

«Georgi Aleksejevitš,» ütles Schmidt, «udu takistab meie edasiliikumist. Me liigume aeglaselt, kobamisi, kuid liigume. Kas meie signaalid on teile hästi kuulda?»

«Jah, raadio kaudu kuuleme teid hästi.»

«Aga jäälõhkuja vilesid?»

«Üldse ei kuule.»

Me hüüdsime raadio teel vastamisi «uu» nagu metsas. Kaptenisillal uuris ümbrust ja püüdis udublokaadist läbi murda neljakümnekordse suurendusega «Zeiss» — binokkel, mida oli isegi raske binokliks nimetada. Kaks spetsiaalsele kolmjalgsele statiivile monteeritud tohutu suurt toru tegid igast sentimeetrist pool meetrit. Mõni tund hiljem kostis vahimadruse hüüe:

«Paat kaldalt!»

Hajuvas udus ühelt lainelt teisele hüpates ja ahtris lehviva punalipuga meile just nagu noogutades lähenes paat, milles oli kogu Ušakovi nelik.

«Sibirjakov» paiskas välja aurujoa ja vilistas rõõmsalt. Üheaegselt vilega kerkisid mastidesse plagud. Hakkasid surisema filmiaparaadid. Kuulsate külaliste auks lasti alla paraadtrapp. Kõigi juuresolijate valju hurraahüüde saatel suudlesid Ušakov ja Schmidt teineteist.

See oli kordumatu hetk! Kuid meie filmikroonikud ei jäänud sündmuste käiguga oma kõrge kunsti seisukohast rahule. Nad nõudsid väga kategooriliselt:

«Tingimata korrata!»

Ja ehkki ajaloo kellaosutid käivad teatavasti ringi ainult ühes suunas, tegi proua Ajalugu siin erandi: talvitajad laskusid paati, eemaldusid «Sibirjakovist» — ja kõik kordus uuesti. Filmigrupi suur nõudlikkus oma töö suhtes sundis eespool nimetatud proua Ajalugu vahetevahel rangetest reeglitest kõrvale kalduma ja kordumatut kordama. Midagi pole parata, ka see daam on nähtavasti edev ja hüüe «bis!» jätab ilmselt ka temale nii mõnigi kord küllaldase mulje.

Tvinteki ühiskajutis, mis oli rahvast nii täis tuubitud, et seal ei olnud võimalik peadki pöörata, jutustasid Ušakov ja Urvantsev tehtud tööst.

Sooritades polaaröö tingimustes koertega kolmesaja kilomeetri pikkuse retke, rajasid Ušakov, Urvantsev ja Žuravljov toidumoonalaod — edasiste uurimisretkede tugipunktid. Severnaja Zemljal viibimise esimese aasta lõpul oli marsruutmõõdistuse käigu pikkus umbes 1500 kilomeetrit ja mõõdistusega oli hõivatud 25 000 ruutkilomeetri suurune pindala. Retked olid nii rasked, et koerte käpad ei hõõrdunud ainuüksi veriseks, vaid purunesid kõõluste ja luudeni, mistõttu veoloomadest said reisijad. Talvitajad vedasid niisuguseid koeri kelkudel, sest need loomad ei olnud suutelised ise edasi liikuma.

Et iseennast ja koeri toita, kuid kaasatoodud toiduainete varu võimalikult säästa, tuli talvitajatel palju jahti pidada. Klitte alati ei läinud Ušakovil ja tema kaaslastel hästi. Puhkes torm, mis pühkis merre kogu varutud liha ja lisaks sellele ka osa jaama varustusest. Kuid tööd ei katkestatud päevaks ega tunniksi ...

Peale topograafilise mõõdistamise ja kaartide koostamise tegid talvitajad geoloogilisi läbilõikeid ja geoloogilisi kaarte, määrasid astronoomiliselt seitsmeteistkümne punkti koordinaadid, avastasid magnetilisi anomaaliaid, kogusid taiaanilise ja zooloogilise kollektsiooni, vaatlesid tõuse ja mõõnu ...

Jah, need olid tõelised inimesed. Nad olid korrektse välimusega, polaarhabemeteta, puhtusest ja korralikkusest säravad, oma tegevuses ei näinud nad mingisugust suurt kangelastegu, vaid tööd, mida oli vaja iga päev teha niisama täpselt kui habet ajada.

Ettekandjad lõpetasid oma sõnavõtud. Ühiskajuti seinad vappusid aplausist. Aplausi järel alustati just nagu iseenesest «Internatsionaali». See sümboliseeris suurt ideed, mille nimel me kõik olime nii kaugele põhja tulnud.

Dicksoni saare ja Severnaja Zemlja vahel olime tagasi võitnud aja, mis oli kaotsi läinud «Vaglandi» oodates, ja

nüüd, mil meie käsutuses oli Ušakovi ja Urvantsevi koostatud kaart, oleks olnud patt, kui me poleks läinud teed, mida ei olnud veel sõitnud ükski maailma laev.

Selliseid senitundmatuid teid avanes meie ees kolm: Šokalski väin, mille olemasolu peeti enne Ušakovi ja Urvantsevi mõõdistusi väga problemaatiliseks, Punaarmee väin ja lõpuks tee ümber kogu Severnaja Zemlja saarestiku. Kapten Voronin, kellel just nagu muinasjutuvägilasel oli võimalus valida kõigi nende kolme variandi vahel, ilmutas vägilaslikku ettevaatlikkust ega riskinud tarbetult.

«Sõidul ümber saarestiku võib muidugi ette tulla jääd,» ütles meie kapten. «Sellega saab «Sibirjakov» hakkama — näete ise, kui soodne on aasta. Aga väinadesse ei soovita ma nina toppida. Las sinna roomavad esialgu hüdrograafid ja mõõdavad sügavust. Meie ülesanne on võimalikult kiiresti Vaiksesse ookeani jõuda.»

Me sõitsime põhja poole. Põhjalaiusel 81° võtsid meid vastu selle paikkonna peremehed. Emajääkaru ja jääkarupoeg silmitsesid neile loomadele omase uudishimuga «Sibirjakovi». Trofeehimu võidutses humaansuse üle ja karupoeg jäi orvuks.

Osavad madrused ehitasid tekile kähku aia, kuhu paigutati Arktika vaba poeg. Pardamehaanik Ignatjev võttis ta oma eestkoste alla. Puupulga ümbert piimakonservi limpsides sõitis karupoeg itta, vastu oma saatusele. Tema saatus kujunes ebatavaliseks. Pärast seda kui «Sibirjakov» oli üle arktiliste merede ja Vaikse ookeani jõudnud Jaapani rannikule, kinkis ekspeditsioon karupoja mikaadole — Jaapani keisrile.

Jääkarude ja jääga puutusime esmakordselt kokku peaaegu ühel ajal. Korrapealt on raske öelda, kummast jäi sügavam mulje. Fedja Rešetnikovi röögatused «Jäämägi!» alarmeerisid kõigepealt meie filmigrupi juhi Šneiderovi. Seda jäämürakat filmimata jätta oleks olnud lausa kuritegu. Pole ime, et Šneiderov tormas jalamaid Schmidti juurde:

«Otto Juljevitš, aidake! Otsekohe tuleb paat alla lasta ja filmida veepinnalt jäämäge ja meie jäälõhkujat, et vaataja saaks ettekujutuse selle mäe mõõtmetest.»

Vastuses pole põhjust kahelda. Schmidt muidugi lubas filmigrupil paadiga vette laskuda. Kaadrid tulid mõjukad: väike, mänguasja meenutav «Sibirjakov» ujus tohutu jäähiiglase kõrval. Kahju ainult, et must-valge film ei suutnud edasi anda muinasjutulist läbipaistvat arktilist sina — seda põhjamaise paleti hämmastavat värvust, millega jäämäed olid just nagu läbi imbunud.

Jäämäed nägid välja nagu fantastilised tulnukad teisest maailmast, kes lähenesid meie laevale, et sellega ja selle asukatega tutvuda. Nad olid tohutu suured, kuid soovi korral oli siiski võimalik nende ümbert ringi sõita. Hoopis midagi muud oli paakjää. See algas veidi kaugemal põhja pool ja jättis mulje suurest jõust, mille vastu inimene oli veel võimetu ja abitu. Paakjää sein paistis silmapiirilt. See oli just nagu raiutud, mitme meetri kõrgune ja igasuguste lahvandusteta. Ühesõnaga, see oli monoliit, mis välistas kõik võimalused edasi tungida.

Heitnud pilgu sellele jäisele valvetõkkele, igasuguse jäälõhkuja jaoks läbitungimatule müürile, jäid meie korrespondendid iseeneselegi märkamatult vait, «Sibirjakov» aga pöördus itta ja seejärel kagusse ning siirdus trassile, mida mööda laevad tavaliselt sõidavad piki Siberi rannikut.

Eelmise lõigu kirjutamine oli ühe minuti töö. Severnaja Zemlja ja mandri vahelise mereosa läbimine nõudis märksa rohkem vaeva.

Meie tee viis läbi rüsijää, mis, kui kasutada maismaalt pärit võrdlust, meenutas kõige rohkem taigat. Kokkukuhjunud jääpangad ja -rahnud ning nendevahelised lahvandused moodustasid segadiku, millest «Sibirjakov» pidi läbi tungima. Mis seal rääkida — teekond ei olnud meeldiv, kuid sooritamata ei saanud seda jätta.

Viie miili läbimine nõudis nelikümmend tundi pingelist tööd. Kapten andis meie vanemmehaanikule Matvei Matvejevitš Matvejevile käsu aururõhk maksimaalseks tõsta. Jäälõhkuja kord taandus, kord sööstis edasi, purustades jääd ja murdes enesele teed.

Selles, mis meiega toimus noil tundidel ja minutitel, kätkes täielik komplekt arktilisi ebameeldivusi. Algul töötas kogu oma 2400-hobujõulise võimsusega pingutusest vappuv jäälõhkuja. Seejärel läks initsiatiiv üle inimestele — algas jää raiumine. Tuurade, ritvade ja pootshaakidega varustatud inimesed ei lasknud jääl meie laeva parraste külge kleepuda.

Töötati rütmiliselt. Tuuradega purustati jääd, ritvade ja pootshaakidega tõugati jäätükke mööda laeva ja jäävälja vahelist kitsast kanalit ahtri poole. Nõnda sai jäälõhkuja vabaduse, ehkki see oli ainult väike vabadus. Siis anti masinatele tagasikäik ja laev liikus tagurpidi, et seejärel hooga edasi sööstа ja eespool olevat jääd murda.

Ühesõnaga, kogu see protseduur meenutas katset liigutada paigast libedal porisel teel «puksivat» autot. Nii siin kui ka seal oli meeldiv tunda, et just sina annad võimsale

masinale selle pisitillukese tõuke, milleta ta oleks jõuetu. Pärast jää raiumist ei jäänud inimesed muidugi mitte väljapoole laeva. Koos oma tuurade, ritvade ja pootshaakidega ronisid nad nagu abordaaži alustavad keskaja piraadid jäälõhkuja pardale.

Esialgu olid aurujõud ja lihaste jõud jäälõhkuja edasiviimiseks veel enam-vähem küllaldased. Hiljem läks käiku äärmine vahend — lõhkeaine.

Koos ammonaali, süütenööri ja detonaatoritega, mis mul Moskvast Arhangelskisse sõitvas rongis olid olnud padja all, ilmus jääle Maler, kes nüüd tundis ennast juba kogenud polaaruurijana. Tema näpunäidete järgi raiuti augud ja paigaldati ammonaal ning pruunikaskollased suitsusambad tähistasid joont, mida mööda pidi murduma jää. Ma ei ütle juhuslikult «pidi», sest algul ei olnud jää just eriti valmis murduma. Kuid praktika on tõe kriteerium. Leidnud katse ja eksituse teel õiged ammonaalidoosid, hakkas Maler hästi oma kohustusi täitma. Nelikümmend tundi pärast seda, kui oli alanud operatsioon kõigi meie arktiliste relvaliikide osavõtul, jõudis «Sibirjakov» vabasse vette.

Laptevite meres nägi Arktika jälle välja suuremeelne ja heasoovlik. Veesina poolest võistles see meri lõunapoolsete laiuskraadide meredega. Meid pruunistas päike, mis, nagu polaarsuvel oli ette nähtud, ei laskunud üldse allapoole silmapiiri.

Kuid lõbutsemiseks meil siiski aega ei olnud. Kõik raadio teel maismaaga ühendusse astumise katsed, mida me Grišević-šiga visalt ette võtsime, jäid tulemusteta. Ükski jaam — ei Ljahhovi saarel ega Tiksi lahe ääres — ei vastanud meie väljakutsetele. Minu ja mu kolleegi jaoks olid need ülimalt vastutusrikkad minutid. Me saatsime kutsungeid, kuulasime, saatsime jälle kutsungeid ja kuulasime jälle, kuid vajalikke hääli ei õnnestunud meil eetrist kinni püüda.

Kujunenud olukord oli väga kurb. Tiksis pidi meid ootama kivisüsi. Sinna oli kavatsetud mööda Leenat saata söepraam, aga kas see oli pärale jõudnud? Eeter vaikis mõistatuslikult.

Ekspeditsiooni juhtidel tuli lahendada keeruline probleem. Kui praam oli kohale jõudnud, siis oli tingimata tarvis Tiksi lahte sisse sõita. Kui aga mitte, siis oleksime selle sissesõiduga kaotanud mitukümmend tonni sütt ja hulga kallist aega. Niisuguses olukorras «jah» või «ei» öelda oli erakordselt vastutusrikas. Täis kahtlusi võtsime siiski suuna Leena suudmesse, teadmata, mis meid seal ootab.

Tõsi küll, ööpäevaringne eetri läbikuulamine kandis ka mõningat vilja. Kahjuks ei olnud see just eriti rõõmustav.

28. augustil püüdis Grišević kinni N. I. Jevgenovi radiogrammi, mis oli adresseeritud Jakutskisse. Kogenud hüdrograaf ja kaugsõidukapten, teadlane ja praktik Jevgenov juhtis spetsiaalset Kirde-polaarekspeditsiooni — suurt laevakaravani, millega jäälõhkuja «Litke» oli teel idast läände, meile vastu.

Kinnipüütud radiogramm pani Vladimir Ivanovitš Voroninit veel kord kulmu kortsutama. Jevgenov teatas, et Tšuktši meres valitsevate raskete jääolude tõttu ei olnud «Litke» oma karavaniga veel Kolõma suudmeni jõudnud. Jah, see ei olnud enam naljaasi, maismaajaamad aga vaikisid endist viisi pahaendeliselt, just nagu oleks mingisugune epideemia korraga tapnud kõik radistid.

Lõpäev hiljem, 26. augustil, kuulsime lõpuks Tiksi jaama. Tema hääl tundus meile hämmastavalt meeldiv: radiogramm teatas, et süsi ootab meid.

Tiksis korraldati meile pidulik vastuvõtt. «Sibirjakovi» viis lahte «Leena» — ajalooline laev, mis pool sajandit enne meid sõitis koos Nordenskiöldi «Vegaga» ümber Tšeljuskini neeme. «Lenotška», nagu seda rauka siin nimetati, oli esimene laev, mis lääne poolt tulles suure jõe suudmeni jõudis. Selle laeva ja tema kapteni, jakuut Afanassi Danilovitš Bogatõrjovi populaarsus kohalike elanike hulgas oli tohutu.

Seekord oli «Leena» Tiksisse tulnud jõe ülemjooksult. Pärast seda kui ta oli meid vastu võtnud, saatsin ma Jakuudi ANSV Rahvakomissaride Nõukogule Otto Juljevitši radiogrammi «Sibirjakovi» saabumise kohta. Tänapäeval ei laseks vastus sellisele telegrammile ennast oodata. 1932. aastal saime vastuse alles poolteist kuud hiljem. Jah, Arktikas jättis side veel palju soovida.

Tiksi lahte oli peale «Leena» kogunenud sealse paikkonna kohta tohutu hulk aurikuid: «Propagandist», «Sovet», «Jakuut» ja kaks praami. Kitsikus, millesse oli sattunud Jevgenovi ekspeditsioon, pani need jõelaevad raskesse olukorda. Ratasaurikud, mis olid väga sarnased oma Volga kolleegidega ja kasutasid kütteks puitu, tuli viia Kolõmale, kus nad olid väga vajalikud ehitustöö arendamiseks. Aga kuidas? «Sibirjakov» ei olnud kohandatud pukseerimiseks ja ega jääpank, mille vastu niisugused puitaurikukesed võisid avamerel põrgata, ähvardas neid hukkumisega.

Sellal kui Schmidt ja Voronin otsustasid aurikute saatust, käies nad kõik läbi ja vaadates nad väga hoolikalt üle, võttis «Sibirjakov» talle lähenenud praamilt peale kivisütt. Seekord saime hakkama ilma hoogtööta. Suure osa tööst tegid ära praamiga kaasatulnud laadijad — mehemürakad, kes

kandsid lõõtspillitaolisi säärsaapaid, eredavärviliste rihmadega vöötatud ülilaiu kottpükse ja õlgkübaraid, mis andsid neile kadestusväärselt ulja välimuse. Laadijad tahtsid väga Kolõmale jõuda ja olid seepärast ülipüüdlikud. Raskete söekastidega käisid nad ümber nagu mänguasjadega. Kuid neid ootas pettumus: Schmidt ei võtnud pardale reisijaid.

Kõik reisijad tahtsid Kolõmale, kuid Schmidt ja Voronin nõustusid kaasa võtma ainult kaks aurikut — «Jakuudi» ja «Partizani». Need olid uut tüüpi ja seetõttu oli neil mõningaid väljavaateid õnnelikult kohale jõuda. Mis puutub «Propagandistisse», siis tema pidi koos praamidega tagasi pöörduma ja poolteistsada reisijat kaasa viima. Võttes enda peale laevade kohaletoimetamise riski, olid Schmidt ja Voronin sunnitud reisijad maha jätma, sest katastroofi korral oleks neid oodanud kindel surm.

Enne Tiksist lahkumist jõudsime teha veel ühe heateo. Me korraldasime vabatahtlikel alustel hoogtöö ja abistasime talvitajaid, kes ehitasid suurt polaarjaama. Peale selle jätsime neile Wrangeli saare jaoks määratud mootorsaanid koos mehaanik Denissoviga. Tuleb öelda, et need saanid õigustasid ennast hiljem suurepäraselt: neil läbiti ligikaudu 3000 kilomeetrit ja nad kergendasid topograafidel suuresti valgete laikude kõrvaldamist kaardilt. Talvitajatele meeldis ka Schmidti teine kingitus — kaheksakümnekilogrammine tünnitäis jõhvikaid, mis sealmail oli hindamatu varandus.

Tiksist lahkusime kahte jõeaurikut pukseerides. Hüdrograafid torisesid, sest niisugust saba taga vedades ei olnud võimalik teha Ida-Siberi mere hüdroloogilist läbilõiget. Neile oma ala entusiastidele tegi suurt meelehärmi, et teadus sai selle läbilõike puudumise tõttu tublisti kannatada. Kuid Schmidt arutles teisiti. Ta otsustas õigusega, et hüdroloogilisi läbilõikeid ei olnud hilja teha ka järgmisel korral, uue ekspeditsiooni ajal, need aurikud, mida me ahtri taga vedasime, olid aga kodumaale vajalikud mitte homme, vaid täna, mitte Tiksi lahes, vaid Kolõmal, kus nende õigeaegne kohalesaabumine olulisel määral lahendas ehitustööde plaani täitmise probleemi. Sellises olukorras ei saanud Otto Juljevitš Schmidti jaoks mingisugust dilemmat olemas olla.

Meie väledakeelelised teravmeelitsejad ristisid need ratasaurikud «jalgratasteks». Kuid hinnates vääriliselt nalja, mis alati kergendab raskuste ületamist, said kõik aru, et kujunenud olukord oli naljast kaugel. Kui Schmidt ja Voronin otsustasid asuda jõelaevu pukseerima, siis võtsid nad enda peale kõige raskema — vabatahtliku — vastutuskoorma. Muretsemiseks oli põhjust täiesti piisavalt. Oma suure

sõvise tõttu ei saanud «Sibirjakov» tormi korral karavani ühte või teise lahte varjule viia, sest kogu ranniku ulatuses kuni Kolõmani oli kõigi lahtede sügavus meie «Saša» jaoks liiga väike. Avamerel aga tähendas torm mõlema jõeauriku kindlat hukkumist. Olukord oli nii tõsine, et ühe laevakese kapten nimetas kõike seda avantüüriks ja sõitis «Propagandistiga» mööda Leenat üles. Tema kohale kaptenisillal asus Fjodorov, kogu selle jõelaevastiku ülem.

Kuid mitte ilmaasjata ei öelda, et julgete päralt on võit. Koorem, mille Schmidt ja Voronin olid enda kanda võtnud, aratas karmis polaarlooduses kaastunnet. Kui «Sibirjakov» 30. augustil 1932 Tiksi lahest väljus, olid meri ja taevas ilmselt meie poolt. Taevas kiirgas mahedat soojust ja ahvatles päikesevanni võtma, meri aga peegeldas meie karavani. Vabandagu lugeja mind kulunud võrdluse pärast, kuid merepind oli tõepoolest nagu peegel.

Teel Kolõma sadamasse tegime lühikese külaskäigu NSV Liidu Teaduste Akadeemia Ljahhovi geofüüsikajaama. Ljahhovi saared — Suur- ja Väike-Ljahhovi saare — hõlvas juba XVIII sajandil kaupmees Ljahhov, kes kogus seal mammutivõhku. 1928. aastal rajati ühele neist saartest Vladimir Juljevitš Vize algatusel geofüüsikajaam.

Kui me lähenesime Tiksile, ei vastanud Ljahhovi saare jaam meie signaalidele. Loomulikult otsustasime selgitada, mis seal toimub.

Argu kahtlustagu lugeja, et ma ühtede juhtude jaoks hoian oma paletil punast, teiste jaoks ainult musta värvi. Kuid Ljahhovi saare talvitajad olid küll Severnaja Zemljal talvitanud Ušakovi ja tema kaaslaste täielikud antipoodid.

Ma olen oma elus osa võtnud üsna mitmest talvitusest ja näinud mitmesuguseid talvitajaid, kuid niisuguseid õlgadest allapoole ulatuvate juuksesalkudega ja räpaste sugemata habemetega anahoreete ei ole ma kusagil mujal kohanud. Kammimata ja pesemata radist imestas väga, kui ma temalt küsisin, miks ta eetrit läbi ei kuulanud. Vaene mees ei aimanudki, et ka see kuulus tema kohustuste hulka.

Vladimir Juljevitš Vize kontrollis talvitajate jääžurnaali järgi oma jääprognooside täpsust ja «Sibirjakov» jätkas teekonda.

Ida-Siberi meri võttis meid vastu süngemana. Aeg-ajalt hakkasid nähtavale ilmuma jääpangad, mis ei rõõmustanud «jalgrataste» kapteneid. «Sibirjakov» sõitis jääpankade ümbert ringi, jõelaevnikud aga haarasid kätte ridvad ja tormasid oma laevukeste tekkidele. Nad olid meelestatud väga sõjakalt ja olid valmis jääpanku eemale tõukama. Naiivsed

inimesed! Nad mõõtsid tõelist ookeanijääd oma armetu jõemõõdupuuga.

Kolõma ei ole maakera kõige rõõmsam koht, kuid meie ja «jalgrataste» jaoks tähendas sellesse sadamasse jõudmine tõelist pidu. Esiteks jätsime üksteisega rahul olles hüvasti. Teiseks aga saabus sinna meiega peaaegu ühel ajal ida poolt oma karavaniga «Litke». Algul nägime tulesid, siis hakkasid küllalt selgesti paistma ka laevade kontuurid. Missugune rõõm! Vilede mitmehäälne, ehkki mitte just eriti harmooniline koor esitas terve sümfoonia.

Järgmisel hommikul toimus mõlema ekspeditsiooni juhtide kohtumine. Vahetati informatsiooni ja sooviti vastastikku head teed. Idakaravani ülem Jevgenov informeeris meie juhtkonda ida pool valitsevatest rasketest jääoludest ja soovitas meil hoiduda võimalikult ranna lähedale, samuti nagu Kaverini «Kahes kaptenis» tädi keelitas õepoega: «Sanjake, lenda madalamalt!»

Öeldakse, et krokodill on peast sabani niisama pikk kui sabast peani. Kahjuks ei kehti see Põhja-meretee kohta. Siin ei ole ükskõik, kas liikuda läänest itta või idast lääne. Nõukogude Arktika idasektoris tõrjub talv suve palju kiiremini välja ning navigatsioonihooaeg lõpeb seal varem.

Jää hakkas meile üha avalikumalt hambaid näitama. Vesteldes Severnõi neeme juures kohalike elanikega, saime teada, et meid ei oota ees midagi head. Tšuktšide jutu järgi olid jääolud selles piirkonnas juba kolm aastat järjest olnud väga ebasoodsad. Mis aga puutub 1932. aasta suvesse, siis seda pidasid isegi vanad inimesed kõige jäärikkamaks kõigist suvedest, mida nad mäletasid.

Kerge on taibata, missugust külma õhkus meile vastu nendest elutarkade inimeste jutustustest. Järgides Jevgenovi nõuannet, hoidus Vladimir Ivanovitš Voronin nii ranna lähedale, et kord kraapas jäälõhkuja isegi põhja. Kuid «madalamalt lendamise» printsiip ei päästnud meid ja jälle läks jääle meie sapöör Maler. Ilma ammonaalita ei olnud jäälõhkuja ilmselt suuteline edasi tungima.

Õigluse huvides märgin, et mitte kõik meremehed ei pidanud ranna äärde hoidumist vajalikuks. Meie esimene tüürimees, hilisem tuntud polaarkapten Juri Konstantinovitš Hlebnikov osutas põhja poolt paistvale tumedale, «vesisele» taevale ja soovitas sinna suunduda. Kuid Voronin ei tahtnud riskida. Seal võis olla paksem jää. Noil minuteil oleks muidugi lennuk olnud see mõõk, millega Aleksander Suur Gordioni sõlme läbi raius. Lennuk oleks silmapilkselt lahendanud kõik probleemid ja kõrvaldanud kahtlused. Ekspeditsiooni teravate silmade osa etendamise asemel aga puhkas meie lennuk kahjuks merepõhjas.

Ent vaatamata raskustele, mida meile aeg-ajalt tekitas Tšuktši meri jää, läks elu laeval oma rada. Me tundsime end juba olevat finiši lähedal. Elementaarne mõte, et viimane lühike teejupp võib osutuda raskemaks kui kogu senine tee, ei tulnud millegipärast mitte kellelegi üldse pähe. Sisevõitluses, mida omavahel pidasid inimloomuse optimism ja pessimism, jäi optimism võitjaks nagu alati.

Tuleb märkida, et isegi kogenud polaaruurijad imetlesid vaatepilti, mis meie ees avanes, kunstnikest juba hoopiski rääkimata. Nemad töötasid selga sirgu ajamata. Me nägime isegi kuulsat rohelist kiirt, mis näitab ennast meremeestele ainult mingisugustel erilistel, erandlikel juhtudel. Roheline loojuv päike säras nagu fantastiline smaragd sädeleva jää kohal.

Jah, kõik see oli muinasjutuliselt ilus. Nii ilus, et see on mulle tänapäevani meelde jäänud. Näis, et kellegi käsi lülitas ümber valgustust, tehes jää kord siniseks, kord roheliseks, kord erepunaseks, mitte kunagi valkjashalliks, missugune ta oleks pidanud olema keskmiste laiuskraadide elanike ettekujutuse järgi. Kõik see oli nii, kuid selle iluga tutvumise eest tuli maksta kallist hinda.

Arktika lühike suvi, nagu muuseas meie ekspeditsiooni teekondki, lähenes lõpule. Veel ainult poolteistsada kilomeetrit — ja «Sibirjakov» pidi Beringi väina kaudu jõudma Vaiksesse ookeani. Külm andis enesest üha tajutavamalt märku. Juba sadas esimest lund, mis tegi kõik ümberringi valgeks. Ühesõnaga, loodus vihjas rohkem kui läbipaistvalt, et aeg oli hakata otsi kokku tõmbama.

Valelda polnud siin midagi. Tõepoolest oli aeg otsi kokku tõmmata. Kuid kaugeltki mitte kõik ei olenenud meist. 8. septembril jõudis «Sibirjakov» idapoolkeralt läänepoolkerale. Seda asjaolu tähistati ühiskajutis suure kontserdiga, millest võtsid osa esmaklassilised kunstnikud alates pianistidest Gakkelist ja Vizest ning lõpetades tantsijate Muhhanovi ja Tšotšbaga, kes uljalt vihtusid tšetšotkat ja lesginkat.

Kontsert lõppes tulevärgiga. Mõistes, et retke lõpp ei olnud mägede taga, ei hoidnud filmigrupp kokku magneesiumtõrvikuid, mis olid määratud öiste võtete jaoks. Jäässe torgatuna ja süüdatuna moodustasid need tõrvikud veelgi efektsema vaatepildi kui mitmevärvilise polaarloojaku kiired.

10. septembril lähenes jäälõhkuja Koljutšinskaja lahele, samalesamale kohale, kus Nordenskiöldil ei õnnestunud jää

vastupanu murda ja kus ta oli sunnitud talvitama. Esialgu läks kõik hästi. «Sibirjakov» möödus Vankaremi neemel olevast faktooriast, mis saluteeris talle punalipuga. Tekil esines filmikaamera objektiivi ees oma mitmekesiste talentide täies hiilguses Fedja Rešetnikov. Ta mängis kitarri, balalaikat ja flööti ning tantsis. Šneiderov ja tema sõbrad filmisid seda kontserdinumbrit täie hooga.

Oli saabunud sügis, mil arktilistel laiuskraadidel vahelduvad päev ja öö. Ohutuse huvides hakkas Voronin laeva ööseks peatama. Laeva täpseks juhtimiseks keerukates jääoludes oli tarvis selgesti näha iga jääpragu ja iga lahvandust. Ööst kujunes laevasõiduks vähesobiv aeg. Laeva masinad jäid vait. Sõukruvi peatus. Jäälõhkujale saabus vaikus.

Kord õhtul kogunesid kõik ühiskajutisse. Nagu alati, nii ka seekord mängis isetegevuslik džässansambel ja lauldi mingeid laule, jääpankade sagedastest löökidest vappuv «Sibirjakov» aga jätkas ida poole liikumist.

Me sõime õhtust. Pärast seda hakkasid plaksuma doominokivid, mis ei pannud jäälõhkujat vappuma sugugi vähem kui jääpankade müksud. Ühiskajuti käras ja müras ning rõõmsas elevuses ei tajunud kaugeltki kõik kolme hoopi, mis vapustasid «Sibirjakovi» teraskeret. Seejärel saabunud vaikus arvati aga olevat tingitud sellest, et masinad olid peatatud järjekordseks öiseks seisakuks. Lõbutsemine ühiskajutis jätkus. Ülal tekil ja kaptenisillal aga, nagu öeldakse, ei lõhnanud hoopiski mitte lõbutsemise järele.

«Lühter välja! Falrep alla!»

Kõik toimub kiiresti ja asjalikult. Madrused tirivad välja tohutu suure reflektoriga ja võimsate lampidega prožektori ning lasevad selle üle parda. Mööda köisredelit (falrepit) laskub jääle vanemabi Juri Konstantinovitš Hlebnikov. Talle ulatatakse pootshaak ja ta hakkab ahtri taga ringi kobama. Kõik vaikivad. Hlebnikov peab läbi viima lühikese juurdluse ja kuulutama otsuse.

«Kruvi pöörata!»

«Just nii, kruvi pöörata!»

Ahtri taga rippuv vanemabi jätkab tumeda öise vee sonkimist pootshaagiga. Tekil närvitsevad Voronin, Schmidt ja Matvejev.

«Veel pöörata!»

«Just nii, veel pöörata!»

Pootshaak siseneb vette. Ja mõne minuti pärast teatab Hlebnikov diagnoosi, mis otsekohe kirjutatakse vahižurnaali: «Kell 22 lõpetas vanemabi sõukruvi ülevaatuse. Selle

tulemused: üks laba puudub täiesti, kõigi kolme ülejäänu kuljest on rohkem kui pool ära murdunud.»

Ligikaudu samas kohas, kus kunagi peatus Nordenskiöldi «Vega», kaotas ka meie «Sibirjakov» kogu oma jõu jää vastu võitlejana. Aeglaseks edasiliikumiseks jäävabas vees oleks järelejäänud labaköntidest võib-olla piisanud, jää aga oli meie «Saša» jaoks nüüd ületamatu tõke.

Ei saa öelda, et avarii tabas meid täiesti ootamatult. Polaarretkede kogemused olid juba ammu näidanud, et jäälõhkuja üks õrnemaid osi on sõukruvi. Nagu igal seda tüüpi laeval, mis siirdus pikale polaarreisile, olid ka «Sibirjakovil» kaasas sõukruvi varulabad. Iseküsimus oli aga, kuidas need labad paika panna. Tavalise doki tingimustes mitte just eriti keerulisest operatsioonist kujunes Tšuktši mere jääs peaaegu lahendamatu probleem.

Ja siin avaldas end jälle meie ekspeditsiooni ülema iseloom. Lahendades «jalgrataste» Tiksi lahest Kolõmale puksseerimise probleemi, tegutses Schmidt eelkõige kui riiklikult mõtlev inimene. Nüüd kuulsime teadlase häält, mis väljendas veendumust, et peamine ei ole ainuüksi ülesande seadmine, vaid ka selle lahendamise mooduse leidmine.

Ülesanne, mille üle mõtiskles Otto Juljevitš, oli järgmine: tõsta jäälõhkuja sõuvõlli ots veest välja, et sõukruvi purunenud labasid oleks võimalik asendada uutega. Lahendus, mille meie ülem sellele ülesandele leidis, oli lihtne ja teravmeelne. Schmidtil ei olnud raske arvutada, et ahtri kergitamiseks kümne jala, see tähendab kolme meetri võrra oli tarvis ahtrist vööri ümber paigutada 400 tonni lasti. Niisugune võimalus oli meil olemas. See last oli ahtritrümmis paiknev kivisüsi.

Hoogtöö, mis algas sõna otseses mõttes mõni minut pärast seda, kui oli tehtud otsus söe ümberlaadimise kohta, oli tõenäoliselt kõige raskem kõigist arktilistest hoogtöödest, millest mul on kunagi tulnud osa võtta. Vabastatud oli sellest ainult Vladimir Juljevitš Vize, kes sel ajal sooritas kõik teaduslikud vaatlused, mida ei tohtinud katkestada isegi niisuguses keerulises olukorras.

Selle hoogtöö ajal juhtus minuga midagi niisugust, mida tuli ette väga harva ja ikka kõige ebasobivamatel minutitel. Toostes kuuepuudase söekotiga, langesin ma iseenesele ja ümberolijatele ootamatult minestusse. Nii vastutusrikkal hetkel sain ma oma nõrkust tunnistada ainult iseendale. Ja kui ma tekile prantsatasin, jäi üle ainult üks võimalus — ajada kõik libeda teki süüks.

Alguses seltsimehed uskusid minu versiooni, aga kui ma paari minuti pärast, ilma et keegi oleks hüüdnud «bis!», uuesti maha varisesin, hakati mind otsekohe kahtlustama selles, et kott ei ole mulle jõukohane, ja mulle pakuti kergemat tööd. Sellega ma muidugi ei nõustunud. Hoogtöö jätkus. Ahter kerkis. Kuid võll jäi merepinnast siiski ühe jala võrra allapoole. Matvejevil ja teistel mehaanikutel tuli töötada jääkülmas vees. Termomeetrid näitasid, et vee temperatuur oli miinus üks kraad. Jääks ei muutunud see vesi ühelainsal põhjusel — ta oli soolane.

Mõni aeg hiljem arvutas täpsust armastav Schmidt hoolikalt selle minu mälu järgi pretsedenditu hoogtöö tulemused. Ilmnes, et iga sibirjakovlane ületas suuresti elukutseliste laadijate töönormi. Ja ometi oli see ainult üliraske, polaarmeresõidu ajaloos enneolematu operatsiooni esimene osa...

Ahtri taha veepinnale ehitati laudadest platvorm, mis võimaldas mehaanikutel tööd alustada. Vintside ja poomide abil lasti tekilt alla ripptellingud, nagu neid kasutavad ehitustel töötavad maalrid. Kui õõtsus «Sibirjakov», kõikusid ka tellingud, milles rippusid mehaanikud — ühesõnaga, see oli kõige puhtakujulisem tsirkusenumber.

Läbi õhukese veekihi paistis selgesti jämeda sõuvõlli tömp ots. Selle külge olid tohutute, poolemeetrise läbimõõduga äärikute ja supitaldrikusuuruste, mitu kilogrammi kaaluvate mutrite abil kinnitatud sõukruvi pronkslabad. Mutrid vastasid kõigile nõuetele: nad olid varustatud splintidega ja tsementeeritud. Vana tsemendi kõrvaldamine oli esimene raske töö, mis meie mehaanikutele osaks langes.

Vanad mutrid vabastati tsemendist ja splintidest ning keerati lahti. Üksteise järel paigaldati uued labad. Hea oli vähemalt seegi, et ilm oli meie vastu armuline. Oma sügavale merre sukeldunud vööriga ja üleskergitatud ahtriga oli «Sibirjakov» täiesti abitu. Sellepärast ruttasidki mehaanikud nii väga: meie saatust otsustas iga päev, iga tund. Vähimgi jää liikumine, vähimgi tuule kapriis — ja eksperiment oleks meie kõigi jaoks lõppenud ühteviisi kurvalt.

Kuid ma kordan, et Arktika oli meie vastu armuline. Labade paigaldamine lõppes. Pärast seda viidi osa sütt ahtrisse tagasi ja «Sibirjakov» alustas teekonda, meie aga jätkasime söekottidega jooksmist ja viisime ümberlaadimise lõpule käigu pealt. Oodata, kuni kogu süsi oli kohale toimetatud, polnud meil lihtsalt enam aega. Käigu pealt söe ümberlaadimine oli vägagi ebameeldiv tegevus. Iga kokkupõrge jääpangaga — nende vähesuse üle aga ei olnud meil vähimatki põhjust kaevata — nõudis laadijatelt mitte üks-

kes teravat tähelepanu, vaid ka suurt sisemist pinget. Auriku hoiatusega kaasnesid kipitavad kriimustused meie selgadel.

Kui liikusime aeglaselt, kuid siiski liikusime, pannes vastu jää katsetele meid vangi võtta. Meie retke perspektiivid muutusid roosilisemaks, kuid seda mitte kauaks. Juba järgmisel päeval kaotasime ühe uutest labadest. Pärast seda murdus tugilaager ja laeva vöör hakkas lekkima. See oli juba hoopis räbal lugu, kuid «Sibirjakov» jätkas meeleheitlikke katseid pääseda vabasse vette. Kogu oma jõudu pingutades rühkis ta Vaikse ookeani poole, mis ootas meid juba lähedal, teisel pool Beringi väina.

18. septembril, kui meie 3600 miili pikkusest teekonnast Beringi väinani oli jäänud läbida veel kõigest 100 miili, ilmnevitas hirmus hoop. Laev võppus. Suur aurumasin hakkas käima kiiresti nagu õmblusmasin. Ta peatati otsekohe. Kõik jooksid ahtrisse. Seekord ei olnud tegemist ainuüksi labadega. Kadunud oli kogu sõukruvi koos kõigi labadega, mille paigaldamine oli meilt kõigilt nõudnud nii põrgulikku tööd. Suutmata tugevale hoobile vastu panna, oli sõuvõlli ots murdunud. Meie sõukruvi oli igaveseks vajunud Neptuunuse kuningriiki.

Õigluse huvides märgin, et vaatamata oma äärmiselt lühikesele elule jõudsid uued labad siiski kasu tuua. Nad viisid jäälõhkuja hoovusse, mis hakkas teda itta kandma. See ei olnud lihtsalt oletus. Vladimir Juljevitš Vize käitus ka siin nagu tõeline teadlane: triivi vaatlemise organiseeris ta juba pool tundi pärast avariid.

Juhtunut oli raske uskuda. Ülitugev sõuvõll oli valmistatud esmaklassilisest terasest. Tema läbimõõt murdekohas oli 17 tolli — peaaegu 43,5 sentimeetrit. Ja see näiliselt võitmatu teras sai kaotuse osaliseks: selle murdis teine, palju suurem jõud — arktilise jää jõud.

Me olime täiesti väljapääsmatus olukorras. Mitte mingisugusest remondist ei saanud enam juttugi olla. Mingeid televiikuväljavaateid polnud. Võllanalja tehes nimetasime oma jäälõhkujat aurüttega puhkekoduks ehk kõige täiuslikumaks polaarhoovuste uurimise poiks.

Kuid selles hädaolukorras, kus meie vastu olid näiliselt ühinenud kõik loodusjõud, ilmusid meile äkki liitlased. Need liitlased olid hoovused. Triivimiskiirus tundus meile väga suur — see tasuta veojõud kandis meid ööpäevas edasi 45 miili. Ainult ligikaudu 60 miili lahutas meid Beringi väinast. On loomulik, et see väin näis meile noil päevil eriti ahvatlev ja veetlev.

Optimistid vaatasid binokliga Dežnjovi neeme, mis oli silmapiiril nähtavale ilmunud, ja arvestasid teekonna lõpu tähtaegu. Võimalik, et need ennustused oleksid täide läinud, kui meie «Sašat» ei oleks äkki haaranud uus hoovus. See hakkas meid nähtamatu jõuga kandma tagasi läände, ehkki jumal nägi, et me panime vastu, kuidas suutsime.

Esimesel pilgul võib paista veider, et veojõuta jäänud laev oli veel suutelïne vastupanu avaldama. Me heitsime merre ankru, ja kui ankruketile lähenes mingi jääpank, siis lasksime selle lihtsalt õhku. Kuid meeleheitlikust vastupanust hoolimata kaotasime siiski kaheksa miili. Pärast seda hakkas hoovus meid jälle itta kandma. Ühesõnaga, kui varem liikus jäälõhkuja sinna, kuhu teda suunas kapten, siis nüüd sõitsid kapten ja meeskond sinna, kuhu neid kandsid nähtamatud, kuid tugevad hoovused — sinna, kuhu meid viis loodusjõud.

Meie meelehärm oli suur: kütust oli piisavalt ja masin oli täies korras, kuid edasi liikuda me ei saanud. Masinal ei olnud midagi ringi ajada, sest ahtri taga puudus sõukruvi. Ümberringi oli raske jää. Me otsustasime ka selle appi võtta ja hakata eespool olevaid jäävälju kasutama laeva edasitõmbamiseks. Me läksime ette, vedasime endaga kaasa terastrossid, kinnitasime need jää või jääankrute külge ja proovisime auruvintsiga tõmmata. Ei saa öelda, et see oli parim laevasõidumeetod. Mitte kõik lahvandused ja jääpraod ei sobinud meie kursiga. «Sibirjakov» liikus vaevu edasi, aga kui laev liigub aeglaselt, siis kuulab ta halvasti rooli. Ühesõnaga, me sõitsime rooli ja purjedeta ... Kuid miks purjedeta?

Esimene, kellele tuli pähe purjede heiskamise mõte, oli Vladimir Juljevitš Vize. Ta avaldas selle mõtte vanemabile. Mõni tund hiljem olid kõik kuus söepresenti ja niisama palju paadipurjesid «Sibirjakovi» mastides. Mustade purjede all, kiirus üheksa miili päevas, liikusime jälle ida poole.

Säilinud on selle omapärase isehakanud purjeka fotod. Meie jäälõhkuja nägi muidugi välja väga hirmuäratav, just nagu vanaaegne mereröövlilaev. Kuid kas polnud ükskõik, kuidas ta välja nägi? Me liikusime. Me peatusime, lõhkasime jääd, väljusime laevast, vedasime trosse ja tõmbasime nendega laeva edasi. Ühesõnaga, me rakendasime kõikvõimalikke vahendeid peale hammaste — ja liikusime.

On loomulik, et oma äpardustest informeerisime pidevalt Moskvat. Vladivostokist komandeeriti meile appi suur kalapüügitraaler «Ussurijets», millega me seadsime sisse kindla raadioside. Kapten S. I. Kostrubov tõi oma laeva Beringi väina, lähenes jääservale ja jäi meid ootama, et anda meile vajalikku abi ning asuda meid pukseerima.

Kasutades ära vähimatki jää hõrenemist, rühkis tagasihoidlik traaler visalt ja julgelt «Sibirjakovile» vastu. Kuid kapten Kostrubovi julgus ei kandnud otsekohe vilja. Laevade vahekauguseks jäi kolmteist miili, mille läbimiseks kummalgi ei jätkunud enam jõudu. Laevad püüdlesid teineteise poole. Jää ei lasknud neid edasi.

«Sibirjakov» ja «Ussurijets» seisid teineteise lähedal. Raadiokõnelused olid kõige energilisemad, kuid vaja oleks olnud suuremat kontakti. Signaalrakette jäälõhkujal ei olnud, nii hädast aitas välja Volodja Šneiderov. Me teatasime raadio teel «Ussurijetsile»:

«Viie minuti pärast süütame tõrvikud!»

Üksteks filmivõteteks määratud magneesiumtõrvikute leekidele vastas «Ussurijets» signaalrakettidega. Signaale nägid nemad ja signaale nägime meie, kuid ... kohtumist ei toimunud. Hommikuks kandsid hoovused meid jälle teineteisest eemale.

Alles kaks nädalat hiljem jõudsime lõpuks vabasse vette. See toimus 1. oktoobril 1932 kell 14.45 Beringi väina põhjapoolses suudmes põhjalaiusel 66°17′ ja läänepikkusel 169°28′.

Vabasse vette väljusime pidulikult. Kostis püssipaukude salvet. Varsti ilmus nähtavale «Ussurijets». Me sõitsime teineteisele vastu. Õigemini küll oli asi nii, et meie roomasime ja meile sõitis vastu «Ussurijets» — hiljuti ehitatud ja vette lastud uhiuus laev. Meie puksiir jõudis üha lähemale. Juba oli võimalik tema küljelt nime lugeda, tugevasti suurendava binokliga oli näha ka kapten — mustajuukseline, tuulest punase näoga «merehunt».

Laevad olid juba päris teineteise kõrval. Voronin tervitas «Ussurijetsit» kolmekordse vilega ja andis siis käskluse:

«Purjed rehvida!»

Mustad presendid langesid alla ja lipuehtes «Ussurijets» kinnitati osavasti meie parema parda külge. Kostrubov ja minu vana tuttav Krassinski tulid meie laevale ning asusid Schmidti ja Voroniniga nõu pidama.

Meie ja «Ussurijetsi» madrused tegid tüürimeeste juhtimisel ettevalmistusi «Sibirjakovi» pukseerimiseks ligikaudu kahe tuhande kilomeetri kaugusele.

Pukseerimine avamerel on keeruline asi. Igasugusel laeval on tohutu suur mass. Et pukseerimistross ei rebeneks, kinnitati ta «Sibirjakovi» külge mitmekordse ankruköie abil.

Oma raskuse tõttu allarippuv terastross etendas tuuliste ilmaga just nagu amortisaatori osa.

Nõnda liikusid kaks laevakest Ameerika ja Aasia vahel nii-öelda käsikäes lõuna poole. Nad mõlemad olid väina majesteetlike kallastega võrreldes kaduvväikesed, kuid oma pardal viibivate inimeste iseloomu- ja tahtekindluse poolest mõõtmatult tugevad.

«Tähelepanu, tähelepanu! Räägib «Sibirjakov», räägib «Sibirjakov». Moskva, välktelegramm:

ÜK(b)P KESKKOMITEE — STALIN, RAHVAKOMISSARIDE NÕUKOGU — MOLOTOV, SÕJA- JA MEREASJADE RAHVAKOMISSARIAAT — VOROŠILOV, KESKTÄITEVKOMITEE TEADUSLIK NÕUKOGU, «PRAVDA», «IZVESTIJA», «ROSTA», «KOMSOMOLSKAJA PRAVDA».

Üleliidulise Arktikainstituudi ekspeditsioon jäälõhkujal «Sibirjakov» täitis täielikult valitsuse ülesande — siirdus piki Nõukogude Liidu põhjarannikut Valgest merest Vaiksesse ookeani.

See oli ajaloos kolmas seda laadi retk ja esimest korda sooritati niisugune retk ühe suvega, ilma talvitamata.

Väljunud Arhangelskist 28. juulil, sõitis ekspeditsioon esmakordselt ümber Severnaja Zemlja ning jõudis läänu poolt Leena ja Kolõma suudmeni, avades sellega uued suured võimalused Jakuudi vabariigi majanduslikuks arendamiseks ja temaga läänest ühenduse pidamiseks.

Kogutud teaduslikud vaatlusandmed valgustavad uusi mereteid.

10. septembril rasketes jääoludes murdunud sõukruvilabad vahetati viiepäevase hoogtööga välja otse keset jääd, siirdumata sadamasse. Kui 18. septembril murdus sõuvõll ja läks kaotsi sõukruvi, ei katkestanud ekspeditsioon tööd, vaid liikus edasi eesmärgi poole, rakendades selleks kõikvõimalikke vahendeid: merehoovusi, jäätõkete lõhkamist, laeva edasitõmbamist trosside abil ühe jääpanga juurest teise juurde ja omatehtud purjesid.

Jääs triivimise ajal koguti teaduslikku materjali, mis valgustab merehoovuste senist ebaselget pilti.

Pärast visa võitlust loodusjõududega purjetati 1. oktoobril vabasse vette ja saavutati eesmärk — jõuti Beringi väina.

Edu saavutamine ja raskuste ületamine sai võimalikuks tänu kogu jäälõhkuja meeskonna ja kõigi teaduslike töötajate organiseeritusele ja entusiasmile, vahetuste ja brigaadide sotsialistlikule võistlusele, mis tagas laadimistööde rekordilise tempo, ja peaaegu kõiki haaranud lööktööliikumisele.

Teekonna vältel astus kaheksa madrust ja kütjat parteisse ning avaldused selleks laekusid ka mitmelt teaduslikult töötajalt.

Oma tööd, uute mereteede avastamist ja uurimist, peame sotsialistliku ülesehitustöö suure plaani koostisosaks ja selle tipu all ületasime kõik tõkked.

Ekspeditsiooni ülem SCHMIDT.
Jäälõhkuja kapten VORONIN.
Teadusliku osa ülem VIZE.
Laevakomitee esimees masinist KRJUTŠKOV.
ÜK(b)P rakukese sekretär madrus ADAJEV.»

Ei maksa siiski arvata, et meie teekond mööda Vaikset ookeani «Ussurijetsi» ahtri taga oli midagi lõbusõidu taolist. Seal oli muidugi kergem kui Arktikas, kuid . . . mitte kerge. Vahejuhtumeid tuli ette ka seal. Üks ebameeldivamaid neist toimus 7. oktoobril, mil tugeva tormi ajal rebenes pukseerimistross. Lained olid võrdlemisi kõrged, kuid pääsu polnud kuhugi — tross tuli parandada.

Selle ohtliku protseduuri sooritas «Ussurijetsi» kapten Kostrubov kõige kõrgemal tasemel. Ta tuli tuulepealsest küljest julgelt otse «Sibirjakovi» ähvardava esitäävi alla, ehkki see oleks võinud tema laevast läbi tungida nagu varras sõõlikiportsjonist. Suurepäraselt sooritatud manööver võimaldas mõlema laeva madrustel vastastikku otsad visata. Pärast kõite abil väljatõmmatud pukseerimistrossi parandamist jätkasime tormist hoolimata teekonda.

Nädal hiljem, 15. oktoobril, kui meie laevad heitsid ankru Petropavlovsk-Kamtšatski sadamas, võtsime vastu järgmise radiogrammi:

«Palav tervitus ja õnnesoovid ekspeditsiooni liikmetele, kes edukalt lahendasid Põhja-Jäämere ühe navigatsioonihooaja vältel läbimise ajaloolise ülesande.

Teie uskumatuid raskusi talunud ekspeditsiooni edu tõestab veel kord, et pole olemas kindlusi, mida ei suuda valitada bolševike julgus ja organiseeritus.

Me esitame NSVL Kesktäitevkomiteele taotluse, et ekspeditsiooni liikmeid autasustataks Lenini ja Tööpunalipu ordeniga.

STALIN, MOLOTOV, VOROŠILOV, JANSON.»

Terve kuu vedas «Ussurijets» meid mööda Vaikset ookeani, sest me olime saanud korralduse minna Jaapanisse kapitaalremonti. 4. novembril 1932 jõudsime õnnelikult Jokohamasse. Enne sadamasse sisenemist «puhastasime sulgi». Mõlemad laevad küüriti puhtaks ja värviti üle. Kõik hiilgas ja läikis, just nagu ei olekski meil olnud seljataga

ülirasket teekonda. Ühesõnaga, välismaa sadamasse sõitsime uhkelt püstipäi, nagu oli võitjatele kohane.

Meid jäeti ankrusse välisreidile. Meie juurde sõitis kiire lumivalge mootorkaater, mille tiikpuidust tekk oli puhas nagu söögitaldrik. See kaater tõi kohale Jaapani võimud. Madrused olid paljajalu, piirivalveohvitseridel ja tolliametnikel olid seljas tärgeldatud valged kuued ning peas kuldtikandite ja tressidega vormimütsid.

Jaapani võimud tulid «Sibirjakovi» tekile. Meid rivistati üles meditsiiniliseks läbivaatuseks. Üks Jaapani ohvitseridest oli arst. Meid läbi vaadates tundis ta kõige suuremat huvi meie silmade vastu. Kas kellelgi meist ei ole trahhoomi? Trahhoomi ega muuseas ka ühtki teist haigust meil polnud.

Meie silmitsesime huviga jaapanlasi, nemad meid. Sibirjakovlased olid pärast teekonda närused ja narmendavad ning pealegi olid mõned neist enesele ette kasvatanud polaarhabeme. Kuid isegi sellisel taustal paistis sibirjakovlaste rivis silma üks väga maaliline kuju. See oli meie majandusülem Malašenko. Tema välimus ei saanud jaapanlastele muljet avaldamata jätta: seda tagasid tohutu kasv, mütsina pead katvad ronkmustad juuksed, mustad vurrud ja soliidne must täishabe. Ühesõnaga, kõrvalt vaadatuna nägi meie rahumeelne ihnsavõitu majandusülem välja nagu kõige ehtsam röövlipealik.

Arvatavasti jättis Malašenko jaapanlastele sügava mulje, seda enam et meie maale vaenulik propaganda oli neid vastavalt ette valmistanud. Tendentslikes välismaa ajakirjades kujutati bolševikke nähtavasti just meie majandusülema taolistena. Jaapanlaste hulgas tekkis elevus ning üks neist osutas laialt naeratades sõrmega Malašenkole ja hüüatas rõõmsalt:

«Gepeuu! Gepeuu!»

Formaalsustega tuldi võrdlemisi kiiresti toime. Meremehed jäid laevale, meid, ekspeditsiooni töötajaid, aga viidi kaldale. Mööda suurepärast autoteed sõitsime Yokohamast Tokiosse. Sõit oli hirmus: autojuhid kihutasid pööraselt ja meile, autosõidu alal täiesti vilumatutele inimestele, tundus kiirus olevat lausa kosmiline.

Tokios võtsid meid oma hoole alla Nõukogude saatkonna töötajad. Meid pandi elama saatkonnast võrdlemisi kaugele, ülimalt ühetaoliste majakeste kvartalisse. See oli Nõukogude koloonia. Majad asusid Jaapani territooriumil: eksterritoriaalsuse õigus nende kohta ei kehtinud.

Mina sattusin korterisse meie kaubandusesindaja asetäitja perekonda. Maja oli väike, kuid peremees ja perenaine osutusid mõlemad erakordselt kenadeks ja külalislahketeks inimesteks ning ma tundsin ennast otsekohe mugavalt ja meeldivalt, ehkki kogu miljöö jaapani majas oli minu jaoks täiesti võõras. Põrand oli kaetud lumivalgete mattidega. Igaüks, kes majja sisenes, pidi jalatsid jalast võtma ja mööda neid matte sokkides käima.

Vestlusest meie külalislahkete võõrustajatega selgus juba esimesel õhtul asjaolu, mida enamik meist veel kuigi hästi ei taibanud: Moskvast olime ära sõitnud tavaliste inimestena, keda ei tundnud keegi peale sõprade ja tuttavate, Jaapanisse aga jõudsime juba kuulsustena. Telegramm, mille meile saatsid ÜK(b)P Keskkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu, avaldati kogu maailma ajalehtedes, sealhulgas ka Jaapani omades. Sellest tulenes huvi meie retke vastu, mille kohta anti informatsiooni ajalehtedes, kaupluste vaateakendel ja näitustel.

Olukord nõudis, et me oma välimuse kiiresti korda seaksime. Selle eest hoolitses saatkond. Järgmisel hommikul viidi meid suurde universaalkauplusse. Me olime nii räbalais, meie rõivad ja jalatsid olid nii lagunenud, et teel uue varustuse poole püüdsin ma end suruda vastu majaseinu või hoiduda oma kaaslaste selja taha, sest mu püksid olid täielikus avariiseisundis.

Universaalkaupluses hakkasid meie ümber otsekohe keerlema müüjad. Pika leti taga demonstreeriti kangaid, millest meile järgmiseks päevaks pidi õmmeldama ülikonnad. Mulle meeldis helklev tumeviolett-pruunikas riie. Seda teadmata tellis Pjotr Petrovitš Širšov leti teises otsas enesele samasuguse ülikonna. Alles järgmisel päeval, kui selgus meie maitsete ühtelangevus, saime aru, missugusesse piinlikku olukorda see meid pani. Kõigil vastuvõttudel püüdsime hoiduda teineteisest võimalikult kaugele.

Kui mitte arvestada väikest äpardust ülikondadega, läks meie varustamine hästi ning me tundsime end olevat täiesti valmis «teisi vaatama ja ennast näitama».

Nõudmine meie järele oli suur. Geograafiaselts, mitmesugused teaduslikud ja teaduslik-tehnilised ühingud, pressiklubi — kõik kutsusid meid osa võtma vestlustest ja jutustama oma retkest. Peale selle tahtsime ka linna vaadata: Tokiosse oli ju Moskvast veidi rohkem maad kui Tuulasse või Toržokki, siia ei olnud iga päev võimalik ekskursioonile tulla.

Saates mind mu esimesel ringkäigul mööda Tokiot, informeeris minu majaperenaine, kaubandusesindaja asetäitja

abikaasa mind ühest tolle aja Jaapanile iseloomulikust asjaolust.

«Meil on alaline koduabiline,» ütles ta. «See on võluv jaapani tütarlaps. Ta on lõpetanud gümnaasiumi ja valdab suurepäraselt inglise keelt. Väga armas ja heasoovlik neiu. Igal õhtul läheb meie tütarlaps välja. Meile ütleb ta, et läheb sauna või sõbratarile külla, aga me teame, et tegelikult läheb ta hoopis mujale — lähimasse politseijaoskonda. Ta on kohustatud iga päev sinna ilmuma ja ette kandma, mida me teeme. Nüüd peab ta teatama ka sellest, mida teete teie, meie külaline. Kui ta küsib, kuhu te lähete, siis palun ärge tehke temaga kunagi nalja, vaid rääkige ainult tõtt. Vastasel korral võidakse teda politseijaoskonnas peksta, aga meie ei taha mingil juhul, et sellel toredal tüdrukul oleks ebameeldivusi.»

Selle soovituse täitsin ma muidugi täpselt, püüdes ennast jaapani tütarlapsele inglise keeles kuidagimoodi arusaadavaks teha.

Kuid teadmishimulise tütarlapse ettekannetest oli Jaapani politseile vähe. Ta korraldas meie järele kõrgemataseme-lise valve. Iga sibirjakovlaste rühma kannul käis mööda Tokiot spetsiaalselt kohalekutsutud nuhk. Jälitamine toimus võrdlemisi avalikult ja mõnikord oli see isegi mugav. Tarvitses meil vaid veidi teelt eksida, kui me otsekohe kutsusime oma nuhi, kes väga armastusväärselt seletas ja näitas meile kõike. Me kostitasime teda sigarettidega. Nuhk tõmbas viisakalt tikust tuld. Ühesõnaga, kontakt oli kõige tihedam.

Kuid turistide teenindamise taseme poolest jäid politseiametnikud siiski tõelistele elukutselistele giididele alla. Seetõttu ei sattunud me vahetevahel hoopiski mitte sinna, kuhu oleksime pidanud sattuma. Ükskord kesklinnas jalutades näiteks jõudsime kohta, mida nimetati Yoshiwaraks ja mis oli kuulus oma avalike majade poolest. Sellele tänavale astudes tajusime kohe selle erakordsust. Seal ei olnud kõnniteid ega sõiduteid, mitte mingeid ühiskondliku transpordi vahendeid ega erasõidukeid. Rõhutatult rahvuslikku laadi ühe- ja kahekorruselised majakesed olid üksteisega väga sarnased. Sirmitaolised ääred. Nurkadel mitmesugused spiraalid ja draakonid. Kõik see oli nikerdatud, mitmevärviline, ühesõnaga ilus.

Majakese alumisel korrusel ei olnud mingeid uksi, vaid ainult midagi hallitaolist. Läbi selle halli pääses tänavale, sealt teise asutuse halli ja edasi jälle tänavale. Nõnda maja maja järel.

Halli viiva tingliku ukse ees rippus läikima hõõrutud vaskvardal samasuguste läikivate vaskrõngaste küljes luksuslik brokaat-, siid- või sameteesriie, millele olid tikitud lohed, krüsanteemid ja ornamendid. Eesriide juures istus vana jaapanlane või jaapanlanna, sealsamas kõrval rippusid lõbumaja elanike fotod. Eesriide ees seisid jalatsid, mille arvu järgi oli kerge taibata, kui suur oli külaliste kokkuvool.

Lahkunud lõbustusasutuste tänavalt, läksime kinno, kus ma, ütlen otse, blameerisin ennast. Enne kinno sisenemist silmitsesime väga köitvat plakatit, millel perutava hobuse seljas ratsutaval noormehel oli peas kauboikübar ja vööl kaks väga soliidse kaliibriga püstolit. Jooksis mingi ameerika vestern.

Pärast raha maksmist sai igaüks meist koos piletiga väikese šokolaaditahvli. See oli üliõhuke, kuid ümbrispaberil olid kujutatud filmi kangelane ja kangelanna. Reklaam oli seal hästi korraldatud.

Väike sümpaatne jaapanlanna, käes elektrilamp, juhatas meid saali, kuhu oli lubatud siseneda seansi ajal ja kus võis isegi suitsetada. Klapptugitoolide read seisid üksteisest võrdlemisi kaugel ning võimaldasid piletikontrollijal meid kõiki kiiresti vabadele kohtadele istuma panna. Ülespööratud toolipõhja alumisel küljel oli midagi juhtraudade taolist. Lähemal vaatlemisel ilmnes, et selle ebatavalise konstruktsiooni otstarve oli väga lihtne. Jaapanlane pistab istme alla oma kübara, mis jääb servadega toetuma nendele «juhtraudadele».

Ekraanil paugutasid ja galopeerisid kauboid, tooliridade vahel sõeluvad jaapanlannad aga müüsid kandikutelt jäätisetopsikuid. Tänapäeval on selliste topsikutega kõik lapsed saadik harjunud, tollal aga müüdi Moskvas jäätist teisiti. Jäätis pandi kahe vahvli vahele. Jäätiseportsjon sarnanes kõige rohkem niidirulliga, millelt ostja limpsis jäätist, vahvlit suupisteks peale hammustades.

Veendununa, et jaapani jäätisetopsik on niisama söödav kui Moskva vahvlid, hammustasin ma tema servast tüki ja proovisin seda närida. Ragin kostis üle terve kino, pealegi püdin ma peaaegu oma huuled puruks lõikama. Hea oli, et seda konflikti summutasid ekraanilt kõlavad püstolipaugud ja ümberolijad ei pannud seda tähele.

Nõnda möödus kaks nädalat. «Sibirjakovi» remont jätkus. Ajakirjanikud kirjutasid Jaapani väljaannete jaoks meie mereretsi käsitlevaid artikleid. Kunstnikud Kantorovitš ja Rešetnikov valmistasid oma joonistused ette näituseks, mille korraldas ajaleht «Asahi». Ajalehe «Nichinichi» jaoks tegid Kneiderov ja tema abilised väikese dokumentaalfilmi. Lõpuks

saabus päev, mil kõik see jäi seljataha. Jaapani aurik viis meid Vladivostokki, koju.

1. jaanuaril 1933 lahkus Jaapanist ka «Sibirjakov». Ta sõitis lõunapoolset teed mööda Murmanskisse, kuhu jõudis alles 7. märtsil 1933. See oli maailmas teine laev, mis sooritas täieliku reisi ümber Euroopa ja Aasia mandri. Esimene oli Nordenskiöldi «Vega», millel kulus selleks 672 päeva. «Sibirjakovile» piisas 223 päevast.

Nõnda astuti esimene samm teadusalase vaidluse lõpetamise poole. Ilmnes, et Põhja-meretee on läbitav kogu ulatuses Valgest merest kuni Beringi väinani. Sai selgeks, et selleks on vajalikud uued, võimsamad jäälõhkujad, jääluure-lennukite baasid, kütusebaasid ja pikaajalised jääprognoosid. Ühesõnaga, polaarjäässe oli võimalik ja vajalik rajada suur arktiline tee, milleta ei saanud hõlvata põhjamaa grandioosseid rikkusi.

Kõigile ekspeditsiooni liikmetele anti valitsuse autasud. Koos teistega sain ka mina oma esimese ordeni — Tööpunalipu ordeni number 202.

Käesolevate märkmete kallal töötades ja «Sibirjakovi» retke üksikasju meenutades jäin ma tahtmatult mõttesse ühe hämmastava vastuolu üle. Tänapäeval peetakse meie tolleaegse kollektiivi jõupingutusi millekski erakordseks. Inimesed, kes praegu on niisama vanad, kui noil aastail olime meie, näevad «Sibirjakovi» epopöas üleinimlikku jõupingutust.

Tollal olid teistsugused mõõdupuud. Nende ammuste mõõdupuude järgi tegime me lihtsalt oma tööd — tööd, mis oli ülesandeks tehtud just meile, mitte kellelegi teisele. Tollal oli vähem tehnikat ja, kui võib nii öelda, puudusid need elementaarsed mugavused, milleta tänapäeval on raske töötegemist ette kujutada.

Meie kollektiivi tööd hinnati kõrgelt, kuid mitte keegi ei suhtunud sellesse kui millessegi erakordsesse. Päevil, mil me võitlesime Tšuktši mere jääga, lasti ju käiku ka Dneprogessi viimased turbiinid ja puhuti lõkkele Kuznetski esimesed kõrgahjud. Kõikjal kogu meie maal tegid oma tööd mu eakaaslased, kelle kohta tõenäoliselt võib öelda, et nad lõid ühe oma aja suurimatest väärtustest.

Moskvasse tagasi jõudnud, liitusin ma lühikeseks ajaks nendega, kes kaitsesid Suure Põhjatee kolmandat varianti — varianti, mis nägi ette regulaarseid õhulaevalende.

AFARDUNUD LEND

«Teed Nõukogude õhulaevale!» Kakskümmend kaheksa miljonit rubla rahva raha. Õhulaev jäärakus Mazilovo küla juures. Umberto Nobile ja nõukogude õhulaevnikud. Kohtumine filateelianäitusel. Propaganda taevast. «Stardihõied vabastada!» Kahevõitlus tuulega. Pereslavl-Zalesski kohal. Mees köie otsas. Kas rebeneb või ei rebene? Käiku läheb punane nöör. Ees on torn. Päästvad kuused. Tsepeliini «Hindenburg» plahvatus. Kas tänapäeval on õhulaev vajalik?

Vabandagu mind lugeja kronoloogia rikkumise pärast, mis mälestustes on ilmselt ebakohane, kuid ma olen jälle sunnitud tagasi pöörduma. Ma tahan jutustada ühest asjast, mis ei olnud küll minu elus peamine, kuid väärib siiski seda, et teda neilikümmend aastat hiljem meenutada.

Asjaolude sunnil osalesin ma sündmustes, mis erutasid tuhandeid inimesi. Tänapäeval on vanem põlvkond need sündmused unustanud, noorem põlvkond lihtsalt ei ole neist teadlik. Jutt on õhulaevadest, lõpuks avamata jäänud suurte õhulaevateede ettevalmistamise esimestest sammudest.

Tubli kümmekond aastat ümbritses õhulaevu erakordne tähelepanu. Ja see pole liialdus. Õhuliikluse ajaloo teataval perioodil oli õhulaevade ehitamine meie maal tõepoolest üldrahvalik üritus.

Minu ees laual on julge ja väljakutsuva pealkirjaga raamatuke «Teed Nõukogude õhulaevale!». Selle brošüüri kaanel on kujutatud tööstusmaastiku kohal hõljuv õhulaev (brošüür ilmus 1930. aastal, kui meie tööstust alles loodi). Ringiga ümbritsetud sõnad «Ühekopikane raamat» ja impres-

sumis ärafoodud trükiarv — miljon eksemplari — iseloomustavad omamoodi selle õhukese brošüürikese populaarsust. «Krestjanskaja Gazeta» trükikoda oli välja lasknud miljon agitaatorit, kes tegid kihutustööd õhulaeva kasuka. Kuusteist vigase ja tuhmi kirjaga hallile paberile trükitud tekstilehekülge andsid lugejatele lootust, et «Õhulaevad hakkavad Nõukogudemaa hiigelavaruste kohal lendama, kaugeid ääremaid keskusega ühendama ning senitundmatuid maid uurima — ühesõnaga kaasa aitama sotsialismi ehitamisele NSV Liidus».

Ja ei maksa arvata, et selle raamatukese väidete kategoorilisus kujutas enesest midagi erandlikku. Umbes samasuguseid mõtteid arendasid autorid ka raamatutes «Õhulaev majandusrindel», «Ehitame Lenini-nimelise õhulaevaeskaadri», «Õhulaev NSV Liidus» ja paljudes-paljudes teistes.

Huvitav on praegu kõiki neid raamatukesi lehitseda. Võideldes õhulaeva eest ja kiites tema väärtusi, esitasid autorid kõige mitmekesisemaid argumente alates majanduslikest kaalutlustest ja lõpetades väidetega, mis pehmelt öeldult piirnesid fantastikaga. Näitena võib nimetada eri transpordiliikide tonnkilomeetri maksumuse tabelit, millest nähtub, et õhulaevatransport on küll kallim auriku- ja raudteetranspordist, kuid see-eest odavam hobu-, auto- ja lennukitranspordist. Või teine näide: ameeriklased on ehitanud õhulaeva, mis lisaks võimsale relvastusele on varustatud terve hulga lennukitega, mida ta võib oma üsas kanda, lennu ajal välja lasta ja pärast jälle tagasi võtta.

Vaatamata seda laadi väidete ilmsele fantastilisusele olid energilisel võitlusel Nõukogude õhulaeva eest täiesti reaalsed põhjused. Peamine neist oli tsaari-Venemaalt päranduseks saadud suur, kui mitte öelda ülisuur teedetus. See oli noil aastail meie riigi nuhtlus. Ilma teedeta, ilma kiirtranspordita oli äärmiselt raske suurt riiki juhtida ja tema majandust arendada. Õhulaevade lennud, millele heitsid sära sensatsiooniliste sõnumite sähvatused, õhutasid täiesti mõistetavat soovi, et meie maal oleks oma kõikjale pääsev õhulaevastik.

1925. aastal tekkis õhulaevade vastu, kui võib nii öelda, riiklik huvi. N. P. Gorbunovi juhtimisel alustas NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures tegevust Transsiberi Õhulaevatee Erikomisjon. Asja võeti tõsiselt. Parimat lahendust otsides tõmbas komisjon oma töösse kaasa nõukogude ja välismaa õhusõiduspetsialiste, majandusteadlasi ning asjast huvitatud ametkondade esindajaid. Kavatseti rajada grandioosne õhumagistraal, millest selle loojate idee järgi pidi aja jooksul kujunema suur rahvusvaheline õhulaevatrass.

Üheaegselt riiklike organisatsioonidega lahendas õhusõidu probleeme ka avalikkus. Kaks pehmet õhulaeva, mida ma eespool juba mainisin, — esimene neist oli «Moskovski Himik-rezinõtšik», teine «Komsomolskaja Pravda» — ehitas OSOAVIAHIM, kes arendas üliulatuslikku õhulaevaehituse kampaaniat.

OSOAVIAHIM tegi tõepoolest palju ära. Just see organisatsioon algatas massilise, tõeliselt üldrahvaliku rahakogumise. Väga kiiresti kogunes mitmesugustest annetustest lugupidamisväärne summa — 28 miljonit rubla. See raha moodustaski lähtefondi õhulaevaehituse alustamiseks ja arendamiseks NSV Liidus.

Tšeljuskini LZ-127 sooritatud ekspeditsiooni ajal sain ma suureks sõbraks Fjodor Fjodorovitš Assbergiga. See tore inimene, suurepärane seltsimees ja oma erialasse armunud silmapaistev insener meeldis mulle väga. Pole ime, et tema kirglik kiindumus õhulaevadesse nakatas mõningal määral ka mind.

Katkestamata oma ammuseid ja juba küllalt tugevaid sidemeid Arktikaga, astusin ma õhulaevnike teenistusse. Ka nemad vajasid radiste ning õhulaevadel lendamise teatav riskantsus ja nende lendudega kaasnevate muljete teravus olid mulle meele järele.

Tõsi küll, õigluse huvides tuleb rääkida mitte õhulaevadest, vaid õhulaevast. Mitmust ei tohi siin ainsusega segi ajada, sest kui ma OSOAVIAHIM-is tööd alustasin, koosnes selle organisatsiooni võimas õhulaevastik ühestainsast laevast.

Mu teenistuskoht asus Moskva teises servas, Mazilovo küla tagahoovis. Nüüd on sellest külast järele jäänud ainult nimi, mis on säilinud Kuntsevo lähedal asuva uue suurepärase Fili-Mazilovo rajooni nimes. See rajoon on ka praegu kuulus Moskva jõe kõrgel kaldal oleva pargi poolest. Tollal oli park veel lopsakam. Kõrgesse kaldasse lõikusid siin-seal jäärakud, mis kadusid rohelisse puudetihnikusse. Ühes nendest sõna otseses mõttes rohelusse uppuvatest jäärakutest paikneski meie õhulaev.

Juba ammu enne autode ajastu saabumist märkis Jerome K. Jerome kord, et jalgratast saab kasutada kahte viisi — kas temaga sõita või teda parandada. Aeg kinnitas inglise humoristi tarkust. Kuid juba enne autoasjanduse õitsengut oli mul võimalus veenduda, et remondist saab mõnikord

peamine ajaveetmisviis. Igatahes just selliseks kujunes olukord jäärakus meie õhulaeva ümber.

Ei mingit angaari, ei mingit katusealust. Pesukorviga sarnanev armetu gondel ja üleni räbalais kest. Lennata polnud meil aega. Mida siin veel lennata! Meie peamine mure oli parandada, parandada, parandada. Kuid me lappisime oma õhulaeva hoole ja armastusega. Me haudusime meeletult julget mõtet võtta osa Punasel väljakul toimuvast paraadist ja nautisime juba ette oma tulevase lennu muljeid. Me kavatsesime alla heita mingisuguseid päevakohaseid lendlehti. Kahjuks aga ei olnud neil uhketel plaanidel määratud täide minna. Sõitsid kohale mingid suured spetsialistid, vaatasid õhulaeva üle ja ütlesid:

«See põis on niisuguses seisukorras, et võib otse Punase väljaku kohal tükkideks laguneda, ja selline variant ei ole meile muidugi üldse mitte vastuvõetav!»

«Sibirjakovi» retk sundis mind oma «taevase ameti» pidamises väikest vaheaega tegema. Ma jätsin oma kolleegid jäärakusse õhulaeva ümber ja sõitsin Arktikasse. Hiljem, sooritanud reisi põhjapoolsetel laiuskraadidel, liitusin uuesti õhulaevnike kohordiga. Minu äraoleku ajal oli see saanud märksa rikkamaks — rivvi oli astunud uus õhulaev. See oli B-3 ehk, nagu seda teisiti nimetati, «Udarnik».

Kubatuuri poolest ületas see õhulaev oma eelkäijat, «Komsomolskaja Pravdat», rohkem kui kaks korda. Pole ime, et ajalehed kirjutasid temast kui võimsaimast Nõukogude õhulaevast. Kuid mitte see ei ajendanud mind õhulaeva B-3 meelde tuletama. Palju huvitavam on asjaolu, et selle õhulaeva loomisest võttis kõige vahetumalt osa mees, kelle nimi oli seotud esimeste õnnestunud ja ebaõnnestunud katsetega jõuda põhjapoolusele õhuteed mööda. See mees oli silmapaistev itaalia insener Umberto Nobile.

Itaalia armee ohvitserina tegeles Nobile õhulaevade konstrueerimisega ja tal oli ka suuri lennukogemusi. Just tema konstrueeris õhulaeva, mille ostis Itaalia valitsuselt kuulus Amundsen.

Siirdudes oma ajaloolisele lennule, võttis Amundsen «Norge» pardale ka oma rahalise toetaja Ellsworthi (tollesama, kes mind nii hämmastas, kui ma temaga kohtusin Berliinis) ja konstruktor Umberto Nobile. Nobilele tehti ülesandeks õhulaeva piloteerimine.

Pärast Amundseni, Ellsworthi ja Nobile ekspeditsiooni edukat lõppu algasid ettevalmistused uueks pooluselennuks. Seekord oli õhulaeva nimi «Italia», ehkki tegemist oli peaaegu «Norge» teisikuga. Uut ekspeditsiooni juhtis Umberto Nobile.

Õhulaevad olid sarnased, kuid lendude tulemused kujunesid täiesti vastandlikeks. 25. mail 1928 kell 10.30 vajus õhulaev «Italia» tänapäevani teadmatuks jäänud põhjusel järsult alla, põrkas vastu jääd, jättis jääpangale osa oma gondlist ja lastist ning sööstis siis järsult uuesti õhku. Pardal kuus ekspeditsiooniliiget, kadus õhulaev teadmata suunas ja enam ei näinud neid mehi mitte keegi. Üheksa meest, nende hulgas ka Nobile, kellele vastu jääd põrkamine tekitas rasketvaid vigastusi (tal murdusid käe- ja jalaluud), jäid jääpangale. Kümnes mees, motorist Pomelle, sai otsekohe surma.

Jääpanga tahtmatuid vange oli küll tabanud suur õnnetus, kuid neil vedas siiski veidi. Laevarusude hulgast leidsid nad piisava hulga provianti ja portatiivse lühilaine-raadiojaama. Tõsi küll, seda jaama ei õnnestunud otsekohe töökorda seada. Alles üheteistkümnendal päeval pärast katastroofi võttis Arhangelski lühilaineamatöör Nikolai Schmidt vastu mingisuguse katkendliku teate. Kinnipüütud signaalid moodustasid ainult osa radiogrammist, ent neist piisas arusaamiseks, et «Italiaga» oli küll juhtunud õnnetus, kuid keegi oli ellu jäänud ja viibis Arktika tundmatus osas.

See teade võeti vastu ülimalt õigel ajal, kuid juba enne seda kui nõukogude raadioamatöör kuulis hädasignaali, organiseeris Nõukogude valitsus humaansetest kaalutlustest lähtudes OSOAVIAHIM-i juures hädaliste abistamise komitee. 29. mail 1928 pöördus see komitee abipalvega NSV Liidu Euroopa- ja Aasia-osa põhjarajoonide elanikkonna poole. Kolm jäälõhkujat — «Sedov», «Malõgin» ja «Krassin» — suundusid Põhja-Jäämerre, et õnnetuse ohvreid otsida. Ja alles 11. juunil, kui päästetööde ettevalmistused olid juba täies hoos, palus Itaalia valitsus ametlikult, et Nõukogude Liit võtaks nendest töödest osa.

Kaugeltki mitte kõik maad ei olnud kannatanute abistamise suhtes üksmeelsed: paljud kapitalistlikud riigid, sealhulgas Ameerika Ühendriigid, keeldusid otsingutest osa võtmast. Päästetöid tegid NSV Liit, Itaalia, Prantsusmaa, Rootsi, Norra ja Soome. Arktikasse saadeti kaheksateist laeva ja kakskümmend üks lennukit.

Otsustavat osa etendas neis otsingutes teatavasti Nõukogude Liit, kuid leida õnnestus ainult jääpangale jäänute grupp. Pärast selle grupi päästmist katkestas Mussolini valitsus ametlikult otsingud. Seda tehti nii järsult, et Nobilel lihtsalt keelati osavõtt jäälõhkuja «Krassin» edasistest ope-

ratsioonidest. Aurik «Citta di Milano», mille pardal asus Itaalia otsingustaap, võttis päästetud itaallased peale ja suundus lõunasse.

Mulle näib, et fašistliku Itaalia valitsuse esimesel pilgul veidrat muljet jättev positsioon ei ole niivõrd mõistatuslik, kuivõrd tüüpiline. Mussolinile oli vaja rahvuskangelast, keda tunnustaks kogu maailm. Selleks anti tulevasele kangelasele õhulaev ja loodi tingimused ekspeditsiooni organiseerimiseks. Kui aga temast täiesti olenematutel põhjustel toimus katastroof, kadus huvi tema vastu silmapilkselt. Itaalia valitsust ei huvitanud enam Umberto Nobile ise ega ka tema õhulaevaehitusplaanid. Just siis kutsutigi Nobile tööle Moskvasse.

Vanema põlvkonna inimesed mäletavad tõenäoliselt «Italia» päästmise lugu. Tollal kirjutasid ajalehed sellest palju. Kuid vähe on arvatavasti neid, kes teavad, et Nobile sidemed meie maaga ei alanud 1928. aastal, mil nõukogude inimestel õnnestus õhulaeva kapten ja tema kaaslased surmast päästa, vaid palju varem.

Nagu teatab ajakirjas «Vestnik Vozdušnogo Flota» avaldatud väike sõnum, tegi Nobile 27. jaanuaril 1926 kell 7 õhtul ühes Moskva klubis ettekande õhulaevadel sooritatavate polaarlendude võimalustest. Publikut voolas kokku palju — kohale saabusid arvukad esindajad Punaõhulaevastikust, tsiviillennunduse organisatsioonidest, Itaalia saatkonnast, Polaarõhusõidu Komiteest ja mujalt.

«Konstruktor Nobile,» loeme sellest ajakirjast, «kõneles ekspeditsiooni organiseerijatele NSV Liidus osakssaanud sõbralikust suhtumisest ja rõhutas, et ekspeditsiooni edu oleneb suuresti sellise suhtumise püsimajäämisest.»

Siis tulid «Norge» lennud, «Italia» draama, meie jäälõhkujate retked, otsingud ja päästmine. Mõni aeg hiljem aga saabus Umberto Nobile NSV Liitu ja asus «Dirižablestrois» Nõukogude õhulaevu konstrueerima. Selle töö esiklaps oligi õhulaev B-3.

1932. aasta augustis, kui ma veel viibisin «Sibirjakovi» pardal, sõitis B-3 pärast Leningradis tehtud montaažitöid Moskvasse. Laeva kapten oli «Dirižablestroi» ekspluatatsiooniosakonna ülem, tuntud õhusõitja M. N. Kaništšev. Koos temaga juhtis õhulaeva Moskvasse toimetamist «Dirižablestroi» tehnikaosakonna ülem Umberto Nobile.

Mitte kõik ei läinud libedalt. Pärast neliteist tundi kestnud lendu lõppes bensiinivaru. Moskva lähedal oli õhulaev sunnitud sooritama hädamaandumise. «Pravda» teatas

«Tänu insener Nobile erakordsele osavusele toimus see ülimalt laskumine hiilgavalt, ehkki me maa pealt ei saanud peaaegu mingisugust abi. Me maandusime Mileta küla avarale põllule Malahhovka jaama lähedal.»

Oleks vale öelda, et tollal ma Nobilega ei kohtunud, kuid peaaegu mitte mingisuguseid mälestusi ei ole mul sellest säilinud ega saagi säilinud olla, ehkki Nobile töötas «Dirižablestrois» ligikaudu kaks aastat. Meie positsioonide erinevus oli liiga suur. Mina olin lihtne õhulaevaradist, Nobile oli maailmakuulus konstruktor. Ainus, mida ma hästi mäletan, on oma koera Titinaga jalutava Nobile sõjaväelaslikult korrektne ja rühikas figuur.

Möödus palju aastaid ja me kohtusime Nobilega uuesti. Teekordne kohtumine toimus Prahas, 1968. aasta ülemaailmsel filateelianäitusel. Nobile oli nüüd juba üle kaheksakümne aasta vana, kuid see ei takistanud teda säilitamast reipust. Prahasse sõitis ta autoga, tema naine oli noor ja väga ilus.

Näituse ajal tehti palju filatelistidele ja ühtlasi ka Praha publikule meelelahutuse pakkumiseks. Mööda väljakut sõitis vanaaegne postitõld, milles istuval daamil oli seljas taevassinine krinoliiniga kleit. Tõlla soliidne kutsar kandis mingisuguse väga ammuse postiameti mundrit. Aeg-ajalt plaksutas ta valjusti piitsa ja puhus postisarve.

Selles meelelahutuste programmis oli oma osa täita ka meil Nobilega. Meil tuli anda stardikäsklus kolmele õhupallile, mis pidid asuma teele ühelt Praha väljakult ning sooritama lühikese, kolmekümne kuni viiekümne kilomeetri pikkuse lennu. Nende õhupallide lend andis võimaluse lasta kaitbele eriümbrikud ja kustutada marke eritemplitega.

Vajalikul hetkel, mille saabumisest meile teatati, andsime kindral Nobilega vajaliku käskluse. Mitte mingisugust praktilist osa see käsklus muidugi ei etendanud; ma ütleksin pigemini, et see oli dekoratiivset laadi. Kõik läks sellest sõltumatult oma rada.

Kuid nende õhupallide üleslaskmisest jutustades ruttasin ma tublisti ette. Lubage mul pöörduda tagasi kolmekümnendate aastate algusse, mil ma OSOAVIAHIM-i õhusõidubaasist Mazilovo küla lähedalt kolisin ümber Kuznetski Mostil asuvasse «Dirižablestroisse». See meie tolleaegse tööstuse jaoks uus asutus paiknes ühe vana maja teisel korrusel (esimesel korrusel oli tänapäevani näituseruumid. Kuid Kuznetski Mostil asus ainult meie kontor. Praktiline tegevus toimus

ühes raudteejaamas, kust ma 1933. aastal alustasingi oma lendu õhulaevaga B-3, millest nüüd tahan jutustada.

. . . Viimaks ometi anti meile lennuluba. Algasid ettevalmistused teeleasumiseks.

Dirižaabel B-3 ei kuulunud õhuhiiglaste plejaadi. Pärast tsepeliini näis ta mulle hoopis väike, ehkki 3000 kuupmeetrit polnud üldiselt ka just paha. Meil seisis ees agitatsioonilend. Meie juhtkond tahtis ühe hoobiga tappa kaks kärbest: treenida algajaid õhulaevnikke ja ühtlasi teha agitatsioonitööd. Meie marsruut kulges pealinnast veidi põhja pool ning oli ringjooneline: Moskva—Vladimir—Ivanovo—Jaroslavl—Moskva. Me pidime selle ringlennu sooritama ja teel OSOAVIAHIM-i kirjandust alla viskama. Meie lähetajate arvates oli «taevast kukkunud» brošüür selle ülestõstja silmis palju väärtuslikum kui lihtsalt kioskist ostetud brošüür.

Lõpuks oli kõik kontrollitud ja veel kord üle vaadatud. Me võisime vastutada oma laeva osade ja agregaatide käitumise eest: kõik mehhanismid olid korras ning töötasid nõuetekohaselt. Ent me ei saanud kuidagi minema.

Mitu päeva viivitasid sünoptikud ja neid ei saanud ajaviitmise pärast hukka mõista. Märts — muutliku ilmastiku ja tugevate tuulte kuu — võis tõepoolest tuua ebameeldivaid üllatusi. Tuul oli meie laeva jaoks äärmiselt ebasoovitav, kui mitte lihtsalt öelda väga ohtlik. Siit tuleneski sünoptikute, oma prognooside eest vastutavate inimeste loomulik ettevaatlikkus.

Ja siis lõpuks tuli teade:

«Homme hommikul lendame. Kogu meeskonnal sõita õhulaevabaasi esimese rongiga!»

Rong läks väga vara ja isegi tramm, mis jättis moskvalastele mulje peaaegu ööpäevaringsest tööst, ei käinud veel. Tšistõje Prudõst oli Savelovski vaksalisse tükk maad, kuid et trammiliiklus ei olnud veel alanud ja isiklikke autosid ei olnud keegi meie käsutusse andnud, tuli see maa käia jalgsi. Eriti pikk näis tee selle tõttu, et eelseisev lend nõudis sooja rõivastust ja ma pidasin sellest nõudest muidugi kinni.

Linnalähirongi räpases, sünges ja külmas vagunis oli koos kogu õhulaeva meeskond. Me ajasime juttu ja tegime suitsu, aeg möödus märkamatult. Rong vähendas kiirust. Vaguniakende taga ilmus nähtavale praguline perroon, mida piiras mingisugune pehkinud laudsein.

Ekspressid siin ei peatunud. Ja selles polnud midagi imesväärset. See oli väike ja silmatorkamatu linnalähedane perroon. Kuid oma arvukate sugulaste taoliselt oli ka tema ohtrasti ehitud stiilse raudtee-kirjavara näidistega. Plakatite «Hoia oma elu, ära käi raudteel», «Kasutage akreditiive» ja «Ära hüppa liikuvale rongile» kõrval lipendas eelmise aasta esimese mai plakat, mis oma pikaajalise valveteenistuse vältel oli jõudnud kaotada esialgse värvierksuse.

Ent oma igapäevasusest hoolimata oli see jaam meie jaoks tähelepanuväärne: just siin asus angaar, milles seisis õhulaev «Udarnik».

Mööda hangedesse tallatud teerada suundusime hanereas angaari. Lumi oli märtsikuiselt kohev ja teraline. Peaaegu kogu angaari täitev õhulaev näis esimestel minutitel olevat määratu suur. Ent niipea kui stardimeeskond ta ettevaatlikult angaari väravast välja tõmbas, kaotas ta otsekohe oma majesteetlikkuse ja massiivsuse. Seejuures aga ei kaotanud ta oma salapärasust . . .

Külmuhämaruses nägi meie B-3 välja nagu veeuputuseine koletis. Tema kesta liikumine tuulepuhangute mõjul suurendas seda sarnasust. Näis, et see tohutu mürakas hingab, ning tegi isegi hirmu, et niisugust hiiglast hoiavad kõigest mõnekümne inimese käed.

Need inimesed — õhulaevnike kooli kursandid — hoidsid meie laeva stardiköitega paigal. Et laev käskluse peale lendu tõuseks, tuli kõik köied lahti lasta korraga, üheaegselt. Kuid käsklus oli veel kaugel. «Udarnik» täiendas oma kandegaasivaru. Kursandid hüplesid külma ja niiskuse tõttu ühelt jalalt teisele. Pingutusest surnud kätega hoidsid nad laeva, mis märgatavalt reageeris igale vähimalegi tuulepuhangule.

Oli muidugi meeldiv, et sünoptikud meile lõpuks oma «õnnistuse» kaasa andsid. Kuid nende ennustatud ilma heaks nimetada oleks olnud rohkem kui riskantne. Keskmisel kõrgusel asuvad lauspilved tegid saabuva päeva halliks ja sumedaks. Ainus, mis meid lohutas, oli see, et tugevat tuult ei olnud ette näha . . .

Käsil olid viimased ettevalmistused. Mehaanikud seisid kõrgetel redeltreppidel ja tuhnisid mootorites — see näis olevat nende alaline tegevus. Õhulaeva väikesearvulise meeskonna liikmed, seljas kohmakad karusnahksed rõivad, ronisid gondlisse ning seadsid korda aparaadid ja oma töökohad. Ühesõnaga, ees seisis järjekordne treeninglend. Me ei kavatsenud maailmarekordeid purustada ega saavutamatut saavutada. Teele läksid tulevased, esialgu veel noored õhu-

laevnikud. Tarvis oli ju tutvuda õhuookeanis kehtivate käitumisreeglitega.

«Noh, kotkad, liigutage ennast!»

Mida lähemale kellaosuti jõudis ettenähtud stardiajale, seda sagedamini kostsid meie kapteni ja õpetaja selletaolised üleskutsed. «Kotkad» püüdsid kiiremini oma puudaraskustes karusnahksetes säärsaabastes jalgu tõsta ja tassisid viimaseid koormaid — OSOAVIAHIM-i kirjanduse kompse, võileivapakke ja suuri termoseid. Ees seisis pikk lend, tarvis oli hoolitseda ka proviandi eest.

Taglaseülem Guzejev käis, pea kuklas, loendamatu arv kordi ümber õhulaeva. Tema kõikenägev silm vaatas üle napilt vähem kui miljon kinnitust. Gondlit ja mootoreid õhulaeva kerega ühendavast ülikeerukast taglasest, õigesti paigutatud kõrgus- ja pöördetüüritrossidest olenesid inimelud.

Selles sõlmede, kinnituste, silmuste, rullikute ja köite kaoses orienteerus kõige paremini just Guzejev.

Ta oli kõigutamatu autoriteet. Kümned aastad tööd õhusõidu alal, teadmised, oskused ja ammendamatu tagavara lugusid kõikvõimalikest juhtumitest tegid temast üldise lemmiku.

Mul on hästi meeles üks tema lugu. Agitatsioonilennule saadeti väike aerostaat. Kahele õhusõitjale tehti ülesandeks asulate kohal OSOAVIAHIM-i kirjandust alla visata. Pilved liikusid madalal, kui õhupall üle ühe küla lendas. Nad varjasid palli kesta. Alt oli näha ainult gondel, mis üsna madalal külatänava kohal käratult edasi kandus. Niisugune nähtus köitis muidugi kolkakülakese kõigi, nii vanade kui ka noorte elanike tähelepanu, seda enam et parajasti oli seal just suur kirikupüha. Ja siis hakkasid õhusõitjad, mõistuspäraste ja igaveste tõdede külvajad, kes teab kas üleannetusest või mõnel muul arusaamatul põhjusel oma pikaajalisest külma käes viibimisest kähisevate häältega mingisugust kirikulaulu kraaksuma.

Furoor oli erakordne, ülemustelt saadi kõva peapesu. «Aitäh» rahvas neile naljavendadele ei öelnud.

...Nagu alati, nii valitses ka nüüd viimaseil stardieelseil minuteil segadus ja tohuvabohu. Keegi oli midagi unustanud, kähku oli vaja mingisugune mutter kinni keerata ja kuhugi helistada. Siis ilmusid õhulaeva juurde sünoptikud. Vaikiv salkkond eesotsas laeva kapteniga kummardus lahtikeeratud ilmakaardi kohale — see oli kindel tundemärk, et stardihetk polnud enam kaugel.

Lõpuks said kõik maapealsed asjad korda. Õhulaeva kest võttis oma üska arvukate gaasimahutite sisu, mis ilmselt tuli

talle kasuks — kortsud kadusid, ja ehkki pole täpselt teada, kuidas näevad välja parima tervise juures olevad noored vaalad, hakkas õhulaev tõenäoliselt sarnanema just nendega. Vastavalt sellele, kuidas meie «põis» gaasiga täitus, muutus ka tema iseloom üha tõrksamaks. Nagu kaua tallis seisnud sälg hakkas ta stardimeeskonna kätes üha sagedamini hüplema ja mängeldes tagant üles lööma.

«Meeskond pardale!»

Üksteist toetades ja mööda kõikuvat alumiiniumredelit üles ronides pugesime suurivaevu gondli luugist sisse. Ruumikitsikus oli gondlis tõeliselt tähelepanuväärne. Ahtriosa oli täis kütuse- ja õlinõusid. Sinna olid ennast juba surunud ka mehaanik ja motorist, mõlemad õlist läikivad. Kogu vaba ruumi hõivas ballast. Kuidas me kirusime neid presendist liivakotte! Nende pärast ei olnud jalgu kuhugi toetada, pea aga ulatus gondli lakke.

Mina pigistasin enese vaikides oma nurgakesse, ehkki seda minu kasvu juures ei olnud ilmselt kerge teha. Mul tuli omaenese jalad kronsteinidel rippuva raadiovastuvõtja all kätega paigale seada. Ruumipuuduse tõttu hakkas veelgi külmem. Võimalik oli ainult kas seista või istuda, sedagi ühesainsas asendis. Just nagu kiuste aga tuli tahtmine mugavamat poosi võtta ja ennast liigutada.

Start toimus täielikus vaikuses. Kõlasid käsklused «Mootorid käivitada!» ja «Stardiköied vabastada!». Väikesed mootorid hakkasid surisema, õhulaeva paigalhoidmiseks kasutatud stardiköied langesid madudena loogeldes maapinnale ja starteri tavakohane hüüe «Õhulaev lendab!» kostis juba kusagilt alt. Kriimulisest kollasest aknast paistsid saatjate kuklasseaetud pead.

Kergesti ja sujuvalt kõrgust võttes kerkis laev ülespoole. Silmapiir nihkus kaugemale, igava sombuse päeva panoraam avardus. Lumised põllud vaheldusid mustendavate metsatukkadega, märtsikuiselt porised teed tuletasid meelde kevade lähedust.

Moskvalased, kes kuude kaupa ei näe päikeseloojakut ega päikesetõusu ja suhtlevad loodusega ainult hommikuse täpselt kronometreeritud töölejooksu ajal, ei aimagi, kui lähedal on loodus linnale.

Juba viie lennuminuti kaugusel Moskvast elustavad lõputuid, taevaga ühtesulava valkja silmapiirini ulatuvaid põlde ja metsi ainult harva mõned kõrgepingeliinid ja raudteelammid. Hääletult ning ruttamata liiguvad rongid. Isegi ekspressid paistavad ülalt vaadatuna hädavaevu roomavat. Kõi-

gest jõust näeb vaeva auruvedur: näha on aurupilved, kuid vilet ei ole kuulda. Vilumatud piloodid kasutavad raudteid mõnikord orienteerumiseks.

Halvem on lugu siis, kui neid orientiire tahetakse lähemalt vaadata. Sel juhul kihutavad üle vaiksete pooljaamade madalalt lennukid, ehmatades oma mürinaga süütuid raudteelasi. Midagi pole parata — tarvis on ju jaamade nimesid lugeda!

Tegelikult ei olnud õhuookean nii piiritu, nagu esimesel pilgul paistis.

Õhulaeva pardal kujunes varsti välja tavaline kord. Kõik tegid vaikides oma tööd. Roolija Ljudmila Eihhenvaldi, ainsa õhulaeval viibiva naise kõrval seisis laeva kapten Ivan Ivanovitš Meisner, kes vahel harva heitis pilgu kompassile. Taganttuulest aetuna jõudis õhulaev varsti Volgani. Me lendasime üle Jaroslavli... Ei, talvine Volga polnud õige Volga. Paremaid päevi oodates seisid kalda ääres kinnikülmunud lodjad ja väikesed aurikud. Volga puhkas.

Kirjandusepakkide allaviskamiseks ei kulunud palju aega ning pärast oma marsruudi kaugeimasse punkti jõudmist pöördus laev tagasi.

Ja siis läks lahti!

Seni lendu soodustanud tuul muutus heasoovlikust liitlasest vaenlaseks. Samm-sammult pürgisime kauge Moskva poole, kuid tuul tugevnes. Roolija laskis üha sagedamini laeva «käest». Aeg-ajalt kaldus laev kursist kõrvale. Tuul paiskas meid tagasi ja algas järjekordne katse õigele kursile asuda. Selleks aga oli vaja teha suur poolring ning püüda siis vajalikku suunda võtta. Lõppude lõpuks see õnnestus, kuid tavaliselt mitte kauaks.

All laiusid igavad lumised lagendikud ja metsad. Juba hakkas hämarduma, meie aga tolknesime ikka veel õhus, olime Moskvast kaugel ja meil polnud vähimatki võimalust tagasi jõuda. Mõne aja pärast selgus, et ka kütusest ei piisa baasini lendamiseks. Üha sagedamini edastasin ma baasi kiiruga paberitükkidele kritseldatud tekste, milles kapten andis teateid laeva asukohast. Ühtlasi informeeris kapten juhtkonda, et ta ei ole suuteline Moskvasse tagasi pöörduma.

Lõpuks kandis mitte niivõrd mootorite jõud kui tuul meid mingisuguse linnakese kohale. Kui hubaselt põlesid tulukesed selle hangedesse uppunud väikelinna majades! Küllap valitses sealsetes madalates tubades ahjusoojus ja kusagil kees võib-olla samovaris ka tee. Kuid meie ei saanud samovarist isegi mitte unistada. Mis samovarist võis juttu olla. Hea, et hing sees oli. Meie ainus soov oli enam-vähem õnnelikult patusele maapinnale laskuda!

Kütus oli lõpukorral. Pimenes. Need asjaolud dikteerisid otsuse mitte linnast eemalduda. Nii või teisiti, kuid me pidime siin maanduma ja oma lennu lõpetama.

Aga kus me siis õieti maanduda kavatsesime? Meie lennu korrapäratusele ja tuule ülitugevale vahelesegamisele vaatamata oli tüürimees oma ülesande kõrgusel. Ta jälgis hoolega kaarti ja tundis allolevas linnakeses ilma erilise vaevata ära Pereslavl-Zalesski. Otse majadeni ulatuv suur järv, millel Peeter I rajas oma õppelaevastiku, kinnitas asukohamäärangu õigsust. Õhulaev hakkas linna kohal tiirutama. Madallennul sööstis ta üle rahulike majakeste. Majadest jooksid välja inimesed, tõmbasid kiiruga kasukad selga, ajasid pead kuklasse ja jäid nõutult sellele arusaamatule hilisele külalisele järele vaatama. Kapten kirjutas samal ajal oma kohmetanud käega üksikasjalikku kirja, milles palus õraeksinud laeva vastu võtta.

Õhulaeva, isegi meie väikese õhulaeva maandamine ei olnud hoopiski mitte lihtne asi, seda enam et enne meiega kohtumist oli vaevalt ükski linnaelanik midagi selletaolist näinud. Väljaõpetamata maandamismeeskonnale oli keeruline ammendavat informatsiooni anda: tarvis oli kõike seletada lühidalt, kuid selgelt. Üle parda lendas vimpel, mille külge oli kinnitatud kiri. Surudes end vastu jäätunud aknaid, püüdis meeskond sündmuste edasist kulgu jälgida. Keset väljakut kukkunud vimpli haaras keegi poisike, luges kirjalt aadressi ja tormas majja, mis asus väljaku lähedal.

Mõni minut hiljem hüppasid sellest majast välja kaks meest. Nad istusid ukse ees seisvasse autosse ja asusid kihutama linna serva poole. Õhulaev järgnes neile. Linna servast paistis suur hoone, mille aknad olid heledasti valgustatud. Kõrge korsten — tööstusettevõtte kindel tundemärk — laskis oletada suure hulga organiseeritud tööjõu olemasolu. See oletus leidis kinnitust. Varsti hakkasid hoonest välja jooksma käigu peal rõivastuvad inimesed, kes istusid kohalesõitnud veoautodesse. Sõiduauto eestvedamisel suundus kogu see protsessioon järve äärde. Mõne aja pärast süttis seal hele lõke ja allatuult rivistusid lendavate kurgede kolmnurga taoliselt kahes viirus inimesed. Neil tuli kinni püüda maandumisköied ja laev maapinnale tõmmata.

Lend lähenes lõpule. Varsti võisime oma külmast kangete jalgadega nii palju kui süda kutsus mööda kõva ja kindlat maapinda kõmpida. Mootorimürina saatel pikeeris õhulaev järsult inimeste viirgude poole. Maapinnale lähenedes pea-

tati üheaegselt mootorid ja visati alla maandumisköied. Püüd võimalikult kiiresti ankrusse heita sundis meid aga kahjuks liialt kiirustama ja köite allaviskamine toimus veidi enneaegselt. Nad ulatusid vaevu maapinnani. All ootajate viirud läksid segi, tekkis väike sagin ja tõuklemine. Samal ajal tuli just nagu kiuste tuulepuhang. Õhulaev kaldus kõrvale ja kerkis ülespoole. Tõsi küll, mõned inimesed püüdsid õhuhiiglast paigal hoida, kuid tulemusteta!

Kõrvalt vaadatuna meenutas see kahevõitlus laevaga tõenäoliselt ürginimeste mammutijahti. «Mammut» jäi võitjaks. Õhulaeva paigalhoidmine ilmselt ebaõnnestus. Üha suurem arv meie päästjaid loobus sellest katsest ja hüppas eemale.

Meie vabatahtlikele abilistele tuleb au anda: kogemuste täielikust puudumisest hoolimata ilmutasid nad kadestusväärset meelekindlust ja mehisust. Maandumisköite otsad, millest sai kinni haarata, olid väga lühikesed, kuid väike salk inimesi kahmas meeleheitliku julgusega neist kramplikult kinni. Kahjuks aga pidid ka nemad köied käest laskma. Õhulaev kerkis ja isegi see salgake hakkas hõrenema. Võiduks ei jätkunud inimestel ilmselt jõudu, kuid nad panid sellest hoolimata vastu nagu suutsid. Isegi siis, kui köied üldse enam ei puudutanud maad, jätkas ühe otsas rippumist viimane, kõige kangekaelsem ja visam vabatahtlik.

Kõrgus suurenes iga sekundiga. Taeva ja maa vahele kerkinud tahtmatu õhusõitja olukord muutus üha ohtlikumaks. Unustades, et ta ei kuule meie häält, karjusime gondlist kooris:

«Hüppa!»

Sedasama karjuti ka maapinnalt. Niisugusel hetkel on arvatavasti väga raske ennast kokku võtta. Õnneks läks hüpe siiski korda.

Maapealse meeskonna jõupingutustest vabanenult tõusis õhulaev üha kõrgemale. Maapind eemaldus meist. Hubased linnatuled kadusid silmist. Seejärel kustus ka lõke. Saabus kumisev vaikus, mida häiris ainult tuule undamine taglases. Pimedust suurendas lauspilvisus. Tumedad metsalaigud muutusid üha ebamäärasemaks. Orientatsioon kadus.

«Käivitada mootorid!»

Mootorid ei käivitunud.

Õhulaev lendas vabalt. Kõrgus suurenes iga minutiga. Manomeetri osuti oli numbrilaual juba ammu möödunud punasest kontrollkriipsust. Meil ei olnud ette nähtud tõusta kõrgemale 800 meetrist, mõõteriist aga näitas juba 1700 meetrit. Lennukõrgus kasvas pidevalt ja meeskonnaliikmed said väga hästi aru, et veel veidi ja gaasi surve ihtsalt rebestab õhulaeva kesta.

Poolteise kilomeetri kõrgusel purunenud õhulaevast herneteradena alla pudeneda oli erutav, kuid mitte just kõige ahvatlevam perspektiiv. Tõus tuli muidugi peatada. Seda oodates säilitas meeskond täieliku vaikuse. Ehkki igaühel oli olukorra kohta omaenese arvamus, pidi lõpliku otsuse tegema kapten.

Me ootasime kapteni otsust, meie olukord aga muutus sellal üha ähvardavamaks. Täielikus pimeduses jätkus õhulaeva kiire tõus. Iga minutiga suurenes kesta rebenemise tõenäosus. Mootorid ei käivitunud. Keegi ei teadnud ega võinudki teada, kuhu tuul laeva kandis. Iga hinna eest oli vaja maanduda.

Kapten andis käsu alustada hädamaandumist.

Õhulaeva kestas on väike terastrossist kolmnurk. Kolmnurga tippu on tugevasti kinnitatud erepunane tõmbenöör. Selle nööri ots asub harilikult raskesti ligipääsetavas kohas gondli lae all, et keegi teda kogemata ei puudutaks. Punase nööri otstarve on kõigile teada: ta avab kestas oleva kolmnurga — avariiklapi.

Seda klappi kasutatakse ainult erandjuhtudel. Et aga meil ei olnud teist väljapääsu, siis avas meie jaoks ainsa tee maapinnale punane tõmbenöör.

Niisiis oli avariiklapp lahti tõmmatud. Õhulaeva kestas haigutas kolmnurkne ava; gaasi väljavool sellest avast sundis laeva allapoole laskuma. Lahtirebitud kestatükk peksles vastu gondlit. Ma ei ütle, et me seda saatemuusikat kuulasime erilise naudinguga. Jah, inimene on juba kord selline: alati tekitab miski temas rahulolematust. Nii oli lugu ka meiega. Mõni minut varem ei meeldinud meile suur, pidevalt kasvav lennukõrgus. Nüüd ei olnud meile meeltmööda kiire kukkumine pimedusse.

Kui me lähenesime maapinnale ja hakkasime uuesti eristama tumedaid metsalaike, kaotas õhulaev juhitavuse. Kest, millest suur osa gaasi oli välja voolanud, langes keskelt kokku ja tüüritrossid jäid vabalt rippu. Tüürid muutusid kasutuks. Roolist sai ilmselt ülearune konstruktsioonidetail.

Mootorite raskuse tõttu vajus gondli tagaosa alla. Laeva vöör kerkis, ja ehkki kapteni korraldusel kogunesid kõik vööri, ei õnnestunud gondlit tasakaalustada. Me seisime käte ja jalgadega seinte ja akende külge klammerdudes, kuid kaldenurk jäi võrdseks ligikaudu 45 kraadiga. Aknad paiskusid pärani lahti. Sooja hoidmisele ei saanud enam mõeldagi.

«Rool paremale! Ees on torn!»

Tavaliselt rahuliku kapteni meeleheitlik hüüatus pani kõiki võpatama. Alloleval künklikul maastikul ilmus äkki õhulaeva ette ühel kingul seisev vana, kõrge torniga maja. Laskuv õhulaev suundus otse selle ootamatu tõkke poole.

Ljudmila Eihhenvald unustas, et tüürid ei tööta, ja haaras instinktiivselt roolist kinni. Tulemusi see muidugi ei andnud. Õhulaev lähenes endist viisi tornile. Ees ootas katastroof . . .

Roolija pea kohal rippusid abitult lõdvad tüüritrossid. Tema selja taga seisin täiesti tegevusetult mina. Maapinnale lähenemisel oli antenn kokku pandud ja raadioside katkestatud.

Lõtvunud tüüritrossis nägin ma iseeneselegi arusaamatu kiirusega ühte meie väga vähestest õnneliku maandumise šanssidest. Nagu alati niisugustel hetkedel, mil teadvus töötab uskumatult kiiresti, venis aeg just nagu pikemaks ning aitas valida ja realiseerida kõige õigemat lahendust.

Paksudes karusnahksetes labakinnastes kätega haarasin ma trossist kinni, keerasin selle kähku paar korda ümber käte ja panin mängu kõik oma kaheksakümmend viis kilogrammi. Samuti, kuid paljaste kätega, püüdis toimida ka meie roolija. Gondlis kõlas naisehääle karjatus — tross lõikus sügavale meie Ljudmila mõlemasse peopessa, kuid torni ähvardav vari vilksatas meist vasakult poolt sõna otseses mõttes kahe-kolme meetri kauguselt mööda.

Ent rõõmustada oli siiski veel vara. Vaevalt oli möödunud üks oht, kui juba sööstis meile vastu teine: edasi liikudes kukkus õhulaev metsa.

Veidi õnne peab olema isegi kukkujal. Kui see oleks olnud tamme- või kasemets, siis oleksid ülespoole sirutuvad oksad teinud õhulaeva meeskonnast šašlõki.

Suured lumised kuused võtsid kukkuva laeva vastu oma langetatud käppadega. Need looduslikud vedrud vähendasid laeva hoogu. See oli aga siiski nii suur, et laev tungis puude vahelt läbi maapinnani. Murduvate puude ja puruneva gondli ragin segunes komandosõnadega.

Gondlist hüppasid välja kolm meest, vajusid vööni lumme ja püüdsid maandumisköit lähimate puude ümber siduda. Niisama lihtne see polnud: sügav lumi, pimedus — kõik oli meie vastu. Kolm mahahüpanud meest aga kergendasid märksa laeva ja see püüdis otsekohe ülespoole söösta.

Hüüdeid ja sõnu, millega väljahüpanuid abistasid need,

kes olid gondlisse jäänud, õigustas ainult olukorra ohtlikkus ja ebatavalisus. Lõpuks õnnestus maandumisköis kinnitada. Nagu surmavalt haavatud koletis vajus õhulaeva kest lumistele puudele. Läheduses nähtavasti elati: keegi sumas laternaga läbi lume meie poole.

Oh ei! Valgust polnud meile vaja. Vesinikujääkide plahvatus oleks ilmselt olnud ülearune . . .

Tänapäeval, mil ägedalt vaieldakse selle üle, kas õhulaevad taaselustada või lõplikult maha matta, peavad minu tende mäletavad õhulaevade pooldajad mind oma mõttekaaslaseks. Mind on korduvalt kutsutud õhulaevanduse entusiastide kokkutulekutele. Nüüd aga, kirjutades oma äpardunud lennust, sain ma aru, et riskin omandada õhulaevade vaenlase reputatsiooni. Ruttan lugejatele teatama, et ma ei tahaks kuuluda ühte ega teise kategooriasse. Kummasse gi kuulumine oleks võrdselt ebaõige.

Ent kõigest hoolimata ei ole peatüki pealkiri «Äpardunud lend» ja jutustus niisugusest lennust valitud juhuslikult. Asi seisneb selles, et kogu innustumine õhulaevadest näeb välja nagu inimmõtte äpardunud lend. Sellist väidet esitades kutsun ma appi õhulaevnike maailmas nii autoriteetse isiku, nagu seda on Umberto Nobile. 1933. aastal kirjutas Nobile ajalehes «Za Industrializatsiju»:

«Viimase viie aasta jooksul on registreeritud kolm suurt õhulaevakatastroofi — «Italia», R-101 ja «Akroni» hukkumine —, mis on oluliselt mõjustanud õhulaevaehitust. Igaüks neist katastroofidest kutsus esile pikaajalise diskussiooni. Komisjonid arutasid kaua õhulaevade hukkumise põhjusi. Sooritati uurimistöid, kuid peaaegu mitte kunagi ei andnud need positiivseid tulemusi . . .

Laevade mõned kõige nõrgemad osad võisid tormi survele mitte vastu panna ja see võis põhjustada gaasikao. Ei saa pretendeerida õhulaeva niisugusele tugevusele, et ükski tema osa tormi ajal järele ei annaks. Konstruktorile niisuguse ülesande seadmine tähendaks õhulaeva projekteerimise ja ehitamise võimatuks tegemist.»

Selles artiklis soovitas Nobile ehitada hiigelõhulaevu ja pidas selliseid hiiglasi palju ohutumateks kui mereaurikuid. 1933. aastal, mil artikkel ilmus, oli seda laadi väide täiesti usutav ja veenev. Mõni aasta hiljem aga lükkas elu ümber ka selle teesi.

Õhulaevakatastroofid, mida Nobile oma artiklis mainis, ei möödunud jälge jätmata. Järk-järgult loobus enamik arenenud maid õhulaevade ehitamisest ja hakkas eelistama kii-

resti arenevaid ja tugevnevaid lennukeid. Kõige visamad olid sakslased. Nad pidasid vastu 1937. aastani — õhulaeva LZ-129 «Hindenburg» hukkumiseni, mis toimus 6. mail 1937 kell 18.25 Lakehursti lennuväljal Ameerika Ühendriikides New Jersey osariigis, kuhu õhulaev oli sõitnud Frankfurdist.

«Hindenburg», 200 000-kuupmeetrine hiiglane, oli kaks korda suurem tsepeliinist LZ-127, millega ma Arktikas käisin. See, mis «Hindenburgiga» juhtus, jäigi mõistatuseks. Avaldati kõige mitmekesisemaid arvamusi: õhulaeva hukkumise põhjuseks peeti süütekuuli, sabotaaži, vesiniku väljalaskmise hetkel mootoris tekkinud sädet, välgulööki...

Need versioonid, mida spetsialistid kord ümber lükkasid, kord kinnitasid, avaldati kogu maailma ajakirjanduses. Kuid ehkki avarii põhjusi ei teatud, teadsid kõik väga hästi selle tagajärgi: hukkus kaksteist reisijat, kakskümmend kaks meeskonnaliiget ja üks pealtnägija. Vigastuste ja põletushaavade tõttu suri ka õhulaeva kapten Lehmann.

«Hindenburgi» maandumist ja temaga toimunud katastroofi filmis üks kroonikaoperaator, kes käitus nagu tõeline ärimehelik ja ettevõtlik ameeriklane. Ta taipas silmapilkselt, et selle filmilõiguga saab teenida suurt raha, jooksis telegraafikontorisse ja saatis oma peremehele telegrammi, mis kubises peremeest iseloomustavatest epiteetidest. Et ta maksis ka vastuse eest, siis saabus see viivitamatult. Vastus kõlas: «Olete vallandatud.» Just seda ettevõtlik operaator taotleski. Tema valduses oli unikaalne film, millega ta mudugi teenis kenakese summa.

Tõsi küll, tuleb märkida, et pärast seda avariid tõotasid saksa spetsialistid enam mitte vesinikku kasutada ja heeliumile üle minna, kuid nende tõotused ei avaldanud mingit mõju: maailm oli õhulaevade vastu huvi kaotanud.

Ja lõpuks küsimus, mida tänapäeval nii sageli esitatakse: kas me vajame õhulaeva? Arvan, et vajame. Selle tõttu, et on leiutatud raadiotelegraaf ja raadiotelefon, ei hakka keegi raudteede äärest telegraafiposte maha saagima. Tehnika ühe ilminguna on õhulaeval tõenäoliselt eksisteerimisõigus, kuid... Siin tulebki mängu see möödapääsmatu «kuid». Kõik otsustab ökonoomika. Ja kui õhulaeva eestvõitlejad väidavad, et tänapäeval on teda võimalik vabastada enamikust puudustest, siis jääb ainult kokku arvata, kui palju see maksma läheb.

Ei saa unustada ka seda, et õhulaevade loomine tähendab sisuliselt uue tööstusharu ja lennuki omast täiesti erineva maapealse teenindussüsteemi loomist. Teiste sõnadega — on

vaevalt loota, et õhust kergemad lennuaparaadid lähemal ajal täielikult rehabiliteeritakse. Liiga kõrged on barjäärid, mis neil tuleb ületada, et lennukite ja helikopteritega reaalselt võistelda.

Mis aga puutub inimestesse, kes ruttavad õhulaevadele igaveseks ajaks kriipsu peale tõmbama, siis olen ma sügavasti veendunud, et neil pole õigus. Toon üheainsa näite: XIX sajandi lõpul tõrjuti raketid täielikult kõrvale ja maeti maha, nende asemele tulid vintsoonega relvad. Missugune on rakettide saatus praegu, seda teab igaüks.

Jah, apellatsioonivõimaluseta kohtuotsused on alati ohtlikud.

TEINE JÄÄRETK

Schmidti projekt. Arktika 1933. aastal. Akadeemik Krõlovile ja kapten Voroninile ei meeldi aurik «Tšeljuskin». Kuidas leiti kokk. Teeleminek. Kopenhaagenis. «Šavruška» ja selle meeskond. Kohtumine «Krassiniga». Kapten Voronini õhuristsed. Saladuslik saar. Komovid. «Tšeljuskini» pardalt stratosfääri. Tütarlaps, kellele pandi nimeks Karina. «Tšeljuskin» Tšeljuskini neeme juures. Bukett ebameeldivusi. Polaarsügis. Tulekahju söetrümmis. Beringi väina väravas. Nägemiseni, «Litke»! Avariiplaan. Parras on purunenud! Raadioreportaaž uppuvalt laevalt. Side katkeb. «Šavruška» päästmine. Me oleme jääpangal. Schmidt informeerib Moskvat

Pisitillukeses telgis, kuhu tuleb neljakäpakil sisse ronida, on pime ja niiske. Telk pole veel koduseks muutunud. Asjad ja inimesed pole seal veel jõudnud enesele kohta leida. Ähmases laternavalguses kirjutab Otto Juljevitš Schmidt telegrammi, mis kannab numbrit üks ja mida ma mõne minuti pärast hakkan saatevõtmega eetrisse toksima.

«13. veebruaril kell 15.30 uppus jää survel purunenud «Tšeljuskin» 155 miili kaugusel Severnõi neemest ja 144 miili kaugusel Ueleni neemest.

Juba eelmine öö oli jää sagedaste suurte kuhjumiste tõttu ärev. 13. veebruaril kell 13.30 murdus äkilise tugeva surve mõjul vasak parras vööritrümmist masinaruumini. Aurutorude samaaegse lõhkemise tõttu kaotasime võimaluse käiku lasta veepumpi, mis küll leki suuruse tõttu oleksid niikuinii kasutud olnud.

Kahe tunni pärast oli kõik lõppenud. Nende kahe tunni jooksul toimetati organiseeritult, ilma igasuguse paanikata jääle ammu valmisseatud toiduvarud, telgid, magamiskotid, lennuk ja raadioaparatuur. Töö jätkus hetkeni, mil laeva vöör oli juba vee all. Juhtkonna liikmed lahkusid aurikult viimastena mõni sekund enne tema lõplikku vajumist.

Laevalt lahkumisel hukkus majandusülem Mogiljovitš. Teda tabas langev palk ja laev viis ta endaga kaasa.

Ekspeditsiooni ülem Schmidt.»

Selle Schmidti laagrist saadetud radiogrammiga just nagu tegime kokkuvõtte oma teekonnast ja alustasime ekspeditsiooni uut etappi — elu jääpangal.

Päevast, mil «Tšeljuskin» Leningradist välja sõitis, oli möödas pool aastat. Seda laeva ning tema pardal teele asunud ekspeditsiooni merereisi kirjeldangi ma käesolevas peatükis, põimides pealtnägija mälestusi andmetega, mida nüüdisajaks on kogunud ja süstematiseerinud Arktika ajaloo uurijad.

Asjaolud kujunesid nii, et õhulaevandusega ei tegelnud ma kulgi kaua. Jätnud õhulaevadega lõplikult hüvasti, pöördusin tagasi Arktikasse.

Siin arenesid sündmused sõna otseses mõttes uskumatu kiirusega.

12. detsembril 1932 jõudis Otto Juljevitš Schmidt pärast «Aleksandr Sibirjakovi» retke tagasi Moskvasse. 17. detsembril võttis NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu vastu otsuse uue asutuse, Põhja-meretee Peavalitsuse rajamise kohta. Põhja-meretee Peavalitsuse ülemaks määras Rahvakomissaride Nõukogu Otto Juljevitš Schmidti, tema asetäitjateks S. S. Joffe ja G. A. Ušakovi, kolleegiumi liikmeteks M. I. Ševeljovi, F. N. Matvejevi, B. V. Lavrovi ja I. L. Bajevski.

Otto Juljevitšil, erakordselt energilisel inimesel, piisas viiest Moskvas veedetud päevast, et valmistada ette ning kooskõlastada kõigi asjast huvitatud asutuste ja organisatsioonidega Arktika hõlvamise projekt, milletaolist veel ei tundnud meie riigi ajalugu. Schmidti projektivisandit — dokumenti, millest paljudeks aastateks kujunes suure töö programm — säilitatakse praegu arhiivis. Nagu märgivad ajaloolased, said enamikust Schmidti sule alt tulnud projektipunktidest valitsuse määruse punktid.

Hakkasid kujunema Põhja-meretee rajamise suurfilmi järjekordse jao piirjooned. Selleks filmijaoks pidi saama teine jääretk itta.

Mitte miski ei ennustanud ootamatuid sündmusi. Läbida tuli sama tee, mis oli juba läbi sõidetud «Sibirjakovil». Kuid elu teravdas konflikte, mis määrasid teise ekspeditsiooni

saatuse. Tõsi küll, meie teeleasumise hetkel ei osanud ükski eelseisvale retkele mineja seda aimata.

Esmakordselt sõitsime välja nii suure tähelepanu objektidena. Mõni kuu varem ei paistnud teated «Sibirjakovi» retkest teiste, niisama tähtsate sõnumite massi hulgas peaaegu üldse silma. Nüüd oli kõik hoopis teisiti. Isegi «Pravdas», eriti väärtusliku trükipinnaga ajalehes, ilmus spetsiaalne rubriik «Arktika 1933. aastal», kus avaldati kõige mitmekesisemaid sõnumeid Arktikast, seal juba tehtavatest ja edaspidi teha kavatsetavatest töödest.

Nende tööde ulatusest annab tunnistust «Pravda» huupi valitud number, mis pärineb 7. juunist 1933. Vaadake, kui palju informatsiooni on rubriigis «Arktika 1933. aastal»! Lisaks teatele jäälõhkuja «Krassin» eelseisvast retkest võib sealt lugeda sõnumit suvisest ekspeditsioonist Tšuktši poolsaarele. Geoloogiaprofessor S. V. Obrutšev (tulevane NSV Liidu Teaduste Akadeemia korrespondentliige) ruttab õhuteed mööda meie riigi põhjaossa, et sealseid maapõuevarasid uurida. Franz Josephi maal tehakse magnetomeetrilisi mõõdistusi. Novaja Zemljal töötavad geobotaanikud, mootorpaadiga on sinnasamasse teel rühm geolooge. Soome professor palub luba osavõtuks ekspeditsioonist Novaja Zemljale või Franz Josephi maale. Arktika-instituut on asunud välja andma «Polaarraamatukogu».

Selline informatsioonitulv ei olnud juhuslik. Oma järgmise numbri samas rubriigis avaldas «Pravda» Vladimir Juljevitš Vize suure artikli. See oli programmiline artikkel. Asjalik, rahulik ja, nagu Vize puhul alati, väga sügavasisuline.

Artikkel jutustas uute polaarjaamade rajamisest, geofüüsikaliste uurimistööde laiendamisest, raadiosondide üleslaskmisest ja (seda tahaksin eriti rõhutada) Arktika õhust uurimiseks määratud lennubaaside ehitamisest.

Seda laadi sammud, mis 1933. aastal astuti, nõudsid riigilt suuri jõupingutusi. Arktika hõlvamisse tuli lülitada terved tööstusharud. Oli saabunud aeg Arktikas kasutamiseks sobivate töökindlate ja mugavasti käsitsetavate tehniliste vahendite loomiseks.

«Arktiliseks lennuteenistuseks,» kirjutas «Pravda» 11. juulil 1933, «on vajalikud erilennukid. Tuntud konstruktor A. N. Tupolev ning noored insenerid Tšetverinkov, Šavrov ja Jakovlev, kes tegelevad selliste lennukitega, on juba loonud häid, Arktika tingimustele vastavaid konstruktsioone. Praegu lahendavad konstruktorid probleeme, mis on seoses lendamisega polaaröös, lumetormis ja udus.»

Kogu see tohutu loominguline töö ei olnud ainuüksi teaduslik-tehnilist, vaid ka poliitilist laadi. Euroopas möllas poliitiline lumetorm. Leidus neid, kes hoolega keerutasid tolu. Ja inimkonna kohale oli juba laskumas Saksa fašismi pime öö.

Sellal kui meie valmistusime teeleminekuks, keedeti Berliini põrguköögis üht maailma grandioosseimat provokatsiooni — valmistati ette Riigipäevahoone süütajate kohtuprotsessi, miljonitele elu maksnud suure tragöödia esimest vaatust. Selgesti olid maakeral välja kujunenud kaks vastandlikku poliitilist poolust. Asjaolude tahtel sai ka meie teekonna ettevalmistustest ja teekonnast enesest kodu- ja välismaa ajakirjanduse terase tähelepanu objekt...

Asja asutatud Põhja-meretee Peavalitsus ja selle ülienergiline ülem andsid enesest väga kiiresti märku. Mõelnud hoolikalt läbi uue polaar-mereretke idee, pöördus Schmidt valitsuse poole. Tema plaane ja kavatsusi toetas energiliselt NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja Valerian Vladimirovitš Kuibõšev. 20. märtsil 1933 tegi Kuibõšev sellekohase ettekande ÜK(b)P Keskkomiteele. Kõige selle tagajärjel sai teoks valitsuse otsus. Et uus ekspeditsioon oli väga vastutusrikas, tehti selle juhtimine ülesandeks Schmidtile enesele; tema asetäitjateks määrati I. A. Kopussov ja I. L. Bajevski. Otto Juljevitš hakkas tulevase retke jaoks kaadrit valima. Üks esimesi kirju saadeti Vladimir Ivanovitš Voroninile, kes oli «Sibirjakovi» Jaapanist Murmanskisse toonud. Voronin mõistis ja toetas Schmidti. Oma vastuses kirjutas kapten: ««Sibirjakovi» retke on vaja korrata, et hajutada selle Nõukogude Liidule vajaliku meretee suhtes valitsevat umbusku, mida tunnevad paljud, kes peavad «Sibirjakovi» retke õnnelikuks juhuseks.»

Peaaegu ühel ajal Voroniniga hakkasid kutseid saama ka teised sibirjakovlased. Schmidt püüdis kaasa tõmmata võimalikult palju kogenud mehi, kellele ta võis kindel olla. Sibirjakovlased, kes oma raskel teekonnal olid ilmutanud üksmeelt, energiat ja tahtejõudu, moodustasid äraproovitud kaadri. Oli loomulik, et enamik neist kutsuti osa võtma ka uuest ekspeditsioonist.

Kui inimestega oli kõik selge, siis laeva suhtes valitses ebamäärasus ja udusus. Schmidt ja Voronin rajasid oma plaanid sellele, et teele läheb jäälõhkuja tüüpi laev. Sellel laeval pidi olema piisav tonnaaž, sest Wrangeli saarele oli tarvis viia uus talvitajate vahetus ja suur hulk varustust. Kuid komplekssе Arktika-ekspeditsiooni nõuetele vastavat laeva ei leidunud. Ekspeditsioonile otsustati saata laev, mis

oli Nõukogude Liidu tellimusel äsja ehitatud Kopenhaagenis.

Ühe sealse laevaehitusfirma tehases valminud aurik «Lena» ei olnud niisuguse retke jaoks, nagu öeldakse, kaugeltki mitte kingitus. Auriku oli tellinud kaubalaevandusega tegelev «Sovtorgflot», selle sai enesele Põhja-meretee Peavalitsus. On loomulik, et need organisatsioonid ei esitanud laevale just päris ühesuguseid nõudeid. Põhja-meretee Peavalitsuse ees seisvate ülesannete lahendamiseks sobis uus aurik ainult minimaalsel määral. Parem oleks muidugi olnud võtta tema asemel mõni teine laev, kuid teist lihtsalt ei olnud . . .

Kui värskest värvist läikiv «Lena» 5. juunil 1933 Kopenhaagenist Leningradi saabus, ei sattunud autoriteetne komisjon, mille koosseisu kuulus silmapaistev vene laevaehitusteadlane A. N. Krõlov, temast hoopiski mitte vaimustusse. Komisjon leidis, et laev ei olnud ehitatud nõuetekohaselt ega sobinud sõiduks jääs.

Väga negatiivse hinnangu andis aurikule «Lena» ka Vladimir Ivanovitš Voronin: auriku kere on nõrk, harvade kaarte tugevus ei vasta jäälõhkuja tüüpi laevale esitatavatele nõuetele, aurik on väga lai ja tema kere põrkab seetõttu jääga kokku ebasoodsates tingimustes. Ühesõnaga, «Lena» jättis nii halva mulje, et Voronin keeldus hakkamast selle laeva kapteniks. Ainult Schmidti autoriteet ja nende palju aastaid kestnud hea vahekord sundisid Vladimir Ivanovitši oma esialgset otsust muutma.

Sai selgeks, et raske teekond Leningradist Vaiksesse ookeani tuleb sooritada mitte jäälõhkujal, vaid tavalisest veidi tugevamal aurikul. Mis siin rääkida! See komplikatsioon tuletas meelde süngevõitu soldatiütlust: «Kas rind kullas või kere mullas.»

Andes enesele selgesti aru sellest, missugused võivad olla tagajärjed, otsustas Schmidt riskida ja see risk õigustas ennast. Schmidt mõistis, et kui retk õnnestub, siis vaikivad igaveseks kõik jutud Põhja-meretee ühe navigatsioonihooaja vältel läbimise võimatusest (need jutud segasid visalt tema tööd). Mitte keegi ei saa siis enam välja tulla niisuguse argumendiga nagu jääolude erakordne soodsus, mida vastased pidasid «Sibirjakovi» ekspeditsiooni edu ainsaks seletuseks.

19. juunil 1933 anti aurikule «Lena» uus nimi. See oli «Tšeljuskin». Mustal värvil eredalt silmapaistvad kuldtähed pidid viima Põhja-Jäämerele nime, mida oli kandnud XVIII sajandi kuulus vene meremees, Suurest põhjaekspeditsiooni osavõtja, üks kolmest vaprast mehest, kelle kohta me ei tea isegi seda, millal nad sündisid ja millal surid.

Uus nimi säras juba laeva küljel, kui mina Leningradi jõudsin, et ekspeditsiooni ettevalmistamisest osa võtta.

Nagu alati, nii valitses ka nüüd laeva ümber suur segadus. Nagu alati, nii oli ka nüüd palju askeldusi, mille tasuks meid meresõidu ajal ootas enam-vähem rahulik elu.

«Tšeljuskini» raadiokambrisse oli kogunenud üsna meeldiv seltskond. Noorim meist oli Serafim Aleksandrovitš Ivanov, keda keegi ei nimetanud teisiti kui ainult Simotškaks. Oma noorusest hoolimata (ta oli 24 aastat vana) oli Simotška juba jõudnud mitte üksnes sõjalaevastikus aega teenida, vaid ka Arktikas viibida.

Simotška ei kuulunud meie põhikaadri hulka. Teda saadeti radistiks Wrangeli saarele, kuid tööka inimesena ei tahtnud ta muidugi käed rüpes istuda ja abistas meid, kuidas suutis.

Huvitav kuju meie nelikus oli Vladimir Vassiljevitš Ivanjuk. Hoolimata oma east (ta oli 34 aastane — minu tollase mõõdupuu järgi väga vana) ei olnud ta veel lahkunud ülikoolipingist. See oma ala meister, kogenud polaarradist, kes oli osa võtnud ekspeditsioonidest Franz Josephi maale, Novaja Zemljale ja Uus-Siberi saarestikku, õppis Leningradi Polütehnilises Instituudis.

Kõige kogenum, kõige osavam meist neljast oli kahtlemata Nikolai Nikolajevitš Stromilov — mees, keda käesoleva raamatu lehekülgedel tuleb veel korduvalt meelde tuletada.

Huvitav, et näilise kuivuse ja mitte just eriti suure seltsivuse taga peitus nii tore inimene!

Ma tutvusin Nikolai Nikolajevitšiga Leningradis «Tšeljuskini» väljasõidu eel. See pikka kasvu kõhn, kui mitte öelda kõhetu punakate juustega noormees rabas mind oma tõsiduse ja asjalikkusega. Suurepärase organiseerimisvõimega tegi ta kõik, et «Tšeljuskini» raadiokamber vastaks ajastu vaimule ja oleks parimal tehnikaalasel tasemel. Taani aparatuuri laeval ei olnud. Me seadsime üles kodumaised aparaadid. Need aparaadid — saatja, peilingaator, vastuvõtja — teenisid meid hiljem väga hästi. Ma sain kiiresti aru, et tegemist on suurepärase raadiotehnikaspetsialistiga. Mind tõmbas Nikolai Nikolajevitši poole ka see, et ta oli minu harrastuskaaslane: üks meie maa vanemaid lühilaineamatööre. Mina olin pärit Moskvast, Nikolai Nikolajevitš Leningradist. Praegu poleks sellel asjaolul mingit olulist tähtsust, tollal aga olid leningradlased aristokraadid — lühilainete hõlvamise alal kuulus neile ilmne juhtpositsioon. Armastus lühi-

lainete vastu lähendas meid teineteisele ja aitas meil kiiresti ühist keelt leida.

Lühike tutvus pani aluse headele seltsimehelikele suhetele, kuid sõprust veel ei olnud. Sõprus tuli hiljem, kui meid lähendasid teineteisele muud asjaolud, millest tuleb jutt edaspidi.

Ma nimetan oma tookordset tutvust Stromiloviga lühikeseks, sest saatus viis meid lahku isegi juba enne ekspeditsiooni lõppu. Nikolai Nikolajevitši aeg oli piiratud. Eeldati, et «Tšeljuskin» läbib Põhja-meretee ligikaudu niisama kiiresti kui «Sibirjakov» ja pärast seda pöördub Nikolai Nikolajevitš tagasi oma põhitöö juurde.

Saatuse tahtel läks kõik teisiti. Me jäime jäässe kinni. Ekspeditsioon venis pikale. Sunnitud triivi ajal tuli osa «Tšeljuskini» pardal viibijaid laeva kergendamiseks mööda jääd ära saata. See rühm suundus tšuktšide kaasabil koerakelkudega lõunasse. Koos Ilja Selvinski, filmioperaator Mark Trojanovski ja teiste tšeljuskinlastega lahkus ka Nikolai Nikolajevitš. Me jätsime hüvasti ja läksime lahku, nagu hiljem selgus, kaheks aastaks. Pärast seda viis Arktika meid jälle kokku.

Kui ma Leningradi jõudsin, selgus, et võõrastemajades kohti ei ole. Ülilahke Rudolf Lazarevitš Samoilovitš pakkus mulle öömajaks vastutulelikult oma kabinetti. Arktika-instituut oli tolleks ajaks kolinud Sjezdovskajalt Fontankale, majja nr. 34, kus ta asub ka praegu, kandes Arktika ja Antarktika Teadusliku Uurimise Instituudi uhket nime.

Ööbima siirdudes sattusin krahv Šeremetjevi paleesse, kus olid veel säilinud kunagise luksuse jäänused. Minu magamisasemeks oli ette nähtud vanaaegne rohelise siidkattega pehme krahvidiivan. Ka seinad olid kaetud siidiga. Tõsi küll, aja jooksul oli see siid kõduņenud ja ripnes nüüd räbalatena, kuid isegi sellisel närusel kujul oli meeldiv ajalooga kohtuda. Muuseas, igaühel on oma vaatepunkt: kui Rudolf Lazarevitš mind oma kabinetti viis, vabandas ta, et ei ole veel jõudnud remonti teha ja korda majja luua.

Laeval oli meil tööd ja tegemist üle pea. «Tšeljuskin» oli Leningradi saabunud koos garantiimehaanikuga (ka niisugune amet on olemas) — tüseda sõnakehva taanlasega. Mehaanik kandis kombinesooni, mille ebamaist ilu vaatasid kadestavate pilkudega need, kellel olid seljas Moskvas õmmeldud mitte just kõige representaablimad töörõivad. Kuid garantiimehaaniku ja tema uhke kombinesooni esinduslikkusest hoolimata jõudis laev pärale kuuajalise hilinemisega. Ettevalmistusaega ei jäänud peaaegu üldse. Meile

nii ettevalmistusteks ainult viisteist päeva, mille vältel igal tunnil ja igal minutil oli kulla hind. Nii lühikese aja jooksul tuli laev varustada kõige vajalikuga.

Ettevalmistustööd olid keerukad, varuda oli tarvis arvutu hulk kõige mitmekesisemaid asju lennukist priimusenõelteni. Inventarinimestikud jahmatasid meid nii mõnigi kord oma ootamatu sisuga, kuid pääsu polnud kuhugi. Nagu ütles üks mu ekspeditsioonikaaslasi, kirjanik Sergei Semjonov: «Isegi väikesel polaarekspeditsioonil peab olema kaasas kõik, mis võib inimestel tarvis minna uue maailma rajamiseks.»

Ettevalmistusi komplitseeris veelgi asjaolu, et lisaks puhtpraktiliste ülesannete täitmisele — Põhja-meretee ühe navigatsioonihooaja vältel läbimisele ja talvitajate rühma väljavahetamisele Wrangeli saarel — pidi «Tšeljuskin» etendama ka nõukogude teaduse silmade ja kõrvade osa. Meie ekspeditsiooni koosseisu kuuluvad teadlased pidid tegema kõige mitmekesisemaid töid — mõõtma mere sügavust, kirjeldama kallast ja määrama paadiretkedel vee sügavust lahtedes, kuhu oli võimalik sisse sõita, otsima Sannikovi ja Andrejevi maaks nimetatavaid kuulsaid müütilisi saari, sooritama mitmesuguseid astronoomilisi, hüdroloogilisi ja hüdrobioloogilisi vaatlusi ning meditsiinilis-bioloogilisi uuringuid, laskma vette poisid ja lõpuks veel ka laeva ennast tundma õppima.

Et «Tšeljuskin» ei tekitanud nõukogude laevaehitusteadlastes vaimustust, tema eeskujul aga pidi Kopenhaageni tehastes ehitatama terve seeria laevu, siis tuli nagu kord ja kohus selgeks teha, mida ta enesest kujutab, mis on temas head ja mis halba. Nõnda ilmuski pardale sümpaatne meeskonnaliige — füüsikainsener Ibragim Gafurovitš Fakidov, Leningradi Füüsika-Tehnikainstituudi kahekümne seitsme aastane teadur. Enne kuueteistkümneaastaseks saamist ei osanud see hämmastavalt andekas noormees ühtki sõna vene keelt, see aga ei takistanud teda järgmise kaheteistkümne eluaasta jooksul hoogsalt vallutamast paljusid teaduse tippe. Hüüdnimesid armastavad tšeljuskinlased hakkasid noort füüsikut kutsuma Faraday'ks.

Fakidovi tööd peeti väga tähtsaks. Ta paigaldas laeva pardale ülitäpse mõõteaparatuuri ja tema vaatlustulemused, mis otsekohe edastati Leningradi, tõrjusid otsustavalt kõrvale meie vaprate ajakirjanike kirjatükkides endist viisi kendlevad üksildased valgetiivalised kajakad.

Pingelistes reisiettevalmistustes ei tunnistatud pisiasju. Pisiasjadel on see väga ohtlik üldine omadus, et neist kasvavad hiljem välja suured ja ennast valusasti tunda andvad

ebameeldivused. Näiteks «Sibirjakovil» piinas meid vilets kokk. See kulinaariameister osutus niisuguseks hädavareseks, et Schmidt oli sunnitud ta keset ekspeditsiooni kambüüsist kõrvaldama. Et niisugune äpardus ei korduks (hea kokk ei ole ekspeditsioonil kaugeltki mitte viimasejärgulise tähtsusega isik), hakati kokka juba aegsasti otsima.

«Tšeljuskini» kokk leiti ootamatul viisil. Kui «Sibirjakovi» tagasijõudmist tähistati ühes sööklas suure banketiga, tõotasid sealsed kokad üldisest vaimustusest haaratult Schmidtile, et järgmiseks ekspeditsiooniks valivad nad meie jaoks välja sellised poti- ja panniässad, kelletaolisi polaarlaevade kambüüsid pole veel näinud. Oma tõotuse nad täitsid. Nõnda ilmusidki meie meeskonna koosseisu Nikolai Semjonovitš Kozlov, kes oma kokastaaži arvestas 1916. aastast, ja nooruke Jurotška Morozov, kellest «Tšeljuskini» pardal sai komsomoli liige.

Lähenes hetk, mil «Tšeljuskin» pidi Leningradist lahkuma. Linn valmistus ekspeditsiooni teelesaatmiseks. Kultuuri- ja puhkeparki ilmus tohutu suur, viie meetri kõrgune Nõukogude Arktika kaart. Läänest itta kulgeva jämeda joonega oli sellel kujutatud eelseisva retke marsruut. Kohtamata mingeid takistusi, kraadigi võrra kursist kõrvale kaldumata pöördus see joon ümber Tšuktši poolsaare ja suundus lõunasse, Vladivostokki.

Aeg-ajalt ilmus selle kaardi nagu teatridekoratsiooni ette järjekordne lektor, kes selgelt ja enesekindlalt informeeris puhkavaid leningradlasi meie plaanidest ja kavatsustest. Üks neist lektoreist sattus korrespondentide objektiivi ette. Fototelegraafi teel edastatud pilt ilmus 13. juulil 1933 «Pravdas» koos sõnumiga ««Tšeljuskini» teelesaatmine Leningradis».

See teelesaatmine oli üsna iseäralik. Mina istusin Leitnant Schmidti silla lähedal ujuplatvormil ja jõin õlut. Kogu teelesaatmise pilt avanes mu silma ees. Selle platvormi juurde toodi «Tšeljuskin». Mängis orkester. Voronini paraadmundri tressid särasid. Schmidt pidas kaptenisillalt kõne. Oma tööd tegid filmioperaatorid ja fotoreporterid. Tuhanded Leningradi tööeesrindlased saatsid meid pikale teele.

«Tšeljuskin» andis vilet ja eemaldus platvormist, mina aga jätkasin õllejoomist, tundmata vähimatki muret selle üle, kuidas oma kaaslastele järele jõuda. Kaugele nad ei läinud. Pärast pidulikku teelesaatmist Neeval suundus «Tšeljuskin» söesadamasse, et võtta peale kivisütt, mis oli vajalik mitte ainult talle endale, vaid ka «Krassinile».

16. juulil, pardal 800 tonni lasti, 3500 tonni kivisütt ning rohkem kui sada meeskonna- ja ekspeditsiooniliiget, väljus

«Tšeljuskin» Leningradi sadamast ja võttis suuna läände — sinna, kus oli tema sünnikoht Kopenhaagen.

Teel toimusid mõned huvitavad kohtumised. Üks neist algas vahimadruse valju hüüdega:

«Loom! Hüljes!»

Kuid see hüljes osutus hoopis teist tõugu elukaks. Üsna varsti oli selgelt näha allveelaev ja veel mõne aja pärast sainc isegi lugeda tema nime — «L-55». Minu jaoks oli see kohtumine vana tuttavaga. Ma olin seda allveelaeva näinud juba oma polaarnooruse aastail Leningradis viibides. Tollal ei olnud tal kaugeltki niisugune hoolitsetud välimus nagu nüüd «Tšeljuskini» teele sattumise ajal. Siis oli Eriotstarbeliste Allveetööde Ekspeditsioon ta just äsja tõstnud merepõhjast, kuhu ta olid saatnud Nõukogude miiniristlejad, kui ta 1918. aastal oli üritanud rünnata meie Kroonlinnas baseeruvat laevastikku.

Pärast taastamist arvati ta Punalaevastiku koosseisu, kusjuures järeltulevatele põlvedele hoiatuseks ja õpetuseks jäeti talle endine nimi.

Niisiis Kopenhaagen — väike puhas aeglasetempoline ja hämmastavalt hubane linn. Meie saabumine ei jäänud tähelepanuta. Nagu «Pravdale» raadio teel teatas tema kirjasaatja, poeet Ilja Selvinski, «olid kõik meie kuus Kopenhaagenis veedetud päeva kohalike elanike jaoks just nagu komeedi lend, meid vaadati binoklite ja teleskoopidega».

Kopenhaagenis ei peatunud me kuus päeva muidugi mitte sellepärast, et tahtsime kohtuda Taani kuningaga, kes kuulidavasti vahetevahel jalutas mööda pealinna tänavaid ja kergitas viisakalt kübarat, kui turistid teda tervitasid. Kuningas jäigi meil nägemata ning me piirdusime sellega, et imetlesime loendamatuid jalgrattureid, mereniiskusest roheliisi mälestussambaid ja vahtkonnavahetust kuningalossi juures. Ekspeditsiooni juhid pidasid samal ajal mitte just eriti meeldivaid läbirääkimisi firmaga, kes oli ehitanud meie laeva.

Meie lühikesel ja suhteliselt kergel teekonnal Leningradist Kopenhaagenisse olid ilmnenud laeva uued puudused: tema masinad tegid 120 pöörde asemel ainult 90, üks laager kuumenes üle ja määrdekanalid ummistusid. Kõike seda parandatigi Kopenhaagenis, sellal kui me sealsete mälestussammastega tutvusime.

Saatnud garantiimehaaniku maale, sõitsime edasi. Tollest hetkest peale loeti laev lõplikult vastuvõetuks. Pärast seda, mida oli õnnestunud avastada Leningradis ja teel Kopenhaagenisse, oli laeva kvaliteeti raske garanteerida, kuid meil

oli üksainus võimalus: kõigest hoolimata ikkagi teekonda jätkata.

Me möödusime Helsingorist, kus Kronborgi lossis legendi järgi kunagi elas Taani prints Hamlet, ja jõudsime Põhjamerele. Siin oli meil veel üks kohtumine kaasmaalastega. Me sõitsime mööda kahest võimsast merepuksiirist, mis vedasid tohutu suurt ujuvdokki. Puksiiride teekond oli pikk — Leningradist Sevastoopolisse või Odessasse —, tuuline ilm aga ei halastanud nende peale vähimalgi määral. Nende töö oli ilmselt raske, sest dokk oli oma suure kõrguse tõttu tuule suhtes väga tundlik.

Mõistes oma kolleegide ees seisvaid raskusi, pakkus Voronin neile kõigi mererüütellikuse reeglite järgi abi. Selle eest tänati, kuid seda keelduti vastu võtmast. Need visad töömehed ei lootnud kellelegi teisele, vaid olid kindlad omaenese jõule.

Järgmisel päeval ilm just nagu taipas meie soovi ja paranes. Tavaliselt olin ma Arktikasse siirdunud Arhangelski kaudu, nüüd sõitsin sinna esmakordselt ümber Põhja-Euroopa. Vaatepilt, mis meile teel avanes, oli nii kirgas ja ilus, et jäi eluajaks meelde.

Raske on kirjeldada kordumatult kirkavärviliste Norra skääride ilu... Loendamatud rohelised saarekesed eresinise taeva ja hallikaspruunide mägede taustal. Miljonid väikesed jäärakud ja väinad. Meie pilgu jaoks harjumuspäraste külade asemel mitmel eri kõrgusel mäenõlvadele liibunud üksikud majakesed. Need väikesed majad nägid välja väga veetlevad ja armsad. Nende peremehed ei olnud värve kokku hoidnud. Nad olid punased, rohelised, tume- ja helesinised... Kohati leidus isegi majaseinu, mis olid kirevust taotledes mitmevärviliseks maalitud. See jättis oma harjumatuse tõttu sügava mulje.

Eriliste sündmusteta sõitsime ümber Nordkapi — Euroopa põhjapoolseima punkti, mille vaade ehib arvukaid turismiprospekte —, siirdusime Norra merelt Barentsi merele ja võtsime kursi Murmanskisse.

Murmanskis laadisime veel üht-teist pardale. Kopenhaagenist hangitud sidrunitele lisandusid lihtsamad vitamiinid — värsked kurgid, kapsas ja muu selletaoline kraam. Meie tehnilised vahendid täienesid amfiiblennukiga III-2 ning ekspeditsiooni koosseisu arvati selle meeskond — üks vanemaid nõukogude polaarlendureid Mihhail Sergejevitš Babuškin ja suurekasvuline lõbus mehaanik Žora Valavin, kes täiuslikult valdas seda vene keele osa, kus sõnad tõstavad käed ülés ja teevad ruumi kolmele punktile.

Lennuki III-2 konstruktori Vadim Borissovitš Šavroviga ei ole ma isiklikult tuttav, kuid tean, et ta on innukas filatelist ning talle kuulub üks täielikumaid Venemaal ja Nõukogude Liidus alates 1857. aastast väljaantud postmarkide kogusid. Tema lennukit nimetasime familiaarselt «Šavruškaks».

«Šavruška» kuulus tollal lennundusalaste uudiste hulka. Meie teelemineku ajal oli ta ainult kaks aastat vana. See esimene seeriaviisiliselt toodetud Nõukogude amfiiblennuk oli väike, lihtne ja mugav, tal olid puitkere, lõuendkattega tiib ja nüüdisaja lennunduses tundmatud tiivatoed ning ta oli varustatud mootoriga M-11, mis nii kaua oli mürisenud lennuki У-2 pardal. «Šavruška» paistis silma kadestusväärse kompaktsuse poolest: kui tema tiib oli kokku pandud, ei võtnud ta laeval palju rohkem ruumi kui päästepaat.

Väärtuslike omaduste tõttu pidas «Šavruška» meie lennunduses, eriti polaarlennunduses kaua vastu. Ta ei jäänud selles suhtes kuigi palju maha kuulsast lennukist По-2, millele kuulub kasutuskestuse rekord.

«Tšeljuskini» jaoks määratud lennupaadil ei vedanud. Enne laevale laadimist otsustas Babuškin temaga sooritada kontroll-lennu. See vaatepilt tõmbas kokku palju uudishimulikke, kes täitsid laeva teki. Kuid rohkearvulise publiku kokkuvoolu ajal juhtus õnnetus. Babuškin oli vaevalt jõudnud mootori käivitada, kui järsk tuulepuhang paiskas lennuki (see startis veepinnalt) vastu ühte väikest praami. Propelleritükid lendasid õhus nagu pritsmed. Tagavarapropellerit ei olnud. Propellerita lennuk aga oli täiesti kasutu ja meil ei jäänud üle muud, kui oodata uue propelleri saabumist.

Kolmekümnendail aastail sai kuulsaks terve plejaad hiilgavaid lendureid, kuid isegi nende jaoks ei olnud Babuškin ainuüksi tunnustatud meister, oma keerukat elukutset suurepäraselt valdav polaarlendur, vaid ka teise, vanema põlvkonna esindaja. Sellel meremehemütsi kandval laiaõlalisel ja pikakasvulisel korralikult pügatud vurrudega mehel oli midagi niisugust, millel pole elus asendajat — tal olid kogemused. Sellest tulenes imetlusväärne rahu ja enesekindlus, mida õhkus kogu tema olemusest.

Babuškiniga sain ma tuttavaks siis, kui ta oma «Šavruškaga» ilmus «Tšeljuskini» pardale, kuid tema suurtest tegudest Arktikas olin ma muidugi kuulnud niisama palju kui teised. Alates 1926. aastast oli ta sooritanud luurelende mereloomade otsimiseks, 1928. aastal osa võtnud Nobile ekspeditsiooni päästmisest. Sooritanud kord hädamaandumise, veetis

ta lennuilma oodates viis päeva jääpangal ja lõi seal lahingut jääkarudega.

Nähes lennukit nuuskivat jääkaru, avas Babuškin kabiini ukse, laskis karu maha ja tagas sellega meeskonnale värske liha varu. Kui mõne aja pärast ilmus nähtavale teine karu, vahetas Mihhail Sergejevitš vintpüssi filmikaamera vastu ning peletas siis karu raketiga eemale.

Niisugune oli meie lendur, kellel tuli täita kapteni silmade ülesannet. Muuseas võib öelda, et Voronin tundis Babuškini väga hästi. Kui Voronin oli «Sedovi» kapten, otsis Babuškin üles jääpangal merele triivinud kütid ja päästis nad, juhtides «Sedovi» nende jääpanga juurde.

Vana tuttav arktiline «suurtee» viis meie «Tšeljuskini» Novaja Zemljani. Me jõudsime Kara merele, mis ei viivitanud meile näitamast nii oma halba iseloomu kui ka «Tšeljuskini» kaitsetust tõelise polaarjää ees. Seda jääd nägime 13. augustil 1933. Nagu jalgpallimeeskonna agressiivsed edurivimängijad sööstsid jääpangad meie laeva poole. Käigu pealt löödi meile värav, mis oli ebameeldiv oma ootamatuse poolest.

Esimesena registreeris jää rünnaku tõhusust Ibragim Fakidov, kes ei väljunud laeva trümmidest, kuhu oli paigaldatud tema keerukas aparatuur. Kuid seda, mis toimus, oli võimalik täheldada ka ilma aparatuurita. Paindunud stringer, murdunud kaar, purunenud needid ja lekk näitasid veenvalt, et meie «Tšeljuskin» kukkus oma esimesel jääeksamil läbi.

Puusepad toestasid kiiresti kaare. Lekk tsementeeriti, raadiokambrist aga sai staap. Schmidt pidas Moskvaga nõu, mida teha. Küsimus oli hamletlik: kas olla või mitte olla? Kas jätkata ekspeditsiooni või pöörduda tagasi?

Otsustati edasi minna. Et jää ei kavatsenud ise meile teed anda, kutsus Voronin välja «Krassini». Selleks väljakutseks oli kaptenil veel teinegi põhjus. «Tšeljuskin» tõi «Krassinile» kivisütt. Kapten ruttas seda üle andma. Söe lossimine pidi vähendama meie süvist ning seega ka tõenäosust, et jääga puutuvad kokku laevakere kõrgel paiknevad nõrgad osad.

Otsus oli õige, kuid olukord oli nii tõsine, et «Krassinit» ära ootamata tuli korraldada söe ümbertõstmise hoogtöö. Selle eesmärk oli vööritrümmi kergendamine ja laeva vööri kergitamine.

17. augustil, pärast kolmepäevase pingelise töö lõppu, jõudis «Krassin» meie juurde. Ta oli hämmastavalt toimekas ja

temast õhkus veendumust oma jõus. Oma kõrgetest korstnatest suitsupilvi välja paisates lükkas see madalakereline must laev jääpanku laiali, nagu oleksid need tiigi pinnal ujuvad puulehed.

«Krassini» võidukas edasiliikumine, tema sügavat muljet avaldav jõud ei saanud jätta köitmata filmioperaatorite tähelepanu. Mark Trojanovski ja Arkadi Šafran olid suured entusiastid. Nad laskusid jääle ja väntasid seal täie hooga oma kaameraid. Nende madalal asuvast vaatepunktist nägi jäälõhkuja välja eriti monumentaalne. Kuid filmikunsti seisukohast soodne positsioon osutus mõnevõrra ohtlikuks. Jääd lalali lükates pani «Krassin» liikuma ka operaatorite jääpanga, mis hakkas õõtsuma ja naabritest eemalduma, põhjustamata sellega vapruse juurdevoolu kineastide südamesse. Nähtavasti tegi jääpank siiski ainult veidi nalja. Ehmatanud filmioperaatoreid, liitus ta uuesti teiste pankadega ja vabastas kineastid vangipõlvest, mis ei kestnud kauem kui mõni minut.

Lõpetanud söe ümberlaadimise, viis «Krassin» meid läbi jää edasi. Kuid ebameeldivustest ei pääsenud «Tšeljuskin» ka nüüd. Näis, et miski ei ole lihtsam, kui liikuda mööda kaiku, mille on rajanud jäälõhkuja. Ent seegi variant ei osutunud sobivaks. «Tšeljuskin» oli lai ja võrdlemisi kohmakas ning see raskendas «Krassini» ahtri taha jäänud lookleva kanali läbimist. Tugev hoop — ja meie laeva vasakut parrast ehtis soliidne mõlk.

21. augustil vahetasime «Krassiniga» hüvastijätuvilesid ja läksime lahku. Toonud meid jääst välja, ruttas jäälõhkuja oma igapäevast tööd tegema. Meie jäime ookeaniga silm silma vastu.

Teadlikuna laeva nõrkusest tegutses Voronin ülima ettevaatusega. Losspoomi abil lasti trossi otsas veepinnale amfiiblennuk, millega Babuškin viis Voronini jääluurele.

Kaldabaasidest sõltumatu, vahetult laeval baseeruva lennuki kasutamine oli meie polaarmeresõidu ajaloos esmakordne. Ka meie kapten ei olnud kunagi varem õhku tõusnud. Babuškin oli teda korduvalt lendama kutsunud, kuid ühel või teisel ettekäändel oli Vladimir Ivanovitš alati keeldunud. Kindel laevatekk jalge all näis talle rohkem meeldivat. 22. augusti luurelennust kujunesid õhuristsed, mis tegid meie kaptenist seda laadi lennunduse tulise poolehoidja. Voronin ütles isegi, et kui ta oleks noorem, siis õpiks ta tingimata ise ka lendama.

Lennukit ei kasutatud meie mereretkel ainuüksi õhuluureks. Üsna varsti aitas ta teadlastel kaardistada saart,

mis oleks meie laevale peaaegu saatuslikuks saanud. Et seletada, kuidas me avastasime selle saare, mida me hoopiski ei oodanud oma teelt leida, tuleb mul jutustada suurest teaduslikust tööst, millega tegelesid Pavel Konstantinovitš Hmõznikov ja Jakov Jakovlevitš Gakkel.

Külmast kohmetunud kätega võtsid nad veeproove vee temperatuuri, soolsuse ja aluselisuse määramiseks. Neid proove uuris hüdrokeemik Paraskeva Grigorjevna Lobze.

Iga 10 miili tagant peatati laev hüdroloogiliste vaatluste sooritamiseks ja vee sügavuse mõõtmiseks. Need mõõtmised hoiatasidki meid saare lähenemise eest.

23. augusti pärastlõunal pandi tähele sügavuse pidevat vähenemist. Kell kaheksa õhtul oli mõõtmistulemus veel kõigest 16 meetrit. Edasiliikumine muutus ohtlikuks. «Tšeljuskin» peatus ja hommikuks selgus, et meie ees on saar, mille olemasolu kaardid ei näita.

Saart avastada ja seda siis uurimata jätta oleks olnud totter. Saarele kahe ja poole miili kauguseni lähenenud laevalt lasti vette kaks jääpaati. Nende paatide põhja külge olid kinnitatud jalased, mis vajaduse korral võimaldasid neid veest välja tõmmata ja mööda jääd ühest lahvandusest teiseni vedada.

Kuusteist meest siirdus Otto Juljevitš Schmidti juhtimisel saarele, et see kaardistada ja koostada selle teaduslik kirjeldus.

See paadiretk, mida me laeva pardalt huviga jälgisime, nägi välja nagu miniatuurne Arktika-ekspeditsioon. Mööda jääpragusid ja lahvandusi edasi liikudes läbisid paadid suure vaevaga kahe ja poole miili pikkuse vahemaa, mis lahutas laeva saarest. Ekspeditsioon oli kompleksne. Iga teadlane tegi oma tööd — Širšov koostas kasinatest samblikest herbaariumi, Stahhanov võttis püssi ja läks loomi otsima, Hmõznikov tegeles geoloogiliste uuringutega, Fakidov magnetismi mõõtmisega, Gakkel määras saare täpsed koordinaadid...

Järgmisel päeval varustas Schmidt end «Leicaga» ja tõusis koos Babuškiniga õhku. Maapealsete mõõdistuste tulemused ja Otto Juljevitši tehtud aerofotod võimaldasid Gakkelil saare täpselt kaardile kanda.

Mis saar see siis oli siin keset Kara merd, kuhu oli nii mugav paigutada polaarjaam raskesti läbitava Kara mere jää mõistatuste lahendamiseks? Pärast elavat diskussiooni otsustas Schmidt Vizega nõu pidada. Mulle tehti korraldus astuda ühendusse «Sibirjakoviga», mille pardal Vladimir Juljevitš viibis. Mõne minutiga oli side loodud. Schmidt jutus-

tas Vizele oma muljetest ja tähelepanekutest. Vize nõustus, et tõenäoliselt polnud tegemist uue, vaid ajutiseks unustusse vajunud avastusega ning et nüüd oli täpselt kaardile kantud Ujedinenije saar, mille juba 1878. aastal oli avastanud norralane Johansen ja mis seejärel oli ajutiseks kaotsi läinud.

Võib paista veider, et saared võivad kaduda ja uuesti ilmuda. Midagi üleloomulikku selles aga pole. Kõik on seletatav Johanseni kasutuses olnud mõõteaparatuuri ebatäiuslikkusega. Üksainus kord, otsides 1915. aastal Brussilovi ja Russanovi kadunud ekspeditsioone, viibis selle saare läheduses kapten O. Sverdrup, kuid saare asukohta tal astronoomiliselt määrata ei õnnestunud. Siit tuleneski kadunud saarest rääkiv legend, millele tegi lõpu meie ekspeditsioon.

Minul kui radistil oli kõige rohkem tegemist meteoroloogiliste ja aeroloogiliste vaatlustega. Neil vaatlustel oli suur rakenduslik tähtsus ja seetõttu tegi valvemeteoroloog nii pikaselise, tuisuse, vihmase kui ka tuulise ilmaga iga nelja tunni tagant vaatluspäevikusse märkmeid.

Iga päev edastasin ma koos oma kolleegidega vaatlustulemused raadio teel Keskilmajaama, kust need töödeldult ja ilmaennustuseks muudetult saabusid bumerangina Arktikasse tagasi.

Meteoroloogilisi vaatlusi tegid Komovid — Olga Nikolajevna ja Nikolai Nikolajevitš, kes olid teel Wrangeli saarele talvitama. Ma mainisin juba, et meie ülesannete hulka kuulus talvitajate toimetamine Wrangeli saarele. Sellel saarel oli väike polaarjaam, kus töötingimused olid rasked. Inimeste elu kergendamiseks lubas Otto Juljevitš eksperimendi korras sinna sõita abielupaaridel. Ühe niisuguse paari moodustasidki Komovid.

Komovite kajut asus laeva ülaosas. Meteoroloogid, kes iga nelja tunni tagant vaatlusi sooritasid, pidid viibima ülatekil paiknevate meteoroloogiaonnide lähedal.

Komovitesse puutuvaid meenutusi tuleks kõigi viisakusreeglite järgi alustada daamist, kuid ma loodan, et Olga Nikolajevna andestab mulle, kui ma siiski alustan tema abikaasast. Nikolai Nikolajevitšist on mulle jäänud väga soojad mälestused. Kahjuks pole teda enam elavate kirjas. Tal olid mustad juuksed, mustad kulmud ja mustad silmad, kuid tema habeme värvi ma ei tea, sest ta oli alati ideaalselt raseeritud. Ühtlasi kuulus ta nende väheste erudiitide hulka, kes oma teadmiste poolest võivad võistelda Suure Nõukogude Entsüklopeedia kõigi viiekümne köitega.

Nikolai Nikolajevitš oli harukordselt palju lugenud mees,

kes oli alati valmis igaühega meist oma teadmisi jagama. Ta teadis sõna otseses mõttes kõike. Ta oli käinud ka Tšuktši poolsaarel ja seal ära õppinud tšuktši keele. See tuli meie ekspeditsioonile ühel raskel silmapilgul kasuks. Käigu pealt, ilma vähimagi ettevalmistuseta võis Komov pidada loengu ükskõik mis teemal alates hiina portselani ajaloost ja lõpetades balletiga. Tema eruditsioon oli vapustav, kuid ... nagu paljudel juhtudel, nii ka Nikolai Nikolajevitši puhul muutus voorus puuduseks.

Meie meteoroloog paistis silma sõnaohtruse poolest ja püüdis iga teemat käsitleda maksimaalse põhjalikkusega. Vestluskaaslasele, kes ei olnud niisuguse informatsioonihulga vastuvõtmiseks ette valmistatud, hakkas uni peale kippuma. Ühesõnaga, meil oli Nikolai Nikolajevitši ees veidi hirm. Tema kuulajate hulka sattumist peeti ohtlikuks. Kuid me andestasime Komovile palju. Andestasime tema teadmishimu pärast. Andestasime sellepärast, et nagu ta naine Olga Nikolajevna, nii oli ka ta ise haruldaselt armastusväärne ja heasüdamlik inimene.

Radisti elukutse tegi minust uudiste allika. Seda laadi rikkust hinnati Komovite peres väga ja aeg-ajalt kutsuti mind külla.

Mööda jäätunud trepiastmeid ronisin ma üles — sinna, kus elasid ja töötasid meteoroloogid. Ümberringi oli lumi. Kõik oli hall, pime ja külm. Kuid kajut oli kajut. Selles oli vähe ruumi, kusjuures suur hulk raamatuid, mida Komovid endaga kaasa vedasid, tegi selle veelgi kitsamaks. Kitsas ruumis on alati soojem. Soojustunnet, mis külalistel tekkis, õhutas suurepäraselt Olga Nikolajevna ise, hämmastavalt tark ja taktitundeline naine, kelle vastu tundsid sümpaatiat kõik ekspeditsiooniliikmed.

Kas Olga Nikolajevna oli ilus? Selle üle ei söanda ma otsustada, kuid ta oli naiseliku veetluse kehastus. Ma ei liialda, kui ütlen, et Olga Nikolajevna austajate hulka kuulusid kõik tšeljuskinlased. Niipea kui ta palus midagi teha, ilmus otsekohe suur hulk vabatahtlikke.

Saades Olga Nikolajevnalt kutseid perekondlikele teeõhtutele, olin ma üliuhke. See au ei langenud osaks kaugeltki mitte kõigile. Sellised külaskäigud aga olid väga meeldivad. Olga Nikolajevnal leidus alati purk keedist — mitte plekkkaane all olevat vabrikukeedist, vaid ehtsat kodukeedist. Sedelile oli korralikult kirjutatud keedise nimi ja sedel oli niisama korralikult purgile kleebitud.

Komovite juures tundsin ma ennast väga hästi. Need olid imetoredad kodused tunnid ja minutid, mis tõid meie monotoonsesse ellu vaheldust.

«Ilmatarkade» seltskonna kolmas liige oli aeroloog Nikolai Nikolajevitš Špakovski. Ilma ennustamine nõudis tuule mõõtmiste lahendamist. Just selle ülesandega tegeleski Špakovski, kasutades pilootpalle ja professor Moltšanovi leiutatud raadiosonde. Oma töösse tõmbas ta kaasa Komovid, radist Vladimir Vassiljevitš Ivanjuki ja insener Viktor Aleksandrovitš Removi.

Teedrajavaid katseid raadiosondidega oli mul juhust pealt näha kaks korda. Esimene kord lennutati neid tsepeliinilt, teine kord «Tšeljuskinilt». LZ-127 puhul aga oli lennutusi ainult 2—3, nüüd tervelt 11, kusjuures 15. oktoobril 1933 lennutatud raadiosond saavutas maailmarekordilise kõrguse — 23 kilomeetrit. See oli maailma esimene teaduslik atmosfäärivaatlus nii suures kõrguses. Stratostaadi OAX-1 kuulus tõus 22 000 meetri kõrgusse toimus peaaegu neli kuud hiljem.

Mina olin sondilennutustest alati teadlik. Špakovski kooskõlastas oma vaatluste ajad minuga. See oli vajalik töö huvides. Sondi raadiosaatja ei tohtinud häirida laeva raadiojaama normaalset funktsioneerimist.

Kontrollitud aparatuur viidi tekile, kuhu ta jäeti mõneks ajaks seisma, et tema temperatuur võrdsustuks ümbritseva õhu temperatuuriga. Siis kontrolliti viimast korda saatjat ja kuulati tema signaale ning lõpuks lasti sond sekundilise täpsusega lendu ...

Umbes tund aega, tõustes üha kõrgemale, edastas sondi raadiosaatja oma signaalide abil mõõtmistulemusi. Vastavalt kõrguse kasvamisele ja õhurõhu kahanemisele paisus pall temas oleva gaasi survel üha suuremaks ja suuremaks. Jõudnud lõpuks stratosfääri, lõhkes ta ning lõpetas oma teadusalase reportaaži.

Kara meri tõi meile veel ühe sündmuse — Dorotea Ivanovna ja Vassili Gavrilovitš Vassiljevil, kes olid teel Wrangeli saarele, sündis tütar. Nagu oli kohane merel, kus kapten oli tsaar, jumal ja vajaduse korral ka perekonnaseisuametnik, tegi sissekande laevapäevikusse Vladimir Ivanovitš Voronin ise. Sissekanne kõlas: «31. august. Kell 5.30 sündis Vassiljevitel laps — tütar. Põhjalaius 75°46′51″, idapikkus 91°06′, mere sügavus 52 m.»

Polaarlaevadel ei sünni lapsi kuigi sageli. Algas vastsündinu jaoks nime väljamõtlemine. Nagu niisugustel juhtudel ikka, ei olnud ettepanekutest puudust. Selles küsimuses kor-

raldatud rahvahääletuse tulemusena pandi Kara merel sündinud tütarlapsele nimeks Karina.

1. septembril toimus uus sündmus. Kell 4 päeval pani kapten Voronin Arktika vaikuse kaikuma laevasireeni kolme huilgega. «Tšeljuskin» liitus suure hulga laevadega, mis olid kogunenud Tšeljuskini neeme juurde. Vaevalt olime heitnud ankru, kui meile tuli külla rühm vanu sõpru — sibirjakovlasi — eesotsas Vladimir Juljevitš Vizega.

Varsti läksid laevad uuesti lahku ja «Pravda» sai oma korrespondendilt Ilja Selvinskilt järgmise sõnumi:

«Kell 4 päeval ilmusid meie ees udust nähtavale laevade piirjooned. «Tšeljuskin» lähenes Tšeljuskini neemele.

See oli ülev hetk. Arktika hõlvamise kogu ajaloo vältel oli Tšeljuskini neeme meridiaani ületanud kõigest üheksa laeva, nüüd aga oli maailma suurima mandri põhjapoolseima tipu juures ankru heitnud kuus Nõukogude aurikut. Sooritanud raske jääretke, tervitasid «Krassin», «Sibirjakov», «Stalin», «Russanov», «Tšeljuskin» ja «Sedov» üksteist kolm korda oma külmast kähisevate häältega.

Kümne minutiga lasti vette mootorpaat ja me alustasime Schmidti juhtimisel ringsõitu. See oli Nõukogude Arktikalaevastiku pidupäev. Kostsid laulud, naerurõkatused, naljad, hõiked ja kooris hüütud tervitused nagu kodus demonstratsioonidel.

Nutunäolised lumised kaljud kerkisid karmist udust esile ja kadusid virvendades jälle halli hämusse, nende vahel aga kihutasid mootorite mürinal siia-sinna inimesed... ja missugused inimesed need olid!

Hilise ööni, mis ikka veel oli valge, käisime laevadel külas, sõitsime mandrile ja jälle tagasi laevadele, kuni «Tšeljuskini» murelik sireen meid pardale kutsus. Kell 7 kohaliku aja järgi hiivasime ankru ja võtsime kursi osti.»

Vilkitski väina kaudu siirdus «Tšeljuskin» Kara merelt Laptevite merele. See võttis meid vastu üliränga tormiga. Söökla jäi tühjaks. Paljudel kadus ootamatult isu ja tekkis vajadus «kajutis veidi elu üle järele mõelda». Alla andis ka meie kambüüsikomando. Õõtsumine oli nii tugev, et pliidi juures oli lihtsalt võimatu tööd teha, ning meie eined piirdusid tee ja külmade konservidega.

Torm oli oma ränkuse poolest silmapaistev. Sellest tulenes uskumatu korralagedus, mida ta meie laeva tekil põhjustas. Hüdroloogiariistad, osa kurgivarust ja Kopenhaagenis ostetud sidrunikastid kadusid üle parda. Oma kohalt nihkusid isegi Wrangeli saare jaoks määratud ehitusmaterjalid. Ben-

siinivaadid rebenesid lahti, lehmaaediku postid murdusid ja lehmad said vigastada...

Muuseas ei tohtinud me siiski kurta. Laptevite meri osutus meile vastu armuliseks, sest tuul ja vesi on isegi üheksapallise tormi ajal mõõtmatult vähem ohtlikud kui jää. Ent ka rõõmustamiseks polnud põhjust. Olukord halvenes. Informatsioon, mida tõid raadiolained, ei tõotanud midagi head.

Peter ei olnud kitsi ebameeldivate uudistega. Jäälõhkuja «Krassin» teatas, et oli murdunud üks tema kolmest võllist. See tugev jää vastu võitleja oli korrapealt kaotanud suure osa oma jõust. Pooleldi avariiseisundis viibis jäämurdja «Litke». Kummaltki ei olnud abi loota, seda abi aga oleks meil nähtavasti üsna varsti vaja läinud. Nagu teatas kirdelennugrupi ülem G. D. Krassinski, olid Tšuktši meres kujunenud jääolud kohmaka «Tšeljuskini» jaoks ilmselt ebasoodsad.

Suurte ebameeldivuste eel käisid väikesed. Ida-Siberi merel sattusime kokku raskete jääpankadega; 9. ja 10. septembril sai «Tšeljuskin» mõlke nii paremasse kui ka vasakusse pardasse. Üks kaar murdus. Lekk suurenes...

Kaug-Ida põhjaosa kaptenite kogemuste järgi oli Beringi väina sisenemise viimane tähtaeg 15.—20. september. Kes hiljaks jäi, võis laulda: «Las hädavares nutab oma saatust needes!» Sügisel oli raske Arktikas merd sõita. Talvel oli see võimatu.

Septembrikülmade ja nendega kaasnenud tuulte tõttu muutusid jääolud üha raskemaks. Merepinda kattis lausjää ning isegi meie «Šavruška» ja tema vapper piloot ei suutnud sellest olukorrast väljapääsu leida.

Me olime pahased ja kurvad. Kõigest jõust koputasime Beringi väina väravale. Koputasime visalt, püüdes plahvatustega vaba vett tekitada. Ammonaalitonnide plahvatused meenutasid koputusi kurdi mehe korteri uksele. Jäävärava ees oli üks tugevamaid lukke, mis oli looduse käsutuses.

Voronin oli nördinud ja me saime temast aru. Kapteni meel oli põrgulikult must. Oleks tema käsutuses olnud jäälõhkuja! Noh, hea küll, kui mitte just «Krassin», siis vähemalt «Sibirjakovgi». Otsekohe oleks olukord olnud hoopis teine. Meie laev aga ilmselt ei suutnud jäälõhkuja kombel jääd nagu kord ja kohus laiali lükata.

Edasiliikumine aeglustus. Jää klammerdus üha tugevamini laeva külge. Vankaremi neeme lähedal (me ei osanud muidugi aimata, kui ahvatlevaks meile üsna varsti muutus see neem) jäi «Tšeljuskin» hoopis seisma.

Ühel sellisel kalendri järgi sügisesel, külma järgi talvisel

päeval sõitsid meie juurde mõned koerakelgud. Meile tegid viisakus- ja sõprusvisiidi tšuktšid, kelle asula oli meist 35 kilomeetri kaugusel. Kasutades ära asjaolu, et Nikolai Nikolajevitš Komov oskas nende keelt, astus Schmidt tšuktšidega läbirääkimistesse ja sõitis koos nendega mandrile.

Läbirääkimiste tulemused olid konkreetsed. Kaheksa haiget, nõrka, ühel või teisel põhjusel koju ruttavat või lihtsalt triivi tingimustes ülearust tšeljuskinlast saadeti laevalt ära. Keegi ei teadnud, kui kaua meil tuli viibida jäävangis, kus igast liigsest inimesest võis kujuneda küllaltki tõsine probleem. Schmidti käsul lahkusid meist Leonid Muhhanov, kes määrati lahkujate grupi vanemaks, poeet Ilja Selvinski, filmioperaator Mark Trojanovski, sünoptik Prostjakov, radist Nikolai Stromilov, elektriinsener Kolner, arst Mironenko ja haigestunud kütja Danilkin.

Lahkujate teelesaatmine toimus pingelise töö tingimustes. Käsi rüppe laskmata püüdsime laeva lahti raiuda ja plahvatuste abil vabastada.

Mitte miski ei aidanud. Jää oli liiga tugev, «Tšeljuskin» liiga nõrk. Ainus, mis meid toetas, oli triiv. Koos laeva oma pihtide vahel hoidva jääga liikusime pikkamööda itta, meile nii lähedase ja meist ometi nii kauge Beringi väina poole. Meil ei jäänud üle muud kui ainult oodata, oodata, oodata...

Triiv on hea asi, kui tema suund langeb ühte laeva marsruudiga, kuid suuri lootusi me ei hellitanud. Triiv (seda mäletasime «Sibirjakovi» retkest) on muutlik nagu ilusa tütarlapse meel. Oodata ju võis, aga mida? Seda ei teadnud esialgu veel mitte keegi. Kõigile välisvaenlastele, keda Arktika meie kallale ässitas, lisandus veel ka sisevaenlane — laeval puhkes tulekahju.

Terav lõhn, mis tõusis trümmist nr. 2, ei jätnud mingit kahtlust, et paksud söekihid olid ventilatsioonipuuduse tõttu iseenesest põlema süttinud. Selles ei olnud midagi erakordset, kuid tulekahju oli tarvis otsekohe kustutada, et vältida tuletõrjujate lemmikhoiatuse täideminekut — suure leegi tekkimist väikesest sädemest.

Seda laadi tulekahjude vastu võitlemise metoodika on küllalt hästi välja töötatud, kuid mitte just eriti meeldiv. Tulekahju likvideerimiseks tuleb põlemiskolle lahti kaevata, punahõõguseni kuumenenud koksistuv süsi veega üle valada ja trümmi vabasse ossa visata, et ta seal jahtuks ja tuulduks. Hulgalise auru ja gaasi eraldumise tõttu on see töö rohkem kui ebameeldiv.

Kui hingata ei olnud enam üldse võimalik, püüdsime põlevaid kohti matta söe alla, et katkestada õhu juurdevoolu.

Ühesõnaga, et mitte laskuda liigsetesse üksikasjadesse ning mitte teha nendest märkmetest isesüttinud kivisöe kustutamise õpetust, ütlen ainult ühte: 250 tonni kivisöe ümberlaadimine trümmis nõudis meilt 48 tundi põrgulikku tööd.

Me ei jõudnud ennast veel puhtaks pesta söest, mis oli tugevasti meie nahasse sööbinud ja nõudis seetõttu vanemmehaanik Matussevitši suureks meelehärmiks erakordset mageda vee kulu, kui meid juba ootas uus hoogtöö.

Veel kordagi ei olnud meid nii pidulikult tööle kutsutud. See pidulikkus tekitas otsekohe just nagu mingisuguse sisemise mobilisatsioonitunde. 29. septembri õhtul toimus üldkoosolek, kus laeva ametiühingukomitee esimees masinist Vanja Nesterov andis sõna Otto Juljevitšile. Mina teadsin arvatavasti paremini kui keegi teine, millest meie ülem kavatses rääkida, sest ta hoidis käes radiogrammi, mille sisu oli mulle hästi teada.

Schmidt ütles, et polaarlaevastikku on korraga tabanud terve bukett ebameeldivusi. Russki saarte juures on jäässe takerdunud «Sibirjakov». Jää surub teda tugevasti ja ta palub abi. Talvitama on jäänud Leena ekspeditsiooni laevad. Läbi Vilkitski väina tungib vaevaliselt «Krassin» oma murdunud võlliga. Sealsamas Koljutšini lahes kus meie on jääs kinni aurikud «Sverdlovsk» ja «Leitnant Schmidt». Billingsi neeme juures talvitavad kolm Kolõma ekspeditsiooni aurikut.

Hoogtöö, mis algas hommikul, oli üks pingelisemaid kogu meie mereretke jooksul.

Ajuti näis, et laeva lahtiraiumine läheb korda ja «Tšeljuskin» pääseb vabasse vette. Kuid seda tunnet kinkis Arktika meile ainult mõneks silmapilguks. Vaevalt olime jõudnud märkimisväärse hulga jääd purustada ja laeva ümbert kõrvaldada, kui sügavusest kerkisid üles jääkaane all varjul olnud pangad, mis käratult hõivasid vabanenud ruumi. Selles käratuses ja taandumatuses oli midagi hirmsat, psüühikale mõjuvat.

Soodsa suunaga triiv tegi oma töö ja 4. novembril sisenesime imeilusa päikesepaistelise ilmaga Beringi väina. Valitses pakane. Meid ümbritses roosa uduvine. Otse meie ees oli Vaikne ookean. Paremale jäi Nõukogude Liidu kirdepoolseim punkt — Dežnjovi neem. Kusagil seal all surus end vastu kiviklibulist maanina Ueleni asula (kus raadioaparatuuri üle valitses meie kallis Ljudotška Šrader, kellest tuleb lähemalt juttu edaspidi), vastaspoolel tumendasid kaugel silmapiiril lillakasroosas udus Alaska mäed.

Me viibisime Beringi väina kurgus, selle väina kõige kitsamas kohas. Meie selja taga oli Tšuktši meri, Põhja-Jäämeri. Me olime jõudmas Vaiksele ookeanile ja võisime oma ülesannet täidetuks lugeda, kuid kahjuks ei liikunud me Vaikse ookeani poole omal jõul, vaid koos jääväljaga, millesse olime kinni jäänud.

Kõik kujunes dramaatiliseks. Kaptenisillalt oli palja silmaga näha jäävälja lõunaserv. Sellele järgnes kuni silmapiirini vaba vesi.

Läbinud mitmeid tuhandeid kilomeetreid, komistasime viimastel meetritel. Me olime juba Vaiksel ookeanil ja kui poleks olnud seda neetud jääd, oleksime võinud täie hooga Vladivostoki poole sõita. Oleksime võinud sõita, kuid ei sõitnud . . .

Olukord oli selge kõigile alates kaptenist ja lõpetades kütjatega. Algas niisugune pöörane hoogtöö, mille kõrval kõik eelmised olid just nagu lapsemäng. Meil oli palju lõhkeainet — mitu tonni ammonaali —, sütikuid ja süütenööri. Me laskusime jääle ja võtsime kasutusele kõik olemasolevad tööriistad — kirkad, labidad, tuurad, kirved. Kõik läks käiku. Me võitlesime jäävangist vabanemise eest, mõistes väga hästi, et see oli ühtaegu viljatu katse ja meie viimne šanss. Midagi tuli teha. Ja seda me tegime jõudu säästmata . . .

Me hakkasime vaba vee suunas jäässe malekorras paiknevaid auke raiuma, lootes lõhkeaine abil tekitada koridori, mida mööda meie laev oleks saanud edasi liikuda. Sellest ei tulnud midagi välja. Kahe meetri paksune jää oli kivikõva. Ühtlasi oli ta oma soolsuse tõttu veel ka sitke. Augu sisseraiumine oli keeruline ülesanne. Auk ei tohtinud olla liiga suur, kuid ka mitte liiga väike. Temasse pidi ju ikkagi mahtuma puudane ammonaalipurk.

Need purgid topiti aukudesse ritvade abil. Purki pisteti sütik, mille küljes oli jupp süütenööri. Nöör süttis praksudes, kerkis peen suitsujuga. Kostsid hoiatushüüded. Keegi jooksis. Keegi, kes oli lähemal, heitis lihtsalt jääle pikali.

Järjekordse plahvatuse mürin ei olnud tugev. Ka efektset fontääni ei tekkinud. Vesi ainult loksus veidi üles ja sadas jäärahet. Kõik meie jõupingutused olid jäävälja jaoks nagu sääsehammustused. Jää ei tahtnud praguneda ja «Tšeljuskinile» vabasse vette teed anda. Meie plahvatustest tekkinud augud paiknesid üksteise lähedal, kuid pragusid nende vahel ei olnud . . .

Jää pani meie rünnakutele vastu tugevamini kui laev ise. Plahvatused purustasid mitu illuminaatorit, ehkki neid ei

olnud kaugeltki kerge lõhkuda, sest tegemist oli kuni kolme sentimeetri paksuse klaasiga.

Ülimalt raske töö kestis vahetpidamatult kaks ööpäeva. Kaks ööpäeva ei maganud keegi ega saanud korralikult süüa. Kakskümmend töötasid jääl ja seetõttu koosnes kogu meie lõuna püstijalu söödud poolest purgist konservist ja tükist leivast.

Käed olid kõigil veriseks hõõrdunud — nii neil, kes raiusid auke, kui ka neil, kes tõstsid aukudest välja jääprügi, nii neil, kel olid kindad, kui ka neil, kel kindaid ei olnud. Kogu see pöörane töö, kõik mõistsid, et otsustav tegur on aeg . . . Iga silmapilk võis ilm muutuda, iga silmapilk võisid meile saatuslikuks saada Tšuktši mere salakavalad hoovused . . .

Tegelikult ei saavutanud me lõppkokkuvõttes mitte midagi. Me ei jõudnud isegi poolele teele jäävälja servani. Mitte mingit koridori ei õnnestunud meil tekitada. «Tšeljuskini» oli endist viisi jääs kindlalt kinni. Tuult ei olnud, valitses täielik vaikus, kuid see vaikus oli petlik. Seda, mida ei teinud tuul, tegi hoovus: jääväli aeglustas oma liikumist lõuna poole, jäi just nagu mõttesse, peatus korraks ja hakkas taanduma.

Mõne aja pärast lendasime korgina läbi Beringi väina tagasi Tšuktši merele.

Otsekohe hakkas ennast tunda andma triiv. See kandis meid vastupandamatult põhja poole, kuhu me hoopiski ei tahtnud minna.

Otto Juljevitš kirjutas telegrammi:

«Litke», Botšek, koopiad Nikolajevile ja Krassinskile.

«Tšeljuskini» triiv jätkub endises suunas kiirusega kolmveerand miili tunnis. Me viibime nähtavasti tuntud püsihoovuses, mis ähvardab meid kanda Heraldi saare juurde ja sealt edasi põhja, paakjää piirkonda. Meie jääväli on küll pärast Beringi väinast tagasipöördumist väiksemaks muutunud, kuid saabunud ja ilmselt püsima jääv tuulevaikus vähendab suuresti meie lootust, et tuul ja lained purustavad jää. Sellistes tingimustes pöördume teie poole palvega, et jäämurdja «Litke» aitaks meie aurikul jääst väljuda. Teades, et «Litkel» on seljataga raske töö ja ta on vigastatud, saadame selle telegrammi raske südamega, kuid praegu on tingimused «Litke» lähenemiseks meile soodsamad kui kunagi varem: jää idaserva ja Ameerika ranniku vahelt saab «Litke» nähtavasti meie jääväljani sõita mööda vaba vett. Meie jäävälja seisundit on täpselt kirjeldatud eilses telegrammis, millest nähtub, et «Tšeljuskin» asub õhemast jääst kolmveerand miili ja jäävälja servast mõnes suunas kahe miili kaugusel. Me loodame, et «Tšeljuskini» ja plahvatuste

kaasabil suudab «Litke» purustada jäävälja, millesse «Tšeljuskin» on külmunud. Äärmisel juhul, kui jää purustamine ebaõnnestuks, saadaksime jääd mööda «Litke» pardale enamiku inimesi üleandmiseks «Smolenskile»; see kergendaks märksa meie talvitamist. Vajaduse korral võib «Tšeljuskin» anda «Litkele» sütt. Palume vastata. Schmidt, Voronin.»

Telegramm saadeti 10. novembril, 12. novembril väljus «Litke» Providenija lahest ja sõitis Tšuktši merele. Me ootasime teda kannatamatult, kuid mida lähemale jäämurdja jõudis, seda selgemaks sai meie kohtumise lootusetus.

«Litke» oli lõpetanud oma töö — laevade toimetamise Tšuktši poolsaare rannikult Kolõmale — ja seda tööd tehes kannatada saanud, nagu niisugusel korral ikka juhtub. Meie päästja lekkis. «Litke» püsis veepinnal ainult tänu sissevoolavat vett kõrvaldavate pumpade vahetpidamatule tööle. Lisaks sellele olid tal vigastatud sõukruvid ja rool.

«Litke» kaptenisillal (praegu, mil «Litke» ise on juba ammu lammutatud, võib seda silda näha Moskvas Sretenski värava juures Merenäitusel) seisid väärilised mehed — G. D. Krassinski ja kapten A. P. Botšek. Hoolimata suurest lekist tuli juhuslikult «Tšeljuskini» õnnetuskoha läheduses viibiv jäämurdja meile appi, teatades ausalt, et on ka ise avariiseisundis.

Me mõistsime hästi selle sammu õilsust. Kui «Litke» oli jõudnud meile maksimaalselt lähedale, algasid mõlema ekspeditsiooni juhtide dramaatilised läbirääkimised.

Raadiokambris viibisid ainult radistid, Schmidt ja Voronin. Uks oli suletud. Selle taga pidas visalt ja eemaletõrjumatult vahti ajakirjanike vennaskond. Läbirääkimised toimusid raadiotelefoni teel. Seinal rippuva reproduktori must taldrik kandis meieni informatsiooni, millest olenes ekspeditsiooni saatus.

Nõnda kestis see mitu ööpäeva. Ajakirjanikele ei teatatud mitte midagi. Schmidt vaikis. Seda tegi ka Voronin ja temale ei esitanudki keegi küsimusi. Meie, radistid, muidugi pidasime samuti suu, sest saime hästi aru, mida me võisime, õigemini mida me ei võinud oma ajakirjanikest sõpradele teatavaks teha.

Nii läbirääkimistest osavõtjatele kui ka pealtkuulajatele oli selge, et «Litke» suudab meile läheneda ainult kauguseni, mida võimaldab jää. Me lootsime, et see kaugus on jõukohane jalgsi läbimiseks.

14. novembril viibis «Litke» meist 35 miili kaugusel. Ühtaegu lähedal ja kaugel. Osa inimeste «Litke» pardale saatmise plaan näis muutuvat reaalseks. Tehti teatavaks nime-

kirjad. Lahkujad valmistusid teeleminekuks. Hoolitsevad vanemad Vassiljevid ja Buikod meisterdasid oma laste vedamiseks kelke.

Tehti kindlaks jõukohase pagasi kaal. Selleks korraldati eksperiment: kolm valitud «hobust» — filmioperaator Arkadi Šafran, Põhja-meretee Peavalitsuse peainsener Remov ja lõhkaja Gordejev — vedasid tund aega kelku, millele oli laaditud viis puuda telliseid. Eksperimentaatorid olid higist läbimärjad.

Jäm oli sombune. «Litke» oli kusagil lähedal, ent ükskõik kui palju me silmi pingutasime, ei näinud me märkigi temast suitsust. Kõikjal ulatus silmapiirini paks lausjää, mille purustamine käis ilmselt üle jõu nii meile enestele kui ka vigastatud jäämurdjale. Inimesi ei riskinud keegi teele saata. Jalgsiretk ühelt laevalt teisele jäi ära.

17. novembril saime teineteise järel 20-minutise vahega kaks radiogrammi. Esimese, valitsuse radiogrammiga andis NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja V. V. Kuibõšev «Litke» Schmidti käsutusse. Teise radiogrammiga palus kapten Botšek luba «Litke» jääst välja viia. Jäämurdjat ähvardas oht sattuda samasugusesse olukorda nagu «Tšeljuskin». Toimus lühike nõupidamine, mille ajal Schmidt ekspeditsiooni juhtkonda küsitledes kuulis ühtainsat vastust:

«Lubada!»

Raadiokambris helendasid rahulikult ja vaikselt suured generaatorlambid. Undasid saatja ventilaatorid. Ruum oli kitsas. Voronin vaikis. Meie, radistid, ei teinud piiksugi. Selles vaikuses ütles Schmidt Botšekile ja Krassinskile ilma igasuguse paatoseta, kõige tavalisemate sõnadega:

«Meie otsus on ilmselt õige. Minge ära. Te olete avariiseisundis. Pole midagi parata! Me jääme triivima . . .»

Juhtkond mõistis meie olukorra ohtlikkust. Võimalikud olid mitmesugused ebameeldivused ja nendeks tuli ette valmistuda.

Enamik ettevalmistusi langes majandusmeeste õlgadele. Nende ülesanne polnud kerge, sest oma olemuselt ühesugune last (ekspeditsiooni proviant, puutumatud tagavarad, Wrangeli saare talvitajate varud) paiknes laeva eri osades. Avariilossimiseks selline süsteem ei kõlvanud. Ebameeldivuste korral võidi niimoodi kõik vajalik lasta põhja minna ja kõik tarbetu välja laadida. Seepärast tegi Ivan Aleksejevitš Kopussov Schmidtile ettekande, milles ta soovitas aega viitmata kogu laadung ümber korraldada.

Schmidt nõustus. Kuid hoogtööd — retkest osavõtjate füü-

silise jõu massilise rakendamise tavalist vahendit — keeldus meie ülem välja kuulutamast. Laeval ei viibinud ainuüksi karastatud, kõigeks valmis polaaruurijad. Tšeljuskinlaste hulgas oli naisi, lapsi ja vilumatuid inimesi, kes olid ekspeditsioonile kutsutud merepraktikast kaugete spetsialistidena.

Schmidt käskis korra majja luua ilma liigse kärata. Boriss Mogiljovitši juhtimisel tegid viis meest trümmide sügavuses märkamatut, kuid tähtsat tööd. Mõne päevaga valmistati kõik ette avariilossimiseks.

Seda laadi töö lõppu sobis tähistada õppehäirega. Häiresignaali andis ookean ise. Ühel ööl, kui jää surve oli väga tugev, tuli laev tühjaks laadida. Töö käis kogu öö ja ehkki me varsti pidime kõik jälle tagasi tassima, oli see esimene tõsine, õpetlik ja kasulik proov.

Nüüd, kui oli lõplikult selge, et me oleme kõvasti jäässe kinni jäänud ja ees seisab triiv, peeti mitu koosolekut. Nende teema ei olnud just kõige meeldivam: ekspeditsiooni juhid rääkisid avameelselt meie ohtlikust olukorrast. Lootes parimat, pidime olema valmis halvimaks.

Hoolika ettevalmistustöö tulemusena ilmus ühiskajuti selnale suur vatmanileht. See oli avariiplaan. Plaan informeeris meid sellest, et kogu laadungit oli otsustatud hoida laeva parda lähedal. Laadung oli jaotatud kolmeks sektoriks. Proviandisektori ülemaks oli määratud meie majandusülem Boriss Mogiljovitš, erirõivastuse sektori ülemaks tema lähim abiline Aleksandr Adamovitš Kantsõn, majandusvarustuse sektori ülemaks motorist Grigori Jevsejevitš Gurevitš.

Kogu isikkoosseis oli jaotatud brigaadideks, iga brigaadi kohustused olid avariiplaanis täpselt fikseeritud. Minu käsutusse andis avariiplaan nõndanimetatud raadiobrigaadi, kes avarii korral pidi tagama raadioaparatuuri päästmise.

Päästetööd nõudsid suurt füüsilist jõudu, kuid jõumehi ei jätkunud igale poole. Ma ei taha oma kaaslasi solvata, aga raadiobrigaad kui mitte kõige raskema lasti päästja oli formeeritud samasugusel tasemel nagu Puškini «Kapteni tütres» kirjeldatud üksildase stepikindluse garnison.

Brigaadi kuulusid tuntud «mürakaru» Petja Novitski, meie retke kroonik Sergei Semjonov, hüdrokeemik Paraskeva Lobza, ihtüoloog Anja Suškina ja zooloog Volodja Stahhanov.

Ma ei väida, et avariiplaani ilmumine kutsus esile vaimustus- ja juubeldustormi, kuid teist väljapääsu polnud. Ühel või teisel määral sai igaüks meist aru, et igaks juhuks olid vajalikud ettevaatusabinõud.

Avariiplaan oli käsk valmistuda ootamatusteks. Jäi ainult kohver pakkida. See ei nõudnud palju aega. Ma otsisin kokku paberi, pliiatsi, tagavaralambid ja muu delikaatse padi-padi. Tekil seati valmis ridvad, mis pidid täitma raadiomastide ülesannet, kõikvõimalikud trossid jne. Lühidalt, avariiks valmistati kõik aegsasti ette ja mõeldi läbi.

Pärast hüvastijättu «Litkega» kehtestati meie laeval talverežiim. Me loobusime jäävangist vabanemise katsetest ja hakkasime jõudu hoidma kevadeks. See ei olnud kerge. Kevadele oli meil võimalik ettevalmistatult vastu minna ainult siis, kui meil õnnestus säilitada sütt. Aga... See «aga» oli küllaltki suur. Me ei talvitanud kusagil mujal kui karekülmas Arktikas. Sütt ei vajanud ainuüksi masinad, vaid ka inimesed.

Sütt oli vähe. 3500 tonnist, millega me olime teele asunud, oli järel veel ainult 400 tonni. Laeval hakkas valitsema külm, kuid laev oli siiski meie kodu, millega me olime harjunud ja milleta me ei osanud oma elu ette kujutada...

Kapten Voronin tundis suurt huvi Fakidovi vaatluste vastu. 13. veebruaril 1934 pärast lõunasööki astus ta Fakidovi telki, mis oli püstitatud jääle. Seal nägi ta pealt mulli äkilist liikumist mõõteriista vesiloodis. Voronin teadis, et mulli liikumisele järgneb jää liikumine. Ta pöördus otsekohe laevale tagasi ja tegi seda õigel ajal. «Tšeljuskinile» lähenes tekkinud survelaine.

Me mäletame alati kõike seda, mis on seoses suurte emotsionaalsete vapustustega. Pole ime, et ka minul on see sünge veebruaripäev meeles nii, nagu oleks see olnud eile.

Pilved lasusid madalal. Kell oli alles kolme ligi, kuid päev oli väga lühike. Ümberringi oli kõik hall. Nähtavus oli vilets.

Mina seisin selle vastiku niiske ilmaga tekil, kui äkki kostis vahimadruse hüüe:

«Seltsimees kapten, vasaku parda pool on jääs pragu!»

Esimesel pilgul paistis, et ei olnud juhtunud midagi hirmsat. Pragu oli kitsas ja nägi ülevalt vaadatuna välja nagu juuksekarv, kuid oht oli siiski olemas. Keegi hüppas jääle ja viskas risti üle prao lauajupi. Meie silme all hakkas see pikkamööda pöörduma.

Kusagil silmapiiri taga oli tekkinud surve. Jäävälja üks pool seisis paigal, teine liikus. Laeva pardaga ristuv pragu tuli kaugelt. Jää libises vastupandamatult piki seda pragu. Meid ründasid miljonid tonnid jääd.

Üle parda kummardudes nägin ma oma silmaga, mis toimus. Laeva parras kaardus, nagu oleks ta olnud papist. See-

järel kostis kuulipildujatärin — rebenesid lahti tuhanded needid. Laev vappus, oigas ja ägas nagu elusolend.

Veepealses osas purunes parras umbes kahekümne meetri ulatuses. Laeva sisikond pöördus pahupidi. Seda oli väga hirmus vaadata. Osa parrast varises jääle, koos temaga lendasid sinna hamba- ja saapaharjad, mitmesugused nõud, padjad, ühesõnaga kõik, mis oli olnud selle parda äärsetes kajutites. Igapäevased tarbeesemed nägid Arktika jääl välja erakordselt totrad ja ebaloomulikud. Nende koht ei olnud ilmselt seal.

Piltlikult veendunud, et olukord on räbal, tormasin ma tuhatnelja raadiokambrisse. Seal oli kõik nii kodune, et aparatuuri oli võimalik käsitseda kinnisilmi. Jah, aparatuuri oli võimalik käsitseda, aga tulemusi saavutada oli palju raskem. Valitses surmavaikus. Vana tuttav valgustuslüliti oli muutunud tarbetuks iluasjaks. Käepideme pööramine ei pannud laua all undama umformerit. Diagnoos oli selge — voolu ei olnud.

No mis asja nad, siiruviirulised sarvikud, seal masinaruumis koperdavad! Ma haarasin suure telefonitoru, mis oli nii tugeva klambriga kinnitatud, et teda ei raputanud lahti mingi õõtsumine.

«Masinaruum! Masinaruum!»

Vastuseks oli täielik vaikus: kas ei töötanud telefon või oli masinaruumis igasugune tegevus lakanud. Aga mulle oli vaja voolu. Ja mitte üksnes mulle. Ilm hämardus juba. Lühike polaarpäev oli lõppemas. Trümmides ja masinaruumis oli päris pime. Mida teha? Lasta käiku ahtris paiknev avarii-diiselmootor!

Ma tormasin jäätunud trepist alla, libistades ennast mööda käsipuud, nagu seda armastavad teha meremehed. Ruttu ahtrisse! Avariimootor seisis oma kohal väikeses kambris. Mootori juures põlvitas meie ekspeditsiooni motorist, tore seltsimees, kes oli leidnud täiesti ebaõige aja jumala poole pöördumiseks. Erutusest hingeldades ruttas ta jumalale teatama, et oli polaarekspeditsioonile sattunud sulaselgest kergemeelsusest ega kavatsenud enam kunagi niisugust rumalust teha. Ta palus jumalat arvesse võtta, et tal on väikesed lapsed ja kui ta upub, ei hoolitse nende eest keegi peale jumala enda. Ühesõnaga, jumalale pani ta suuremad lootused kui kellelegi teisele.

Ühest küljest oli huvitav seda vaatepilti jälgida, kuid teisest küljest puudus aeg psühholoogiliste etüüdide jaoks. Mul tuli kiires korras asuda ateistlikku propagandat tegema,

küllastades oma kõnet rasvase folklooriga. Miks mootor ei tööta?

Motorist tuli mõistusele ja ütles, et üks väike, kuid oluline detail on masinaruumis parandamisel. Seda oli muidugi väga armas kuulda.

Ma kihutasin masinaruumi . . .

See, mida ma seal nägin, oli hoopis kurb. Mingisugustest ustest ja luukidest sisseimbuvas nõrgas valguses läikis kurjakuulutavalt veepeegel. Trepid olid juba poolest saadik vee all ja mulksuv vesi jätkas tõusu. Mootoridetaili otsida oleks olnud kasutu ning ma jooksin tagasi raadiokambrisse.

Raadiokambri uks oli pärani lahti nagu kõik teisedki uksed tol hetkel. See uks avanes koridori, mis viis kaptenisillale. Kaptenisilla taga oli kaardikamber. Seal sooritasid kapten ja tüürimees laual olevate kaartide kohal harilikult oma pühi talitusi. Nüüd olid ka seal uksed lahti. Vladimir Ivanovitš Voronin kogus kokku sekstante ja meresõidudokumente.

Et põhisaatjat ei õnnestunud tööle panna, lülitasin sisse avariisaatja.

Noh, Ljudotška, aita nüüd hädast välja . . .

Tuleb märkida, et Ljudotška ehk täpsemalt Ljudmila Šrader, Ueleni neeme radist, kehastas meie jaoks kogu raadioilu Nõukogude Liidu idapoolseimas punktis. Minu sõnade järgi tundsid ja armastasid Ljudat kõik tšeljuskinlased. Selles pole ka midagi imestusväärset, sest Ljuda oli hea radist ja harukordselt kohusetruu inimene, kes töötas ülitäpselt juba enne katastroofi.

Olukorra tegi keeruliseks asjaolu, et järjekordne sideseanss oli äsja toimunud, järgmiseni aga oli veel palju aega.

Kas Ljuda kuuleb mind praegu?

Side! Side kaldaga! Viivitamatu side!

See oli kõige edasilükkamatum ülesanne. Ükski hing ei teadnud öelda, kui palju aega kulub laeval põhjaminekuks — kas ööpäev või tund.

. . . Ljudotška (tubli tüdruk!) vastas otsekohe juba esimesele väljakutsele.

«Noh, mis teil seal lahti on? Miks sa valel ajal aparaati krutid?»

«Ljudotška, me upume!»

Sisse jooksis Ivanjuk, kes tõi mulle mütsi, kindad ja vattkuue. Ma rõivastusin kõrvaklappe peast võtmata. Ivanjuk hakkas valmisseatud aparatuuri välja tassima. Sisenes Otto Juljevitš. Tema viigrinahkse jopi hõlmad olid lahti, ehkki meil raadiokambris ei olnud soojem kui väljas. Schmidt küsis

väga rahulikult, kas side on olemas, ja kuulnud, et on, asus radiogrammi kirjutama. Kirjutada oli ebamugav ja külm. Sõnad ja read hüplesid siia-sinna, mina seisin Schmidti selja taga, lugesin teksti, mida ta kirjutas, ja edastasin seda järk-järgult. Tekst oli napisõnaline: «Uelen. Hvorostanski. Masinad ja kütteruum on vee all. Vesi tõuseb. Schmidt.»

«Tšeljuskini» pardal alustatud raadiožurnaali täitmine jätkus pärast laevahukku meie laagris. Nüüd on kõik temasse kirjutatud radiogrammid, mis algavad kutsungiga RAEM, läinud ajalukku. Meie vana raadiožurnaali säilitatakse Revolutsioonimuuseumis.

Veel üks Schmidti käega tehtud sissekanne: «Kell kuus Moskva aja järgi. 13. II. Uelen. Hvorostanski. «Tšeljuskin» vajub pikkamööda. Masinad ja kütteruum on juba täiesti vee all. Vesi tõuseb esimeses ja teises trümmis. Lossimine läheb edukalt. Kahe kuu proviant on välja laaditud, püüame veel jõuda. Kui vastuvõtt on lõpetatud, saatke kõigi minu telegrammide koopiad Rahvakomissaride Nõukogusse Kuibõševile ja Põhja-meretee Peavalitsusse Joffele. Schmidt.»

See oli Schmidti viimane radiogramm. Pärast seda ütles ta:

«Ernst Teodorovitš, nüüd ma ei kirjuta enam midagi, pole aega. Teie teatage meie olukorrast Ljudotškale ja paluge, et ta pärast vaikuse saabumist otsiks meid kõigilt lainetelt . . .»

Sellest hetkest peale, mil meile varisesid kaela ebameeldivused ja algasid päästetööd, langes Ljudotška tütarlapsele õlgadele raske töökoorem, millest oleks piisanud poole tosina mehe jaoks.

See oli aeg, mil mu elukutse demonstreeris medali teist külge! Radist on igasugusel ekspeditsioonil privilegeeritud isik, aristokraat. Tema käest käivad läbi kõik uudised. Temale püüavad meele järele olla ajalehtede kirjasaatjad, kui on tarvis korrespondentsi edasi toimetada. Kogu selle au eest, mis oli mulle osaks langenud igapäevase rahuliku töö ajal, tuli mul nüüd, hädaohu tunnil, kallilt maksta.

Avarii korral peab radist istuma raadiokambris nagu koer keti otsas. Kõrvaklapid tihedasti peas, käed aparatuuri nuppudel.

Nõnda istusin ka mina, lohutades end sellega, et viibin laeva kõige kõrgemas punktis. Mereseadused näevad ette mitmesuguseid ebameeldivaid olukordi ja seepärast paiknevad raadiokambri lael alati võimsad akumulaatorid, mis tagavad avariiraadiojaama toite.

Vladimir Ivanovitš hüüdis mööda joostes, et masinaruum on lõplikult vett täis, ja lisas:

«Hoia sidet! Otsekohe saadan sinu brigaadi!»

Ma alustasin oma isetegevuslikku, kuid see-eest äärmiselt aktuaalset reportaaži.

Ehkki minu reportaaž «Tšeljuskini» uppumisest oli professionaalselt madalatasemeline, võis seda kadestada iga ajakirjanik. Materjal oli ju unikaalne.

Töötingimused polnud kiita. Minu ees oli paksu jääga kaetud aken. Näha ei olnud mitte midagi, kuid informatsiooni oli tarvis anda. Tarvis oli teatada, kuidas kulgeb lossimine ja millal ligikaudu algab meie siirdumine jääle. Et isiklike vaatluste sooritamine ei olnud võimalik, hankisin ma vajalikke andmeid inimestelt, kes minu uksest mööda jooksid.

Mõned korrad vilksatas seal ka Vladimir Ivanovitš Voronin.

«Vladimir Ivanovitš, palun ärge mind unustage!»

«Istu, istu. Ei unusta. Ma ütlen, kui tuleb minna. Kas side on?»

«Kõik on korras. Ljudotška kuuleb meid.»

«Väga hea. Jätka sidepidamist!»

«Tšeljuskin» ei uppunud sujuvalt. Ta vajus hüppeliselt. Jää oli pärast vasaku parda purustamist laeva sisemusse tunginud ja laev rippus temal oma vigastatud küljega. Iga viie kuni kümne minuti tagant läbis kogu laeva mürin ja midagi krambitaolist. Vesi voolas vööritrümmi. Laev muutus raskemaks ja hakkas, vöör ees, jää alla vajuma . . .»

Vööritrümmil seisis meie «Šavruška». Ta oli väike ja kerge, kuid tema jääletoimetamiseks oli siiski vajalik lossipoom. Vints aga ei töötanud — polnud auru. Siis otsustati lennuk laevalt maha võtta mõnevõrra ebatavalisel viisil. Kellelgi sähvatas mõte, et kui tekk ja laeva vöör on jääga ühekõrgusele jõudnud, tuleb «Šavruška» välkkiirelt käsitsi maha tõmmata. Nii otsustatigi teha. Mitte mingisugust miitingut ega koosolekut selle otsuse arutamiseks keegi ei korraldanud. Aega polnud.

See nägi muidugi välja nagu tsirkusenumber. Kõik oleks võinud halvasti lõppeda, kui operatsiooni poleks täpselt juhtinud meie suurepärane pootsman Tolja Zagorski — noor, tollal kolmkümmend viis aastat vana, nii-öelda õitsvas eas mees, energiline, osav ja hea kehaehitusega. Tema käe all läks kõik imetlusväärselt hästi korda.

«Šavruška» tõmmati laevalt maha viimasel minutil. Seda

18 E. Krenkel

tehti täiesti edukalt. Mõnest kohast rebenes veidi ainult tema lõuendkate.

Peaaegu otsekohe pärast «Šavruška» mahavõtmist saabus kurjakuulutav hetk, mil laeva vöör sukeldus jää alla.

Tegevusvalmilt jõudis kohale minu lööktööbrigaad. Jätkates Ljudotškale vajalike andmete teatamist, hakkasin ma väärtuslikke näpunäiteid jagama. Ma istusin, kõrvaklapid peas, ja karjusin:

«Võtke see... Võtke see... Ärge seda unustage... Jumala pärast, ettevaatlikult. Viige kõik laevast eemale ja ühte kohta, kõik pange ühte kohta. Te, põrgulised, pilluke kraami mööda jääd laiali, pärast näeme vaeva ja otsime. Ühte kohta viige kõik!»

Pean ütlema, et mu brigaad oli oma ülesande kõrgusel. Väledalt tegutsesid kõik, suurima sprinterikiiruse poolest aga paistis silma Petja Novitski.

Töö ei olnud sugugi lihtne. Laeval valitses pimedus. Kümned inimesed jooksid ringi. Kõik tassisid mingisuguseid kotte, kaste ja muid asju. Ruttavad inimesed põrkasid üksteisega kokku. Kõik oli libe. Jalge all oli lumi ja jää. Ühesõnaga, lugu ei olnud just meeldiv...

Seda, mis toimus laevaga, võis ainult aimata.

Laev vajus hüppeliselt üha sügavamale. Kui brigaad töö lõpetas, oli kalle juba nii suur, et mööda mu lauda veeresid ümmargused pliiatsid.

Ilmus Vladimir Ivanovitš.

«Kümne minuti pärast pane pood kinni. Ütle, et nad seal, kaldal, meid hoolega jälgiksid...»

Viimased sõnad Ljudotška Šraderile:

«Schmidti käsul lahkume laevalt ja läheme jääle. Lennuki ja kaks paati võtsime edukalt maha. Enne järgmist sidet ärge midagi tehke.»

Juhtmeid ei olnud enam aega lahti võtta ja ma lõikasin nad halastamatult läbi.

Kogu brigaadiga tormasime raadiokambri laele akumulaatorite järele. Kirudes tirisime need mitmepuudased purgid mööda kitsaid libedaid treppe alla.

Ma haarasin kaasa väikese lampsaatja. Nüüd oleks veel olnud vaja kajutist tuua kohver, milles olid mu isiklikud asjad. Selle jaoks ei jätkunud kahjuks enam aega. Kohver jäigi kajutisse. Ma kahmasin konksu otsast poolkasuka, surusin mütsi silmile ja jooksin jääle.

Suurest kõrgusest hüppasid alla Schmidt ja Voronin. Meie silma all sai surma Boriss Mogiljovitš. Ta viivitas ahtris ja

laskus hüppeks kükakile, kuid libises ega jõudnud enam tõusta.

Ahter kerkis kiiresti. Pardale jäänud tünnid veeresid mööda tekki. Hallis hämaruses toimus midagi hirmsat — hukkus meie laev, meie kodu. Külmunud põsenukki vastu oma kaamera jäist okulaari surudes filmis meie operaator Arkadi Safran kaadreid, mida hiljem nägi kogu maailm. Need kohutavad kaadrid näitasid, kuidas laev jää alla kadus. Kostis ragin ja mürin, lendasid killud, kerkisid auru- ja suitsupilved. Kõik oli läbi.

August, kuhu laev oli vajunud, kerkis välja vastik roheline jääpank. See pank oli lame ja merehoovustest kulutatud, ta oli tõenäoliselt triivinud koos «Tšeljuskiniga». Nüüd tuli ta nagu viimane teade meresügavusest ja näis meile ütlevat: see on kõik...

Surve jätkus ja koht, kus oli seisnud laev, täitus pealetungiva jääga. Jäärüsist ulatusid välja tünnid, laua- ja palgijupid, purukslitsutud paadid.

Oli juba pime, kui toimus loendus. Mõnikord ei tulnud vastus otsekohe. Inimesed olid jäärüngaste vahel laiali. Kui keegi jättis vastamata, hakkas otsekohe mitu häält ärevalt hüüdma. Lõplikult jäi kadunuks ainult Boriss Mogiljovitš.

Meie, radistid, saime ilma käsuta aru, mida meilt nõuti ja oodati. Üldse mõistsid kõik, mida oli vaja teha...

Pimedus. Pinnatuisk. Paukuv pakane. Niisugustes tingimustes tuleb muidugi kõigepealt inimeste jaoks peavarjud püstitada. Kuid see pole kaugeltki lihtne. Kõik ehituseks vajalik on päästetud, kuid päästetööde möllus jääle laiali pillatud ja osalt juba lume alla mattunud. Kus on kirved? Kus on labidad? Vajalikke tööriistu ja materjale ei leia otsekohe üles...

Pöörasest tööst higised inimesed tormavad selle kallale, mis on «Tšeljuskinist» järele jäänud. Nad ei tunne kolmekümnekraadist külma ega tuult. Algab telkide ülesseadmine. Minul aga tuleb kiires korras mandriga side luua.

Kolme olemasoleva kirve järele on tohutu nõudmine, kuid raadiojaama jaoks saame kirve väljaspool igasugust järjekorda.

Raadiobrigaad alustab masti püstitamist. Nähtavus on null. Kus on vaiad? Abilisi on palju, kuid töö ei edene. Vaiad, mis lumest läbi lüüakse, ei taha jäässe pidama jääda.

Mast on nõrk ja paindub tuule käes kõveraks nagu kalaõng. Pimeduses ja lumetuisus siia-sinna jooksvad ning nägu tuule eest varjavad inimesed komistavad tema vantidele ja rebivad vaiad välja. Suurivaevu püsti saadud mast ähvar-

dab ümber kukkuda. Lõppude lõpuks jääb ta siiski kuidagimoodi seisma.

Nüüd on aparatuuri järjekord. See asub kokkupandult Fakidovi telgis, mis on täis naisi, lapsi ja nõrkenud mehi. Seal aparatuur üles seada tähendaks need inimesed välja külma kätte ajada. Sellist otsust ei söanda ma teha.

Ma pöördun Schmidti poole ja teen ettekande. Vastus on muidugi täpselt niisugune, nagu võib oodata:

«Naisi ja lapsi mitte puutuda. Raadiojaama jaoks võtta esimene valmissaanud telk.»

Esimestena on oma tööga toime tulnud ja magama heitnud Sergei Semjonov, Širšov, Gakkel, Gromov, Šafran, Hmõznikov ja Rešetnikov. Schmidti otsusest ei tea nad muidugi mitte midagi ning ma otsustan olla delikaatne ja küsida raadiojaama jaoks esialgu «ühe väikese nurgakese». Ei saa ju telgi peremehi kõrvetava külma kätte ajada! Telgis olijad tõmbuvad koomale. Neil tuleb magada «kahekorruseliselt», kuid ruumi mulle tehakse.

Telgi peremeestega kokkuleppele jõudnud, tassin sisse aparatuuri: akumulaatorid, saatja, vastuvõtja, mitmesuguse pudi-padi. Nurgas põlvitades alustan raadiojaama monteerimist. Valgus on vilets — seda annab katkise klaasiga latern. Meie üldine lemmik, kunstnik Fedja Rešetnikov jälgib mu käeliigutusi ja näitab mulle tuld. Töötada tuleb kinnasteta. Lapiktangid, nuga ja juhtmed kõrvetavad käsi. Vahetevahel soojendan kangestunud sõrmi käistes, kuid suurt abi sellest pole. Ka käistes pole sooja kuigi palju. Higist märg pesu hakkab kuivama või külmuma. Põlved surevad, kuid kogu ebamugavusest hoolimata tuleb see ära kannatada. Telk on nii inimesi täis, et isegi jalgu pole võimalik sirutada.

Lõpuks on vastuvõtja sisse lülitatud. Ma võtan mütsi maha ja tõmban kõrvaklapid pähe. Külm näpistab kõrvu, kuid kõrvaklapid soojenevad kiiresti ja mu olukord muutub kergemaks. Sisselülitatud aparaat töötab. Suurepärane! Ma kuulen generaatori tuttavat häält, hakkan nuppu keerama ... ja saan tunda saatuse pilget. Jääpangal on sada neli inimest. On öö. Kogu maailm magab, aimamata, mis on Arktika jääs juhtunud, ja esimene, mida laevahuku ohvrid kuulevad, on lõbus fokstrott Alaskalt ...

Telgis ei olnud just eriti soe. Kuumaks aetud, higised inimesed hakkasid jahtuma. Tekkisid ebameeldivad külmavärinad. Just sel hetkel ilmus päästeinglina Mogiljovitši abi Kantsõn, kes pärast Mogiljovitši hukkumist oli asunud täitma majandusülema kohustusi:

«Võtke vastu soojad rõivad!»

Sellal kui meie raadiojaama üles seadsime ja teised telkimma ehitasid, tegid Kantsõn ja tema abilised ära suure töö. Nad võtsid esialgselt arvele kõik, mis oli õnnestunud päästa.

Laevakeresse augu tekkimise ja laeva põhjamineku vahelise aja jooksul suutsid tšeljuskinlased palju ära teha. Kõik töötasid täie vastutustundega. Meil oli konserve, juustu, võid, värsket liha (sead jõuti enne väljalaadimist tappa), suhkrut, jahu, kruupe, teed, kondenspiima ..., Ühesõnaga, kui me püksirihma pingutasime, pidi kaheks-kolmeks kuuks toitu jätkuma.

Kuid meie külmavärinad olid nii tugevad, et isegi saadud soojad rõivad ei aidanud.

Meie Ivanoviga töötasime, meie kõrval, kasutades ära mitte üksnes iga ruutmeetrit, vaid ka iga ruutsentimeetrit, lamasid üksteise vastu surutult vaikides meie seltsimehed. Vähe leidus esimesel ööl neid, kes magasid.

Ma jätkasin vastuvõtja nupu keeramist. Kuulda oli, kuidas Uelen küsis Severnõi neemelt:

«Ega sa «Tšeljuskini» signaale ei ole tabanud?»

Ei, meid ei kuuldud. Minu kutsungid olid nagu hüüdja hääl kõrbes! Kuid saatja oli korras. Lambid põlesid hästi.

Sellest, miks keegi meid ei kuulnud, saime üsna varsti aru. Suure rutuga olime püstitanud liiga lühikese antenni ja meie saatjal, millel oli ainult kaks pisikest lampi УБ-107, puudusid peale kondensaatori igasugused häälestusvahendid. Saatja oli väga nõrk — väike kast, mis oli määratud sidepidamiseks kaldaga, kui laev seisis reidil. Teda nimetatigi reidisaatjaks. Hiljem tehtud arvutused näitasid, et selle saatja võimsus oli alla ühe vati.

Antenni tuleb pikendada, kuid pimeduses ja lumetormis ei ole seda võimalik teha. Otto Juljevitš lubab meil koiduni oodata.

Ma heidan magama, pea Stahhanovi põlvedel, jalad Ivanovi kõhul. Telgihõlmad lopendavad tuule käes. Latern ajab tahma. Võiks arvata, et kõik magavad, kuid vahetevahel teeb kord üks, kord teine vaikides suitsu. Und pole. On külm ja ebamugav ...

Vaevu hakkab valgenema, kui ma raadiobrigaadi jalule ajan. Ma pikendan antenni. Meid peab kuuldama ...

Ma kuulan. Saadan kutsungeid. Kuulda on, kuidas töötavad Ueleni ja Severnõi neeme jaamad. Tund läheb tunni järel. Aparatuur on täiesti korras, kuid sidet ikkagi ei ole.

Otto Juljevitš kutsub mu kõrvale:

«Kas saame kaldaga sidet?»

Ta küsib seda tasase häälega, et teised ei kuuleks, ja vaatab mulle uuriva pilguga otsa.

«Saame. Jaamu on hoiatatud, nad kuulavad meid. Meil on väga väike võimsus.»

Kõik jätkub. Me kuulame. Saadame kutsungeid. Kuulame jälle... Möödub pool päeva. Ma panen Ivanovi vastuvõtja taha ja istun ise ahju juurde. Jalad on soojas, aga pea ja selg külmetavad. Uni hakkab peale kippuma. Ivanov toksib monotoonselt saatevõtmega. Ümberringi on vaikne. Kõik töötavad avariikohal, seal jätkub kõigile tegevust. Silmad vajuvad üha kõvemini kinni. Ja siis äkki kostab Sima röögatus:

«Uelen vastab!»

Uni on nagu peoga pühitud. Sima lendab kukerpalli telgist välja ja möirgab täiest kõrist:

«Kus Schmidt on?»

Inimesed taipavad, et on juhtunud midagi ebatavalist. Avariikohta kandub teade:

«Otto Juljevitš! Raadio!...»

Vaatepilt on seniolematu: esimest korda elus näen, kuidas Schmidt jookseb. Ta jookseb minust mööda. Ma torman talle järele. Hingeldades poeme neljakäpakil raadiotelki. Ma ulatan Schmidtile žurnaali, et ta radiogrammi sellesse sisse kirjutaks. Schmidt jääb ka nüüd iseenesele truuks. Tema esimesed sõnad on:

«Seltsimehed, mul on pikk radiogramm. Kas Uelen saab oodata?»

No muidugi saab! Keegi võtab Schmidti peast märja lumise mütsi ja kuivatab seda ahju juures. Keegi ulatab talle paberossi ja tiku, et ta teeks suitsu, puhkaks ja keskenduks. Ähmases laternavalguses kirjutab Schmidt oma lühiettekande valitsusele.

Me kasutame «Tšeljuskini» kutsungit. Kuid kord nõuab ka, et öeldaks, kust radiogramm saadetakse. Nõnda saab meie jääpank nimeks «Schmidti laager».

Eetrisse läheb kuulus telegramm, mis algab sõnadega: «13. veebruaril kell 15.30 uppus jää survel purunenud «Tšeljuskin» 155 miili kaugusel Severnõi neemest ja 144 miili kaugusel Ueleni neemest...»

SCHMIDTI LAAGER

Esimene päev. Valitsuse komisjon. Meie päästmiseks on mobiliseeritud kõik. Koerakelkudega Schmidti laagrise. Distsipliin, distsipliin, distsipliin. Seinaleht «Me Ei Anna Alla». Parteibüroo istung. Staabitelk. Kuidas me jääpangal elasime. Valitsuse radiogramm. Meie lennuväljad. Schmidti jutustused. Ljapidevski päästab naised ja lapsed. Jää purustab meie laagri. Koos lennukitega on valmis teele asuma õhulaevad. Schmidti haigus

Ma ei tea, kas jumal oli maailma loomise esimesel päeval enesega rahul või mitte, aga 14. veebruari hommikul magamiskottidest väljaroninud tšeljuskinlaste nägusid nägin ma oma silmaga. Öösel ehitatud telklinna silmitsedes ei tundnud me erilist vaimustust. Mugavaid kajuteid asendavad külmad telgid, kus inimestel tuli lamada üksteise peal, ei teinud meile mingit rõõmu. Kuid mitte keegi ei nurisenud. Kõik said väga hästi aru, et möödas olid alles esimesed, kõige raskemad tunnid. Hiljem pidi minema kergemaks. Meie saatus olenes nüüd suurel määral meist enestest.

Juba triivi ajal oli meile muidugi teada, et laeva kohal ripub nagu Damoklese mõõk põhjamineku oht. Oma olukorda mõistes valmistusime kõige halvemaks. Nüüd tuli kujunenud olukorraga kohaneda, see aga polnud kaugeltki lihtne...

Kümmekond vildakaküljelist telki, raadiomasti uhket nime kandev ritv, nukker väike lennuk, siia-sinna laialipillatud kastid ja tünnid... Pilt ei olnud just eriti rõõmustav.

Elutarkus ütleb, et see, mida ei saa muuta, tuleb ära kannatada.

Isegi nendes traagilistes tingimustes oli oma koht naljal ja naerul. Meie kapteni vanemabi Sergei Vassiljevitš Gudin — kogenud meremees, kes oma neljakümnest eluaas-

tast oli kakskümmend kaks aastat merd sõitnud — vastutas laeval korra eest. Seda kohustust täitis ta kadestusväärse pedantsusega. Kostis naerulagin, kui Pjotr Širšov jutustas, missuguse hirmsa pilguga Gudin talle otsa vaatas, nähes, kuidas ta ukse kaudu ringi jooksmise asemel pikemalt mõtlemata kajuti akna katki lõi ja sealtkaudu mingisugused väga vajalikud aparaadid välja tõi.

«Te mõtelge ainult! Teadlikult ja ettekavatsetult akna klaas katki lüüa!»

Ei olnud vaja ennast eriti pingutada kujutlemaks meie range ja korra küsimustes kõigutamatu Sergei Vassiljevitši hukkamõistvat näoilmet.

Keegi aga tuli juba välja uue looga:

«Poisid, kas olete kuulnud, millega meie vanemmehaanik hakkama sai? «Tšeljuskin» on uppumas, tema läheb oma kajutisse, teeb kapiukse lahti, seal ripub uus välismaa ülikond. Ta vaatab seda korraks ja paneb kapiukse uuesti kinni: no kuidas sa tõmbad niisuguse ülikonna jääle minekuks selga, ta läheb ju kortsu ja määrdub. Vana ülikonnaga on rahulikum!»

Meie asukoht oli isegi Arktika tingimustes kõrvaline kolgas. Kiiret pääsemist ei olnud loota. Järelikult tuli meil teha kõik võimalik, et loodusjõud meid nagu kärbseid maha ei lööks. Laeva hukkumise kohas askeldasid vahetpidamatult inimesed, kes võtsid hoolikalt vastu kõik, mis ookean tagasi andis.

Meie hulgas leidus nii puuseppi kui ka pottseppi ja insenere, kuid ehitustööd ei osutunud kergeks. Meil oli meresõidu, triivimise ja talvitamise kogemusi, laevahuku kogemusi ei olnud. Seetõttu juhindusime — tõsi küll, mälu järgi — kirjanduslikest allikatest. Nende raamatute kangelastel oli kergem. Robinson Crusoe ei sattunud teatavasti jääväljale, vaid troopikasaarele, kust ta Daniel Defoe tahtel leidis nii mõndagi ...

Silmitsedes hommikul öise välkehituse tulemusi, saime aru, et meie ehitiste kasutuskõlblikkus oli väga lühiajaline. Pikemalt viivitamata alustasime rekonstruktsiooni.

Oh neid rekonstruktsioone! Neid tuli mitu korda korrata. Telgid, milles algul ei olnud võimalik püsti seista ja raskusi oli isegi istumisega, muutusid nende tulemusena just nagu presentseintega karkasshooneteks, mida väljastpoolt soojustas lumi.

Jää tõi enesega kaasa ka minu töö teatava ümberhindamise. Side oli meie jaoks nüüd veel tähtsam kui laeval.

Seepärast vabastati radistid muudest kohustustest. Meil oli üksainus ülesanne: mitte lasta käest seda nähtamatut sidenööri, mis meid ühendas mandriga.

Moskva ja varsti ka kogu maailm oli meie laeva hukkumisest teadlik. Teade «Tšeljuskini» katastroofist levis välkkiirelt. 13. veebruaril toimus laevahukk, 14. veebruaril andsime edasi Schmidti esimese telegrammi, 15. veebruaril ilmus selle telegrammi täielik tekst ajalehtedes.

Sümpaatse avameelsusega teatas Nõukogude valitsus sündmusest, mis oli eriti kurb selle tõttu, et kõigest poolteist nädalat varem olid stratostaadiga OAX-1 lendu sooritades hukkunud seltsimehed Fedossejenko, Vassenko ja Ussõskin. Uhe tragöödia tekitatud valu ei olnud veel jõudnud vaibuda, kui juba lähenes teine ...

Võitlust sadakonna inimelu eest alustati minutitki viivitamata. Mõni tund pärast Schmidti telegrammi saabumist tegi Valerian Vladimirovitš Kuibõšev Sergei Sergejevitš Kamenevile ülesandeks kutsuda kokku nõupidamine, et see kiires korras kavandaks õnnetuse ohvrite abistamise plaanid.

Kuibõševi valik ei olnud juhuslik. NSV Liidu Revolutsioonilise Sõjanõukogu esimehe ja sõjamereasjade rahvakomissari asetäitja S. S. Kamenev oli palju aastaid tegelnud Arktikaga ja tundis seda hästi. 1928. aasta kevadel moodustas tema juhtimisel tegutsenud initsiatiivrühm OSOAVIAHIM-i komitee, mis tegeles Nobile ekspeditsiooni päästmisega ja seejärel jäljetult kadunud Amundseni otsimisega.

Aasta hiljem oli Kamenev Arktika hõlvamise viie aasta plaani koostamise komisjoni esimees. Sellest komisjonist, mille koosseisu kuulusid suurimad teadlased ja polaaruurijad O. J. Schmidt, A. J. Fersman, V. J. Vize, R. L. Samoilovitš, N. M. Knipovitš, G. D. Krassinski, N. N. Zubov ja teised, kujunes keskus, mille tegevussfääri kuulus kõik, mis puutus Arktikasse, näiteks Üleliidulise Arktika-instituudi asutamine Leningradis, Arktika hõlvamise viie aasta plaani koostamine, Arktika probleemidega tegelevate asutuste töö koordineerimine ...

S. S. Kamenevi osavõtuta ei toimunud Arktikas ühtki suurt üritust.

Kui sellele lisada, et S. S. Kamenevi juhtimisel organiseeriti G. A. Ušakovi ekspeditsioonid Severnaja Zemljale ja «Sibirjakovi» retked ning et S. S. Kamenev oli O. J. Schmidti hea sõber, siis on selge, et paremat abilist ei oleks V. V. Kuibõšev saanud valida.

Kamenevi näpunäidete järgi koostas Georgi Aleksejevitš Ušakov päästetööde plaani esialgse visandi. NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu otsuse kohaselt moodustati valitsuse komisjon, mille tööd hakkas juhtima Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja V. V. Kuibõšev. Komisjoni koosseisu kuulusid veetranspordi rahvakomissar N. M. Janson, sõjamereasjade rahvakomissari asetäitja S. S. Kamenev, Tsiviilõhulaevastiku Peavalitsuse ülem I. S. Unšliht ja Põhja-meretee Peavalitsuse ülema asetäitja S. S. Joffe. Nende väga vastutusrikastel kohtadel töötavate meeste nimed näitasid, kui suured olid komisjoni volitused.

Veel mõni tund ja komisjon alustas tegevust.

Kuid kümme tuhat kilomeetrit, mis lahutas Moskvat Schmidti laagrist, moodustas ka kõige autoriteetsema komisjoni jaoks tõsise takistuse. Et aega ei tohtinud viita, otsustati kõigepealt ära kasutada kohalikud vahendid. Selleks moodustati Tšuktši poolsaarel Erakorraline Kolmik, mille esimeheks määrati Severnõi neeme jaama ülem G. G. Petrov.

Tšuktši merelt saabunud radiogramm erutas miljoneid inimesi. See ilmus «Pravda» ja «Izvestija» esikülgedel. Koos Schmidti esimese radiogrammiga avaldasid ajalehed NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määruse «Sm. O. J. Schmidti ekspeditsiooni liikmete ja hukkunud laeva «Tšeljuskin» meeskonna abistamise organiseerimisest».

Võib-olla leidub skeptikuid, kes ütlevad, et ma ei tegele sellega, mis ma enesele ülesandeks seadsin, ja annan omaenese silmaga nähtu üksikasjaliku kirjeldamise asemel õigustamatult palju ruumi sellele, mida ma jääpangal viibides kuidagimoodi ei saanud näha.

Lubage vastu vaielda. Muidugi ei näinud ma kaugeltki kõike, kuid radistiamet tegi minust väga paljude asjade tunnistaja (täpsemalt pealtkuulaja).

Me ütleme sageli: partei ja valitsuse hoolitsus, rahva tähelepanu ... Seda laadi ütluste arvu saab vähimagi vaevata suurendada, kusjuures mõõdutundetu kasutamise korral need sõnad kuluvad ega jõua alati meie mõistuse ja südameni, ehkki kuulmis- ja nägemiselundid neid vastu võtavad.

Minu jaoks andis meie päästmise lugu kõigile neile tuttavatele väljenditele suure sisu, kuid see lugu ise on imelikul kombel veel nagu kord ja kohus kogu oma täielikkuses kirja panemata. Ajalehekirjutistest on ta jäänud raamatutesse üle kandumata. Isegi suurepärane teos «Kuidas me tšeljuskinlasi päästsime», paks raamat, mis on valminud otse sündmuste soojadel jälgedel ja sisaldab palju erutavaid

üksikasju, ei saa pretendeerida käsitluse täielikkusele, sest ta jutustab peamiselt seitsme lenduri, esimese seitsme Nõukogude Liidu kangelase sangariteost.

See sangaritegu oli väga suur ja ma püüan nende meeste kohta kirjutada kõik, mis ma mäletan, seda enam et mõnega nendest saln ma suureks sõbraks. Kuid neile rünnaku eesmärgil viibinud silmapaistvatele meestele täit tunnustust avaldades ei saa ma vaikida tohutust tööst, mida tegid paljud teised, energilistest ja täpsetest abinõudest, mida rakendas valitsus, kes tegi kõik, et seda sangaritegu võimalikuks muuta.

Nüüd, peaaegu neli aastakümmet hiljem uuesti vanu dokumente lugedes soovin ma, et nii praeguse keskmise põlvkonna esindajad, kes siis alles käisid koolis või olid asja sündinud, kui ka tollal veel sündimata noored oleksid teadlikud sellest surematust kangelasteost, mida ei sooritanud üks inimene ega kümmekond inimest, vaid kogu rahvas, kogu riik, kes oli saatnud sada inimest raskele tööle ja mobiliseeris tuhandeid inimesi, et neid sadat hädast välja aidata. Mina olin nende hulgas, kes päästeti. Minu kohus on jutustada nendest, kes meid päästsid. Ma jääksin oma rahva ees võlglaseks, kui ma ei kirjeldaks kogu seda lugu, kui ma ei avaldaks suurt osa unustatud ja tundmatuid üksikasju, mis olid seoses meie päästmisega.

Valitsuse komisjon ja ajalehtede toimetused said suure hulga kirju. Vabatahtlikud andsid ennast komisjoni käsutusse. Need noored, tugevad ja treenitud mehed olid valmis igasuguseks riskiks, igasugusteks katsumusteks, et meid päästa.

Seejärel hakkas tööle leidurifantaasia seniolematu fontään. Esitati suur hulk kõige mitmekesisemaid projekte, ja ehkki need enamikul juhtudel olid ülimalt utoopilised, ei saa ma jätta nende autoreid soojade sõnadega meelde tuletamata.

Üks autor soovitas raiuda laagri lähedale jäässe tohutu suure augu, et selle kaudu saaks veepinnale tõusta allveelaev. Teine tegi ettepaneku kinnitada lennukite külge 4—5-meetrise läbimõõduga õhupallid. Tema arvates pidi niisugune kombinatsioon palju ohutumalt võimaldama ebatasasele jääle laskuda kui tavaline lennuk. Kolmas soovitas lennukite jäält lendutõusu kergendamiseks omakonstrueeritud katapulti. Projektide vool oli ammendamatu. Pakuti inimesi õhus viibiva lennuki pardale toimetavat korvidega köisteed, amfiibtanki ja hüppavaid õhupalle.

Suur tänu teile kõigile, kallid sõbrad. Aeg on teinud oma töö. Me ei ole enam keevalised noorukid, vaid oleme jõud-

nud auväärsesse ikka, ent ka praegu pole kellelgi neid mõnel juhul naiivseid ideid meenutades vaja häbeneda. Kõik need projektid, ka kõige fantastilisemad, olid ajendatud parimatest tunnetest ja väärivad seetõttu lugupidamist...

Esimesed praktilised sammud tuli niisiis astuda Erakorralisel Kolmikul. See oli ühtaegu suur au ja ka niisama suur vastutus. Erakorralise Kolmiku olukord ei olnud kaugeltki lihtne. Reaalsete päästevahenditena tulid kõne alla ainult koerakelgud ja lennukid, kuid Prantsusmaast kaks korda suuremal maa-alal, kus elas kõigest 15 000 inimest, oli nii kohalik vanim kui ka uusim transpordiliik esindatud vägagi tagasihoidlikult. Tšuktši poolsaarel leidus vaid mõni üksik lennuk. Lendur F. K. Kukanovi H-4, mis oli lõpetanud talvitavatelt laevadelt reisijate äratoomise suure töö, asus Severnõi neemel, tal oli telik vigastatud. Mõningaid lennukeid oli Ueleni rajoonis. Ühega nendest jõudis A. V. Ljapidevski meeskond (teine piloot J. M. Konkin, vaatleja L. V. Petrov) esimesena Schmidti laagrisse.

S. S. Kamenevi ettepanekul otsustati lennukid meie laagrile lähemale tuua. Koerakelkudega veeti mootorikütust Severnõi neemelt ja Uelenist Vankaremi.

Päästetööde tempot ei saa nimetada muuks kui hämmastavaks. Valitsuse komisjon ei olnud veel jõudnud oma otsuseid kohalikele töötajatele teatavaks teha, kuid Ueleni rajooni partei ja nõukogude organid alustasid juba tegevust. Hakati ette valmistama päästeekspeditsiooni, mis pidi koerakelkudega mööda jääd Schmidti laagrisse jõudma. Ekspeditsiooni juhiks määrati Ueleni polaarjaama ülem, meteoroloog N. N. Hvorostanski.

Kõik see sai teatavaks, kui saabus järgmine radiogramm: «Moodustasime erakorralise komisjoni, mobiliseerime kogu koeratranspordi. Partei rajoonikomitee korraldusel organiseeritava ekspeditsiooniga alustan homme koerakelkudel teekonda teile vastu. Lavrentijas on lumetorm. Kui see lakkab, sõidavad välja lennukid. Ootan teie korraldusi ja edasisi juhtnööre. Hvorostanski.»

Mööda jääd oli laager mandrist umbes 150 kilomeetri kaugusel, kuid selle vahemaa lühidus oli suhteline. Kaugus oli väike, ent väga raskesti läbitav.

Kas päästa meid koerte abil või õhuteed kaudu? Selles suhtes läksid arvamused lahku ja isegi ettevaatlik Schmidt pidas algul Hvorostanski varianti täiesti reaalseks. See kajastus radiogrammis, millega ta Hvorostanskile vastas.

«Ei lennukeid veel ei ole,» andsin ma Hvorostanskile edasi Schmidti vastuse, «ja meie lennuväli võib puruneda, siis on nähtavasti kõige reaalsem koeranartadega antav abi, mida te olete asunud ette valmistama. Tuletan ainult meelde, et on vaja kaasa võtta navigaator või geodeet, kes määrab sekstandi ja kronomeetri abil teed, sest teie operatsioon kujuneb väga raskeks. Otsekohe tuleb mobiliseerida võimalikult palju nartasid, sealhulgas Naukanist, Jandagaist ja teistest kohtadest. Parem veidi hiljem välja sõita, aga siis juba 60 nartaga, et kõik ühekorraga lõpetada...»

Diktteerinud selle vastuse, kutsus Schmidt meid üldkoosolekule, minu elu ühele unustamatumale koosolekule. Kokku tuli sadakond inimest, kes olid pealaest jalatallani paksus roivas ja seetõttu mõnel juhul lihtsalt tundmatud. Tribüüni ülesannet täitis jääpank. Peaettekandja — ekspeditsiooni ülem Otto Juljevitš Schmidt — jutustas kõigest: sellest, et kaldaga on loodud side, et valmistatakse ette nartaekspeditsiooni ja esimesel võimalusel sõidavad välja lennukid.

Schmidt kõneles päästeabinõudest, mida rakendati suures, meist kauges maailmas, ja formuleeris meie ees seisvad ülesanded. Ta rääkis organiseeritusest, distsipliinist ning armastusest ja austusest üksteise vastu.

Kõne põhiidee oli selge — tingimustes, millesse me olime sattunud, pidime eelkõige jääma tõelisteks nõukogude inimesteks.

Arktika tunneb palju tragöödiaid, mille puhul surm on võidutsenud inimestevaheliste lahkhelide ja tülide tõttu. On kõige hirmsam, kui arvamused lähevad lahku ning tekivad ühe või teise päästevariandi pooldajate parteid. Kurb saatus tabas ameeriklaste ekspeditsiooni laeval «Jeannette», mis hukkus Uus-Siberi saarestiku piirkonnas. Veidi enne revolutsiooni toimus jäässe kinnijäänud «Svjataja Anna» meeskonna tragöödia, kui tüürimees Albanov lahkus laevalt ja asus üliraskele kahesajakilomeetrisele teekonnale lõunasse, Franz Josephi maale. Kõigest sellest jutustas Schmidt meile rahulikult, ilma igasuguse afektatsioonita. Meil oli temasse nii suur usk, et me ei tundnud ennast kogu maailmast äralõigatuna, vaid jäime kollektiiviks, mis oli tugevaks kujunenud meresõidu ja hoogtööde kuudel.

Otto Juljevitši olukord ei olnud sellel koosolekul kerge. Ekspeditsiooni koosseis oli kirev. Meie hulgas oli korduvalt Arktikas viibinud teadlasi ning kogenud, varemgi täbaratesse olukordadesse sattunud madruseid, kuid leidus ka täielikke maarotte. Paljud neist olid üles kasvanud enne revolutsiooni.

Äkki ütles Otto Juljevitš lause, mis ei olnud hoopiski mitte tema moodi. Lõpetanud oma mõtisklused raudsest distsipliinist, lausus ta järsku ootamatu karmusega:

«Pidage silmas, et kui keegi omavoliliselt laagrist lahkub, siis võtan ma ise püssi ja tulistan!»

Me tundsime Otto Juljevitši väga hästi kui inimest, kes oli tulistamisest kaugel ning sõnastas isegi oma käsud palvetena, kuid sellest hoolimata oli see lause tõenäoliselt asjakohane ja õigeaegne. See näitas ülitäpselt, mis oli meie kõigi jaoks kõige tähtsam: distsipliin, distsipliin ja veel kord distsipliin!

Mis puutub tulistamisse, siis seda tuli ette üksainus kord: kui Pogossov tappis emakaru ja karupoja ning varustas meid niimoodi lihaga. Ainus inimene, kes tundis koosolekult lahkudes meelehärmi, oli filmioperaator Arkadi Šafran. Sombune ilm ja liiga nõrk valgus ei võimaldanud tal seda sündmust filmida.

Oma ametikohusele truuks jäädes käis Šafran Schmidtile visalt peale, et koosolekut tuleb selge ilmaga korrata. Schmidt ei tahtnud entusiasti kurvastada ja noogutas nõusolevalt, ehkki kordamisest ei saanud juttugi olla. Iga tund oli meil selleks liiga palju tegemist, et filmikunsti altarile niisugust ohvrit tuua. Esimene edasilükkamatu ülesanne oli baraki ehitamine. Kõige parem oleks muidugi olnud, kui laev poleks üldse põhja läinud, aga kui see juba kord oli juhtunud, ei saanud me jätta rõõmustamata, et meie hulgas oli brigaad ehitajaid, kes ei olnud Wrangeli saarele jõudnud. Need olid elukutselised puusepad, terved ja tugevad mehed, kelle kätes kirves just nagu mängles. Omal alal olid nad suurepärased meistrid, kuid ma ei hakka valetama — Shakespeare'i nad ei lugenud.

Selle brigaadi ülem, teedeinsener Viktor Aleksandrovitš Remov, moodustas brigaadi endaga terava kontrasti. Ta oli väga korrektne ja äärmiselt viisakas ning juhtis oma meistreid kindla käega. Removil tuli ennast näidata ammu enne meie laeva põhjaminekut — siis, kui laev sai juba esimesel kokkupõrkel jääga vigastada. Sellal kui mina saatsin ja võtsin vastu radiogramme, mille vahendusel Schmidt pidas Moskvaga nõu, kas minna edasi või pöörduda tagasi, tugevdas Remov oma puuseppadega laeva. Klassikalisele küsimusele «kas olla või mitte olla» aitas oma tegevusega niisiis mõningal määral vastust anda ka meie Viktor Aleksandrovitš Remov.

Kui laev hakkas vajuma, raiuti katki ehitusmaterjali kinnihoidvad köied. Kui «Tšeljuskin» ajas enese püsti ja kadus

jää alla, kerkis enamik ehitusmaterjali veepinnale ja jäi meile päranduseks.

Tõsi küll, selle päranduse kättesaamine nõudis tõelist sunnitööd. Jää kuhjumine jätkus ka pärast laevahukku. Lauad ja palgid vaheldusid kaootiliselt jäätükkidega. Nende väljatirimine sellest pudrust ei olnud kaugeltki kerge. Nad tuli neid ümbritsevast jääst lahti raiuda.

Puhastati ehitusplats ja ehitajad asusid barakki püstitama. Kitte mingisuguseid aşjaomastes instantsides kinnitatud projekte ega jooniseid muidugi polnud. Palke püüti võimalust mööda mitte lühemaks saagida. Palkide ja prusside pikkusest olenesid suurel määral baraki mõõtmed.

Niisugune ehitustöö nõudis suurt leidlikkust. Meie jäälaagri tehnilise varustuse osakonnal ei olnud ehitajatele kaugeltki alati pakkuda vajalike materjalide kogu nomenklatuuri. Aknaklaasi puudumine ei häirinud kedagi. Kui töörütm jõudis akende klaasimiseni, lasti käiku puhtakspestud fotoplaadid ja pudelid, mis suruti aknaaukudes üksteise vastu, kusjuures pudelite ja palkide vahed topiti täis kõikvõimalikke kaltse, mis kätte sattusid.

Üheaegselt barakiga ehitasid puusepad selle lähedusse kambüüsi.

Teine, niisama tähtis töö, mis meile osaks langes, oli lennuväljade rajamine. Mure nende leidmise ja sisseseadmise pärast algas juba ammu enne laevahukku, kui Ljapidevski grupile tehti ülesandeks inimeste äraviimine triivivalt laevalt. Jäälappe, mille mõõtmed olid sada viiskümmend korda kuussada meetrit, on küll võib-olla liiga pretensioonikas lennuväljadeks nimetada, kuid jõudu kulus nende leidmiseks ja korrashoidmiseks palju.

Lennuväljade otsimiseks oli vajalik teatav lennundusalane kirjaoskus. See töö tehti ülesandeks Babuškinile. Jää liikus sageli ning iga tema liikumine võis sileda jäävälja muuta jäätaoseks, mis oli lennukitaolise õrna aparaadi maandumiseks täiesti sobimatu.

Leitud lennuväljad ei püsinud kaua. Määratsev jää purustas nad. Lennuväljaotsijate arvu tuli suurendada. Babuškin valmistas ette rühma mehi, kes läksid eri suundades laiali ja suutsid seatud ülesande niimoodi lühima ajaga täita.

Ühest lennuväljast, mis leiti päev või paar enne «Tšeljuskini» hukkumist, sai jäälaagri esimene lennuväli.

See jäälapp asus laagrist võrdlemisi kaugel. Igal hommikul siirdus sinna esimene töökomando, keskpäeval läks välja teine vahetus.

Töö oli põrgulik. Kui surve mõjul moodustusid rüsijää kuhjatised, tuli need purustada ja jäätükid vineeritahvlitel eemale vedada. Kui aga tekkisid praod, tuli nende kinnitop pimiseks samadel vineeritahvlitel kähku jääd kohale tirida.

Et kogu aeg püsis tugev pakane, külmus kõik mõne tun niga uuesti kinni ja meie jäälapp, mis kandis lennuväljа uhket nime, oli jälle valmis lennukeid vastu võtma. Keegi ei teadnud, millal lennukid saabuvad, kuid nende vastuvõt miseks pidime valmis olema iga päev, iga tund.

Meie lennuväljad ei olnud pikaealised. Tuli luua spet siaalne lennuväljameeskond. Selle koosseisu kuulusid mehaanikud Pogossov, Gurevitš ja Valavin. Need mehed elasid omaette meist eemal. Juhuks, kui ootamatult tekkinud jääpraod peaksid neid laagrist lahutama, oli neil kaasas toiduainete avariivaru ja nad tegid endale ise süüa.

Esimestest päevadest peale tehti kõik vajalik, et Suurelt Maalt saabuvat abi vastu võtta. Kõik, mis toimus meie jää pangal, ei pakkunud huvi ainuüksi meie omastele ja sugu lastele. Pärast «Tšeljuskini» hukkumist huvitas elu jäälaagris kogu maailma. See oli põhjus, miks ajakirjanikud raskest tööst hoolimata jätkasid oma märkmete kirjutamist, kunstnik Rešetnikov piltide joonistamist ning filmioperaator Šafran ja fotograaf Novitski võtete tegemist.

Ajakirjanduse ja filmi esindajad ei teinud meile oma tähelepanuga liiga, küll aga tegime meie liiga ajakirjanduse esindajatele. Jääpangal viibimise esimestest päevadest olime sunnitud väga hoidma akumulaatoreid. Kokkuhoid oli nii range, et laagris ei võetud vastu ja laagrist ei saadetud välja ühtki eraviisilist radiogrammi. Mingeid erandeid ei tehtud. Otto Juljevitš keeldus kategooriliselt saatmast isegi viie sõnalist sünnipäevaõnnesoovi pojale, ükskõik kui palju me teda veenda püüdsime.

Meie hulgas viibivad ajakirjanikud kiristasid viha pärast hambaid. Nende käsutuses oli informatsioon, mille järele janunes kogu maailm, kuid neil puudus võimalus seda infor matsiooni edastada. See polnud naljaasi! Ent teist väljapääsu lihtsalt ei olnud. Rebida lehemeeste pärast katki sideniit? Niisugust luksust ei saanud me endale lubada.

Kaugel Moskvas aga jätkas ajalehemaailm oma harjumus pärast elu. Kõigis toimetustes valmistusid ajakirjanikud Arktikasse sõiduks. Ja need ei olnud pealaest jalatallani relvi ning fotoaparaate täisriputatud naiivsed nooruki kelletaolisi vahetevahel põhjamaale lähetati. Toimetajate kabinettidesse kutsuti kõige kogenumad ja osavamad mehed,

et saata nad lähemale meile, lähemale informatsioonile, mida Moskvas oli nii raske hankida.

Viimud toimetajate kogemused nõudsid žurnalistikaässade väljasaatmist. Neid mehi ootas suur ja väga tähtis töö. See järeldus oli loogiline ja täpne.

Sellal kui ajakirjanikud alles teritasid sulgi ega saanud neid veel täie hooga käiku lasta, alustas valitsuse komisjon oma informatsiooni levitamist. Komisjon avaldas regulaarselt kommünikeesid, mis ilmusid ajakirjanduses Kuibõševi allkirjaga varustatult. Komisjonist kujunes keskus, kuhu voolasid kokku kõik andmed selle kohta, mida tehti meie päästmiseks.

Juba esimeses valitsuse komisjoni teadaandes öeldi, et päästetöödele on asunud kogu ulatuslik arktikaaparaat.

«Kõigile polaarjaamadele,» lõpetas seltsimees Kuibõšev teadaande, «on tehtud korraldus seada sisse pidev valve sm. Schmidti radiogrammide vastuvõtmiseks ja edastada need radiogrammid väljaspool igasugust järjekorda. Idasektori polaarjaamu on kohustatud andma neli korda ööpäevas teateid ilmastikust, jääoludest, transpordi ettevalmistamisest ning varustusbaaside rajamisest jaama ja laagri asukoha vahele.

Sm. Schmidtiga peetakse püsivat raadiosidet.»

Seati sisse spetsiaalne radiogrammide kategooria, mis kandis koodnimetust «Ekvaator». Need radiogrammid edastati kõikvõimalikest takistustest hoolimata väljaspool igasugust järjekorda.

Toimus suur hoogtöö, millest võttis osa kogu Arktika. Ent kogu oma ulatusest hoolimata oli ka see hoogtöö ainult algus, seejuures küllaltki raske algus ...

Meie päästmise organiseerimine andis üsna varsti veelkordse kinnituse vanale ütlusele «esimene vasikas läheb aia taha». Koerakelkudega meie laagrisse sõitmise pooldajad ja vastased ei vaielnud kaua. Juba järgmisel päeval pärast laevahukku mobiliseeris kelguretke ideest innustunud Hvorostanski 21 koerarakendit ja asus teele, kavatsedes ülejäänud 39 rakendit kaasa võtta teelt.

Selle retke vastu vaidles väga kategooriliselt piirivalvur Nebolsin, suur koertetundja ja selle transpordiliigi vilunud kasutaja. Ta pidas Hvorostanski retke ennatlikuks. 60 koerarakendi mobiliseerimine ähvardas jätta tšuktšid jahivõimaluseta ja see tähendas nälga.

Hvorostanski liikus edasi neli päeva. Viiendal päeval jõudis koerakaravanile järele Nebolsin, kes tegi Hvorostanskile teatavaks Erakorralise Kolmiku esimehe Petrovi korralduse

katkestada ekspeditsioon. Ühesõnaga, kelguvariant nihkus tagaplaanile (jääpangal istudes ei teadnud meie sellest midagi). Esikoha hõivas lennundus.

Sellal kui kobamisi otsiti meie päästmise peajoont, läks elu Schmidti laagris oma rada. Järk-järgult leidis kõik oma koha.

Pärast üldkoosolekut sündis laagri seinaleht, millele pandi uhke pealkiri «Me Ei Anna Alla». Seda, et me tõepoolest ei tahtnud alla anda, oli otsekohe tunda ülisuurest loomingulisest aktiivsusest, millega tehti kaastööd sellele ajalehele, mille aadress oli «Tšuktši meri, triiviv jääpank». Lehe kallal nägid vaeva paljud inimesed ja esimene number (kokku ilmus neid kolm) tuli välja väga hea.

«See seinaleht, mis ilmub nii ebatavalises olukorras — triivival jääpangal asuvas telgis neli päeva pärast «Tšeljuskini» hukkumist —, annab eredat tunnistust meie vaimu reipusest. Polaarkatastroofide ajaloost on teada vähe näiteid, mille puhul nii suur ja mitmepalgeline kollektiiv nagu «tšeljuskinlaste» oma on läinud surmaohule vastu nii organiseeritult,» kirjutas juhtkirjas seinalehe toimetuse liige Sergei Semjonov.

«Me viibime jääpangal, kuid ka siin oleme suure Nõukogude Liidu kodanikud. Ka siin hoiame kõrgel Nõukogudemaa lippu ja meie valitsus hoolitseb meie eest.» See on väljavõte Schmidti artiklist, mis samuti ilmus seinalehe «Me Ei Anna Alla» esimeses numbris.

Autorid ja nende kaastööd olid kõige erinevamad. Kui Fedja Rešetnikov joonistas seinalehe jaoks pilte, millel morsk, jääkaru ja hüljes nõudsid Schmidtilt tõendit, et ta on jääpangale sisse kirjutatud, ning mina ei mahtunud telki ja lamasin oma raadiosaatjaga väljas lumel, siis teised autorid avaldasid samas seinalehes väga tõsiseid materjale. Rubriigis «Informatsioon» teatati Erakorralise Kolmiku moodustamisest ja Petrovi määramisest selle esimeheks, rubriigis «Teadus» soovitas Gakkel põletada või lõigata igasse selleks sobivasse puitesemesse kirja «Tšeljuskin 1934». Seda soovitust andes lootis Gakkel kui teadlane, et edasi triivides annavad need esemed uurijatele mingit lisainformatsiooni. Mis puutub teise teadlasse, Hmõznikovisse, siis tema sulest ilmus põhjalik artikkel polaarekspeditsioonidest, mis olid sattunud samasugusesse olukorda kui meie.

Pole juhus, et ma kirjeldan meie seinalehte nii üksikasjalikult. Ma tahan, et lugeja tunnetaks, kui suurt osa see leht meie elus etendas.

Jääpanga elanike moraalse seisundi probleemidele osutasid ekspeditsiooni juhtkond ja parteiorganisatsioon väga suurt tähelepanu. Säilitada vaimukindlust oli meie tingimustes vähemalt niisama tähtis, võib-olla tähtsamgi kui hoida füüsilist jõudu, mida polaarrobinsonaadi puhul kulus üsna palju.

18. veebruaril kogunes oma esimesele istungile parteibüroo. On säilinud selle istungi protokoll ning Fjodor Rešetnikovi joonis, mis kujutab seda telgis laternavalguses toimunud istungit. Päevakorras oli üksainus küsimus — «O. J. Schmidti ettekanne».

«O. J. Schmidt,» on kirjutatud protokollis, «alustab sellest, et märgib suure uhkustundega kogu tšeljuskinlaste kollektiivi organiseeritust, distsiplineeritust, vastupidavust ja mehisust katastroofi hetkel. Koosseisult väga kirev kollektiiv näitas ennast ekspeditsiooni kõige vastutusrikkamal silmapilgul monoliitsena.»

Schmidt kvalifitseeris kollektiivi sellist käitumist kui suure teadlikkuse ilmingut ning seletas seda olulisel määral ekspeditsiooni parteiorganisatsiooni tööga. Enne «Tšeljuskini» teeleasumist pöördus Schmidt Leningradi Transpordiinstituudi poole palvega, et talle antaks kaasa rühm vanemate kursuste üliõpilasi, arukaid, ausaid ja algatusvõimelisi kommuniste, kes moodustaksid ekspeditsiooni parteilise tuumiku. Schmidti palve täideti ning nõnda sattus meie ekspeditsiooni koosseisu mitu head, tarka ja energilist inimest, kelle jaoks meie retkest kujunes mitte üksnes suurepärane tootmispraktika, vaid ka tõsine elukool.

Pärast laevahukku jaotati kommunistid laagri kõigisse telkidesse ning nad aitasid suuresti hoida meelekindlust ja distsipliini.

Ei maksa arvata, et triivi esimesest päevast viimaseni kulges kõik laitmatult ladusasti. Ka meil juhtus pahandusi, millest poleks aus vaikida, ehkki need pahandused olid niitähiselt väikesed ja juhtusid nii harva, et mõni teine ülemus oleks «üldmulje rikkumata jätmiseks» nende suhtes lihtsalt silmad sulgenud. Kuid Schmidt ei olnud niisugune ülemus ja ka parteibüroo liikmed ei suhtunud sellesse niimoodi. Sellepärast oli parteibüroo 18. veebruari istung tormiline ja kirglik.

Faktid, millest kujunes meie kommunistide elavate vaidluste objekt, ei olnud tõepoolest eriti kaalukad. Uppuva «Tšeljuskini» tühjendamisel eelistas üks-kaks inimest isiklikku omandit ekspeditsiooni varale, mis asja huvides oleks tulnud päästa esmajärjekorras. Kaks inimest pani toiduainete

väljalaadimisel kõrvale kumbki paar konservipurki, mis nad juba esimesel nõudmisel vastuvaidlematult tagastasid. Noh, ja viimane vahejuhtum toimus koosoleku päeval. Oodates Ljapidevski lennukit, mis muuseas tol päeval ei jõudnudki meie laagrini, püüdis üks ekspeditsiooniliige lennuväljale ja sealtkaudu Suurele Maale toimetada oma välismaist grammofoni, mida ta väga hindas.

Iga fakt üksikult võetuna oli tühine, kuid tendents jättis ülimalt ohtliku mulje. Sellepärast nõudsid kõik parteibüroo liikmed nagu kokkuräägitult karmide abinõude rakendamist ja kui Schmidt soovitas anda süüdlased «telgikohtu» alla, lükkas enamik selle ettepaneku meie ülema suurest autoriteedist hoolimata tagasi.

Karistamine toimus teisiti. Kõik ekspeditsiooniliikmed kogunesid barakki, kus peeti seltsimeheliku kohtu istung. Süüdlastel oli häbi. Kõige rängem karistus määrati grammofoni omanikule: «Esimesel võimalusel lennukiga esimeste hulgas ära saata.»

Midagi muud selletaolist meie elus jäälaagri eksisteerimise kahe raske kuu vältel enam ei juhtunud.

Telgid olid püstitatud nii, et varsti tuli alustada nende rekonstrueerimist. Staabitelk, milles asus raadiojaam, ei moodustanud erandit. Sellisena, nagu ta pärast katastroofi kiiruga üles seati, oli ta ülimalt ebamugav.

See madalal rippuva katusega telk on kindlalt mu mällu süüvinud. Ahju me öösiti ei kütnud. Meie hingeaur muutus lumivalgeks härmatiseks, mis hommikul tegi meie eluasemest väga mõjuka vaatepildi.

Schmidt elas algul üksi pisitillukeses telgikeses, mis oli temaga kaasa teinud juba alpinismiretked Pamiiris, kuid tema üksindus ei kestnud kaua. Ekspeditsiooni ülemal oli mugavam viibida võimalikult lähedal sellele sideniidile, mida meie, radistid, enda käes hoidsime. Pealegi oli meil soojem ja Otto Juljevitš kolis staabitelki.

Kirjutades Schmidti väikesest telgist, ei taha ma, et lugeja peaks staabitelki mingisuguseks paleeks. Suur ja mugav oli ta üksnes suhteliselt. Põrandale olid visatud presenditükid ja mingisugused kaltsud, nende peale pandud vineer. Täies pikkuses püstiseismine ei tulnud kõne allagi. Külalised (neid hakkas meil pärast ekspeditsiooni ülema meie juurde kolimist käima palju), kes kummargil telki pugesid, ei saanud ennast seal enam sirgu ajada. Nad ronisid põlvili Schmidti juurde ettekannet tegema. Vaatepilt oli kordumatu. Habemik Otto Juljevitš istus türklase kombel ja kuulas põlvitavaid külalisi nagu idamaa valitseja, kes mingisuguse aru-

saamatuse tõttu on oma luksuslikust lossist sattunud armetusse külma telki.

Et jääpangal tuli ilmselt veeta rohkem kui üks päev, omandas otsekohe elulise tähtsuse komfordi probleem. Iga telk — telgikollektiivid olid moodustatud peamiselt ühesuguse elukutsega inimestest: teadustöötajatest, kütjatest, masinistidest, madrustest — püüdis olmemugavuste suhtes naabritest ette jõuda. Mida mugavam on elada, seda kergem on töötada. Siit tulenes püüd mitmesuguseid täiustusi teha.

Telke hakati varustama puitkarkassiga ja mõnevõrra jäässe süvistama, et hoida seda, mis oli meile jääpangal kõige väärtuslikum, — sooja. Paljud meie telgikollektiivid saavutasid selles valdkonnas suurt edu. Siin-seal avanes võimalus täies pikkuses püsti seista ja mõned ehitasid endale koguni kaks «tuba». Lõpuks — see oli meie uhkus — õnnestus püstitada kõige monumentaalsem hoone: meie kuulus barakk, kuhu viivitamatult paigutati nõrgad, haiged, naised ja lapsed.

Ehitajad tegid katusealuse ruumi ka kambüüsi jaoks. Kõige huvitavam oli köögiseadmestik, mille valmistasid meie mehaanikud. Kahest tünnist ja vaskkatlast õnnestus kombineerida seade, mida üks tšeljuskinlane nimetas supipoti ja veesoojendi liiduks.

Selle liidu ökonoomsus oli silmapaistev. Pärast seda kui põlev kütus oli soojendanud supipotti, siirdusid põlemisproduktid suitsulõõri, sulatades teel jääd ja andes meile vajalikku magedat vett.

Nõnda omandasime järk-järgult kogemusi, mis märksa kergendasid meie elu. Ähvardava ohuna kerkis esile kütusepuudus. Kahekümnest kotitäiest kivisöest ei saanud kauaks jätkuda. Kuid ka see probleem lahendati.

Kõige kõrgemataseme lise küttesüsteemi ehitas Leonid Martissov — mees, kellest tuleb rääkida suurima lugupidamisega ja kelle meisterlikkuse kohta pole teisi sõnu kui «kuldsed käed», ehkki see väljend kõlab banaalse ja kulunud stambina. Mina kui vana «kastrulipaikaja», kellel sõjakommunismi aastail oli tulnud parandada ja joota palju mitmesugust kila-kola, oskasin tõenäoliselt paremini kui keegi teine hinnata selle mehe ja tema kaaslaste professionaalse meisterlikkuse taset.

Esimene raskus, millega Leonid Martissov ja tema abilised kokku põrkasid, oli tööriistade probleem, õigemini tööriistade puudumise probleem, sest kui oli kokku otsitud kõik, mida kusagilt oli leida, oli Martissovi brigaadi käsutuses vasar, puurivänt, kaks katkist puuri, käärid ja suur

nuga. Tõsiseks tööks oli seda ilmselt vähevõitu, sobivate materjalide peaaegu täielik puudumine aga vähendas veelgi edušansse, mis juba niigi ei olnud suured. Kui puuseppadel oli vähemalt mingisugune lootus, et nende materjal kerkib veepinnale, siis metalli puhul, millega tuli töötada Martissovil, oli niisugune võimalus täiesti välistatud.

Võimaluste mittevastavus soovidele ähvardas Martissovi brigaadi katastroofiga. Sellal kui meie mehaanikud pidasid aru, kust saada tööriistu ja materjale, nõudis laager toodangut — kiires korras tuli valmistada suitsutorud, mis olid vajalikud nii ehitatava baraki kui ka kambüüsi jaoks. Otsinguteks ja mõtisklusteks ei olnud peaaegu üldse aega.

Artistlik kutsemeisterlikkus võimaldas Martissovil kiiresti olukorraga kohaneda ning täita nii selle kui ka paljud teised ülesanded. Martissovil oli erakordne talent. Ta oskas eimillestki kõike teha. Kasutades purunenud paatide ja mittetöötavate mootorite osi, valmistas ta suure hulga ülikasulikke ja ülivajalikke asju, sealhulgas suurepärase küttesüsteemi meie telgi jaoks.

Meister võttis vasktoru ja tegi sellesse õmblusnõelaga (muud vahendit tal lihtsalt ei olnud) mõned augud. Sellest sai pihusti. Selle omatehtud pihusti kaudu voolas kütus vaadist ahju — väikesesse malmahju, milletaolised tavaliselt paigutatakse kaubavagunitesse, kui neis veetakse inimesi.

Küttesüsteemi ilmumine tegi mulle väga suurt rõõmu. Asi ei olnud selles, et ma ise kartsin külma. Külma kartis raadioaparatuur.

Tingimused olid aparatuuri jaoks halvad. Telgi tagaseina äärde oli paigutatud hööveldamata plankudest kokkulöödud kitsas laud. Laua all seisid akumulaatorid, laua peal saatja ja vastuvõtja. Ülal rippus traadi otsas petrooleumilatern.

Laud oli püha paik ja ma näitasin tigedalt hambaid, kui keegi söandas sellele panna oma teekruusi või konservipurgi.

Raadioaparatuuril tuli taluda märksa rohkem, kui tema projekteerijad olid ette näinud. Öösel langes temperatuur alla nulli. Hommikul, kui ahju tehti tuli, hakkas aparatuur higistama. Pole ime, et ta võttis ette streigikatseid.

Ma olin sunnitud vastuvõtja ettevaatlikult lahti monteerima ja ahju juures tema sisikonda kuivatama. Nendel minutitel ei olnud soovitav minuga rääkida. Ma olin nagu püssirohutünn. Vastuvõtjas ja saatjas urgitsedes pomisesin endamisi nii üht kui teist. Tajudes sideta jäämise ohtu, jälgis Schmidt mu tegevust vaikides, katkestamata mu vihaseid

monolooge ainsagi sõnaga. Ma hindasin Otto Juljevitši niisugust delikaatsust muidugi väga.

Ma isegi magasin aparatuuri kõrval, kattes oma kehaga arvutuid juhtmeid ja juhtmekesi.

Niisama hoolsalt hoidsin ma ka raadiožurnaali, millesse märgiti kõik saadetud ja saadud radiogrammid. Žurnaal oli saladokument, mis nõudis ööpäevaringset valvet, magama heites panin ta pea alla. Mõned väljastpoolt saabunud uudised ei kuulunud üldisele teatavakstegemisele, sest arvukad sammud, mis meie päästmiseks astuti, ei läinud alati täiel määral korda ning kui meeldivad asjad kuulutati otsekohe välja, siis ajutisest ebaõnnest eelistas Schmidt mõnikord vaikida.

Kõik see oli tavaline asi. Nagu arstidel kutsesaladus, nii kehtis ka meil, radistidel, korrespondentsisaladus, mis oli eriti oluline sellise teravasisulise korrespondentsi puhul, nagu seda oli radiogrammide vahetus meie päästmise organiseerimise küsimuses.

Päev algas varakult. Kehtestatud korra järgi pidime tõusma enne kella kuut. Sel kellaajal toimus esimene kõnelus Ueleniga. Pool kuus tõusis külmast kössitav Sima Ivanov. Öösel harilikult langes telgis temperatuur ja erines hommikul vähe välistemperatuurist. Ivanov tegi ahju tule ja tõstis ahjule sulama omatehtud ämbri täie jääd. Kolmneli minutit enne kella kuut hüppasin üles mina ja istusin otsekohe saatja taha. Uelen oli alati täpne, kutsungit polnud vaja korrata.

Siis ärkasid kõik teised ja telki hakkasid tungima laagrielu viimased uudised. Voronin tegi Schmidtile ettekande nähtavusest, jää seisundist, pragudest ja kuhjatistest. Komov esitas ilmateate. Babuškin rääkis lennuväljauudiseid. Hmõznikov tõi uued koordinaadid. Ühesõnaga, informatsioonivool kasvas, saavutas maksimumi ja vaibus siis.

Keskpäeval andsid kokad lõunat. Rasvumine meid ei ähvardanud. Tavaliselt saime lõunaks üheainsa roa. Põhitoiduained olid konservid ja kruubid.

Kell kolm hakkas majandusülem välja jagama järgmise päeva kuivprodukte. Meie ratsiooni kuulusid kondenspiim, konservid, tee, suhkur ja 150 grammi galette.

Kell 4.30 kogunes telk rahvast täis. Kohale tulid kõik ekspeditsiooni staabi liikmed. Mandrilt saabusid TASS-i teadaanded, mis olid määratud spetsiaalselt meie jaoks. Neist saime teada kõik rahvusvahelised ja üleliidulised uudised ning meie päästmise organiseerimisse puutuvad uudised.

18. veebruaril öeldi valitsuse komisjoni teises teadaandes: «Võetakse tarvitusele abinõud Kamtšatkast kahe ja Vladivostokist kolme täiendava lennuki toimetamiseks Providenija lahe äärde, mis praegusel aastaajal on seoses väga suurte raskustega.»

Igal õhtul mängiti doominot. Schmidt, Bobrov, Babuškin ja Ivanov hõivasid kogu telgi ning mul jäi üle ainult külla minna. «Küllaminek» tähendas, et ma läksin magama: astusin sisse ühte või teise telki, otsisin vaba koha ja viskasin enese pikali.

Mõnikord käisin teadustöötajate telgis. Seal mängis grammofon. Huvitav oli ähmaselt valgustatud telgis, metsikult habemesse kasvanud ja räpaste laagrielanike hulgas kuulata Joséphine Bakeri häält.

Kõik see toimus vaiksetel päevadel, kui ei olnud ette nähtud lende. Lennupäevadel polnud mul aega «külas käia». Ma isegi sõin lõunat osade kaupa sideseansside vaheaegadel, sageli kõrvaklappe peast võtmata. Sidet tuli pidada iga veerand tunni tagant kuni hilise õhtuni või kaldalt saadud teateni, et lend jääb ära. Juhtus, et meile teatati lennuki teeleasumisest. Naised ja lapsed panid ennast riidesse ning läksid lennuväljale, siis aga saabus teade, et lennuk oli tagasi pöördunud.

Oli teistega kuidas oli, aga meie saime neist raskustest väga hästi aru. Petropavlovsk-Kamtšatski poole oli täie käiguga teel aurik «Stalingrad», mis pidi sealt lennukid pardale võtma ja need võimalikult kaugele põhja toimetama. Vladivostokis võttis teine aurik — «Smolensk» — peale kivisütt, provianti, Arktika-varustust ja lennukeid; selle auriku pardal viibisid Kamanin ja Molokov. Ameerika Ühendriikidesse sõitis koos lendurite S. A. Levanevski ja M. T. Slepnjoviga valitsuse komisjoni esindaja G. A. Ušakov, et osta sealt lennukeid «Consolidated Fleetster», mida kavatseti samuti päästetöödel kasutada. Ühtlasi tehti meie sealsele täievolilisele esindajale (nõnda nimetati tollal saadikut) Trojanovskile korraldus rakendada kõik jõupingutused selleks, et Ušakovi eelseisvad läbirääkimised oleksid kiired ja efektiivsed.

Päästetööde ulatus äratas suurt tähelepanu välismaa ajakirjanduses. «Päästmise kordaminek,» kirjutas inglise ajaleht «Daily Telegraph», «on otseses sõltuvuses kannatanute vastupidavusest ja päästeekspeditsiooni nendeni jõudmise kiirusest. Esialgu peavad mõlemad pooled sidet raadio teel.» Saksa ajaleht «Berliner Tageblatt» oli palju kategoorilisem: «Neil jätkub toitu, et elada, aga kui kaua nad elavad?» Talle

sekundeeris teine fašistlik leht, «Volksstimme»: «Nähtavasti tuleb oodata uut polaartragöödiat. Hoolimata raadiost, lennukist ja teistest tsivilisatsiooni saavutustest ei saa neid sadat inimest praegusel ajal kogu polaaröö vältel keegi aidata; kui loodus neile appi ei tule, siis nad hukkuvad.»

Ei, loodus ei rutanud appitulekuga. Pigemini vastupidi. Tuulte ja merehoovuste tõttu oli meie olukord selleks liiga ebakindel, et me oleksime saanud elada homse päeva pärast muret tundmata. Esimestel päevadel oli loodus suhteliselt armuline, kuid me saime aru, et niisugust heasüdamlikkust ei jätku kauaks, ning valmistusime kõige halvema vastu.

Juba nädal pärast katastroofi — 21. veebruaril — selgus, kui nõrk oli meie laagri vundament.

Ebameeldivused algasid kohe hommikul. Esimest märku said neist inimesed, kes läksid laeva hukkumiskohas veepinnale kerkinud metsamaterjali sorteerima. 15—20 sentimeetri laiune pragu, mis nende pilgule avanes, jättis süütu mulje, kuid see süütus oli näiline. Umbes kell 10 hommikul kostis ragin. Ookean alustas rünnakut ja must vööt suundus sinna, kuhu teda kõige vähem oodati — otseteed laagri poole. Rünnaku esimeseks ohvriks langes metsamaterjal, mis oli nii suure vaevaga jäisest veest välja õngitsetud. Palgid hakkasid vette tagasi kukkuma. Nad tuli kiires korras praost eemale tassida, kuid see oli alles algus. Ohtu sattus proviandiladu. Selle kaitsmine organiseeriti välkkiirelt ning tulipalava hoogtöö korras kandsime toiduained ohupiirkonnast välja. Muuseas, ka sellest näis praole veel vähe olevat. Ta rebis ära kambüüsi seina ja läks läbi ühe antennimasti alt. Laagri eksisteerimise aja vältel sulgus ja avanes see pragu üle kahekümne korra. Kerge on taibata, et suurt heameelt see kellelegi meist ei teinud.

Saabusid esimesed teated ettevalmistustest jäämurdja «Litke» ja jäälõhkuja «Krassin» teelesaatmiseks. Tuleb märkida, et see oli keeruline samm. Mõlemad laevad olid polaarnavigatsiooni ajal tublisti kannatada saanud ja nõudsid väga tõsist remonti. Pealegi asus «Krassin» Kroonlinna dokis ja pidi meie abistamiseks sooritama ümbermaailmareisi.

Tollal me ei teadnud, kuid hiljem saime teada, et Valerian Vladimirovitš Kuibõšev pöördus Leningradi parteiorganisatsiooni juhi Sergei Mironovitš Kirovi poole järgmise abipalvetelegrammiga:

«Leningradis on remondis jäälõhkujad «Jermak» ja «Krassin». Schmidti ekspeditsiooni olukord on selline, et ekspeditsiooni kogu koosseisu lõplik päästmine võib jää triivimise tõttu venida juunikuuni või üle sellegi. Kui rakenda-

taks abinõud «Jermaki» ja «Krassini» kiireks remontimiseks, võiksid need laevad etendada Schmidti ja tema ekspeditsiooni saja liikme päästmisel otsustavat osa... Palun teid selle asjaga põhjalikult tutvuda ning mobiliseerida kogu parteiorganisatsioon ja tööliste massid «Krassini» kiirele remontimisele, pidades silmas, et sellest võib oleneda Arktika kangelaste päästmine.»

Valitsuse komisjoni selle sammu kiitis heaks ka NSV Liidu Teaduste Akadeemia president, polaarkomisjoni esimees A. P. Karpinski. «Kui enne sooja tulekut,» ütles ta, «ei ole kõik tšeljuskinlased kaldale toimetatud, toob «Krassin» ära need, kes on veel jääl. «Krassini» teelesaatmine on tark ettevaatusabinõu niisuguseks juhuks.»

Kommunistid ja parteitud töölised mõistsid, kui vastutusrikas töö neil ees seisis. Sellest pingelisest tööst kujunes ülemaalise suure kangelasteo järjekordne tahk.

27. veebruaril sai Schmidt radiogrammi.

Õhtul kogunesid kõik barakki. Igast küljest sadas küsimusi:

«Ernst, mis juhtus, miks meid kokku kutsuti?»

«On uudist. TASS saatis spetsiaalse ülevaate «TASS-i teadaanne tšeljuskinlastele»...»

Ma vastasin nii ükskõikselt kui suutsin, et tugevdada üllatusefekti, kuid meie teravapilgulised Pinkertonid avaldasid kahtlust:

«Vana, sa hoiad midagi enda teada!»

Ma lahutasin käsi ja püüdsin juttu teisele teemale viia, kuid ründajad ei taandunud. Sel silmapilgul astus barakki Otto Juljevitš ja jutt vaikis. Puuhh! Nüüd sain ma lõpuks rahulikult hingata.

Schmidt luges ette mõned telegrammid lennukite ettevalmistamisest ja «Krassini» remondist ning lõpuks kõige tähtsama dokumendi, mille pärast kollektiiv oli kokku kutsutud.

«Tšeljuskinlaste laager, Põhja-Jäämeri, ekspeditsiooni ülem Schmidt. Saadame kangelaslikele tšeljuskinlastele palava bolševistliku tervituse. Jälgime vaimustusega teie kangelaslikku võitlust loodusjõudude vastu ja rakendame kõik vahendid teie abistamiseks. Oleme veendunud, et teie kuulsusrikas ekspeditsioon lõpeb õnnelikult ja te kirjutate Arktika hõlvamise eest peetava võitluse ajalukku uusi toredaid lehekülgi.

Stalin, Molotov, Vorošilov, Kuibõšev,
Ordžonikidze, Kaganovitš.»

Kostis nii mürisev aplaus ja nii üksmeelne «hurraa», et baraki seinad näisid kõikuvat.

Seejärel läks eetrisse meie vastus:

«Põhja-Jäämeri, 28. veebruar. Kirjeldamatu vaimustusega kuulasid ekspeditsiooni koosseis ja «Tšeljuskini» meeskond VK(b)P KK ja valitsuse juhtivate liikmete tervitust...

Tšeljuskinlaste jäälaagris ei ole energia vaibunud. Me teame, et meie päästmist organiseeritakse tõeliselt bolševistliku energia ja laiahaardelisusega, me oleme oma saatuse pärast muretud, kuid ei istu tegevuseta. Võimalust mööda jätkame teaduslikke töid, ehitame ja täiustame visalt oma laagrit, et elu jääl oleks Nõukogude ekspeditsiooni väärline...»

Meie põhitöö oli lennuväljade ehitamine. See töö nõudis tohutult jõudu. Kõik said suurepäraselt aru, et iga tund oli tarvis olla valmis lennukite vastuvõtmiseks.

Töö oli raske. Lennuväljameeskonna jõupingutustest ilmselt ei piisanud. Lennuväljade puhastamine kuulus kogu isikkoosseisu kohustuslike tööülesannete hulka.

Ookean mängis meie jääpangaga, kord surudes teda, kord vabastades surve alt. Nõnda tekkisid praod ja rüsijääkuhjatised. Praod tuli kiires korras lund ja jääd täis toppida, et nad kinni külmuksid, rüsijääkuhjatised oli tarvis tasaseks raiuda. Sellele lisandus veel burlakitöö. Pragudest tingitud ohtude tõttu otsustasime oma lennuki lennuväljale toimetada.

Mobiliseerinud endale appi meie puusepad, parandas kõikide lemmik mehaanik Žora Valavin liigutava hoole ja armastusega oma «Šavruška». Kleepimiseks kasutati tisleriliimi, ja kui remondimaterjalidest tuli puudus, rekvireeriti naistelt vedrunõelad.

Neljakilomeetrine kaugus nõudis kõigepealt tee ehitamist. Et «Šavruškat» kandev tohutu suur regi läbi pääseks, raiusid tšeljuskinlased jäärahnud maha, seadsid ennast siis burlakirakmesse ning tirisid amfiiblennuki lennuväljale. Kaks ja pool tundi ülirasket tööd andis kahele mehele — Valavinile ja Babuškinile — võimaluse meie laagrist lahkuda. Nad jõudsid oma vedrunõeltega kokkulapitud lennukil õnnelikult Vankaremi neemele ning võisid uhkelt öelda, et nemad olid ainsad tšeljuskinlased, keda keegi ei päästnud.

Pogossov laskis maha emakaru ja karupoja ning varustas meid niimoodi värske lihaga — toiduainega, millest meil oli ilmne puudus.

Muuseas, ühe tšeljuskinlase jaoks lõppes see sündmus suure ebameeldivusega. Polaaruurijad teavad, et jääkaru maks on väga ohtlik ja seda pole soovitav süüa. Mõnikord on inimesed sellest haigeks jäänud, mõnel juhul aga, nagu

ütlevad meedikud, on tagajärjed olnud letaalsed. Belopolski kuulas neid jutte ja muigas. Meie noor enesekindel bioloog pidas neid väljamõeldisteks. Kui Pogossov laskis karu, tahtis Belopolski näidata, kuidas võidetakse eelarvamusi, ja sõi maksa.

Tagajärjed osutusid ülimalt ebameeldivateks. Belopolski kogu keha muutus erekollaseks. Tema näolt, kätelt ja seljalt hakkas nahk räbalatena maha kooruma. Ilmselt oli tegemist väga tugeva mürgistusega.

Haiged, nagu naised ja lapsedki, tuli laagrist ära viia esimeses järjekorras. Kuid ärasõitjate nimekirja koostamine oli keeruline ja nõudis suurt delikaatsust. Meie naised tulid solvunult Schmidti juurde:

«Otto Juljevitš, miks meid kõiki tahetakse esimeses järjekorras ära saata? Kus on konstitutsioon, kus on üheõigus-lus?»

«Kallid naised, mõistlikum on siiski teid esimeses järjekorras mandrile saata. Ärge solvuge, ma võtan selle patu oma hingele.»

Teise järjekorda jäid haiged ja elatanud mehed, edasi tulid kõik ülejäänud.

Laager elas nüüd juba enam-vähem väljakujunenud elu.

Mu jutustus ei oleks täielik, kui ma ei räägiks osast, mida meie laagri elus etendas Schmidt, üks laagri tähtsamaid kujusid. Millest kõigest ei vestelnud meiega meie ülem! Ta pidas loenguid dialektilisest materialismist, Saksa imperialismist ja Itaalia fašismi tekkimisest; poliitika- ja filosoofiaalased ettekanded vaheldusid jutustustega Skandinaavia mütoloogiast, Heine loomingust, munkluse ajaloost Venemaal ... Ühesõnaga, kõike ei jõua loetleda. Kui mu telgikaaslane Volodja Stahhanov koostas nimekirja kõigist teemadest, mida Otto Juljevitš oma vestlustes puudutas, kogunes sellesse umbes nelikümmend nimetust.

Otto Juljevitš armastas mängida dominot ja preferanssi. Tema mõttekaaslased kogunesid meie väikesesse telki. Kõik istusid türklase kombel, laua aset täitis vineeritahvel. Mängijad segasid põrgulikult mu sidealast tööd ja ma tundsin nende vastu vaikset viha. Kogu eluajaks olen ma jäänud doomino- ja preferansimängijate lepitamatuks vaenlaseks.

Schmidti jutustusi aga kuulasin ma alati väga hea meelega.

Meie raamatukogu ei saanud kiidelda rikkalikkusega. Päästa oli õnnestunud vaid vähesed raamatud ja nende järele valitses suur nõudmine. Ühte neist mööda telki rändavatest raamatutest loeti korduvalt valjusti ette ja see valmistas kuulajatele alati tohutut naudingut. See oli Puškini kõide. Eriti peeti lugu «Vaskratsanikust». Üleujutuse kirjeldus assotsieerus tõenäoliselt hädade ja õnnetustega, mis olid meile osaks langenud.

Lõppes järjekordne päev. Me pugesime oma magamiskottidesse ja igaüks lootis, et võib-olla homme jõuab laagrisse lennuk.

Neid lootusi õhutasid andmed, mida meile Uelenist saatis meie tubli ja armas Ljudotška. Tema raadiojaama aknast oli lennuväli hästi näha. Ja hommikul läks lahti ...

Kell seitse teatab Ljuda: «Üks mootor on käivitatud.» Poole tunni pärast: «Käivitatud on teine mootor ...» Veel mõni minut hiljem: «Üks mootor paistab halvasti töötavat.» Veerand tundi hiljem: «Üks mootor hakkas tõrkuma ja jäi seisma. Teise seiskasid lendurid ise. Kuulake meid tunni aja pärast ...»

Tunni aja pärast hakkab kõik otsast peale. Ljuda teatab rõõmsalt: «Mootorid on jälle käivitatud. Lennuk ruleerib mööda lennuvälja, võtab hoogu ...»

Siis aga kaob Ljuda häälest äkki rõõmus elevus: «Ei, oodake! Millegipärast jäi seisma ...»

Miks lennuk seisma jäi, seda Ljuda ei tea. Lennuväli on kaugel. Raadiojaama ei tule keegi. Ljuda saab teatada ainult seda, mida näeb. Nüüd kõlab ootamatu teade nagu püssipauk: «Lennuk tõusis õhku ... Kadus silmist ...»

Laagris valitseb rõõm. Ärasõitjad kogunevad järjekordselt lennuväljale. Me kõneleme veel kord Ueleniga, kontrollime veel kord, kas lennuk pole tagasi pöördunud. Kontrollimine kestab seni, kuni saame teate, et lennuk on tagasi.

Nõnda kordus kakskümmend kaheksa korda.

Ljapidevski tegi kakskümmend kaheksa edutut katset meie laagrini jõuda.

Niisugused päevad kurnasid. Ootad, tunned ärevust, oled pinge all — ja ei mingit tulemust. See oli ebameeldiv. Niisuguse ebameeldivuse taustal oli eriti meeldiv Ljuda alaline valmisolek abistada meid nii palju, kui see tema võimuses oli.

Ljudotška Šrader paistis silma selle poolest, et ta isegi ilma sellekohase palveta alati teatas meile kõik uusimad andmed. Tal vaesekesel tuli oma õlul kanda põrguliku töö kogu raskust. Oli päevi, mil ta pidas sidet kaheteistkümne raadiojaamaga.

Ueleni elumaja asus raadiojaamast kaugel. Sinna ööbima minekuks ei jätkunud lihtsalt aega. Ljuda magas vabu minu-

teid ära kasutades õhukesel madratsikesel ahju ja raadiosaatja vahel.

Lõpuks saabus päev, mida me nii kaua olime oodanud. 5. märts oli külm. Termomeeter näitas umbes nelikümmend kraadi, kui varsti pärast Ljudalt saadud tavalist informatsiooni ettevalmistuste ja väljalennu kohta kerkis signaaltorni lipp, mis tähendas lennuki lähenemist meie laagrile.

See torn, seitsme ja poole meetrine ehitis, oli püstitatud kuue meetri kõrgusele jäärüngale. Torni kasutati vaatlusteks ja signaliseerimiseks olukorrast lennuväljal.

Naiste ja laste protsessioon asus teele lennuvälja poole. Õhus ilmus nähtavale lennuk — suur ja raske AHT-4. Kostsid rõõmuhüüded. Lennuk asus maanduma. Kõik ruttasid lennuvälja suunas ja... teel oli ees tohutu suur, mitme kilomeetri pikkune ning 20—25 meetri laiune lahvandus.

Vette tõugati suur jäätükk, et sellega nagu parvega üle lahvanduse sõita, kuid katse ebaõnnestus ja julgel proovijal tuli võtta jäist vanni.

Kerge on kujutleda inimkonna parema osa meelehärmi!

Ka mind ei rõõmustanud teade ootamatust lahvandusest. Ma ootasin lennukit nagu taevamannat. Mul oli hädasti vaja akumulaatoreid.

Tõke ei jäänud muidugi ületamata: jooksuga toodi kohale jääpaat. Kallid naised ja lapsed toimetati lennuki juurde ning mina sain kätte oma niisama kallid akumulaatorid.

Tol päeval õnnestus noorel lenduril, kommunistliku noorsooühingu liikmel Anatoli Ljapidevskil lõpuks meie laagrini tungida. See oli raske lend. Õhus viibides jäärahnude ja -rünkade kaosest laagrit üles otsida ei olnud kergem kui heinakuhjast nõela leida. Külm pani lenduriprillid higistama ning Ljapidevski kandis põhjapõdravasikanahast maski, mis küll kaitses nägu, kuid halvendas nähtavust. Nagu Ljapidevski tunnistas, ei olnud ta kogu oma lendurielu jooksul veel näinud nii väikest lennuvälja — 450 × 150 meetrit. Lennuk oli raske ja sellega poleks arvatavasti õnnestunud meie jäälennuväljale maanduda, kui lendur ei oleks niisugust maandumist visalt treeninud. Pärast õhkutõuse oma lennuväljale tagasi pöördudes laskus ta alati kujutlematult väikesele maalapile, mis oli spetsiaalselt tähistatud signaallippudega.

Ljapidevski ilmumine Schmidti laagrisse viis selle suurepärase noormehe korrapealt maailma parimate polaarlendurite hulka. Maailm nõudis üksikasju, kuid... ajakirjanikel oli väga vähe informatsiooni selle kohta, mida Ljapidevski enesest kujutas, rääkimata intervjuust temaga.

Toon ära «Pravda» reporteri Lev Hvati jutustuse sellest, kuidas ta vajalikku informatsiooni hankis:

«Hüppan autosse ja kihutan «Aeroflotti». Seal on töö juba ammu lõppenud, aga kusagilt neljandalt korruselt leian kaadriosakonna töötaja. Ja siis hoian ma käes õhukest toimikut, milles on «Piloot A. V. Ljapidevski lühike eluloo-kirjeldus». Ma loen seda ja dikteerin telefoni teel toimetuse stenografistile:

«Lendur Anatoli Vassiljevitš Ljapidevski on kakskümmend viis aastat vana... Jajah, ainult kakskümmend viis... Uus lõik. Ta sündis 1908. aastal kooliõpetaja perekonnas. Kaheteistkümne aasta vanuselt läks tööle Kubani-äärsesse Staro-Ščerbinskaja staniitsasse, kus tegi peaaegu neli aastat põllutööd. 1924. aasta sügisel kolis Jeiski linna, kus astus komsomoli. Rohkem kui aasta töötas meiereis. Komsomoli rajoonikomitee suunamiskirjaga astus lennukooli... Kas panite kirja? Jätkan. Uus lõik. 1929. aastal lõpetas Anatoli Ljapidevski edukalt merelendurite kooli. Ta jäeti lennukooli instruktoriks. Jälle uus lõik. 1933. aasta märtsis alustas ta teenistust tsiviillennunduses, töötas Kaug-Ida lennuliinidel, seejärel asus tööle polaarlendurina. Kas panite kirja? See on esialgu kõik...»»

Minul kujunes Ljapidevskiga hiljem suurepärane vahekord. Tolja on kena, südamlik ja erakordselt heatahtlik inimene. Tema kohta sobib väga hästi ütlus, et inimene sarnaneb murruga, mille lugeja on ümberolijate arvamus temast ja nimetaja tema arvamus iseenesest.

Ma mäletan hästi, kuidas me Ljapidevskiga viis aastat pärast tšeljuskinlaste päästmist Nõukogude Liidu kangelase Kuldtähed kätte saime. Asi on selles, et Nõukogude Liidu kangelase aunimetus kehtestati 16. aprillil 1934, Kuldtähe medaleid aga hakati andma alles 1939. aastal. Saatus viis meid ühel ja samal päeval Kremlisse. Iga Kuldtähe tagaküljel on järjekorranumber. Kui me Spasskaja torni väravast Punasele väljakule astusime, ütlesin ma:

«Tolja, sa mõtle ainult, Kuldtähti saavad veel tuhanded inimesed. Oma medali tagaküljelt numbrit vaadates tuletavad nad kõik meelde sind, sest sinu medalil on number üks.»

Ljapidevski muigas vaikides. Minu kõrgelennuline tiraad pani teda ilmselt kohmetuma.

Kui me Arktikast tagasi tulime, hakati Toljat hüüdma «daamide lenduriks». Niisuguse hüüdnime sai ta selle tõttu, et tõi laagrist ära kümme täiskasvanud naist ja kaks väikest tütarlast, ning hüüdnime kindlale püsimajäämisele aitas

kaasa ka asjaolu, et Ljapidevski oli poissmees ning mitte mingisugune ilukõne ei suuda kirjeldada tähelepanu, mida kangelasele number üks osutas inimkonna kaunim pool. Kontrollimata kuulduste järgi tassiti meie Toljale kirju ja õrnasisulisi sedeleid peaaegu pesukorvidega.

Mind näris must kadedus.

Kord imeilusal suveõhtul toimus ühe Moskva-lähedase linna vabaõhuteatris kohtumine rühma tšeljuskinlastega, kelle hulgas oli ka Ljapidevski. Kõik tšeljuskinlased ja kohalikud võimud istusid laval laua taga. Meie vastas olid pealtvaatajate pingid, seal viibis teiste hulgas ka minu naine.

Presiidiumilaud oli pikk, selle teises otsas istus ilus noor naine, komsomoli linnakomitee sekretär. Keegi pidas parajasti just järjekordset kõnet, kui ma äkki nägin, et see sümpaatne neiu kirjutas midagi, ning siis hakkas piki presiidiumilauda käest kätte rändama sedel, mis kummalisel kombel ei olnud adresseeritud Tolja Ljapidevskile, vaid mulle.

Sedelit lahti keeramata näitasin seda võiduka näoga eemalt oma naisele: ega Tolja pole ainus, kes huvitavatelt naistelt kirju saab! Pärast läbilugemist aga panin sedeli kokku, pistsin selle taskusse ja püüdsin teha nii, et naine mu näost ei taipaks kirja sisu. Tagasiteel korraldas naine ülekuulamise:

«Mis kirja see ilus daam sulle saatis?»

«Oh, ei midagi huvitavat . . .»

Kuid naised jäävad naisteks. Kirja tuli näidata. See oli lakooniline ja jättis sügava mulje:

«Seltsimees Krenkel, palun saatke mulle üks pabeross!»

Jah, Tolja Ljapidevskiga ei olnud lihtne võistelda . . .

Järgmisel päeval pärast Ljapidevski maandumist teatas «Pravda» sellest tagasihoidlikult ja lühidalt, sest päästetööde alal oli olukord selline, et «hurraa» hüüda oli veel vara. Ühtaegu ilmus valitsuse komisjoni teadaanne:

«Komisjon otsustas saata Vladivostoki kaudu Uelenisse tuntud lenduri Bolotovi lennukiga T-4, millel on väike maandumiskiirus. Vladivostokki sõidab Bolotov rongiga, sealt edasi aurikuga.»

Lendur F. J. Bolotovil olid tolle aja kohta haruldased kogemused: ta oli üle Vaikse ookeani Ameerikasse lennanud.

See kõmuline lend toimus juba 1929. aastal lennukiga AHT-4 «Strana Sovetov». Esimene piloot S. A. Šestakov, teine piloot F. J. Bolotov, tüürimees B. V. Sterligov ja pardamehaanik D. V. Fufajev lendasid üle kogu meie maa

ja seejärel üle Vaikse ookeani. Viimane osa teekonnast läbiti üheainsa mootoriga, sest teine langes rivist välja.

Neid väärtuslikke kogemusi pidigi Bolotov rakendama tšeljuskinlaste päästmiseks.

8. märtsil ilmus «Pravdas» teade, et Alaskast kavatseb tšeljuskinlastele appi lennata kompanii «Pacific Alaska Airways» polaarlendur Harry Blunt. Seda teadet ei mainita juhuslikult. Nõukogude polaarlendurid abistasid tollal korduvalt oma ameerika kolleege. Kui algas «Tšeljuskini» retk, tegi ümbermaailmalennu katsel avarii ameerika lendur Mattern. Talle ruttas viivitamatult appi S. A. Levanevski, kes toimetas ta Alaskasse. Hukkunud Eielsoni leidis teine meie polaarlendur — M. T. Slepnjov.

Pole ime, et ameeriklased, kes teatavasti ei võtnud osa Nobile ekspeditsiooni päästmisest, olid täiesti valmis tšeljuskinlasi abistama. Midagi tegid nad isegi ära; sellest tuleb juttu hiljem.

Naiste ja laste evakueerimine osutus erakordselt õigeaegseks.

Ööpäev hiljem läks uus pragu just nagu kiuste läbi täpselt meie baraki alt ja rebis selle pooleks.

See juhtus öösel. Oli häireolukord . . .

Surve andis enesest märku vingumisega. Pilkases pimeduses jättis see vingumine rusuva mulje. Algul näis kusagil kiunuvat kutsikas, seejärel tundus, et haugub koer. Kära valjenes. Kutsikas, kellele oli liiga tehtud, ja täiskasvanud koer tõstsid üha häält. Aeg-ajalt vaheldusid need helid paugatustega. Paugatused tulid järjest lähemale . . .

See tähendas, et lähenev vall surus jäärahne üles, need kerkisid valli harjale, ei jäänud sinna püsima ja kukkusid alla, lõhkudes kahe meetri paksust jääd . . . Tuimalt ja vastupandamatult liikus see halastamatu kõikepurustav vall aeglaselt kõndiva inimese kiirusega. See pimesi töötav hirmus jää-hakkmasin oli võimeline kõike elavat ja surnut pulbriks hõõruma.

Vall kasvas. Tema hari ulatus viie-kuue meetri kõrgusse. Allakukkuvad jäärahnud panid meie jäävälja vappuma.

Äkki läi ühetoonilises pimeduses särama mingi saladuslik sinakasroheline valgus. Hiigelvall, mida miski seestpoolt valgustas, muutus sarnaseks tohutu briljandiga.

See ei olnud kooskõlas loodusseadustega ja me taipasime, et siin oli mängus meie eneste käsi. Põlesid tuletikud. Nagu polaarekspeditsioonide puhul oli ette nähtud, olid meie tikud pakitud puitkastidesse, need olid plekiga üle löödud ja plekiservad olid hoolikalt kokku joodetud. Tol äreval ööl

oli üks tikukast jää-hakkmasinasse sattunud ning kusagil jäävalli põhja lähedal põlema süttinud. Viis kuni kümme minutit kuulsime kottpimedas öös jää mitmehäälset koori ning nägime valgustatud valli, mis ei tõotanud meile midagi head.

Pürotehniliste efektidega asi ei piirdunud. Pragu hakkas baraki all laienema ja see ei lubanud ilmselt mingit viivitust. Väärtuslikke sekundeid kaotamata alustasid baraki elanikud, nagu öeldakse miilitsaprotokollides, «ruumi vabastamist». Ruum vabastati kiires korras.

Laienev pragu oleks muutnud baraki rusuhunnikuks ja teinud ta täiesti elamiskõlbmatuks, kui poleks olnud meie leidlikke puuseppi. Ehitusmeistrid ei sattunud segadusse ja jõudsid baraki seinad läbi saagida. Barakk jagunes kaheks pooleks nagu teatridekoratsioon.

Baraki niisugune pooleksjagunemine ei rõõmustanud kedagi, kuid mõned barakielanikud ei tahtnud telkidesse kolida ning otsustasid ühe barakipoole elamiskõlblikuks teha. Ei olnud tõenäoline, et jää oma purustustöö lõpule viib, ja puusepad lõid barakipoole lahtiseks jäänud otsa laudadega kinni. Aeroloog Špakovski, arst Nikitin ja mõned teised tšeljuskinlased seadsid ennast prao ääres seisvas silmanähtavalt lühemaks jäänud majas sisse. Üle prao ehitati otsekohe paarist plangust koosnev sild.

Ühel päeval kutsus mind ootamatult välja Ljuda:

«Krenkel, kas sina saatsid praegu SOS?»

«Ei, aga milles asi on?»

«Üks ameeriklane saatis sinu kutsungiga SOS ja pani juurde küsimärgi. Ma kutsusin ta välja ja jätsin ootama, otsustasin kõigepealt sinu käest järele küsida.»

«Laagris on kõik rahulik. Mitte mingisuguseid hädasignaale keegi ei andnud. Täna ameeriklast tähelepanu eest, aga ütle talle, et liigne abivalmidus on ohtlik!»

Kaart, mis 9. märtsil avaldati «Pravdas», andis tunnistust valitsuse komisjoni töö pingelisusest. See oli just nagu külma jäärinde operatiivkaart.

Igast küljest lähenesid Schmidti laagrile lendurid. Auriku «Smolensk» pardal olid Kamanin, Molokov, Pivenštein, Bastanžijev ja Farihh, auriku «Stalingrad» pardal Šostov ja Šurõgin, Habarovskis Vodopjanov, Golõšev ja Doronin, Severnõi neemel Kukanov, Uelenis Ljapidevski, Tšernjavski ja Konkin, Alaskas Levanevski ja Slepnjov. See oli pealetung ning isegi vältimatute kaotuste arvestamise korral oli niisugune massiline lennukite rakendamine paljutõotav. Moskva eesmärk oli kindlate tulemuste saavutamine.

Veel teatati, et valitsuse komisjon oli teinud korralduse saata Vladivostokki mõned mootorsaanid, mis pidi laaditama põhja poole teeleasumiseks valmistuva auriku «Sovet» pardale.

Uus kaart, mis ilmus nädal hiljem, nägi välja palju mõjukam. Aurikud «Smolensk» ja «Stalingrad» olid nihkunud kaugele põhja. Vladivostokist oli välja sõitmas «Sovet». Lõpukorral oli jäämurdja «Litke» ja jäälõhkuja «Krassin» remont. Moskvast olid ida poole teel mootorsaanid ja lennukid. Rannikul vedas juba sadakond koera agaralt bensiini ja muud varustust.

Selle koondkaardi iga muutuse taga oli sadade inimeste pingeline töö.

«Krassini» kiirremont,» ütles ajakirjanikele Balti tehase direktor sm. Popov, «on laevaehituse ajaloos seniolematu fakt. Tehase töölised tegid omaplaani järgi 18 päevaga töö, milleks normaalsetes tingimustes oleks kulunud neli kuud. Selle töö tegemise eest samasuguse ajaga nõudis üks Inglise laevaehituskompanii miljon kuldrubla.»

Mida lähemale lennukid jõudsid, seda rohkem tuli valmis olla nende vastuvõtmiseks. Valmisoleku parool oli lennuväli!

Üheleainsale lennuväljale oli ohtlik lootma jääda.

Lõpuks leiti Ljapidevski, kes oli mõni päev varem enesest mingeid teateid andmata kadunuks jäänud. Mida kõike ei olnud neil päevil mõeldud, kuid nüüd sai teatavaks, et lennuk seisis Koljutšini saare lähedal jääl; tal oli murdunud telik, kuid inimesed olid elus ja terved. Ljapidevski ja tema kaaslased olid jõudnud enesele meie südames aukoha võita.

Töö algas vara, järjekorras töötas kolm lennuväljabrigaadi. Neid brigaade juhtisid pootsman A. A. Zagorski, minu hilisem põhjapooluse-ekspeditsiooni kaaslane hüdrobioloog P. P. Širšov ja masinist A. S. Kolesnitšenko. Tööriistu oli vähe, peamised neist olid tuurad, labidad, tambitsad ja vineeritahvlid, mida kasutati jää vedamiseks.

Meil õnnestus Schmidti määratud tähtajast kinni pidada. Nelja päevaga taastasime täielikult lennuvälja nr. 1, mille kaudu olid ära viidud naised ja lapsed ning mis oli jää surkvel purunenud. Muret tegi selle lennuvälja püsivuse probleem. Garantii võis anda vaid varulennuväljade rohkus. Ojadena voolavat higi pühkides puhastasid brigaadid neid välju. Viivitus tuli teiselt poolt. Päästesalkade edasiliikumine oli aeglasem, kui seda oleksime tahtnud nii meie kui ka lendurid, kes põrkasid kokku senikuulmatute raskustega.

Märtsikuu viimases dekaadis oli lenduritele koondunud kogu maailma tähelepanu. Meie päästmisse oli otsustatud kaasa tõmmata ka õhulaevad — needsamad, millest ma eespool juba kirjutasin, võib-olla isegi rohkem, kui nad oleksid väärinud.

Hoolimata sellest, et õhulaevade Arktikas rakendamise võimalustest oli täis kirjutatud palju paberit, oli Arktika ajaloos kirjas kõigest kolm õhulaevareisi. 1926. aastal oli õhulaeval «Norge» üle põhjapooluse lennanud suur Amundsen, 1928. aastal oli toimunud Nobile õhulaeva «Italia» katastroofiga lõppenud lend ja 1931. aastal oli õhulaeval «Graf Zeppelin» sooritatud rahvusvaheline ekspeditsioon, millest ka mina olin osa võtnud.

Õhulaevade Arktikas rakendamise kogemused ei olnud just eriti rikkalikud, kuid valitsuse komisjon ei pidanud end õigustatuks kasutamata jätma ka neid väheseid tšeljuskinlaste päästmise šansse, mida pakkusid õhulaevnikud. Märtsi teisel poolel teatati, et Vladivostokist on Providenija lahe poole teele saadetud kaks õhulaeva.

Sellesse õhulaevnike rühma kuulusid parimad spetsialistid. Rühma juhtis E. K. Birnbaum, kes oli osa võtnud stratostaadi CCCP-1 lennust. Õhulaeva B-2 kapteniteks määrati Oppman ja Suslov, õhulaeva B-4 kapteniteks Pomerantsev ja Gudovantsev. Meile appi ruttavate õhulaevnike hulgas oli ka minu vana sõber ja ekspeditsioonikaaslane «Graf Zeppelini» lennu ajast Fjodor Fjodorovitš Assberg.

Kommenteerides selle salga võimalusi, ütles tuntud aeronaut Prokofjev, stratostaadi CCCP-1 komandör:

«Õhulaeva B-2 saab kasutada vahetuteks lendudeks Schmidti laagrisse, õhulaeva B-4 ekspeditsiooni teenindamiseks ja õhulaeva B-2 varustamiseks gaasiga. Gaasiseade ja kemikaalide varu tagavad ekspeditsiooni töö mitme kuu vältel . . .»

Teade õhulaevadest, mis paljude arvates olid suutelised vajalikus kohas paigal seisma ja sõitjaid lihtsamalt pardale võtma kui lennukid, jättis sügava mulje. Mina suhtusin sellesse oma Jaroslavli-lennu mälestuste põhjal mõnevõrra skeptilisemalt, kuid tšeljuskinlaste moraali oleks olnud ebasünnis õõnestada ja mul ei jäänud üle muud kui oma arvamusest tagasihoidlikult vaikida.

Märtsi teine pool oli meie päästmise organiseerimise kõige keerukam ja pingelisem periood. Kuu aega oli kulunud inimeste ja tehniliste vahendite toimetamiseks Kaug-Itta. Nüüd seisis ees kõige raskem hüpe. Meie päästjad pidid

jõudma Nõukogude Liidu põhjaranniku kaugesse nurka, kus idapoolkera kohtub läänepoolkeraga. Seal oli kaks väikest asulat, Uelen ja Vankarem, mis äkki olid saanud maailmakuulsaks. Need asulad olid päästesalkade põhilised tugipunktid.

Meie poole oli teel kolm lendurite rühma. 17. märtsil sõitsid Nikolajevskist Amuuri ääres Viktor Lvovitš Galõševi juhtimisel kolme lennukiga välja V. L. Galõšev, M. V. Vodopjanov ja I. V. Doronin. 21. märtsil startis Kamanini rühm — N. P. Kamanin, V. S. Molokov, B. A. Pivenštein, B. V. Bastanžijev ja I. M. Demirov. 28. märtsil alustasid Alaska linnast Fairbanksist teekonda M. T. Slepnjov ja S. A. Levanevski.

Ljapidevskil õnnestus üksainus kord meie laagrini jõuda. Pärast rasket teekonda Ameerika Ühendriikidest Tšuktši poolsaarele juhtus õnnetus Levanevskiga. Raske avarii tegid läbi Bastanžijev ja Demirov, ebaõnn tabas isegi nii kogenud lendurit, nagu seda oli Galõšev. Kamanin murdis oma P-5 teliku ja jätkas teekonda Pivenšteini lennukil. Jääle laskumisel purunes ka Slepnjovi «Fleetster».

Iga kordaläinud lennu kohta tulevate äparduste arv oli suur, kuid see ei olnud mingi häbiasi. Vastupidi, võitlus raskustega tegi meie lenduritele au.

Lendurid liikusid visalt edasi ja lõpuks saabusid otsustavad päevad. Ljuda teatas, et laagrisse kavatsevad lennata mingisugused ameerika lennukid. Me taipasime, et jutt oli Levanevski ja Slepnjovi lennukitest, mis meie valitsus oli ostnud Ameerika Ühendriikidest. Möödus veel mõni päev ja Ljuda ütles, et üle Ueleni kihutas halvast ilmast hoolimata hirmsa kiirusega mingi lennuk.

Sellal kui meie pidasime aru ja tegime oletusi, mis salapärane lennuk see võis olla, läks Schmidt barakki dialektilise materialismi loengut pidama. Mind kutsus välja Vankarem.

«Kutsu Schmidt. Temaga tahab rääkida Ušakov!»

Me olime Georgi Aleksejevitšiga vanad sõbrad ja tervitasime teineteist rõõmsalt. Ma seletasin talle, et tal tuleb oodata, et ma annan küll Schmidtile kutse edasi, aga ei tea, kas Schmidt saab aparaadi juurde tulla.

Ušakov imestas:

«Milles siis asi on?»

«Otto Juljevitš peab diamati loengut!»

See teade jättis isegi Ušakovi-taolisele paljunäinud mehele sügava mulje. Ta ütles:

«Kui nii, siis on selge, et laagris on kõik korras, aga Schmidt kutsu ikkagi aparaadi juurde!»

Schmidti ja Ušakovi jutuajamine, mille tahtmatu pealtkuulaja ma oma teenistuskohustuste tõttu olin, kestis kaua ega olnud eriti meeldiv. Just neil minuteil sain ma teada avariist, mille Ušakov oli Levanevski lennukil läbi teinud.

«Tšuktši poolsaare rannikul Onmani neeme lähedal,» jutustas Ušakov Schmidtile, «puhkes ootamatult väga tugev lumetorm, mis surus lennuki alla. Nähtavus kadus. Äkki kerkis tohutu kiirusega kihutava lennuki ette kaljusein.

Näis, et lennuk põrkab vältimatult vastu seina, aga Levanevski enesevalitsuse ja virtuooslikkuse tõttu seda ei juhtunud: silmapilgu vältel peaaegu vertikaalasendis ületas lennuk kalju, tema suuskadel ei puudunud palju sakilise kaljuharja riivamisest. Mõni minut hiljem kordus enam-vähem samasugune pilt. Piloot tuli ka sellest katsumusest auga välja.

Edasi nii madalal lennata ei saanud ja lennuk võttis kõrgust. 2000 meetri kõrgusel sattusime uuesti lumetormi ja lennuk hakkas jäätuma. Voolujoonelisus kadus ja kiirus vähenes. Ventilatsioonitorud kattusid jääga. Mootor ei töötanud enam korralikult. Lennuk vajus...

Kaldalähedase jää kohal planeerides otsis lendur maandumiskohta. Kalda ääres oli suhteliselt tasase jää kitsas riba. Lennuk laskus sellele ja sai hoobi, mille mõjul murdus parempoolne suusk. Teine hoop murdis vasakpoolse suusa, lennuk põrkas vastu jäärahnu ja peatus. Levanevski kaotas teadvuse ja vajus juhise kohale kummargile. Mööda tema paremat põske valgus silma juurest jopikrae vahele verenire.

Pikkamööda tuli ta uuesti teadvusele. Ma määrisin haava joodiga ja tegin sideme. Et lennuk oli maandunud tšuktšide jaranga lähedale, hakkasin organiseerima lenduri transportimist.»

Schmidt kuulas süngelt Ušakovi kurba lugu, siis läks jutt koerarakenditele, mis kavatseti jäälaagrisse saata juhul, kui lennukid neile pandud lootusi ei õigusta.

Koertel oli täita veel teine, kaugemaperspektiiviline ülesanne. Mida rohkem tšeljuskinlasi mandrile lendas, seda piiratumaks muutusid laagri lennuväljade korrashoiu võimalused. Polnud võimatu, et lennuväljad purunesid, kui jääpangale olid veel jäänud mõned üksikud inimesed, kellel ei jätkunud enam jõudu nende taastamiseks. Lennuväljadeta ei saanud lennukid midagi ära teha ja laagrist tuli lahkuda

jalgsi. Polnud kahtlust, et usaldusväärsed koerad kergendasid suuresti ülirasket jalgsirännakut mandrile.

Lõpuks saabus päev, mil me saime teate, et lennukid on teel meie poole. See oli 7. aprillil. Lennukeid oli kolm — Slepnjovi «Fleetster», Kamanini P-5 ja Molokovi P-5. Esimestena startisid lennukid P-5.

Kõik kolm lendurit tahtsid koos lennata ja üheaegselt laagrisse jõuda.

Algul läks kõik nii, nagu oli kavatsetud. Kui aga Slepnjov, kelle lennuki pardal viibis G. A. Ušakov, jõudis oma kaaslastele järele, nägi ta, et Molokovi lennuki taga venis tume suitsupilv. Vassili Sergejevitšil jukerdas mootor. Lennu jätkamine oleks olnud ohtlik ning Kamanini saatel (julgestuseks hädamaandumise korral) pöördus Molokov Vankaremi tagasi, et rike parandada.

Vankaremist välja lennates teatas Slepnjov raadio teel: «Laagrisse jõuan 36 minuti pärast.» Niisuguse täpsuse üle imestades vaatasin ma kella. Slepnjovi lennuk ilmus silmapiiril nähtavale 37 minuti pärast. Ta lähenes laagrile suure kiirusega, tegi järsu viirangu ning tiirutas millegipärast kaua lennuvälja kohal. Laagris tekitas see arusaamatust.

Lennukite maandumise ajal viibis signaaltornis harilikult tüürimees Markov. Et ta pidi mulle maandumisest teatama, siis kehtis meil kokkulepe, mille kohaselt mütsi kolmekordne viibutamine pea kohal tähendas õnnelikku maandumist. Ent üksköik kui palju ma ka vaatasin, Markov seisis liikumatult torni tipus, ei andnud mingit märku ja hakkas siis alla ronima. See tähendas, et midagi oli viltu läinud. Ja nii oligi. Varsti tuldi lennuväljalt ning jutustati, mis oli juhtunud.

Lennuväli oli kitsas, Slepnjovi lennuki maandumiskiirus aga oli suur. Tuul segas piloodi meisterlikkusest hoolimata maandumist. Lennuk hüples, vehkis tiivaotstega, ületas lennuvälja piiri ja purunes. Slepnjov väljus peatunud lennukist, nagu ei oleks mitte midagi juhtunud. Meie näruste tualettide kõrval paistis silma tema otsekui nõelasilmast tulnud rõivastus: tal oli seljas suurepärane, nähtavasti Alaska eskimote õmmeldud karusnahkne jopp ja peas pikantne karusnahkse tutiga müts. Need keigarlikud kehakatted koos Slepnjovi oskusega neid kanda ning tema suurepärase eneseväitsusega ei saanud jätta muljet avaldamata.

Slepnjov tõi kaasa kasti ameerika õlut, šokolaadi ja sigarette — ühesõnaga, tal oli, millega meid kostitada, sellal kui mehaanikud Babuškini «Šavruška» lappimisel ja paikamisel omandatud kogemusi rakendades tema lennukit parandasid.

Slepnjovi ja Ušakovi kaasatoodud koeri ei osatud esialgu väärilisel hinnata. Nad näisid olevat väikesed ja nõrgad. Kuid nii see ei olnud. Koerte sõbraks ja laagri peakajuriks sai meie pootsman Tolja Zagorski. Ta tundis suurepäraselt tšuktši koeri ja oskas nendega ümber käia, sest aurikul «Stavropol» Tšuktši poolsaare ranniku lähedal talvitades oli ta tšuktšidega sõbrunenud ja koeranartasid juhtima õppinud.

Pootsman vaatas lennuretkest ja harjumatust ümbrusest ehmunud koerad üle ning hüüdis neile midagi tšuktši keeles. Koerad tajusid temas sõpra ja avasid talle oma lihtsa hinge, mida täitvate arvukate tunnete hulgas ei olnud kaugeltki viimasel kohal sõprus.

Pootsman silitas ja toitis koeri, rakendas nad siis narta ette ning ladus nartale umbes viieteistkümnepuudase koorma. Skeptikute üllatuseks tulid väikesed sagriskarvalised penid sellega reipalt toime. Nad vedasid seda palju kiiremini ja kindlamalt kui tšeljuskinlased, kes jääpangal täitsid transpordiülesandeid.

Slepnjovi maandumisest ei olnud veel möödunud tundigi, kui jälle kostis mootorimürin. Laagrisse saabusid Kamanin ja Molokov. Veel tund hiljem saatis meie jää-lennujaam mandrile esimese lahkujate rühma. Kamanin viis ära minu raadiobrigaadi liikmed — zooloog Volodja Stahhanovi ja radist Ivanjuki —, Molokov kütja Kisseljovi, kokk Kozlovi ja madrus Lomonossovi.

Kõik näis minevat kõige paremini, kuid rõõmustamiseks ei olnud põhjust. Hea ja halb vaheldusid seaduspäraselt. Rõõmu, mida meile tõi aprillipäev, mil meie laagrini lõpuks jõudis kolm lennukit, tumestasid ebameeldivad sündmused. Esimene neist oli Schmidti haigus.

Kogu 7. aprilli veetis Otto Juljevitš lennuväljal jäises tuules. Ta külmetas kõvasti, õhtul tundis ennast halvasti ja hommikul oli temperatuur 39°. Ta lamas staabitelgis karusnahksete rõivaste kuhjal. Vahel harva avas ta silmad, niisutas keelega kuivi huuli ja küsis:

«Ernst Teodorovitš, mis uudist on?»

Rõõmustada polnud mul teda millegagi. Pärast kolme lennuki lendu saabusid päevad, mis olid meie laagri elus vist küll kõige ärevamad. Me saime põhjalikult raputada. Tõuked algasid kell kuus hommikul ja tugevnesid seejärel lakkamatult. Pärast lõunat purunes kambüüs ja õhtul me enam sooja toitu ei saanud. Siis lagunes tükkideks üks meie lennuväli. Algas jää kuhjumine ning jääpank, millel seisis barakk, hakkas ootamatult roomama pangale, millel olid meie telgid. Hea oli, et viimasel silmapilgul jäävall äkki peatus.

Surve oli nüüd palju tugevam sellest, mis oli purustanud «Tšeljuskini». Kui «Tšeljuskin» oleks aprillikuuni vastu pidanud, oleks ta sel rahutul ööl vältimatult hukkunud. Oht oli suur ja me olime sunnitud telgist välja kandma kõik peale raadioaparatuuri, et mitte millelegi komistada, kui järg oleks jõudnud saatja, vastuvõtja ja haige Schmidti kätte.

Vahimadrus ajas kogu laagri jalule. Unisena ei saanud ma aru, milles oli asi. Tõusta oleks tulnud päevavalgel, mind aga äratati pilkases pimeduses. Läbi une pomisesin Ušakovile, kes mind äratas, et vahimadrus arvatavasti eksib ja mind on veel vara äratada. Kuid sõna «surve» taastas silmapilkselt mu töövõime. Ma rõivastusin ja väljusin telgist. Jäävall lähenes raadiomastile. See tuli kiires korras teise kohta üle viia.

Ja ikkagi võtsin ma Vankaremiga ühenduse täpselt kell kuus hommikul, minutitki hilinemata. Ma rõhutan uhkusega seda täpsust, sest igasugune viivitus oleks meie seltsimehed kaldal otsekohe muretsema pannud.

9. aprillil kordus niisama tugev surve. Puhus 7-, ajuti 8-palline tuul. Ohtralt sadas lund ja ägedas lumetormis võis üksnes ähmaselt aimata päikest. Just sel ajal, mil meie telkide ümber keerlesid lumepilved, teatati Vankaremist, kus oli selge päikesepaisteline ilm: «Praegu asuvad teie juurde teele lennukid.»

Säh sulle rõõmusõnum! Mine ja proovi need lennukid vastu võtta! Nii tugeva tuule ja lumesajuga, pealegi veel poolpurustatud lennuväljadel on see lihtsalt lahendamatu ülesanne. Ma püüan Vankaremile seletada, et me ei ole suutelised lennukeid vastu võtma, kuid minust ei saada aru:

«Krenkel, miks ei ole lennukeid vaja?»

Ma hakkan seletama, kuid sel silmapilgul jookseb sisse Ilma Ivanov ja sosistab tasa, et sealsamas kõrval kõrges palavikus poolteadvusetult lamav Schmidt ei kuuleks:

«Lõpeta töö. Mast tuleb ära tõsta, muidu lükkab jää ta ümber.»

No kas või kisu ennast lõhki. Ühest küljest on vaja selgeks teha, et lennukeid välja ei saadetaks, teisest küljest tuleb niisama kiires korras päästa mast.

Mida teha? Ma küsin Schmidtilt:

«Vankaremis on selge ilm, meil mitte, kas lubate tänased lennud ära jätta?»

Schmidt noogutab: ta ei ole vastu. Ma toksin rutates:

«Schmidti korraldusel tänased lennud laagrisse ära jätta.»

Jää undab ja ragiseb, ragin näib kostvat otse jalgade alt.

Tuleb tahtmine kähku välja hüpata, olla ükskõik kus, ainult mitte selles pimedas telgis, ja ka Ivanov sakutab mind õlast:

«Lõpeta jutt, lõpeta!»

Käsi saatevõtmel kipub närvitsema. Tuleb pingutada tahtejõudu, muidu taibatakse Vankaremis minu närvilise töö järgi, et meil pole kõik korras. Oma jutuajamise Vankaremiga lõpetan sõnadega:

«Ärge saatke lennukeid. Laagrile läheneb vall.»

Koos Ivanoviga hüppan suuremaid rõivaid selga tõmbamata telgist välja ning ruttan masti juurde. Sinnasamasse jooksevad veel kaks seltsimeest. Valli surve on masti kandva jäärünga vette tõuganud. Vildikutega vees solistades kahmame mastist kinni ja tirime ta veel viimasel hetkel ohutusse kohta.

Hiljem torm vaibus, kuid tema kahepäevane märatsemine oli meile kalliks maksma läinud. Jääpinnalt (peaaegu oleksin kirjutanud «maapinnalt») oli pühitud meie barakk. Laagri pindala oli jää pragunemise tõttu endisest kaks korda väiksemaks muutunud. Meie jäälinna asukate elu hakkas ähvardama kõige otsesem oht.

10. aprillil mürisesid täie hooga lennukimootorid. Lendurid ruttasid ja nende jõupingutused ei jäänud tulemusteta. Kolm inimest viis ära Kamanin, kuus Slepnjov ja neliteist onu Vasja, nagu tollal juba kogu laager hellitavalt nimetas Vassili Sergejevitš Molokovi. Tuleb märkida, et kõigist kangelaslikest lenduritest, kes tegelesid laagri evakueerimisega, saavutas just onu Vasja kõige paremaid tulemusi. Ta viis laagrist ära kolmkümmend üheksa inimest. Lisaks oma P-5 kabiinile hakkas ta esimesena sõitjaid paigutama ka tiivaalustesse langevarjukonteineritesse. Kolme inimese asemel võttis ta iga kord kaasa viis. Niisuguseid lende tegi Molokov 10. aprillil kolm.

Kõigest sellest oli muidugi väga meeldiv Schmidtile teatada, järgmisel päeval aga saabusid niisugused uudised, et ma lihtsalt ei kujutanud ette, kuidas Otto Juljevitši neist informeerida. Asi oli selles, et valitsuse komisjoni liige Georgi Aleksejevitš Ušakov, kes oli jäälaagrisse saabunud ja kelle onu Vasja sealt 10. aprillil ära viis, otsustas Schmidti haigusest Moskvasse teatada. Ma arvan, et see otsus oli õige. Ušakov teadis, et Otto Juljevitš oli põdenud tuberkuloosi. Talle oli täiesti selge, et laagritelgis valitsevates tingimustes oli haigus tõsine asi, mille vastu ei saanud vaekausile seada enesearmastust, ekspeditsiooni ülema loomulikku soovi lahkuda jääpangalt viimasena.

Ehkki ma olin juba teadlik telegrammist, mille Ušakov oli Moskvasse saatnud, tundsin suurt erutust, kui kirjutasin üles järgmise teksti: «11. aprill. 4.45 Moskva aja järgi. Valitsuse avariitelegramm. Vankarem. Ušakov, Petrov, koopia Schmidtile. Valitsuse komisjon soovitab Schmidti teile sobival ajal väljaspool järjekorda Alaskasse saata. Iga päev tehke eritelegrammiga ettekanne Schmidti tervisliku seisundi kohta. Teatage oma kavatsused tema ärasaatmise suhtes. Kuibõšev.»

Ma ei jõudnud veel, nagu öeldakse, hinge tõmmata, kui juba saabus uus telegramm:

«4.57 Moskva aja järgi. Valitsuse avariitelegramm. Arhangelsk. Vankaremi raadio. Schmidt, Bobrov.

Teie haiguse tõttu soovitab valitsuse komisjon teil ekspeditsiooni juhtimine asetäitjale Bobrovile üle anda ja Bobrovil see vastu võtta. Teil tuleb Alaskasse lennata, seda korraldab Ušakov. Kõik tervitavad teid. Oleme kindlad, et tulete tagasi. Kuibõšev.»

Siin oli, mille üle järele mõelda. Ühest küljest oli tarvis telegramm otsekohe edasi anda, seda enam et adressaat lamas sealsamas telgis. Teisest küljest võttis ammune sõprus Schmidtiga ja suur armastus tema vastu minult kõnevõime. Ma mõistsin, et mu keel lihtsalt ei paindu Schmidtile niisugust telegrammi lugema. Ma otsustasin saadud teadetest Aleksei Nikolajevitš Bobrovile ette kanda.

Schmidt lamas kinnisilmi. Tema seisund oli väga raske. Raadiožurnaali selja taha peites, et Otto Juljevitš midagi ei märkaks, kui ta peaks silmad avama (žurnaal viidi staabitelgist välja ainult neil harvadel juhtudel, kui Schmidtil oli vaja mõnel meie koosolekul üks või teine telegramm ette lugeda), lipsasin ma telgist välja. Bobrov oli Kopussovi telgis. Et mitte kõiki teisi sealviibijaid meie jutuajamisse kaasa tõmmata, kutsusin Aleksei Nikolajevitši välja ning tegin talle nelja silma all teatavaks tähtsad uudised, mida kinnitas Ušakovi telegramm: «Mobiliseerida Schmidti veenmiseks tšeljuskinlaste avalik arvamus, vajaduse korral toetada seda isegi parteikollektiivi otsusega.»

Bobrov kuulas mu ära ja lahendas probleemi väga delikaatselt. Salajase nõupidamise ettekäändel palus ta kõiki kõrvalisi isikuid staabitelgist lahkuda ja teatas siis Schmidtile valitsuse otsuse. Lugenud ette Kuibõševi telegrammi, ütles ta:

«Otto Juljevitš, te olete nüüd minu alluv ja peate käsku täitma!»

Pikemalt aega viitmata otsustas Bobrov Schmidti otsekohe laagrist ära saata. Sellega seoses tekkis küsimus, kes temaga kaasa läheb. Et ma oskan veidi inglise keelt, siis esitati minu kandidatuur, kuid Schmidt protesteeris selle vastu:

«Laagrisse ei tohi jätta ühtainsat radisti!»

Otsus oli õige, ja et teisi haigeid laagris ei olnud, langes valik doktor Nikitinile. Nikitin kutsuti staabitelki ja talle öeldi:

«Sa lähed Schmidtiga Ameerikasse kaasa!»

Meie sümpaatne doktor ei vaielnud vastu:

«Olen nõus. Ainult, Otto Juljevitiš, kui võimalik, palun laske mulle anda uus poolkasukas. Niisuguses näruses rõivas pole viisakas Ameerikasse lennata!»

Kõik puhkesid naerma. Nikitinile anti selga uus poolkasukas — uhkeldagu sellega Broadwayl. Otto Juljevitš mähiti tekkidesse, pisteti magamiskotti ja tõsteti nartale, tema pea alla pandi pehme karusnahkne padi. Siis vedasid tšeljuskinlased oma ülema lennuväljale; nendega oli kaasas Nikitin, kes oma uue poolkasukaga nägi välja nagu tõeline frant. Tee oli arvukate jääkuhjatiste tõttu raske. Sageli kanti nartat kätel, et haiget Schmidti mitte raputada. Kätel viidi Schmidt ka lennukisse. Tema ärasaatmine oli väga liigutav ja erutav. Paljudel olid silmad märjad. Meie tubli onu Vasja viis ära Schmidti, Nikitini ja puusepp Juganovi.

Lennuväljalt tagasi jõudnud, teatas Bobrov Kuibõševile telegrammiga, et korraldus Schmidti evakueerimise kohta täideti kümme tundi pärast selle väljasaatmist Moskvast, varsti aga saabus Bobrovi omast teel möödudes Kuibõševi hämmastavalt soe ja inimlik telegramm, mis oli adresseeritud isiklikult Schmidtile:

«Valitsus seadis kõigile tšeljuskinlaste abistamisest osavõtjatele algusest peale ülesandeks kogu ekspeditsiooni ja meeskonna koosseisu päästmise. Teie äralend ei vähenda mingil määral jõupingutusi, mida kõik kangelaslikud päästjad teevad eranditult iga inimese mandrile toomiseks. Lennake rahuliku südametunnistusega ja olge kindel, et me ei ohverda jääle ainsatki inimest. Kuibõšev.»

Ehkki Schmidt ei olnud kaugeltki viimaste laagrist lahkujate hulgas, ei riskinud ta teistest mingil määral vähem. Mavriki Trofimovitš Slepnjov, kes toimetas Otto Juljevitši Vankaremist Alaskasse Nome'i linna, jutustas mulle, et kui ameerika mehaanikud tema lennuki üle vaatasid, ütlesid nad:

«Teil vedas kõvasti! On ime, et te üldse kohale jõudsite ...»

Asi oli selles, et kui lennuk meie lennuväljal hüples, murdusid tema kere kinnitised. Sellega kaotas konstruktsioon tugevuse ja kõike hoidis koos ainult väliskate.

Edasi läks Schmidtiga kõik hästi. Ameerika arstid ravisid ta terveks ja pärast seda, kui ta tervis oli korda saanud, tegi ta tagasiteel sõidu Washingtoni, kus teda esitleti Ameerika Ühendriikide presidendile Rooseveltile. Kui me Moskvasse sõitsime, istus Otto Juljevitš Bui jaamas meie rongi ning Valgevene vaksalis võttis Kuibõšev meid juba kõiki koos vastu. Kuid enne selle rõõmupäeva saabumist toimus veel suur hulk kõige mitmekesisemaid sündmusi ...

TAGASITULEK

Voorimehetöö. Viimane öö. Tšuktšide jarangas. Kuidas me Levanevskiga Bobrovi päästsime. Vodopjanovi käsikirjarull. Rong jõuab Moskvasse. «Lincolnide» korteež. Miting Punasel väljakul. Kohtumine Kiroviga. Banketipalavik. «Imepärased külalised». Hüvasti, mu nooruspäevade Moskva. Iga aasta 13. veebruaril . . .

Schmidti äralend ei muutnud meie laagri rütmis mitte midagi. Molokov, Kamanin, Doronin ja Vodopjanov tegid täpselt ja kindlalt oma voorimehetööd.

Evakueerimise plaanis oli konkreetselt ette nähtud, kes ja millal pidi jäält lahkuma, kuid sellest hoolimata ihaldasid kõik terved mehed viimaste äralendajate suurt au. Entusiaste kogunes nii palju, et üks meie juhtidest tegi vaidluste vältimiseks ettepaneku lugeda viimaseks kümneks lahkujaks mitte kümme, vaid viiskümmend tšeljuskinlast. 12. aprilli õhtuks oli jääpangale jäänud veel ainult kuus inimest.

Oli unustamatult ilus õhtu. Valitses täielik tuulevaikus. Tornist võis näha kümnete miilide kaugusele. Vaikus oli absoluutne. Ainult vahel harva kostis jää tasane ragin. Selles tohutus jääkuningriigis olime meie kuuekesi — ekspeditsiooni ülema kohusetäitja Bobrov, kapten Voronin, lennuväljа ülem Saša Pogossov, pootsman Zagorski, Sima Ivanov ja mina — koos oma sagriskarvaliste sõpradega, Ušakovi koertega. Ma istusin nagu kord ja kohus vastuvõtja taga ning ootasin Vankaremist teadet, et lennukid on meie poole teele asunud, kuid äkki saabus hoopis teistsugune teade: «Lendurid on väsinud, lennukid vajavad kontrollimist. Magage veel viimane öö. Lennukid tulevad teile järele homme.»

Ei saa öelda, et see radiogramm tekitas meis kirjeldamatut vaimustust. Tuleb kinnitada, et me olime lootnud 12. aprillil mandrile jõuda. Kuid pääsu polnud kuhugi — tuli oodata!

Keegi ei tundnud isegi huvi ilma vastu ega pärinud meie meeleolu järele. Viimastel päevadel oli püsinud harukordselt hea lennuilm, nähtavus oli olnud suurepärane. Piirkonnas, kus me asusime, oli niisugune ilm suur haruldus. Meie kohal seisis püsiv antitsüklon, kuid ei olnud vaja olla eriti nupukas taipamaks, et varem või hiljem asendub hea ilm halvaga.

Algab jää liikumine ja kuhjumine. Meie lennuväli puruneb, selle taastajaid aga enam ei jätku. Ühesõnaga, võimalikud olid mitmesugused variandid, nende hulgas mõned väga ebameeldivad. Voronin hüppas iga viie minuti tagant telgist välja ning vaatas, kas ilm ei ole muutunud. Ja seda ei teinud tema üksi. Viimase öö veetsime unetult.

Mida teha, et aeg kiiremini mööduks? Me toitsime koeri. Siis ajasime veidi juttu, kuid jutt ei laabunud. Lõpuks otsustasime sööma hakata. Provianti oli laagris palju, kuid süüa olime viimasel ajal saanud kehvasti. Schmidt hoidis kokku. Polnud ju teada, mis järjekordse surve ajal võis juhtuda. Nüüd aga, kui kõik teised olid ära lennanud, oli meie käsutuses terve proviandiladu. Niisuguses olukorras võisime endale lubada seda lõbu, et korraldasime vanade roomlaste parimatele traditsioonidele vastava söömingu. Ühesõnaga, me ei olnud häbelikud!

Tekkis vaidlus, mida süüa ja kui palju süüa. Jäime peatuma lihakonservide juurde. Raskem oli kokku leppida, kas üks või kaks kasti. Ühed ütlesid, et ühest kastist on vähe, teised pidasid kahte kasti paljuks. Siis tegime saalomonliku otsuse: sööme kõigepealt ühe kasti tühjaks ja kui sellest on vähe, võtame käsile teise. Kastis oli 72 purki, sööjaid oli kuus. Niisuguse jõudude vahekorra puhul osutus üks kast rohkem kui piisavaks.

Laagrivarustuse hulgas leidus emailitud pesukauss. Selles oli omal ajal pestud lapsi. Nüüd otsustasime seda kasutada uueks otstarbeks — konservide soojendamiseks.

Mööblit meil ei olnud. Kahvleid samuti mitte. Me laskusime endise lapsevanni ümber kükakile ning hakkasime vilgaste, kuid kaks kuud pesemata sõrmedega seda õhtueinet hävitama. Ülejäägi said endale koerad.

Tol ööl me niisiis ei maganud. Ja öö ei olnud ka kuigi pikk, sest algamas oli polaarpäev. Idas hakkas koitma ja taevas tõmbus roosaks. Vankarem kutsus mind välja ning alustas täpset reportaaži sellest, mis meid kõige rohkem huvitas:

«Lendurid ärkasid. Lendurid panevad riidesse. Lendurid

söövad hommikust. Soojendatakse mootoreid. Lennukid asusid teele!»

Kohe saabus telegramm ka Bobrovile: «Saadame kolm lennukit. Vaadake isiklikult laager üle, et sinna ei jääks ühtki inimest. Vaba ruumi kasutage koerte äratoomiseks . . .»

Kah uudis! No kuidas me oleksime saanud koerad unustada? Me mõistsime väga hästi, mida need koerad enesest kujutasid.

Kui meie laagri jaoks oli vaja koeri, pöördus Erakorralise Kolmiku esimees Petrov tšuktšide poole ja ütles:

«Nõukogude võim saatis minu ja lendurid tšeljuskinlasi päästma. Võimalik, et nad peavad jalgsi laagrist ära tulema. Nõukogude võimu nimel palun teid väga, et te annaksite kahe rakendi jaoks koeri!»

Petrov garanteeris, et koerad tuuakse täies korras tagasi. Pärast niisugust lubadust saadi tšuktšidelt koerad. Petrov oli nõukogude võimu nimel veksli andnud, meil tuli see välja lunastada. Me kartsime koerte pärast rohkem kui iseenda pärast.

Lennukitel pidi meieni jõudmiseks kuluma poolteist tundi. Me teadsime ka silmapiiripunkti, kust kauaoodatud mustad täpid pidid nähtavale ilmuma, kuid möödus tund, poolteist, kaks . . . Vankarem küsis:

«Kas lennukid on teie juures?»

«Ei, aga kas nad siis tagasi ei tulnud?»

«Ei!»

Kaldal muretseti ja ka meie muretsesime, mõne aja pärast aga saabus teade:

«Lennukid ei leidnud teid. Nad tulid tagasi. Otsekohe lendavad uuesti välja. Tehke paksemat suitsu!»

Mis meil parata oli? Jälle tuli oodata. Me hakkasime lõket tegema. Lennukeid oli laagris käinud palju. Me olime ära põletanud kõik oma kaltsud ja laastud, kogu masinaõli, solaarõli, petrooleumi ja bensiini. Ühesõnaga näis, et viimast lõket polnud enam millestki teha.

Kulus veidi aega, enne kui me taipasime, et nüüd võisime kas või kogu laagri põlema panna. Nii telgid kui ka proviant ja muu varustus tuli ju poole tunni pärast maha jätta.

Viimane paraadlõke kujunes vägevaks. Tulle lendasid lahtitegemata roguskkotid, mis olid täis uusi poolkasukaid, telgid, suurepärased magamiskotid, isiklikud kohvrid, padjad, tekid . . . Kui kõik see põles ning andis ikka veel liiga vähe suitsu, viskasin ma omaenese kätega leekidesse kaks suurt vineerkastitäit esimese sordi paberosse «Kazbek».

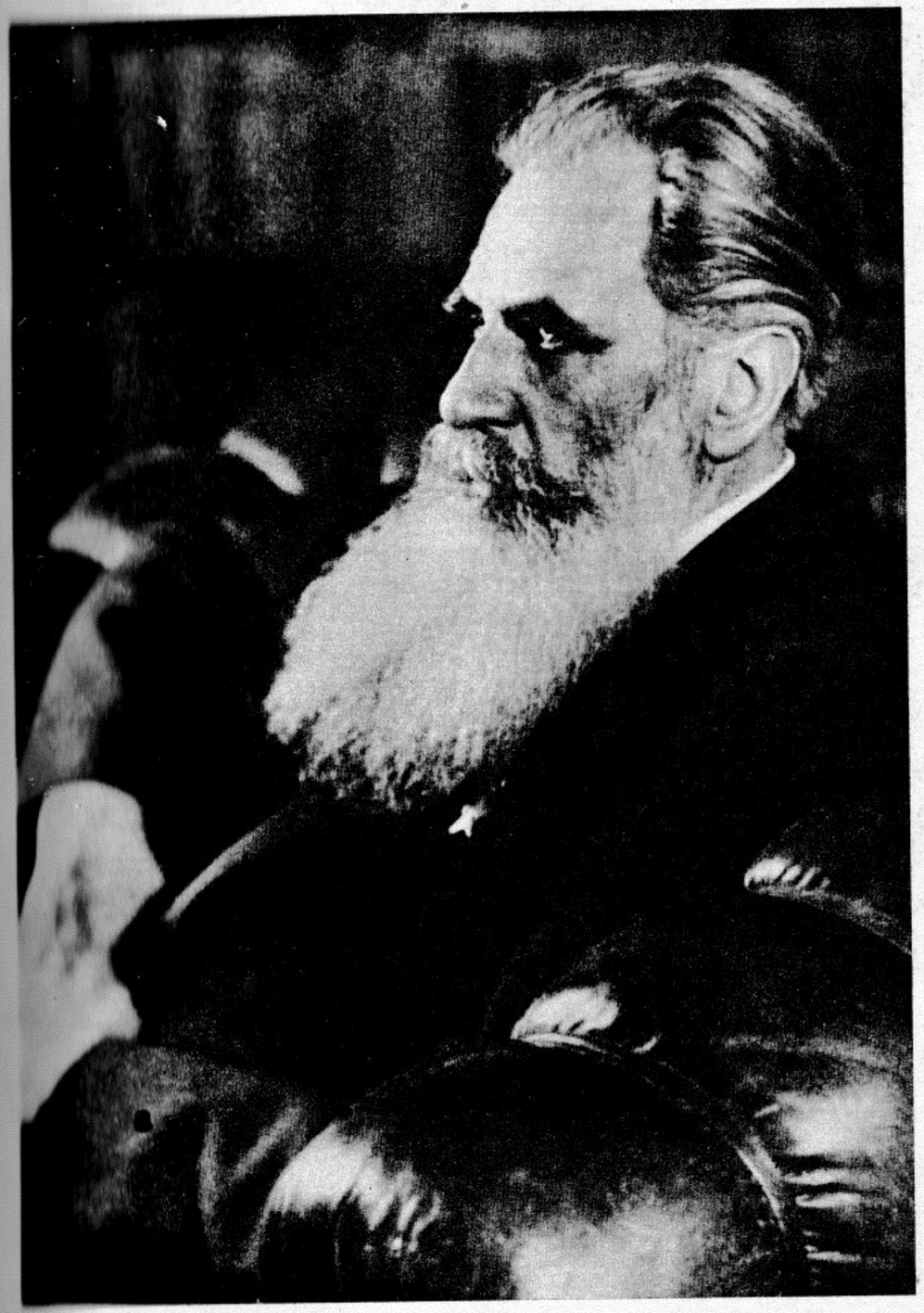

Ei ole juhus, et käesoleva raamatu esimene illustratsioon on Otto Juljevitš Schmidti portree. Nagu Vladimir Juljevitš Vize ja Rudolf Lazarevitš Samoilovitš, nii oli ka Schmidt Arktika asjus minu vaimne isa ja õpetaja

Sõjaväes aega teenides tutvusin **Rudolf** Ivanovitš Abeliga, kellest sai minu hea sõber. Et me ei sattunud kahekesi koos ühelegi pildile, siis avaldan kaks fotot, mis on tehtud ühes ja samas kasarmus. Ülemisel fotol rivi paremal tiival esimene E. T. Krenkel, alumisel fotol vasakult teine R. I. Abel

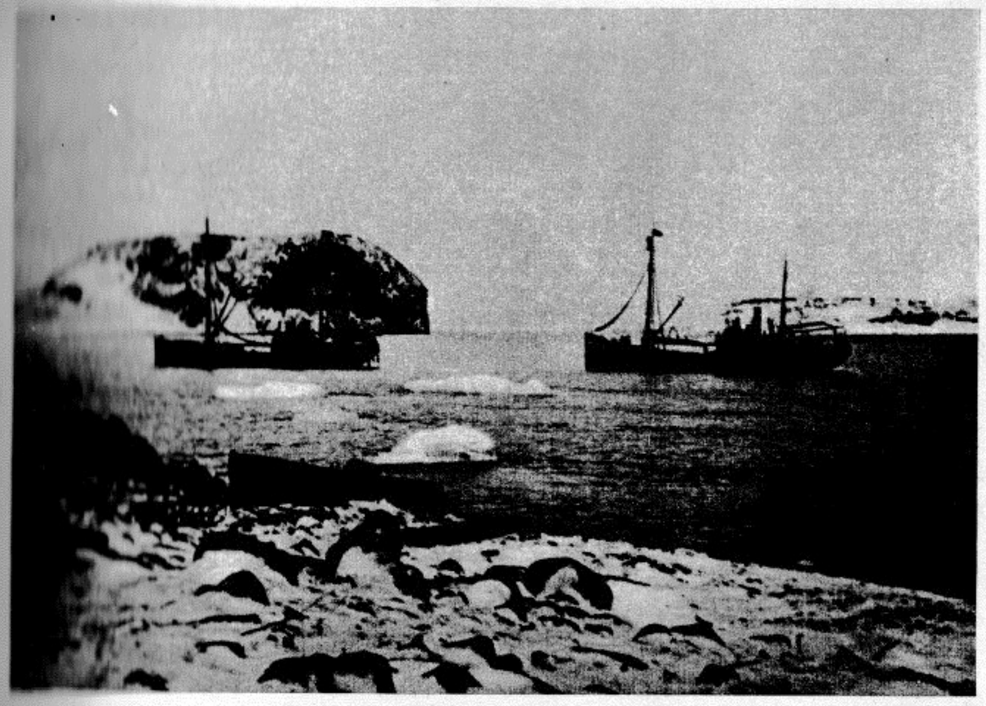

Ka need kaks fotot on omavahel seoses. Ülal: Tihhaja laht Franz Josephi maal. All: talvitajate esimene vahetus koos ekspeditsiooni juhtkonnaga. Istuvad (vasakult paremale) esimese vahetuse ülem P. J. Illjaševitš, R. L. Samoilovitš, O. J. Schmidt, V. J. Vize ja V. I. Voronin, seisavad meteoroloog G. A. Šaškovski, arst B. D. Georgijevski, abitööline A. M. Aleksin, kokk V. A. Zahharov, mehaanik M. S. Murov ja mina

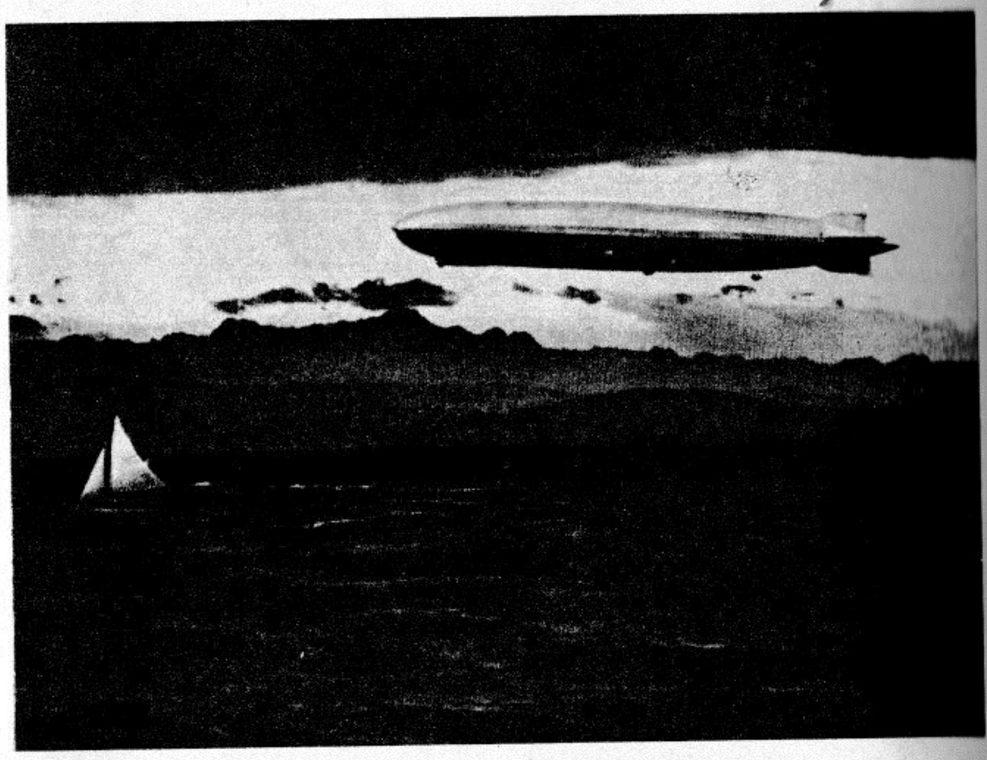

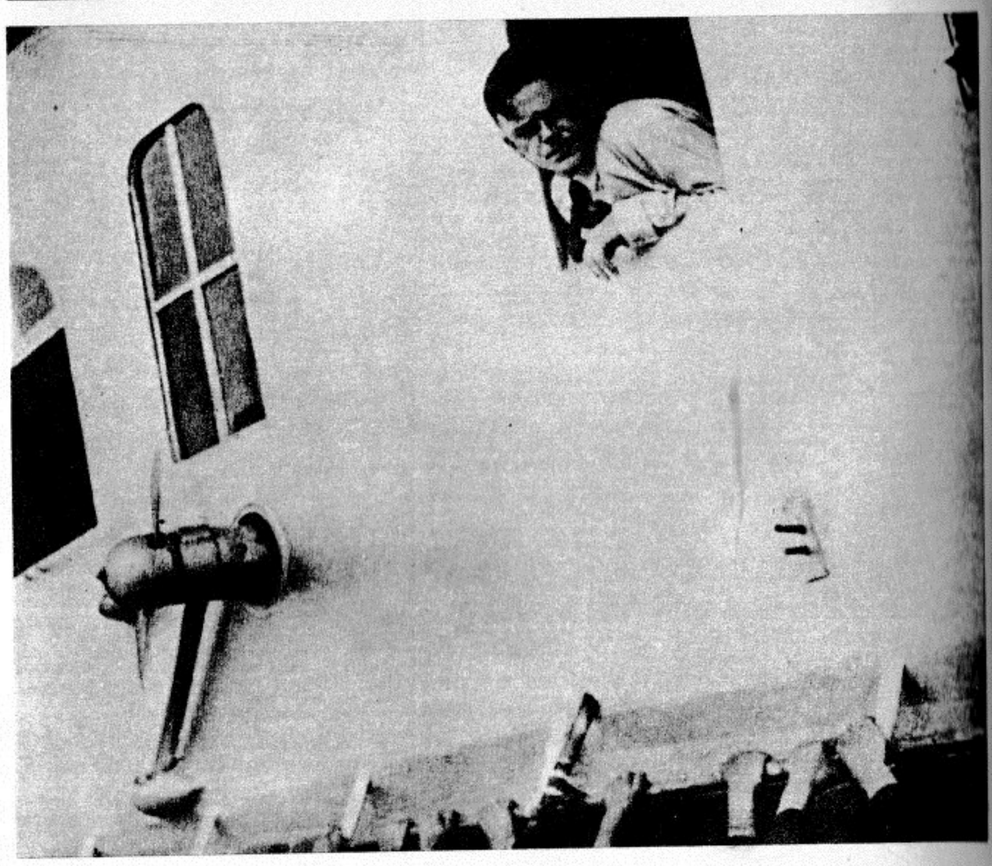

Õhulaev «Graf Zeppelin» oli tohutu suur

Nõukogude teaduse ja tehnika esindajad «Graf Zeppelini» ekspeditsioonil: professor P. A. Moltšanov, professor R. L. Samoilovitš, mina ja insener F. F. Assberg

Käesolevas raamatus on kirjeldatud õhulaeva B-3 äpardunud lendu. See foto on mul säilinud kui mälestus nendest, kellega koos ma hädas olin

O. J. Schmidt ja V. J. Vize

G. A. Ušakov ja O. J. Schmidt

Kui «Sibirjakov» sõitis oma retkele, tuli mu naine Natalia Petrovna minu saatma

Ma unistasin saada tõeliseks «merehundiks» ja olin veendunud, et tõeline meremees peab suitsetama piipu

Niisuguste «piraatlike» mustade purjede all lõpetas meie «Sibirjakov» oma kuulsa triivi

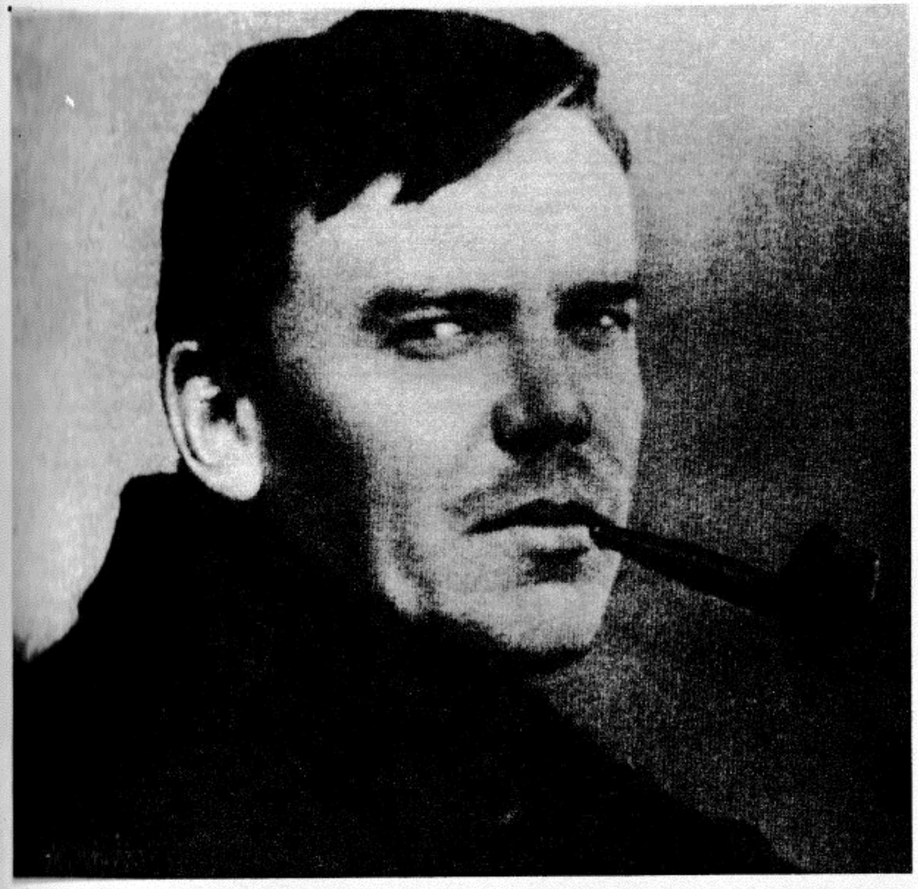

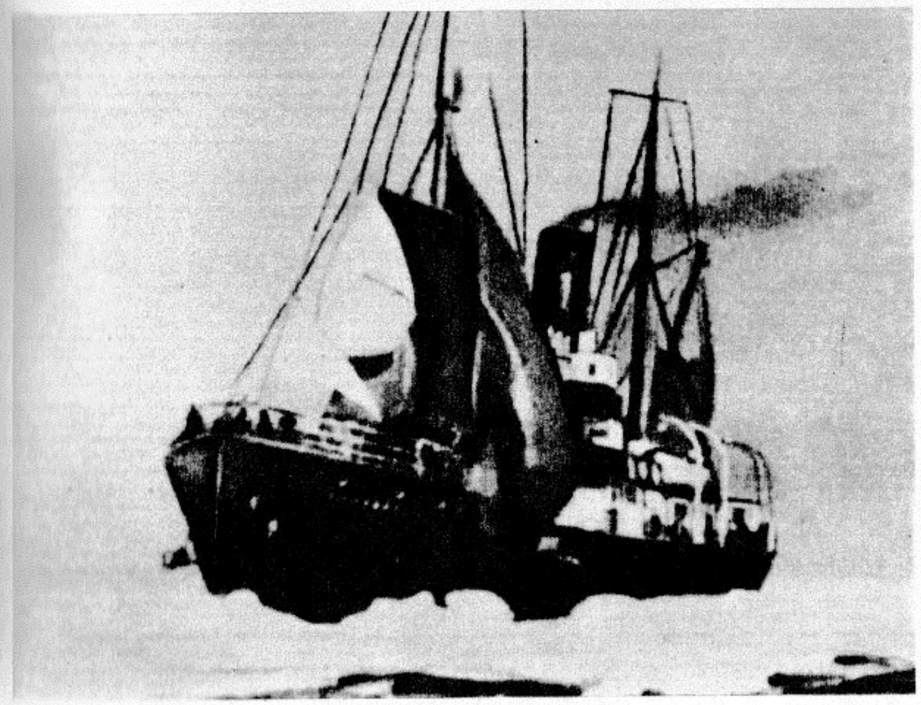

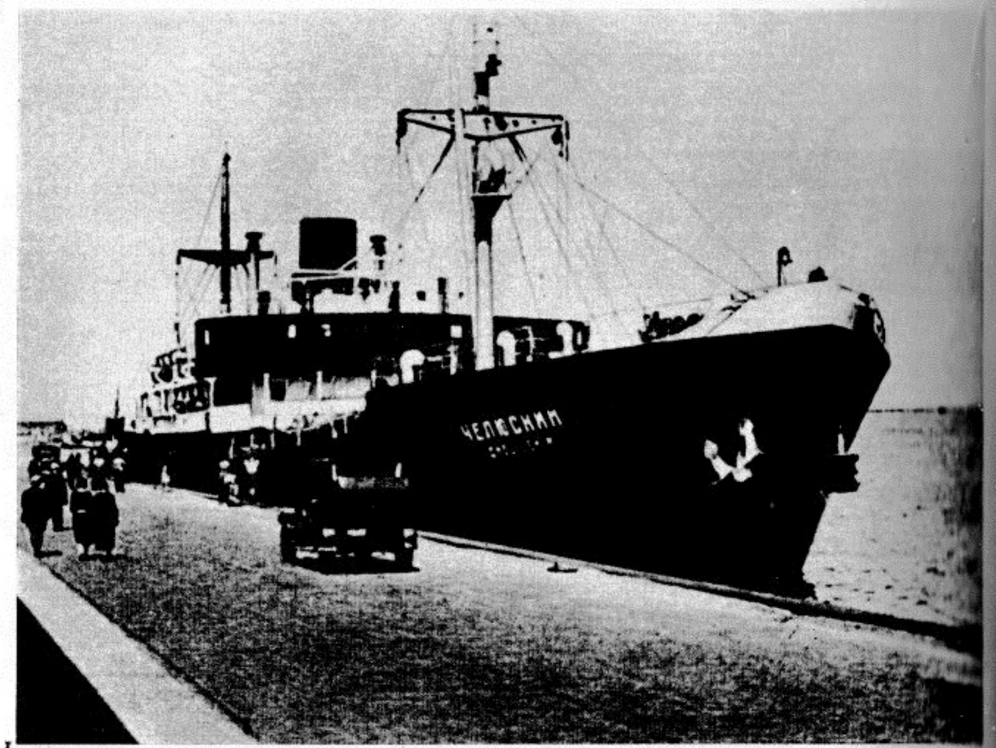

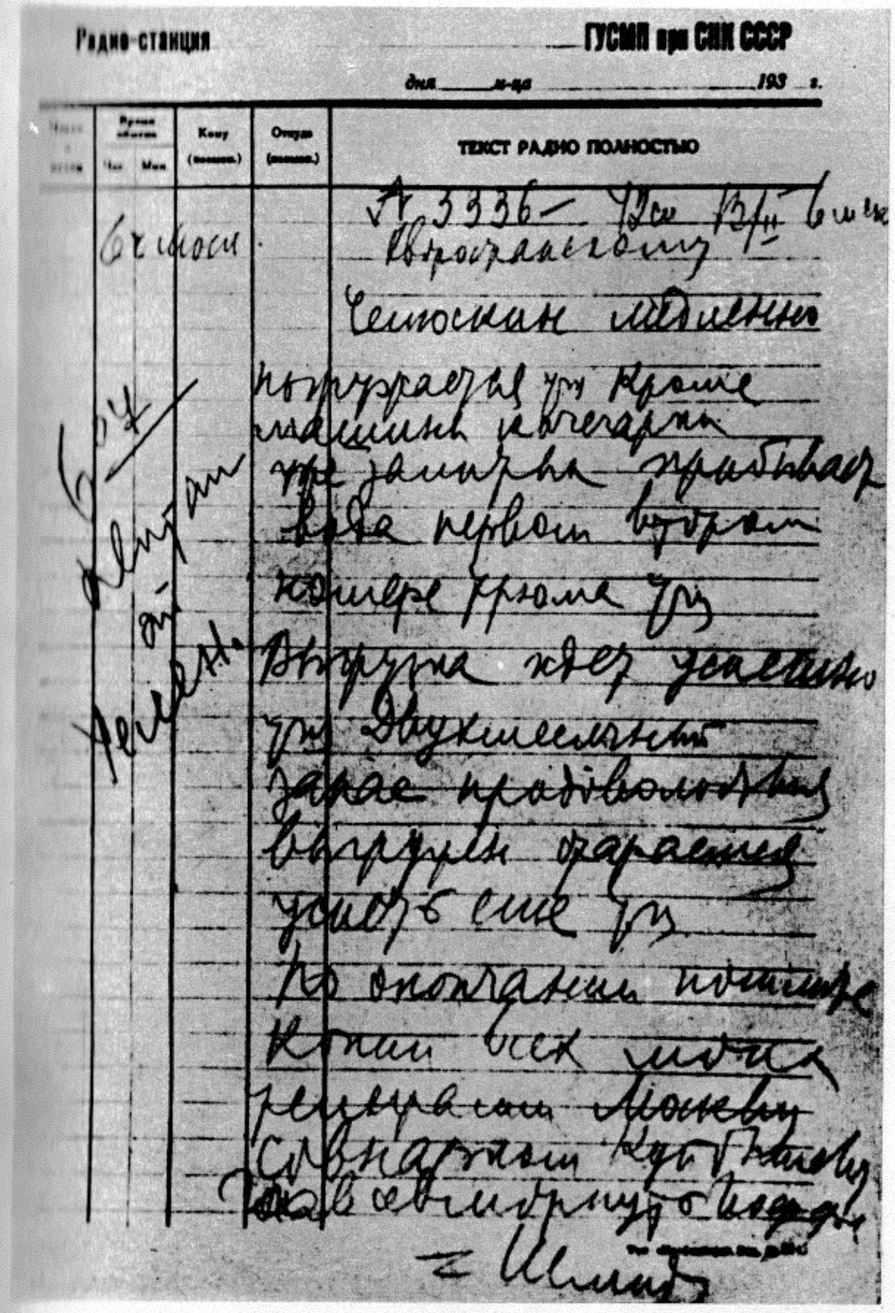

Радио-станция ГУСМП при СНК СССР

дня ___ м-ца ___ 193 г.

Время обмена Час	Мин	Кому (позыв.)	Откуда (позыв.)	ТЕКСТ РАДИО ПОЛНОСТЬЮ
6 ч	мосп			№ 3336 — 42 см В/II 6 мес. Квиростанскому 1
				Челюскин медленно погружается уже кроме машины кочегарки где залитая прибывает вода первом втором номере крюма уже выгрузка идет успешно уже двухмесячный запас продовольствия выгружен сгорается успеть еще уже по окончании потеряла копии всех моих телеграмм Москву совнаркому Куйбышеву Главсевморпуть [illegible]

Hiljem, keset jääd, ei näinud «Tšeljuskin» enam välja nii elegantne kui teele asudes

V. I. Voronin ja O. J. Schmidt «Tšeljuskini» kaptenisillal

Seda dokumenti — «Tšeljuskini» hukkumisest teatava radiogrammi teksti — säilitatakse praegu Revolutsioonimuuseumis

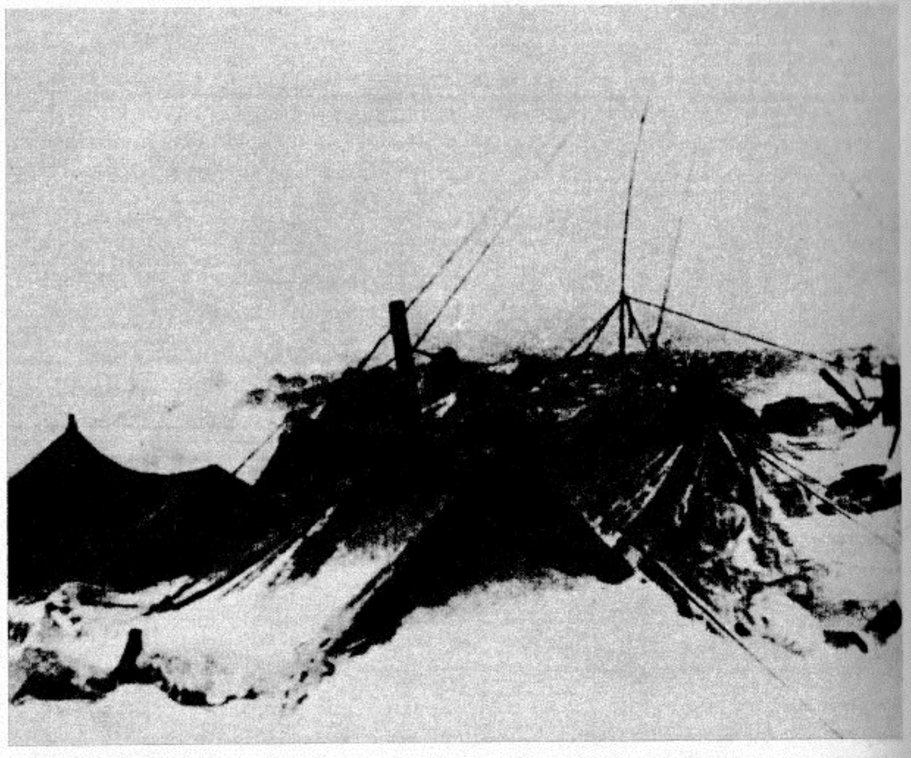

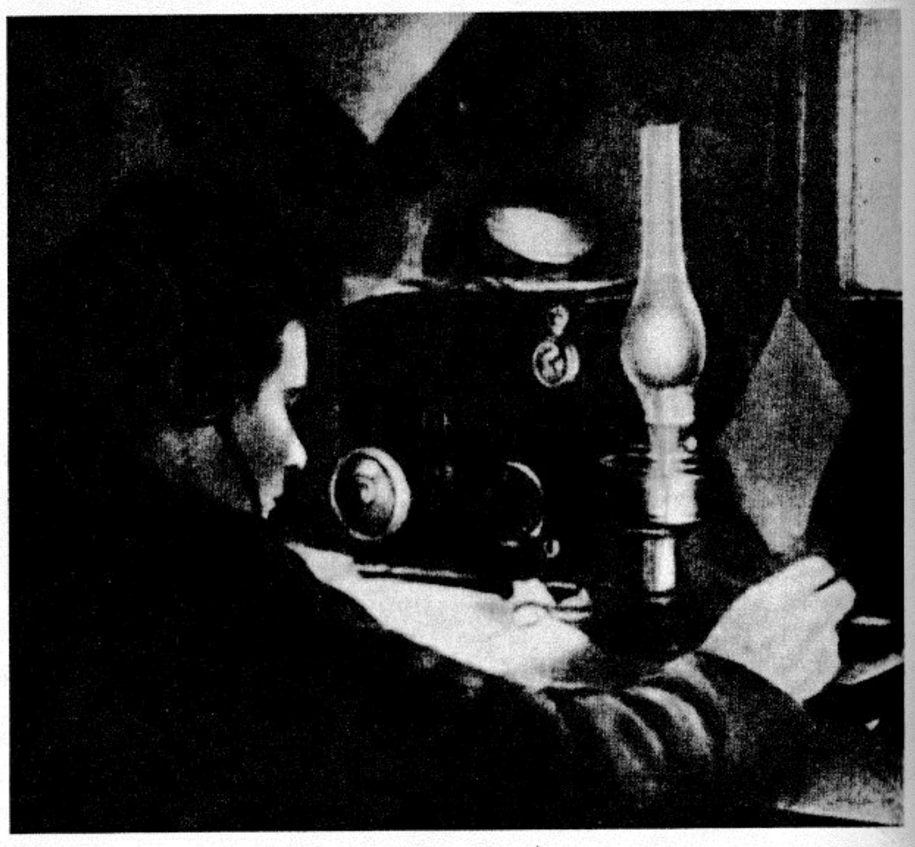

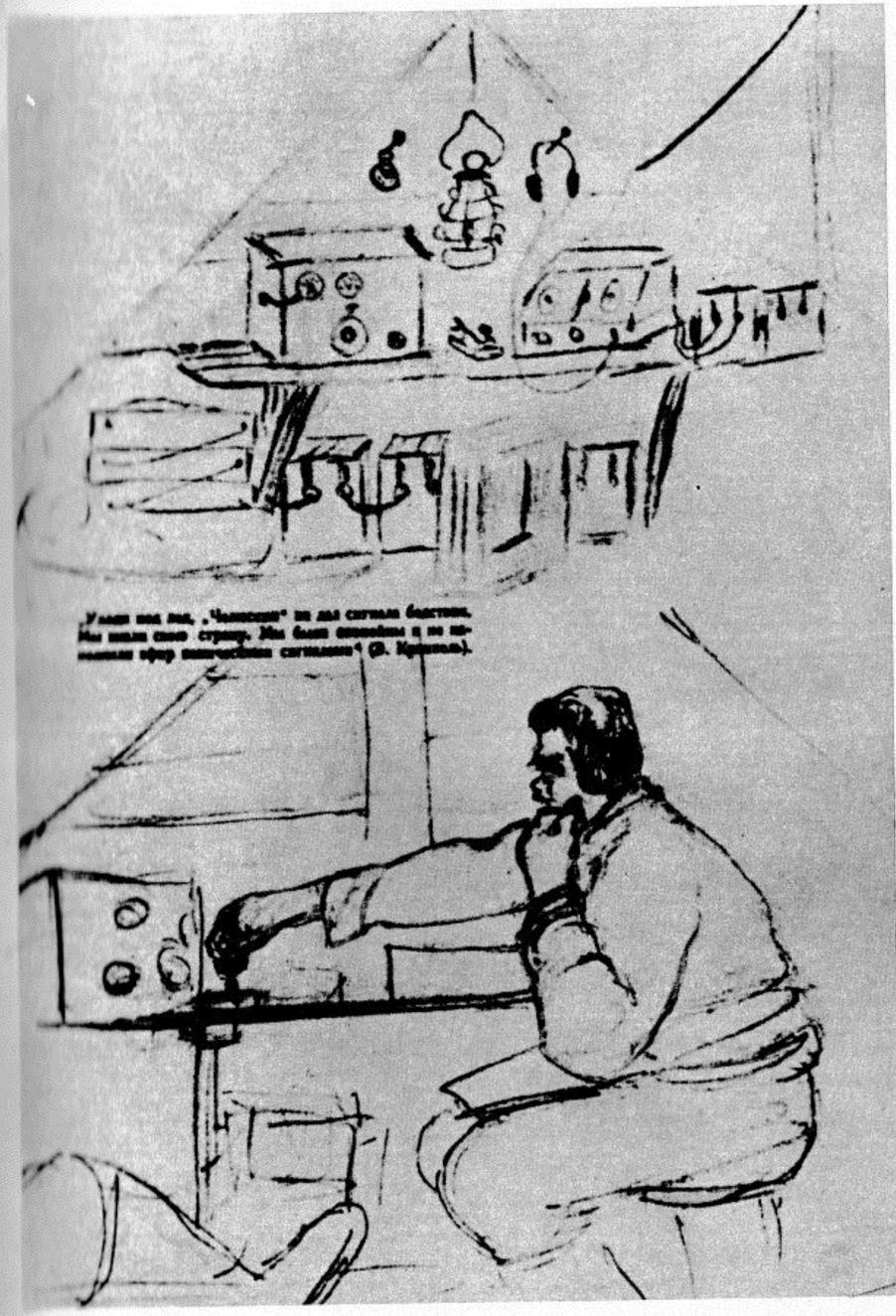

Tuule ja lume kuningriigis ilmus jääpangale Schmidti laager, millest kirjutasid kogu maailma ajalehed

Välja magamata, väsimusest vaevu jalul püsides pidas meiega sidet radist Ljudotška Šrader

Nõnda kujutas mind noil päevil kunstnik Fedja Rešetnikov — üks kroonikuist, kes kajastasid meie elu jääpangal

Esimesed Nõukogude Liidu kangelased. Koos tšeljuskinlaste seitsme vapra päästjaga on pildistatud ka M. M. Gromov. Vasakult paremale Anatoli Ljapidevski, Sigismund Levanevski, Mihhail Vodopjanov, Mihhail Gromov, Vassili Molokov, Ivan Doronin, Mavriki Slepnjov, Nikolai Kamanin

Pärast paraadi läksime Kremlisse

Siin, Olovjannõi neemel, talvitasin ma 1935. aastal

Niisuguse osava kütina nägin ma välja talvitamise lõpul

Kirgliku suitsetajana ei suutnud ma hiljem palju aastaid seda barbaarsust unustada.

Nagu võis oodata, juhtus nii, et sel ajal, kui viimased lennukid meie poole teel olid, tekkis meie lennuvälja pragu, seejuures kõige halvemal viisil, mida oli võimalik välja mõelda, — diagonaalselt. Tekkinud pragu suurenes silmanähtavalt ja saavutas kolmekümnesentimeetrise laiuse.

Vodopjanov laskus osavasti jääväljale piki selle teist diagonaali. Meie ootasime poolelusalt-poolsurnult, millega maandumine lõpeb, kas otse meie silma all ei toimu katastroof. Suured eesmised suusad ületasid prao lihtsalt, kuid lennuki kolmas tugi — sabasuusk — oli väike. Me kartsime, et lühike suusk vajub prakku ja takerdub jää taha. See oleks tähendanud katastroofi.

Vodopjanov maandus õnnelikult. Talle järgnesid Molokov ja Kamanin. Vodopjanov pistis pea kupli alt välja, vehkis käega ja karjus midagi. Meie jooksime lennuki juurde. Propellerituul oli raevukas. Mütsipaelad pekslesid valusasti vastu nägu. Läbi mootorimürina ei olnud midagi kuulda. Võis ainult aimata, mis sõnu seal öeldi.

Kõigepealt asuti koeri lennukisse laadima. Nad olid sealsamas lähedal nööri otsas. Ühe käega tuli võtta kinni koera sabast, teisega turjast, ja seda ei saanud muidugi teha kinnastega. Koertele ei meeldinud niisugune käitumine. Nad urisesid ja püüdsid hammustada. Koerte järel hüppas Kamanini lennukisse nende sõber Tolja Zagorski. Ta jagas oma neljajalgsetele teekaaslastele välja platskaardid — tegi selgeks, kes kuhu istub. Mina sain Vankaremist korralduse sulgeda raadiojaam. Ma vastasin Vankaremile, et võtan saatja maha ega kuula teda enam.

Rahvusvahelises koodis lähetasin eetrisse: kõigile, kõigile, kõigile . . .

«Saata midagi ei ole, lõpetan raadiojaama tegevuse.»

Aeglaselt kordasin kolm korda: «RAEM! RAEM! RAEM!» See oli «Tšeljuskini» kutsung, mida kasutas ka Schmidti laager.

Ma ei teadnud siis veel, et varsti saab sellest minu isiklik kutsung, mis antakse mulle kui raadioamatöörile selle eest, et ma Schmidti laagris oma ametikohustust täitsin.

Žurnaali ilmus viimane sissekanne: «Saatja maha võetud 13. aprillil 1934. aastal 02.08 Moskva aja järgi.»

Schmidti laager jäi vait . . .

Vladimir Ivanovitš Voronin lõikas päästerõnga küljest liki, millel oli nimi «Tšeljuskin», ja võttis signaallippude

komplektist välja tähe Ч. Mina lõikasin läbi vastuvõtja ja saatja juhtmed. Hetkeks kerkis kurku klomp: polnud lihtne ühe käeliigutusega purustada sideniiti, mis oli meie jaoks olnud eluniit.

Voronin ja Pogossov istusid Molokovi lennukisse, mele Bobrovi ja Sima Ivanoviga asusime Vodopjanovi omasse. Saša Pogossov jäi viimase minutini oma tööpostile. Ta andis hoogu Kamanini ja meie lennukile, tõukas siis tagant Molokovi lennukit ning hüppas jooksuga sellele peale.

Bobrovi palvel tegi Vodopjanov laagri kohal tiiru ja võttis siis kursi Vankaremile.

Kõik olid kaldal! Hurraa! Me loopisime kõiki lendureid õhku. Äärmiselt räpastena, närustena ning karvastena embasime ja suudlesime oma päästjaid.

Tekkis kogu selle trobikonna majutamise keerukas probleem. Vankaremi faktooria — ainus maja tšuktši jarangade hulgas — ei saanud kiidelda suurte mõõtmetega. Ma ei tea tema päritolu, kuid puidu äärmise mitmekaliibrilisuse järgi otsustades näis ta ilmselt olevat ehitatud mingi laeva jäänustest. Selles majakeses oli kõigest kaks tuba, millest üks täitis kohakaasluse alusel veel ka köögi ülesannet. Peale peremeeste endi olid seal ulualuse saanud kaks Erakorralise Kolmiku liiget (kolmiku esimees, heleda ruudukujulise habemega G. G. Petrov ja piirivalvur A. Nebolsin) ning kakskümmend lendurit ja tšeljuskinlast.

Rahvastiku tihedus oli Vankaremis nii suur, et magati kolmes vahetuses ja söödi neljakaupa üheainsa köögilaua ääres. Isegi kõige palavama soovi korral ei oleks meil olnud vähimatki võimalust end sellesse inimkehade tihnikusse suruda. Meid kolme pandi korterisse ühte faktoorialähedasse jarangasse.

Tänapäeval on jaranga midagi eksootilist, tollal aga oli ta tšuktšide tavaline elamu. Väljastpoolt ei äratanud see võrdlemisi suur kuplitaoline loomanahkadest ja vanadest presenditükkidest ehitis millegagi tähelepanu, kuid oli täis ootamatusi. Jarangasse siseneja sattus kõigepealt meie mõiste järgi eeskotta. See oli külm, seal seisid mitmesugused tarbeesemed — vintpüss, ämbrid ja muud nõud. Alles eeskojast pääses eluruumi.

Eluruum hõivas jarangast umbes ühe kolmandiku. Kõige õigem oli seda arvatavasti võrrelda näitelavaga: see ulatus kahe palgi võrra maapinnast kõrgemale.

Neid palke ei tarvitsenud olla veest välja õngitsenud tingimata elamu peremees ise. Jarangad ehitati paljudeks aastateks. Need ajupalgid võis olla püüdnud jaranga praeguse omaniku isa või vanaisa. Palkidest oli laotud ruut, mille pindala oli ligikaudu viis ruutmeetrit. Palkidele oli puistatud mereranna kiviklibu, mis oli omakorda kaetud morsanahkadega. Need sarnanesid linoleumiga, neid oli poleerinud mitu elanike põlvkonda.

Sarnasust näitelavaga suurendas veelgi põhjapõdranahkadest eesriie. Eluruumi pääsemiseks tuli selle raske eesriide nurk kõrvale pöörata.

Täies pikkuses püsti seista polnud võimalik — ruum ei olnud kõrgem kui meeter ja veerand. Maksimaalne, mida selles ruumis olija sai enesele lubada, oli põlvitamine. Kuid kõige huvitavam oli küte ja valgustus. Nurgas seisis ajalehest veidi väiksem kaldne tahvel. Selle all oli riba kuulsat põdrasamblikku, mida söövad põhjapõdrad. Morsa või mingi teise looma luuga vastu alust surutud samblikuriba täitis tahi ülesannet. Kaldtahvlil olid morsa- või hülgerasva tükid. Rasv sulas tasapisi, valgus mööda tahvlit alla ja toitis tahti.

Luuga hämmastavalt osavasti manipuleerides lühendas jaranga perenaine tahti ja vähendas ööseks tuld või, vastupidi, lisas vajaduse korral soojust ja valgust. Tule kohal rippus ööpäev läbi teekatel. Teed oli võimalik juua iga minut. Kord proovisin mina ettevaatamatult tahti reguleerida ja otsekohe läks kõik nurja. Tuli peaaegu kustus ning taht hakkas meeleheitlikult suitsema. Perenaine puhkes naerma, võttis luu ja mõne sekundi pärast oli kõik jälle korras.

Jaranga peremees oli kuulus mees. Ta oli viibinud kuunaril «Maud», kui Amundsen sellega läbis Põhja-meretee. Peremees näitas meile fotot, mis kujutas teda koos Amundseniga. Ameerikast ta midagi huvitavat jutustada ei osanud.

Perenaine kostitas meid valgete kakkudega ja eksootilise maiusroaga, mida tšuktši keeles nimetatakse kopalheniks. Kord aastas on hooaeg, mil tšuktšid tapavad morski. Nad puhastavad morskade kered, viskavad soolikad ära ja nülivad ülihoolikalt nahad, mis on väga hinnalised. Nahad müüakse või kasutatakse ära ehitusmaterjalina, tükkideks raiutud liha paigutatakse aukudesse. Nendes aukudes ta ei mädane, vaid hapneb. Soola talle ei lisata (tšuktšid said alles võrdlemisi hiljuti teada, mis on sool). Talvel tuuakse jarangasse kivikõva lihatükk. Perenaine võtab kaarja noa ja hakkab liha kaapima. Vene köögis on skobljankaks nimetatav roog. Kopalhen pole sisuliselt midagi muud kui skobljanka tšuktši variant. Kiiresti kasvab kohevate külmade

kaabete kuhi; neid kaapeid süüaksegi niimoodi külmunult, sulada laskmata. Kui neid kolme sõrmega võtta ja suhu pista, on tunda üliterav pikantne maitse. Suupiste on esmaklassiline.

Perenaine suitsetas nagu kõik mehedki. Väikeses ruumis polnud midagi hingata, kuid see-eest oli seal soe. Seda oskasime me väärilselt hinnata. Me magasime üksteise kõrval põrandal. Uni oli nii sügav, et und me ei näinud.

Sellal kui meie unehõlmas viibisime, ilmus «Pravdas» fotomontaaž, millest me tõepoolest ei oleks osanud undki näha. Ajalehe esiküljele oli paigutatud viieharulise tähe kujutis. Selle keskel oli Bobrovi foto, tippudes teiste omad. Pildi allkiri oli ülimalt lühike: «Viimased kuus.» Samas «Pravda» numbris oli ära toodud Maksim Gorki lühike, kuid erutav tervitus:

«Ainult Sotsialistlike Nõukogude Liidus on võimalikud inimeste revolutsiooniliselt organiseeritud energia nii hiilgavad võidud loodusjõudude üle.

Ainult meie maal, kus on alustatud ja väsimatult peetakse sõda töötava inimkonna vabastamise eest, saavad sündida kangelased, kelle hämmastav energia tekitab isegi meie vaenlastes imetlust.

M. Gorki.»

Tervitusi saabus kõige erinevamatest maailma riikidest, avaldati väljavõtteid mitmesuguste ajalehtede kirjutistest. Selles informatsioonitulvas oli üks radiogramm, mis tegi mulle erilist heameelt.

Lugeja võib-olla mäletab, kuidas mul Franz Josephi maal õnnestus luua raadioside «Väikese Ameerikaga» — admiral Byrdi juhtimisel Antarktikas töötava Ameerika ekspeditsiooni laagriga. Nüüd, mõni aasta hiljem, viibis admiral Byrd meie päästmise päeval «Väikesest Ameerikast» 135 kilomeetri kaugusel. Sealt saatis ta järgmise radiogrammi:

«Mister Murphy teatas mulle «Väikesest Ameerikast» raadio teel üksikasjalikult «Tšeljuskinil» sooritatud Nõukogude teadusliku ekspeditsiooni liikmete päästmisest. See on kangelastegu, mis jätab sügava mulje, ja mul on hea meel, et ma saan TASS-i kaudu saata oma õnnesoovid nõukogude lenduritele, kes edukalt täitsid nii ohtliku ülesande.»

Vankaremi neemel sain ma tuttavaks Levanevskiga. See pikk ja sihvakas, punakate juuste ning ilusa mehise näoga mees nägi välja nii, nagu ei oleks ta olnud end ümbritseva seltskonnaga eriti hästi kohanenud.

Kas Sigismund Aleksandrovitš oli uhke, nagu mõnikord püüdsid väita inimesed, kes teda küllalt hästi ei tundnud? Vaevalt küll. Seda ei saa öelda. Pigemini jättis Levanevski väga tagasihoidliku inimese mulje.

Hiljem saime temaga suurteks sõpradeks. Sõbrunesid ka meie naised. Ühesõnaga, meist said head perekonnatuttavad ja me jõime koos rohkem kui ühe liitri viina, aga kõik see tuli pärastpoole. Tookord, 1934. aasta aprillis, kohtusin ma mehega, kellel olid kõik nööbid kaelast saadik kinni ning kelle hoiak oli ilmselt eemaletõrjuv.

Ma olen kaugel sellest, et Sigismund Aleksandrovitši niisuguse käitumise pärast hukka mõista. Tema olukorrast oli kerge aru saada: ülikogenud polaarlendur oli sõitnud Moskvast Alaskasse, reisinud ümber poole maakera, saanud Ameerikast esmaklassilise lennuki, lennanud sellega NSV Liitu, teinud avarii ja ise peaaegu hukkunud, päästmata ainsatki tšeljuskinlast.

Vaatamata soomusrüüle, millega Levanevski end noil päevil ümbritses, tekkis meie vahel mingi fluidum, mille jaoks see eneseisolatsioon ei kujunenud komistuskiviks. Me mõlemad (muidugi väga erisugusel viisil) aitasime päästa ühte tšeljuskinlast, kes Levanevski abita oleks võinud hukkuda veel pärast kindlale maale jõudmist.

Enne selle loo jutustamist on vajalik väike kõrvalepõige...

Esimestel päevadel, mis me Vankaremis veetsime, ilmnes otsekohe kaks asjaolu. Esiteks andis ennast tunda vaimne nälg. Enamik tšeljuskinlasi puhkas faktooria raamatukogust võetud raamatuid neelates. Teiseks tulid haigused.

Jääpangal ei põdenud peaaegu keegi. Pärast Suurele Maale tagasijõudmist jäid paljud nagu kokkuräägitult haigeks. Tegemist oli peamiselt raskekujulise gripiga. Haiged (neid oli kuusteist) toimetati Tšuktši poolsaare tolleaegsesse ainsasse haiglasse, mis asus Lavrentija lahe ääres. Väikese haigla jaoks osutus niisugune koormus üle jõu käivaks ja haigetele tšeljuskinlastele tulid appi terved.

Haiglas parandati kõik, mida parandada andis. Uksed lakkasid kääksumast, tehti korda vann, remonditi voodid, priimused ja lambid, teritati kirurginoad. Haigla kütteks hangiti kivisütt, kooperatiivist osteti sitsi, millest õmmeldi uus pesu. Ruhm tšeljuskinlasi õppis ümber käima kupuklaaside, klistiirikannude ja sinepiplaastrite taoliste vahenditega ning hakkas täitma halastajavendade ülesandeid. Meie kokk tagas haigete toitlustamise.

Ühel meie seltsimehel oleks haigus peaaegu halvasti lõppenud. Aleksei Nikolajevitš Bobrovi tabas äge pimesoolepõletik. Kiiresti oli vaja kirurgi, kes viibis Uelenis. Uelen asus Lavrentija lahest ainult ühe lennutunni kaugusel, kuid kohalikul lennuväljal oli üksainus Ÿ-2, seegi väga kahtlases seisundis. Sellele tähelepanu pööramata otsustas Levanevski lennata, ehkki sai aru, et lennuk püsib koos «ausõna peal».

Tundras sooritas ta hädamaandumise. Alles siis, kui Lavrentija lahe ääres juba arvati, et lennuk on hukkunud, tõi Levanevski kõigest hoolimata kohale suurepärase inimese — kirurg F. L. Leontjevi.

Minu osa Aleksei Nikolajevitši päästmises oli mõõtmatult tagasihoidlikum. Asjaolude tahtel sai minust üks doktor Leontjevi assistente, seejuures niisugune assistent, kelle olemasolu ei näinud ette mitte mingisugused kehtivad normid.

Vaevalt oli Leontjev operatsiooni alustanud, kui Lavrentija haiglat teenindav vana mootorilogu köhatas või aevastas, hakkas läkastama ja jäi vait. Mitte midagi head sellest ei tulnud — haigla jäi otsekohe pimedaks, seal aga oli operatsioon täies hoos.

Keegi süütas petrooleumilambi ja pistis selle ruttu mulle pihku, tehes minust niimoodi laternaposti. Ma pidin doktorile tagama operatsiooniks vajalikud elementaarsed valgustustingimused. See oli pealtnäha mitte just eriti keeruline, kuid vastutusrikas töö.

«Nii . . . Valgus lähemale . . .»

«No kuule, ära oma lambiga soolikate vahele roni . . .»

«Valgust, rohkem valgust . . .»

«Ettevaatlikult, ära siia petrooli tilguta . . .»

Doktor Leontjev tundis oma tööd. Operatsioon õnnestus ning andis mulle võimaluse käesolevates märkmetes jutustada, kuidas me Levanevskiga Bobrovi päästsime.

Püüdes meenutada kõike, mida suudan, et meid päästnud lenduritel oleks käesolevas raamatus vääriline koht, jutustan nüüd veidi Vodopjanovist. Just tema, Mihhail Vassiljevitš, tõi mu ära tšeljuskinlaste jääpangalt ning viis mu kolm aastat hiljem teisele jääpangale, kuid põhjapoolusest tuleb juttu edaspidi. Praegu aga tahan jutustada Vodopjanovi kirjanikutee algusest.

Sellest, mida Mihhail Vassiljevitš kirjutas, pole vähimatki mõtet rääkida. Tema teoseid on korduvalt välja antud ja seepärast on need kättesaadavad igaühele, kes tahab nendega

tutvuda. Huvitavam on jutustada tingimustest, milles see lendur astus esimese sammu oma tormilisest elukutsest tema majesteedi kirjanduse rahu ja vaikuse poole.

Kui me olime Vankaremist jõudnud Providenija lahe äärde, ootas meid seal «Smolensk». Meie mereteis kujunes meeldivaks. Rasked ajad, teravad muljed, keerukad elamused ja suured pingelised tööd olid seljataga. Siin, suurepärasel ajakohasel laeval tuli meil, asjalikel ja töökatel inimestel, mängida mõnevõrra ootamatut osa. Me olime reisijad.

Laeva masinate rütmilise mürina saatel oli meeldiv magada. Pesnud end ekspeditsiooni kõntsast puhtaks, magasime üsna varsti isu täis ja siis algas suur logelemine, mille puhul kellelgi ei olnud vaja kuhugi kiirustada ega ennast pingutada, vaid igaüks võis meenutada, mõtiskleda, unistada . . .

Igaüks tegi seda omamoodi ja kui kirjamehed, nagu näiteks «Komsomolskaja Pravda» korrespondent Mihhail Rozenfeld, jutustasid oma seni veel kirjutamata romaanidest, siis meie, mitte-kirjamehed, haarasime ülima innuga suled pihku.

Otsa tegi lahti Ilja Leonidovitš Bajevski. Ajakirjanike toetusel hakkas ilmet võtma tema idee kirjutada kollektiivne raamat ««Tšeljuskini» retk». Selle teose kaks paksu köidet nägid ilmavalgust juba samal aastal.

Kuid raamatuga asi ei piirdunud. Meie kirjanduslikke kalduvusi toetas olulisel määral korrespondentide suur nõudmine tšeljuskinlaste ning nende päästjate iga laadi päevikute, jutustuste, artiklite ja mälestuste järele. Kirjutamine muutus laialt levinud tegevuseks. Selles suhtes ei olnud erand ka Vodopjanov.

Kõigist isetegevuslikest kirjanikest, kellel noil päevil tekkis kirg kirjatöö vastu, oli Mihhail Vassiljevitš üks viljakamaid. Ta kirjutas üliusinalt iga päev mitu tundi. Iga uue käsikirjalehe kleepis ta hoolikalt eelmise külge. Rull kasvas ja tekitas enamikus seltsimeestes lõbusat lugupidamist:

«Miša, kuidas su tapeedirull edeneb?»

«Mitmendal kilomeetril oled?»

Seda laadi küsimusi sadas rahena. Mina arvasin tollal ja arvan ka praegu, et Vodopjanov tegi hästi, kirjutades üles kõik, mis ta mäletas ja teadis Arktikast. Tema raamatud, mis olid määratud kõige laiemale lugejaskonnale, täitsid kasulikku ülesannet ja kõik need said alguse rullikeeratud käsikirjast, mille pikkus jäigi mõõtmata.

Teekond Vladivostokki möödus märkamatult. Seal saime

esmakordselt aru, mida kogu nõukogude rahvale tähendas võitlus meie päästmise eest.

Vastuvõtu avas vesilennuk. See lendas otse üle meie laeva mastide ning puistas tekile suure hulga maikellukesi ja sirelikimpe, millega meid tervitasid Vladivostoki naised.

Lennukile järgnes sõjalaev. Säravalt lumivalgetes mundrites meremehed hüüdsid meile valjusti «hurraa!». Vett kündes kihutasid meist mööda torpeedokaatrid, ja kui me lähenesime kaldale, lendas meile vastu sõjalennukite eskadrill ning sadamast väljus terve eskaader kõige mitmekesisemaid laevu, mida juhtis jäälõhkuja «Dobrõnja Nikititš».

Me liikusime pikkamööda edasi. Kui meie pilgule avanes linn, hakkasid huilgama Vladivostoki vabrikute viled. Sellesse koori lisasid oma hääle kõik reidil seisvad Nõukogude ja välismaa laevad. «Smolensk» andis vastuseks vilet. Vaevalt olime kai äärde jõudnud, kui mürisesid suurtükisaluudi kogupaugud. Kõik Vladivostoki elanikud olid tänavatel, mida ehtisid lipud ja tervitusloosungid. Need tunnid olid unustamatult erutavad ...

Erirong viis tšeljuskinlased Vladivostokist Moskvasse. Kõik vintsutused, raskused ja ebameeldivused olid seljataga. Ümberringi olid ustavad, läbiproovitud sõbrad ning öösel külge pöörates oli meeldiv kuulda jää paukumise ja ragina asemel vaguniratastе rütmilist kolksumist.

Täielikku rahu meil siiski ei olnud. Suurtes jaamades ilmusid rongi korrespondendid, kes esindasid nähtavasti kõiki Nõukogude Liidu ajalehti ja ajakirju alates lasteajakirjast «Murzilka». Piinamisest ei pääsenud mitte keegi meist. Meil tuli võidelda küsimuste tormi-iilidega.

Jutustage kõige-kõige hirmsamast silmapilgust.

Mida te sellel silmapilgul mõtlesite?

Mida tundsite? Mida tegite?

Oh kurat! Mitte midagi ma ei mõelnud ja mitte midagi ma ei tundnud sel lihtsal põhjusel, et aega ei olnud.

Ent nii või teisiti saime kirjameeste vennaskonnaga siiski hästi läbi. Need toredad poisid küll piinasid meid, kuid rääkisid meile vaevatasuks kõige uuemaid anekdoote.

Meie teine tegevus oli ööpäevaringse valve pidamine. Igas väikeses ja suures jaamas võeti meid igal kellaajal liigutavalt ja pidulikult vastu. Rong aeglustas sõitu ja ehkki veel polnud kuulda, missugust marssi mängitakse, tabas kõrv juba helikonide törtsumist ja trummimürtsatusi. See tähendas, et oli aeg astuda vaguniesikusse, avada uks ja olla valmis järjekordseks kõneks. Nõrgalt valgustatud väikese jaama

peolhämaruses oli näha inimpeade meri. Toredad, armsad inimesed! Selle asemel et rahulikult magada, tulid nad meid tervitama!

Kui peatusi oli palju, ei olnud valvekorra lõpul enam võimalik rääkida, vaid ainult kähiseva häälega kraaksuda ja tillesületäisi vastu võtta. Meile kingiti lilli, kompvekke ja torte.

Ühes jaamas saime tohutu suure tordi, mis kujutas meie jäälaagrit. See tort oma šokolaadist telkide ja jäärahnudega oli tõeline kunstiteos. Tema ainus puudus oli asjaolu, et ta ei mahtunud uksest ega aknast sisse. Tort tuli lahtilõigatult vagunisse viia. Järgmises jaamas tervitasid meid lapsed ja me andsime selle unikaalse tordi neile edasi.

Aga seda, milleks meile kingiti kaks elusat põrsast, ei tea ma tänase päevani.

Ette tuli ka ebameeldivusi. Täie hooga sööstis meie rong imelusa Baikali äärsetesse tunnelitesse ning viimasest tunnelist väljudes pidurdas järsult. Ülemistelt riiulitelt pudenesid läbisegi alla kohvrid ja inimesed, restoranvagunis ületas nõude purunemine kõik raudtee-eeskirjadega kehtestatud normid.

Süüdi oli järelevalveta vagonett, millesse olid laaditud mõned rööpad. Kuidas ja miks see meie teele sattus, pole teada. Läheduses ei olnud ühtki hinge ...

Koduteel astusid paljud tšeljuskinlased parteisse. 15. juunil andis avalduse Levanevski, 16. juunil Ljapidevski. Avalduse andsid Fakidov ja Vassiljev ning seda tegin ka mina. Barabinski ja Tebisskaja vahelisel teelõigul toimus ekspeditsiooni parteibüroo istung, millel otsustati meid soovitada partei liikmekandidaatideks.

Jaroslavlis mürtsusid orkestrid. Me sukeldusime naervate, rõõmsate inimeste merre. Käepigistused, embused, ja siis viiksatas meile vastutulnute summas mu Nataša ... Hurraa! Lõpuks ometi! Mu kallis, kallis. Kuid mu hea sõber Fedja Bešetnikov jõudis minust ette ja suudles Natašakest esimesena. Sarvik niisugune ...

Iga saja viiekümne kilomeetri tagant vahetati vedurit ja vedurijuhti. Veduribrigaadid olid just nagu välja valitud — parimad parimate hulgast. Eriti jäi mulle meelde vedurijuht Tomke. Kui oleks olnud vaja põlise teenelise vedurijuhi portreed, siis oleks see tulnud maalida Tomkest. Selle hallipäise jässaka mehe kogu olemus äratas sügavat lugupidamist.

Vedurijuhid tegid meie heaks kõik, mis suutsid, ja me

püüdsime seda neile võimalust mööda tasuda. Iga vahetuse ajal saatsid tšeljuskinlased ja lendurid oma delegatsiooni vedurijuhiruumi. Väga suur oli soov vastata nende toredate inimeste tunnetele.

Moskvasse oli viie tunni tee, kuid need tunnid vilksatasid mööda nagu minutid. Nataša jutustas mulle perekonna ja Moskva uudiseid. Me seisime koridoris lahtise akna all, embasime teineteist ja suudlesime, suudlesime ...

Ümberolijatest ei lasknud me end vähimalgi määral hälrida, sest nemad tegid täpselt sedasama.

Sageli lendasid meist madalalt mööda lennukid, mille külgedel oli kiri: «Tervitus tšeljuskinlastele!»

Vilksatasid tuttavad kohad: Puškino, Mamontovka, Kljazma. Jäi mulje, et peaaegu kõik suvitajad olid meid tervitama tulnud. Ka jaamade vahel tervitasid meid inimeste rühmad. Üsna hiljuti, see tähendab kolmkümmend viis aastat hiljem, ütles mulle üks naine:

«Isiklikult ma teid ei tunne. Tookord olin ma viisteist aastat vana. Ka mina jooksin teid vastu võtma, panin selleks puhuks jalga oma ainsad peokingad ja kiirustades murdsin kontsa.»

Ma valetasin õilsalt, et nägin seda õnnetusjuhtumit pealt, ja avaldasin mõninga hilinemisega kaastunnet.

Mööda haruteed sõitis meie rong Valgevene vaksalisse.

Moskvasse saabusime 20. juuni pärastlõunal. Nagu ikka pärast pikaajalist äraolekut, nii muutus ka meie erutus seda suuremaks, mida lähemale me pealinnale jõudsime. Niisugune on juba kord inimene. Ta võib kõige raskemates tingimustes rahu säilitada, selliseil minuteil aga olla ärevil nagu koolilaps.

Erutatud olid võrdsel määral nii saabujad kui ka vastuvõtjad. Nagu mulle hiljem jutustasid mu omaksed ja sõbrad, muutus kella neljaks kogu linn. Peatusid isegi trammid, Moskva peamised transpordivahendid (metrood alles ehitati). Kesklinn oli inimesi täis, kõik püüdsid jõuda Gorki tänavale, mida mööda pidi kulgema meie teekonna viimane etapp: Valgevene vaksal — Punane väljak.

Lilled olid tol päeval väga defitsiitsed. Kella kaheteistkümneks olid nad igal pool müüdud ja lillekaupluste ustele ilmusid sildid: «Lilli ei ole.»

Esimestena kuulutasid moskvalastele meie saabumist eskordilennukid, mis saatsid meie ekspressi. Seejärel vedas suitsu ja auru puhuv, lilledega ja kangelaslike lendurite portreedega ehitud emailsinine vedur СУ-101-04 meie rongi

perrooni ette. Vedurijuhiruumis oli üks meie maa paremaid raudteelasi, partei XVII kongressi delegaat seltsimees Gudkov. Peale veduribrigaadi tegutses veduril ka üks reisija — ainus tšeljuskinlane, kes tol silmapilgul tegi tööd. Oma ametikohustust täites sõitis lilledega ehitud sinisel veduril Moskvasse meie väsimatu filmioperaator Arkadi Šafran. Tema välimus äratas Moskva kolleegides kadedust. Arkašal oli seljas lendurikombinesoon ja ta kandis suuri lenduriprille.

Meie operaatori eksootilise tualeti saladus oli tegelikult võrdlemisi lihtne. Kui Arkadi jääle hüppas, oli tal seljas vatikuub. Tal oli vaja filmida «Tšeljuskini» hukkumist ja leida isiklikud asjad, millele tal enam polnud aega mõelda, jõudsid õnnelikult merepõhja. Vladivostokis püüti teda korralikult riidesse panna, kuid sellest ei saanud asja. Vladivostoki õmblusateljeed ja kauplused jäid 1934. aastal veel maha mitte üksnes Pariisi ja Londoni, vaid ka väiksema tähtsusega linnade omadest. Meie Arkaša sai enesele selga mingisuguse sitssärgi ja puuvillase ülikonna. Niisuguses rõivastuses ei tahtnud elegantne noormees Moskvasse sõita, lendurikombinesoon aga, ehkki see polnud esimest sorti, oli pealinna sissesõiduks mitte üksnes efektne, vaid ka väga mugav. Arkadil tuli soodsaimat filmimiskohta otsides roomata mööda vedurit ja söetendrit. Sellepärast kandis ta ka lenduriprille, mis kaitsesid silmi söetolmu eest. Nagu vaprale kroonikule kohane, keerutas Šafran ühe käega kaamera vänta ja tegi teisega tervitužeste.

Auvahtkonna ülem raporteeris Schmidtile:

«Seltsimees kangelasliku ekspeditsiooni ülem! Seltsimehed Nõukogude Liidu kangelased!

Teie pidulikuks vastuvõtmiseks on üles rivistatud Moskva garnisoni väeosade, OSOAVIAHIM-i relvastatud salga ja «Aerofloti» koondsalga vahtkond!»

Schmidt võttis auvahtkonna raporti vastu. V. V. Kuibõšev, M. M. Litvinov ja S. S. Kamenev embasid Otto Juljevitši ning õnnitlesid tšeljuskinlasi Moskvasse saabumise puhul.

Raske on seda kohtumist kirjeldada ... Perroon oli vastuvõtjaid täis. Me sattusime emade, isade, naiste, laste, tuttavate ja tundmatute inimeste embusse. Esimesed seosetud sõnad, vaiksed rõõmupisarad, arvutud lillekimbud, mürtsuv orkester, krabidena omaste külge klammerduvad sugulased.

Me läksime ...

Kõige ees olid Kuibõšev ja Schmidt, suurmehed, kellele

me olime nii palju muret teinud. Teed kattis lai vaip. Tõugeldes ja üksteist segades töötasid palehigis fotograafid, kes jõudsid kõikjale ja laskusid vahetevahel ühele põlvele, et parimat kaadrit tabada.

Kui me astusime jaamaesisele väljakule, pani sealne vaatepilt mind silmi vidutama. Väljakut täitev inimmeri lainetas. Ehkki meil oli ka teel Vladivostokist Moskvasse olnud palju rõõmsaid kohtumisi, ületas see, mida me pealinnas nägime, kõik ootused.

Nõukogude autotööstus oli noil aastail alles kujunemas ja autotehaste konveieritelt tulid ainult väga tagasihoidliku välimusega sõiduautod ГАЗ-А. Väljakul (tollal polnud seal veel haljasala ega Gorki mälestussammast ning sealt algav Gorki tänav kandis alles Tverskaja-Jamskaja nime) ootas meid kaheksakümmend «Lincolni» — tolleaegset kõige elegantsemat ja uhkemat ameerika sõiduautot. Nende suurte mustade autode katus oli allalastav ja ülestõstetav, nende radiaatorit ehtis hüppava koera kuju, signaalpasun oli väga soliidne ja silmatorkav. Kõigi autode presentkatused olid alla lastud, kered ehitud lillevanikutega. Sõitjate ootel seisid nad sirgetes ridades. Esimesse autosse istusid V. V. Kuibõšev, O. J. Schmidt ja N. P. Kamanin. Pikka aega ei pääsenud see auto paigast liikuma. Inimesed ümbritsesid teda igast küljest. Sajad käed puistasid autosse ja selles istujatele roose. Igast küljest kostsid hüüded:

«Tervitus tšeljuskinlastele!»

«Elagu kangelaslikud lendurid!»

«Elagu Schmidt!»

Kusagilt ilmus mikrofon ja Otto Juljevitš pidas lühikese kõne, milles ta tänas moskvalasi sooja vastuvõtu eest.

Väljak vastas Schmidti kõnele müriseva «hurraaga» ja aplausiplahvatusega.

Alustanud liikumist, sõitsime läbi Triumfivärava. See arhitektuurimälestis (nüüd on ta üle viidud Kutuzovi prospektile) on püstitatud tähistamaks Vene relvade võitu Napoleoni üle ja Vene armee soldatite sissetungi Pariisi 1814. aastal.

Tol päeval oli isegi Triumfivärav noorenenud ja sõna otseses mõttes õitsele puhkenud. Ta oli üleni ehitud lilledega. Kui meie kaheksakümmend «Lincolni» üksteise järel väravakaare alt läbi sõitsid, puistati ülalt uusi lilleportsjoneid.

Tverskaja-Jamskajal ja Tverskajal (Valgevene vaksali ja Majakovski väljaku vahelist Gorki tänava osa nimetati Tverskaja-Jamskajaks, Majakovski väljaku ja Marxi prospekti vahelist osa lihtsalt Tverskajaks) oli kõikjal, kuhu pilk ulatus, näha lõputu hulk inimpäid. Mõlemal pool tänavat pidasid korda lumivalgeid pluuse ja niisama sätendavalt valgeid kiivreid kandvad ratsamilitsionäärid. Kõikide majade katustelt loobiti lendlehti. Ma arvan, et kojameestes need lehed kuigi suurt vaimustust ei tekitanud.

Meid tervitama tulnud moskvalased seisid distsiplineeritult tihedasti üksteise kõrval. Avatud akendest paistsid rõõmsad näod ja lehvivad rätikud ... Kastanjettidena klõbisesid meid eskortivate ratsamilitsionääride hobuste kabjad. Palju oli tšeljuskinlaste portreesid, mis kauplusevitriinides olid suhteliselt väikesed, tulpadel aga laudlinasuurused. Nende äratundmine pakkus mõnu nagu ülikeeruka ristsõna lahendamine ning lõplikult otsustati küsimus «kes on kes» lahtise häälestamise teel. Kõige kergem oli ära tunda Schmidti, kuid habet ei olnud kaugeltki kõigil.

Nõnda jõudsime lõpuks Punasele väljakule. Ilm oli imeilus. Nikolai torni väravast väljusid Stalin, Vorošilov, Kalinin, Ordžonikidze ning teised partei ja valitsuse juhid. Nad tervitasid meid ja seejärel tõusid kõik mausoleumile. Osa tšeljuskinlasi võttis aset mausoleumi tiibadel, osa astmetel, kus seisis meile kõigile fotode järgi hästi tuttavaid suuri vuntse ja laiaäärelist kübarat kandev Maksim Gorki ning nuttis, suutmata oma tundeid valitseda. Sealsamas oli mul ka au tema kätt suruda.

Algas miiting. Valitsuse nimel pidas pika kõne V. V. Kuibõšev.

«Nagu näitas tšeljuskinlaste päästmine,» ütles Kuibõšev, «on kogu meie maa vajaduse korral iga silmapilk valmis kaitsele asuma ning võib anda paljusid ja paljusid kangelasi.

Tšeljuskinlaste päästmine näitas, kui suurel määral me võime juba loota omaenese jõule ja meie eneste loodud kodumaisele tehnikale ning kui edukalt me seda tehnikat oleme rakendama õppinud.»

Seejärel kõnelesid Schmidt, Kamanin, Molokov, Ljapidevski, Voronin, Bobrov ...

Algas paraad. Sellest võtsid osa punaarmeelased, kehakultuurlased, tööliste ja kommunistlike noorte kolonnid, millegipärast miilitsavormi kandvate trummarite rühm, ratsavägi, suurtükivägi, tankid ...

Kuulates oraatoreid ning vaadates mööduvaid inimesi ja masinaid, mõtlesin ma, kui kiiresti kõik muutub. Vaevalt poolteist aastakümmet tagasi olime vaesed nagu kirikurotid.

Vana, mitu korda joodetud kastrul tundus siis olevat väärisese, plekk-«buržuikat» pidasime tehnika progressi ja tsivilisatsiooni tippsaavutuseks. Kuidas kõik on muutunud . . .

Möirates ja unnates sööstis üle kokkutulnute peade õhuarmaada. Teiste lennukite järel ületas väljaku kahe hävitaja saatel kaheksa mootoriga hiiglane «Maksim Gorki». Teda eskortivad hävitajad nägid tema kõrval välja nagu pisitillukesed kärbsed. Paremat uue tehnika sümbolit kontrastiks mälestustele «buržuikast» poleks olnud võimalik välja mõelda.

AHT-20 (nagu kõiki A. N. Tupolevi lennukeid, nii tähistati ka «Maksim Gorkit» konstruktori initsiaalidega ja järjekorranumbriga) lennukatsetused algasid juba aprillis, mõni päev pärast meie päästmist.

«Maksim Gorki» ehitati seal, kus oli möödunud minu noorus. Tema katsetamine toimus paigas, kus nüüd maanduvad ainult helikopterid — omaaegsel Hodõnkal, hilisemal Kesklennuväljal, kus praegu on lennuvaksal ja helikopterijaam. Nende kahe punkti vahelise kauguse läbimiseks monteeriti lennuk lahti ning terve autode ja teiste veokite protsessioon (sellest kirjutati isegi ajalehes) toimetas hiiglase öösel mööda Razguljaid, Basmannajat, Sadovaja ringteed ja Sadovaja-Triumfalnajat, Tverskaja-Jamskajat ja Leningradi maanteed kohale. Et lennuk pääseks lennuväljale, tuli selle värav maha lõhkuda.

Meie saabumise päeval näidati «Maksim Gorkit» nõukogude rahvale esmakordselt.

Kakssada tuhat lendlehte, mis AHT-20 pardalt Punasele väljakule visati, kujutas enesest Tupolevi kollektiivi raportit rahvale.

Lennates üle Kremli torne ehtivate kotkaste, jättis «Maksim Gorki» eriti aukartustäratava mulje. Selle pildi alla oleks julgesti võinud kirjutada «Vana ja uus».

Aja jooksul roheliseks tõmbunud, sajandeid oma küünte vahel isevalitsusliku võimu sümboleid hoidnud kotkaste jaoks oli see üks viimaseid paraade. Varsti tegi NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu otsuse asendada tsaarikotkad 1935. aasta 7. novembriks viisnurkadega. Kremli tornid said oma praeguse, meile hästi tuntud välimuse.

Kaugest Uelenist saatsid radiogrammi tšuktšid, kes olid meile mandril esimest külalislahkust osutanud. Nad õnnitlesid meid kojujõudmise puhul.

Sügava mulje jättis üks ajalehtedes ilmunud õnnesoov. Kuulus revolutsionäär Vera Nikolajevna Figner, noore hin-

gega vana naine, kirjutas: «Te ilmutasite mehisust ja solidaarsust, omadusi, mis on mind alati elada aidanud.»

Niisugused sõnad inimeselt, kelle tahet ei olnud suutnud murda kurikuulsad Schlüsselburgi kasematid, tegid meile väga suurt au.

Liigutav oli NSV Liidu rahvakunstniku Vassili Ivanovitš Katšalovi jutustus.

«Kord veebruaris tulin ma teatrisse, et «Ülestõusmises» autoriteksti lugeda. Need olid teie jääpangal viibimise esimesed päevad, mil paljud asjad olid veel ebaselged ja tulevikuperspektiivid ei olnud eriti lootustäratavad. Näitlejad, emotsionaalsed inimesed, olid erutatud.

Kohtu eesistuja hakkas isegi repliike segamini ajama ja vahetajal ütles mulle: «Ma keerasin seal midagi kokku, aga saad aru, ma ei suutnud keskenduda. Peas oli üksainus mõte: «Tšeljuskin», jääpank . . . Mõtlesin ja läksin liimist lahti . . .»

Ma nägin suuri pisaraid, mis üle mu kaaslase grimeeritud põskede veeresid. Mõni päev hiljem mängisime sama näidendi sama stseeni. Ma panin tähele, et vannutatud mehed olid erakordselt elevil, ehkki nad tegelikult oleksid pidanud tundma igavust, olema unised ja ükskõiksed.

Lähemale minnes kuulsin selgesti sosinat, mida Lev Tolstoi tekstis ei olnud hoopiski mitte ette nähtud:

«Ljapidevski tõi jääpangalt ära kõik naised.»»

Siis saabus bankettide ajastu. Kõik ihaldasid tšeljuskinlasi külla kutsuda, ja olles seda teinud, pidasid heaks tooniks mitte üksnes meie jutustusi kuulata, vaid meid ka sööta ja joota. Kõik see tuli südamest ning ma olin sunnitud üsna laialt mööda maad ringi sõitma ja jutustama kõike seda, mida käesolevate märkmete lugejad juba teavad. Neid kohtumisi meenutades olen ma muidugi kaugel neile suure tähtsuse omistamisest, kuid mõnda neist tuleb siiski puudutada.

Varsti kutsuti meid koos meie naistega Leningradi. Perroonil läikisid nagu kord ja kohus orkestri vasksed pasunad. Mürtsus lendurite marss «Nüüd üles! . . .». Selle marsi saatel astusime reipal sammul Moskva vaksali perroonilt alla.

Ilm oli Leningradile iseloomulik — niiske ja sombune. Tibutas vihma. Nevski prospektil katkestati kogu liiklus ning me alustasime ikka nendesamade kuulsate «Lincolnidega», mille katused seekord olid halva ilma tõttu üles tõstetud, teekonda Paleeväljaku poole. Autod sõitsid pikkamööda hanereas keset prospekti. Meil tuli ennast tervitajate vahelt läbi suruda.

Leningradlased seisid vihmavarjude all. Paljudel olid käes

lillekimbud. Autode katused kaitsesid sõitjaid ainult ülalt, külgaknaid ei olnud, ja et autod sõitsid aeglaselt, siis uputati esimeses «Lincolnis» istuv Schmidt silmapilkselt lilledesse.

Kuid mitte kõik lillekimbud ei sattunud Schmidti autosse. Mõned neist kukkusid tänavale, kus leidus külluses porilompe. Need mahakukkunud kimbud korjati üles ja visati järgmistesse autodesse.

Mina sõitsin seitsmendas või üheksandas autos ning minu osaks langesid just need märjad lilled, mis olid esimestest autodest mööda lennanud. Kui me Paleeväljakule jõudsime, oli meie välimus täiesti võimatu, me olime üleni täis poripritsmeid. Enne leningradlaste ette ilmumist tuli meil kaua ja põhjalikult oma nägusid harida.

Järgmisel päeval kutsuti meid Peterhofi. Sealses lossis võttis tšeljuskinlased vastu Sergei Mironovitš Kirov, kellel oli seljas meile paljudelt fotodelt tuttav vormipluus. Laud oli hobuserauakujuline, peoperemehe kohal istus Sergei Mironovitš.

Selle piduliku eine menüü oli nii rikkalik, et iga rooga oli võimalik ainult veidi maitsta. Meie naisega maitsesime kõike ja pidasime korra mõttes isegi pliiatsi abil arvet.

Pärast seda mõjukat kostitust siirdusime saali, kus algas tants. Selle saali põrand oli kunstiteos: eri puiduliikidest olid kujundatud imepärased mosaiikmustrid. Ma seisin parajasti Sergei Mironovitši lähedal, kui tema juurde tuli nähtavasti veel tsaariaegset livreed kandev lumivalgete juustega küürus vanake:

«Sergei Mironovitš, siin on ju muuseum. Me nõuame külastajatelt, et nad vilttuhvlid jalga paneksid, aga nüüd siin tantsitakse . . .»

Sergei Mironovitš kuulas vanakese tähelepanelikult ära ja küsis:

«Ütle, vana, kas sa tsaare mäletad?»

«Mäletan, Sergei Mironovitš, mäletan . . .»

«Noh, aga kuidas tsaarid tantsisid? Kas nad panid tuhvlid jalga?»

«Ei, Sergei Mironovitš, tsaarid tuhvleid jalga ei pannud . . .»

«Siis ei pane meie ka.»

Meid kutsuti ühte suurde Volga-äärsesse linna. Seal võeti meid vastu omaaegse aadlikogu hoones. Selle saalis olid ehtsast marmorist sambad, aknaid katvad eesriided tegid ruumi poolhämaraks. Väljas valitses palavus, saalis oli jahe . . .

Lumena valendasid tärgeldatud salvrätikud. Kogu seda toredust vaadates panime otsekohe tähele, et laual olid ainult šampanjapudelid. Me pöördusime kelnerite poole:

«Kas ei võiks paluda mingit mineraalvett või limonaadi?»

«Ei, vett ega limonaadi ei ole.»

Lühidalt, sellel banketil ei joodud viina ega konjakit, mitte mingisugust veini, mitte mingisugust puuviljamahla ega mineraalvett. Joodi ainult šampanjat. Uhke!!

Minu pidusöömingukirjeldused on kahvatud võrreldes kirjandusliku mälestusmärgiga, mille sellele banketipalavikule püstitasid mu lemmikkirjanikud I. Ilf ja J. Petrov. Följeton «Imepärased külalised», mis ilmus «Pravdas», jutustas suurest võitlusest, mida ajalehtede «Ükskord Õhtul» ja «Kalapüük» toimetused pidasid tšeljuskinlaste pärast.

Imepärased külalised kutsus endale ajaleht «Ükskord Õhtul». Toimetus valmistus nende vastuvõtmiseks, nagu suutis.

«. . . toast, mille uksel rippus tahvel «Kirjandusosakond ja juriidiline konsultatsioon», tuli vorstilõhna ja kostis nugade meeleheitlikku klõbinat. Seal tegutsesid viis kelnerit ja visiitkuues ülemkelner. Nad lõikasid lahti batoone ning ladusid taldrikutele roheliste sabadega rediseid, sidrunirattaid ja kraakovi vorsti. Käsikirjadel seisid pudelid ja soustikannud.

Toimetuse töötajad, kes banketi ootel olid jätnud kõhu täis söömata, heitsid tihtipeale pilgu sellesse tuppa, said apelsinide ja salvrätikute särast uut indu ning ruttasid jälle trepile.

Kirjandusosakonna juhataja seisis toimetaja ees ja raporteeris närviliselt oma väikesi vuntse näppides:

«Praegu on nad lõunasöögil rahvakunstnike ja teeneliste kunstitegelastega, siis sõidavad hommikueinele RAK-i, edasi nii umbes kümne minuti pärast lõunasöögile kuulsate kolhoosnikega. Seal ootab juba meie mees autodega, laadib nad peale ja toob otse siia suupistet võtma . . .»

. . . Tund möödus ootuses, mis oli nii piinarikas, et taevast lennukeid otsivad tšeljuskinlased olid vaevalt küll selletaolist tunda saanud. Vassili Aleksandrovitš võttis telefoniaparaadi juurest lahkumata vastu ettekandeid.

«Mis? Söövad praadi? Väga hea!

Algasid kõned? Suurepärane!

Kes tuli neid üle lööma? Mitte mingil juhul! Pidage silmas, et kui te nad käest lasete, siis võtame teie küsimuse

ametiühingukomitees arutusele. Võib-olla on teil abi vaja? Saadame mootorratastega kolm meest . . .»»

Vaene «Ükskord Õhtul» toimetus! Ta sai alles viimasel silmapilgul teada, et laudu kaeti ka korrus allpool, ajalehe «Kalapüük» toimetuses. Ka seal oodati tšeljuskinlasi, nende tšeljuskinlasi!

Niisugust alatust ei osanud «Ükskord Õhtul» oma kolleegidelt ja naabritelt hoopiski mitte oodata. Kuid võidelda oli nendega väga raske. «Kalapüügil» oli liftis oma inimene (see oli konkurentidele kõige ohtlikum) ja liftineiule oli antud kõige kategoorilisem käsk peatada lift mitte neljandal, vaid kolmandal korrusel. Ajalehtede toimetajad sm. Barsuk ja sm. Ikapidze valmistusid kokkupõrkeks.

«Sel ajal kostis alt mootorimürin, oli kuulda rahvahulga hüüdeid ja valgustatud lift peatus kolmandal korrusel . . . Kalapüüdjate liftineiu oli teinud oma musta töö . . .

Neljanda korruse mäng näis olevat mängitud. Kaval Barsuk kõneles kalanduse lahutamatust seosest Arktikaga ja tohutust osast, mida ajaleht «Kalapüük» oli etendanud tšeljuskinlaste päästmises. Sellal kui Barsuk niimoodi tegutses, tammus «Ükskord Õhtul» ühelt jalalt teisele nagu hobune. Ja vaevalt oli vaenlane oma piduliku kõne lõpetanud, kui seltsimees Ikapidze manas näole soolaleivanaeratuse ning haaras initsiatiivi osavasti enda kätte.

«Aga nüüd, kallid külalised,» ütles ta konkurenti õlaga kõrvale tõugates, «palume neljandale korrusele suupistet võtma . . .»

Imepärased külalised naeratasid väsinult, nuusutasid õudustundega toidulõhna ja astusid õhtulehe toimetusse.

Välkkiires ja peaaegu kõigile märkamatuks jäänud viisakas jageluses õnnestus väledal Barsukil siiski kaks kangelast ning kaheksa tšeljuskinlast koos perekondadega kaasa haarata ning oma urgu vedada . . .

. . . Edasi läks kõik väga hästi ja isegi suurepäraselt. Peeti kõnesid, peaaegu nuteti rõõmu pärast, vaadati pärani silmi kangelasi ja anuti, et nad kas või natukenegi, kas või suutäiekesegi sööksid. Heasüdamlikud kangelased sõid, et mitte võõrustajaid solvata. Ja ka kolmandal korrusel näis kõik hästi minevat. Sealt kostis nii ülivõimas «hurraa», et jäi mulje, nagu läheks terve armeekorpus rünnakule.»

Hulk aega pärast kesköödkohtusid mõlemad toimetajad neutraalsel pinnal. Ühel oli nööpaugus teeroos, mis millegipärast lõhnas portveini järele, teine lehvitas oma õhetavale näole rohelise redisesabaga tuult. Neil oli ajada tähtis asi:

nad vahetasid tšeljuskinlasi, loetledes hoolikalt iga imepärase külalise väärtuslikke omadusi.

Ma ei saanud siinkohal jätta seda toredat lugu ümber jutustamata, sest paljudest selletaolistest kohtumistest osavõtjana oskan ma hinnata täpsust, millega tabavad naelapead I. Ilf ja J. Petrov, kelle huumorist ma väga lugu pean.

Liigutav ja naeruväärne sattusid noil päevil sageli kõrvuti. Nii meid kui ka meie tervitajaid, sadu tuhandeid moskvalasi liigutas, et autod, mis tõid meid Punasele väljakule, olid kaunistatud lillevanikutega. Kolm nädalat hiljem aga tekitas katse sõita samasuguses lilledega ehitud autos hoopis teistsuguse reaktsiooni. Niisugune katse tehti, ja asjaoludel, mis ei sõltunud minust endast, tuli mul sellest katsest osa võtta.

Saanud kutse sõita külla ühte Moskva-lähedasse linna, tundsin ma imestust, nähes oma maja trepi ees lillevanikutesse mähitud ГАЗ-i. Oli tahtmine otsekohe paluda, et need lillinenud ehted maha võetaks, kuid mulle ja Vassili Sergejevitš Molokovile järele sõitnud delegaatide nägudest kiirgus niisugust heasoovlikkust, et lillede kõrvaldamise palve oleks tähendanud nende toredate ja armsate inimeste solvamist, mida ma muidugi ei saanud enesele lubada.

Keel ei paindunud midagi ütlema ja me alustasime sõitu. Kuid kaugele me ei jõudnud. Dzeržinski väljakul vilistas militsionäär, peatas meie autod ja küsis rangelt:

«Mis külapulm see on?»

Esimeses autos istuv Molokov asus Arktikat populariseerima. Saanud juba tuttavaks ühe Nõukogude Liidu kangelasega, rõõmustas militsionäär, kui kuulis, et teises autos sõidab veel ka Krenkel. Käeviibe — ja meie ehitud autod veeresid uhkelt edasi. Mis puutub minusse, siis lisandus lillede kirevatele värvustele minu põskede häbipuna.

Naasnud pärast «Tšeljuskini» epopöad Moskvasse, käisin ma palju mööda linna ringi. Nagu ikka, oli mu äraoleku ajal toimunud muutusi. Arbatil oli vaikinud trammikellade helin. Viimane tramm oli mööda seda tänavat sõitnud kümme päeva enne tšeljuskinlaste tagasitulekut. Kadunud oli Suhharjovi torn. Ma leidsin eest ainult rusukuhja, mida autod ja voorimehevankrid laiali vedasid. Mu nooruspäevade Moskva oli kadunud tagasipöördumatusse minevikku . . .

Esimestel aastatel ei suhelnud tšeljuskinlased omavahel kuigi tihedasti. Hiljem muutus kõik. Meie tubli Viktor Aleksandrovitš Remov oli see, kes tohutut vaeva nähes organi-

seeris meist uuesti kollektiivi. Iga aasta 13. veebruaril, harilikult restoranis «Praha», tähistame koos lenduritega, oma kallite päästjatega «Tšeljuskini» hukkumise päeva ...

Meid pole enam palju. Haigused, vanus ja sõda on teinud oma töö.

Me istume viimase minutini, kui restoranis hakatakse juba valgust vilgutama ja kogu meie seltskonda hästi tundvad kelnerid tuletavad meile viisakalt meelde:

«On aeg minna.»

Me läheme laiali, et järgmise aasta 13. veebruaril jälle kokku tulla. Me ei saa teisiti, sest liiga palju on seda, mis meid seob. Pealegi on meil kõigil sel õhtul tavaliselt väga hea olla ...

SEVERNAJA ZEMLJA

Teile tehakse ülesandeks uue jaama ehitamine. Jälle «Aleksandr Sibirjakovil». Meid külastavad jääkarud. Kaksteist koera. Seltsimehed näevad sind igast küljest. Kõige põhjapoolsemad stahhaanovlased. Meie juurde lendab hüdroloog. Ebatavaline jaht. Sünnipäev. Kostja Zenkov annab konsultatsiooni. Närune saareke! Ušakovi talvituspaigas. Me äratame mootori ellu. Raadiokohtumine. Skorbuut. Meil läheb kehvasti. Vahetus

Lõpuks sai läbi kohtumiste, esinemiste ja dekoratsioonina mitmesugustes presiidiumides igavlemise ajajärk. Mul õnnestus vastu pidada viinakoskedele, vinegretilaviinidele ja suupistevaringutele.

Kui ma kord varakevadel ühelt järjekordselt ringreisilt tagasi saabusin, ütles mulle naine: «Otto Juljevitš helistas ja küsis: «Natalia Petrovna, ega te ei tea, kas Ernst Teodorovitš veel üleüldse tööle kavatseb hakata?»»

Et ma Otto Juljevitši tundsin, siis oli see «üleüldse» minu jaoks nagu käskkiri valju noomituse ja hoiatusega ning ma olin järgmisel päeval Schmidti esimene külaline.

«Me kavatseme teile teha ülesandeks uue jaama ehitamise ja määrata teid selle jaama ülemaks. Mida te ütlete?»

Mõnda aega ei olnud ma suuteline midagi ütlema, sest mul oli rõõmu pärast hing kinni. Oh kui tore! Uus jaam, uued kohad, uus ampluaa — mida sa veel ihkad! Minus tormitsesid rõõm ja uhkus selle usalduse üle, mida oli peetud võimalikuks mulle osutada.

Mul tuli jõuda kas Vize saareni või Severnaja Zemlja põhjatipus asuva Arktitšeski neemeni või Šokalski väinas oleva Olovjannõi neemeni, maabuda seal ja ehitada sinna polaarjaam. Niisuguse mitmekordse «või» seletus oli väga lihtne — kõik olenes sellest, kuhu jää meil võimaldas pääseda.

Moskvas oli tolleks ajaks juba välja kujunenud oma Arktika-bürokraatia (ilma selleta polnud nähtavasti võimalik läbi saada): käskkirjad, tsirkulaarid, instruktsioonid, kulunormid, aruanded. Kõike seda oli külluses ning kõik see vajas läbiseedimist ja selgeksõppimist.

Polaarjaamade ülematel tuli läbi teha kohustuslikud kursused. Seal tutvusin ma toredate meestega: Leonid Vladimirovitš Ruzoviga (Tšeljuskini neem), Ivan Mihhailovitš Niktiniga (Želanije neem) ja Aleksandr Grigorjevitš Kapitohhiniga (Ujedinenije saar). Me hoidusime kokku ning kuritarvitasime rühmavanem Kapitohhini ametiseisundit — igasugustest ülitarkustest uimastena lippasime tänavanurgale, et ennast kannu õllega värskendada. Kapitohhin pani kõigile kirja linnukesed: «võtsid õppustest osa».

Eluajaks jäid mulle meelde tuletõrjeloengud. Seal sain ma teada suure hulga ülimalt huvitavaid asju: tulega on tarvis ettevaatlikult ümber käia, et ei tekiks tulekahju, korstnad vajavad puhastamist ja suitsukonisid ei tohi madratsi alla toppida.

Meie pedagoogil oli palava ilma tõttu seljas lahtinööbitud kaelusega sitssärk, mis oli vöötatud kaukaasia rihmaga. Ta ei olnud halb inimene, kuid ei kannatanud intellekti ülekülluse all.

«Niisiis, see on tulekustuti «Taifunt» . . .»

Järgnes akadeemiline tund seletust, missuguse kohaga tuleb «Taifunt» vastu põrandat lüüa, et ta tööle hakkaks. Järjekordsest õllekannust unistena kuulasime lektorit aupaklikult.

Minuga ei jäänud ta rahule. Ma kordasin küll väga taiplikult, missugune koht tuleb vastu põrandat lüüa, kuid ütlesin «tulekustuti «Taifuun»» ja kutsusin sellega esile nördimuse.

«Seltsimees Krenkel, ma ju ütlesin selgesti ja täpselt «Taifunt», aga teie ajate segamini.»

Vaidlema ma ei hakanud.

Suve esimene pool möödus askeldustes. Siis saabus aeg istuda Moskva—Arhangelski rongi. Otto Juljevitš ise tuli meid saatma. See oli kahtlemata suur au.

Ja saatmas oli muidugi ka Natašake. Kõik oli juba kodus läbi räägitud ja arutatud, siin jäi üle ainult ametlik suudlus kõigi nähes ja kurb pilk, kui rong liikuma hakkas.

Vana tuttav Arhangelsk oli nagu oma kodu. Vahetevahel käisime ennast värskendamas restoranis «Arktika», mis asus suveaia vastas. Seal tellisime ainsat saadaolevat rooga —

turska poola moodi. Et tursk ei olnud värske, vaid soolatud, siis lehkas restoran üle kogu kvartali. Terveteks päevadeks kadusime Bakaritsa otsatute ladude džunglisse. Sealt saime ettenähtud varustuse ning püüdsime muidugi hankida ka seda, mida ei olnud ette nähtud.

Vana sõber «Sibirjakov» võttis peale meie neliku pardale ka Ujedinenije saarele teel oleva talvitajate vahetuse.

Kõik oli kodune ja kallis. Reipalt kündis «Sibirjakov» tuhja merd. Päeval oli meil üht-teist tegemist, näiteks tuli söota koeri ja sigu, polaarpäeva valgel õhtul aga kogunesime klubisse — sooja korstna tuulealusele küljele. Ei olnud teemat, mida me seal ei puudutanud. Igaühel oli midagi öelda.

Ujedinenije saarel aitasime varustust maha laadida ja aitasime ringi, kahe päeva pärast jätsime Kapitohhiniga ja tema armsa naisega, kirurg Aleksandra Petrovnaga hüvasti ning jätkasime teekonda.

Vize saarele ei lasknud meid raske jää. Me võtsime suuna Arktitšeski neemele, kuid ka seal tabas meld ebaõnn.

Augustis sisenesime Šokalski väina. Keset sealseid vaikivaid süngeid mägesid ja roomavaid liustikke tuli meil veeta üks aasta oma elust.

Väga hea ja ülimalt täpse nime andis sellele paikkonnale Arktika-kangelane Georgi Aleksejevitš Ušakov oma raamatus «Mööda läbikäimata maad». See oli tõepoolest läbikäimata maa . . .

Maailma loomisest peale olid sellel rannikul kolm aastat tagasi käinud ainult kaks meest: Ušakov ning geoloog ja geodeet Urvantsev. Kajur Serjoga Žuravljov oli nendega kaasa läinud ainult Bergi neemeni. Kuid jutustus nendest seisab veel ees.

Esimesel septembril lahkus «Sibirjakov». Peaaegu põlve otsas kirjutasin ma naisele viimase kirja viimased traditsioonilised sõnad: ära muretse, kallistan, suudlen jne.

Kõik oli muidugi nii nagu sellistel juhtudel ette nähtud: paar lonksu kanget jooki, püssipaugud ja hüvastijätuviled.

Maja, kus meil tuli elama hakata, seisis kivisel nõlvakul keset suuri rahne. Trepilt avanes vaade kaugele edelasse — väinale, mis silmapiiril ühines merega.

Otse maja juures ulatus väina vette väike neem, millele oli püstitatud lipuvarras, paremal pool oli laheke, mis täitis meie sadama ülesannet.

Päevastest askeldustest väsinutena heitsime magama. Me magasime kaua ja põhjalikult. Meie dormitoorium ehk liht-

samalt öeldult kahekorruseliste koikudega magamisruum asus suure toa ahjutaguses nurgas.

Hommikul avanes meie pilgule kastivirn väina kaldal. Kuuri karkass oli püsti, kuid see tuli laudadega üle lüüa. Selleks oli tarvis lauad mööda lumiseid kivimürakaid kohale tassida. Kastid, kotid, tünnid — oh issand! . . .

Kuid, nagu öeldakse, silmad pelgavad, aga käed teevad. Meie mehaanik Mehrengin, kes tundis kõiki töid, asus osavasti laudu kuuri seina lööma. Ta pistis näputäie naelu suhu ja kopsis väledalt haamriga.

Meteoroloog Kremer ei tahtnud maha jääda . . .

Ka tema pistis naelad suhu, kuid hakkas otsekohe sülitama.

«Kuule, Nikolai Georgijevitš, millega need naelad määritud on?»

«Noh, küllap vist tavotiga . . .»

«E-e-ei, tavoti moodi see küll ei ole . . .»

Kremeril oli õigus. Vaevalt et üle lahtiste naelakastide jooksvad koerad enesest tavotijälgi järele jätsid.

Künkal asus meteoroloogiaväljak oma ettenähtud aksessuaaridega: kahe standardse meteoroloogiaonniga, tuulelipuga ja sadememõõturiga. Neli korda ööpäevas, nii pimeduses kui ka lumetormis, tuli Kremeril meteoroloogiaonnide juurde minna. Ikka mööda neidsamu laialipillatud kive ja väikestesse hangedesse kogunenud lund. Oma meteoroloogi haletsedes panime maha paksud lauad, et tal mugavam oleks.

«Aga kas me köie ka üles tõmbame?» küsis Kremer.

Meil kolmel oli jälle lõbu laialt.

«Kulla mees, köied tõmmatakse majade vahele ainult halbades filmides, kus lumetormi tekitab täite tuuridega töötav lennukimootor. Või köit sulle vaja! Saad ilma läbi . . .»

Boriss Aleksandrovitš Kremer oli esimest korda Arktikas. Kui kogenud piloot demonstreerib algajale uue, talle veel tundmatu lennuki käsitsemist, siis nimetavad lendurid seda noore lenduri «kurssiviimiseks». Ka mina viisin Kremeri kurssi ja pean ennast seetõttu tema polaarristiisaks.

Elutarkus ütleb, et inimesele harilikult ei meeldi need, kes temaga sarnanevad. Meie puhul see tarkus ennast ei õigustanud. Me oleme mõnevõrra sarnased (ja isegi põristame ühevõrra tugevasti r-tähte). Mu ristipojast sai hiljem suurepärane polaaruurija, kes korduvalt juhtis suurte polaarjaamade kollektiive.

Kastivirn vähenes ja tasapisi läks kõik oma rööbastesse.

Hakkas puhkima väike mootor ning Tšeljuskini neemele jõudsid meie ilmateated.

Kõik muutus harjumuspäraseks ja ka järjekordne päev algas nagu tavaliselt. Akna taga oli pime, pliit ei olnud veel jõudnud tuba soojendada ja mingit tahtmist ei olnud üles tõusta.

Meteoroloog oli juba oma väljakult tagasi jõudnud ning saabuva päeva esimese ilmateate koostanud ja ära saatnud. Nüüd sekeldas ta laudadest vaheseina taga teekannuga. See kuulus tema kohustuste hulka. Eksimatult oli võimalik öelda, missugune kaas missuguse kastruli vastu puutus. Siis kolksatas kopsik, mis veepaagi külge tagasi riputati.

Siinse tööpäeva algus erines vähe Moskva omast, kui välja arvata asjaolu, et lähimad inimesed asusid meie saarest kolmsada kilomeetrit lõuna pool.

Keset tuba seisis tohutu suur, monumentaalne ahi nagu soojuse ja elu sümbol. Ahjust välisseinani ulatuv laudadest vahesein eraldas toa ülejäänud osast magamisruumi ja köögi. Magamisruumis viibides oli võimalik ülearuseid küsimusi esitamata lõhna järgi eksimatult määrata lõunast menüüd.

Jõudis kätte hommikuse teejoomise aeg, kuid teel oli määratud joomata jääda. Äkki pahvatasid koerad pööraselt haukuma. See ei olnud nende tavaline hommikune nääklus. Oli tunda, et neil pidi sellisesse ebatavalisse ärevusse sattumiseks olema mingi kaalukas põhjus.

Me ei jõudnud veel trepile hüpata, kui haukumine hakkas kaugenema.

Kähku püksid ja saapad jalga, vattkuub selga, vintpüss pihku ja majast välja!

Oli hilissügis.

Esimese lumega kaetud kõrged mäed peegeldusid kaunilt ja majesteetlikult väina vaikses vees.

Kuninglikud jäämäed ujusid hääletult lõuna poole. Seda pidulikku vaikust häiris ainult eemalduvate koerte klähvimine. Kogu koerakari jälitas jääkarude perekonda. Mööda lahe kaldaterrassi galopeerisid emakaru ja ta kaks poega. Kui emakaru oleks olnud üksi, oleks vette hüppamine tal kergesti võimaldanud tüütutest jälitajatest vabaneda, kuid ta ei tahtnud oma lapsukesi maha jätta. Suur massiivne loom hüppas uskumatu osavuse ja elegantsiga ühelt kivilt teisele, mudilased aga ei jõudnud ilmselt talle järele.

Kui emakaru sööstis ühe hüppega üle suure kivi, siis karupojad olid sunnitud selle ümbert ringi jooksma. Aeg-ajalt

pöördus emakaru tagasi, et mahajääjaid koonu ja käppadega tagant tõugata.

Lärmitsev koerakari jõudis karudele järele. Kõige ees tormasid vaikivad juhtkoerad. Isegi kividelt alla veeredes lendasid nad kukerpalli edasi, karudele üha lähemale. Suurivaevu nende kannul püsides jooksid nõrgemad koerad, kes püüdsid kiiruse puudujääki tasa teha meeleheitliku haukumisega.

Kõik see oli meie maja kõrgelt trepilt väga hästi näha ning toimus meist poole kilomeetri kaugusel, väikese lahe teisel kaldal.

Meil oli kahju nii ilusaid loomi tappa, kuid tarvis oli mõelda värskele lihale, mis oli pika polaaröö vältel vajalik nii meie eneste kui ka koerte jaoks.

Mida teha? Kas joosta ümber lahe või lasta paat vette? Nii üks kui ka teine oleks nõudnud liiga palju aega ja karud oleksid meie käest pääsenud. Jäi üle üksainus võimalus: otsekohe tulistada ning sellega kogu rühma kuidagiviisi kinni pidada. Paar kasti toeks — ja paugutamine algas. Esimesed kuulid lendasid muidugi mööda, kuid siis karud peatusid. Binokliga nägime, et üks karupoeg oli haavatud. Nüüd ei olnud karudel pääsu. Ematunded ei lubanud vanal karul maha jätta isegi tapetud poega, rääkimata haavatud pojast.

Kahekesi sõudsime paadiga järsu lumise kalda poole. Karude rühm oli sisse võtnud ringkaitse. Koerad näksisid emakaru ohututest kohtadest — kintsudest —, sundisid teda istukile laskuma ja kallist aega raiskama. Kui me olime juba päris lähedal, sööstis emakaru vette ja hakkas vihaselt mõlrates meie poole ujuma. Tarvis oli meid ehmatada ja eemale peletada. Kaldale jäänud karupojad häälitsesid kaeblikult. Nad tundsid ilma emata hirmu.

Emakaru tapmiseks piisas ühestainsast lasust ja ta jäi valge kühmuna veepinnale õõtsuma.

Paugust ja ema vaikimisest ehmunud karupojad ei mõelnud kaua, vaid hüppasid nagu käskluse peale vette ja hakkasid ema poole ujuma. Ühe tapsime otsekohe, teine taipas oma eksitust ja pöördus tagasi, kuid väsis ja otsustas tapetud emakaru seljal puhata.

Me võtsime karud puksiiri. Selleks tuli käed õlgadeni jäävette pista ja veosilmused kinnitada. Pukseerimine nõudis palju aega, tõusis tuul ja algas lainetus. Kuidagimoodi jõudsime koju, rõivastusime ümber, tegime suitsu ja asusime vajaliku töö kallale. Alles siis, kui olime jääd raiunud ja lauge kaldtee ette valmistanud, õnnestus meil neljakesi saak kaldale tirida.

Algas karude nülgimine ja tükeldamine. See polnud hooletu naljaasi ning nõudis kogemusi ja vilumust. Esimene tingimus oli hea terav jahinuga.

Rasv võeti maha koos paksu rasvakihiga ja visati kõrgele pukile. Naha nülgimine ei olnud iseenesest kuigi raske, kuid vaevarikast, peaaegu juveliirset tööd tuli teha käppade ja pea kallal. Lõugu ja silmaavasid ümbritses must ääris. See oli tugevasti luude küljes kinni ning selle vigastamine vähendas suuresti hinda, mida naha eest võis saada. Täies karvas pidid olema ka küüned.

Meil oli hea meel. Liha jätkus nüüd hulgaks ajaks. Singid tiputasime majaseintele koerte haardeulatusest väljapoole, muu liha panime tünnidesse, sisikonnad andsime koertele.

Kogu see töö kestis mitu tundi. Kui me lõpuks olime sellega valmis saanud ja end pesnud, oli käes lõunasöögi aeg. Pärast lõunat kavatsesime puudujäänud une korvamiseks teha väikese uinaku.

Kuid sellest ei tulnud midagi välja: jälle kostis koerte haukumine ja seekord oli meil juba päris mugav just nagu laadaplatsi lasketiirus lasta kolmekümne meetri kaugusel majast veel kolm karu, kes olid tulnud nuuskima kohta, kus nende sugulastel oli halvasti läinud. Tööd jätkus hilise õhtuni.

Kuus karu ühe päevaga ei olnud sugugi paha. Põhiliselt nägime vaeva koerte pärast ja rõõmustasime nii rikkaliku saagi üle.

Siin on sobiv paik öelda mõni hea sõna koerte kohta.

Ma ei mäleta, kes ütles niisuguse sünge lause: «Mida rohkem ma õpin tundma inimesi, seda rohkem hakkavad mulle meeldima koerad.» Jätame inimesed rahule; vaidlus sellel teemal võiks viia liiga kaugele. Räägime parem koertest.

Vaesed linnakoerad jätame seejuures otsekohe kõrvale. Need pole koerad, vaid egoistlike inimeste mängukannid.

«Oh kuidas ma oma Reksi armastan!» Armastus armastuseks, aga see inimene unustab, et tema lemmiku elu on halvem koeraelust. Kolm kohustuslikku jalutuskäiku, millest kõik perekonnaliikmed hoolega püüavad kõrvale hiilida. Ja mis jalutuskäigud need on — rihma otsas, suukorviga, ainus rohelus trammitee ja bulvaripiirdeaia vahelisel nõlval. Halastame linnakoertele ja paneme siia punkti.

Koerteta — polaaralade ainsate veoloomadeta — ei tulnud varasemal ajal toime ükski polaarekspeditsioon. Polaarkirjanduse lehekülgedelt võib sageli leida koerte kiituseks lausutud sõnu, nende tööle antud kõrgeid hinnanguid, neile kui ihalistele sõpradele avaldatud tunnustust.

Kui saabus kahekümnes sajand, hakkasid lennukid, helikopterid ja maastikusõidukid oma neljajalgseid eelkäijaid põhjalikult kõrvale tõrjuma.

Palju aastaid tagasi tegutses Kolõma ääres veel sõidukoerte kasvandus. Kolõma koer! Omal ajal oli see iga ekspeditsiooni, iga polaaruurija unistus. Oma keskmise kasvuga, ülilaia rinnaga ja massiivsete käppadega äratas ta esimesest pilgust usaldust. Hästi oli ta äratuntav ka silmade järgi, mis millegipärast erinesid teineteisest värvuse poolest.

Praeguseni on sõidukoerad säilinud Kamtšatka ranniku tšuktšidel. Ja kuidas see teisiti saakski olla: kalal ja jahil käimiseks, sugulaste külastamiseks ning sõitudeks lähimasse, sadade kilomeetrite kaugusel asuvasse faktooriasse, et sealt jahu, petrooleumi ja padruneid osta, on vajalikud omaenese sõiduloomad.

Ka meil oli meie talvituspaigas kaksteist koera.

Georgi Aleksejevitš Ušakov, kes mõistis koerte tähtsust Severnaja Zemlja uurimise grandioosses töös, tellis enesele just kolõma koerad. Mõned nendest loomadest — võib-olla ka juba nende järglased — sattusid meie kätte. See-eest aga peaaegu kõik ülejäänud olid allpool igasugust kriitikat: tavalised Arhangelskist püütud hulkuvad koerad. Peremehed otsisid neid veel, nemad aga sõitsid juba Arktikat alistama. Darwini teooriat mõnevõrra lihtsustatult praktikasse rakendades lootsime, et toimub looduslik valik, kuid isegi nende lühikesekarvaliste penide jaoks oli vaja talveks teltu varuda ja sellega tuli rutata, kuni veel leidus vaba vett, kust aeg-ajalt ilmus nähtavale hülge turritavate vurrudega ja imestavate lehmasilmadega pea. Vilistamise peale ujus uudishimulik hüljes lähemale, kus tema ebatervet uudishimu karistati kuuliga väikesekaliibrilisest püssist.

Järjekordse hülge nülgimine ja tükeldamine oli kogu meie koerakarja jaoks alati rõõmus sündmus. Meil ei jätkunud selle rõõmuärevuses oleva seltskonna eemalepeksmiseks jalgu.

Kui hülge kere oli tükeldatud, said koerad endale puruks rebimiseks kogu sisikonna peale maksa, mis oli meie maiuspala.

Selgesti nagu foto on mul meeles järgmine vaatepilt. Üks nõrk peni on otsapidi kinni haaranud ülipikast soolikast ja neelab seda kähku ilma närimata, temast paari meetri kaugusel aga longib sama soolika teise otsa juurde ja alustab selle neelamist karja üldtunnustatud juhtkoer Casanova, kes

on niisuguse hüüdnime ära teeninud oma täieliku hoolimatusega monogaamia suhtes. Väike nõrgajõuline partner toetab kõik neli käppa vastu maad ja laseb ennast just nagu lasso otsas mööda klõbisevat kiviklibu vedada, kuid kahevõitlus lõpeb kurvalt: uus peremees tirib tal soolika otse kurgust välja.

Loomade eksam on töö. See toob täiel määral esile nende tõelise iseloomu.

Kui uksele ilmub rakmeid käes hoidev inimene, reageerivad neljajalgsed sõbrad sellele erisuguselt: ühed jooksevad talle hommikutervitusega vastu, teised kaovad välkkiirelt. Rakendis on paarisarv koeri ja iga paar veab üle õlgade ja ühna ulatuvate rakmete abil oma rihma, mis on pandud läbi rõnga. Hooletut töössesuhtumist ei pane seetõttu tähele ainuüksi inimene, vaid ka rakendipartner. Ausat tööd tegev koer hammustab mahajäävat laiskvorsti ja järjekordses puhkepeatuses on garanteeritud tõsine omavaheline jutuajamine.

Koertel on samuti nagu inimestel oma auastmestik, oma hierarhia.

Kui parajasti neelati igapäevaseid lihatükke ja äkki tuli juurde Casanova, siis eelistasid isegi tugevad koerad kõrvale tõmbuda. Ainus, mida nad võisid enesele lubada, oli kume urin.

Mul on kahju, et just mina olin süüdi Casanova hukkumises.

Ühe koertesöötmise ajal korda luues haarasin ma tal turjast kinni. Ta urises minu peale, ajas hambad irevile ja püüdis hammustada. See ei läinud korda, kuid ta rebis välja suure tüki minu püksipõlvest. Need olid erilised baikavoodriga ja laia vööosaga nahkpüksid, mis mu naine oli mulle õmmelnud. Ma olin nende üle väga uhke ja seltsimehed kadestasid mind nende pärast.

Olukord oli küps kasvatusabinõude rakendamiseks. Ma surusin Casanova põlvega lumme, hoidsin tal vasaku käega turjast kinni ja hakkasin sellele koerapojale rusikaga selgeks tegema, kumb meist on looduse kuningas.

Kõik teised koerad istusid ümberringi ja jälgisid vaikides seda eksekutsiooni. Casanova tõusis, väljus häält tegemata arglaselt kuurist ja heitis maha.

Ma käisin tema juures, viisin talle vett ja maitsvat toitu. Ta ei söönud ega tõusnud üles. Nädala pärast ta suri.

Rusikaga ei saanud ma talle muidugi surmavaid vigastusi tekitada, kuid enesearmastus on ka koertel.

Peale meie, nelja mehe, elas majas veel kolm olendit. Esiteks oli seal suur saksa lambakoer Greif, kes oli pärit Moskvast. Päris pisikese kutsikana olime koos naisega ta padjapüüri sees trammiga koju toonud. Tema iseloom oli hea, kui mitte arvestada pererahva jalatsite katkinärimist. Sõidukoertele oli majjatulek keelatud. Seepärast vaatasid nad Greifile viltu ja ilmselt ei sallinud teda, kuid ei lubanud enesele teravaid väljaastumisi. Tegemist oli ju ikkagi ülemuste lemmikuga. Sellest said isegi koerad aru.

Teiseks oli meil kass. Viimast korda Arhangelskis saunas käies võtsime sealt kaasa ehk, lihtsamalt, varastasime väikese kassipoja. Ljoša Golubev, kes kassipoega põues kandis, tõsteti trammist välja. Niisugust lärmi lüüa ja nii ilukõneliselt väljenduda oskavad ainult trammikonduktorid. Ljoša astus esiplatvormilt maha, pistis lahtisest aknast möödudes kassipoja mulle pihku ja tuli ise tagaplatvormi kaudu vagunisse tagasi.

Me arvasime oma kiisu olevat naissoost ja panime talle sellekohase nime. Mõni kuu hiljem aga tegime sensatsioonilise avastuse, et olukord oli hoopis vastupidine.

Mida ette võtta? Me korraldasime pidulikud ristsed ja panime kõikide heakskiidul kassile uueks nimeks Luka.

Niimoodi täienesid meie read. Kui kass, koer ja inimesed kokku arvata, oli meid kuus meessoo esindajat. Mõnda aega elas meie juures veel üks olend, kellest tuleb lähemalt jutustada.

Arhangelskist anti meile proviandina kaasa tohutu suur siga, pealegi veel tiine emis. Pole vaja rääkida, kui palju tähelepanu me osutasime sellele daamile — õigemini mitte talle enesele, vaid tulevastele sinkidele. Me käisime temage ümber nagu Sèvres'i vaasiga. Seasulu seadsime sisse kõrge majatrepi alla, kus toppisime hoolega kinni kõik praod, et tuul ei tõmbaks. Lõpuks saabus erutav päev. Mina kui ülemus (ülemused peavad teatavasti kõike teadma, kõike oskama ja kõike tegema) kuulutasin, et «paraadi hakkan kamandama mina». Soojendati ämbritäis vett ja mu assistendid hakkasid järjekordseid sooje tombukesi peopesade vahel hoides majja jooksma. Me olime kuulnud, et äsjasündinuid vannitatakse, ja seetõttu vannitasime ka meie oma põrsaid. Nad kõik olid mingisuguses meile arusaamatus ümbrises — just nagu õhukeses tsellofaanpõies, mille me ära rebisime.

Kahju, et siga ei osanud rääkida, muidu oleks ta öelnud: «Kuulge, tolvanid, las ma parem ajan ise selle asja ära.»

Meie üleliigne hoolitsus ja minu nõrgad teadmised sünnitusabi alal tõid kaasa kurva tagajärje — kümnest põrsast jäi ellu üksainus.

Tehnikas on kasutusel mitteametlik termin «lollikindel»; just selliseks osutus see põrsake. Me panime talle nimeks Vaska ja temast sai kõikide lemmik. Teejoomise ja malemängu ajal istusid Luka ja Vaska meie põlvedel. Keset tuba lamas põrandal Greif. Tal oli palav ja külm linoleum värskendas teda meeldivalt. Luka heitis kõhuli selle hirmsa eluka kaelale ning ka Vaska jooksis sõrgu klõbistades kohale ja seadis enese sisse Greifi kubemes. Seda sõrgade tõttu mitte eriti mugavat operatsiooni talus Greif stoiliselt, ehkki urisedes.

Kööginurk oli minu kuningriik. Kõike oli külluses. Kuuris seisid kottide ja konservikastide virnad. Meil olid suurepärased vorstid — nii kõvad, et nendega võis inimese maha lüüa —, tünnitäied turska, heeringat ja muud toidukraami.

Kõik olenes minust endast ja ma tegutsesin püüdlikult. Tarvis oli selgeks õppida niisugune peen töö nagu leivaküpsetamine. Leib ei tohtinud olla liiga mage ega liiga hapu, seest nätske ega pealt kaetud kõva koorikuga. Niisiis oli leivaküpsetamine tegelikult üsna lihtne: neljale tingimusele ei tohtinud leib vastata ja üheleainsale pidi ta vastama — olema söödav ja võimalust mööda ka maitsev. Peaaegu pidevalt oli menüüs polaarsupp. Selle valmistamiseks tuli kuivatatud köögivili pehmeks keeta, purgitäis lihakonservi juurde lisada ja otsekohe lauale anda. Uuesti keema lasta seda segu ei tohtinud, sest vastasel korral oleksid lihatükkidest järele jäänud ainult mingisugused räbalad.

Populaarne oli «andaluusia supp», mida keedeti riisist ja tomatipastast. Ja muidugi surematu ning kõigile meremeestele tuttav (vabandage!) dessert — puuviljakompott: hägune magus vesi, milles ilutsesid mingisugused tundmatud mustad tombud, kui uskuda kuuldusi, siis kuivatatud pirnid.

Meil ei olnud ööbikukeelepasteeti, mida omal ajal sõi keiser Nero, kuid see-eest ei teadnud too kõikvõimas valitseja, kuidas maitsevad jääkaru neerud. Ent aitab kulinaariast, mitte see ei olnud peamine.

Mina olin meie seltskonnas ainus partei liikmekandidaat. Avalduse andsin ma rongis, millega tšeljuskinlased koju tagasi sõitsid. Ma olin kolmkümmend aastat vana, kuid ei kartnud küsimust: «Aga kus sa varem olid?» Varem olin ma väikestes polaarjaamades, kus polnud parteiorganisatsiooni.

Kogu tšeljuskinlaste lugu ajendas mind parteisse astuma. Ma sain tunda kollektiivi jõudu. Ma valetaksin, kui ütlekssin, et olin haritud marksist, kuid mõju avaldasid kokkupuuted heade inimestega, mõningad elukogemused ja kogu nõuka aastate õhkkond.

Tuleb öelda, et töö Arktikas on iga inimese jaoks suurepärane kool. Mitte kõik ei pea sellele vastu, mõned lahkuvad selle karmi eluülikooli esimeselt kursuselt. Suure linna tingimustes on mõnikord raske aru saada, mida inimene enesest kujutab. Missugust käitumist võib temalt oodata raskeketel hetkedel? Teda nähakse ju päevas ainult kahekss tundi. Aga kuidas veedab ta ülejäänud kuusteist tundi?

Arktikas on lugu teine. Kõik kakskümmend neli tundi elad sa nagu alustassil, su seltsimehed näevad sind igast küljest koos kõigi puudustega, mida on igal inimesel. Siin käib kogu mäng ausalt, lahtiste kaartidega ...

Mingeid eeliseid kandidaadiseisus mulle ei andnud, pigem mini vastupidi

«Parteitu massi» moodustasid kolm suurepärast ausat inimest.

Nikolai Georgijevitš Mehrengin, meie mehaanik, oli meist vanim. Enne revolutsiooni oli ta töötanud välisvetes sõitvate laevade motoristina. Ta oli pidanud mootoriinstruktori ametit ja juba korduvalt viibinud polaarjaamades. Kusagil Arhangelski lähedal on Mehrenga-nimeline küla või väike jõgi ning kõik sealsed elanikud on Mehrenginid. Sealt oli pärit ka meie Nikolai Georgijevitš. Ta oli rahulik ja tasakaalukas, mõistis nalja ning tundis iga tööd. Me kõik pidasime temast lugu.

Meteoroloog Kremerist ma juba kirjutasin.

Lõpuks mõni sõna meie radistist Aleksei Golubevist. Ta oli koos I. D. Papaniniga ühe korra talvitanud Franz Josephi maal. Tema radististaaž oli minu omast ühe aasta võrra pikem ja palju aastaid tagasi aitas ta mul morsetähestiku selgeks saada. Koos käisime kinos ja koos astusime sisse õllepoodi, kui emmal-kummal meist juhtus raha olema. Viimast ei tulnud ette just eriti sageli.

Et mul olid nii suurepärased seltsimehed, siis oleks olnud täielik totrus neid kamandama hakata. Igaühele olid väga hästi teada tema otsesed ülesanded ja keegi ei öelnud ära ühestki tööst.

Kuid ülema seisund pani mulle meie erakordsetes tingimustes siiski mõningaid kohustusi. Inimene (kui ta ei ole päris tobu) peab kogu elu õppima. Algul on kool oma kahe ja kolmedega, sellele järgneb suur elu, kus hindeid enam ei panda. Aga ei, päris nii see siiski pole. Ka elus panevad ümberolijad igaühele hindeid. Inimene õpib hauani. Kui sa kuuled, näed või loed midagi head, pane see kõrva taha ja tee järele. Kui satub ette midagi halba, pea see tingimata meeles ja hoidu niimoodi toimimast.

Mitte mingisuguseid kursusi, seminare ega instruktaaže meil ei olnud. Meie asi oli üksnes regulaarselt ilmateateid anda. Kuidas me seda tegime, ei pakkunud kellelegi eriti suurt huvi, kui me just oma maja põlema ei pannud või üksteist maha ei löönud. Mõned tingmärgid ilmakaardil Olovjannõi neeme kohal andsid tunnistust, et meie nelik oli elus ja tegi oma ettenähtud tööd.

Me kuulasime regulaarselt raadiot ja olime kursis kõigi tähtsusvaheliste sündmustega. Hinnangute andmisega me ei viivitanud, need olid lakoonilised ja väga väljendusrikkad.

Regulaarselt toimusid ka poliitvestlused. Kõik võtsid neist meelsasti osa ja popitegijaid ei olnud, seda enam et räägiti väga «eluliselt» ning kõike kohandati meie tingimustele ja meile endile.

Tuletati meelde ja kommenteeriti juhtumeid isiklikust elust, meenutati loetud raamatuid ning illustratiivse materjali otsinguil tungiti isegi klassikasse. Vatti sai meilt Jevgeni Onegin. Oleks see Londoni dändi meie käeulatuses olnud! Me oleksime talle näidanud, kuidas Luukas õlut teeb ... Lühidalt, meie üksmeelne otsus oli, et polaaruurijaks ei oleks Jevgeni Onegin küll hoopiski mitte kõlvanud. Lenski kohta arvati, et see oli tossike: tarvis oleks olnud Oneginil kõrvad tuliseks teha ja Olga üle lüüa.

1935. aasta augustis toimus sündmus, mis lõi laineid kogu meie maal. Kasutades oskuslikult tolleaegseid uusimaid kivisöetöötluse seadmeid ning rakendades uusi töövõtteid, tootis Donbassi kaevur Aleksei Stahhanov vahetuse jooksul seniolematu hulga sütt.

Algas üldrahvalik stahhaanovlik liikumine. Igas raadiosaates teatati kümnete ja sadade tuhandete töötajate ühinemisest selle suurepärase liikumisega. Stahhanovi meetodit hakati rakendama kõigil elualadel.

Meie tööde programm oli rohkem kui tagasihoidlik: teha neli korda ööpäevas meteoroloogilisi vaatlusi, jälgida mõõteriistade abil tõuse ja mõõnu ning mõõta lumikatte paksust.

Kõik see ei olnud muidugi just eriti laiahaardeline, kuid meie jaam oli ainus kogu suures Severnaja Zemlja arhi-

pelaagis ja meie andmed olid sünoptikutele vajalikud. Võib olla aitas meie igapäevane töö ilmaennustusi veidi täpsemaks muuta; seda me vähemalt lootsime.

Kui algas stahhaanovlik liikumine, kuulasime tähelepanelikult Moskva raadiosaateid ega osanud ette kujutada, kuidas ka meil oleks võimalik stahhaanovlasteks saada. Kivisõelademeid meil käepärast polnud ja ei olnud ka paljut muud — näiteks tööpinke, vedureid, vaguneid, lüpsilehmi ega inkubaatoreid. Meil neljal oli ainult normaalsete nõukogude inimeste normaalne kodanikutunne.

«Eh, poisid, hea oleks ka meil sellest asjast osa võtta!»

«Hea jah, aga kuidas?»

Me kuulsime sõnu «rohkem ja kiiremini», kuid ei osanud kujutleda, mida meie tingimustes oleks olnud võimalik rohkem ja kiiremini teha. Kui me oleksime ettenähtud nelja meteoroloogilise vaatluse asemel hakanud tegema kuusteist, siis vaevalt oleksime sellega stahhaanovlasteks saanud.

Lõpuks anti ühes raadiosaates täpne võti ja formuleeriti põhitees: «Saduldada tehnika ja edasi kihutada.»

Selge... Aga kui otse öelda, siis tehnikaga olid meil lood kehvavõitu. Koerarakend, kolmehobujõuline bensiinimootor, tagasihoidlik raadioaparatuur ja standardsed meteoroloogiainstrumendid — see oli kogu meie arsenal. Mida siin oli saduldada või kuhu kihutada?

Me piinlesime ja vaidlesime kaua, sest tahtsime väga, et ka meist saaksid stahhaanovlased, ning lõpuks sündis hea plaan. Etteantud tööprogrammi, nagu juba öeldud, ei olnud meil mingit mõtet laiendada. Aga kas me ei saanud midagi teha väljaspool programmi? Me viibisime laia Šokalski väina kaldal. Alles kaks aastat tagasi oli selle väina läbinud maailma loomisest peale esimene ja seni ainsaks jäänud laev; järelikult oli väin kõigi oma sügavuste, hoovuste, tõusude ja mõõnadega veel täiesti uurimata.

Vaja oli määrata loodetest tingitud hoovuste suund ja kiirus, mõõta vee temperatuuri eri sügavustes, püüda kindlaks teha kahe mere vahelist veevahetust.

Meil ei olnud hüdroloogiaaparatuuri ja esimeseks talvituseks polnud seda üldse ette nähtudki. Mitte keegi meie nellkust ei olnud lähedalt tuttav hüdrogeoloogia saladustega.

Polaarjaamade valitsuse juhtkond kiitis meie ettepaneku heaks. Vastus kõlas: «Valmistuge vastu võtma hüdroloogi koos kogu tema majapidamisega. Ta saabub lennukiga, kui tuleb valge aeg.» Algasid asjalikud läbirääkimised Leonid Vladimirovitš Ruzoviga — suure polaarjaama ülemaga. Oli

tarvis täpsustada tööde programm ja tähtajad ning hüdrohoogi saabumise aeg. Kooskõlastamist vajas miljon argipäevast pisiasja, millest olenes ettevõtte edu.

Meil neljal tuli tublisti vaeva näha ja luua kollektiivi uue liikme jaoks head tingimused.

Kui ilm vähegi lubas, rakendasime koerad kelgu ette ja vedasime väina keskele kõik, mis oli vajalik lihtsaks ehitustööks: palgid, lauad, tõrvapapitükid, naelad ja puusepatööriistad. Peale selle toimetasime sinna mõned kotitäied kivisütt, väikese ahju, petrooleumi ja paar konservikasti. Veoretki tuli teha palju. Mõnikord läks ilm halvaks. Mõnikord olime sunnitud koos koertega kelku vedama. Me kirusime, kuid asi edenes. Ilmselt olime kogu maa kõige põhjapoolsemad stahhaanovlased.

Lõpuks sai jääl valmis väike maja. Tõsi küll, sõna «maja» ei iseloomustanud seda ehitist just päris täpselt. Kui rääkida arhitektuuristiilist, siis sarnanes meie kätetöö kõige rohkem lavalise kastiga.

Ehitamiseks ei kulunud palju aega. Meil ei olnud vaja oma plaane kellegagi kooskõlastada, meid ei seganud rajooniarhitektid ning ka allmaakommunikatsioonid ja punased jooned tegid meile vähe muret. Alustanud hommikul ehitustööd, pidasime seetõttu juba õhtul soolaleivapidu.

Neli jäässe külmutatud posti ja tõrvapapiga kaetud laudkarkass lõid suurepärased tingimused ilmast sõltumatuteks igapäevaringseteks hüdroloogilisteks töödeks.

Meile teatati maandumisväljaku vajalikud mõõtmed. Me tähistasime niisuguse väljaku, tähistasime selle piirid, valmistasime ette suitsulõkke ja T-kujulise maandumismärgi.

Ühel veebruarikuu lõpu päeval, mil lennuilm oli soodne, tõi lennuk väga lühikest valget aega ära kasutades hüdrohoogi meie juurde. Me võtsime teaduse esindaja rõõmsalt vastu.

Enne töö algust oli kõiki kaasatoodud aparaate tarvis kontrollida. Ja ilmnesidki rikked: miski oli murdunud, miski ei liikunud. Mehrenginil tuli teha vajalik remont.

Töö algas.

Järjekordne mõõtmine on tehtud. Nüüd tuleb tervelt poolteist tundi oodata. Hüdroloog on selja ukse poole pööranud ja põlved kõverasse tõmmanud ning nohiseb magusas unes. Tema puhkab, mina aga tunnen kadedust ja ka mulle kipub uni peale.

Inimene magab kõval laudkoikul, iseenese rusikas padjaks pea all. No mis siin kadestusväärset on? Ta töötas siin

üksi rohkem kui kaksteist tundi järjest, mina tulin alles hiljuti talle vahetuseks, et ta saaks ennast välja magada. Magagu pealegi! Ei maksa kadestada, seda enam et kadedus on kurbus ligimese heaolu üle. Õilsad tunded võitsid, mustad mõtted taandusid. Ka mina jäin tukkuma. Pole teada, millega see tegevus oleks lõppenud, kui poleks olnud tunda kärtsahaisu.

Tulikuuma ahju ääres ei olnud soovitav istuda. Mis siin rääkida — kitsavõitu oli. Seina ääres seisis midagi lauataolist, mis oli kokku löödud hööveldamata plangujuppidest, edasi tuli koiku, millel lamas hüdroloog, ja nurgas asus meie tööpõld, lihtsamalt öeldult jääauk. Selle kohal oli vints, mida me kasutasime hüdroloogiainstrumentide allalaskmiseks. Laua kõrval seisis ahi ja sealsamas oli kohe ka uks.

Lae all oli talumatult palav. Punaseks kuumutatud ahi andis ennast tunda. Ülal oli troopika, madalamal paras vööde, võreja põranda all ehtne Arktika jää. Nendele kliimavöötmetele vastas ka meie rõivastus: vildikud, vatt püksid ja üleskeeratud käistega särk. Istuda oli kõige parem kummulikeeratud ämbril.

...Vaikus ja mahorkaga täidetud piip panid unistama, palavus ajas vastupandamatult une peale. Petrooleumilamp suutis vaevu valgustada seda kauget nurka, kus jääaugus just nagu hingates aeglaselt õõtsus vesi. Muinasjutulise kristallkaevuna laskus see auk salapärasesse pilkasesse pimedusse.

Väin oli umbes kakskümmend kilomeetrit lai. Jäässe aheldatuna näis ta olevat elutu, kuid talvise soomusrüü all elas meri oma elu.

Äkki oli uni nagu peoga pühitud — jääaugus liigatas miski...

No mis jama see on! Muidugi ainult viirastus! Öö on kuu valge, loe kas või ajalehte. Sametise tähistaeva taustal kõrguvad hääletult mäed oma roomavate liustikega. Vahetevahel vehklevad virmalised. Meie seltsimehed magavad rahulikult meist kümne kilomeetri kaugusel. Kes siis tahab nalja teha ja nii ebatavalist teed mööda meie osmikusse siseneda?

Võib-olla on kuulus kapten Nemo oma «Nautilusega» olematusest välja ilmunud? Või on see mõni loom?

Viimane variant oli kõige tõenäolisem. Niisugusel juhul aga oli eelkõige vajalik ettevaatus, et külalist mitte ehmatada.

Pilku jääaugult kõrvale pööramata ja püsti tõusmata oli

tarvis laskuda põlvili ja seejuures aeglaselt, järske liigutusi tegemata haarata laualt revolver. Sellega lõppesid jahiettevalmistused.

Et koera ei olnud, tuli mul oodatava saagi valvamine enda peale võtta. Liikumatus vaikuses möödusid mõned minutid.

Kas tõesti oli see ainult viirastus?

Kiustas sügavuses vilksatas mingi vari ja seejärel ilmus aeglaselt, just nagu fotoplaadil nähtavale kaks heledat täppi. Varsti muutusid need kaheks pungis silmaks, mis vaatasid otsa mulle otsa. Kerkis esile kuulümmargune pea ja lõpuks nägin ma ka hõredaid turris vurre. Hüljes oli otsustanud veepinnale tõusta ja värsket õhku hingata, pidades petrooleumilambi valgust päikesevalguseks.

Jahihasart jõudis apogeesse.

Ainult mitte liigutada! Ainult mitte hüljest ehmatada! Ainsad helid olid mu südame kumedad löögid.

Hüljes ei rutanud oma kurvale saatusele vastu. Lõpuks kargatas pauk...

Alguses arenesid sündmused plaanikohaselt: revolver lendas kõrvale, otsekohe õnnestus hülgel «kaenla alt» kinni kahmata ja ta ühe ropsuga veest välja tõmmata.

Seejärel algas jahi üleplaaniline osa. Loom oli surmavalt haavatud, kuid kaitses end raevukalt viimase jõuga. Võitlus toimus koiku ja seina vahelises kitsas läbikäigus. Hüljes tuli tõrjuda eemale jääaugust ja lähemale ahjule, mille juba esimesed sabahoobid ümber paiskasid. Samasugune saatus tabas varsti ka petrooleumilampi. Meie kastmaja täitus veeauruga, mida tekitasid jääle kukkunud söed, põlemata söe vinguga ja mahavalgunud petrooleumi haisuga.

Ehkki mul oli ilma selletagi tegemist küllalt, ei saanud ma keelduda oma kaaslase täiesti loomulikele küsimustele vastamisest. See vaene mees ärkas olukorras, mis meenutas Pompeji viimaseid päevi. Kerge on seda olukorda kujutleda: revolvripauk otse kõrva ääres, ärkamine pilkases pimeduses, kukkuvate asjade kolin, puruneva lambi klirin, aur, haisving ja mingisugune arusaamatu rahmeldamine.

Appi ei olnud mulle kerge tulla. Selleks oleks olnud vaja jalad põrandale toetada, just see ainus vaba koht aga oli kahevõitluse areen.

Pimedas oli raske rabeleva hülgega toime tulla, seda enam et ta oli libe ning tema vastu põrandat surumiseks polnud kusagilt kinni haarata. Lõpuks siiski õnnestus temast võitu saada. Jaht oli lõppenud.

Tagavaraküünal valgustas lahinguvälja. Raske oli uskuda, et nii väheste asjadega oli võimalik sellist vapustavat segadust tekitada. Ümbertõugatud kastid, ämbrid, kastrulid, laud, koiku, ahi ja lamp, laialipillatud rõivad, kaks higist, verist ja rasvast meest ning üks tapetud hüljes moodustasid tõelise vinegreti. Puudu oli ainult revolver. See oli langenud ebatavalise jahi ohvriks: suures möllus oli keegi ta jääauku lükanud.

Hommikul sõitsid koertega kohale meie seltsimehed. Hea oli, et materiaalne tõend oli käepärast, muidu oleks mind kahtlustatud suguluses parun Münchhauseniga.

Vääriline hinnang anti jahi tulemustele õhtul ümber praepanni, millel ilutses suur hülgemaks.

Rumal oleks olnud viibida Arktikas ning mitte viia naisele eksootilist suveniiri polaarrebasenaha näol, seda enam et valged polaarrebasenahad olid tollal parajasti just moes.

Arhangelskist ostsime püünised. Pärast edasilükkamatute tööde lõpetamist ja polaaröökstemist võtsime käsile rebasejahi. Asi polnud ainuüksi suveniirides. Tarvis oli liikuda ja võimalikult sageli värsket õhku hingata.

Liikumisvõimalused, mida pakkusid laos, meteoroloogiaväljakul ja saunas käimine, kööki vee toomine ning koerte söötmine, olid nelja terve mehe jaoks liiga vähesed. Niimoodi võisime kergesti skorbuuti jääda.

Pealegi oli jahi õnnestumise korral võimalik kenakest raha teenida, sest nahad tuli müüa Riiklikule Välja- ja Sisseveo Kaubakontorile.

Juba sügisel tapsime mõned hülged ning paigutasime korjused oma majast mõne kilomeetri võrra põhja ja lõuna poole. Kallas oli järsk, kuid temas leidus väina poole suunduvaid vagusid ja jäärakuid. Oli selge, et need olid polaarrebaste liikumisteed. Hüljes tuli peaaegu üleni kivide alla matta ning vabaks jätta ainult väike auk, mille kaudu rebane sai veidi oma maiuspala näksida. Kõike seda tehti enne pakase saabumist. Korjus mädanes edukalt ja lehkas üle terve ümbruskonna. Aga just seda oligi tarvis. See isu-äratav (maitse üle ei vaielda!) lõhn meelitas rebase ligi, ta harjus selle kohaga ja tuli sinna hiljem jälle tagasi. Siis saabus talv. Kõik kattus lumega ning tuul surus selle nii tihedasti kokku, et see kõlises jalgade all. Nüüd ilmneski inimese salakavalus polaarrebase suhtes.

Selle huvitava koha ette lõigati lumme grammofoniplaadist veidi suurem auk. Sinna paigutati püünis, mis kettiga

kindlalt lähima kivi külge, sest muidu oleks rebane ta lihtsalt enesega kaasa vedanud. Püünise lõuad tuli jämeda nööriga kinni mähkida. Oli juhtunud, et rebane oli murtud jala kõõlused läbi närinud ja kolmel jalal minema jooksnud.

Hõõd tuli püünis vinnastada. Soovitav oli saavutada maksimaalne tundlikkus ja niisama soovitav oli, et sõrmed terveks jääksid. Püünis oli tarvis katta lumest väljalõigatud plaadiga. Tuli võtta tükk lund ja hakata seda noaga õhemaks voolima — mida õhemaks, seda parem. Viimasel silmapilgul murdus plaat muidugi katki, aga nagu ütles Nansen, on Arktikas kõige tähtsamad kolm asja: kannatlikkus, kannatlikkus ja kannatlikkus. Kõik puistati hoolikalt lumega üle. Tere tulemast!

Vaikse päeva õhtutunnil läksime — tingimata kahekesi — oma püüniseid üle vaatama.

Kuu paistis, sammud kriuksusid, loodus oli majesteetlik, kaks lähimat inimest mängisid tõenäoliselt mahorkasuitsus malet, kõik teised olid sadade kilomeetrite kaugusel.

Vahel oli ilm pime ja sombune. Latern suutis vaevalt meile teed näidata. Kusagil läheduses pidi olema püünis. Seda ei olnud veel näha, kuid oli juba kuulda. Rebane viskles rahutult ja kõlistas ketti. See loomake püüdis raevukalt ürisedes meile kallale tungida ning pöörles nagu vurr.

Raske jahinuga võeti terapidi pihku. Rebane tegi katset käsi hammustada. Isegi nõrgast löögist vastu musta nina pilsas. Ettevaatuse mõttes seoti käpad kokku ja trofee visati selga. Kord tuli üks niisugune trofee seljas kõlkudes meelemärkusele ning hammustas mul paksu kinda ja sõrme kuni luuni läbi.

Poole aasta jooksul langes meie saagiks viiskümmend polaarrebast.

Kui meeldiv oli külmast värisedes koju tagasi jõuda! Juba kaugelt oli nõlvakul näha meie jäätunud aknaga maja. Pärast pakast oli mõnus hingata kodust aroomi. Sellesse andsid oma osa kõik: mahorka, petrooleum, eilne kapsasupp, koerad ja märjad vildikud.

Tore!

Halva ilmaga, kui ahjusiibrid lõgisesid ja akent piitsutasid lumeiilid ning vaesel Kremeril tuli pilkases pimeduses ja lumemöllus minna oma meteoroloogiaväljakule, võtsime käsile rebaste nülgimise. Tagakäppade sisekülgele tehti sisselõige, sinna pisteti käsi sisse ja nahk tõmmati raginal kere küljest lahti. Sukana mahavõetud nahk kuivatati raamil. Pärast seda tuli veel suurt vaeva näha tema puhastamisega.

Kenad moedaamid ei aimagi, et igast polaarrebasest võib kirjutada terve jutustuse.

Polaaröö venis ühetooniliselt, kuid igavust me ei tundnud. Meil, neljal tervel mehel, ei olnud aega igavlemiseks, veel vähem mitmesugusteks peenteks hingeelamusteks ja emotsioonideks. Töö ja töötingimused meeldisid meile. Paremaid ei osanud me soovidagi.

Kannatamatult ootasime järjekordset, võimalikult vaikset ja pilvitu ilmaga täiskuud, mille valgel oli väljaspool maja võimalik vabalt lugeda.

On säilinud meie majast täiskuu ajal tehtud foto. Säritusaeg oli tervelt kaksteist minutit. Näha on kõik kivikesed ja pisimadki üksikasjad. Aken heidab hubast valgust. Ainus puudus on see, et kuu ei pidanud niisugusele narrimisele vastu ning muutus fotol kaheteistkümne minuti jooksul pika kasvuhoonekurgi sarnaseks.

Pühapäevad ei erinenud millegi poolest argipäevadest. See-eest aga tähistasime lõbusalt suuri pidu- ja tähtpäevi ning oma sünnipäevi. Nõnda jõudis märkamatult kätte ka minu enese sünnipäev. Kõik pesid ennast kapitaalselt, ajasid habet ja panid linnarõivad selga.

Oli saanud perekonnatraditsiooniks, et mind järjekordsele talvitusele või ekspeditsioonile saates andis naine mulle kaasa tihedasti kinninööritud paki, mis tuli avada 24. detsembril täpselt kell kuus õhtul. Tavaliselt oli see kartongist kingakarp. Seekord oli karp ruudukujuline ja kandis ühe ammu kadunud kondiitrifirma etiketti.

Meie majas olid kõik kõigile nähtaval ja parimagi tahtmise juures ei olnud kuidagi võimalik üksindusse tõmbuda. Probleem lahendati lihtsalt ja selgelt: «Poisid, ärge nüüd segage. Ma hakkan naise kingitust lahti tegema.»

Kõik inimesed on ühesugused ning igaühel on hetki, mil ta tahab üksi olla.

Ma istusin nurka oma koikule ja hakkasin pakkenöörist kõvasti kinnitõmmatud sõlmi lahti harutama — just nimelt lahti harutama, mitte läbi lõikama. Ka nöör oli ju pärit kodust ning need sõlmed olid seotud minu Natašakese kätega.

Ja paki sisu: mõned karbid häid paberosse, pudel kodus tehtud kohviliköörі, paar mulle seni tundmatut fotot Natašast ja lastest Irast ja Ljusjast ning kõige väärtuslikum — kiri.

Ma lugesin kirja ja varjasin hoolega oma nägu teiste eest. Mõni minuteil olin ma kaitsetu. Tõenäoliselt võis minu näost nagu avatud raamatust lugeda: «Tahan koju!» Isegi silmad võisid olla kahtlaselt niisked.

Ohtuse tee juurde said kõik klaasikese likööri. Sellele eelnes lühike instruktaaž: poisid, seda jumalikku jooki ei tohi kulistada nagu viina. See on halb toon. Tuleb mõned tilgad keelele võtta ja hoolikalt mööda suulage laiali määrida, et kogu buketti tunnetada. Nii me siis sel õhtul määrisime ja tunnetasime ...

Igaüks sai ühe hea paberossi. Paki sisu oli ühisvara ning homöopaatilised doosid valmistasid meile veel mitme nädala vältel rõõmu.

Mis puutub kirja, siis seda teadsin ma järgmisel päeval juba peast, kuid see asjaolu ei takistanud mind vähimalgi määral teda ikka ja jälle üle lugemast. Kaugel-kaugel maa ja mere taga elas maailma kõige ustavam ja kõige armsam inimene.

Mees astub oma elus teatavasti kaks väga tähtsat sammu. Need on elukutse valimine ja naisevõtmine. Õnnelik on see, kellel läheb korda need probleemid juba esimesel katsel kogu eluajaks õigesti lahendada.

Polaaruurijad on tavaliselt head abielumehed. Siin avaldavad mõju niihästi suured kaugused kui ka pikaajalised lahusolekud. Tuleb välja, et armastus on võrdeline kaugusega. Kui meie armsad naised teaksid, kuidas juba ainuüksi nendele mõtlemine soojendab ja valgustab lahusoleku päevi ja tunde!

Elukutse valiku küsimuses ma mingit mõistlikku nõu anda ei oska. Selles suhtes peavad meie noori aitama lahtiste uste päevad ja Polütehnilise Muuseumi suur auditoorium, kus ripub afišš «Kelleks saada?».

Päevil, mil sai kuulsaks Valeri Tškalovi nimi, püüdsin ma tublisid koolipoisse igati veenda: ärge jumala pärast kõik lenduriteks hakake. See oleks meie maa jaoks kohutav õnnetus. Me kõik sureksime nälga, keegi ei raviks meid, majad laguneksid, kinosid enam ei oleks ja ka lennata poleks mitte millegagi, kaoksid geoloogid, metallurgid, naftatootjad, konstruktorid, lukksepad, insenerid ja nii edasi.

Ja teine probleem — kellega abielluda?

Üks noormees pöördus selle küsimusega targa poole. Kas abielluda blondi või brünetiga? Kas eelistada siniseid või pruune silmi? Kas tütarlaps peab olema suurt või väikest kasvu?

Tark vastas: abiellu ükskõik missugusega. Tarkadel on muidugi hea niisugust maksuta nõu anda. Tegelikult on kõik see märksa keerulisem.

Armutuhinas hakkab vaevalt keegi üksikasjalikult oma väljavalitu ankeediandmeid uurima. Lihtsalt tuleb olla õnnelik. Minul vedas — ma astusin mõlemad sammud õigesti.

Töö hüdroloogia alal tundus meile olevat ebapiisav panus stahhaanovlikku liikumisse. Polaarjaamade valitsuse ülem oli tšeljuskinlane, hea seltsimees ja hea inimene Ivan Aleksandrovitš Kopussov.

Pärast pikki jutuajamisi ja ajuti ka vaidlusi koostasime tegevusprogrammi ning varsti andis Moskva nõusoleku meie plaani elluviimiseks.

Kakssada kilomeetrit meist loode pool paiknes väikeste saarte, just nagu Severnaja Zemlja eelpostide ahelik. 1930. aasta sügisel püüdis üheni nendest saartest jõuda «Georgi Sedov». Hea oleks olnud senitundmatut maad uurida, kuid rasked jääolud ja hiline aastaaeg ei võimaldanud seda teha.

Ühel neist saartest talvitas kuulus Ušakovi nelik. Tänuks külalislahkuse eest pandi sellele saarele S. L. Žuravljovi (kuulsa Serjoga) soovitusel nimeks Domašni (Kodune). 1934. aastast peale oli talvituspaik konserveeritud.

Meie ettepanek oli, et lennukid viiksid Mehrengini ja minu Domašni saarele ning Kremer ja Golubev jääksid Olovjannõi neemele. Niimoodi teenindaksid neli inimest ühe asemel kahte polaarjaama.

Me olime selle operatsiooni heakskiitmises nii veendunud, et alustasime juba enne vastuse saamist üksikasjalikke ettevalmistusi.

Nii siin kui seal olid tingimata vajalikud kahe eriala esindajad: meteoroloogid ja radistid. Aleksei Golubev hakkas õppima meie väikese mootori käsitsemist, minul aga tuli Kremeri juhtimisel tungida meteoroloogia saladustesse ehk, kui mitte nii kõrgelennuliselt väljenduda, lihtsalt õppida meteoroloogilisi vaatlusi tegema.

Selgus, et ühes meie naabruses asuvas polaarjaamas viibis parajasti «põhjamaa hulkur» Kostja Zenkov, minu hea tuttav esimese talvituse ajast. Sellest oli suur kasu. Kostja oli osa võtnud viimasest talvitusest Domašni saarel ning meie pumpasime sellelt õigel ajal ettesattunud konsultandilt välja kõik vajalikud andmed.

Teada oli meil vaja palju. Me arvestasime, et elame kahekesi Domašnil umbes kuus kuud. Kostja loetles mälu järgi

väga ligikaudselt, missugune proviant oli maha jäetud, kuid ehtne oleks olnud nendele mälestustele kindlalt lootma jääda. Tuli olla valmis kõige halvemaks, et mitte pärast nutulaulu laulda. Domašni maja ja kraam olid ju ikkagi peaaegu aastat järelevalveta olnud. Tont teab, mis seal oli võinud juhtuda. Torm oli võinud katuse lõhkuda või ümmargusel kiviklibulaigul seisva maja hoopis minema pühkida. Ja lõpuks tuli arvestada ka uudishimulikke jääkarusid. Kui nemad olid lattu või majja pääsenud, siis polnud midagi head oodata.

Meile lubati anda kaks lennukit, kuid hoiatati, et Domašnile on võimalik viia kaks inimest ja nelisada kilogrammi varustust. Nelisada ... mitte just eriti palju.

Igaks juhuks meisterdasime väikese saatja, kogusime kokku vastuvõtja, ettenähtud patareid ja käsigeneraatori, mõninga hulga kehakatteid ja toiduaineid.

Märtsi keskel olime täiesti sõiduvalmis, kuid meid vedasid alt välised põhjused: kord ebaõnnestusid lennukite proovilennud, kord ei olnud sobivat ilma. Lõpuks saabus päev, mil lennuilm oli hea. Ma ei andnud radistile rahu ega suutnud kuidagi mõista viivituse põhjust. Lõpuks mu kolleeg tudines.

«Tead, üks lendur leidis oma naise kummutist odekolonnipudeli ja jõi selle tühjaks. Ruzov kardab teda teie juurde lasta.»

Vaat kus õnnetus! Pidi ta just nüüd selle neetud kolmekordse odekolonni otsa komistama!

«Kallis Leonid Vladimirovitš, ärme laseme lennuilma tühja joosta. Palun saada see rafineeritud esteet otsekohe siia.»

Mõni tund hiljem maandusid lennukid õnnelikult meie juures. Varustusekotid olid kohal. Laadimine läks kähku. Ljoša Golubev istus üksi majas, jälgis meid binokliga ja teatas raadio teel töö käigu üksikasju. Ma jätsin Kremeriga hüvasti ja mahutasin enese kogenud polaarlenduri Mauno Lindeli lennukisse. «Sibirjakovi» päevist olid tuttavad ka mõõrimees Petrov ja pardamehaanik Ignatjev. Mehrengin lendas teise lennukiga, mida juhtis lendur Batura.

Lennuk võttis hoogu, õhkupaisatud lumi säras kõigis vikerkaarevärvides, korraks vilksatas ja otsekohe kadus silmist meie kollakas majake, mis veel ei olnud jõudnud tumedaks tõmbuda.

Hüvasti, Olovjannõi neem, edasi Domašni saarele!

Ilm oli nagu tellitud. Päike säras pilvitus itaalia taevas, nähtavus oli suurepärane. Paremalt paistsid Severnaja Zemlja suured valged kuplid, millest siin-seal ulatusid välja

kõrged mustad kaljud. Vasakul oli lääs ja kogu Kara meri. All laius jää ning polnud aru saada, kus see lõppes ja algas maa. Selgust andis vahetevahel ainult mõni ülalt paistev tõusupragu.

Kõik polaarjaamad teadsid meie lennust ja jälgisid meid tähelepanelikult. Ametlikus korras ei oleks seda üldse olnud vaja teha, kuid kõik hoidsid meile pöialt. Lennuk oli varustatud raadiotelefoniga ja see ei seisnud tegevusetult. Arvutatud kõrvad kogu Kara mere basseinis kuulasid minu aktuaalset reportaaži kuni viimaste sõnadeni: «Võtan antenni maha, kohe maandume.»

Mida võis öelda Domašni kohta? Närune saareke!

Mitte päris täpsete andmete kohaselt loodi maailm kuue päevaga. Tõenäoliselt looja väsis, võib-olla ka lihtsalt tüdines, laupäeval aga olid veel järel mingisugused ehitusmaterjali jäänused. Kuhu need panna? Minema visata! Nii nad siis visatigi meie planeedi tagahoovidesse.

Oli see ka mõni saar? Viis kilomeetrit pikk, pool kilomeetrit lai, viis meetrit üle merepinna, loodenurgas jalgpalliväljakust väiksem pannkoogitaoliselt ümmargune kiviklibuga kaetud plats. Keset seda pannkooki majake.

Hurraa! Ehkki elamu oli poolest saadik lumme mattunud, oli juba lennukist näha, et katus oli terve.

Saar oli lame nagu laud. Isegi algaja alpinist oleks siin pahaselt sülitanud — mitte ühtki tippu! Õieti küll tegelikult tipud olid, kuid mitte rohkem kui mõne sentimeetri kõrgused: läbi õhukese lume turritasid külalislahkusetult kiltkivised: murenenud nukid. Parem oleks olnud maanduda jääväljale, kuid ümberringi oli ainult rüsijää. Kui maandumisel suure kiirusega vastu neid väikesi kivinukke põrgati, võisid ebameeldivused olla suured. Kuid kõik läks siiski hästi. Lindel tegi madalal mõned tiirud, leidis enam-vähem ohutu riba ja maandas esimesena oma lennuki.

Sellal kui teised varustust maha laadisid, läksime meie tüürimees Petroviga maja juurde. Tarvis oli oma silmaga vaadata, kas me võisime siia jääda või oli see liiga riskantne. Üksikasjalikuks uurimiseks aega polnud: lennukid ootasid töötavate mootoritega.

Maja ja ladu olid pealtnäha terved. «Noh, kuidas on? Kas jääte?» — «Jääme . . .»

Me tänasime lendureid, surusime nende kätt, võtsime vaikse ja pimestavalt päikesepaistelise ilmaga vastu kaks lumedušši, millega õhkutõusvad lennukid meid üle puistasid, kuulasime vaibuvat mootorimürinat ning siis istus uue

polaarjaama kahemeheline isikkoosseis ähkides ja puhkides oma kimpsudel-kompsudel.

Varsti läksime oma uue eluasemega tutvuma. Maja oli madal, ruudukujuline ja ruudukujuliste akendega. Laudadega kinnilöödud aknad tekitasid ebamugavuse ja mahajäetuse mulje. Külma laudeeskotta viiv uks oli pärani lahti ja kõik oli täis tihedaks vajunud lund. Labidas oli ettenägelikult kaasa võetud ja esimene ülesanne oli majja sisse pääseda.

Brrr! Seal oli pime, ja kui väljas näitas termomeeter tol päeval miinus 35, siis majas tundus olevat veel külmem. Me leidsime, et lao kõrval oli hunnikus kaks tonni kivisütt, kuid just selles kohas kõrgus soliidne hang.

Vaja oli valgust ja soojust. Me rebisime lauad akende eest ära ja raiusime nad kirvega tükkideks.

Kogu suits tungis majja. Selge — kas oli korsten lund täis või vajas lõõr soojenemist, enne kui ta tõmbama hakkas. Hellest probleemist saime jagu. Pliiti oli sisse müüritud malmkatel. See oli külmunud vett ääreni täis. Jälle oli põhjust muretseda — kas ta oli lõhki läinud või terveks jäänud? Kulus tükk aega, enne kui jääkamakas laskis ennast pöörata ja lõpuks suure vaevaga välja tirida. Katel oli õnneks terve. Varsti sarnanes meie eluase külma saunaga: ta oli täis auru ja kibedat suitsu, kuid soojusest oli asi veel väga kaugel.

Katkine aken ja selle tagajärjel poolest saadik lund täistunud köök sundisid meid viivitamatult väljakaevamisi alustama. Riiulitel olid mingid põnevad kühmud. Ühe alt leidsime taldriku, millel olid söömata jäänud makaronid ja üks kotlet! Tervitus sulle, rekordkotlet! Poolteist aastat on ikkagi soliidne iga!

Köök kujutas enesest kitsast kongi uksest paremal pool. Pliidi ja köögilaua vahel mahtus üksainus inimene seisma. Suur soemüür moodustas köögi ja elutoa vahelise seina. Köögi aken oli lääne poole.

Kuni silmapiirini ei olnud midagi muud kui jää, jää ja jää. Päikesepaistel oli see ilus, sombuse ilmaga jättis sünge ja nukra mulje.

Uksest vasakul oli hoopis väike vineerseintega uberik — raadiojaam. Kolmes küljes seisis kõvasti kinnilöödud riiulitel raadioaparatuur, riiulite all olid akumulaatorid. Vaba ruumi oli ainult radisti tooli ja hädakorral veel ka selle taga seisva inimese jaoks.

Peamine ja ainus tuba oli peaaegu ruudukujuline, ligikaudu kakskümmend ruutmeetrit suur. Paremal oli üks kahe-

korruseline koiku, vasakul teine. Neile lisandusid söögilaud ja plekkvarjuga petrooleumilamp. Nurgas seisis teaduselaud — kõige lihtlabasem laiatarbeese, mille kõmisevale vineerplaadile kleebitud dermatiin oli kohati lahti rebenenud. Siin oli ainus koht, kus oli võimalik häirimatult kirjutada, lugeda ja mõtiskleda.

Seinal rippus kapp, milles oli baromeeter, riiulitel seisid isekirjutid ja tagavaraseadmed.

Just sellesama narmendava laua taga sündis portree arhipelaagist, mis suurendas Nõukogude Liidu territooriumi 37 000 ruutkilomeetri võrra. Selle portree joonistas oma käte, tahte ja mõistusega Ušakovi «suur nelik», kellest ma eespool juba jutustasin.

1932. aasta sügisel viidi Ušakov ja tema kaaslased mandrile. Teise vahetuse ülesanne oli üpris tagasihoidlik — ainult meteoroloogiliste vaatluste sooritamine ja muud mitte midagi. Uude nelikusse kuulusid kolm meest ja talvitajate ülem . . . naine!!!

See oli üks Otto Juljevitš Schmidti eksperimente. Ütleme otse, et riskantne ja tarbetu eksperiment. See oli ainus kord, mil ma ei saanud Schmidtiga nõus olla ja isegi mõistsin teda hukka. Tõsi küll, minu arvamust ta ei küsinudki. Kuid kõigile neljale oli see ju piinarikas. Kaks aastat ühes toas, ainult sitseesriie alumise koiku ees! Mina olen kategooriliselt naiste niisuguse «üheõiguslikkuse» vastu.

Kui ma hilisemail aastail olin polaarjaamade valitsuse ülem, peeti mind paadunud naistevihkajaks. Väikestesse polaarjaamadesse (5—10 inimest) ma naisi ei saatnud.

Ma tahan, et minust aru saadaks.

Ma armastan väga naisi kõigis nende arvukates kehastustes vanavanaemadest kuni nendeni, kellest mehed avalikult ei räägi, kuid Arktika on Arktika ja eksperimenteerida pole siin midagi.

Meil kahel tuli uue elamuga harjuda. Põgusa ülevaatusega ning kõige pakilisemate asjade korraldamisega tegelesime hilise õhtuni.

Majas valitses hämmastav kaos. Seal nägi välja nagu pärast pogrommi või läbiotsimist. Meile oli teada, et 1934. aasta sügisel ei saanud laev jaama isikkoosseisule järele tulla ja ainult lühikeseks ajaks avanenud lahvandus võimaldas lendur Anatoli Dmitrijevitš Aleksejevil inimesed vesilennukiga ära viia. See juhtus äkki ja sellega oligi seletatav majas valitsev korralagedus. Üks neljast oli raskesti

haige. Tekkidesse mähitult kanti ta lennukisse, mis toimetas ta baasi. Seal haige suri. Lennuk oli üle koormatud ja osa kõeri tuli saarele jätta. Maha lasta? Käsi ei tõusnud sõprade pihta tulistama. Koerad jäeti saatuse hooleks. Erutusega nägime nende tragöödia kaudseid jälgi. Ümber maja vedelesid mingisugused salapärased lamedad plekkesemed, mis sarnanesid köögiriividega. Vaesed koerad olid kinnisi konservikarpe närinud ja neist liha välja imenud.

Hilja õhtul toppisime ahju nii palju kütust, kui sinna mahtus, ning heitsime keset soppa ja kaost võõrastele koristamata koikudele magama. Tegelikult muidugi ei oleks tohtinud küdevat ahju järelevalveta jätta, kuid majas valitses veel käre külm ja me jätsime tuletõrje-eeskirjad tähele panemata.

Uni aga ei tulnud. Muljeid oli miljon. Me olime ennast ära väsitanud, mõnevõrra närveerinud, tööd teinud ja vaeva näinud . . .

Kesköök tõusis temperatuur majas miinus 13 kraadini. Lõpuks õnnestus meil kuidagimoodi uinuda. Oli veel pime, kui me ärkasime. Otsekohe ilmnes kaks arusaamatut nähtust. Esiteks pladises kusagilt põrandale veepiisku, nagu oleks sadanud vihma, teiseks tundsime hirmsat lämmatavat haisu. Ma hüppasin koikust välja ja libisesin otsekohe. Laest tilkus tihedasti vett, põrand aga oli veel külm ja sinna oli tekkinud tõeline liuväli. Me süütasime lambi ja hakkasime uurima, mis asi nii koledasti haiseb. Seinal rippus väike karp. Selle sisu esindas tagasihoidlikul kombel kaasaegset meditsiini. Karpide ja salvipurkidega pahandust ei olnud, kuid kõik pudelid oli külm lõhki löönud ning mööda seina valgus alla pruun nire. Me kraapisime kogu selle kraami kokku ja viskasime lugupidamatult välja. Seejärel pesime kaua ja põhjalikult seina ja põrandat. Sellest hoolimata elasime mitu päeva nagu apteegis.

Väga huvitav on võõras mahajäetud majas niimoodi peremehetseda. Igal sammul, kuhu sa ka ei pöörduks, ootavad avastused, leiud ja mõistatused.

Pikkamööda läks kõik rööbastesse. Otsekohe langes ära üks oluline mure: selgus, et toidumoona oli küllalt ja jäi ülegi. Tõsi küll, kottides olevast jahust oli enamik niiskunud ja riknenud, kuid keskelt oli siiski võimalik midagi päästa. Kondenspiim, sulatatud või, lihakonservid, tatratangud, galetid, pool kotti kuivatatud sibulat . . . ei, näljasurma polnud meil karta.

Pikaajaliste kaevamistööde tulemusena leidsime üles ka kivisõe. See oli hea, nüüd ei tulnud meil enam külmetada.

Halvem oli lugu petrooleumiga. Sellest olid järel ainult armetud jäänused, millele lisandus kümmekond küünalt.

Kuid oli algamas polaarpäev ja valgustuse probleem ei teinud meile kuigi suurt muret.

Esmajärjekorraline ülesanne oli raadioside loomine. Kui lendurid meist lahkusid, olime täie tervise juures, kuid ikkagi oli vaja võimalikult kiiresti teatada, et meiega oli kõik korras. Alguses ei edenenud raadioasjad kuigi hästi. Kõik oli niiske, kõik oli märg. Arvukad katsed mõnda naaberjaama välja kutsuda jäid tagajärjetuks. Siis asusime aparatuuri kuivatama. Kahe päevaga kuivas maja ja kuivas ka raadioaparatuur. Mehrengin väntas ennastsalgavalt ja nurisemata käsigeneraatorit, nii et nahk oli seljas märg. Lõpuks kuulis meid Ujedinenije saar. Hea meel oli nii meil kui ka Ujedinenije seltsimeestel. Kõik Kara mere jaamad jälgisid meie käekäiku mitte üksnes teenistuskohustuste, vaid ka puhtinimlike tunnete ja uudishimu tõttu.

Meie esimene radiogramm oli raport Schmidtile. Ööpäev hiljem saabus vastus: «Domašni saar Tšeljuskini ja Olovjanõi neeme kaudu. Krenkel, Mehrengin. Emban palavalt, soovin õnne uue edu puhul. Schmidt.»

Me käisime ringi nagu sünnipäevalapsed. Otto Juljevitš ise kiitis meid. Me ei suhtunud temasse kui ülemusse. Ta oli nagu lihane isa, keda me uskusime rohkem kui isoennast.

Niimoodi on maailma asjad juba kord seatud, et ilma ülemusteta pole võimalik läbi saada. Mu hea sõber Mark Ivanovitš Ševeljov küsis mult kord:

«Kas sa tahad rahulikult elada ja kas sa tead, milleks on olemas ülemused?»

Esimesele küsimusele vastasin ma jaatavalt, teisele eitavalt.

«Siis pea meeles: ülemused on olemas ainult selleks, et alluvate elu mürgitada. Kui see sulle luusse ja lihasse kasvab, siis elad nagu soomusrüüs, millest ükski ülemus ei suuda läbi murda.»

Otto Juljevitš lükkas selle sünge iseloomustuse täiel määral ümber.

Pärast ametlikke telegramme läksid muidugi otsekohe teele sõnumid meie naistele. Koduseid oli ju vaja rahustada ning neile teatada, et meiega oli kõik korras.

Otsekohe hakkas sadama tellimusi ajalehtedelt, ringhäälingult jne. Korrespondents ähvardas päev-päevalt kasvada ja vaja oli mõelda vaesele Mehrenginile. Oma vägilasejõust

ja inglikannatusest hoolimata oli ta vaevalt suuteline kõigi ilmetuste soove rahuldama. Meie eelkäijad olid võimsa akupatarei laadimiseks kasutanud tuulemootorit. Meie ei saanud seda teha. Tuulemootori asemel lamas kividel hunnik ruinatetanud vanarauda. Akumulaatorid näisid väliselt terved olevat. Me otsisime üles happe ja lahjendasime seda tumeveega — aga mida kasutada laadimiseks? Eeskojast leidsime väikese bensiinimootori. Kõige järgi oli näha, et seda polnud kunagi kasutatud. Kas meil läheb korda teda siin aratada ja kasutusele võtta? Ja kuhu ta panna? Ainus koht oli meie elutuba. Me tirisime selle agregaadi sinna ja hõõrusime ta suurte naeltega põranda külge kinni. Mehrengin alustas nõidumist. Mõni tund hiljem hakkas mootor arglikult turtsuma. Meie jaoks olid need jumalikud helid. Varsti müris ta juba nagu kord ja kohus täite tuuridega ning kontroll-lamp põles heledalt. Hurraa! Elektrifitseerimine tegi ka meie saarel edusamme. Kontroll-lambi valgus hakkas vilkuma sel lihtsal põhjusel, et kogu ruumi täitis sinkjashall suits. Teadmata, millega lõpevad mootori elustamise katsed, ei olnud me aegsasti hoolitsenud väljalasketoru eest.

Aga kuidas jätta otsekohe proovimata akumulaatorite laadimist! Õhuaknad ning uksed tõmbetuule tekitamiseks pärani — ja suitsegu mootor toas nii palju kui soovib. Nelja tunniks tuli meil oma tuba loovutada sellele müriselevale ja suitsu väljaajavale monstrumile. Me uitasime ümber maja, külmetasime ja imetlesime aknaid, mida valgustas elekter. Ilu! Kahekümnes sajand! Ka üksainus lambike oli meie tingimustes küllalt suur progress.

Oli juba hiline öö, kui me proovisime akumulaatoritega käivitada saatjat, mis oli meile päranduseks jäänud.

Hurraa! Veel üks saavutus!

«Kallis Nikolai Georgijevitš,» ütlesin ma Mehrenginile, «juba endale õnne soovida selle puhul, et sa nüüdsest peale lakkad olemast valge neeger ega pea enam seda neetud vanta keerutama.»

Hommikul raiusime juba enne kukke ja koitu maja seina augu ja panime väljalasketoru paigale. Meie pead lõhkusid nagu pärast kõva joomingut. Eelmisel päeval olime ikkagi märkamatult gaasi sisse hinganud ja öösel maganud nagu benziinivaadis. Hommikust teed jõime uhkelt elektrivalgel, mootor ei haisenud enam ja lamas rahulikult meie laua kõrval nagu taltsutatud tiiger. Tema vappumine pani nõud tasakesi tarisema, laetavad akumulaatorid mulksusid vaikselt ja me olime ütlemata uhked.

Üheaegselt kõige muuga seadsime juba esimestel päevadel korda ka oma tagasihoidliku meteoroloogiamajapidamise. Ainuüksi selleks otstarbeks — ilmateadete andmiseks — olimegi ju siia tulnud. Me ronisime posti otsa ja parandasime tuulelipu. Tegime korda meteoroloogiaonnid ja panime paigale mõõteriistad. Kolmandal päeval hakkas Domašni saar juba neli korda ööpäevas ilmateateid andma.

Töö ei olnud üldiselt just eriti keeruline, kuid raskusi ja meelehärmi tegid mulle pilved. Kes pagan oli neid mu vaese pea vaevamiseks niisuguse hulga välja mõelnud? Oli olemas atlas, mis oli täis kõikvõimalike pilvede pilte. Pilvede nimetused olid veenvuse suurendamiseks trükitud ladina keeles. Mulle meeldis kõige rohkem madal lauspilvisus — sellega oli asi selge — ja veel parem oli muidugi tihe udu, kui polnud üldse mitte midagi näha.

Ilusad ilmad rõõmustasid mind kui normaalset inimest, kuid kurvastasid kui meteoroloogi. Juhtus, et taevavõlvil oli esindatud peaaegu kogu pilveatlas esimesest leheküljest viimaseni. Jaga neid siis! Aru pidades, kord pilte vaadates, kord pilku taevasse tõstes ja mitmesuguseid halbu sõnu öeldes jõudsin ma kindlale veendumusele, et meteoroloogi elutee oli minu jaoks ilmselt vastunäidustatud. Jagagu nad ilma minuta neid pilvi.

Ilmateated läksid õigel ajal teele, raadioaparatuur töötas korralikult ja me olime rahul. Kõik kavatsused olid täide viidud, me ei olnud ilmaasjata kogu seda ettevõtet alustanud. Me seadsime majas kõik korda ja elu muutus mugavaks — võib ka olla, et me lihtsalt harjusime. Kõiki nurki läbi tuhnides leidsime palju vajalikke asju. Me olime nüüd olukorra peremehed ning teadsime, mis oli meie käsutuses, mida me võisime kulutada, mida tuli kokku hoida ja mida lihtsalt polnud.

Asi läks nii kaugele, et me hakkasime isegi pesu pesema. See oli muidugi igav tegevus. Meenus, kui hea ja ratsionaalne oli laeval pesu pesta. See juhtus minuga «Sibirjakovil». Idee seisnes selles, et pesu tuli kõie otsas lasta ahtri taha, kus laevakruvi ringiajav masin pidi ta just nagu möödaminnes suurepäraselt puhtaks pesema.

Enne vahikorra algust lasksin ma pesukimbu üle parda. Kuid töö oli vahikorra ajal pingeline ning neli tundi hiljem tõmbasin ma välja ainult oma ihukatete äärispaelad ja nööbid. Üldse on pesupesemine Arktikas üks raskemaid töid.

Me korraldasime proovi-sideseansid kõigi Kara mere jaamadega. Kõikjal kuuldi meid hästi. Kõige halvem oli side meie sõpradega, kes olid jäänud Olovjannõi neemele. Selles

nad nüüdi Severnaja Zemlja mäed ja liustikud, mis paiknesid meie vahel.

Ujedinenije saarel, nagu ma juba kirjutasin, oli polaarjaama ülem Aleksandr Grigorjevitš Kapitohhin — toosama, kellega koos ma olin igavlenud ettevalmistuskursustel. Tema oli see, kes tegi ettepaneku: «Korraldame õige Kara mere polaarjaamade raadiokohtumise. Jutustame oma eluolust, vahetame kogemusi ja võib-olla saadame muusikalisi vahepalu ka.»

Kõigile tehti see idee teatavaks ja anti aega ettevalmistuseks. Kindlaksmääratud päeval ja tunnil algas kohtumine.

Alustas Ujedinenije saar. Raadiokohtumise avas Kapitohhin, kes pidas lühikese kõne ning hakkas siis paraadi kamandades andma sõna Tšeljuskini neemele, Russki saarele, Sterlegovi neemele, Ust-Taimõrile, Želanije neemele ja meile, Domašni saarele. Reglemendist peeti rangelt kinni. Mulle on räägitud, et väga vanal sugukondliku korra ajal võis iga suguvija kõnet pidada, kuid ainult ühel jalal seistes. Niipea kui kõneleja teise jala alla laskis, oli aeg läbi. Tark reegel! Seda tuleks ka meie koosolekutel rakendada.

Kohtumise päeval saime oma kolleegidelt teada, kui palju keegi oli jääkarusid lasknud ja polaarrebaseid püüdnud. Kokad levitasid üle kogu Kara mere uusimate roogade retsepte.

Suurepärane oli kunstiline osa. Želanije neem andis oma petrisseilmumisest märku udusireeni huilgamisega. Sellele järgnes bajaanimäng. Polnud tähtis, et mõned nupud olid rikkis. Sellest hoolimata mõistsime kogu igatsust ja hingevalu, mida bajanist oma mänguga väljendas. Sterlegovi neem kostitas meid kastruli- ja kitarridžässiga ning puulusikad ei olnud põrmugi halvemad kastanjettidest. Tšeljuskini neeme programm aga mulle isiklikult ei meeldinud. Algul palnes kodukasvanud poeet. See pani meid kõiki (nagu ma pärast välja uurisin) igavust tundma. Lõpliku masenduse lekitas äpardunud Caruso.

Me veetsime toredasti aega ja olime kõik väga rahul. Mõni päev hiljem aga saime Moskvast ülemustelt peapesu. Meil keelati edaspidine selletaoline isetegevus.

Ilu kulges rahulikult ja ühetooniliselt. Meie põhiülesanne oli meteoroloogiliste vaatluste sooritamine ja raadioside pidamine, kuid selleks tuli ühtlasi teha tohutu hulk mitmesugust muud tööd. Kokana tegutsesin endist viisi mina. Olovjannõiga võrreldes puudusid meil paljud toiduained ja seetõttu ei hiilanud meie menüü mitmekesisusega. Me sõime

leiba, putru, kondenspiima ja galette ning jõime teed. Meie laualt ei kadunud ka vana tuttav lihakonservide ja kuivatatud sibulaga polaarsupp.

Varsti ilmus kauaoodatud ja kalli külalisena esimene jääkaru.

Karujahti olen ma eespool juba kirjeldanud, kuid Domäni jahilood on siiski seda väärt, et neid jutustada.

Kõigepealt tuleb öelda, et jahipidamiseks ei läinud me mitte kunagi mitte kuhugi. Milleks seda oleks vaja olnud, kui karud tulid ise meie juurde? Meie ülesanne oli lihtsalt mast lihtsam — vahetevahel aknast välja vaadata. Järjekordse looma ilmumine ei tekitanud mingeid emotsioone.

Karu tuli mere poolt. Aeg oli lõunane, supp juba keen.

«Kuule, sööme supi ära, ta tuleb aeglaselt, me jõuame küll.»

Vahepeal akna juurde minemata helpisime vaikides suppi.

Siis oli vaja putru segada, et see põhja ei kõrbeks, ja möödaminnes muidugi ka pilk aknasse heita.

«Kas tuleb?»

«Tuleb. Tead mis! Me jõuame pudru ka ära süüa. Siis laseme karu, võtame naha maha, peseme ja joome teed.»

Me tegime seda, mida ilmselt ei oleks tohtinud teha — jagasime karu nahka, enne kui karu oli käes. Edasi aga läks kõik väga lihtsalt. Avati suur alumine õhuaken. Kahekordsele raamile toetati vintpüss. Sellega jahiettevalmistused piirdusid. Looma oodates oli veel võimalik suitsu teha. Maja ja kõva hange vahel oli kitsas läbikäik. Majale lähenedes sattus karu surnud tsooni ja me ei näinud teda. Lõpuks ajas ilmus ta hangeharjale ja vaatas uudishimulikult meie poole. Kaugus oli poolteist meetrit. Jaht lõppes harilikult ühesainsa pauguga. Sellele järgnes karu nülgimise ja tükeldamise tüütu ja räpane töö.

Väga kehvad olid meil lood vitamiinidega. Kui olime sinki konna välja lasknud, võtsime kruusiga karu verd, lisasime sellele tublisti soola ja jõime seda piima asemel. Me ei tohtinud ju skorbuuti unustada.

Värskest lihast oli palju abi. Vasikaliha see muidugi polnud — tunda oli tugevat kalalõhna. Terava noaga tuli liha piki kiudu viilukateks lõigata ja võimalikult palju riisiterataolisi valgeid tombukesi välja urgitseda. See oli rasv, see lõhnaski kala järele. Kõige parem aga oli liha mitu ööpäeva äädikas leotada. Biifsteegid olid fenomenaalselt suured, verised ja kuivatatud sibulaga.

Hommikuti nägime sageli ukse juures karude jälgi. Meie õnn oli tugev ukseriiv, karude õnn meie sügav uni.

Esimest maid tähistasime vääriliselt, nagu kord ja kohus. Päev oli hall, möllas tugev lumetorm. Sellest hoolimata ronis Mehrengin katusele ja heiskas lipu, all aga kujutasin mina ühesainsas isikus esimese mai demonstratsiooni. Kaks üksikut vintpüssipauku täitsid saluudi ülesannet. Lõunalauas jagime pooleks ja sõime ära oma ainsa šokolaaditahvli. Kiirudes vahetasime mõtteid selle üle, et piiskagi polnud juua. Viimases suhtes oli see, kui lapsepõlveaastad välja arvata, nähtavasti meile mõlemale ülimalt harukordne esimene mai.

Õhtu oli valge — polaarpäev oli juba oma õigustesse astunud. Ma istusin vastuvõtja taha ja hakkasin Moskvat kuulama. Saadeti «Carmenit». Üldiselt ma ooperit ei armasta. Peiteks on sõnadest raske aru saada ja teiseks laulab igaüks, kes surema hakkab, hirmus kaua ja igavalt oma elamustest.

Vanal ajal mängiti «Vampuka»-nimelist paroodiaooperit. Mina olin siis veel väike ja oma silmaga seda ei näinud. Mäletan ainult kahte rida:

«Don Diego meel on kibe,
mäest alla tee tal libe.»

«Carmen» ja «Jevgeni Onegin» aga on tõeliselt väärt operid. Ma toetan pea käele, sulen silmad ja jään nukraks. Kuidas siis teisiti . . .

«Carmen» äratab mitmesuguseid täitumatuid soove. Moskvas on pidu, tütarlapsed on nagu liblikad oma mitte just eriti kirevatest talvistest kookonitest välja koorunud ja rabavad nüüd meiesuguseid vendi oma kevadisusega. Tänavanurkadel kaubitsetakse lumikellukesekimpudega, miilits ajab kaubitsejaid ära, kuid teeb seda rohkem vormitäieks . . .

Kas siis kevadet saab ära ajada?

Aga meil? Üksainus tuba, paarimees pole veel suud avanud, kuid sina juba tead, mida ta ütleb, igivanad anekdoodid — niisugused, mille rääkimise eest teatavasti Kain tappis Aabeli — on ammu kõik läbi võetud, õhus hõljub bensiini ja karuliha lõhn . . . Homme ja ülehomme on kõik täpselt samasugune . . .

Ma avasin silmad ja nägin enesest ühe meetri kaugusel akna taga jääkaru koonu. End liigutamata, kätt ära võtmata ja ooperi kuulamist katkestamata ütlesin:

«Kolja, mulle vaatab karu otsa. Võta püss . . .»

Ma kuulsin, kuidas Mehrengin vintpüssi lukku lõgistas, ja avasin õhuakna. Kärgatas pauk.

«Carmen» jäi lõpuni kuulamata. José nuga tappis Carmeni, Mehrengini kuul jääkaru.

Kindlaid töötunde meil ei olnud. Me viibisime just nagu kasarmuolukorras. Hommikul tõusime kell kuus, et õigel ajal ilmateadet anda. Seejärel kaevasime lahti kinnituisanud ukseesise ja kivisöekuhja, kütsime pliiti, valmistasime lihtsa lõuna, vastasime mitmesugustele telegraafilistele järelepärimistele, pesime pesu, lasksime karusid, kirjutasime ajalehtedele lühikesi sõnumeid, kuulasime raadiot ja lugesime. Raamatutega olid lood suurepärased. Teaduste Akadeemiast oli Ušakovile kaasa antud väike osa Anatoli Fjodorovitš Koni isiklikust raamatukogust. Koni oli silmapaistev vene jurist, ühiskonnategelane, senaator, Riiginõukogu liige ja akadeemik. Ta tundis väga hästi vene kirjandust ning oli sõprussuhetes N. A. Nekrassovi, I. A. Gontšarovi, F. M. Dostojevski, L. M. Tolstoi ja V. G. Korolenkoga. On teada, et just Anatoli Fjodorovitš soovitas Tolstoile «Ülestõusmise» ja «Elava laiba» süžeed, mis olid võetud kohtupraktikast. Pärast Oktoobrirevolutsiooni jäi Koni kodumaale.

Raamaturiiulid ulatusid lae all üle kahe terve seina. Lagi oli madal ja suitsunud. Niisugustes põrgulikes tingimustes säilisid unikaalsed raamatud. Paljud neist sisaldasid pühendusi Konile. Seal oli Brockhausi ja Efroni entsüklopeedia telliskiviraskeid luksuslikke köiteid, meie ja välismaa klassikuid. Ma andusin pillavale kirjanduse nautimisele. Mehrengin meisterdas tavaliselt midagi, mina aga süüvisin üle pea raamatutesse, teise maailma. Puškin ja Shakespeare talvitasid koos meiega Domašni saarel.

Meie maja oli ilmetu välimusega. Teda ei olnud kunagi värvitud. Tuultest piitsutatud palkseinad olid hallid. Aknad olid väikesed (et oleks soojem) ja nägid välja just nagu poolpimedad. Täpselt samasugustes onnides talvitasid sajandeid tagasi meie eelkäijad, kelle ajalukku läinud nimesid nimetatakse lugupidamisega.

Aga kui suuresti erines nende olukord meie omast! Naise hüvastijätusuudlus Arhangelskis jäi nende jaoks mõnikord viimaseks. Nad läksid külma teadmatusse: surid, hukkusid ja jäid kadunuks. Nendest ei teadnud keegi mitte midagi ja ka nad ise ei saanud mingeid teateid.

Meil aga olid kaks ritva ning läbi seinas oleva augu raadiovastuvõtja juurde tulev pronkstraat — ja kogu maailm oli meil nagu peopesal.

Suurelt Maalt hoovav informatsioonivool ei läinud meist mööda. Me teadsime ja kuulsime kõike. Saabusid lembesõnad meie naistelt, me kuulsime Schmidti ja oma seltsimeeste häält, saime ülemustelt ergutusi ja meeldetuletusi, olime kursis suurte sündmustega.

Mai algul erutas mind lihtne õnnitlusradiogramm, mis kandis Papanini, Širšovi ja Fjodorovi allkirja. Lõpuks ometi! Need olid minu kaaslased tulevasel ekspeditsioonil põhjapoolusele.

Radiogrammis oli ka ülimalt asjalik küsimus: «Missugused puksid võib sul kodust võtta, et nende järgi karusnahksed puksid õmmelda?»

Ja veel: «Teata oma soovid raadioaparatuuri suhtes.»

Kõik oli äärmiselt selge isegi igasuguste täpsustusteta. Isikkoosseis oli tõenäoliselt juba kinnitatud, muidu poleks mulle hakatud niisuguseid nõudmisi saatma. Aitäh kallile Otto Juljevitšile. Ta ei olnud mind unustanud. Veidi hiljem jälgisid kõik jaamad Vodopjanovi ja Mahhotkini lendu Franz Josephi maale. Oli selge, et tegemist oli luurega ja eelseisva ekspeditsiooni jaoks baasi otsimisega. Veel hiljem, kui algas navigatsioonihooaeg, pidasin ma tähelepanelikult silmas kahte Papanini juhtimisel sõitvat laeva — «Russanovit» ja «Herzenit».

Kõik igapäevased tööd jätkusid endist viisi, kuid just nagu masinlikult, väljakujunenud korra järgi. Domašni saar oli nüüd minu jaoks kaotanud kogu oma eksootika. Kõik mu mõtted olid juba Moskvas ja poolusel. Elu aga läks oma rada.

Alates 19. juulist oli meil käsk anda ilmateateid iga kolme tunni tagant. Vahemaandumisteta kauglennule asusid Tškalov, Beljakov ja Baidukov. Nad startisid 20. juulil ja nende marsruut oli järgmine: Moskva — Muurmani rannik — Victoria saar — Franz Josephi maa — Severnaja Zemlja — Tšeljuskini neem — Tiksi — Jakutsk — Petropavlovsk-Kamtšatski.

Meteoroloogil ja radistil ühes isikus oli võrdlemisi raske nii tihti — kolmetunniste vahedega — ilmateateid anda. Ma võtsin appi äratuskella ja ka Mehrengin julgestas mind. Magada tuli kahe tunni kaupa. Peale muu nõuti meilt veel välisvaatluste sooritamist. Kordamööda seisime oma väikesel lagedal tuulevarjuta neemel. Me kuulsime lennuki raadiot ja kell neli hommikul lendas lennuk kusagilt Želanije neeme ja meie vahelt läbi. Meil oli madal lauspilvisus, vastikult külm ilm ja halb nähtavus. Mitte midagi me ei näinud.

Saanud teada edukast maandumisest Uddi saarel, õnnitlesime mõttes lendureid ja heitsime otsekohe magama.

Ootamatult tabas meid õnnetus. Juuli keskel hakkas mu kaaslane kuidagi veidralt norutama. Kord öösel, kui mul millegipärast ei olnud und, kuulsin majakese surmavaikuses mingeid veidraid häälitsusi. Mehrengin nuttis. Muidugi nii, nagu mehed tavaliselt nutavad — mitte pisaraid valades, ega nuuksudes, vaid ägisedes ja köhides. Ma hakkasin visalt põhjuse üle järele pärima.

«Tead, juba viiendat päeva on jalaga midagi lahti.»

«Võta püksid maha. Näita jalga.»

Kannast põlveni oli kogu vasak jalg sinakaspunane. Kui teda ei pingutatud, oli ta kõva nagu puuhalg, käimise mõjul aga paistetas õhtuks tugevasti ja õhkus kuumust. Sõrmega vajutamisel jäid järele lohud. Muidu oli kogu keha puhas ja igemed korras.

Mehrengini enda versioon, et ta oli kuu aega tagasi jala ära löönud, ei tundunud mulle kuigi veenev. Mõni päev hiljem tõusis punetus kõrgemale ja nüüd sarnanes jalg kuni puusani üheainsa tohutu verevalumiga.

Ma saatsin Mehrengini ladu kraamima. Mul oli vaja nelja silma all rääkida Aleksandra Petrovna Anohhinaga, Ujedinenije saare kirurgiga.

Ma tegin lühidalt teatavaks sümptoomid ja sellele järgnes niisama lühike diagnoos: skorbuut!

«Kallis Aleksandra Petrovna, mida siis ette võtta?»

«Tehke sooje kompresse. Kas teil midagi värsket on, mingisuguseid vitamiine?»

«Ei, mitte midagi ei ole. Ainult liha. Meie kividel ei kasva mitte midagi rohelist, mitte ühtki rohuliblet, muidu oleksime neid närima hakanud.»

Aleksandra Petrovna päris kaua võimalike vitamiinide järele. Aga mida polnud, seda polnud. Ei olnud vitamiine. Ent ometi neid leidus. Aleksandra Petrovna naeris kaua mu tumeduse üle. Ta küsis, kas meil on herneid.

Populaarteaduslikus vormis tegi ta mulle selgeks, et kooritud herned ei kõlba. Meie õnneks oli laos ämbritäis koorimata herneid. Kogu küsimus oli selles, kas eod polnud külma käes kannatada saanud. Me hoidsime järjekordset herneportsjonit sõelas märjal lapil soojas kohas, kuni kasvud olid sentimeetripikkused. Oli peaaegu silmaga näha, kuidas neis kihasid vitamiinid. Me närisime päevas kumbki klaasitäie herneid ja assotsiatsiooni tõttu kandusid mõtted õllele, kuid seda polnud. Ehkki mina sõin herneid eslalgu ainult solidaarsuse mõttes, oli minu parem jalg kümne päeva pärast täpselt niisama ilus kui Mehrengini vasak.

Nüüd olime siis mõlemad skorbuudis.

Tavaliselt jooksevad igemed verd ja hambad hakkavad lagisema. Meil oli mingisugune eriline skorbuut, mis lõi jalgadesse.

Me tapsime järjekordse, arvult üheteistkümnenda karu. See oli väike, kaheaastane. Teda tuli umbes kakssada meetrit lohistada. Varem oleks see meil olnud lihtne, nüüd nägime sellega suurt vaeva.

Hingeldus, peapööritus ning nõrkus olid skorbuudi kindlad tundemärgid. Ja vitamiinirikast verd me juua ei saanud, sest olime läbi lasknud sapipõie.

Vahetuseni oli jäänud kaks kuud. Kuidagi oli tarvis see aeg esiisade juurde rändamata ära elada. Muret tegi mulle ka see, missuguses seisundis ma Moskvasse ilmun. Mulle võidakse viisakalt öelda, et poolus pole koht invaliidide jaoks.

Me järgisime rangelt ravirežiimi, sõime toorest liha, närisime vastikustundega herneid ning liikusime jalavalust ja hingeldusest hoolimata ringi. Iga päev läksime mööda oma majaplatsi krigisevat kiviklibu longates saare kõrgplatooni. Neljameetrine kõrgus tundus meile raskesti ületatav. Ülal lonkisime mööda tasast pinda kaks kilomeetrit ja jõudsime moostetanud plekknõuni, mis oli sinna kunagi maha jäetud. See oli meie kontrollpunkt. Reegli järgi tuli mitte milleski süüdi olevale nõule jalaga — muidugi terve jalaga — müks anda ja mõned kõvad sõnad öelda. Pärast seda istusime, puhkasime, suitsetasime ja vaatasime sõnatult lõuna poole. Kusagil seal kihas elu ja sõitsid laevad, meie, kaks hädavarest, aga tegime siin sundjalutuskäike. Vaikides alustasime tagasiteed. Meenusid sõnad: «Kaks grenaderi Vene sõjavangist Prantsusmaale olid teel.» Meie ei näinud välja põrmugi paremad kui need grenaderid.

Juulis algas navigatsioonihooaeg. Eeter kubises uudistest. Kui me ise mõnda huvitavat uudist ei kuulnud, teatasid meile sellest naabrid.

Jääolud olid 1936. aastal rasked. Kolm suurt laevakaravani — kaks läänest ja üks idast tulles — takerdusid Tšeljuskini neeme piirkonnas Vilkitski väina, mis ei olnud veel jäast vabanenud. Jäälõhkujad püüdsid kümnepallist jääd purustada, kuid tagajärjetult. Kogu see armaada sagis siia-sinna, ajuti aga seisis tiheda udu tõttu lihtsalt paigal. Lendurid tegid kõike võimalikku ja mõnel juhul ka võimatut, et laevu jääluurega abistada.

«Litke» pardal viibis Otto Juljevitš ise.

Vahetevahel kuulasime pealt tema jutuajamisi kaptèniga ja lenduritega. Huvitav oleks olnud teada, kas Otto Juljevitš üldse oskas ärevust tunda ja närvitseda. Ei paistnud igatahes sedamoodi.

Kaheksandal augustil väljus Arhangelskist «Sibirjakov». Tema ülesanne oli viia Ujedinenije ja Domašni saarele ning Olovjannõi neemele varustust ja vahetada seal polaarjaamade personal välja.

Meil sadas 8. augustil ohtrasti lund ja maastik muutus jälle talviseks.

18. augustil pidasime viimase karujahi. Toon ära sissekande oma päevikust: «Mehrengin äratas mu. Saare poolt tuli emakaru kahe suure pojaga. Aknast oli näha nende aeglane edasiliikumine. Karupojad tundsid huvi raadiomasti vastu ja mängisid kastiga. Me väljusime ja nad tulid otse meie poole. Esimene lask tappis emakaru. Näis, et pojad tahtsid ära joosta, kuid jäid ema ootama. Nahad olid head.»

Ja oli meil vaja neid tappa! Parem oleksime võinud nad minema lasta. Me saime nendega hirmsat vaeva näha. Peg pööritas, jalad ja põlved valutasid. Käed värisesid. Meil mõlemal olid nägu ja käed paistes. Nojah, tema kõrgus skorbuut. Minul olid peale selle veel mingisugused arusaamatud külmavärinad. Majas oli 24 kraadi sooja, aga mina istusin kolm tundi poolkasukat seljast võtmata ja lürpisin kuuma teed.

Kümne päeva pärast jõudis «Sibirjakov» Ujedinenije saareni, kuid mitte päriselt. Meeskonnal tuli varustust poolteist kilomeetrit mööda jääd tassida.

Mu hea tuttav «Sibirjakovi» ja «Tšeljuskini» päevist Mihhail Markov, nüüd juba kapten, teatas mulle, et Natašal on pakk ja selles mulksub miski. Väga tore! Ja kiri on ka. Nii paks, et selletaolist pole enne nähtud.

Schmidt tegi «Sibirjakovile» korralduse katkestada varustuse väljalaadimine, võtta vana vahetus pardale ja minna jääluurele, et abistada takerdunud karavane. Ja siis allesid hädad algasid! Kord oli udu, kord jäi «Sibirjakov» jäässe kinni, aeg aga lendas.

Me teadsime, et meie skorbuudivorm pidi lõppema sisemiste verejooksudega. Küsimus oli lihtne: kumb juhtub enne — kas jõuab kohale «Sibirjakov» või lõhkevad veresooned. Ja kõik herned olid juba söödud . . .

Nii kurb kui see ka oli, kuid tuli valmistuda halvimaks variandiks. Me seadsime akumulaatorite abil sisse elektrivalgustuse. Öötundidel hakkas juba pimenema. Petrooleumi

ei olnud. Me riputasime lakke üheainsa lambi. Ka akumulaatoreid tuli hoida.

Ma ei varja, et me jälgisime «Sibirjakovi» tegevust egoistliku huviga. Kapitohhin ja Aleksandra Petrovna olid juba laeval, teatasid meile mitmesuguseid Suure Maa uudiseid ja püüdsid sellega mingil määral meie meelt lahutada.

Kõik suure hulga laevadega seotud raskused ja komplikatsioonid olid nagu peopesal. Me saime väga hästi aru, et suured plaanid olid nurjumisohus, sajad ja tuhanded inimesed ootasid hädavajalikku varustust, laevad seisid udus ja jääs, meie kahekesi oma skorbuudiga aga olime neil jalus. Me mõistsime kõike seda suurepäraselt, kuid kergendust see meile ei toonud.

Meeleolu oli väga vilets. Kuid meid kahte ei unustatud. Schmidt sai kuidagimoodi meie olukorrast teada, ehkki me ise talle sellest ei teatanud ja üldse ei halisenud.

«Kallis sõber, loodan teid varsti näha. Schmidt.»

Kahe nädala pärast lõpetas «Sibirjakov» luure ja karavanid suundusid oma sihtkohtadesse. Tolleks ajaks oli ka meie juures avanenud suur vaba vesi, ehkki silmapiirilt paistis jää.

Mandrilt saabus radiogramm: «Schmidti korraldusel toome teid lennukiga ära. Seadke end valmis.»

No aga kuidas siis nii? «Sibirjakoviga» tuleb vahetus. Jaam on ju vaja nagu kord ja kohus üle anda.

Algas lenduritega kauplemine ja terane silmapiiri jälgimine. Kapitohhin teatas, et jää on raske ja edasiliikumine aeglane.

Nii meil kui ka lenduritel muutus ilm imeilusaks. Lendurid ütlesid, et niisuguseid päevi juhtub harva ja ka vesilennuki jaoks pole alati vett.

Peaaegu pisarsilmil palusin neid veel mõni tund oodata. Ja lõpuks — hurraa! Tugevajõulise binokliga nägime kaugel silmapiiril kauaoodatud peeni kriipsukesi — laevamaste.

Edasi läks kõik väga lihtsalt. Häid sõpru emmates olime pisarateni liigutatud.

Jaama üleandmiseks kulus kõigest mõni tund. Meil tuli liiga kaastundlikke inimesi eemale tõrjuda.

Laeval võeti meid vastu meheliku lahkusega: paberossidega, viinaga, kirjadega ja naise pakiga.

Otsekohe asusime skorbuuti välja ajama. Väga hea skorbuudirohi on riivitud toores kartul, mida soovitas Jack London. Me jõime seda hirmsat solki kolm klaasi päevas.

Olovjannõi neemeni jää meid ei lasknud. Kaheks nädalaks

jäime neemest kaugel eemal jäälõksu kinni. Tuli abi paluda ja meid vabastas «Jermak» — Vene jäälõhkujate vanalss.

«Jermaki» kapten Vladimir Ivanovitš Voronin saatis Kremerile ja Golubevile radiogrammi: «Saan teie olukorrast aru ja tunnen kaasa. Kahe laevaga ma riskida ei või. Me lahkume.»

Meil oli oma seltsimeestest kahju. Meie olime õnnelikult pääsenud ja läksime ära, nemad aga jäid kahekesi teiseks talvitusaastaks stahhaanovlikule valvele.

Järgmise aasta märtsis viidi neile lennukiga veidi värskeid toiduaineid. Lendur Mahhotkin andis edasi Schmidti suulise ettepaneku: kui on väga raske, konserveerige jaam ja istuge lennukisse. Kremer ja Golubev keeldusid, sest varsti oli algamas navigatsioonihooaeg. Nad toodi lennukiga ära 1937. aasta septembris, kui mina olin juba õnnelikult jõudnud poolusele.

MINNA, KUS MERIDIAANID LÕIKUVAD

Ligitõmbav punkt. Palun lugeda mind kandidaadiks. Ekspeditsiooniettevalmistused. Leningradlased projekteerivad raadioaparatuuri. Jälle Stromilov. Schmidt teeb ettekande Poliitbüroole. Peaproov. Teekond kaugele saarele. Luurelennuk pooluse kohal. Maandumine poolusel. Me oleme sideta. Esimesed telegrammid. «Internatsionaal» lennukimootorite mürina saatel. Me jääme neljakesi

Maakeral on tõenäoliselt vähe punkte, mis ligitõmbavuse poolest suudavad võistelda põhja- ja lõunapoolusega. Laevade, koerakelkude ja suuskadega, õhupallide, õhulaevade ja lennukitega on inimesed püüdnud nendeni jõuda, riskides avastajaks saamise nimel eluga ja mõnikord selle soovi täitmise katsel hukkudes.

Jääkõrbesse tunginud julgete meeste nimed on laialdaselt tuntud. Nende kangelastegudest on kirjutatud palju raamatuid. Need olid ülimalt lugupidamisväärsed mehed ja tolleks ajaks, kui me 1934. aastal pärast «Tšeljuskini» hukkumist jääpangal triivisime, oli inimkond juba jõudnud tähistada põhjapooluse vallutamise kahekümne viiendat aastapäeva. Selle kangelasteo sooritamise au kuulus ameeriklasele Robert Pearyle.

Kuid isegi veerand sajandit hiljem oli see saavutus vägagi illusoorne. Inimesed said suurepäraselt aru, et pooluseni jõudmine ja tagasipöördumine polnud kaugeltki kõik, mis oli vajalik ning mille nimel tasus eluga riskida.

Valge laik jäi endist viisi valgeks laiguks. Selle kõrvaldamiseks tuli minna poolusele ja elada seal nii kaua, kui sii tarvis vajalike teaduslike uuringute sooritamiseks.

Aastasadu oli see ülesanne paistnud olevat lahendamatu, XX sajandi esimese veerandi lõpul aga nägi see välja juba

hoopis teisiti. Õhusõidu edusammud olid teinud oma töö. Pooluse hõlvamise idee muutus konstruktiivseks.

Esimesena avaldas teadlaste õhuteed kaudu poolusele viimise mõtte umbes 1925. aastal kuulus polaaruurija Fridtjof Nansen, rahvusvahelise ühingu «Aeroarktika» esimees. Ta ei kahelnud, et õhulaev on suuteline teaduslikku ekspeditsiooni poolusele toimetama. Ja ehkki paljud teadlased pidasid Nanseni kavatsust fantastiliseks, toetasid teda nõukogude polaaruurija V. J. Vize, norralane Sverdrup ja rootslane Malmgren, kes varsti pärast seda traagiliselt hukkus õhulaeva «Italia» katastroofi ajal. Õhulaevade ja lennukite järgmiste aastate lennukogemused näitasid siiski, et Nanseni idee elluviimine oli tegelikult keerukam, kui esimesel pilgul paistis. «Aeroarktika» ei suutnud või ei tahtnud seda teoks teha. Seejärel hakkas oma ebasoodsat osa mängima 1929. aastal alanud üliränk majanduskriis ja 1930. aastal Nansen suri, jõudmata oma ideed realiseerida.

Mina kuulsin ekspeditsiooni põhjapoolusele saatmise võimalusest esmakordselt, nagu eespool juba mainitud, 1930. aastal Vladimir Juljevitš Vizelt. Tema jutustuse ära kuulanud, palusin otsekohe lugeda mind esimeseks kandidaadiks põhjapooluse radisti võimalikule vakantsele kohale.

Minu suureks kurvastuseks aga selgus, et ettevõte ei olnud kuigi reaalne. Kui V. J. Vize 1931. aastal «Aeroarktika» konverentsil tõstatas triivjaama rajamise küsimuse ja kõik konverentsist osavõtjad teda toetasid, ei avaldanud Saksa firma «Luftschiffbau Zeppelin» vähimatki soovi selleks otstarbeks õhulaeva anda. Olemasolevate õhulaevade «kontrollpakk» aga oli selle firma valduses. Kerge on tabata, et ettevõte lükkus määramata ajaks edasi.

Kõige selle tõttu hakkas Nõukogude Liit kellelegi teisele lootmata ise suure idee elluviimiseks samme astuma.

Mõni aeg hiljem «Sibirjakovi» pardal Põhja-mereteed läbides kuulsin ma pooluse vallutamise plaanidest. Seekord ei olnud need enam rahvusvahelised, vaid nõukogude plaanid. Nendest rääkides ütles Otto Juljevitš Schmidt, et ekspeditsioon põhjapoolusele ja väikese teadustöötajate grupi toimetamine sinna on kavandatud teise viisaastaku viimaseks aastaks.

See oli juba asjalik jutt! Ma ei jätnud muidugi avaldamata ekspeditsioonist osavõtu soovi, sest sain suurepäraselt aru, et kui tuleb aeg, siis muutuvad viisaastakuplaanides kirjapandud kavatsused konkreetseks tegelikkuseks.

Kolmandat korda oli sellel teemal juttu pärast «Tšeljuskini» hukkumist, jäälaagri triivi ajal. Aega seal jätkus ning

Otto Juljevitš Schmidtiga ja Pjotr Petrovitš Širšoviga vestlesin ma korduvalt sellest meid erutavast ettevõttest. Kahe-eraldist telgielu jääpangal pidasime väga sobivaks praktikaks, mis rikastas meid kogemustega, mida muudes tingimustes oleks olnud raske hankida. Teiste sõnadega, me suhtusime tšeljuskinlaste jäälaagrisse kui tulevase triivjaama «Severnõi Poljus» omalaadsesse mudelisse.

Põhjapoolusele jõudmine on tõelise polaaruurija eluunistus. Pole ime, et entusiaste, kes olid valmis seda ideed ellu viima, leidus palju. Otsustavat osa ei etendanud aga üksikisikute entusiasm, vaid süsteem, teaduslik suhtumine probleemi lahendamisse. O. J. Schmidti, S. S. Kamenevi ja Nõukogude Arktika-uuringute teiste juhtide algatusel kaeti Põhja-Jäämere Nõukogude-osa saared ja rannik polaarjaamade võrguga. Need jaamad andsid regulaarselt informatsiooni ilmastikust, jääoludest ning meres toimuvatest füüsikalistest ja keemilistest protsessidest. Puudusid ainult andmed polaarbasseini keskosast — pooluselt.

Pooluse ründamist alustas O. J. Schmidt. Selleks kohustasid teda juhi seisund ja romantiku hing.

Aasta pärast tšeljuskinlaste triivi asus Schmidt praktiliselt asja juurde. Ta sai aru, et nii tõsist ja ebatavalist ülesannet ei olnud võimalik lahendada kiiremini kui parimal juhul kahe aastaga.

Probleemi, kas poolusele lennata lennuki või õhulaevaga, ei olnud tollal enam olemas. Niihästi õhulaevade nõrgad küljed kui ka lennukite väärtuslikud omadused olid juba küllalt selgeks saanud. Küsimus seisnes nüüd selles, kuidas kasutada lennukit, sest dessanti, mida see ekspeditsioon eeldas, kujutas, oli võimalik sooritada nii langevarjudega hüpates kui ka lennukit maandades. Ühesõnaga, vajalik oli lennunduse spetsialist.

Varsti kutsus Stalin Schmidti välja. 13. veebruaril 1936, täpselt kaks aastat pärast «Tšeljuskini» hukkumist, läks Otto Juljevitš koos Levanevski, Gromovi ja mitme teise kuulsa lenduriga Kremlisse. Stalinit huvitas transpolaarlendude probleem. Põhilised küsimused, mis ta esitas, puutusid nende lendude ohutusse. Niisuguses olukorras, nagu öeldakse, käskis jumal ise Schmidtil ette kanda jaama «Severnõi Poljus» rajamise plaanidest. Ettekanne äratas huvi. Stalin tõi gloobuse ja palus konkreetselt näidata, kus ja mida kavatsetakse teha.

Nõukogude lennundus oli tõusuteel. Lennukitööstus, mis oli rajatud hiljem kui teistes riikides, just nagu ruttas mahajäämust tasa tegema. Lendurid ja konstruktorid püüdsid jär-

gida nonde päevade populaarset loosungit: «Lennata kõigist kiiremini, kõigist kõrgemale ja kõigist kaugemale.» Sel ajal kui Stalin Schmidti ettekandele kutsus, lendasime juba kõigist kiiremini ja kõigist kõrgemale — Polikarpovi И-16 oli maailma kiireim hävitaja ja sooritatud olid Nõukogude stratostaatide esimesed lennud. Nüüd tahtis Stalin maailmale võimalikult efektselt ja veenvalt demonstreerida Nõukogude lennukite lennukaugust. Võimalused olid selleks olemas: A. N. Tupolevi kollektiiv oli konstrueerinud lennuki АНТ-25. Jäi veel ainult see sobivale lennutrassile viia. Tehtud oli juba ka peaproov — lend Uddi saarele, mille jaoks mina, nagu lugeja teab, Severnaja Zemljal viibides vajalikku informatsiooni andsin. Nüüd aga taheti rohkemat: Kauglennu maailmarekordi püstitamine koos lennuga üle pooluse oli selle eesmärgi saavutamiseks väga sobiv ning võimalus anda lenduritele meteoroloogilisi andmeid, millest suuresti sõltus lennu edukus, tegi jaama «Severnõi Poljus» rajamise erakordselt õigeaegseks ja vajalikuks.

Pärast Schmidti üksikasjalikku ettekannet otsustati teha Põhja-meretee Peavalitsusele ülesandeks organiseerida 1937. aastal ekspeditsioon põhjapoolusele ja kohustada Rasketöötuse Rahvakomissariaati ehitama selleks vajalikud lennukid. Just tollest hetkest peale tõmmati ka mind kaasa ekspeditsiooni asjadesse, mis hakkasid otsekohe arenema ...

Esimesena lülitus ekspeditsioonieттevalmistustesse Mihhail Vassiljevitš Vodopjanov. O. J. Schmidti käsul asus ta 29. märtsil 1936 koos lendur V. M. Mahhotkiniga teele põhja poole. Lennu eesmärk oli leida koht ekspeditsiooni tulevase baasi jaoks. Selleks baasiks sai saar, kust poolus oli käeulatuses — ainult üheksasaja kilomeetri kaugusel. Lennuki jaoks oli see tühine asi. Kuid just need üheksasada kilomeetrit moodustasid 1914. aastal ületamatu tõkke Georgi Jakovlevitš Sedovi jaoks. Sellel saarel puhkab julge polaaruurija põrm.

Saare lähedus poolusele köitis ekspeditsiooni organiseerijate tähelepanu. Nende silmis oli see suur eelis. Mida lähemal asus tugibaas poolusele, seda rohkem varustust oli meie ekspeditsioonil võimalik kaasa võtta.

Baasi leidmine tähendas aga ainult ülesande esimese poole täitmist. Palju raskem oli tulevase ekspeditsiooni jaoks vajaliku varustuse kohaletoimetamine. Varsti pärast Vodopjanovi tagasijõudmist — ta saabus 21. mail 1936 — toimetasid jäälõhkuja «Russanov» ja aurik «Herzen» saarele materjalid, mis olid tarvilikud baasi ehitamiseks.

See oli väga keerukas töö. Jääolud olid tol suvel tavalisest raskemad. Tarvis oli otsida ringteid. Kaks korda läheb «Russanov» saarele ja mõlemal korral tuli tal taanduda. Vajalaadimine õnnestus alles kolmandal katsel. Ja ka siis ei olnud tingimused kuigi soodsad — varustust tuli suuri räärunki õhku lastes, väikesi puruks raiudes ja pragudest siidu üle ehitades kaks ja pool kilomeetrit seljas kanda. Kui see põrgulik töö lõppes, sõitis «Russanov» Tihhaja lahte ja võttis «Herzenilt» peale uue laadungi. «Herzen» ei olnud suuteline jääga toime tulema. Saanud «Herzenilt» kõik mis vaja ja täiendanud söevaru, võttis «Russanov» uuesti kursi saarele ja vaevanägemine algas otsast peale.

Senisel inimtühjal saarel kihas nüüd elu. Kiiresti ehitati elumajad, raadiojaam, töökojad, laod, masinaruum, saun, bensiinilaut ... Saarele jäeti suur talvitajate rühm. Saare kohal kõrguva jääkupli laele tuli rajada maandumisväljak.

Kogu keeruka varustuse kohaletoimetamist ja baasi ehitamist juhtis I. D. Papanin. Lõpetanud selle tohutu töö, siirdus ta mandrile ja jättis talvitajate ülemaks Jaša Libini. Pärast ühist tööd Tšeljuskini neemel, kus nendega koos talvitas muuseas ka Jevgeni Konstantinovitš Fjodorov, oli Libin Papanini silmis sajaprotsendiliselt usaldusväärne inimene. See suurepärane seltsimees ja julge polaaruurija sooritas koos Fjodoroviga retke Tšeljuskini neemelt Taimõra jõele mööda maakohti, mida kaardil olid seni tähistanud valged laigud.

Teekond oli raske. See piirkond pole praegugi eriti tihedasti asustatud, tollal aga oli seal täiesti inimtühi maa. Taimõra jõgi oli Tšeljuskini neemest kaugel. Algul tuli sõita kuierakelguga mööda tundrat, seejärel väikese paadiga vastuvoolu mööda jõge ja lõpuks veel jalgsi edasi minna. Ma ei armasta kõrgelennulisi sõnu kangelaslikkusest ja ütlen seepärast ainult, et see oli riskantne number.

Papanin teadis, et jätab saarele mitte üksnes julge mehe ja kogenud polaaruurija, vaid ka suurepärase organisaatori. Ja tõepoolest, Jaša Libin ning Ivan Dmitrijevitši teised kasvandikud ja õpilased, kes jäid meile pooluse vallutamiseks platsdarmi ette valmistama, näitasid ennast parimast küljest. Selleks ajaks, kui Papanin pärast baasi organiseerimist mandrile tagasi pöördus, sai selgeks, et arstid ei luba Vladimir Juljevitš Vizele rasket talvitust, mida ta oli nii palju aastaid oodanud. Meedikute vastuseis oli kategooriline ja seetõttu tehti otsus, et jaama «Severnõi Poljus» ülemaks saab I. D. Papanin.

1936. aasta kevadel, kui toimusid need tähtsad sündmused, talvitasin mina, nagu lugeja juba teab, Domašni saarel. Just

sinna saabuski Papanini järelepärimine, kas polaarmundri võib õmmelda minu Moskvasse jäänud rõivaste mõõtude järgi.

Muidugi, miks mitte! Ma saatsin otsekohe naisele telegrammi, et ta annaks etaloniks mu lilla ülikonna — tollesama, mille ma pärast «Sibirjakovi» Jaapanisse jõudmist olin lasknud seal õmmelda, aimamata, et samasugusest riidest ülikonna oli enesele tellinud ka Širšov.

Etalon osutus sobivaks. Kui ma Domašni saarelt tagasi pöördusin, selgus, et ülikonna järgi õmmeldud polaartualetid istuvad suurepäraselt. Etaloni enese saatus aga jäi selgusetuks. Ülikond oli kadunud. Kuid pole halba ilma heata: see vabastas mind kartusest, et me võime Širšoviga kuhugi ilmuda kaksikutena rõivastatult.

Järgmine radiogramm, milles nõuti, et ma teataksin oma soovid spetsiaalse raadioaparatuuri suhtes, veenis mind lõplikult poolusele pääsemise lootuste õigustatuses.

Papanini, Širšovi ja Fjodorovi esimese mai õnnesoovid ei jätnud vähimatki kahtlust, kes on mu tulevane ülemus ja tulevased teekaaslased.

Muidugi oleksin ma otsekohe tahtnud mandrile tagasi pöörduda, et võtta osa raadioaparatuuri ettevalmistamisest eelseisva ekspeditsiooni jaoks. Kindel side mandriga oli triviva polaarjaama tingimustes elu ja surma küsimus. Kui ma poleks saanud J. K. Fjodorovi määratud koordinaate raadio teel edasi anda, oleks see praktiliselt tähendanud, et meie rühma oleks olnud võimatu üles otsida, sest teda oleks olnud raskem leida kui kurikuulsat nõela heinakuhjast.

Ent nii väga kui ma ka mandrile kippusin, tuli mul järjekordselt kannatlikkust varuda ja Domašni saarel istuda. Selleal kui mu tulevased kaaslased tegutsesid, ootasin mina kalendrit vaadates.

Alles 27. oktoobril 1936 kell viis hommikul tõi «Sibirjakov» meid Arhangelskisse.

Kell kaheksa olin ma juba linnas. Esimene käik oli juuksuritöökotta. Seal oli soe ja valge (põlesid lambid) ning lõhnas nii, nagu lõhnab kõigis maailma juuksuritöökodades. Juuksuri käärid lõgisesid sõbralikult, andes mulle ristitulemese välimuse.

Mugavas tugitoolis mõnuledes tabasin enese mõttelt, et põhjapoolusel mind midagi niisugust ei oota. Seal on külm, räpane, pime, ebamugav ja niiske ...

Tasunud meistrile töö eest, ruttasin Moskva rongile. Koju jõudsin rahulikult, kuid askeldused, mis mulle ilma igasuguse viivituseta kaela sadasid, tõid kaasa suure hulga ärevust ja rahutust.

Otsekohe pärast Moskvasse jõudmist lülitusin ettevalmistustöödesse, millega mu kaaslased juba ammu tegelesid. Ja pole vaja tõestada, et eelkõige oli mul tegemist raadioaparatuuriga.

Nõuded, mis aparatuurile esitati, olid erakordselt ranged. Esmajoones puutusid need kaalusse. Arvestades lennukite kandevõimet, ei lubatud kogu raadiokompleksi jaoks rohkem kui 500 kilogrammi. Jumal, kui palju asju oli vaja kaasa võtta: mastid, vandid, tuulemootor akumulaatorite laadimiseks, akumulaatorid, kolmehobujõuline bensiinimootor, põhiaparatuur, varuaparatuur, tagavaraosad ...

Neil suurte murede ja suure ärevuse päevil viis saatus mu uuesti kokku mehega, kellega ma olin hästi tuttavaks saanud «Tšeljuskini» ekspeditsiooni ettevalmistamise ajal. Minu partneriks raadioasjanduses sai jälle Nikolai Nikolajevitš Stromilov.

Me kohtusime Leningradis, kui suur spetsialistide rühm juba täie hooga konstrueeris meie unikaalset raadioaparatuuri. See töö oli ülesandeks tehtud Siseasjade Rahvakomissariaadi Leningradi oblasti raadiolaboratooriumile.

Laboratooriumi juhatas tuntud lühilaineamatöör L. A. Gauhman, uurimistööde juht ja raadioaparatuuri «Dreif» projekti peainsener oli V. L. Dobrožanski, aparatuuri ehitamist juhtisid peamiselt vanemraadiotehnikud N. N. Stromilov ja A. I. Kovaljov.

Muidugi oli seal suur kollektiiv, kes töötas tohutu entusiasmiga — projekteerijad Teodor Gauhman ja Nikolai Ivanovitš Auhtun, konstruktorid Maša Zabelina ja Tonja Šeremet, tehnoloog Ženja Ivanov, mehaanikud Tolja Kisseljov, Alpõa Kirsanov ja Saša Zahharov, montöör Viktor Dzervanovski ... Ühesõnaga hulk sümpaatseid tütarlapsi ja noormehi, kes vahetpidamata midagi mähkisid, kruvisid, jootsid ...

Kõigile neile töötajatele — nii suurtele kui ka väikestele —, hämmastavalt armastusväärsetele, kohusetundlikele ja tagasihoidlikele inimestele, kes ehitasid inimkonna ajaloo esimese triiviva polaarjaama «Severnõi Poljus» jaoks raadioaparatuuri «Dreif», teen ma sügava kummarduse. Poolusel viibides tuletasime korduvalt neid soojade sõnadega meelde. Aparatuur töötas laitmatult.

Nüüd seisab meie telk Leningradis Arktika muuseumis ja kui temasse siseneda, võib paremat kätt laual näha ka seda raadioaparatuuri.

Valmis aparatuuri oli tarvis katsetada. Seda tegime kaks korda. Üks kord Leningradi, teine kord Moskva lähedal. Ma läksin eetrisse kutsungiga RAEM ning mitte keegi minu partneritest Moskvas, Kiievis, Jaroslavlis, Saraatovis, Mogiljovis, Inglismaal, Tšehhoslovakkias, Rootsis, Taanis, Poolas, Saksamaal, Jaapanis, Kesk-Aafrikas ega Ameerika Ühendriikides ei aimanud, et võtab osa põhjapooluse jaoks määratud aparatuuri katsetamisest.

Me valmistusime teekonnaks kaua ja põhjalikult. Ekspeditsiooni staap asus väikeses toas vana Kaubahoovi kolmandal korrusel Rõbnõi põiktänavas.

Naabertubades klõbisesid kirjutusmasinad, lõgisesid aritmomeetrid ja sagisid külastajad. Seal elas oma tavalist elu tavaline Moskva asutus. Vahetevahel aga tekkisid selles igapäevases kantseleielus häired. Kulunud astmetega kitsal kivitrepil moodustusid ajuti korgid. Trepiliikluses tekitasime tavaliselt segadust meie, kui me oma karusnahkset rõivastust tassisime. See rõivastus oli kvaliteetne. Ta jättis sügava mulje. Külastajad, kes meile teel vastu tulid, kiitsid teda üksmeelselt:

«Niisuguses riides ei hakka teil põhjapooluselgi külm!»

Ise seda teadmata tabasid nad märki. Meie aga vaikisime. Ekspeditsioonist põhjapoolusele teadsid esialgu ainult vähesed inimesed ja meil oli keelatud seda informatsiooni levitada.

Rõivastus aga oli tõepoolest hea. Selleks et meid parimal viisil rõivastada, oli arvestatud kõiki varasemate, nii kodu- kui ka välismaiste Arktika-ekspeditsioonide kogemusi. Meie garderoobis olid villane pesu ja siidpesu, villased ja karusnahksed sukad, tohutu suured vildikud, kõrged nööritavad alpinistisaapad, tavalised saapad, karusnahksed särgid, villased sviitrid, kerged põhjapõdravasikanahast mütsid ja iga mehe jaoks viis paari kõige mitmekesisemaid kindaid.

Mida rohkem täideti rõivastuse, aparaatide ja muu ekspeditsioonivarustuse tellimusi, seda kitsamaks meie väike tuba muutus. Karusnahkse rõivastuse kuhjad, pakendinäidised, binoklid, noad, tubakapakid, petrooleumiahjud, toidunõud, jalatsid, pesu, fotoaparaadid ja relvad tegid sellest toast midagi kaubamaja filiaali ja sõjaväelaagri vahepealset.

Vana tõde on, et hoolikas ettevalmistus on kolmveerand edu. Triivival jääl on tarvis mitte üksnes kas või minimaalsegi mugavusega elada, vaid ka töötada. On raske öelda, millele tuleb kõige rohkem tähelepanu osutada. Töötamiseks peab olema kõht täis ja riie seljas. Et oleks võimalik ene-

sest teateid anda, peavad laitmatult töötama astronoomiainstrumendid ja raadiojaam . . .

Kui on tegemist niisuguse asjaga nagu ekspeditsioon poolusele, siis on eemalt näha ainult kangelaslikkus. Tegelikult aga on see visa töö. Läbi tuleb mõelda kõik elu pisimadki yksikasjad. Vaja on teada, kust saab midagi tellida. Meie ekspeditsiooni telefoniraamat sisaldas numbreid alates NSVL Riiklikust Plaanikomiteest ja lõpetades vildikutöökojaga. Kogu varustus pidi vastama kõige rangematele nõuetele.

Meie eluase — telk — oli lihtsalt meistriteos. Seda imet ei saegi raske telgiks nimetada. Pigemini oli see väike maja, mille karkass koosnes kergetest duralumiiniumtorudest.

Karkassil oli kolmekihiline kate. Esimese kihi moodustas kerge kummeeritud riie. Teine, erakordselt ilus kiht kujutas endast tegelikult helesinist tepitud siidtekki. Selle kattekihi ja meie pidžaamade valmistamiseks — pidžaamad olid samuti siidist ja me ei kasutanud neid muuseas kuigi palju — kulus 17 (!!) kilogrammi hahasulgi. Artellis, kus kõik see õmmeldi, tundsid vanaeided heldimust: täpselt samasuguseid tekke õmmeldi omal ajal kaupmehetütardele kaasavaraks. Ja lõpuks tuli kolmas kattekiht — hüdrofoobse seguga immutatud must present, millel oli kiri: «NSVL. Põhja-meretee Peavalitsuse triivekspeditsioon 1937.» Majakese otsseinal olid sirp, vasar ja viisnurk.

Pikkus kolm meetrit seitsekümmend sentimeetrit, laius kaks meetrit seitsekümmend sentimeetrit ja kõrgus kaks meetrit — niisugused olid tehase «Kautšuk» ühes tsehhis hoole ja armastusega ning läbimõeldult valmistatud majakese mõõtmed. Akende ees olid purunematust plastmassist klaasid. Me pidime olema valmis jää pragunemiseks ja kuhjumiseks. Meie majakese konstrueerijad olid uhked selle üle, et ta ei kaalunud rohkem kui 160 kilogrammi. Nad väitsid, et meil on võimalik oma eluaset lihtsalt käsitsi teise kohta tõsta.

Kui kahju meil oli, et teadlased ei olnud veel välja mõelnud toidutablette. Peaaegu kolmandiku kogu meie varustusest moodustas proviant. Mõttetu oleks olnud seda vedada tavalises pakendis. Me saime kaasa kinnijoodetud plekkpurgid, millest igaüks kaalus 44 kilogrammi. Iga niisugune purk oli määratud neljale mehele kümneks päevaks. Ühiskonditsioneerimise inseneride instituudis ei imestatud põrmugi, kui Papanin tuli instituudi direktori M. Beljakovi juurde ja ütles:

«Varustage meid toiduga kaheks aastaks!»

Nõnda võeti vastu tellimus meie purkide valmistamiseks. Nende sisu oli küllalt mitmekesine. Kivikõva kollane plaat kujutas enesest hernesupiportsjonit. Samasugune, kuid punane plaat oli kissell. Spetsiaalsed kibuvitsakompvekid sisaldasid suurel hulgal C-vitamiini. Kohv, tee ja kakao olid purgis brikettidena, munad ja piim pulbrina. Kuivikud sisaldasid kolmkümmend protsenti lihapulbrit. Ükskõik kuhu nina pistsid, igal pool olid kalorid ja vitamiinid. Viis tuhat kana lõpetas oma maapealse eksisteerimise, et kuivatatuli ja pulbristatult poolusele lennata.

Ent aparatuurist, rõivastusest ja toidust palju keerulisem oli ette valmistada inimesi. Me pidime olema iga ala meistrid. Igaühel meist pidi olema veel teine elukutse, oskus vajalikul hetkel abistada või asendada kaaslast, kes mingil põhjusel rivist välja langeb. Fjodorovist pidi saama minu dublant. Meile Papaniniga langesid nii meteoroloogi kui ka mehaaniku kohustused. Kõigil neljal tuli vändata vintsi, kui Širšovi jaoks oli vaja sügavusest üles tõsta vee ja elustiku proove. Ettevalmistused käisid täie hooga, kuid lahendamata oli veel meie jaoks küllaltki oluline küsimus, missuguseks kujuneb meditsiini esindus meie jäälaagris. Poolteist aastat (just nii pikaks ajaks oli planeeritud ekspeditsioon) ilma arutita... Hakati aru pidama, mida teha. Esimene mõte oli võtta kaasa viies mees. Võimalik oleks muidugi olnud valida kerge arst, kelle eluskaal oleks olnud umbes viiskümmend kilogrammi. Kuid telk oleks siis pidanud olema suurem, rõivastus ning proviant raskemad ja nii edasi... Me ei oleks mahtunud ettenähtud rangetesse piiridesse: kümme tonni ja mitte kilogrammigi rohkem. Aritmeetika poleks klappinud.

Mida siis ette võtta? Väljapääs oli üksainus: arstiks pidi hakkama keegi meist enestest. Vabatahtlikke ei leidunud. Me mõtlesime järele ja jõudsime otsusele, et kõige rohkem sobis see amet Širšovile. Ta oli hüdrobioloog, hüdrobioloogia ja meditsiin aga oli ju peaaegu üks ja sama.

Pjotr Petrovitš komandeeriti Riiklikku Arstide Täiendusinstituuti. Seal algas töö tema juhendaja doktor A. Tšetšulini koostatud programmi järgi: Arktikas kõige sagedamini esinevate haiguste tundmaõppimine ja diagnoosimisoskuse omandamine, sest enne kui midagi ravida, on vaja kas või ligikaudugi ette kujutada, mida ravitakse.

Õppida tuli ka velskrikunsti — haavade eest hoolitsemist, süstimist — ja kirurgiat. Pjotr Petrovitšile anti kätte lihatükid, kõver kirurginõel ja kätgut, ta õmbles neid tükke kokku, avas siis koeranaelu ja peatas verejooksu. Kirurgia

praktiseerimiseks aga sunniti teda laipadelt sõrmi, käelabasid ja jalgu amputeerima.

Kui kõigest hoolimata suhtusime me Pjotr Petrovitšisse kui meedikusse ikkagi mõninga kahtlusega. Tema õpingute tõsidus sai meile teatavaks alles hiljem. Tollal aga jutustas ta kliinikust tulles meile rohkem ühe hämmastavalt ilusa tõendi õe piiritutest voorustest. Mis puutub kirurgiapraktikasse, siis ütles ta sügavat muljet jätvalt:

«Poisid, mul on nüüd naljaasi teil käed ja jalad maha võtta. Aga ma ei tahaks, et mu esmaabi jääks mõnele teist viimaseks abiks!»

Me hindasime oma arsti enesekriitilisust ja saime aru, et parem on tema abita toime tulla. See veendumus aitas meid vastu pidada.

11. veebruaril, täpselt (päevapealt) aasta pärast eelmist korda kutsuti Schmidt uuesti Kremlisse. Tema ettekande kuulasid ära Stalin ja teised Poliitbüroo liikmed. Ma juhin neilele asjaolule tähelepanu, sest aastakümnel, mis algas 1930. aastaga, oli tormiline, Zaporožje Setši meenutav Arktika, millega ma olin kokku puutunud oma nooruspäevil, juba kaugele seljataha jäänud. «Sibirjakovi» retk, «Tšeljuskini» retk, ekspeditsioon poolusele ja teised nonde aastate polaarüritused andsid tunnistust, et juhuslikkus, organiseerimatus ja lootus heale õnnele kuulusid juba ajalukku. Tänane päev tähendas kõigi teaduslike vahenditega tehtud täpseid arvutusi, hoolikalt valitud inimesi ja neile seatud keerulisi ülesandeid.

Nagu Schmidt hiljem meenutas, tuli Kremlis teha põhjalik sissekanne ja nõupidamise käigus lahendada mitmeid olulisi probleeme. Suurt tähelepanu osutati isikkoosseisule alates ekspeditsiooni ülemast ja lõpetades nooremspetsialistidega. Alles sellel nõupidamisel sai Schmidt loa ekspeditsioonist isiklikult osa võtta. Algul ei tahetud Otto Juljevitši poolusele lasta. Ekspeditsiooni juht oli muidugi tema. Aga milleks pidi ta ise poolusele lendama? Nagu nõupidamisel väitis Vorošilov, oli side tase nii kõrge, et ekspeditsiooni oli võimalik juhtida Moskvast.

Schmidt muidugi vaidles niisugusele lahendusele vastu, nagu suutis. Ta laskis käiku kõige mitmekesisemad argumendid ja suutis oma soovi läbi suruda. Talle anti lennuluba.

Seejärel iseloomustas Schmidt üksikasjalikult kõiki ekspeditsiooni lennugrupi liikmeid. Stalin küsis, miks ei ole lendurite hulgas Levanevskit. Schmidt seletas, et Levanevski on Ameerikas ja lihtsalt ei jõua ekspeditsioonist osa võtta.

«Noh, hea küll,» nõustus Stalin, «see-eest kasutab ta oma transpolaarlennul esimesena uut jaama . . .»

Otto Juljevitš andis hea iseloomustuse Papaninile, märkides ära tema elurõõmu ja organisaatoritalenti. Vorošilovi nõusolekul arvati peanavigaatorina ekspeditsiooni koosseisu Ivan Timofejevitš Spirin, Nõukogude õhujõudude üks parimaid navigaatoreid. Just temal tuli jääkõrbest leida ihaldatud poolusepunkt.

Kaadriprobleem oli lahendatud. Stalin kirjutas esimesena määrusele alla ja andis selle siis teistele allakirjutamiseks. Väljalennu ajaks määrati märtsi keskpaik . . .

Sellest nõupidamisest ei olnud möödunud nädalatki, kui algas peaproov. Mööda Moskva tänavaid sõitis veoauto, mis oli täis duralumiiniumtorusid, raadiomaste, mitmesuguseid pakke ja kaste. Vaevalt et moskvalased, kes sellele autole vastu juhtusid, oskasid seda millegi poolest teistest omataolistest eristada. Vaevalt tuli kellelegi pähe, et tegemist oli põhjapooluse-ekspeditsiooni varustusega.

Moskvast mõne kilomeetri kaugusel auto peatus. Põhjameretee Peavalitsuse raadiovastuvõtupunkti territoorlumil, uudishimulikest pilkudest kaugel, asusime telki püstitama ning tuulemootorit ja raadiomaste üles seadma. Duralumiiniumtorude tärisev kuhi tekitas meis algul vaikset masendust, kuid võrdlemisi kiiresti saime asjast aru ja kahe tunni pärast oli telk juba püsti.

Kahekorruselised koikud, klapplaud ja väikesed mõõtmed tegid ta kõige rohkem sarnaseks raudteevaguni kupeega. Üldiselt polnud tal vigagi.

Sissekäigust paremal oli raadiojaama laud. Laua peal seisid aparaadid, all akumulaatorid. Vasakul asus köök, mille otsekohe okupeeris Papanin, kes ruttas meile oma kulinaartalenti demonstreerima. Ivan Dmitrijevitš toitis meid hästi. Pärast lõunaeinet, mille ta ülima innuga valmistas, ei tahtnud me peaaegu terve ööpäev enam süüa. Niisugune oli lõunakastrulisse visatud kalorite jõud.

Igaüks meist proovis oma majapidamist. Kõik koos tegime esimesed otsused olmeprobleemide lahendamiseks. Eelkõige otsustasime (seda soovitas meile külla sõitnud Schmidt) enne ööseks magamiskotti pugemist tingimata aluspesuni lahti rõivastuda ja mitte pealisrõivastes magada. Tõsi küll, rõivastumist ja lahtirõivastumist ei saanud lugeda kõige meeldivamate protseduuride hulka, kuid lahtirõivastunult oli soojas kotis palju parem magada.

Peaproov niisiis lõppes. Tuli aeg tegutseda. Viivitust põhjustas nüüd veel ainult väike asi — ilm. Polnud lennuilma.

Veebruar lõppes, kuid meie ei saanud kuidagi Moskvast minema.

21. märtsil kell 11 hommikul teatati meile lendurite ja sinoptikute järjekordsel nõupidamisel Põhja-meretee Peavalitsuses, et selget külma ilma pole loota. Kusagilt lõunast, peaaegu Aafrikast endast, tungib peale võimas soe õhumass ja ainus võimalus pooluseni jõuda on selle õhumassi eest kähku jalga lasta.

Enne kella viit õhtul tehti otsus homme, 22. märtsil kell seitse hommikul välja lennata. Ja ehkki ekspeditsiooni nii otse valmistatud terve aasta ning väljalendu oli oodatud mitte iga päev, vaid iga tund, tekitas see ometi ärevust ja segadust. See «homme» täitis meie soovi ja ühtlasi pani meid veidi hirmu tundma.

Minutitki raiskamata suundus meie nelik otsekohe lattu. Vaevalt olime sinna jõudnud, kui saabusid veoautod. Kastidel oli aadress nagu Jules Verne'i romaanis: «Moskva—Põhjapoolus». Iga kasti number märgiti täpselt nimekirja. Veoautod kihutasid raudteejaama. Kella kümneks õhtul oli kaubavagun täis laaditud. Kesköö1 haagiti see Arhangelski rongi külge.

Lõpetanud laadimistööd, sõitsin koju. Sinna jõudsin öösel kella ühe paiku, kuid und polnud. Ka süüa ei tahtnud, ehkki ma hommikust saadik ei olnud midagi söönud. Viimane öö Moskvas oli unetu. Aeg kulus telefonikõnedeks — tarvis oli ju kas või niimoodigi sõpradega hüvasti jätta —, isiklike asjade ja teerõivaste pakkimiseks. Viimast korda sõin kodust värske kurgi salatit, mille naine valmistas, saades aru, et Arktikas hakkan ma seda salatit korduvalt meelde tuletama. Viimast korda käisin vannis . . .

Kella nelja ja viie vahel helistas Papanin. Ka tema ei maganud sel ööl. Seejärel helistati garaažist, et auto on välja sõitnud. Aeg oli asuda kinni nöörima saapaid, millel spetsialistide kinnitust mööda oli mingisugune senikuulmatu vastupidavus.

Auto saabus. Kui pakid olid välja kantud, läksin lastega hüvasti jätma. Tüdrukud ärkasid:

«Isa, kuhu sa lähed?»

«Me sõidame emaga lennuväljale lennukeid vaatama.»

Mõned suudlused, ja toimuvast õnneks selgesti aru saamata jäid lapsed kähku uuesti magama.

Viimase teeleminekusuudluse sain traditsioonikohaselt kodus. Iga kord, kui ma ära sõitsin, kehtis meil naisega kirjutamata seadus: halastada teineteisele ja hoida ennast lahkumisel vaos.

Me võtsime võõrastemajast «Moskva» peale Petja Širkovi ja Ženja Fjodorovi, kes meid seal ootasid, ja kihutasime lennuväljale. Moskva tänavad olid tühjad, lennuväljal aga valitses üsna suur elevus. Osalt tingis seda asjaolu, et lennugrupi komandöri Vodopjanovi lennukil töötasid juba mootorid, suuremal määral aga tekitasid seda fotoreporterid ja filmioperaatorid, kes lugematu arv kordi pildistasid ja filmisid kõiki ekspeditsiooniliikmeid.

Lõpuks kuulutati, et kümne minuti pärast algab lennukitesse istumine. Niisugune asi nõudis korda. Kõikjale ilmusid tunnimehed. Esialgse segaduse ja sagina ajal käisin ma mitu korda lennuki juures. Kui aga saabus lennuaeg, siis mind enam sinna ei lastud. Tunnimees nõudis läbipääsuluba. Korrapidaja seda mulle dokumentide puudumise tõttu ei andnud. Dokumente ma aga muidugi kodust kaasa ei võtnud. Passi mul vaja polnud, sest poolusel oli esialgu veel võimalik elada sisse kirjutamata, ja parteidokumendid olin korra kohaselt andnud hoiule peavalitsuse poliitosakonda. Niisugustes tingimustes ei olnud lihtne tõestada, et mina olen mina. Ajal, mil ma sellega vaeva nägin, käivitas ony Vasja (ma pidin lendama Molokovi lennukil) juba mootorid ning mul tuli teed valimata joosta läbi veelompide ja üle paljakssulanud maalappide.

Ma ei hakka kirjeldama kogu meie lendu, mis kestis, nagu öeldakse, meist mitteolenevatel põhjustel ligi kuu aega. Selle keerulisele teekonnale oli iseloomulik äge ja vahetpidamatu võitlus ilmaga. Kevad astus meile sõna otseses mõttes kandadele. Me püüdsime kõigest jõust tema eest põhja poole põgeneda, kuid ekspeditsiooni peasünoptik Boriss Lvovitš Dzerdzejevski, ilus Mefisto-habemega mees, ei rutanud just eriti meile selleks nõusoleku andmisega. Kaua istusime Narjan-Maris. Igal hommikul vaatasid lennukite komandörid lootusrikka pilguga Dzerdzejevski poole, tema aga ütles ikka ühe ja sama lause, kartmata muuta seda literatuurseks stambiks:

«Ma ei soovita lennata!»

Lendu ära keelata Dzerdzejevski ei saanud. Kuid tema soovituseta ei saanud seda keegi ka lubada ja soovitust ta ei andnud. Teekond poolusele oli pikk ja ainus, mis meie lenduritel oli võimalik teha, oli edasi liikuda etappide kaupa. Saareni jõudsime alles 18. aprillil.

Viimane vahelennuväli võttis meid vastu reipa 23-kraadise külmaga ja ereda päikesega, mis paistis ööpäevas kõik kakskümmend neli tundi. Kuid ka siin kordas Dzerdzejevski kuu aega oma muutumatut lauset:

«Ma ei soovita lennata!»

Saare elumaja läve juures istus tohutu jääkaru, kaela ümber punane rätik. Käppade vahel olid tal sool-leib ja suur plekkvõti, millele oli kirjutatud: «Pooluse võti». Karu oli lastud kaks päeva enne meie saabumist ja istuvana külmutatud.

3. mail läks lennukiga CCCP-H-166 luurele Pavel Golovin. Koos Goloviniga lendas Stromilov. Algul saatis luurelennuki raadio nii soodsaid teateid, et Vodopjanov andis juba peaaegu käsu alustada mootorite soojendamist. Golovin loendas uljalt paralleele, millest tema lennuk üle lendas. Viimasel hetkel aga mürises käsklus: «Lend ära jätta!» Poolust kattis tihe pilvemüür ja see meid ei rahuldanud.

Golovin avastas lauspilvisuse 88. laiuskraadil. Kuid selle asemel et tagasi pöörduda, nagu tema väljalennu ajal oli planeeritud, otsustas ta «pooluseni tungida». Ja tungiski. Golovin, tüürimees Volkov, mehaanikud Kekušev ja Terentjev ning radist Stromilov olid esimesed nõukogude inimesed, kes lendasid üle maakera põhjapoolseima punkti.

Nikolai Nikolajevitš jutustas hiljem sellest nõukogude inimeste esimesest kohtumisest poolusega. Jõudnud ihaldatud punktini, nägi meeskond lennuki tiiva all kobrutavat pilvemeri. Sellest, et eesmärk oli saavutatud, andis tunnistust ainult tüürimehe informatsioon. Stromilovi naabrid, lennuki pardamehaanikud, otsustasid eesmärgile jõudmist otsekohe tähistada. Terentjev võttis Stromilovilt märkmikku autogrammi ja viskas siis märkmiku üle parda. Teine mehaanik laskis käiku teistsugused suveniirid. Algul lendasid alla kolm nukku — valge, kollane ja must —, mis sümboliseerisid maakera kolme inimrassi. Nendele järgnes oma sisu laialt pritsides õlikann.

«Maakera telje laagri määrimiseks!»

Kerge oli taibata, et niimoodi võis toimida Golovini meeskonna üksainus liige — pardamehaanik Kekušev. See jässakas laiaõlgne mees jättis ülimalt soliidse inimese mulje. Oma teed tundis ta suurepäraselt. Kuid polaarlendurite hulgas ei olnud ta kuulus ainuüksi selle tõttu. Kekušev oli ühtlasi ka erakordne vembumees. Eriti suurt kõmu tekitas Schmidti kellade lugu. Selle loo stsenaarium oli Kekuševil juba varem välja töötatud ja ta tegi selle teoks ühe lennu ajal, kui tal tuli läbi käia kõik Arktika suurimad jaamad. Igas jaamas oli pilt enam-vähem üks ja sama. Jaama personal istus laua ümber ja Kekušev küsis:

«Poisid, kas Schmidti kellad on teil juba tellitud?»

«Mis kellad?»

«Eh, poisid, te olete kõik maha maganud. Tellijate nimekiri on juba ammu Amdermasse ära saadetud . . .»

«Aga mis kellad need siis on?»

«Oi, suurepärased kellad . . . Neil on pommid, ja kui nad lööma hakkavad, siis avaneb luuk, aga sealt ei hüppa välja kägu, vaid Schmidti pea. Sarnasus on täielik. Habe nagu Schmidtil endal. Tema loebki käo asemel tunde.»

«Oh kui vahva, aga kust neid osta saab?»

«Moskva keskkaubamajast. Telegrafeerige direktorile, mitu kella te tahate.»

Kaubamaja direktor läks telegrammipakiga Põhja-mereteede Peavalitsuse poliitosakonda. Seda, missugust juttu ülemused ajasid Kekuševiga, võis ainult aimata.

Pärast seda kui meeskond oli põhjapoolust tervitanud, asus lennuk CCCP-H-166 tagasiteele.

Golovini lend pani meid läbi elama mõningaid ärevaid minuteid. Kui lennuk oli juba läbinud suurema osa poolusest ja saare vahelisest teest, mattus meie lennuväli uttu. Kas Golovini aparatuur valetas või tegi ta ise mingi väikese valearvestuse, seda ma ei tea, kuid igal juhul ei jõudnud ta välja saarele, vaid sellest lääne poole.

Me olime erutatud. Enamiku meie kollektiivist moodustasid viienda ookeani esindajad. Kõik teadsid täpselt, mida tähendas lennu kontrollaeg ja missugune see oli Golovini lennukil. Piloot eksles ringi. Udu üha tihenes, bensiin aga oli spetsialistide arvutuste järgi juba lõpukorral. Meil kõigil tuli kananahk ihule. See polnud ju naljaasi — poolusekspeditsioon ei olnud veel alanudki, kuid meid ähvardas juba niisugune hirmus sündmus nagu lennuki ja inimeste hukkumine.

Ent siis, kui Golovini lennuk kõikide arvutuste järgi lihtsalt ei saanud enam lennata, kostis mootorimürin ja lennuk ilmus madalal maapinna kohal nähtavale. Lennuväli asus, nagu eespool juba öeldud, jääkuplil neljasaja meetri kõrgusel, kuid kuplit varjas udu ja Golovin asus maanduma otse eluhoonete juures. Seda «lennuvälja» ei olnud keegi mõõtnud. Sealt oli õhku tõusnud ainult väike У-2, kuid Golovin laskus otsustavalt sellele maalapile. Kuhugi mujale ta enam minna ei saanud. Lennuk veeres veel, kui mootorid välja surid.

Algasid embused. Golovin ja Schmidt suudlesid teineteist, siis läks Golovin lennuki juurde ja avas peapaagi kontrollkraani. Kogu publiku silma all voolas sealt välja — mina nägin seda omaenese silmaga — üksainus supilusikatäis bensiini.

Möödus veel kaks nädalat, enne kui ilm meile lõpuks naeratas. Jakov Moškovski viis Dzerdzejevski meie väikese У-2-ga kolme tuhande meetri kõrgusele ja peasünoptik andis väljalennule oma õnnistuse.

Elumaja läve ette ilmus traktor «Stalinets». Kõigi oma kuuekümne hobujõuga oli ta valmis vedama lennuväljale rege, mis pigemini sarnanes parvega. Jalaste ülesannet täitsid jämedad palgid, nende peale olid naelutatud niisama aukartustäratavad kolmetollised plangud. See regi oli määratud bensiini- ja õlivaatide toimetamiseks jääkuplile.

Näis, et meil enestel polnud enam midagi kaasa võtta, sest meie isiklikud asjad olid juba lennukis. Hambahari taskusse, fotoaparaat kaela — ja teele. Kuid mitmesugust kraami kogunes veel küllalt. Navigaatorid tassisid mõõteriistu, radistid akumulaatoreid, ka meie nelikul oli kompse ja pakke loendamatu hulk.

See lisakoorem oli puhtakujuline salakaup. Võimalikult palju püüdsime taskutesse toppida. Seal olid paberossi- ja soogisoodapakid, seal oli peotäis naelu. Võitlus käis iga saja grammi pärast. Padjapüüri sees vedasime heeringaid, pahandades oma naabreid soolveega, mis sellest mitte just kõige kindlamast pakendist välja voolas. Nurisejate rahustamiseks ütlesime, et kui soolvesi välja jookseb, siis on lennuki koormi selle võrra kergem.

Traktor ähkis ja puhkis. Me ronisime tasahilju mäkke, läbides neljakilomeetrise vahemaa jalakäija kiirusega. Kui me sihtkohta jõudsime, avanes meie ees lahe panoraam. Paljud ekspeditsioonid olid siit püüdnud poolusele jõuda.

Lennuväljal ootas meid töö. Mõni päev varem oli sadanud lund. Päike oli seda soojendanud, see oli osaliselt sulanud ja siis külmunud. Me varustasime end labidatega ja asusime lund rookima. Kära ja müra oli hirmus.

Meie õhutakso У-2 tõi jaamast kohale Schmidti ja Dzerdzejevski. Jääkuppel mähkus uttu. Ilm halvenes silmanähtavalt. Meie lenduritega ei varjanud oma meelehärmi, kuid «silmajumal» Dzerdzejevski rahustas meid:

«Udu ei kesta kaua, varsti on võimalik lennata!»

Juba enne udu laskumist oli У-2 jaamast termostega jääkuplile toonud kaheroalise eine. Vaene Jules Verne, isegi tema geniaalsel kujutlusvõimel käinuks üle jõu maalida pilti, mida me oma silmaga nägime. Kaugel põhjas, merepinnast neljasaja meetri kõrgusele ulatuval jääkuplil möirgavad pooluse suunas teeleasumiseks valmistuva esimese lennuki mootorite neli tuhat hobujõudu, valge põllega kokk aga

jagab äralendajatele termostest einet. Proovige välja mõelda midagi argipäevasemat ja ühtlasi fantastilisemat!

Keegi ei ütle sõna «lendame», kuid ühe silmapilguga on see selge. Esimesena suundub poolusele Mihhail Vassiljevitš Vodopjanovi lennuk H-170, mille teine piloot on Babuškin. Sellega lendame meie neljakesi, Schmidt ja ekspeditsiooni peanavigaator I. T. Spirin. Tema ja Ženja Fjodorov peavad oma astronoomiainstrumentidega pooluse lumest ja jäässt üles leidma ning lennuki sellesse ihaldatud punkti juhtima.

Ilm on suurepärane. Kell on Moskva aja järgi nelja ja viie vahel hommikul. Mootorikatted on maha võetud. Mehaanikud annavad mootoreid kontrollides täistuure. Lennuki taga paiskub teemandimüriaadidena õhku lumetolm. Just sel silmapilgul — ei varem ega hiljem — soovib üks armas kohalik arst, kes meie auks on käisele tõmmanud liigutava, punast risti kandva sideme, meist mälestuseks pilti teha. Keelduda oleks piinlik — peremehed on meie vastu olnud nii külalislahked...

Arsti silmitsedes taban enese mõttelt, et ta sarnaneb ühtaegu nii Tšehhoviga kui ka selle kangelastega. Arst on väga armas, aga tema aparaati me kardame. Tehnika viimane sõna oli see tõenäoliselt varsti pärast Daguerre'i ja Niepce'i aega. Selle kaamera valgusjõud igatahes on niisugune, et pildi laialivalgumise vältimiseks tuleb isegi eredas päikesevalguses üksteisest kõvasti kinni hoida. Me tuleme doktorile vastu ja teeme seda.

Vodopjanov ja Babuškin on juba oma kohtadel. Lennuki esiosas askeldab Spirin. Me traavime läbi kõik saatjad ja surume lahkumissuudlusteks märjad ninad vastamisi.

Lennuki kergendamiseks on välja visatud kõik, mida visata annab: mõõteriistade kinnitised ja alustoed, klapiistmed. Mina võtan koos Papanini ja Širšoviga aset lennuki keskosas. Ženja läheb Spirini juurde.

Niisiis, sõit algab! Kerge tõuge. Mootorite pöörete arv on maksimaalne. Luugist paiskub kaskaadina sisse lumetolm. Teine mehaanik P. P. Petenin ronib käigu pealt lennukisse ja suleb luugi. Lennuki liikumine kiireneb. Tõuked sagenevad. Sees undab ja resoneerib kõik. Kas tõuseme õhku? Kui palju on sel teemal olnud vaidlusi ja jutuajamisi...

Alustanud teekonda jääkupli kõrgeimalt tipult, veereb lennuk üha kiiremini allamäge. Nüüd on kõik kaalul. Me kas saavutame küllaldase kiiruse ja tõuseme õhku või, kui õhkutõus ei õnnestu, hüppame kahekümne meetri kõrguselt merejääle. Piloot teeb kõik, mis suudab. Mootorid mõirgavad. Neli tuhat hobujõudu rebivad siiski meie viimse võimaluseni ülekoormatud lennuki maapinnast lahti. Õhkutõus on meisterlik. Me väljendame üksmeelselt oma tundeid ülestõstetud pöialdega.

Vodopjanov teeb viirangu. Meie alt ujuvad läbi väikesed majad. Hüvasti, saar. Sa olid külalislahke. Ja ehkki me siasime siin nagu sprotid karbis, meenutame veel pikki kuid niisuguseid inimkultuuri saavutusi, nagu seda on ahi, kätepesunõud ja saun.

Majakas ümiseb tüütult kahte tähte: N ja A. Nende vahel asub meie kurss. Moskvas aga närvitsevad sünoptikud. Pahanguline tuul ei ole ülekoormatud lennuki parim liitlane. Me rahustame neid: kõik on korras. Meie radiogrammid jõuavad Moskvasse mõne minutiga.

Piloodi töö kergendamiseks soovitatakse meil lennuki raskuskeskmele lähemale kolida. Me jääme seisma mehaanikute juurde. Pultidel on tohutu hulk mõõteriistu. Iga mootori jaoks on omad mõõteriistad, mootoreid aga on sellel lennukil neli. Igal puldil püsib üks osuti täpselt ja kõrvalekaldumatult arvu 1600 juures. See on pöörete arv minutis. Meile, lennundusalase hariduseta inimestele, on siiski palju meeldivam vaadelda konkreetseid suurusi — meie südamele on lähedasem kolmelabalise propelleri sirav ring. Vahetevahel valgustab propellerit päike ja siis süttib kustumatu leek.

Läbi akna fotografeerib Širšov aeg-ajalt jääd. Rõõmustavat ei ole esialgu midagi — suuri jäävälju pole, meie all on laiad praod. Tahtmatult võtame pilguga mõõtu: kui niimoodi edasi läheb, on lugu paha, sellisele jääle on väga ebameeldiv maanduda.

Akki kaob lennu monotoonne rütm. Mehaanikute hulgas tekib mingisugune mitte eriti arusaadav sagin. Üksteise järel kaovad nad lennuki tiiva vasakpoolsesse ossa. Siis läheb esimene pardamehaanik Flegont Bassein Vodopjanovi juurde ja karjub talle midagi kõrva. Jutt lõpeb kiiresti. Bassein võtab kiretu näoga aset juhtimispuldi juures. Teisi mehaanikuid pole näha. Lõpuks ilmuvad ka nemad ning ühtlasi tekib ootamatult suur nõudmine marli ja joodi järele. Tohterdatakse loendamatuid käehaavu.

Kõige selle tähendusest saame meie, reisijad, teada alles pärast maandumist. Ühe mootori radiaator on lekkima hakanud. See ähvardab kaasa tuua suuri ebameeldivusi. Kui mootor üle kuumeneb, langeb ta paratamatult rivist välja. Onneks ei kaota meie mehaanikud pead. Otse enne maandumist, lamades uskumatus ruumikitsikuses pea alaspidi, koguvad nad väljavoolanud antifriisi paljaste kätega nart-

sude abil kokku, väänavad ämbrisse ja valavad radiaatorisse tagasi.

Lennu algusest pole möödas tundigi, kui eespool ilmuvad nähtavale kerged hõredad pilved. Mida kaugemale põhja me jõuame, seda tihedamaks pilved muutuvad. Lennuk võtab kõrgust ja varsti on meie all juba peaaegu lauspilvkate.

Väga harva avanevad pilvede vahel väikesed aknad ja siis näeme jääpragusid. Siin on need palju kitsamad kui saare läheduses.

Vahetevahel läbib lennuk kergeid pilvi. Päike tuhmub ja meie tiiva ereoranž värvus muutub. Tekib uus kartus — kas ei alga jäätumine? Siis oleks lugu räbal, kuid ei, jääd siiski ei moodustu. Iga tunniga jääb oht väiksemaks. Mida rohkem kulub bensiini, seda kergemaks muutub lennuk.

Meist käivad sageli mööda Fjodorov ja Spirin. Mõlemal on käes astronoomiainstrumendid. Avatakse lennuki sabaosa ülaluuk. Spirin pistab pool pead välja, surub kukla tugevasti vastu lennukikeret ja vaatab instrumenti. Kuid õhuvool on nii tugev, et instrumenti pole võimalik paigal hoida. Spirini rahulolematus on ilmne. Ta poeb päris lennuki sabasse: paremini varjatud luugist on kergem Päikest vaadelda.

Lõppemas on kuues lennutund. Spirin ja Fjodorov elavnevad äkki ja hakkavad askeldama. Ženja karjub särava näoga mulle kõrva:

«Poolus!»

Ma teen instinktiivse liigutuse akna poole. Tingimata on vaja vaadata, kuidas poolus ülalt välja näeb. Midagi ei paista. Meie all on ikka üks ja sama lõputu pilvepind.

Mööda lennukit libisevad päikeselaigud. Vodopjanov teeb viirangu. Varsti tuleb maandumine.

Heasoovlikud inimesed on meid õpetanud, kuidas ettevalmistamata lennuväljale maandumisel käituda:

«Suruge jalad ja käed vastu tuge, aga niimoodi, et näo ees ei ole mitte mingisuguseid esemeid!»

Me toimime selle instruktsiooni järgi. Kolm meist saavad end vastu tuge suruda, neljandal — Ženja Fjodorovil — on sellega raskusi. Ženja käed on hõivatud kronomeetrite kastiga, ja kui tuleb valida, siis eelistab ta kahtlemata lõhkuda mõõteriistade asemel näo. Niisuguses olukorras oleks pati mitte Ženja eest hoolitseda. Me paneme ta istuma pehmete pakkide vahele nagu pessa.

Mehaanikud tõmbavad lennuki sabast piloodiistmeni

trossi. See on eriline tross. Selle ots on Babuškini valduses...

Me laskume allapoole. Sukeldume pilvedesse. Päike kustub. Lennukis muutub hämaraks. Maandumine on juba lähedal. Ja just sel ajal, mil nüüdisaegsete reisilennukite salongides tavaliselt süttib tabloo «Mitte suitsetada», on äkki tunda kõrbeva kummi teravat lõhna. Nähtavasti lühis — ja lõhna järgi otsustades üsna suur.

Oi kui ebameeldiv lõhn...

Lennuk aga laskub üha allapoole. 500 meetri kõrgusel väljume pilvedest. Selgesti on näha suured jääväljad, jäärungaste read ja kitsad praod. Vodopjanov valib ettevaatlikult kõige soodsama koha ja teeb mõned tiirud. Need lõpevad järsu viiranguga, mis paneb hinge kinni. Mootorite pöörete arv väheneb. Babuškin tõmbab lennuki sabasse ulatuvat trossi. Plaksatades avaneb pidurduslangevari. Tänapäeval ei pane niisugune asi enam kedagi imestama. Reaktiivlennunduses on sellised langevarjud juba ammu kasutusel. Tollal aga oli langevarju kasutamine lennuki pidurdusposu lühendamiseks alles sajaprotsendiline uudis. Lennuk libises 240 sammu ja peatus.

Me oleme poolusel.

Luugi juures valitseb elevus. Kähku jääle! Kähku vaatama, kuidas poolus välja näeb. Me õnnitleme üksteist ning avaldame vaimustust lennu ja maandumise üksikasjade üle. Raske on uskuda, et me oleme poolusel, raske on uskuda, et niisugustes proosalistes tingimustes on täitunud inimkonna aegmune unistus.

Noh, aga kui unistus on täitunud, siis tuleb seda niisutada. Lennukist tuuakse välja konjakipudel ja mõned alumiiniumkruusid. Kruusid pannakse lumele, mina valan konjaki välja. Pudelikorgi peidan rinnataskusse. See on suvenii! Kunagi näitan seda lapselastele.

Toost on lühike:

«Meie kodumaa terviseks!»

Ülameelselt müriseb kolmekordne «hurraa». Kruus on külm ja pakase mõjul viskoosseks muutunud konjak kõrvetab. Aga pärast niisugust toosti võib juua mida tahes! Sellega lõpeb pidulik osa.

Algab argipäev. Eksam, mille puhul järeleksamit pole ette nähtud ega tule. Mehaanikud tõmbavad mootoritele katted peale. Alustatakse väljalaadimist, mina aga ruttan appi Sima Ivanovile, kes on oma raadiojaama lahti võtnud. Just tema oligi see, kes meid lennukis kõrbelõhnaga kostitas.

Sima kiirustab ja temast on kerge aru saada. Viimane

radiogramm läks lennukist teele sel ajal, kui me poolusel kohal tiirutasime ja teatasime, et asume maanduma. Kõige ebasobivamal hetkel katkes saade poolelt sõnalt.

Kerge on mõista, missugused järeldused tehti saarel.

«Mis sul on, Sima?»

«Paha lugu, umformer põles läbi!»

«Kas parandada saab?»

«Ei . . .»

Küsimus on ülearune: sadade meetrite pikkust mähist, mis on tehases ankru uuretesse pandud, ei ole siin mingi sugust võimalust parandada.

Minu raadiojaama ei olnud tema suure kaalu tõttu kahjuks võimalik täies ulatuses lennuki pardale võtta. Meil on kaasas ainult aparatuur, mis on vajalik jaama käikulaskmiseks ja minimaalseks tööks. Me tõime üheainsa akumulaatorikomplekti ja väikese bensiinimootori. Pole tuulemootorit ega jalgrattaga käitatavat avariigeneraatorit.

Me arvestasime, et otsekohe pärast maandumist võtab saarega ühenduse lennuki märksa võimsam raadiojaam, meie aga seame kiirustamata üles oma jaama. Lennuki raadiojaama ettenähtamatu rivist väljalangemine ajas selle plaani nurja. Ainus võimalus on minutitki raiskamata töökorda seada oma jaam.

Aparatuur on juba välja laaditud. See on pakitud kõvadesse hallist purjeriidest kattega vineerkastidesse. Kastis nr. 1 on põhiaparatuur, kastis nr. 2 varuaparatuur. Nelle lisanduvad kaks masti ja tööriistakastid.

Kõik abistavad mind. Papanin ja Širšov löövad üles väikese tumerohelise telgi. Spirin ja Babuškin ajavad püsti mastid ja varustavad need taglasega. Töötada on raske. Temperatuur on miinus viisteist kraadi, külm tuul tarretab käsi.

Eriti teraselt peame väljalaadimisel silmas akumulaatoreid. Üks neist, kaheteistkümnevoldine, toidab saatja generaatorit ning saatja ja vastuvõtja lampe. Teine on anoodaku. Kaheteistkümnevoldine kaalub nelikümmend kilogrammi.

Aparaatide soodsale paigutusele ega mugavuste loomisele pole praegu aega mõelda. Kõik tõstetakse telki. Karusnahkne kuub täidab nii põranda kui ka laua ülesannet. Juhtmed tuleb ühendada ja kõik muud tööd teha põlvitades. Põlvitada pole ma kunagi armastanud!

21. mail 1937 pärast kella kolme päeval lülitan ma lõpuks saatja generaatori sisse. Saarel on aparatuuri kontrollitud. Tõrkeid tekkida ei tohiks. Kasti peidetud generaatori kumin undamine näitab, et kõik on korras. Ent see ainult näib nii.

Ma ei jõua veel asuda saatjat häälestama, kui kuulen, et generaatori pöörete arv muutub. See väheneb. Undamine muutub üha madalamatooniliseks.

Voltmeeter kinnitab seda, mida pole raske aimata: akud on tühjad! Minu viga! Ma olen nende kvaliteeti üle hinnanud. Kaks nädalat lennukis seistes on nad osaliselt ise tühjenenud. Küll on ebameeldiv lugu!

Kähku tassime kohale laadimisgeneraatori, pakime selle lahti ning asume siinsamas lumel akusid laadima. Kui generaatorit käitav mootor on tund aega töötanud, tuleb akudele tasapisi elu sisse. Avaneb võimalus veidi eetrit kuulata. Eetris valitsevad raadiomajakad — signaalid on rütmilised, monotoonsed. Tarvis on saatja käiku lasta ja kutsuda, kutsuda, kutsuda . . .

Telk on aparatuuri üleni täis. Pea kohal ripuvad juhtmed. Töötada tuleb küljeli lamades. Jalad ei mahu telki ja ulatuvad sealt välja.

Siinsamas kõrval istub kastil liikumatult ja sõnatult Otto Julievitš Schmidt. Tema väline rahu on kadestusväärne. Ei ühtki teravat närvilist märkust, mis sellises pingelises olukorras oleks nii mõistetav.

Tund möödub tunni järel. Vaheldumisi kuulan ja saadan kutsungeid. Siis tuleb jälle sundvaheaeg, jälle on vaja akusid laadida.

Pinge on tohutu. Praegu oleneb kõik ainuüksi sidest. Kui sidet ei õnnestu luua, võivad tagajärjed olla parandamatud.

Saar aga pomiseb ja pomiseb. Läbi võimsate signaalide ei kuule ta meie nõrgavõitu saatjat. Teistel on olukord veel halvem, nad asuvad kaugemal lõuna pool ja seal on kuuldavus veel väiksem.

Et mandrijaamadel ei õnnestu meid kuulda, saavad nad kell 17 korralduse katkestada töö. Eeter puhastatakse ülearustest signaalidest. Ka saar katkestab töö. Kõik kuulavad meid. Kuulavad kõigil lainetel . . .

Ent ikkagi jäävad meie kutsungid hüüdja hääleks lumekõrbes. Jälle tuleb teha vaheaeg ja akusid laadida. Siis hakkan ma uuesti kutsungeid saatma. Ja uuesti tulemusteta . . .

Kell 21.30 tuleb mul lõpuks äkki täiesti selge tunne, et nüüd kuuldakse meid ja vastatakse. Veendumus on nii kindel, et tahaksin sellest rääkida enda kõrval istuvale Schmidtile. Kuid ma olen kutsungeid saatnud kümneid kordi. Piinlik oleks põhjapoolusel niisugusel silmapilgul tegelda musta ja valge maagiaga. Parem on vaikida.

Vastuvõtja on sisse lülitatud . . .

Kiiresti nagu püssikuul ilmub eetrisse meie saar. Pöörase

tempoga lendavad meie kutsungi punktid ja kriipsud. Siin on viga, seal jääb täht vahele. Niisugustel hetkedel närvid sevad ja eksivad isegi paljunäinud ja kogenud radistid.

Kõigest on näha, et meid on kuuldud. Mul valgub naer tus üle näo laiali. Ma pöördun kõrvale, et Schmidt seda ei märkaks, sest esialgu saadetakse ju ainult kutsungit. Tuleb oodata, mida saar ütleb.

Ja siis kostavadki sõnad: «Küll on rõõm ... Kus te olete? Lase tulla teade.»

Me surume Schmidtiga teineteisel kätt.

«Kas nad ootavad, kuni ma telegrammi kirjutan?» küsib Otto Juljevitš.

«Muidugi,» vastan mina.

Kes ütleb, et taevalikku muusikat pole olemas? Täie teadvuse ja hea mälu juures kinnitan, et on veelgi toredamaid asju. Näiteks põhjapooluse triivjääl viibivate inimeste side kodumaaga pärast kaheteistkümnetunnist vaheaega.

Sellal kui Schmidt üksikasjalikku telegrammi kirjutab, räägin mina saarega. No muidugi — see, kes meid kuulis, oli Kolja Stromilov.

Ma teatan kõige tähtsama:

«Kõik on elus, lennuk terve ... Simal põles umformer läbi. Minul lähevad akud alatasa tühjaks. Kirjutame radiogrammi: jää on vägev ...»

Stromilov vastab erutatult ja rutates. Ma kuulen üksikasju nendest ärevatest tundidest, mida meie seltsimehed läbi elasid. Öö oli juba käes. Päev lõppes süngelt ja tusaselt. Tavalisi naljatusi ei olnud kuulda. Moskva saatis ühe järelepärimise teise kannul. Tihe udu mähkis enesesse jääkupli, millel meie sõbrad juba valmistasid ette lennukeid, et meid otsima sõita.

Ja siis äkki kostis Stromilovi meeletu röögatus:

«Kuulen! ...»

Kõrvaltubades hüppasid mehed koikudest välja, kõikjal paugutati uksi, naabermajadest joosti kohale aluspesus ja paljajalu. Ühe silmapilguga oli väike raadiokamber inimesi pungil täis nagu Moskva trammivagun tipptunnil.

Stromilov kirjutab. Moškovski on tema kohal kummargil ja sosistab kuuldavalt iga sõna, mis tema käe alt välja tuleb. Seda sosinat kuulevad kõik ...

Põhjapooluselt läheb teele telegramm number üks. Poolus on rääkima hakanud. Telegramm on adresseeritud Moskvasse Põhja-meretee Peavalitsusse.

«Kell 11.10 lendas lennuk CCCP-H-170 Vodopjanovi, Babuškini, Spirini ja vanemmehaanik Basseini juhtimisel üle põhjapooluse.

Kindluse mõttes läksime veel veidi edasi. Siis laskus Vodopjanov 1750 meetri kõrguselt 200 meetri kõrgusele. Me tähtsime lauspilvkatte ning hakkasime otsima jääpanka maandumiseks ja teadusliku jaama rajamiseks.

Kell 11.35 sooritas Vodopjanov hiilgavalt maandumise. Poolusele jõudmisest teatava telegrammi saatmisel tekkis kahjuks ootamatult lühis. Raadiojaama umformer põles läbi, raadioside katkes ja seda õnnestus taastada alles nüüd, pärast uue polaarjaama raadioaparatuuri ülesseadmist.

Jääpank, millele me laskusime, paikneb umbes 20 kilomeetrit teisel pool põhjapoolust, Rudolfi saare meridiaanist veidi läänes. Asukohta täpsustame. Jääpank on täiesti kõlbmatu teadusliku jaama jaoks, mis triivimisel peab jääma polaarbasseini keskossa. Siia saab teha suurepärase lennuvälja jaama varustust kohaletoovate lennukite jaoks.

Saame aru, et side katkemisega tekitasime teile tahtmatult palju muret. Kahetseme väga. Südamlik tervitus.

Palun parteile ja valitsusele ette kanda ülesande esimese osa täitmisest.

Ekspeditsiooni ülem Schmidt.»

Otsekohe saabub saarelt vastus:

«Põhjapoolus. Schmidt, Vodopjanov, Papanin, kogu meeskond ja kõik talvitajad.

Õnnitleme, embame, suudleme. Tunneme teie üle uhkust. Oleme õnnelikud, et meie kodumaa on teinud niisuguse edusammu. Raadiokambris on koos kogu kollektiiv. Hinge kinni pidades jälgime iga tähte, mis tuleb Stromilovi pliiatsi alt.

Ootame teilt komandeeringut väljalennuks.

Kollektiivi nimel Ševeljov, Molokov.»

Ja siis algab asjalik argipäev.

«Krenkel, lase tulla ilmateade!»

«Aparaadid on veel üles seadmata, ma saan ilma ainult kirjeldada.»

«Vaja on kähku, otsekohe!»

«Oodake, oodake. Tuhat üheksasada kolmkümmend seitse aastat pärast Kristuse sündi pole mitte keegi teadnud, missugune ilm on poolusel, teie võite ka veel pool tundi kannatada.»

«Noh, hea küll, nägemiseni.»

«Nägemiseni.»

Sellega lõpeb esimene telegrammide vahetus põhjapooluse ja saare vahel.

Me lepime kokku edasise töö korra ja tähtaegade suhtes. Esimese side loomine oli raske ja nõudis palju aega. Nüüd läheb kõik libedalt.

Kesköö on juba möödas. Järgmine sideseanss on määratud kella kuueks hommikul. Vaba aega tuleb veel kasutada akude laadimiseks. Kõik magavad. Pilvine taevas puistab peent lund. Tuul on puhanguline. Mul on külm, sest olen pikka aega telgis raadioaparaatide juures liikumatult küljelt lamanud. Tugevasti annab ennast tunda Arktikas auga ära teenitud reuma.

Raske on harjuda mõttega, et soojendada pole ennast kusagil. Ikka näib, et sooja saamiseks tarvitseb ainult kuhugi sisse astuda. Kuid ühtki niisugust kohta kahjuks pole. Enda soojendamiseks tuleb teed juua või rohkem sooja rõivaid selga tõmmata.

Laadimine on lõppenud. Väga tahaks magada, kuid hommikul tuleb anda esimene ilmateade. Me seame Papaniniga üles meteoroloogiaonni ja kinnitame sellesse mõõteriistad.

Me ei joo isegi teed — pole kannatust priimusega jännata ja oodata. Me poeme elutelki. Üksteise kõrval magavad seal oma kottides juba ammu Širšov, Fjodorov ja meie ühine lahutamatu sõber filmioperaator Mark Trojanovski. Ruumi on vähevõitu, kuid ruumikitsikuse tõttu valgub see-eest kiiresti mööda keha laiali õnnis soojus. Töömõtted ja järgmise päeva plaanid segunevad teadmisega, et me oleme poolusel ja kõik on korras.

Jah, päev oli palav. Tuleb uni.

Meenutades nüüd neid ärevaid ja pingelisi tunde, mil meil puudus side, mõtlen ma oma radistidest sõpradele — nii Sima Ivanovile, kes on juba surnud, kui ka Nikolai Nikolajevitš Stromilovile, kelle tervis on veel praegugi hea. Uskugu lugeja, et kõrget hinnangut nende professionaalsele meisterlikkusele ei andnud ainuüksi mina, vaid kõik, kes nende suurepäraste asjatundjatega koos töötasid. Tahaksin siinkohal ära tuua Otto Juljevitš Schmidti arvamuse Stromilovist ja Ivanovist.

«Stromilov sõitis meiega kaasa, et jääda saarele, pidada sidet oma sõbra Krenkeliga ja vajaduse korral aidata tal üle saada uue jaamaga tekkida võivatest raskustest.

Tegelikult aga saatis Stromilov korda palju rohkem. Ta võttis radistina osa Golovini luurelendudest ja lendas ekspeditsiooni pearadistina Molokovi lennukil. Stromilov on omal alal kunstnik. Meeldiv ja tore on vaadata, kuidas see

pikakasvuline ja kõhn põlevate silmadega mees, välimuselt Don Quijote, enesekindlalt askeldab keset nüüdisaegse suure raadiosaateaparatuuri detaile. Tema peentest närviliselt liikuvatest viiuldajasõrmedest näib kiirguvat mingeid salapäraseid laineid.

Meie lipulaeva radist S. A. Ivanov, kehakuju poolest pigemini Sancho Panza, pidas omakorda niisama täpselt ja kindlalt sidet vahetult Moskvaga, Dicksoniga ja kõigi teiste jaamadega. Ta on meremees, paljukordne talvitaja ning «Tšeljuskini» epopöast osavõtnu.»

Juba kolme tunni pärast tiritakse mind magamiskotist välja. On aeg anda esimene ilmateade. Kolmel saarele jäänud lennukil on nüüd kergem poolusele lennata kui meil. Nad teevad seda avasilmi, tuginedes meie andmetele ilmast ja maandumisväljakust.

Ehkki raadiojaam pole veel täies töökorras, tahetakse pooluse esimesi asukaid töö ja vaeva eest autasustada. Igaühele meie kuraditosinast (me maandusime poolusel kolmeteistkümnekesi!) lubatakse 25 sõna. Kirjuta kellele soovid ja mida soovid.

Originaalsusega ei hiilga keegi. Telegrammid on hämmastavalt ühesugused. Kogu küsimus on selles, kellel veab aadressiga ja kellel mitte. Kõige ebasoodsama aadressiga tuttav on meie operaatoril Mark Trojanovskil. See aadress nõuab kahekümne viiest sõnast üksteist.

23. mai õhtul annab saar edasi radiogrammi:

«Valitsuse telegramm nr. 2768. 106 s. 23. V. 20.12.

Põhjapooluse-ekspeditsiooni ülem seltsimees O. J. Schmidt. Lennugrupi komandör seltsimees M. V. Vodopjanov. Kõik põhjapooluse-ekspeditsiooni liikmed.

Partei ja valitsus tervitavad palavalt kõiki tublisid osavõtjaid põhjapoolusele saadetud polaarekspeditsioonist ning õnnitlevad neid ettenähtud ülesande täitmise — põhjapooluse vallutamise — puhul.

See Nõukogude lennunduse ja teaduse võit tõmbab joone alla Arktika ja Nõukogude Liidule nii hädavajalike põhjateede hõlvamisel tehtud tööde hiilgavale perioodile.

Esimene etapp on läbitud, ülisuured raskused ületatud. Me oleme veendunud, et kangelaslikud talvitajad, kes jäävad põhjapoolusele, täidavad auga põhjapooluse uurimise ülesande, mis on neile seatud.

Bolševistlik tervitus Nõukogude pooluse vapratele vallutajatele!

J. Stalin, V. Molotov, K. Vorošilov, L. Kaganovitš, M. Kalinin, A. Mikojan, A. Andrejev, A. Ždanov.»

Neljakäpakil ronitakse välja telkidest, joostakse kohale lennuki juurest. Schmidt loeb ühtlase valju häälega.

On absoluutne tuulevaikus, pehmelt langeb lund.

Sellised minutid on unustamatud . . .

Seejärel aga tuleb jälle argipäev. Papanin, Fjodorov, Širšov ja nende abiline Mark Trojanovski raiuvad raskete tuuradega jäässe augu. Jää on kolme meetri ja kümne sentimeetri paksune.

Järk-järgult saabuvad lennukid. Me käime nende pardal külas. Piloodid vaatavad meile viltu. Külalised püüavad üksteist kaasa võtta ega põlga midagi ära. Tööriistad, igasugused traadijupid, alumiiniumtorud, juhtmed, elektrilambid — kõik on meile siin vajalikud.

Kui meid hakatakse lennukitest välja viskama, vähendab varem kõiki ohtralt suurepärase ukraina vorstiga kostitanud Papanin oma heldust. Et aga vorst on tõepoolest maitsev, tulevad lendurid meile külla. Ivan Dmitrijevitš kehtestab kindla taksi ja alustab kaubavahetusoperatsioone: üks vorst — meeter duralumiiniumtoru. Kõik on rahul, kõik naeravad.

28. mail püstitame lõpuks oma põhilise elutelgi.

Külma käes paljakäsi väikesi mutreid keerata on võrdlemisi ebamugav, kuid telk saab kähku üles. Me paneme kassi kokku, tõmbame katted peale ja laotame põrandale karusnahad. Telgis on soe ja mugav. Seejärel alustame esiku ja köögi sobitamist telgi juurde. Ehitustööde esimese järgu lõpetamise puhul toimub soolaleivapidu. Me kolime kergetest ajutistest telkidest elumajja. Pärast väikesi ekspeditsioonitelke on seal imetore olla.

Elumaja äratab ekspeditsiooniliikmetes üldist kadedust. See pole ime, sest temas on tõeline laud ja tõelised koikud. Et ta on teiste, külmade telkidega võrreldes nii soliidne, pannakse talle nimeks «Nõukogude Maja».

Köögi ja raadiojaama asukohaks oli algul ette nähtud olutelk, hiljem aga otsustatakse nad ajutiseks paigutada lumest kõrvalehitisse. See teeb telgi avaramaks ja puhtamaks.

Tööd alustab meie tuulemootor. Polaartuulest aetuna vehib ta reipalt tiibadega ja elustab maastikku. Jaam on nüüd täies töökorras, akud täielikult laetud. Side pidamiseks on meie käsutuses ammendamatu vooluallikas.

Töö käib rangelt plaani järgi. Me oleme üheaegselt ehitajad, kaubatundjad ja laadijad. Me sorteerime laadungi ning jaotame selle kolme baasi, mis paiknevad jääpanga eri osadel.

Kaks nädalat elu suures seltskonnas lendab kiiresti. Ja ehkki me teame, et jääme neljakesi, saabub viimane päev nagu alati ootamatult ja äkki. Tarvis on koju kirjutada, kuid see kukub välja kehvasti. Viimasel hetkel kritseldame midagi paberilehtedele.

6. juunil kell viis õhtul toimub triivjaama «Severnõi Poljus» piduliku avamise ja lipu heiskamise puhul miiting. Tribüüni asemel on narta. Lipuvarraste ülesannet täidavad bambusridvad. Schmidt peab lühikese kõne. Sellele järgneb Papanini kõne. Lipu heiskamine tehakse ülesandeks mulle.

«Heisata lipp!»

«Just nii, heisata lipp!»

Vintpüssidest ja revolvritest lastakse kolm kogupauku. Me seisame paljapäi ja laulame «Internatsionaali». Meile teevad saatemuusikat 16 000 hobujõudu — mehaanikud soojendavad mootoreid.

Saabuvad viimased minutid. Me suudleme ja embame kõiki. Piloodid pistavad meile pihku kingitused, mis on poolusele toodud salakaubana, lisaks sellekohastesse dokumentidesse märgitud laadungile.

Vassili Sergejevitš Molokov kingib priimuse, Babuškin paki mängukaarte, Mazuruk grammofoni koos plaatidega . . . Ühesõnaga, igaühel leidub meie jaoks mingi armas ja meeldiv üllatus, mis näitab, et meie ranged piloodid, kes peaaegu karjusid meie peale, kui me nende lennukites pisivargustega tegelesime, teavad kõike ja saavad kõigest aru ning neil on meie vastu kõige õrnemad tunded.

Hallis päevavalguses, külvates meid üle lumekeeristega, suunduvad lennukid üksteise järel mandrile. Nad teevad jääpanga kohal tiiru ja sukelduvad siis pilvedesse. Mootorimürin vaibub. Saabub vaikus . . .

Esimestel minutitel, ehkki me oleme nendeks ette valmistunud, pole meie enesetunne kuigi hea. Lõppude lõpuks ei ole me ju lapsepõlvest peale harjunud neljakesi poolusele jääma. Kuid inimene just selle tõttu ongi inimene, et ta harjub kõige raskemini kujutletavate olukordadega. Ka meie harjume oma eluga meridiaanide lõikumispunktis.

LAAGER MAAKERA TELJE JUURES

Hüdroloogiavints. Minu kaaslased. Kõige põhjapoolsemad koduperenaised. Olmeprobleemid. Kohtumised Tškaloviga. Puskariajaja Širšov. Priimusesürpriisid. Suvi poolusel. Jääkarude külaskäik. Sigismund Levanevski traagiline saatus. Triiv jääpangal ja õhus. Saabub talv. Viimane lambiklaas. Lühilaineamatööri ööd. Meie poole on teel jäälõhkujad. Jääpank praguneb. Me triivime lõunasse. Päästeoperatsioonid. Õhulaeva hukkumine. Me näeme laevatuld! Leonidur Vlassov — esimene inimene meie jääpangal. Meremehed tulevad meile külla. Kojul Kohtumine Moskvaga. Valimata jäänud akadeemik

Kuuendal juunil lahkusid meid kohaletoonud lennukid, seitsmendal käis töö juba täie hooga. Me alustasime kõige raskemast — Põhja-Jäämere mõõtmisest, tema sügavuse kindlakstegemisest ja vee temperatuuri määramisest eri tasemetel. Širšov lausa põles kannatamatusest seda minutit oodates ja me saime tema erutusest aru, sest pooluse piirkonnas ei olnud mitte keegi veel mitte kunagi niisuguseid mõõtmisi sooritanud. Samasuguse igatsusega ootasid meie informatsiooni kümned teadlased mitmes maailma riigis.

Juba ette nautides maailma esimest hüdroloogilist eksperimenti põhjapoolusel, asusime niisiis Širšovi vintsi töökorda seadma. Pjotr Petrovitš oli näinud palju vaeva, et teha seda eelseisvate uurimistööde tähtsat vahendit kergeks, mugavaks ja töökindlaks. Kogu konstruktsioon oli kokku pandud duralumiiniumtorudest, trummel valmistatud parimast terasest.

Papanin ja Širšov püstitasid vintsi ülesseadmiseks spetsiaalse laudadest ehitise.

Lõpuks olid ettevalmistused tehtud. Koormis ja mõõteriistad kadusid vette. Arvesti osutid hakkasid pöörlema. Tross keerdus kiiresti kiht kihi järel lahti.

Selle kohta, kui sügavale mõõteriistad pidid laskuma, oli võimalik ainult oletusi teha. Širšov reguleeris ettevaatuse mõttes piduri nii, et laskumiskiirus ei olnud liiga suur. Tross jooksis vette, meie aga seisime nagu kleebitult vintsi juures. Oli põnev! Laskumine kestis ei rohkem ega vähem kui kaks tundi ja nelikümmend minutit. Kaks tundi ja nelikümmend minutit liikusid mõõteriistad allapoole ning jõudsid 4000 meetri sügavusse. Pjotr Petrovitši süda muutus otsekohe kergemaks. Ta oli väga kartnud, et viie tuhande meetri pikkune tross võib osutuda liiga lühikeseks.

Sellega põnev osa lõppes. Laskumine oli iseeneslik protsess — meie eest tegi tööd raskusjõud. Tõstmisega oli lugu teine. Siin ei mõjunud enam mitte mingisuguseid jõude peale meie lihaste jõu. Ma olen sügavasti veendunud, et kui mulstsed rahvad oleksid otsinud sunnitööliste jaoks võimalikult rasket tööd, siis oleks hüdroloogiavintsi väntamine olnud väljaspool konkurentsi.

Ookeanisügavused andsid vastumeelselt oma saladusi välja. Kui aga öelda lihtsalt, ilma ülespuhutud stiilita, siis kaks meest väntasid, kaks puhkasid. Jõudu ei jätkunud kauemaks kui kümmekonnaks minutiks, pärast seda tuli vahetus. Katkestada mõõteriistade tõstmist ei tohtinud.

Meie esimene teaduslik avastus, mis puutus vintsisse, oli järgmine: kui väntad, siis kulgeb aeg väga pikkamööda, kui puhkad, siis väga kiiresti.

Triivimise vältel tuli meil korduvalt hüdroloogilisi mõõtmisi teha. Ma ei taha valetada: kergematena ei tundunud need isegi pärast pingelist treeningut. Vintsi väntamine oli väga raske töö, kuid kellegi teise kaela polnud seda võimalik veeretada.

Inimesed, kes meie ekspeditsiooni koosseisu formeerisid, lähtusid õigetest kaalutlustest. Neli spetsialisti saadeti tähtsat tööd tegema. Selle tähtsust mõistis igaüks neljast. Ka Arktika elukogemused olid kõigil olemas. Ja ehkki elamispind ei ületanud viit ruutmeetrit, ei tulnud kellelegi neljast pähe, et naaber võib millegagi mitte rahul olla. Raudne sõna «peab» määras kõik, sealhulgas ka meie vastastikused suhted.

Keegi suurmees — ma ei mäleta, kes see oli — ütles kord, et ühe inimese vabadus lõpeb seal, kus algab teise vabadus. Meie kohta see ütlus ei käinud. Me saime suurepäraselt aru, et meie töö oli riigile äärmiselt kulukas, ja sellele lisandus veel üks ülitähtis asjaolu — riigi prestiiž. Me andsime endale küllalt selgelt aru ka riskist, mis kaasnes meie triiviga. Kõik see nõudis kõigilt neljalt laitmatut tööd, organiseeri-

tust ja väga häid seltsimehelikke suhteid. Tahes-tahtmata pidime üksteisega sobima. Me olime ühtaegu esimeste jäägede ajajad (see kõlab ilusasti!) ja katsejänesed (tänase päevani ei näe ma selles mitte midagi halba!). Me saime aru, et ei tohtinud enesele kummaski suhtes häbi teha. See määraski meie omavahelised suhted.

Tõstatanud nii tähtsa probleemi, nagu seda on nelja erisuguse iseloomu ühtesobitamine, pean ma oma kaaslasi lugejale esitlema. See pole kerge, sest rääkida tuleb meestest, keda tänapäeval tuntakse kõigis maailma riikides.

Ekspeditsiooni ülem I. D. Papanin. Ma alustan sellest, et ülem pole Arktikas elukutse, pealegi olid alluvad valitud niisugused, keda polnud vaja kontrollida ega taga sundida. Ivan Dmitrijevitš oli sündinud organisaator. Nii töö lukksepana Sevastoopoli tehases kui ka teenistus sõjalaevastikus, kuhu ta sattus 1915. aastal, õpetas talle mitmekesiseid oskusi, mis ei ole mitte kunagi mitte kellegi jaoks üleareused, talvitamisel aga on lihtsalt hädavajalikud. Lühidalt — Ivan Dmitrijevitš oli iga ala meister.

Me jutustasime muidugi üksteisele iseendast. Ka Papanin ei olnud niisuguste jutustustega kitsi. Me kuulsime, kuidas ta juba esimesil revolutsioonipäevil andis enese nõukogude võimu käsutusse. Need olid tema elu tormilised ja väga karmid aastad, nendesse mahtusid retked läbi valgete tagala, teenistus soomusrongide brigaadis ja kodusõja ägedad lahingud.

Mina tutvusin Papaniniga 1931. aastal pärast tsepelini LZ-127 maandumist Tihhaja lahel. Ivan Dmitrijevitš, nagu eespool juba mainitud, saabus sinna «Malõginil», mille pardal spetsiaalses postkontoris löödi kirjaümbrikele kogu maailma filatelistide meeleheaks templeid, mis on kõigi margisõprade südamele nii kallid. Posti ja Telegraafi Rahvakomissariaadi (Sideministeeriumi siis veel ei olnud) töötaja Papanin oli selle postkontori ülem.

Ivan Dmitrijevitš oli Arktikas tollal juba tuntud mees. Me teadsin, et sama Posti ja Telegraafi Rahvakomissariaadi ülesandel ehitas ta Aldani kullakaevandustesse esimese raadiojaama ja organiseeris selle raadiojaama kaitse. Seda tegi ta hiilgavalt. Kui jaama ühel ilusal päeval ründas salk kõrilõikajaid, andis Papanin neile kõigest kümne mehega hävitava vastulöögi.

Järk-järgult hakati Ivan Dmitrijevitšist Arktikas jutustama legende. Enamik neist legendidest puutus tema majandusliku talenti ja läbilöögijõusse. Ta oli väikest kasvu ja kaldus tüsedusele, kuid tema liigutused olid hämmastavalt kii-

red ja osavad ning ta tegutses alati mingisuguse kordumatu loogsusega, mingisuguse haruldase oskusega teha isegi juhuslikust vestluskaaslasest silmapilkselt enda liitlane ja sõber.

Ma pole veel näinud inimest, kes eeskuju anda oskavat Papaninit vaadates oleks suutnud vastu panna tema kuulsaimale sõnadele:

«Vennad, tuleb appi minna!»

Papanin oli meie nelikus vanim — poolusel maandumise ajal oli ta juba nelikümmend kaks aastat vana. Praegune akadeemik Jevgeni Konstantinovitš Fjodorov — tollal veel lihtsalt Ženja — oli noorim, kõigest kahekümne seitsme aastane. Nii noorest east hoolimata aga oli Ženja kogenud polaaruurija. Talvitamisi alustas ta otsekohe pärast Leningradi ülikooli lõpetamist. Esimest korda talvitas ta 1932/33. aastal Tihhaja lahe ääres, kus polaarjaama ülem oli Papanin. Seejärel talvitasid nad koos Tšeljuskini neemel.

Näib, et Ženja Fjodorovi kõige iseloomulikum joon, mis jättis mulle sügavaima mulje, oli hämmastav töövõime. Meie kollektiivis oli ta eelkõige astronoom, uuris maamagnetismi ja pärast Päikese nähtavaleilmumist polaaröö lõpul tegeles ka aktinomeetriaga. Sellele tuleb lisada, et Ženja oli meie peahimeteoroloog ja varuradist ning kuulus vintsiväntajate reakoosseisu. Kõigeks jätkus tal aega ja jõudu. Ta oli imetlusväärselt töökas ja võimekas inimene, kes oskas oma tegevust hästi organiseerida.

Praegu juhib akadeemik J. K. Fjodorov Nõukogude Liidu meteoroloogiateenistust, kuid on ikka niisama lihtne, sõbralik ja töökas kui kolmkümmend aastat tagasi.

Kõige paremini peale iseenda tundsin ma kogu meie nelikust Pjotr Petrovitš Širšovi. Polaarseiklused mõjuvad väga lähendavalt, Pjotr Petrovitšiga aga olin ma kaks korda koos hädas olnud. Üks kord «Sibirjakovil», teine kord «Tšeljuskinil».

Lõpetanud kõrgkooli, uuris noor hüdrobioloog kõigepealt oma koduse Dnepri vetikaid ning sõitis seejärel püügikalade toidubaasi tundma õppides väikese paadiga piki Novaja Zemlja kaljust rannikut. Arktikas kasvab ja areneb nii inimene kui ka teadlane, tal tuleb otsi kinnitada, tormis julgelt oma laevukest juhtida ning olla selline, et kaaslased võivad raskel hetkel tema peale kindlad olla. Širšovile oli polaaruurijaks saamine meeltmööda. «Tšeljuskini» laagris tegutses ta lennuväljabrigaadi ülemana.

Liigutav ja sümpaatne olend oli meie kollektiivi viies liige — mustakarvaline koer, kelle nimi oli Vesjolõi (Lõbus).

Ta oli tõepoolest lõbus ja heasüdamlik, kuid kippus värastama ja pahandas sellega meie hoolsat ülemat.

Me kõik olime muidugi üksteisest väga erinevad inimesed. Kõige kärarikkamad olime ilmselt meie Papaniniga. Võib-olla just sellepärast tekkisid meil aeg-ajalt väikesed lahkhelid, mille likvideerimiseks Fjodorov ja Širšov asusid välkkiirelt tegevusse rahusobitajatena. Kuid mitte niisugused lahkhelid ei olnud meie suhetes põhilisel kohal. Vastupidi, neis suhetes domineeris hoolitsus teineteise eest.

Kui mul transpolaarlendude tõttu või mõnel teisel niisama tähtsal põhjusel tuli palju tunde järjest raadiovastuvõtja juures istuda, keetis Papanin mulle liigutaval kombel musta kohvi ja tõi mu lõunaportsjoni otse raadiolauale. Peamine öövalvur olin mina, sest viimane ilmateade oli vaja anda kesköö ja esimene kell kuus hommikul, mistõttu magada tuli järelmaksuga. Kui ma pärast tõhusat öist tööd päeval magasin, kattis Papanin mind hoolikalt tekiga, et ma end ei külmetaks.

Meie igapäevastest toimingutest olid mõned lihtsalt igavad, kuid teha tuli kõiki töid, sealhulgas ka tüütuid. Et meie noored teadlased Širšov ja Fjodorov saaksid kogu oma aja teadusele pühendada, võtsime meie Papaniniga enda peale maakera kõige põhjapoolsemate koduperenaiste kohustused. Kaks nädalat askeldas köögis Papanin, kaks nädalat tegin seda mina.

Tõsi küll, inimkonna parema poole esindajates tekitavad paljud meie köögiasjanduse aspektid õudust, kuid kõigest sellest jutustades palun ma heatahtlikku suhtumist ja hinnangu alandust, võttes arvesse tootmistingimusi, mis märksa erinesid tänapäeva korteri köögis ja söögitoas valitsevatest tingimustest.

Eelkõige ei pesnud me kunagi nõusid, kuid mitte sellepärast, et meile meeldis räpasus. Vastupidi, me oleksime neid rõõmuga pesnud, kuid veevarud olid piiratud. Kütuse kulutamine rohkema kui ainult joogiks ja toiduks vajaliku mageda vee valmistamiseks oli meie jaoks lubamatu luksus.

Nõude pesemise probleemile õnnestus leida geniaalselt lihtne lahendus. Oma lauanõude, see tähendab alumiiniumkausside pesemise asemel kraapisime igale kausile noaga omaniku nime, et nad segi ei läheks. Räpasuse vastu võitlemise ülesanne lakkas eksisteerimast. Igaüks sõi omaenese isiklikust kausist. Sellesse tõsteti algul suppi, seejärel putru ja lõpuks kompotti. Pärast sööki panime kõik need nõud külma kätte, enne järgmist söögikorda aga võttis igaüks

oma kausi ja koputas seda vastu jääd, nii et toidujäänused välja kukkusid.

Ehkki kõigil neljal olid olemas polaarkogemused, oli elu triivjaamas meie jaoks siiski mitmes suhtes ebatavaline. Meil tuli selle elu rütmiga järk-järgult harjuda. Kevad, mille eest me sihtpunkti jõudmiseks olime püüdlikult põgenenud, jõudis meile siin, poolusel, järele. Kevade kannul tuli ka polaarsuvi. Päike, mis päeval ega öösel ei loojunud, tegi meie köögi lumest seinad pitsiliseks ja raadioruum muutus sarnaseks kuulsa viltuse Pisa torniga.

Jääpangal pulbitses elu. Polaarpäev aitas suurel määral kaasa sellele, et me lihtsalt ei märganud aja kulgu. Päike valgustas ühetaoliselt ja väsitavalt ööpäev läbi. Juhinduda tuli teistest tunnustest. Tööpäev algas kell kuus hommikul kohustusliku ilmateatega, tema lõpust andsid tunnistust hundiisu ja väsimus. Saatnud kesköö viimase ilmateate, heitsime magama, et kuue tunni pärast jälle oma töötsüklit alustada.

Jääpangal talvitamise iseärasus on maismaal talvitamisega võrreldes palju suurem valvsus. Iga päev käisime läbi kõik kolm toiduainete ja muu varustuse baasi.

Toiduainete probleem tõi enesega kaasa märkimisväärseid üllatusi.

Esimene kaotus langes meile osaks siis, kui riknesid Moskvas valmistatud pelmeenid, mida oli sada viiskümmend kilogrammi. Juba Holmogorõs sai selgeks, et pelmeenid tuleb ära visata. Nad asendati vasika- ja sealihaga. Vaevalt olime seejärel poolusele jõudnud, kui läks halvaks viiskümmend kilogrammi romsteeke. Katse neid süüa kutsus esile kõigi nelja üksmeelse protesti. Süda ja magu ei võtnud neid vastu. Kokkuhoidlik Papanin oli sunnitud töötajate soovile vastu tulema ja peened restoraniroad Vesjolõile loovutama. Romsteegid lõhnasid suurepäraselt. Vesjolõi haaras romsteegi hammaste vahele ja vehkis sellega enne söömist kaua aega. Tark koer sai aru, et sellist toitu tuleb enne tarvitamist tingimata tuulutada.

Püüdes Holmogorõst kaasavõetud vasika- ja sealiha säilitada, rajus Papanin jäärahnusse «külmutuskapi». Muudes tingimustes oleks see olnud täiesti piisav, kuid poolusel, kus ööpäev läbi valitses tugev päikesekiirgus, vedas Papanini külmutuskapp meid alt. Läbi jää tungivad päikesekiired soojendasid liha. Üsna varsti langesid ka need lihavarud koeratoidu kategooriasse.

Ei maksa siiski arvata, et me lõputult suplesime päikesekiirguses. Suvine ilm oli poolusel küllaltki muutlik. Aeg-

ajalt kadus päike pilvede taha, vastu telki trummeldas vihm ja kõik vappus ägedate tuulepuhangute mõjul. Ei, ilm ei olnud meie vastu kaugeltki mitte alati heasoovlik. Mõnikord sadas tundide kaupa paduvihma. Meie kohal avanesid mageda vee lüüsid, meie all oli nelja kilomeetri paksune soolase vee kiht. Meie olime keskel. Halb ilm tõi enesega kaasa omad lisaprobleemid, mis muu hulgas puutusid rõivaste ja jalatsite kuivatamisse.

Ent teaduslikud tööd jätkusid iga päev ilmast sõltumatult. Peale sügavuse ja temperatuuri mõõtmise laskis Pjotr Petrovitš vahetevahel vette (jumal tänatud, mitte nelja kilomeetri sügavusse, vaid kõrgemale) planktonivõrgu. Tavaliselt tuli see tagasi saagiga. Võrk tõestas vaieldamatult, et ka poolusel on elu. Tirides temast välja kõikvõimalikke pisielukaid, puistas Širšov ladinakeelseid nimetusi, meie aga kuulasime aupaklikult ja tegime üheainsa kindla järelduse: iga Širšovi kätte sattunud eluka ladinakeelse nimetuse pikkus oli pöördvõrdeline selle loomakese suurusega. Lihtsuse mõttes ristisime kõik Petja saakloomad merekirpudeks.

Mõnikord tekkisid teaduse ja olme ebasoovitavad kokkupõrked. Lume tormiline sulamine jätkus. Jääpank kattus väikeste järvedega, hakkasid voolama ojad. Üks neist, poolteise meetri laiune ja poole meetri sügavune, läks läbi otse meie telgi sissekäigu eest. Me viskasime üle oja laua, mille nimetasime pidulikult sillaks, ja et vesi meid üle ei ujutaks, raius Papanin jäässe äravoolukraavi. See kraav suubus otse Širšovi hüdroloogia-jääauku. Meie köök sai uhke veevärgi. Mageda vee puudust nüüd enam ei olnud! Võta nii palju kui tahad ja keeda teed, pese nõusid või iseennast.

Veevärk töötas nii hästi, et ma proovisin teda otsesel nõude pesemiseks ära kasutada. Mitte midagi ei tulnud välja — Širšov tõstis mässu:

«Mustad nõud ja puhas teadus ei sobi kokku!»

Sellega tuli nõustuda. Tõepoolest oleks olnud paha, kui aparaatidesse oleksid sattunud boršijäänused ja ookeanist väljapüütud olendite nimekirja oleks ilmunud teadlastele senitundmatu *Macarona vulgaris*.

Arvukates askeldustes esimesed kaks nädalat lihtsalt ei möödunud, vaid lendasid mööda. Ja siis äkki saime tähtsa ülesande: teenindada Valeri Pavlovitš Tškalovi meeskonna lendu üle põhjapooluse Ameerika Ühendriikidesse. 18. juunil 1937 kell 4.05 lendasid V. P. Tškalov, G. F. Baidukov ja A. V. Beljakov Moskvast välja.

Me andsime täpselt iga kahe tunni tagant ilmateate ning ootasime ülisuure kannatamatusega Tškalovit ja tema sõpru-

Esimesed minutid poolusel rõõmustasid meid väga

A. N. Tupolevi lennukid toimetasid meid planeedi kõige põhja-poolsemasse punkti

Siis saatsime esimese radiogrammi ja panime üles telgi

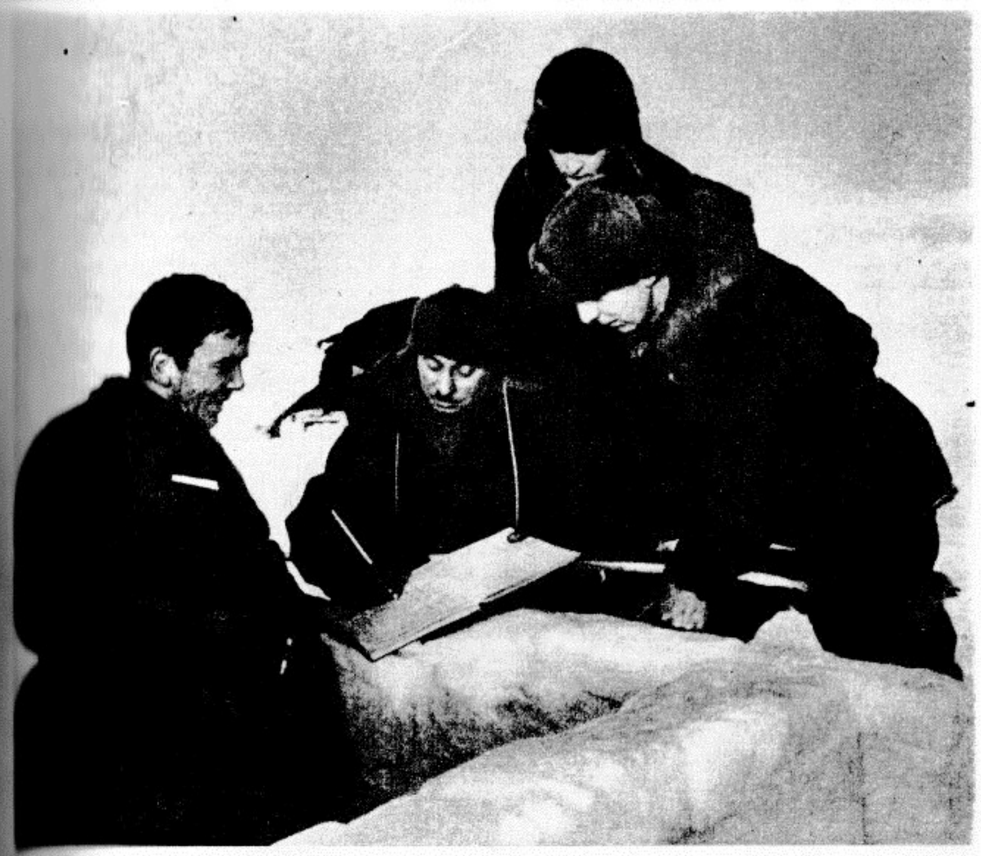

Üsna varsti lendasid lennukid Suurele Maale

Pjotr Petrovitš Širšovi vints hoolitses meie füüsilise koormuse eest. Tööpuudust ta meil tunda ei lasknud!

Täies polaarmundris

Minu raadioamatöörikaart mõlemalt poolt pildistatuna. Pärast tšeljuskinlaste päästmist sai RAEM minu isiklikuks kutsungiks

Kunstnik V. Briskini sõbralik šarž «Lühilainel»

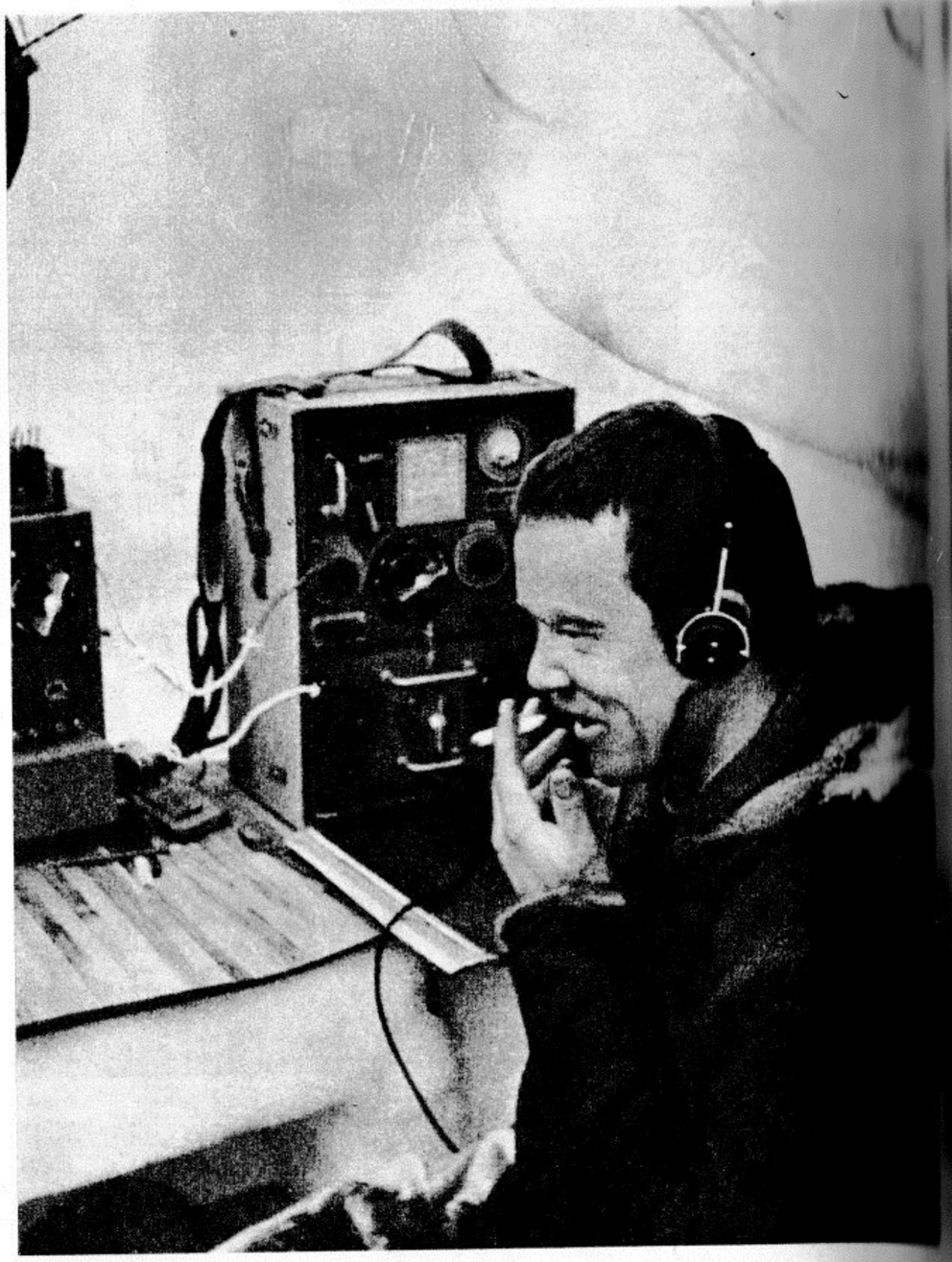

See ülesvõte on tehtud poolusel . . .

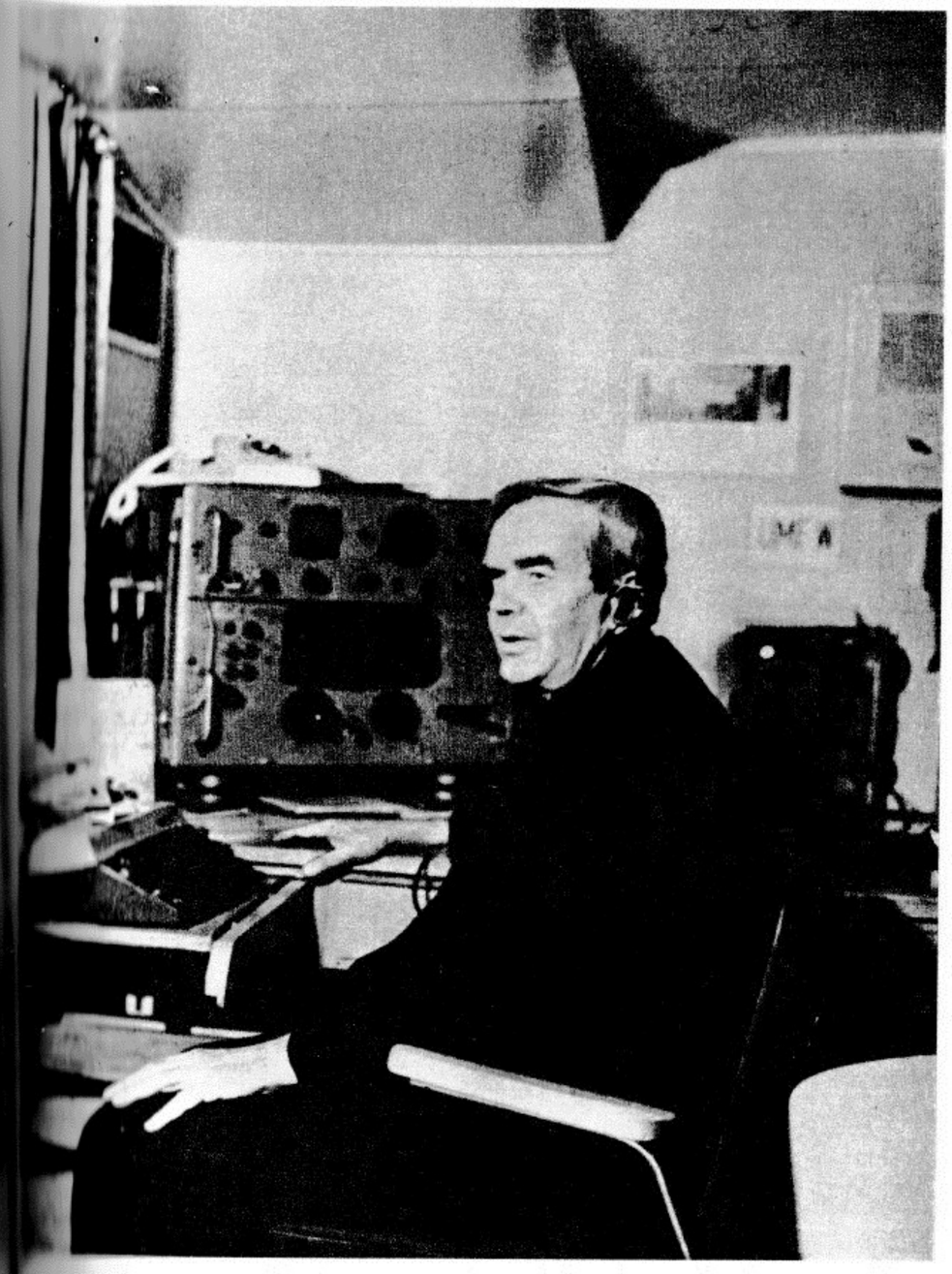

. . . ja see minu Moskva-korteris, kus alati seisis mu saatja

Lennuki AHT-25 meeskond: A. V. Beljakov, G. F. Baidukov ja V. P. Tškalov

Teise lennuki AHT-25 meeskond: M. M. Gromov, S. A. Danilin ja A. B. Jumašev

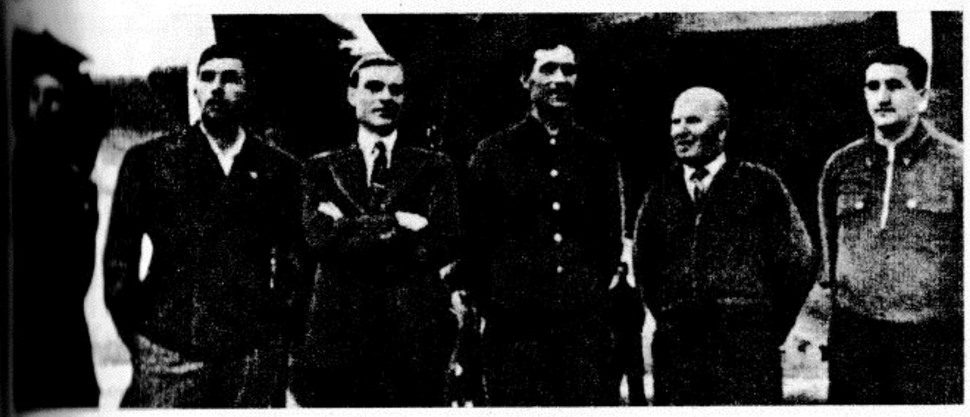

Lennuki CCCP H-209 meeskond, kes hukkus, tehes Nõukogude Liidu kangelase S. Levanevski juhtimisel katset üle põhjapooluse lennata

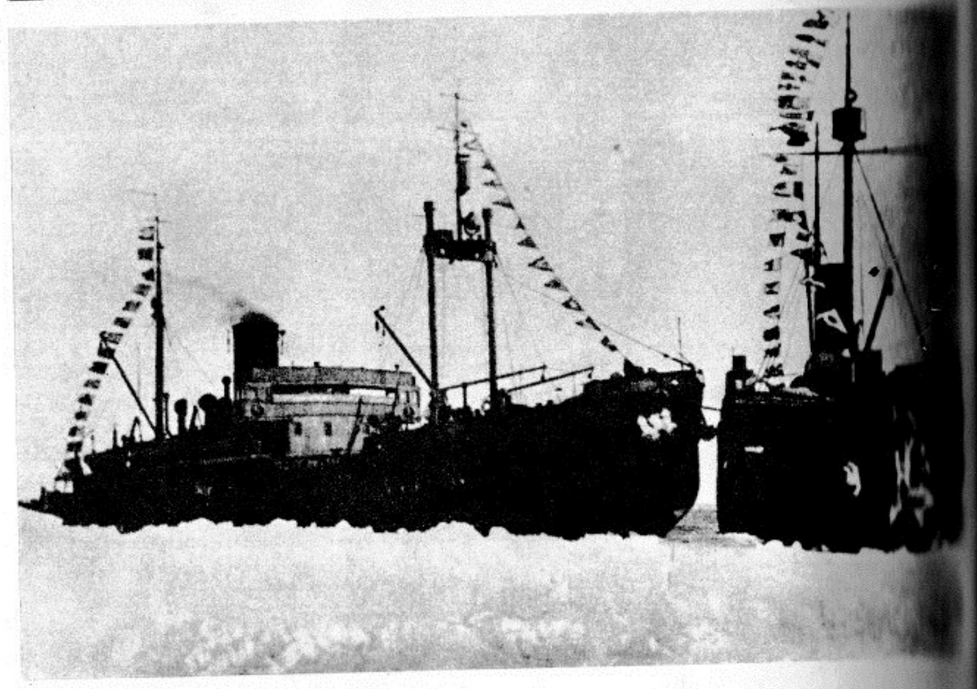

Viimased ja seetõttu väga pidulikud minutid jääpangal. Meile tulid järele laevad «Murman» ja «Taimõr»

Nõukogude Liidu kangelase Kuldtähe andis mulle kätte Mihhail Ivanovitš Kalinin

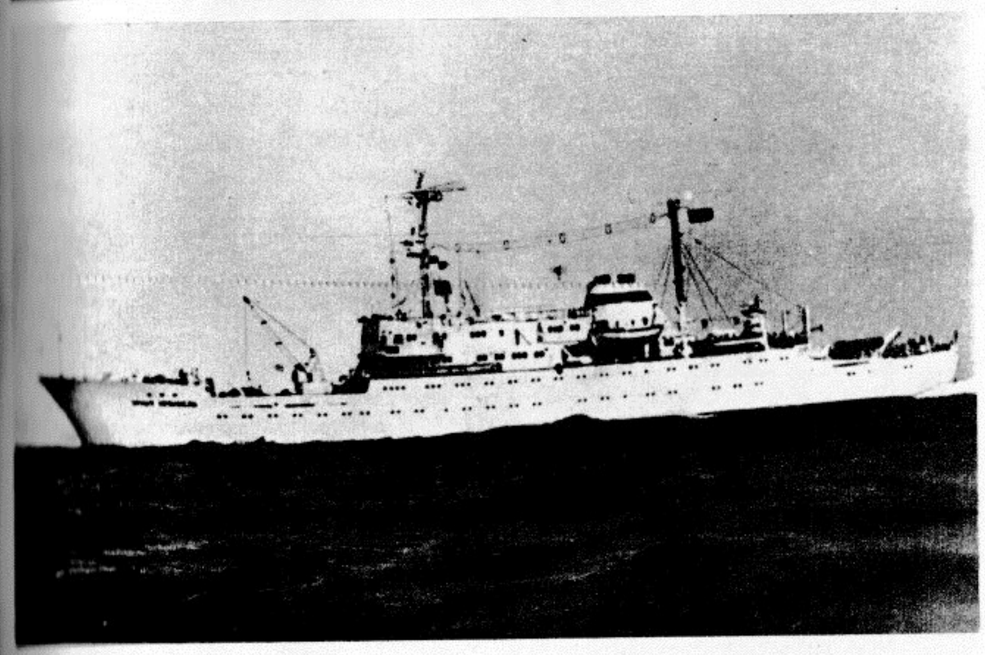

Kohtumine Umberto Nobilega (vasakult teine) palju aastaid hiljem Prahas

Mulle langes osaks suur au anda Juri Gagarinile kätte diplom Maa ja kosmose vahelise esmakordse ultralühilaineraadioside loomise eest

See laev kannab nime «Ernst Krenkel»

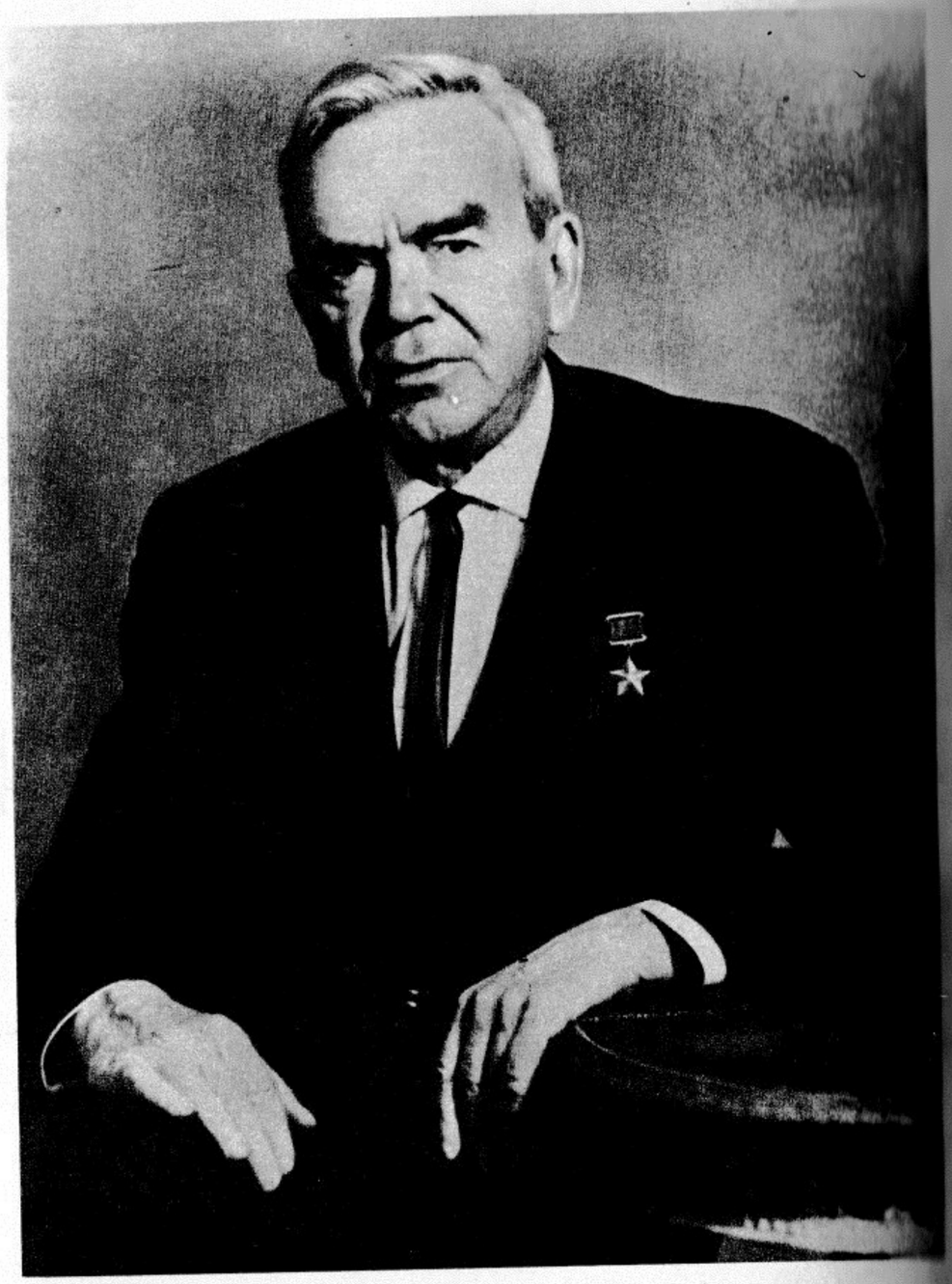

Nõukogude Liidu kangelane Ernst Teodorovitš Krenkel

Me kõik tahtsime väga Moskvast pakki saada. Tõepoolest: tal poleks ju midagi maksnud meist üle lennata ning koduste kirjad, ajalehed ja neli liitrit piiritust alla visata. Me igatsesime väga selle õhusaadetise järele.

Otsekohe tuleb siiski märkida, et piiritust ei palunud me Valeri Pavlovitšil tuua ülemäärase janukustutussoovi tõttu. Selles suhtes käitusime me ülimõõdukalt. Põhjus oli see, et enne meie väljalendu kadusid saarel kuhugi neli piirituse-nõu ja me avastasime selle kaotuse alles poolusel, kui lennukid olid tagasi lennanud. Meie meelehärm oli suur. Piiritus oli vajalik Širšovile nende arvukate «merekirpude» konserveerimiseks, keda ta aeg-ajalt kõigi reeglite järgi ookeanisügavusest välja tõmbas. Nende hulgas leidus täiesti unikaalseid eksemplare ja teadus ei oleks Pjotr Petrovitšile ilmselgi andestanud, kui ta oleks nad piirituse puudumise tõttu konserveerimata jätnud.

Ennast hästi välja maganud, alustasin Tškalovi lennuki pidevat jälgimist. Kuuldavus oli hea. Kõik kuuldud teated andsin otsekohe edasi saarele.

Igas asjas peab lisaks kõigele muule olema ka mõnevõrra õnne. Meile õnn tol päeval ei naeratanud. Ilm oli vastik. Udu oli nii tihe, et kolme sammu kauguselt polnud inimest näha, sadas märga lund ja lauspilvkate lasus madalal. Temperatuur oli pool kraadi üle nulli. Kõik oli niiske.

Hommikul kell 5.50 ütles Papanin äkki:

«Poisid, mootorimürin!»

Tuleb tunnistada, et meie Ženjaga pidasime seda tuulemühinaks, kuid igaks juhuks läksime siiski välja. Ilmnes, et Papaninil oli õigus. Mootorimürin kostis täiesti selgelt, kuid meie ja Tškalovi vahel oli uskumatult paks pilvkate. Me seisime märgadena põlvist saadik lumepudrus ja ütlesime end ümbritsevas läbipaistmatus niiskes udus mitmesuguseid sõnu. Kirjad, ajalehed, piiritus — kõik lendasid meist üle ja liikusid edasi Ameerika poole.

Mootorimürin vaibus pikkamööda, me surusime mõttes kangelaste kätt (otsesidet lennukiga ei olnud) ja soovisime neile head teed.

Niisugune kohtumine Tškaloviga oli mul juba teistkordne. Juba teist korda varustasin ma Tškalovi meeskonda Arktikas meteoroloogilise informatsiooniga. Aasta enne meie randevuud poolusel, viibides Domašni saarel, nagu eespool räägitud, saatsin ma neile oma ilmateateid, kui nad olid teel Uddi saarele, millest pärast seda sai Tškalovi saar. Lähemalt tutvusin ma Valeri Pavlovitšiga peaaegu aasta hiljem, kui me olime pooluselt tagasi jõudnud. Me saime sõpradeks ja

kohtusime tihtipeale Staropimenovski põiktänava äärses väikeses keldris, kus B. M. Filippovi eestvõttel oli sündimas praegune Kunstitöötajate Keskmaja, ning ka Gorki tänaval Ülevenemaalises Teatriühingus.

Meie kohtumised toimusid tavaliselt pärast tööd, kell 10—11 õhtul. Nii näitlejad kui ka kunstitöötajad võtsid meid vastu ülima külalislahkuse ja sõbralikkusega. Nende juures oli alati hubane, seepärast meeldisid meile Tškaloviga need külaskäigud ja me tundsime end nii Kunstitöötajate Keskmajas kui ka Ülevenemaalises Teatriühingus nagu kodus. Meil Valeri Pavlovitšiga oli oma lemmikmeelelahutus — me läksime kõigepealt kööki kokkade juurde ja astusime alles pärast niisugust visiiti saali, kus sööming jätkus lumivalgete linade ja tärgeldatud salvrätikutega kaetud laudade ääres.

Ma õpetasin kokki ja ühtlasi ka Valeri Pavlovitši valmistama pliidirauaböffi — haruldast rooga, mida pole kirjeldatud isegi sellises klassikalises kulinaariateoses, nagu seda on Jelena Molohhovetsi kokaraamat. Pliidirauaböfi valmistamiseks võetakse tükk head liha ja visatakse kuumale pliidile. Ei mingit rasva, ei mingit praepanni. Lihale lisatakse ainult tublisti soola ja pipart ning jälgitakse, et ta kõrbema ei läheks. Pärast tublit napsi jätab niisugune kuum pipardatud liha sügava mulje.

Kuid tookord poolusel oskasin ma kõige vähem aimata, et aasta hiljem on meil Tškaloviga sellised meelelahutused. Tollal tegime me mõlemad tööd: tema lendas Ameerikasse, mina triivisin jääväljaga Gröönimaa ranniku poole.

Meie elu ei olnud hoopiski nii rahulik ja muretu, kui oleks võinud arvata. Meil nagu poleks olnud teha muud kui tasapisi edasi ujuda ja ennast loojumatu päikese kiirtes soojendada. Kuid kõik nägi välja teisiti . . .

Vist küll mitte igaüks ei vaheta kogu eluajal nii palju kortereid, kui mina seda tegin poolusel viibimise ühealuse kuu jooksul. Kõigepealt tegutsesin ma rohelises telgis, kus polnud kuhugi jalgu sirutada. Sellele järgnes lühiajaline elu lumest ehitatud raadiomajas. Töökusega, mis oleks väärinud paremat rakendamist, hävitas päike visalt seda suurepärast ehitist. Mööda jääpanka voolasid lõbusalt vulisevad ojad. Lume alla imbudes koondusid need millegipärast just nagu kokkuräägitult minu majja. Ma püüdsin end päästa sellega, et asetasin jalgade alla kasti. Oli lootus, et varsti ilm jaheneb, kõik külmub ja ehitis tugevneb, kuid tuli välja vastupidi.

Soe ilm püsis rohkem kui visalt ja raadiomaja keldrikorruse veega täitumine jätkus. Varsti oli seal, kus ma töötasin, tõeline bassein. Vesi tõusis ja ma olin sunnitud kolima kolmandasse korterisse — meie elutelki.

Ma sattusin paradiisi. Seal oli soe ja kuiv. Põrandat katsid karusnahad, aparatuur seisis laual ja läbi illuminaatori oli näha, kuidas sadas lund. Lausa õndsus!

Telki kolimine langes ajaliselt ühte täiustusega, mille organiseeris N. N. Stromilov. Pärast mõnepäevast askeldust seadis saar meiega sisse raadiotelefonside. Ma panin reproduktori tööle ja me mõnulesime tervelt tund aega «kirjandussaadet» kuulates. Meile loeti ette juunikuu esimeste päevade ajalehti. Vist küll alles sellel hetkel saime tõeliselt aru, missugust vastukaja meie ekspeditsioon tekitas mitte üksnes Nõukogude Liidus, vaid kogu maailmas. Me olime lihtsalt hämmastunud, saades teada, kui palju ruumi meile pühendasid ajalehed.

Meie raadiotelefonsidet oli raske lugeda suurte tehnikasaavutuste hulka, kuid heameel, mida see meile tegi, oli tohutu. Meile lubati lugeda jäälõhkujalt «Sadko» saadud ajalehti, kuni jätkus materjali.

Ükskord saime välktelegrammi. Lähimail päevil pidid M. M. Gromov, S. A. Danilin ja A. B. Jumašev üle pooluse Ameerikasse lendama ning Jevgeni Fjodorov oli määratud NSVL Keskaeroklubi spordikomissariks. Nii tähtis missioon muidugi suurendas tublisti meie lugupidamist Ženja vastu. Varem äratasin ma teda üsna lihtsalt:

«Ženja, tõuse üles!»

Nüüd:

«Seltsimees spordikomissar, lubage teie kõrgesti austatud ribide vahele müks anda!»

Komissar tõusis niisama vastumeelselt kui endine Ženjagi.

12. juulil oli Moskva raadio kogu hommikune saade pühendatud Mihhail Mihhailovitš Gromovi lennu algusele. See uudis taaselustas lootuse, et me saame kätte oma kirjad, ajalehed ja piiritusesaadetise. Seekord otsustas Papanin kohtumiseks aktiivselt ette valmistuda. Ta vedeldas nõus värvi ja kolm meest läksid jääväljale kahte mürkkollast ringi joonistama. Kummagi ringi läbimõõt oli 150 meetrit. Nad joonistati selleks, et lenduritel oleks kergem laagri asukohta leida, sest keset pragusid, lahvandusi ja jäärahne, eriti sombuse ilmaga, oli telke väga raske märgata.

Värvimise tehnoloogia oli järgmine. Värvinõu seisis nartal. Širšov ja Fjodorov täitsid veoloomade ülesannet. Papanin kastis viha värvi sisse ja tegi liigutusi, millega perenai-

sed palavatel suvepäevadel tavaliselt põrandat piserdavad. Ringi maaliti kaua ja visalt. Narta tirimine oli raske. «Hobused» ja värvipiserdaja vahetasid aeg-ajalt kohti. Värviseks said kõik kolm.

Kui maalimistööd olid lõpetatud, heitsid kunstnikud magama, mina aga jäin just nagu raadioaparatuuri külge kleebituna valvesse. Saar teatas, et kell 22 oli sealse jaama kohal kuulda mootorimürinat. Ma püüdsin lennukit jälgima hakata, kuid see oli raske. Danilin ei pidanud graafikust kinni, ilmus eetrisse siis, kui see talle sobis, ja tema saated kestsid üks-kaks minutit. Maalikunstnikud ärkasid. Kell andis tunnistust, et varsti pidi lennuk jõudma meie lähikonda. Me tahtsime nii väga, et lendurid meie paki alla viskaksid!

Kell 2.05 kostsid kõrvulukustavalt lennuki signaalid:

«Tervitus Arktika vallutajatele — Papaninile, Krenkelile, Širšovile ja Fjodorovile. Lennuki AHT-25 meeskond: Gromov, Danilin, Jumašev.»

Ma vastasin kokkulepitud lainel: «Vastutervitus nõukogude kotkastele!» Ja uuesti saabus vaikus. Nüüd oli juba selge, et kohtumiseni olid jäänud vähesed minutid.

Fjodorov tegi ettevalmistused akti koostamiseks. Akt tuli saata Moskvasse, kust see lennuki poolusest ülelendu kinnitav dokument pidi edasi toimetatama Rahvusvahelisse Lennundusföderatsiooni. Mina jäin vastuvõtja juurde, teised kolm väljusid telgist, kuulasid ja vaatlesid.

Ilm oli seekord soodne — pilved asusid nii kõrgel, et oli võimalik nende alt läbi lennata. Ootus oli piinarikas ja kestis kaua, kuid mitte midagi ei juhtunud. Lõpuks langetasid kolm kanaarikollase värviga määrdunud meest pea: enam polnud midagi oodata. Andmed, mis ma eetrist ammutasin, näitasid selgesti, et lennuk suundus poolusele piki saare meridiaani, meie aga viibisime sellest märksa lääne pool.

Meie jääväli näis olevat looduselt saanud senikuulmatu kõvaduse, 15. juulil aga näitas ta äkki, et jää ei ole hoopiski mitte sama mis kindel maa. Välja lõunaservas tekkis esimene tõsine surve, mis kohati kergitas üles kuue meetri kõrgusi jäärünki. Me suhtusime sellesse võrdlemisi rahulikult.

Meie kohus oli harjuda ootamatustega ja osata neile vastupanu avaldada, ehkki jääpanga mastaap ja nelja inimese jõud näisid olevat mittekõrvutatavad. Jõudu aga nõudis selle kohuse täitmine palju. Ookean ja päike andsid meile kogu aeg tööd.

Suured helesinised järved on objektiivselt väga ilusad, aga

kui neist tuleb kümneid mitmekümnekilogrammiseid anumaid välja tirida ja pealegi kanda seda tööd tehes mitte just eriti kõrge säärega saapaid, siis kaob igasugune tähelepanu looduse ilu suhtes. Iga proviandipurk, iga petrooleuminõu käis loendamatu arv kordi meie kätest läbi. See lisakoormus oli äärmiselt kurnav, sest teaduslike tööde kulgu ei olnud võimalik muuta. Me liikusime edasi ja meie triivimisteel tuli korrapäraselt mõõta vee sügavust ning teha ööpäevaste seeriatena magnetismi-, gravitatsiooni- ja muid vaatlusi.

Raskustest hoolimata töötasime täies kooskõlas oma plaanidega. Ainult lugeda ei saanud me peaaegu üldse — mitte sellepärast, et meil polnud raamatuid, vaid ajapuuduse tõttu. Aega ei jätkunud isegi magamiseks.

Pjotr Petrovitši saagid olid suurepärased. Ookeanisügavusest väljatoodud «merekirpude» arv kasvas iga päevaga, kuid . . . niisama kiiresti kahanes piiritusevaru.

Hiljem, kui me pöördusime tagasi Moskvasse ja korrespondendid esitasid oma klassikalise küsimuse: «Mida te peate kõige kangelaslikumaks teoks triivi ajal?», vastasin ma pikemalt mõtlemata, et piirituse hankimist Petja trofeede jaoks.

Maininud seda kangelastegu, pean oma kohuseks seda lähemalt kirjeldada. Kui kogu napp piiritusevaru oli ammendatud, hakkasime aru pidama, kuidas seda teadusele hädavajalikku produkti hankida. Piirituse puudumine ähvardas häirida teaduslike tööde normaalset kulgu ja seda me lubada ei saanud. Nagu alati, nii ka nüüd taandus isiklik ühiskondliku ees. Rikkudes riiklikku monopoli, seadsime üles väikese puskariaparaadi ja hakkasime sobivama tooraine puudumise tõttu konjakist piiritust ajama.

Nagu enamik puskariajajaid, nii alustas ka Pjotr Petrovitš oma musta tööd öösel. Ma ei suutnud niisugust barbaarsust rahulikult pealt vaadata ja pöörasin selja. Väga suur tahtmine oli kirjutada ajaleheartikkel ülimoralistliku pealkirjaga: «Enesesalgamise kõrgeim vorm poolusel ehk konjakist piirituse ajamine merekirpude säilitamiseks ülemaailmse teaduse huvides.» Ei olnud aga suurt lootust, et toimetajad ruttavad niisugusele kirjutisele ajaleheveergudel ruumi andma, ja seepärast jäi artikkel kirjutamata.

Piirituse ajamise tulemused osutusid rahuldavateks. Vahekord oli üks kahe vastu. Liitrist konjakist tuli välja pool liitrit piiritust. Hommikueine ajal degusteerisime Širšovinimelise piiritusevabriku toodangut. Iga komisjoniliige rüüpas lonksu ning hammustas sibulat, pekki ja kuivikut peale. Mõnus oli! Otse soontesse jooksis laiali. Korrapealt hakkas

soe! Komisjon jäi degustatsiooniga rahule ja andis Širšovi viinapõletustööle positiivse hinnangu. Et miilitsat läheduses polnud, oli võimalik alustatud tegevust karistamatult jätkata, kuni kogunes vajalik hulk piiritust.

Selles pisitillukeses maailmas, mis piirdus meie jääpangaga, kujunesid kõik igapäevase töö raamidest väljaulatuvad sündmused omaette elamusteks. Tööd oli palju ja me tegime seda kohusetruult, aeg-ajalt aga lubasime enesele ka väikesi pidupäevi. Ma kirjeldan ühte niisugust rõõmsat päeva — päeva, mil täitus kaks kuud meie saabumisest jääpangale.

Ilm oli sel päeval imeilus. Nähtavus oli hea, puhus nõrk tuul ja jää ei triivinud peaaegu üldse.

Hommikul soojendasime suure hulga vett, ajasime habet ja pesime end kapitaalselt. Seejärel raseeris Fjodorov habemenoaga mu pea paljaks. See oli protsess, mis nõudis tahtejõu kontsentreerimist, sest pisarad voolasid ojadena. Habemenuga, mis oli minu juuksuri käsutuses, kõlbas juuli-kuus ekvaatoril või lõikamiseks, mitte pea raseerimiseks. Aga parata polnud midagi: nagu ütlevad prantslased — kui tahad olla ilus, pead kannatama.

Pestuna ja raseerituna valmistasin lõunasöögi, õhtul aga järgnes selle suurepärase pidupäeva naudingute viimane seeria. Me vahetasime kaks kuud seljas olnud pesu, suitsetasime sigarette «Troika» ja «Kavkaz», kruttisime läbi kogu oma grammofoniplaatide komplekti ja kuulasime saare järjekordset «kirjandussaadet».

Samuti nagu väikesed rõõmud valmistasid suurt naudingut, jätsid väikesed kurvastused mõnikord ähvardava mulje. Kui me olime veidi rohkem kui kaks kuud jääpangal elanud, tabas meid meie mastaabi järgi suur ebameeldivus — rivist hakkasid välja langema välismaa priimuste liiga õrnad käratult töötavad põletid. Ainus lootus tuli panna lenduritelt kingituseks saadud kahele ausale nõukogude priimusele ja nende kahele varupõletile.

Nõukogude põletid osutusid vastupidavamateks, kuid kaks nemad hakkasid streikima ja see ähvardas meid juba tõelise katastroofiga. Põletid ummistusid ning me riskisime sellega, et ainsaks valgus- ja soojusallikaks jäi petrooleumilamp. Missugune totrus! Kütust oli palju, aga põletada polnud seda kusagil. Mõte, et vett ja toitu tuleb soojendada petroleumilambil ning küttesüsteem rajada lambitahtidele, ei paistnud kellelegi meist ahvatlev. Nüüd tuli kasuks minu oskus priimusepõleteid töökorda seada. Väikeses Soljankaäärses töökojas olin ma saanud üsna hea praktika . . .

Algul ei tulnud mu remonditöödest midagi välja. Teine priimus ja väike jootelamp, mida ma kasutasin tootmisvahenditena, osutusid liiga nõrkadeks. Priimusepõletisse kogunenud nõgi ei tahtnud lenduda. Siis tõin ma suure jootelambi . . .

Oo, see oli vägev riist! Pooleämbrise bensiinipaagiga elukas. Tiiger, lõvi! See lamp põles nii, et tema lähedal istumine ajas hirmu peale, ja möirgas inimhäält summutades. Köögitelgis läks otsekohe nii palavaks, et ma hakkasin higistama ja võtsin isegi vattkuue seljast. Kära ja müra peale jooksis aluspesu väel kohale Papanin. Koos temaga pühitsesin ma võitu. Vägev lamp tegi oma töö. Põletid olid puhtad. Priimused hakkasid tööle ja lamp sooritas eksami, mis võimaldas tal saabuval polaartalvel koos priimustega töötada lumesulatajana.

Moskva aga elas samal ajal oma igapäevast elu. Keigarid uhkeldasid valgete roguskpükstega ja hambapasta abil lumivalgeks tehtud puldankingadega. Äsjavalminud Moskva—Volga kanalil sõitsid aurikud, nende hulgas ka «Radist Krenkel», millele oli pidulikult antud see nimi tõenäoliselt minu moraalse kindluse suurendamiseks.

Dokumentaalfilmide stuudios lõpetati põhjapooluse-ekspeditsiooni käsitleva filmi monteerimist. «Partizdat» andis kiires korras välja kogumiku «Põhjapoolus alistus bolševikele», mis tänapäevani puhkab mu raamatukapis. Strastnaja väljakul, mis poeedi hukkumise sajanda aastapäeva puhul oli äsja ümber nimetatud Puškini väljakuks, pudenesid malmrammide kaikuvate hoopide mõjul laiali Strastnõi kloostri müürid.

Kogu see kirev Moskva panoraam kerkis mu silmade ette, kui ma lugesin meile adresseeritud radiogrammi, mille oli saatnud «Pravda» korrespondent Lazar Brontman. Tema üheksakümne kahe sõna pikkune reportaaž oli tulvil informatsiooni ja sõbralikke soove.

«Teid jälgib kogu maa,» kirjutas Brontman, «inimesed elavad kaasa veelompidele, jää survele ja triivile. Kirjutage rohkem, las Petja ja Ženja kirjutavad teaduslikest tulemustest — siin on juba ilmunud asjatundjad.»

See oli muidugi õige soov. Meie noored teadlased olid truud reeglitele ja traditsioonidele, mis teadusemaailmas põlvkonnast põlvkonda edasi kanduvad. Širšov ja Fjodorov kogusid ülihoolikalt fakte ning uurisid neid, et mõni aasta hiljem kirjutada soliidseid foliante — täpseid, usaldusväärseid, mõõdukaid ja kaalukaid.

Raske oli vaielda sellise töö vajalikkuse vastu. Kellelgi

meist neljast ei olnud aga õigust jätta arvesse võtmata veel ühte väga olulist asjaolu. Me ei tohtinud unustada oma missiooni poliitilist külge. Kui Nõukogude polaaruurijad juba kord esimestena pooluse asustasid, siis polnud ju võimalik jätta ajaleheveergudel oma tööst aru andmata. See oli põhjus, miks Širšovil ja Fjodorovil tuli kartmata, et neid võidaks süüdistada pealiskaudsuses, jutustada lihtsalt ja populaarselt meie triivi esimestest teaduslikest tulemustest. Peaegi ei olnud meil garantiid, et me tingimata Suurele Maale tagasi jõuame, ja seepärast püüdsime kõigest jõust võimalikult palju informatsiooni edasi anda.

Ent kuigi me kõige selle suhtes ühel meelel olime, ei õnnestunud meil otsekohe alustada kavandatud programmi täitmist. Hulk aega oli kestnud tuulevaikus. Me ei saanud akusid laadida. Esialgu tuli hoiduda isiklike radiogrammide ja korrespondentsi saatmisest. Ma lähetasin mandrile ainult ilmateateid.

Päike aga heitis samal ajal jääpangale heldelt oma kiiri ja see ei jäänud tagajärgedeta. Iga paberitükk, iga pisimgi pilbas, mis jääle kukkus, sulas sügavale, umbes 20 sentimeetri sügavusse. Kui telgi juurde jäi vedelema šokolaaditahvli ümbris, oli selle asemel varsti sügav auk, kuhu oli isegi võimalik jalga sisse pista. Eriti ilusasti sulasid jäässe nöörid. Sel juhul moodustusid gruppidena sambad, mis läbimõõdu ja kuju poolest täpselt vastasid mahavisatud nööri silmustele.

Suve tõttu oli ka meie tegevus suvine. Seljas ei olnud meil midagi peale vattkuubede (kohalikus ilmastikus ei tulnud niisugust situatsiooni kuigi sageli ette). Širšov laskis suurde veelompi süsta, Papanin täispuhutava kummipaadi. Need laevukesed ristlesid meie jääpanga sisemeredel ja järvedel, võttes kursi kord ühele, kord teisele baasile. Baaside revideerimine näitas, et nad asusid sõna otseses mõttes saartel.

Suvi aitas suuresti laiendada meie ettekujutust pooluse elustikust. Peale musttuhande «merekirbu», keda korralik ja täpne Širšov merest välja püüdis, ning lindude, kes vahetevahel sellesse paikkonda lendasid, andsid enesest märku ka kaalukamad loomad.

Esimese augusti ööl hakkas meie Vesjolõi äkki pöörasolt haukuma. Koer sõna otseses mõttes läkastas vihast ja lihtsalt ebasünnis oleks olnud sellele reageerimata jätta. Ma väljusin telgist ja nägin, et meie põhjapoolse baasi kõrval seisva kummipaadi juures kõndis rahulikult emajääkaru

oma kahe pojaga. Karud tammusid ringi ja nuusutasid baasi, agressiivsed ei paistnud nad olevat.

Jääkarud on uudishimulikud. Nad ei saanud jätta huvi tundmata tuulemootori pöörleva tiiviku vastu.

Pead telki pistes tõin kuuldavale jahihüüde:

«Karud!»

Ma haarasin vintpüssi. Karud hakkasid eemalduma. Niisuguses olukorras, jäämata ootama, kuni kaaslased minuga ühinevad, alustasin tulistamist. Kaugus oli suur. Karud jooksid galoppi, nende hüplevaid tagumikke ei saanud parimagi tahtmise juures headeks märklaudadeks nimetada.

Snaiperina ma silma ei paista. Telgist hüppasid välja Papanin ja Širšov. Nad sööstsid karuperekonnale järele. Tagaajamine toimus just nagu seiklusfilmis. Vahetevahel karud peatusid, pöördusid ringi ja vaatasid meie poole. Kaugus oli suur, tulistamine niisugusest kaugusest oli kasutu ja me tormasime teed valimata edasi. Me jooksime isegi läbi ettejäävate järvede, paisates seejuures üles veepritsmete pilvi. Miski ei aidanud! Järk-järgult karud just nagu lahustusid udus ja kadusid jäärüngaste vahele. Perspektiivitu jälitamine tuli lõpetada.

Me pöördusime higistena ja nördinutena koju tagasi. Mul ei vedanud: ma libastusin keset järve ja kukkusin jäisesse vette, mu saapad valgusid vett täis. Jõudnud kaldale, otsustasin vee saabastest kõige primitiivsemal viisil välja kallata — heitsin selili ja tõstsin jalad üles. Tulemus oli silmapilkne: vesi voolas pükstesse ja andis ennast väga ebamugavalt tunda.

Jääkarude ilmumine oli suur sensatsioon, ja seda mitte ainuüksi meie jaoks. Nende külaskäik pakkus huvi ka teadusemaailmale. Tuli ju järeldada, et kui karud poolusel ringi jalutasid, siis pidid nad endale sealt toitu leidma.

Ilusa ilmaga laadisid Papanin ja Širšov kummipaadi nartale ja läksid meie jääpanga piire uurima. Seda ümbritsev pragu muutus kohati lahvanduseks, mis oli kuni seitsekümmend meetrit lai. Tume vesi ja järsud rünklikud kaldad olid nii ilusad, et ma varustasin end filmiaparaadiga. Kõige huvitavamas kohas aga läks aparaat muidugi rikki ja niipea, kui ta streikima hakkas, ilmus lahvandusest nähtavale loom — hüljes. Siin ilmnes elu ringkäik poolusel: hüljes sõi «merekirpe», jääkaru pidas jahti hülgele. Meie aga, juhuslikud elusolendid selles paikkonnas, olime valmis nii üht kui teist maha laskma.

Papanini lask oli täpne, kuid tapetud looma me kätte ei saanud. Voolus kandis ta jää alla.

12. augustil 1937 algas viimane kolmest vahemaandumisteta transpolaarlennust. Kell 18.15 alustas ühelt Moskva lähedaselt lennuväljalt teekonda V. F. Bolhovitinovi konstrueeritud suur lennuk H-209, mille pardal viibisid S. A. Levanevski, N. G. Kastanajev, V. I. Levtšenko, N. J. Galkovski, N. N. Godovikov ja G. T. Pobežimov.

Lennuk hukkus. Ükski kuuest meeskonnaliikmest ei tulnud Arktikast tagasi. Leidis aset tragöödia, mille asjaolud on tänapäevani saladuseks jäänud.

Nõnda on lugu nähtavasti olnud kõigil aegadel ja kõigil rahvastel: võitjaid meenutatakse palju sagedamini kui võidetuid. Ja ehkki Levanevski oli silmapaistev lendur, tulotatakse teda meelde harva — palju harvemini, kui ta seda väärib. Siinkohal tahaksin selle lünga täita.

Peale füüsiliste eelduste, tehnika tundmise ja professionaalse vilumuse, mis määravad lenduri võimaluste piiri, etendab raskes ja riskantses lennuteenistuses oma osa veel üks tegur. Seda mainitakse isegi soliidsetes lennundusalastes teostes ja nimetatakse õnneks. Jah, peale tahtejõu, talendi ja meisterlikkuse on veel ka vaja, et kas või veidigi veaks, Levanevski aga sellega kiidelda ei saanud. Temal ei vedanud.

1935. aasta augustis tegi Levanevski esmakordselt katse üle põhjapooluse lennata. Koos G. V. Baidukovi ja V. I. Levtšenkoga alustas ta lennukil AHT-25 teekonda Moskvast San Franciscosse. Kuid siingi tal ei vedanud: õli väljavoolamise tõttu lennuki mootorist tuli tagasi pöörduda.

Minu sõprus Levanevskiga algas 1934. aastal pärast tšeljuskinlaste päästmist ja meie vahekord kujunes erakordselt heaks, ehkki me erinesime teineteisest täielikult. Levanevski oli tasakaalukas, kinnine, sõnaaher ja tõsine. Ühesõnaga, ma nägin temas iseenese vastandit. Muuseas, võib-olla just see lähendaski meid teineteisele. Vastandlikud isiksused ja iseloomud sobivad tavaliselt kiiresti ja hästi kokku.

Me olime Sigismundiga peaaegu üheealised (tema oli minust aasta vanem) ja ka meie naised sõbrunesid. Lühidalt: üsna varsti kujunes välja hea perekonnatutvus. Meie käisime Levanevskitel külas — nad elasid loomaaia lähedal —, nemad külastasid meid.

Ükskord ütles Levanevski:

«Kuule! See on salajane asi ja seda ei tohi edasi rääkida. Ma tahan üle põhjapooluse Ameerikasse lennata. Ma kirjutasin sellest Stalinile ja ootan nüüd vastust.»

Ma ei varja, et sõbra sõnad jätsid mulle sügava mulje. Ma kujutlesin, mis juhtub, kui kirjale tuleb vastus.

«Ütle, Sigismund, kelle sa radistiks võtad, kui lend toimub?»

«Noh, mis sa veel küsid! Radistiks võtan muidugi sinu. Raudkindlalt!»

Sündmuste areng võttis aega. Ma sõitsin Severnaja Zemljale, kust mind toodi ära osavõtuks triivjaama «Severnõi Poljus 1» tööst. 1937. aasta veebruaris, kui ettevalmistused pooluseekspeditsiooniks olid täies hoos, helises ühel ööl kell kaks uksekell. Ma jooksin aluspükste väel ukse juurde. Uksekella helin niisugusel ajal ei tõotanud midagi head.

«Kes seal on?»

«Tee lahti, mina olen — Sigismund!»

«Mis sa kolad öösel ringi? Ehmatad häid inimesi!»

«Ma tulen Kremlist. Tegin isiklikult Stalinile ettekande oma plaanist üle pooluse Ameerikasse lennata. Sain loa. Tähendab, lendame?»

Ma pomisesin vastuseks midagi segast.

Kas uksekella helina või jutuhäälte peale ärkas mu naine, pistis pea ukse vahele ja küsis ehmunult:

«Mis juhtus, kes tuli?»

«Ära muretse, Nataša, see on Sigismund ja pealegi veel huvitavate uudistega.»

Huvitavad uudised nõudsid läbiarutamist. Kahe akna vahel külmas kohas leidusid poolik viinapudel, heeringasaba ja kurgijupp. Bankett algas otsekohe. Me rüüpasime klaasikese eelseisva lennu terviseks ja läksime siis teejoomisele üle. Levanevski jutustas üksikasjalikult oma vestlusest Staliniga ja lõpetas sõnadega:

«Noh, Ernst, sea ennast valmis. Me lendame!»

«Kallis Sigismund, vabanda, aga ma ei lenda sinuga koos!»

«Me ju leppisime kokku!»

«Jah, aga mind on juba kinnitatud pooluseneliku koosseisu. Selle otsuse muutmine pole minu võimuses.»

Siis otsustas Levanevski mind mõjustada naise kaudu.

«Kuule, Nataša, seleta oma tobule, et minuga lennata on lihtsam ja kiirem. Ekspeditsiooni maandumisel jääle võib juhtuda avarii. Pole teada, mis suunas triiv neid kannab. Nad hakkavad seal tülitsema, tapavad üksteist ära ja lähevad hulluks. Arsti neil pole. Piisab lihtsast pimesoolepõletikust või soolikate keerduminekust ja romaanil on lõpp! Pealegi võidakse neid lihtsalt mitte Jäämerelt üles leida. Ühesõnaga, poolteist aastat ainult ärevust ja muret. Aga minuga läheb ööpäev, kõige rohkem kaks — ja hakka pintsakusse Kuldtähe jaoks auku tegema.»

«Tead, Sigismund, ma ei taha ennast nendesse meeste asjadesse segada. Las Ernst otsustab ise.»

Mul' tuli käiku lasta kõige veenvam argument:

«Vaata, Sigismund, sa oled tark mees. Kujuta ette, et Krenkel tuleb kõrgesse asutusse ja ütleb: ma ei taha Papaniniga poolusele, tahan Levanevskiga Ameerikasse. Mis sa sel juhul vastad?»

«Ma kihutan su kus kurat ja sa ei pääse siia ega sinnal»

«Õigus. Kuldsed sõnad! Ja sellel teemal ei maksa enam rääkida.»

Levanevski ei öelnud midagi. Me istusime veel veidi aega. Jutt oli nüüd juba muudest asjadest. Kella nelja paiku läks Sigismund koju. Teda saates astusin trepikotta. Ta laskus ühe trepikäigu võrra allapoole, peatus mademel, pöördus ringi ja küsis:

«Noh, kuidas on, kas lendad minuga koos või ei?»

«Mine, mine magama. Ei lenda.»

Tol ööl nägin ma teda viimast korda.

Kogu see pilt kerkis mu silmade ette, kui ma ööl vastu 13. augustit alustasin Levanevski kuulamist.

Kell 13.45 püüdsin kinni radiogrammi: «Lendame üle pooluse. Raske oli selleni jõuda. Alates Barentsi mere keskpaigast on paks pilvkate kogu aeg ulatunud kuni 6000 meetri kõrgusele. Temperatuur on miinus 35. Kabiini klaase katab härmatis. Tuul puhub vastu . . .»

Kell 14.32 võtsid mitmed jaamad vastu radiogrammi nr. 19. Levanevski teatas, et äärmine parempoolne mootor oli õlijuhtme vigastuse tõttu rivist välja langenud. Lennuk sisenes lauspilvkattesse ning rohkem ei näinud ega kuulnud teda enam keegi.

Levanevskit kuulates veetsin ma nelikümmend tundi magamata. Lõpuks seisin juba püsti, et mitte tukkuma jääda. Kõrvad valutasid pikaajalisest tööst telefoniga. Ma ei tea, kas oleksin sellele põrgulikule koormusele vastu pannud, kui poleks olnud musta kohvi, mida Papanin mulle püüdlikult keetis.

14. augusti hommikul kuulas Levanevskit juba kogu Arktika. Peale Nõukogude polaarjaamade tegid seda ka ameeriklaste jaamad. Mobiliseeriti kõik raadiojaamad, sealhulgas sõjaväe ja amatööride omad.

Põhja-meretee Peavalitsus päris järele, kas lennukitel on võimalik meie jääpangal maanduda, missugused eeltööd on selleks vajalikud ja kui palju need aega nõuavad.

Me vaatasime kähku jääpanga üle, leidsime ühe võimaliku maandumisraja ja teatasime sellest Moskvasse. Õhtul

kuulsime valitsuse komisjoni teadet, et jäälõhkuja «Krassin» on saanud käsu võtta pardale kolm lennukit, sõita nendega Barrow' neeme juurde (Alaska rannikule) ning suunduda sealt piki meridiaani võimalikult kaugele põhja. Lennukid pidid tegutsema jäält lähtudes, «Krassin» pidi täitma nende baasi ülesannet. Saarele lendasid Vodopjanov, Molokov ja Aleksejev.

Otsingud kestsid kaua. Isegi oktoobris, kui Arktikas algas polaaröö, saabusid veel lennukid, mis olid spetsiaalselt kohandatud öisteks lendudeks. Oktoobri algul teatas Moskva, et Levanevski päästmise teine lennuekspeditsioon on maandunud Arhangelskis. Mina kuulasin seda laadi teateid erilise huviga, sest kadunute hulgas oli mu sõber Sigismund Levanevski.

Polaaröö tingimustes olid otsingud uskumatult keerukad. Ekspeditsiooni koosseisu kuulusid parimad polaarlendurid — Babuškin, Moškovski, Vodopjanov, Farihh, Pivenštein —, nende lennukid olid kohandatud öisteks lendudeks. Saar teatas Vodopjanovi lennu üksikasju. Pimeduses tõusis Mihhail Vassiljevitš oma kahekümne viie tonnise lennukiga õhku. Tähtede ja Päikeseta, raadiomajaka ja kompassi järgi lendas ta jää kohal. Olukord oli raske. Ja ikkagi jõudis Vodopjanov pooluseni. Seal tegeles vaatlustega kogu meeskond. Kõik nägid «palju lennukeid». Lähemal vaatamisel aga osutusid kõik need «lennukid» tavalisteks jääpragudeks.

Seda, mis juhtus Sigismund Aleksandrovitši ja tema meeskonnaga, võis ainult oletada. Lennuki pardal viibis kuus meest. Kolm neist oskas raadioaparatuuri käsitseda. Aparatuur oli seejuures kolmekordne, ta koosnes põhijaamast, varujaamast ja väikesest käsitsi käitatavast avariijaamast.

Lendurite arvates võis pilvkate olla nii madal, et ulatus otse jääni ja läks üle uduks. Levanevski ei näinud jääd ega saanud sooritada isegi mitte rasket hädamaandumist. Tõenäoliselt sööstis allapoole laskuv lennuk otse vastu jääd.

Meie jääpank aga jätkas nende traagiliste sündmuste toimumise ajal oma triivi. Seda analüüsides said meie noored teadlased küllaltki huvitavaid tulemusi.

Fjodorov oli sageli kummargil kahe kaardi kohal, millest üks kujutas meie triivi, teine tuulte suunda. Algul olid mõlemad kõverad geomeetriliselt sarnased ja andsid põhjust arvata, et jääpanka edasikandva jõu peamine allikas on tuul. Aegamööda aga hakkas triivi pilt muutuma. Mida kaugemale me jõudsime, seda rohkem uudseid jooni ilmnes triivi mehaanikas. Andmed, mida me päevast päeva töökalt kogusime, pakkusid teadusele suurt huvi.

September tõi meie ellu muutuse. Poolusel algas talv. Termomeeter hakkas näitama külmakraade, ja seda mitte üksnes väljas, vaid ka telgi põrandal. Me alustasime talve korteri sisseseadmist.

Köögitelk võimaldas Širšovil suhteliselt rahuldavates tingimustes oma märga ja külma hüdroloogitööd teha, kuid köögi loovutamine Petjale sundis meid oma kulinaarmajapidamist ajutiseks üle viima hoopis pisitillukesse telki. Kui tuli söögiaeg — nagu enamik korteriomanikke, nii sõime ka meie köögis —, mahtusime hädavaevu sellesse telki ära.

Ma hakkasin koos Papaniniga ehitama uut kööki, mis meie projekti järgi pidi külgnema elutelgiga. Telgist möödavoolav oja, meie hiljutine veejuhe, ei olnud veel põhjani kinni külmunud. Temast sai meie tsementitehas. Raketiso ülesannet täitsid kaks serviti pandud lauda. Betoon oli lumo ja vee segu, mida me valmistasime oja jäässe raiutud augus. Me tampisime laudade vaheruumi märga lund täis ja paari tunniga sai sellest kõlisev jääsein. Laudade ülespoole nihutamisega algas uus tehnoloogiline etapp.

Köögi jääseinad ei jäänud kõvaduse poolest maha blindaažiseintest. Niisugune ehitustöö meeldis meile ja pärast selle lõpetamist valmistusime telgi varustamiseks hahasulgedest kattega ning eluruumi ja toitlustusploki viimiseks ühise katuse alla.

Ilm soodustas ehitustööd. Oli külm, päike paistis heledalt ja me töötasime, lubades oma tegevust filmida kohalikul kroonikaoperaatoril Jevgeni Fjodorovil, kes meie juures väsimatult oma kaamerat suristas.

Külm kõvenes pikkamööda, kuid kindlalt. Me valmistusime väsimatult talveks. Hiiglasuuri vildikuid, mis pealegi olid pistetud ülikõrgetesse kalossidesse, olime veel hiljuti pidanud mingisuguseks naeruväärseks arusaamatuseks. Nüüd nad enam kellelegi naeruväärsed ei tundunud. Vilthiiglased omandasid täieliku tunnustuse. Karusnahksetes sukkades jalad mahtusid lahedalt nendesse vägilasejalatsitesse ning said seal kauaoodatud sooja.

Oma ülesannete kõrgusel olid ka meie talvise karusnahkse tualeti teised detailid. Väga mugavad olid põhjapõdravasikanahast särgid ja viigrinahast püksid. Me magasime suurepärastes hundinahksetes kottides. Hundinahal on peale tihedakarvalisuse ja soojuse veel see väärtuslik omadus, et ta ei niisku.

Talveks valmistumise tulemusena muutus karusnahkseks ka meie elutelgi põrand. Me katsime selle põhjapõdranahkadega. Pärast tööd oli mõnus pehmel tihedal karusnahal istuda või lamada.

Igal asjal on kaks külge. Ilm, mis soodustas ehitustööd, ei soodustanud hoopiski mitte meie raadiojaama jaoks vajaliku energia kogumist. Tuult ei olnud. Tuulemootor seisis tegevusetult.

Enne poolusele lendu oli raadiojaama toite probleem läbi mõeldud. Ette oli nähtud kolm varianti: tuulemootor, mis üldiselt ennast täiesti õigustas, bensiinimootor ja meie eneste lihased. Et tuul ei puhunud alati, jäi üle kaks varuvarianti, kusjuures lihastele eelistasime muidugi bensiini. Meil polnud mingit huvi generaatori ajamit vändata, nii et nahk seljas märg. Meile piisas Širšovi vintsistki. Seepärast võtsime juba augustis käsile oma bensiinimootori kordaseadmise.

Bensiinimootoril ei vedanud poolusel. Esimestel päevadel, kui Vodopjanovi lennuki raadiojaam oli rivist välja langenud, sai mootor kõvasti vatti. Nii kõvasti, et ühel klapil murdus vardapea. See rike oli üliharuldane ja varuosade komplektis klappe ei leidunud. Tõsi küll, pardamehaanik K. N. Sugrobov lõikas vigastatud klapile uue keerme ja mootor hakkas tööle, kuid me saime aru, et seda polnud kauaks.

Augustis, kui me asusime oma energeetikamajandust korda seadma, läks ebameeldiv eelaimus täide. Mootor töötas pärast käivitamist täpselt kümme minutit ja peatus siis raginaga, mis viis mõttele, et silindrisse ei jäänud mitte midagi peale suure hulga kildude.

Pärast seda õnnetust tõime välja varumootori ja tegime kõik ettevalmistused tema käivitamiseks, kuid jätsime ta käivitamata. Meie olukorras oli alati kasulik midagi mustadeks päevadeks hoida. Meie kartsime veidi mootorit ja tema kartis meid. Temas oli nii palju igasuguseid kruvisid ja muid detaile, meie olime ainult neljakesi.

Septembrikülmade ajal askeldasime uue vooluallika juures ja õppisime tundma uut tehnikat, mis meenutas mulle «sõdurmootorit». Meie generaatorit oli võimalik ringi ajada nii käte kui ka jalgade abil. Pärast lühiajalist eksperimenteerimist otsustasime käte kasuks. Me võtsime pedaalid maha ja paigaldasime käepidemed ning otsekohe kujunes juhuse tahtel välja artell, mis koosnes neljast põhjapooluse korrespondendist ja töötas loosungi «Isiklik töö» all. Kõik rajanes iseteenindusel. Ise kirjutasime, ise väntasime generaatorit ja ise saatsime. Proovikiviks kujunes Papanini artikkel «Sada päeva» — tuhat kakssada sõna. Kolm vänta-

jat vahetasid üksteist pidevalt välja ja artikkel jõudis sihtkohta.

Pärast saadet jõid kõik artelli liikmed teed — väntajad kulutatud veevaru taastamiseks, radist sooja saamiseks. Katse tunnistati õnnestunuks. Ühtlasi jõuti õigele järeldusele, et tehnika on seda usaldusväärsem, mida primitiivsem ta on.

Üheksandal septembril süütasime esmakordselt petrooleumilambi. Nüüd jäi see veebruarikuuni põlema. Põhjapooluse lambivalvuri vakantsele kohale asus Papanin. Kuid polaarööks valmistumine ei piirdunud lambi süütamisega. Me seadsime korda oma avariibaasid, sest meil tuli valmis olla kõikvõimalikeks ebameeldivusteks. Seejärel sisustasime köögi. Väikesest telgist tassisime sinna «mööbli» ja kööginiistad. Põranda katsime vineeriga. Ühes nurgas külmutas Papanin jäässe mõned lauajupid ja seadis sisse midagi lukksepa töölaua taolist. Sealsamas olid tööriistad. Kõik kohad olid täis kööginõude riiuleid. Teises nurgas seisid kütus ja tagavaralambid, seal rippusid ka kõik meie kuus laternat.

Kui me olime elutelgile hahasulgedest katte peale tõmmanud ja kogu «elukorpuse» katusega varustanud, oli meie käsutuses suurepärane korter. Meil oli isegi elektervalgustus. Tõsi küll, pinge ei olnud 127, vaid 3 volti ja ainus valgustuspunkt oli minu raadiolaua kohal rippuv taskulambipirn.

Üldiselt tuli meil leppida petrooleumvalgustusega. See andis ühtlasi ka sooja.

Talv üha lähenes. Septembri lõpul muutus Päike haruldaseks külaliseks. Ženja oli oma teodoliitide ja kronomeetritega kogu aeg valvel. Vaatlusteks oli võimalik kasutada ainult väheseid sekundeid, vaatlused aga olid väga vajalikud, sest meil oli tarvis teada oma koordinaate.

Mina kui alaline öövalvur olin hommikul kella kuueni ärkvel. Kümme minutit enne kuut äratasin Fjodorovi, kes läks välja külma kätte esimesi hommikusi ilmavaatlusi tegema. Nendeks ei kulunud tal palju aega ja mõne minuti pärast oli ta jälle telgis tagasi. Meteoroloogiašifrite raamat oli äärmuseni kulunud, ehkki me ei raisanud aega sealt järelevaatamiseks, kuidas tähistati niisuguseid igapäevaseid nähtusi nagu udu, lumesadu ja lauspilvisus. Nende tingmärgid olid meil peas.

Kell kuus viisteist nõudis saar peenikese häälega piiksudes ilmateadet. Selle edasi andnud, astusin Stromiloviga eraviisilisse vestlusse, rikkudes jämedalt kõiki raadioteenistuse eeskirju. Ma rääkisin Nikolai Nikolajevitšile kõigest, mida

olin öösel kuulnud. Sellal kui mina raadio teel niisugust erajuttu ajasin, keetis Ženja teed ja praadis vorsti. Siis sõime hommikust, niisutades kuivikuid teega, et nende ragin ei ärataks Papaninit, kes tema enda sõnade järgi magas nagu jänes.

Pärast hommikueinet läks Fjodorov oma jääkabinetti või asus elutelgis käsiraamatutesse, tabelitesse ja kaartidesse süvenenult arvutusi tegema. Mis puutub minusse, siis mina olin pärast öövalvet ära teeninud une. Oli õnnis silmapilk, kui ma oma magamiskotti pugesin.

Papanini ja Širšovi elu oli selles suhtes mõnevõrra kergem. Nende kõri ei pigistanud edasilükkamatute tööde jäik graafik ja neil oli võimalik rohkem magamiskotis mõnuleda. Ent nii ahvatlev kui selline võimalus ka oli, ei lubanud Pjotr Petrovitš ja Ivan Dmitrijevitš enesele minu ja Ženjaga võrreldes mingeid eeliseid. Širšov mõtles enda virgutamiseks välja stiimuli. Et aega viitmata üles tõusta, riputas ta pea kohale šokolaaditahvli. See, kes ta äratas, pani käima stopperi. Kui Pjotr Petrovitš ei täitnud tõusugraafikut, jäi ta oma šokolaadist ilma.

Päeval ärgates kuulsin juba enne silmade avamist, kuidas Papanin tormiliselt tegutses. Tegevuseta istuda ta lihtsalt ei osanud. Kord kolises plekk, kord krigises viil, kord mühises jootelamp alatasa ummistuvaid priimusepäid puhtaks põletades.

Širšovi seevastu ei olnud peaaegu üldse kuulda. Ta kadus terveteks päevadeks oma jääaugu kohal olevasse telki. Käed külmast sinised, askeldas ta seal vahetpidamatult oma lõputute purkide, kemikaalide ja uhmritega. Ta kogus ülihuvitavat materjali.

Pimedus ja külm vähendasid meie eluruumi, ilma et me ise seda õieti oleksime märganudki. Talvekorterisse kolimine muutis töötingimusi. Pärast hahasulgedest katte pealetõmbamist pimenes mu töökoht märgatavalt. Tuli paluda valgustusaparatuuri. Ivan Dmitrijevitš andis mulle kümneliitrise petrooleumilambi. Eriti hästi see lamp ei valgustanud, pahandust aga oli mul temaga palju. Klaasid läksid väga tihti katki. Niisugustel minutitel vaatas Papanin mulle vaikides otsa, kuid tema pilk oli täis süüdistust. Ma palusin arglikult:

«Anna veel üks, Dmitritš. Sa ju saad aru, et mina pole süüdi!»

Papanin vangutas hukkamõistvalt pead:

«Vaata ette, Teodorõtš, see on viimane!»

Siis purunes ka «viimane» klaas. Ma ei hakanud küsi-

magi, arvasin, et enam ei ole, aga äkki ilmus kusagilt jälle klaas. See oli uus, õlekõrredki olid veel sees.

«Kust see tuli, Ivan Dmitrijevitš?»

«Viimane, Teodorõtš, viimane ... Tõsijutt ...»

Kui jäälõhkujad «Taimõr» ja «Murman» tulid meid jäälpangalt ära viima, oli minu lambi jaoks veel järel kaks klaasi. Need olid siis ka tõepoolest viimased klaasid ...

Oktoobris saabus tõeline talv. Taevas vabanes pilvedest ja demonstreeris Fjodorovi suureks meeleheaks loendamatut arvu tähti. Astronoomiliste vaatluste tegemine muutus kergemaks. Ka jää hakkas elustuma.

Puruneva klaasi kõlin, veduri ähkimine jaamahoone kupli all, tugevad kumedad paugud, mahavisatavate lattide kolin, koera vingumine, lapse nutt, kauge kuulipildujatärin — kõik need helid tekkisid jääpankade ümbergrupeerumisel. Me saime aru, mida tähendas see põrgukära. Oli selge, et niisugused jääolud nõudsid valvsust.

Ajuti vaibus kõik mõneks minutiks, siis aga algas uuesti. Vahetevahel näis, et kõik toimub päris lähedal, otse telgi all. Tundus, et otsekohe varisevad meie köögi jääseinad kokku. Me süütasime laternad, vaatasime tähelepanelikult, kas kusagil pole pragusid, veendusime, et oli tegemist järjekordse valehäirega, ja pugesime oma magamiskottidesse tagasi.

Jää surve on triivi ajal alati ebameeldiv, ükskõik kas triivib laev või jääpank. Kuid kogemused ütlevad, et tuleb säilitada rahu, sest kära ja müra on rohkem kui tegelikku ohtu. Nõnda rahustasime end ka meie, ehkki saime suurepäraselt aru, et müra müraks, aga oht oli ikkagi olemas.

Niisugustel päevadel oli eriti meeldiv kodust teateid saada. Radiogramme lugedes ei olnud võimalik muiet maha suruda, sest isegi lähimad sugulased kasutasid normaalse inimkeele asemel ülespuhutud ametlikku keelt ja kirjutasid: «Palav tervitus vaprale ja kuulsusrikkale nelikule.»

Meie usaldusväärne raadiovastuvõtja oli rõõmu ja reipuse ammendamatu allikas. Kauge Moskva sõnad ei kaotanud teel oma soojust ega inimlikkust. Kaks miniatuurset masti ja nende vahele tõmmatud tuuldunud pronkstraat püüdsid need sõnad kinni ning avasid neile tee meie telki.

Mu kaaslaste kogud olid mähkunud poolhämarusse. Kõik kuulasid tähelepanelikult. Informatsioon, mis saabus Suurelt Maalt, oli alati huvitav. Ilmnes, et Boriss Lvovitš Dzerdzejevski — «ilmajumal», kes avas meile rohelise tee poolusele — tegi meie meteoroloogilist informatsiooni töödeldes ülihuvitava avastuse. Varem arvati, et Arktika keskosas

püsivad pidevalt antitsüklonid. Nüüd selgus, et ka üle pooluse liiguvad tsüklonid nagu üle maakera teistegi piirkondade.

Mõnikord valgustati meid väga huvitavalt. Me olime kõik neljakesi moskvalased. Oli loomulik, et kui me mõtlesime kodule, siis kandusime mõttes Moskvasse, kus tollal oli täies hoos rekonstrueerimine. Pole vaja rääkida, missuguse tähelepanuga me jälgisime pealinna rekonstruktsiooni peainseneri saadet, mis oli tehtud spetsiaalselt meie jaoks. Me kuulasime tema jutustust ning meie silmade ette kerkisid tänavad ja rajoonid, millest oli jutt.

Raadiol oli meie elus tähtis koht. Me tundsime hääle järgi suurepäraselt kõiki diktoreid. Meie maitsed langesid siin millegipärast täielikult ühte — kõige sümpaatsem oli meile Golovina. Tema hääl meeldis meile kõigile eriti. Me arvestasime välja, millal oli tema järgmine valvekord, ootasime kannatamatult seda tundi ja vaidlesime, kas saab hääle järgi kindlaks teha rääkija juuste värvust.

Raadiopäev algas vara, kell 5.35. Mu sõbrad magasid, mina aga kuulasin kõike järjest: esimest hommikuvõimlemist, esimesi päevauudiseid, veel kord hommikuvõimlemist, «Pioneerisignaali» ...

Ma kuulasin kõike ja kõik oli minu jaoks huvitav. Isegi «Pioneerisignaali» manitsus, et lapsed ei paneks trammiröövastele kõrvalisi esemeid. No muidugi ei tohi seda teha!

Eriti suurt huvi pakkus mulle kaubandus- ja teiste organisatsioonide reklaam. Tõsi küll, pianiinode ja klaverite parandamise ja vahetamise võimalused jätsid mind võrdlemisi külmaks, mitmesuguste leivasortide rikkalikku loetelu aga kuulasin ma naudinguga. Ausõna, ma ei olnud kunagi varem aimanud, et on olemas nii palju leivasorte. Pärast tagasijõudmist otsustasin tingimata kõik need sordid ära proovida, jääpangal aga ei jäänud mul üle muud kui sülge neelata ning kurvalt mõelda kuivikutele, mis olid surmani ära tüüdanud ja tekitasid ebameeldivaid kõrvetisi.

Selline raadiologelemine ei saanud kesta kaua. Saabus päev oma arvukate askeldustega. Mu kaaslased süvenesid töösse, mina heitsin pärast öist ülalolekut magama. Alles õhtul oli jälle võimalik vastuvõtja juurde istuda. Oma öövalvurikohustuste tõttu sain ma seda mõnu nautida palju rohkem kui kõik teised.

Raske päev lõppes tavaliselt Spasskaja torni kella löökidega. Mu kaaslased pugesid oma magamiskottidesse, mina seadsin end pärast viimase ilmateate saatmist sisse vastuvõtja juures.

Pärast kesköödalgas tantsumuusika ja üldse kerge muusika aeg. Nagu kokkuräägitult asusid kõik raadiojaamad paljudes keeltes ülistama kuuvalgeid öid, hurmavaid naeratusi, embusi ja armastust.

Nende kauge maismaa häälte kuulamine ei teinud kaugeltki alati rõõmu. Ma väljusin telgist. Pakane ja tuul kainestasid kiiresti.

Luksemburgi raadiojaam saatis ülimoodsat muusikat. Vaheajal teatati, et printsess soovitab kõigil naistel kasutada kreemi, mille ta on leiutanud. Naine, kes seda kreemi ööseks näole määrib, muutub nii ilusaks, et hommikul ei tunne keegi teda ära. Mõelda ainult: ühe ööga nii ilusaks! Printsess... Tango... Kreem... «Elu dikteerib omi raudseid seadusi,» ütles Ostap Bender.

Kell oli üle kolme. Normandia jaamast tuli rahvusvahelineline saade. Diktori siiras ja südamlik hääl lõpetas selle suurepäraste soovidega: «Kõigile seitsmel maailmamerel sõitjatele ja vahis seisjatele õnnelikku reisi ja kiiret kojujõudmist. Majakavahtidele rahulikku uduta ööd. Haigetele kergendust nende kannatustes. Kõigile, kõigile, kõigile head ööd ja kauneid unenägusid.» Kostis ilus hääbuv meloodia — Euroopa uinus...

Tohutut mõnu pakkus mulle tegevus lühilaineamatöörina...

Võib arvata, et kaugeltki mitte igaüks, kes neid märkmeid loeb, ei suuda mõista selle tegevusega seoses olevat hasarti ja indu. Kui te pole kunagi olnud lühilaineamatöör, kui te pole omaenese saatjaga eetrisse läinud, siis olete palju kaotanud. Eetrisnaiprit oskab mõista ainult jahimees. Just selletanud. Eetrisnaiprit oskab mõista ainult jahimees. Just sellepärast osutus minu kõige osavõtlikumaks kaasatundjaks Papanin. Minu jahipidamine eetris meenutas talle pardijahti, mida ta väga armastas.

Raadioamatööri jaoks oli meie jääpank ideaalne koht. Meil ei olnud tramme ega lifte, nördimusttekitavate häirete allikaid. Ühesõnaga, töötingimused olid ideaalsed. Polnud ime, et meie väikese vastuvõtjaga oli võimalik kuulata kogu maailma. Me kuulsimegi tõepoolest kõiki mandreid.

Ööpäev läbi kihasid amatöörid eetris nagu ussid kalamehe karbis. Peenikeste kähisevate ja vilistavate häältega piiksusid nad visalt:

«Kõigile, kõigile, kõigile! Vastake...»

Meie kutsung UPOL oli laialt tuntud. Niipea kui ma eetrisse ilmusin, hakati mind otsekohe igast küljest kutsuma. Jäi ainult valida kõige huvitavam jaam. Tavaline side Euroopaga oli muidugi huvitav. Veel ahvatlevam aga oli

leida mõni haruldane raadioamatöör. Noh, näiteks Tulemaa ainus amatöör!

Augustis kuulutas Moskva välja nõukogude lühilaineamatööride võistluse: kes saab esimesena ühenduse põhjapoolusega. Kui ausalt öelda, siis aitasin ka ma ise selle võistluse teokssaamisele mõnevõrra kaasa, jättes enne poolusele lendamist ajakirja «Radiofront» toimetusse oma isikliku lühilainevastuvõtja. See oli preemia raadioamatöörile, kellel esimesena õnnestub luua kahepoolne side poolusega.

Mõne aja pärast läks see korda leningradlasel Saltõkovil. Tema võitiski vastuvõtja. Talle järgnes esimene moskvalane — Vettšinkin. Välismaalastest oli esimene üks norralane Ålesundist. Hiljem oli mul side peaaegu kõigi Euroopa riikidega, Ameerika Ühendriikidega, Alaskaga, Kanadaga, Uus-Meremaaga, Lõuna-Austraaliaga ja Havai saartega.

Havai raadioamatööriga pidasin ma korduvalt sidet. Temast sai meie ekspeditsiooni kirglik poolehoidja, ta muretses meie pärast ja esitas naiivseid, kuid omamoodi liigutavaid küsimusi. Ta küsis:

«Ega teil seal lumi ära ei sula?»

«Ega te väga ei karda?»

Mõnikord jutustas ta isegi ümber meie eneste sõnumeid, mis olid Nõukogude ajalehtedes ilmunud ja nende kaudu välismaa ajakirjandusse jõudnud. Tema teated näitasid, et informatsioon triivjaama «Severnõi Poljus 1» kohta levis väga kiiresti.

Kolm ühendust austraallastega moodustasid minu raadiovestluste kaugusrekordi. Mu saatja võimsus oli ainult 20 vatti.

Millest ma oma raadiokorrespondentidega vestlesin? Ühendused amatööridega kestsid tavaliselt 2—3 minutit. Mu vestluskaaslased väljendasid enamasti rõõmu, et on minuga ühenduse saanud (ega iga päev pole võimalik põhjapoolusega rääkida), esitasid küsimusi ja pakkusid ennast minu telegramme Moskvasse edastama. Hollandlane teatas, et tema linnakese ajalehes ilmub iga päev triivjaama «Severnõi Poljus» ilmateade, rootslane avaldas vaimustust, et oli mu pärast kolm kuud kestnud jahti lõpuks kätte saanud. Ja ainult ühe riigi — hitlerliku Saksamaa — raadioamatöörid olid kiretult külmad. Pärast mõnda kuiva viisakat fraasi ruttasid nad kõnelust lõpetama.

Eriti sagedased olid ühendused ameeriklastega. Kui nemad eetrisse ilmusid, läks seal otsekohe kitsaks. Nende saatjad, mille võimsus oli kuni üks kilovatt, sõna otseses mõttes summutasid üksteist. Ükskord, kui kuuldavus oli hea, vest-

lesin ma kahe tunni jooksul järgemööda üheteistkümne ameeriklasega. Nad andsid mind käest kätte edasi:

«Palun saatke kutsung mu sõbrale! Ta kuuleb teid!»

Ma saatsin kutsungi ja sain ühenduse. Sellele järgnes otsekohe ühendus uue ameeriklasega.

«Tervitus karusnahafaktooriast! Teid tervitab Hudsoni Lahe Kompanii!»

Seda tervitust pidasin ma radisti enda initsiatiiviks, kuid viisaka inimesena vastasin ja palusin tervitada kompanii heaks töötavaid eskimoid.

Nõnda möödusid ööd. Ja kahetseda tuli ainult ühte — seda, et saabuv hommik niisuguse tegevuse katkestas. Vaja oli raadiolaua tagant tõusta ja teed keeta. Ka energiaga olid lood sellised, et ma ei saanud enesele kaugeltki alati seda laadi meelelahutust lubada.

21. novembril tähistasime poole aasta möödumist triivi algusest. Sel puhul saime tervitustelegrammi V. I. Lenini nimelise NSVL Riikliku Raamatukogu töötajate kollektiivilt. Vastustelegrammis kutsusime neid külla ja andsime täpse aadressi: kui minna mööda Gröönimaa idarannikut ja pöörata jääle, siis tuleb kahesaja kilomeetri järel vastu meie jääpank.

Laager on näha 10—15 meetri kauguselt. Vääriskivina särab Fjodorovi jääobservatoorium: seal sees põlevad taskulambipirnid — Ženja teeb vaatlusi. Telgi ümber on lumme kaevatud lai läbikäik. Lumetormi ajal pole siin just eriti mugav. Peenike lumi lendab nendes kaevikutes kiiresti ja tungib läbi kõige tihedamategi rõivaste.

Meie telk sarnaneb rikkalikult glasuuritud kulitšiga. Näha on üksildane rosin — must antenniisolaator. Eeskoda on tihedalt suletud kolmekordse põlluksega. Pärast sisenemist tuleb see kinni nööpida, muidu hakkab ta lopendama. Eeskoja põrandapinna hõivavad täielikult neli paari nõndanimetatud «susse». Igaühes neist oleks täiesti võimalik kahe kuu vanust last vannitada. Eeskotta pugedes tuleb madalale kummarduda. Kes seda ei tee, saab krae vahele soliidse portsjoni lund. Eeskojast vasakul asub köök.

Mahavõetud jalatsid puhastatakse luua abil lumest. Seda tehakse karusnahaga kaetud jääastmel. Pikka aega segas meid selle tegevuse juures koer Vesjolõi. Siis tekkis tal ebaterve huvi võikasti vastu ja ta kihutati esikust minema.

Karusnahkse tihendiga kummiuks avaneb raskesti. Teda hoiab paigal telgitoe külge kinnitatud tugev kummitükk. Poole aasta kogemused on meid õpetanud sellest uksest osavasti sisenema isegi kuuma teekannu käes hoides.

Suvel oli majas vähe asju. Talvetingimused nõudsid nende hulga olulist suurendamist. Me harjusime sellega järk-järgult ja peame oma elamut ka nüüd ruumikaks.

Igaühel meist on välja kujunenud oma rõivastumistseremoonia. Minu reeglid on järgmised: magamiskotiga istukile tõustes mitte pead vastu teravat lauanurka lüüa; vattkuube selga tõmmates mitte Širšovi tuhatoosi, purke ja pudeleid ümber ajada; täies pikkuses püsti tõustes vältida laes olevat teravat mutrit; pükse jalga ajades parema jalaga mitte lampi ümber tõugata, vasakuga mitte Širšovil kirjutuslauda käest lüüa. Meil kõigil on oma isiklik kirjutuslaud — vineeritükk.

Arktika piiritus avaruses tammume meie kolmel ruutmeetril. See on kõik, mis on meile pärast asjade paigalepanekut järele jäänud. Me ei tunne petrooleumi ega niiskete põhjapõdranahkade lehka. Juba ammu oleme harjunud põdrakarvadega. Meie arst Širšov veenis meid, et allaneelatud karvad võivad põhjustada pimesoolepõletikku. Pärast seda hakkasime suuremaid karvatorte supist välja õngitsema, pööramata tähelepanu väiksematele udemetele.

Uksest paremal pool seisab raadiojaama laud. Selle all on akumulaatorid ja tööriistad. Vasakul pool ust ripub seinal kast, mida me uhkelt nimetame puhvetiks. Põrandal on Širšovi veeproovide kastid, nende peal mõned tahmased kastrulid lihtsa lõunaeinega. Sealsamas on enesele koha leidnud kronomeetrid. Pikiseinad on otsast otsani hõivatud kahekorruseliste koikudega.

Širšovi koiku jalutsis ripub nööri otsas kulunud portfell. Seda portfelli vaatame me lugupidamisega. Selles on varjul põhjapooluse saladused. See on inimkonna täitunud unistus. Meie jaoks on see pool aastat pingelist elu, palju tunde rasket füüsilist tööd. Parem on ilma jääda omaenese peast kui sellest vanast portfellist.

Koikude vahel seisab logisev laboratooriumilaud. Laua kohale on riputatud plekitükk, mis kaitseb lage lampide kuumuse eest. Minu kohustus on puistata sellele plekitükile kõlisevaid külmunud vorste. Me trumpame üle Moskva gastronoomi — kuumad vorstid on meil saadaval ööpäev läbi. Kuumad vorstid tekitavad Fjodorovil mõningaid assotsiatsioone ja Širšovi laboratooriumilauale, mis väga sarnaneb «Mosselpromi» müügilauaga, ilmub silt «Õlut ei ole».

Igaühel meist on oma nurgake, kus me hoiame mitmesuguseid pisiasju. Eriti palju on neid Papaninil. Ta magab nööri- ja traadijuppidel, vihikutel, tikutoosidel ja raamatutel. Kõik need peavad käepärast olema.

Lambid seisavad päeval keset telki ja me ümbritseme neid nagu tulekummardajad, istudes madalatel koikudel. Lambiklaaside puudutamine on keelatud. See on ülempreester Papanini ainuõigus.

Vähesed vabad kohad seinal on täis riputatud relvi, laternaid ja raamatupampe. Viltuvajununa ripub väike kast — meie apteek. Širšov kaitseb mehiselt vähest marlit, mis on üle jäänud mitmesuguste olmevajaduste rahuldamisest.

Hiljuti pandi Fjodorovile kuppu. Lõhnas kõrbeva magamiskoti järele. Vahelduse eest tänulikud pealtvaatajad ei olnud kitsid nõuannetega. Ravikuuri aeg möödus lõbusalt ja patsient sai terveks peamiselt tänu naerule.

Telgi seinad on härmatisest hõbedased. Lambid põlevad tuhmilt — nende jaoks ei jätku hapnikku. Lampidel on hapnikupuudusega raskem harjuda kui inimestel.

12. detsembril 1937 tegi meie asula läbi olulise muutuse ja kujunes veel ebatavalisemaks kui enne. Kõik tema elanikud, kes olid uinunud tavaliste kodanikena, ärkasid rahvasaadikutena. Tol päeval valiti meid kõiki Nõukogude Liidu eri paigus NSV Liidu Ülemnõukogu saadikuteks. Minust sai Ufaa linna elanike saadik.

Enne seda tähelepanuväärset sündmust tuli meil tublisti tööd teha. Paljudest linnadest saabusid töötajate radiogrammid, milles paluti meie nõusolekut kandideerimiseks Ülemnõukogusse.

Et me polnud saanud mingeid juhtnööre, kuidas sellisel juhul toimida, andsime ilma pikemalt mõtlemata kõigile rõõmuga nõusoleku. Esmakordselt sain teada, et on olemas linn, mille nimi on Ohha — selle linna sidetöötajad soovisid mind oma saadikuna näha.

Peale nõusoleku tahtsid kõik saada veel ka meie üksikasjalikke elulugusid. Ja siis alles vaevanägemine algas!

Vaja oli saata mitu tuhat sõna. Just nagu kiuste püsis tuulevaikus, tuulemootor ei töötanud ja akud olid tühjad. Vastata aga oli tarvis . . .

Me tassisime telki sadulaga ja generaatoriga varustatud jalgrattaraami. Algas just nagu jalgrattavõistlus, ainult et sõita tuli paigal.

Niisiis sõit läks lahti! Tulevased Ülemnõukogu saadikud ähkisid ja puhkisid mulle kuklasse. Töö oli raske.

«Noh, mis sa seal kohmitsed? Liiguta kiiremini . . .»

Hea, et saarel võeti kõik vastu kordamist nõudmata. Ma saatsin nagu jõudsin.

Lamp hakkas vilkuma. Me olime telgis kogu hapniku ära tarvitanud. Väntajad vahetusid — neil oli raske, pealegi

hõikasin mina aeg-ajalt: «Poisid, suruge peale, pinge langeb!»

Detsembris sai juba enam-vähem selgeks, et meie triiv läheneb lõpule. Me arvasime, et aprillis-mais avaneb meil võimalus alustada jäälõhkuja pardal tsivilisatsiooni rüppe tagasipöördumist. Moskva kinnitas meis seda veendumust, teatades meie jääpangalt pardalevõtmise mitmesuguseid võimalikke variante. Vastuseks tellisime Leningradist uued meremehemütsid. Me olime räpased, pesemata ja kammimata, kuid tahtsime täies hiilguses Moskvasse tagasi pöörduda.

Hüdrobioloog professor Bogorov, kellega Širšov sidet pidas, andis meile ettenägelikult nõu, et me lisaks teaduslikele materjalidele tooksime kaasa ka artikleid. Ta soovitas neid võimalikult palju tagavaraks kirjutada.

Bogorovi nõuanne oli mõistetav. Moskvast saabuvate teadete järgi võis otsustada, et meie elust jääpangal oli kujunenud trammikõneluste ja koduste vestluste moodne teema. Me olime arvamusel, et meil ei olnud õigust seda laadi massilist huvi rahuldamata jätta, ja asusime seepärast kirjutama.

Niisuguse pingelise loomingulise tegevuse tagajärjel hakkas ennast tunda andma mõningane teemade puudus. Et vältida kirjanduspõllul tekkida võivaid konflikte, korraldasime üldkoosoleku, planeerisime teemad ja jaotasime need leitnant Schmidti poegade kombel rahumeelselt nelja mehe vahel ära. Teemasid oli vähe ja seepärast haarati kõigist õhinal kinni. Širšov sai maha isegi teosega köögiteemal: ta kirjutas traktaadi priimustest. Mis siis ikka! Priimus oli meie tingimustes oluline asi ja Pjotr Petrovitš kirjutas nagu Lev Tolstoi — parandas kirjapandut seitse korda ning esitas oma loomingule väga suuri nõudeid.

Loomingulise töö tegemise tingimused olid jääpangal kehvavõitu. Isegi kõige vaesemal kirjanikul on laud ja tool. Meie nendega kiidelda ei saanud. Pliiats oli väärisese. Igaüks hoidis oma pliiatsijuppe nagu silmateri.

Ent kõigist raskustest hoolimata tegime siiski püüdlikult ridu. Me saime aru, et seoses aastavahetusega, mis ei olnud enam mägede taga, võis oodata senisest veelgi suuremat nõudmist meie loomingu järele. Tahtmine oli kõigile kaasmaalastele uueks aastaks edu soovida. Tahtmine oli soovida, et igaühel neist oleks oma poolus. Näidet polnud vaja kaua otsida: ma kirjutasin suurepärasest meistrist Ivan Ivanovitš Gudovist, kes oli jõudnud freesijate poolusele.

Tund aega enne uue aasta saabumist äratas Papanin mu

üles. Ženja ja Petja läksid hüdroloogiatelki kinnitama, sest tugevnev lõunatuul ei tõotanud midagi head.

«Maast lahti, Teodorõtš, hakkame ennast üles lööma!»

Magamiskotist väljapugemine oli väga vastumeelne, kuid selleks, et uut aastat pestuna ja raseerituna vastu võtta, tuli rutata. Nii ma siis laskusin neljakäpakile ja Papanin kärpis kukla tagant mu juuksesalke. Pärast juukselõikust ajasin habet ning pesin pead, nägu ja kaela (muidugi ainult ligikaudu). Siis tulid Fjodorov ja Širšov. Ma lülitasin sisse vastuvõtja. Me kuulasime ära kellalöögid, saatsime teele uue aasta esimese ilmateate ja asusime pidutsema. Meie rikkalikul peolaual olid tinarasked soodapannkoogid pressitud musta kalamarjaga, jahivorstid kartulipüreega, kohv ja kuivtordi jäänused.

Juba uue aasta algpäevil hakkas täituma meie lootus varsti koju tagasi jõuda. Esimest märku andsid meile sellest ajakirjanikud. Raadio päevauudiste toimetus pöördus meie poole palvega toetada taotlust, et tema esindaja võetaks «Jermaki» pardale. Kahtlust ei jäänud: kui juba ajakirjanikud finiši poole tormasid, ei saanud finiš enam mägede taga olla.

Diagnoos osutus õigeks. Moskvale tegi muret triivi tempo. Me hakkasime äkki liikuma palju kiiremini, kui oli eeldatud. Selline kiirus võis meile saatuslikuks saada. Seepärast saadeti meile kuu aega ettenähtust varem vastu väike laev — hülgepüügi-mootorpurjekas «Murmanets».

Esimesel pilgul paistis veider, et meie poole saadeti teele niisugune armetu laevuke, kuid purjede kasutamine võimaldas kütust kokku hoida ja oma ümara kere tõttu ei tarvitsenud «Murmanets» karta jääd. Võtnud pardale kuueks kuuks kütust ja aastaks provianti, sõitis kahekümne ühe liikmeline meeskond kogenud, nelikümmend aastat Arktikas merd kündnud kapteni I. N. Uljanovi juhtimisel 10. jaanuaril 1938 sadamast välja.

«Murmanetsi» ülesanne oli patrullida lõunasse, Grööni merele suunduva jäävoolu serva juures. Meie olime kusagil seal lähedal. Ette tuli näha ka halvim variant: see, et me jõuame vabasse vette mingisugusel murdosal oma jääpangast.

Gröönimaa ranniku poole — sinna, kuhu triiv meid kõigi arvestuste järgi kandis — asusid valitsuse korraldusel teele jäälõhkujad «Taimõr» ja «Murman» ning otsekohe pärast remondi lõppu pidi sinna suunduma ka jäälõhkuja «Jermak». Meie jääpangalt äratoomise ekspeditsiooni ülemaks

määrati Otto Juljevitš Schmidt, tema asetäitjaks Anani Vladimirovitš Ostaltsev.

Esimesena sõitis 3. veebruaril 1938 välja «Taimõr» kapten B. D. Barsukovi juhtimisel. See jäälõhkuja oli üks meie jäälaevastiku vanemaid laevu. Ekspeditsiooni varustuse tähtsama osa moodustasid kolm suurt kasti, millesse oli pakitud kolm lennukit. Need kuulusid lennugrupile, mida juhtis polaarlendur Gennadi Petrovitš Vlassov. Ja laeva pardal oli muidugi ka suur hulk korrespondente, fotograafe ning filmioperaatoreid.

Üheaegselt laevadega valmistus teeleminekuks iseseisev lennuekspeditsioon, kelle käsutuses olid S. V. Iljušini konstrueeritud kahemootorilised kiirlennukid ЦКБ-30. Nende lennukite jaoks otsiti sobivaid lennuvälju. Ekspeditsiooni ülem oli meie vana tuttav Ivan Timofejevitš Spirin, pooluseekspeditsiooni peanavigaator. Spirini lennukid pidid lendama Murmanskist meie jääpangale või baseeruma koos G. P. Vlassovi lennugrupiga «Taimõri»-lähedastel lennuväljadel.

Sellal kui tehti ettevalmistusi meie päästmiseks, muutus elu jääpangal üha keerulisemaks. Valitses täielik tuulevaikus, taevas oli pilvitu. Kuu paistis. Külma oli nelikümmend kraadi. Telgis kõikus temperatuur nulli ja miinus seitsme kraadi vahel. Veel kunagi polnud meie telgis olnud nii palju härmatist ja jääd. Veel kunagi polnud seal olnud nii vähe hapnikku. Lambid ei põlenud hapnikupuuduse tõttu peaaegu üldse ega andnud seetõttu ka sooja.

21. jaanuaril 1938 langes õhurõhk katastroofiliselt madalale. Ja ehkki ilm oli vaikne ning sombune, saime aru, et ebameeldivused ei lase ennast kaua oodata.

Nii oligi. Hommikust süües kiitsime jääpanka ja just nagu vastuseks sellele kiitusele kostis ida poolt ähvardav mürin, mis kord tugevnedes, kord nõrgenedes meenutas suure linna kära või tugeva lainemurru kohinat. Nii hirmuäratavat jäärusket polnud meil varem veel olnud. See kestis kella kaheni päeval, siis saabus täielik vaikus.

Uuesti avanes meie vana tuttav sügisene pragu. Seni olime naiivselt arvanud, et pärast detsembri- ja jaanuaripakast oli ta igaveseks kinni külmunud. Murelik Širšov jooksis oma hüdroloogiatelki vaatama ja nägi seda . . . teisel pool pragu, mis üha laienedes oli juba moodustanud kahesaja meetri laiuse lahvanduse.

Kiires korras tuli alustada päästetöid. Me kaevasime välja süsta ja tassisime selle lahvanduse äärde. Süsta vettelaskmine õnnestus suurte raskustega: segasid väikesed jäätükid

ja lahvanduse serval tekkinud õhuke jää. Petja ja Ženja sõitsid merele. Neid ootas vastutusrikas töö — Širšovi vints oli tarvis kähku lahvanduse servast eemale tirida, et ta järjekordse surve ajal jäljetult ei kaoks.

Süst libises mööda vaikset tõrvmusta vett ja kadus kiiresti uttu. Lahvanduse vastaskallas oli peaaegu nähtamatu. Telgi asukohta tähistas ähmane tontlik hall laik. Sellal kui Širšov ja Fjodorov hüdroloogiamajandust ähvardavat ohtu likvideerisid, seadsime meie lähimatele jäärahnudele kaks laternat, et meresõitjad saaksid neid majakatena kasutada.

Kui nad tagasiteed alustasid, oli udu juba päris tihe. Neil tuli sõita mälu järgi.

Kuhjuva jää mürinast sai meie alaline kaaslane. Eemalt oli seda kogu aeg kuulda. Kõik see oli harjumatu ja tekitas seepärast mingisuguse äreva ebamäärasustunde. Pisiasjadest oli märgata, et kõigi närvid olid pinevil, kuid me püüdsime end vaos hoida. Töö pidi käima oma rada. Närvitsemisest polnud midagi kasu. Tuli tööd teha ja kannatlik olla . . .

Nii möödus mitu päeva. Siis tuli lumetorm, mis andis meile marulise kuuepäevase kontserdi.

Kord hommikueelsel öötunnil tegi Papanin mulle ettepaneku malet mängida. Me mängisime keskendunult ja rahulikult, täiesti teadlikena käsiloleva tegevuse tähtsusest. Äkki kostis läbi tuulemühina ebatavaline müra.

Ma pugesin korrapidaja kohustust täites telgist välja ning tammusin lumetormis ja pimeduses ringi, kuid mingeid pragusid ei avastanud. Järgmisel õhtul heitsime lahti rõivastumata magama.

Kummalist kriginat kuulis telgis esimesena Papanin. Ta ruttas kõiki äratama. Ženja proovis vastu vaielda:

«Lumi vajub, Dmitritš. Sa tõenäoliselt ehmatasid unes.»

«Mis lumi see sul on,» pahandas Papanin, «köök kõigub. Ronige aga välja, vaadake ise!»

Kõige kiiremaks osutus Širšov. Ta sai esimesena kasuka selga ja väljus neljakäpakil telgist. Kauge krigin kord vaibus, kord kasvas lähedaseks ärevaks ja ähvardavaks raginaks.

Petja pilk oli kõige teravam. Kümne meetri kaugusel meie elamust, meteoroloogiaonni taga, peatas teda tume vööt. Esimesel hetkel ei uskunud ta oma silmi, kuid kahtlust polnud — see oli pragu! Pragu kord kitsenes ja muutus peenikeseks niidiks, kord laienes uuesti. Laternaga valgustades ja pöörase pimestava lumemöllu eest nägu varjates läks Petja poolkummargil piki seda kurjakuulutavat musta vööti edasi. Lõpuks sai talle selgeks, et pragu suundus eemal oleva

majanduslao poole. Jäi ainult üle võimalikult kiiresti telki tagasi pöörduda.

Praod . . . Praod ümber telgi . . . Nüüd siis oli see käes — see, mida me olime kartnud ja kuude kaupa oodanud ning milleks me olime visalt ja hoolikalt valmistunud.

«Nüüd oleme jännis, vennad — keegi on vist jääpanka kurja silmaga vaadanud . . .»

Selle märkuse adresseerisin ma oma kaaslastele, kes veel hiljuti olid jääpanka taevani kiitnud.

Kuid nali jäi õhku rippuma. Asi oli naljast kaugel. Tarvis oli kähku mingi otsus teha, aga missugune? Lahendust otsides väljusime kõik neljakesi telgist. Kolm meest roomasid laternatega mööda lund ja püüdsid kindlaks teha uute pragude suunda. Pimedus, tuul ja jalustrabav lumemöll nõudsid äärmist ettevaatust. Mind jäeti laternaga telgi juurde tuletorni ülesannet täitma. Varsti tulid kõik kokku, kuid pimedus ei võimaldanud asjasse selgust tuua ja seetõttu tehti otsus teed juues hommikuni aega viita.

Tund hiljem läks Petja luurele. Seekord olid uudised hoopis kurvad. Lumetorm ei vaibunud. Pragu oli kohati muutunud 4—5 meetri laiuseks. Seal, kus veel päris hiljuti olid loogelnud ainult kahtlased mustad niidid, laius nüüd vesi. Lähim kanal oli otse meteoroloogiaonni taga ja suundus majanduslao nurga juurde. Lao üks sein rippus vee kohal.

Nüüd polnud enam aega aru pidada. Tarvis oli kiiresti varandus päästa. Me tungisime läbi lumetormi lao juurde. Selle uks oli lumme mattunud. Papanin virutas paar korda kirvega vastu jääkuplit. Võlv murdus kõlinal. Sees oli juba näha vesi. Ilmselt oli see läbi alumiste lumekihtide imbunud. Papanin hüppas august sisse ja sattus pahkluudeni vette.

Kaskaadina lendasid laost välja vildikud, saapad, padrunid, laternad, labidad, nõud ja presenditükid. Mõne minutiga oli ladu tühi. Meie kolmekesi laadisime välkkiirelt narta kraami täis ja kogu jõudu pingutades, terve kehaga veorihmadele surudes ja peaaegu neljakäpakile laskudes tirisime selle jääpanga keskele. Katnud oma saagi hädapäraselt presendiga, läksime uue koorma järele.

Lõpuks olime päris ära vaevatud, kuid koidik ei saabunud ikka veel. Me tahtsime selle ära oodata, et oleks parem jääpanka üle vaadata.

Jätsime Fjodorovi valvesse ja otsustasime veidi magada. Kuid sellest ei tulnud midagi välja. Lumetorm lakkas ootamatult. Ženja suureks rõõmuks kihutasid meist üle veel ainult hõredad pilveräbalad. Kuus päeva ei olnud me täh-

tede puudumise tõttu saanud oma asukohta määrata. Ženja laskis välkkiirelt käiku oma instrumendid ja sai nii vapustava tulemuse, et ei uskunud oma silmi. Mida teha? Ainult ühte — korrata vaatlusi ja arvutusi. Ženja kordas neid ja andis mulle andmed, mida vastu võttes väratasid juba minu käed. Jah, oli, mille üle ärevust tunda. Niisugust triivikiirust ei olnud kogu kaheksa ja poole kuu jooksul veel kordagi ette tulnud. Kuue päevaga olime läbinud 120 miili. 20 miili ööpäevas!

Pool kaksteist äratas Fjodorov meid uuesti. Ebameeldivused suurenesid. Seekord suundus musta maoga sarnanev pragu meteoroloogiaonni juurest meie köögi seina poole ja kadus elutelgi alla. Kurat võtaks, hullemat asja ei saanud enam olla! Kuid ilmnes, et sai küll. Telgi vastaskülje alt väljudes võttis pragu suuna otse tuulemootorile.

Kahju oli lahkuda elamust, millega me olime nii harjunud, kuid midagi polnud parata ja aega viita ei tohtinud. Me lõime üles lenduritelt saadud kerged siidtelgid, et raadiojaam ja kõik muu väärtuslik neisse üle viia. Enne raadiojaama evakueerimiseelset demonteerimist saatsin ma mandrile Papanini lühiteate:

«Kuus päeva kestnud tormi tagajärjel tekkisid jääpanka jaama piirkonnas 1. veebruari hommikul kell 8 poole kuni viie meetri laiused praod. Me asume pangatükil, mille pikkus on 300 ja laius 200 meetrit. Ära on lõigatud kaks baasi ja tehniline ladu, milles on teisejärgulise tähtsusega varustus. Kütuse- ja majanduslaost on kõik väärtuslik päästetud. Elutelgi alt läheb läbi pragu. Kolime üle lumionni. Koordinaadid teatan täna veel täiendavalt, side katkemise korral palume mitte muretseda.»

Raadiojaama telgi paigutasime kaugema antennimasti juurde. Millegipärast näis, et just see koht ei purune ja peab vastu kõige kauem.

Elumaja-alune pragu esialgu vaikis, kuid põrandal olevatele karusnahkadele valgus pikkamööda vesi. Märjad lirtsuvad nahad külmusid kiiresti. Jalge all ragises jää. Kuid 1. veebruari õhtu veetsime siiski veel vanas majas, olles iga hetk valmis sealt lahkuma.

Kaua pidasime aru, mida teha teadusliku inventariga. Papanini ettepanekul otsustasime selle laadida nartale ja viia kogu oma teaduse üle rändeluviisile. Enne pimeduse saabumist jõudsime hädavaevalt taastada side, kuid midagi rõõmustavat meil Moskvale teatada polnud. Jää pealetung jätkus. Tekkisid uued praod. Nii kaugele kui pilk ulatus, olid ümberringi näha ainult jäätükid, mida üksteisest lahutas

vesi. Päev läbi, sellal kui mina raadioaparatuuriga jändasin, tassisid Papanin, Širšov ja Fjodorov varustust meie üha väiksemaks muutuva jäätüki keskele. 2. veebruari varahommikul olid jäätüki mõõtmed kolmkümmend korda viiskümmend meetrit. Iga tunniga kujunes olukord üha ebamugavamaks.

Ženja ja Petja läksid luurele, et leida naabrusest mõni suurem jäätükk. Nad tegutsesid küll julgelt ja otsustavalt, kuid selgus, et jäätükki vahetada polnud mingit mõtet. Suuremaid tükke ei olnud. Jääväli oli purunenud väikesteks osadeks ja polnud raske taibata, et neid kõiki ootas üks ja sama saatus — sulamine!

Kilomeetri kaugusel laagrist sattusid luurajad hüdroloogiaonni jäänustele. Rebenenud presendist sirutusid välja bambuskepid. Väga meeldiv oleks olnud vints kaasa võtta ja päästa, kuid ta oli üle pragude tirimiseks liiga raske. Ent siiski ei tulnud meie luurajad tagasi tühjade kätega. Kasutades ära asjaolu, et jäätükid vahetevahel surusid end üksteise vastu, jõudsid Ženja ja Petja ühe varustusbaasini, mis triivis iseseisvalt oma jäätükil. Sealt saabusid nad trofeedega — karusnahkse rõivastuse kottidega ja kummipaadiga.

Kõrgelt jäärahnult nägid nad veel kahte proviandi- ja kütusebaasi, kuid ei riskinud nendeni tungida, sest teel olid liiga laiad lahvandused. Mina nägin samal ajal vaeva antenniga. See ei mahtunud meie jäätükile. Antenn oli üle kuuekümne meetri pikk, jäätüki suurim pikkus aga ei ületanud viitkümmend meetrit. Ma lõin jäätüki serval kahes kohas püsti bambusridvad ja seadsin antenni üles Г-kujuliselt. Proovisin — töötas. «Murmanetsile» õnnestus saata 2. veebruari ainus radiogramm, mille iga sõna me põhjalikult arutasime ja kaalusime, et mandril viibijatel poleks põhjust liigselt muretseda.

«Jaama piirkonnas jätkub vähem kui 70-meetrise läbimõõduga jäätükkide moodustumine. Praod on 1—5 meetri, lahvandused kuni 50 meetri laiused. Jäätükid vahetavad vastastikku asukohta. Silmapiirini ulatub üheksapalline jää, lennuk nähtavuskauguses maanduda ei saa. Elame siidtelgis jääpangal, mille mõõtmed on 50 korda 30 meetrit. Meil on kaasas kolme kuu toiduvaru, aparatuur ja töötulemused. Tervitus kõigilt.»

Tohutu tänutundega vaatasime kõik neljakesi tuulemootorit, mis kohmakalt tiibadega vehkides laadis akumulaatoreid. Nüüd oli raadioside kindlustatud.

Need päevad, mis nõudsid meilt sisepinget, olid dramaati-

lised ka meie päästjate jaoks. Kolmeteistkümnel päästjal lõppesid nad traagiliselt . . .

Leningradi Balti tehases remontisid töölised seninähtamatu tempoga jäälõhkujat «Jermak». Meeleheitlikult võitles jääga meile lähenev mootorpurjekas «Murmanets», läbi ränga tormi tungis edasi jäälõhkuja «Taimõr», Moskvast võttis kursi põhja õhulaev CCCP-B-6, mida juhtisid N. S. Gudovantsev ja I. V. Pankov.

Risk oli kõigi päästesalkade lahutamatu kaaslane. Koos teistega riskis «Murmanets». Pärast seda kui meie jääpank hakkas pragunema, saatis Otto Juljevitš selle laevukese kaptenile, hallivuntsilisele Uljanovile käsu: «Valitsuse korraldusel teen teile ülesandeks tingimata jõuda Papanini laagrini, päästa kangelased ja tuua nad jääpangalt ära. Rakendage kõik jõud selle ajaloolise ülesande täitmiseks. Edasijõudmisest kandke ette iga kuue tunni tagant. Schmidt.»

Selle käsu täitmiseks pidid armetu väikese puitlaeva kapten ja meeskonnaliikmed olema kangelased.

Pärast seda kui kõik oli lõppenud ja me olime õnnelikult Moskvasse tagasi jõudnud, avaldas tuntud ajakirjanik Mihhail Rozenfeld «Izvestija» veergudel olukirjelduse nende meeste kangelasteost. Väike katkend tema kirjutisest «Kartmatu laev «Murmanets»» annab sellest kangelasteost ettekujutuse.

«. . . Laeva tabas ootamatu orkaan, uuesti möllama hakanud lained paiskusid tekile ja ähvardasid väikest laeva iga minut enda alla matta.

See juhtus esimesel veebruaril — päeval, mil orkaan murdis triivjaama «Severnõi Poljus» jääpanga tükkideks ja papaninlased sattusid ohtu. Kapten Uljanov muutis otsekohe kurssi, kavatsedes lahvanduste kaudu laagrini tungida. Kahekümnekraadises pakases jäätusid üle laeva paiskuvad lained silmapilkselt. Tekk, pardad, tekiehitised, mastid, luugid, trepid, laadung ja inimeste rõivad kattusid jääkoorikuga. Madrused, vabad masinistid ja vahist tulnud tüürimehed raiusid nõrkemiseni jääd. Laev hakkas jää raskuse all ujuvust kaotama. «Murmanetsi» meremehed meenutasid liikuvaid jääkujusid. Nad jätkasid tonnide kaupa jää raiumist. End orkaani eest varjates juhtis kapten laeva läbi jää . . .»

Riskis ka «Taimõr». Torm, millesse ta Barentsi merel sattus, oli nii ränk, et tekiehitised said tugevasti kannatada. Teki ja taglase jäätumine tegi meremeeste töö üliohtlikuks. Lained viisid üle parda sondpallide jaoks määratud vesiniku balloonid.

Niisama suuri raskusi tuli läbi teha kolmel allveelaeval, mis võtsid päästetöödest osa Põhjalaevastiku juhtkonna käsul. Need äsja õppustelt saabunud allveelaevad — Д-3, Щ-402 ja Щ-404 — saadeti abistama jääpangaga raadioside kaotanud «Taimõri» ja julgestama õhulaeva CCCP-B-6 lendu. Eriti paistis silma allveelaev Д-3. Tormi ajal, kui tal tuli sõita vee peal, lõid lained üle komandosilla. Vahiohvitserid ja signaliseerijad sidusid end rihmadega kinni. Nende rõivad kattusid jääkoorikuga ja käed kangestusid, kuid nad juhtisid laeva täpselt ettenähtud kohta.

Kõige hirmsam saatus langes osaks õhulaevnikele. Sellest traagilisest lennust kirjutas juba enne sõda Konstantin Simonov oma poeemis «Murmanski päevikud». Dokumentaalkirjandus aga, nii imelik kui see ka pole, läks õhulaeva CCCP-B-6 lennust vaikides mööda ning alles 1966. aasta 13. ja 14. aprillil ilmus ajalehes «Sovetskaja Rossija» V. Antsiferovi olukirjeldus «Vaprate lend» ja 1969. aastal avaldas ajaleht «Kandalakšski Kommunist» J. Jerjomini pika dokumentaaljutustuse, mis andis väärilist au hukkunute mälestusele. Nende kirjutiste autorid tegid seda erutavat materjali kogudes ära suure töö.

Õhulaev asus Moskvast teele 1938. aasta 5. veebruari õhtul. Tema esialgne sihtkoht oli Murmansk. Teel kavatseti laeva materjalosa ja aparatuuri kontrollida ning siis Murmanskist meie jääpangale suunduda. Seda lendu peeti küllaltki tähtsaks. Aeronaudid saatis teele Anastass Ivanovitš Mikojan. Prožektorite valguses tõusis õhulaev lendu ning kadus ööpimedusse ja lumetormi.

Õnnelikult ületanud Petrozavodski ja Kemi, lähenes õhulaev 6. veebruaril Kandalakšale. Tal tuli pimesi lennata läbi ülitugeva lumesaju. Žemtšužnaja jaama piirkonnast, Kandalakšast 39 kilomeetri kauguselt, saabus viimane radiogramm, mis teatas lennu edukast kulgemisest. Kell 18.56 jäi õhulaeva raadiojaam vait ja tund aega hiljem tuli kohalikelt elanikelt ärev teade, et Beloje More jaama lähedal toimus hirmus plahvatus. Õhulaev põrkas vastu mäge.

Kohalikele suusatajatele, kes ruttasid kannatanuid abistama, avanes kurjakuulutav pilt. Nad nägid mahamurdunud puid, õhulaeva kõveraks paindunud kiilu, gondlitükke, põlenud mootoreid, laialipaiskunud seadmeid ja provianti, kõrbenud taimestikku ja hukkunute laipu. Lõkke juures istusid õhulaeva kesta tükil need kuus, kes üheksateistkümnest meeskonnaliikmest olid ellu jäänud.

Fosfor-suitsuküünlad, bensiin ja laevakerest väljavoolanud

vesinik tegid õhulaevast mõne hetkega kägardunud ja söestunud rusude hunniku.

See oli eriti hirmus, sest miski ei ennustanud katastroofi. Kõik näis olevat kontrollitud ja iga samm kaalutud. Murmanskis ootas õhusõitjaid kütus. Pärast paakide täitmist pidi õhulaev suunduma otse Gröönimaa rannikule, mille lähedal triivis meie jääpank. Õhulaeva meeskonda olid valitud parimad spetsialistid, õhkutõusu ja maandumist oli hoolikalt harjutatud. Ja äkki hirmus tragöödia . . .

Moskva Novo-Devitši kalmistul vana kloostri müüris puhkab urnides kolmeteistkümne aeronaudi põrm. Need aeronaudid on N. S. Gudovantsev, I. V. Pankov, S. V. Djomin, V. G. Ljanguzov, T. S. Kulagin, A. A. Ritsland, G. N. Mjatškov, N. A. Konjušin, K. A. Šmelkov, M. V. Nikitin, N. N. Kondrašov, V. D. Tšernov ja D. I. Gradus. Meie noored peavad nende oma teenistuskohustuse täitmisel hukkunud meeste nimesid teadma.

6. veebruaril suurenes jääkatte tihedus äkki kümne pallini ja hiljutiste pragude asemele ilmusid jäärahnud. Lähim vall kerkis sõna otseses mõttes meie kõrvale — telgist seitsme kuni kümne meetri kaugusele. Seejärel nõrgenes surve uuesti ja jäävälja killud hakkasid jälle meie ümber tantsima. Me püüdsime seda ookeani lühiajalist heldust ära kasutada. Tõsi küll, üsna lähedale ujunud hüdroloogiavintsi ei õnnestunud meil kätte saada, kuid see-eest tõime ühest baasist petrooleumi. Vaevalt oli selle ümberlaadimine lõppenud, kui baas uuesti eemale ujus. Pärast mõnda ilusat päeva läks ilm halvaks. Lumemöll ja kirdetuul ei teinud meile mingit rõõmu. Tihedas lumesajus oli pimedus pilkane ja meie jäätüki piire tähistavad mustad lipud (need seisid telgist 15—20 meetri kaugusel) just nagu lahustusid selles.

Ivan Dmitrijevitš, Petja ja Ženja lamasid siidtelgis, mida halastamatult räsis tuul. Keegi muidugi ei maganud. Väljas püüdis igaüks end millegi — narta, täispuhutud kummipaadi — varju hoida. Muuseas, kummipaat ei olnud just kõige usaldusväärsem tuulevari. Ta hüples kogu aeg ülesalla ja püüdis end köidikust lahti rebida. Jah, olukord oli keeruline! Kui oleks alanud tugev surve, siis vaevalt oleks meil olnud võimalik midagi ette võtta. Mis võimalust oli meil rasket nartat vedada, kui tuul meid peaaegu jalust maha rabas, ja kuhu me pidime teda vedama? Kolme sammu kaugusel oli must vesi, kuristik, lõpmatus. Tuule kiirus oli 30 meetrit sekundis.

8. veebruaril pärast kella kaheksat hommikul rebenes jää küljest lahti raadiotelk. Et ta ära ei lendaks, hüppasin talle

peale ja hüüdsin appi. Ma lamasin telgil ja mu nägu oli vastu tuult. See oli moment, mil ma hakkasin täielikult mõistma ütlust «silmad läksid peas pahupidi»! Telgist õnnestus võitu saada alles kohalejooksnud seltsimeeste abiga. Sellal kui kõik teised telki paigal hoidsid, ronisin mina sisse, tõstsin kogu aparatuuri põrandale ja panin kokku. Siis lasksime telgi alla ja surusime ta petrooleuminõudega vastu jääd. Side katkes ajutiseks.

Pärast seda pingelist valvekorda puhkasin meie vanas telgis. Me ronisime Papaniniga ülemistele koikudele ja tukkusime tuule mühinat kuulates. Puhkus ei olnud kuigi meeldiv. Temperatuur oli telgis nulli ümber. Seda oli täpselt nii palju, kui palju oli tarvis lume sulamiseks rõivastel. Jalad, rõivad, müts, peakott — kõik olid niisked. Kasukas oli nagu käsn, vääna kas või vett välja. Lamada tuli just nagu üleni kompressis. Sooja saada polnud võimalik.

Me otsustasime ehitada lumionni. Meie Papaniniga saagisime lumest välja telliseid, Širšov ja Fjodorov ladusid seinu. Seinad kerkisid ümber lumme saetud augu, mille sissekäigust kaugemal olevasse poolde oli jäetud lumest lavats. Sellel kavatsesime lamada kõik neljakesi kõrvuti nagu külaahjul. Uue mööbli komplekti täiendasime veel lumest köögilauaga. Sarikate asemel kasutasime bambuskeppe, millele tõmbasime kergest riidest katuse. Tõsi küll, uude elamusse tuli põlvili sisse ronida, kuid ta kaitses meid siiski halva ilma eest, eelkõige pidas tuult, mis viimastel päevadel oli olnud halastamatult vali.

Ehitustööd lõppesid õhtuhämaruses. Dmitritš asus toitu soojendama, mina hakkasin köögikraami vanast telgist uude lumionni tassima. Petja ja Ženja tõid ära magamiskotid. Ühesõnaga, meil oli soolaleivapidu! Õhtust sõime juba uues majas petrooleumilambi heledas valguses. Siin jätkus lambi jaoks hapnikku ja lumest seinad peegeldasid hästi valgust.

Me ei jõudnud veel uue majaga koduneda ega silmapiiril tumendavat Gröönimaad imetleda, kui meile tuli külla emakaru kahe pojaga. Kuuvalguses, mida pealegi varjasid pilved, näitasid Papanin ja Širšov end heade küttidena. Värske liha varu ei olnud meie olukorras hoopiski mitte ülearune. Me mõistsime, et meie äraviimine jäält oli päevade küsimus, kuid päästetööde kulgu ei saanud keegi ette näha.

Esimesena lähenes meile «Taimõr», üks Nõukogude polaarlaevastiku teenekamaid laevu. Veerand sajandit varem võttis «Taimõr» koos «Vaigatšiga» osa Vilkitski ekspeditsioonist. Mõlemad laevad sõitsid Vladivostokist Arhangelskisse ja avastasid teel praeguse Severnaja Zemlja kaguranniku.

See teenekas veteran murdis teed läbi tugeva tormi ja jõudis jääväljani, millesse uuesti oli külmunud meie mustlaslaagrit kandev jäätükk. 10. veebruaril lõime «Taimõriga» kahepoolse raadioside ja saime teada, et meie poole ruttasid täie käiguga «Murman» ja «Jermak». Taimõrlased teatasid ka, et niipea kui torm vaibub, lasevad nad otsekohe jääle ühe Gennadi Petrovitš Vlassovi lennugrupi kolmest lennukist.

Järgmisel päeval järjekordse sideseansi ajal sai mulle osaks rõõmus üllatus: mikrofoni juures oli «Izvestija» korrespondent Ezra Vilenski. Mikrofoni juurde pääsemise õigust ei andnud Ezrale see, et ta esindas autoriteetset ajalehte. Ei, ta oli ainus inimene, kellel seisis ees teistkordne viibimine meie jääpangal. Esimest korda oli ta sinna saabunud koos meiega lennukil, nüüd tuli ta mööda vett. Lendureid, kes olid meid kohale toimetanud, selle ekspeditsiooni liikmete hulgas ei olnud, navigaator A. A. Ritsland oli hukkunud õhulaeva CCCP-B-6 katastroofi ajal ja Schmidt oli teel «Jermakiga», mis jõudis kohale alles pärast meie äratoomist jääpangalt. Seepärast oligi Vilenski seisund nii eraldordne.

Meeldiv oli kuulata Ezra jutustust Moskvast ja saada tervitusi ühistelt tuttavatelt. Petja Širšov sai Ezralt teada, et tema perekond on Leningradist Moskvasse kolinud ja kojujõudmisel ootab teda ees soolaleivapidu.

Pärast raadiovestlust Vilenskiga, mis oli võrdlemisi ühepoolne — rääkis peamiselt tema, meie kuulasime, sest tarvis oli akumulaatoreid säästa —, muutus meie triivi lõpu perspektiiv täiesti reaalseks. Järgmisel päeval nägime «Taimõri» tuld.

Juba mitu korda olime mingisuguseid kaugeid tähti «Taimõri» tuledeks pidanud. Seekord aga oli tuli täiesti ehtne. Ta kord kustus, kord süttis uuesti, kuid ei tõusnud silmapiirist kõrgemale nagu täht. Polnud kahtlust, et ma nägin laevatuld.

Ma süütasin bensiinitõrviku ja viibutasin seda. Mind märgati. Tuli hakkas vilkuma ja kinnitas sellega, et ma nägin «Taimõri» prožektorit. Ma äratasin oma kaaslased ja Ženja peilis kodumaa esimese tulukese suuna. See oli 12. veebruaril, kuid enne meie äraviimist jääpangalt möödus veel terve nädal, mis oli täis kõige mitmekesisemaid sündmusi . . .

Vaevalt oli torm vaibunud, kui taimõrlased asusid laeva kõrvale lennuvälja rajama. Seda tööd tehti öösel prožektorivalguses. Samal ajal toimus jääle lastud lennuki monteerimine. «Taimõri» pardal olid kohale toodud meie lennunduse

teenekad esindajad. Lennukeid oli kolm: P-5, mis on käesolevate märkmete lugejale hästi tuttav Schmidti laagri evakueerimise ajast, selle vanem vend У-2, mis hiljem nimetati ümber По-2-ks, ja tubli väike «Šavruška». Vlassov otsustas meie laagrisse lennata У-2-ga.

Peaaegu samal ajal tõusid päralejõudnud «Murmanilt» lennukiga Ш-2 õhku I. I. Tšerevitšnõi ja Polikarpov. Tõusid õhku ja kadusid. Ühesõnaga, olukord muutus segaseks: laevad lähenesid meile, lendurid aga otsisid nii meid kui ka üksteist . . .

Tšerevitšnõid otsides jõudis Vlassov ootamatult meie juurde. Ta lendas oma У-2-l koos tüürimees Dorofejeviga ja sattus filmikaamera külge liibunud Papanini objektiivi. Me olime sel hetkel Ivan Dmitrijevitšiga kahekesi. Petja ja Ženja olid läinud Tšerevitšnõid otsima. Papanin jooksis üle pragude hüpates lennuväljale, mis oli meist kahe kilomeetri kaugusel. Minu ülesanne oli «Taimõrile» teatada, et Vlassov on meie juures ja kõik on korras. Papanin jutustas mulle hiljem oma kohtumisest Vlassoviga. Mõlemad olid erutusest pooleldi kõnevõimetud ja asusid vastastikku teineteist rahustama:

«Noh, mis sul on? Noh, rahune ometi!»

«Pole midagi, pole midagi, aga mis sina närvitsed?»

Ivan Dmitrijevitš sai esimese posti ja väga meeldiva saadetise, mis koosnes õllest ja mandariinidest.

Papanin ütles Vlassovile:

«Seni, kuni Tšerevitšnõi pole leitud, ei maksa meie juurde lennata!»

«Luban, Dmitritš, et leian Tšerevitšnõi tingimata üles!»

Papanin ja Vlassov suudlesid teineteist ning Vlassov lendas ära. Kui Petja ja Ženja tagasi jõudsid, lugesime koduste kirju, närisime külmunud mandariine, mis tegid hambad hellaks, ja rüüpasime peale õlut, mis pani hinge jäätuma. Tubli poiss oli see Vlassov, et meile õlut tõi! Peoõhtu meie «karukoopas» oli luksuslik. Järgmisel päeval tuli «Taimõrilt» teade, et Vlassov täitis oma lubaduse ning tõi Tšerevitšnõi ja teise piloodi «Taimõrile».

Viimane ööpäev oli ärev. Mitte mingi otsene oht meid ei ähvardanud, kuid me olime hirmsal kombel endast väljas. Õhtul uitas mööda jääpanka prožektorikiir. Vesjolõi oli nagu pöörane. Kõigil oli minekumeeleolu, kõik sidusid vihikuid kimpu ja pakkisid seljakotte. Söögiisu ei olnud üldse. Kastrulis oli karulihaborš, kuid kõik boikoteerisid seda millegipärast üksmeelselt. Muuseas, me boikoteerisime seda, kuid

ära ei visanud. Polnud päris kindel, kas laevad ikka tulevad homme.

Meie lähedal, umbes poolteise kilomeetri kaugusel oli suur lahvandus. Just sellesse pidid «Taimõr» ja «Murman» meie arvestuse järgi tulema. Igaüks meist tahtis esimesena seal laevu näha. See õnnestus Papaninil. Enne kõiki teisi märkas ta meie territoriaalvetesse tunginud laevade sirelikarva siluette.

Nüüd oli juba selge, et jääpangal tuli meil veeta veel ainult mõned loetud tunnid. Papanin raseeris ennast. Širšov ja Fjodorov olid selle operatsiooni sooritanud juba varem, Ivan Dmitrijevitš aga otsustas habet ajada viimasel silmapilgul, et võimalikult efektne välja näha. Tema välimus kujunes tõepoolest efektseks: alumine näopool oli pärast habemeajamist märksa heledam kui ülemine. Minul raseerimisvõimalust ei olnud. Niisugune on kõigi radistide saatus. Kõige pingelisematel ja huvitavamatel minutitel tuleb põhjalikult äratüüdanud kastide juures sõna otseses mõttes just nagu oheliku otsas olla.

Keskpäeval olid laevad juba hästi näha ka ilma binoklita. Sageli tõusis nende korstnatest paksu suitsu: kütjad roopisid kolletes sütt. Käis mitteametlik, kuid pingeline võistlus, kumb jõuab enne kohale, kas «Murman» või «Taimõr». Kell kaks päeval laskusid lipuehtes laevadelt jääle kaks kolonni. Lippude ja transparentidega suundus meie poole terve protsessioon. Fotograafid ja filmioperaatorid jooksid, aparaadid õlal. Ühesõnaga, meie üksildasel jääpangal oli äkki väga palju rahvast. Meremehed marssisid algul korrapärases kolonnis, kuid ei pidanud siis enam vastu ja hakkasid jooksma. Kõige ees lehvisid lipud. Me nägime juba hüüdvaid, lõbusaid ja rõõmsaid nägusid.

Viimastena jõudsid sündmuskohale need, kes kõige rohkem oleksid tahtnud olla esimesed — tohutu suurte statiivide ja raskete filmikaameratega kroonikaoperaatorid.

Papanin võttis lipu kätte ja me seisime lähenevaid päästjaid tervitades neljakesi kõrgel jäärahnul nagu tribüünil. Niipea kui tulijad meie juurde jõudsid, muutus kohtumine täiesti mitteametlikuks: meid hakati õhku loopima. Seejärel toimus miiting. Me tõmbasime välja revolvrid ja saluteerisime oma päästjatele. Fotoreporterid ja filmioperaatorid ümäratsesid. Meie käisime ringi nagu sünnipäevalapsed. Üksköik mida me ette võtsime, otsekohe pakkusid kümned vabatahtlikud abi. Kümned käed tegid silmapilkselt ära selle, milleks meil neljakesi oleks tulnud mitu tundi jõudu pingutada.

Madrused hakkasid telki lahti kaevama. Telk tõmmati lumest välja. Kõik võeti lahti ja viidi mitu käiku tehes laevadele. Nagu alati, nii askeldas ka nüüd majanduslikult mõtlev Papanin. Ta sai aru, et jääpangalt evakueeritakse muuseumieksponaati. Seda auväärset osa täidab meie telk tänapäevani. Teda saavad näha Arktika muuseumi külastajad.

«Karukoopas» põles veel lamp. Alumiiniumkausis hapnesid supijäänused. Plastmasskruusid vedelesid kus juhtus. Ivan Dmitrijevitš jäi enesele truuks ja ruttas ka siin korda looma: kustutas lambi ja asus kruuse kokku korjama. Neid paluti mälestuseks. Me jaotasime nad laiali. Seejärel lasksime käiku raamatud: kirjutasime neisse mitmesuguseid sooje sõnu ja panime kuupäeva «19. II 1938». Papanin veeretas nurgast välja vaadi, milles oli veel veidi konjakit, lõi punni eest ja asus kõiki soovijaid kostitama.

Oli aeg raadiojaam evakueerida. Aparatuurilt oli võetud presentkate. Minu üksildastel kohtumistel Suure Maaga oli lõpp. Ümberringi istusid külalised ning imetlesid mu räpast ja külmavõetud välimust. Otse küünarnuki alt sihtis mind originaalset rakurssi otsiva fotograafi objektiiv.

Saatja UPOL viimane radiogramm oli ettekanne tööde lõpetamisest. Sellele järgnes jalahoop. Lumest sein varises kokku. Jooksusammul viidi raadiojaam «Severnõi Poljus» laevale.

«Tuleb minna, vennad, õhtu on käes... Mis me veel seisame?» ütles Papanin.

Nartade rodu liikus üle jäärahnude ja pragude sinnapoole, kus olid laevad. Tuli minna...

Petja ja Ženja läksid esimestena. Mina pöördusin mingil ettekäändel laagrisse tagasi. Seal polnud enam midagi. Vedelesid perkali- ja põdranahatükid, üksik proviandipurk.

Öö lähenes ja nagu alati tõusis tuul. Külm kõvenes. Ma otsisin kindaid ega suutnud kuidagi meelde tuletada, kuhu ma olin nad pannud. Aga tegelikult polnud mul neid ju enam tarviski...

Hüvasti, jääpank...

Papanin kinnitas punalipu jäärahnule ja me asusime tagasi vaatamata teele laevade poole...

Kui me laevadele lähenesime, tekkis vaidlus, missugune laev meid pardale võtab. Meid ahvatleti lubatud ja lubamatute võtetega:

«Tulge meile, meil on mitu kasti õlut. Sinna laevale ärge minge, seal on palju lutikaid!»

Kuid võrgutamine ei kestnud kaua. Tehti saalomonlik otsus, et meid tuleb välja loosida. Neljale sedelile kirjutati

meie nimed. Üks kapten võttis karusnahkse mütsi ja viskas sedelid sellesse, teine kapten tõmbas. Kaks poliitabi jälgisid teraselt, et ei oleks mingit sohitegemist.

Loosimise tulemusena sattusid Širšov ja Fjodorov «Taimõrile», meil Papaniniga tuli asuda «Murmani» pardale. Meid võeti vastu «soola-leivaga». Niipea kui me olime mööda laevatreppi üles roninud, viidi meid otsekohe ühiskajutisse ja anti kummalegi klaasitäis piiritust. Me jõime, puristasime ja hammustasime peale väga maitsvat suupistet — koorega keedetud kartulit, kurki, heeringat, ühesõnaga kõike seda, millest me üheksa kuud olime unistanud.

Meile seletati, et see oli ainult esialgne kostitus enne vanniminekut. Esialgne kostitus oli aga nii kõrgel tasemel, et kui ma lõpuks vanni ronisin, seisis mu kõrval madrus. See oli mõistlik ettevaatusabinõu. Kui ma polnud üheksa kuu jooksul poolusel uppunud, oleks olnud kahju seda teha vannis.

Järgmisel päeval saatsin koju telegrammi:

«Elan luksuslikku elu. Esimest korda käisin vannis. Söön apelsine. Suitsetan paberosse. Küll on ikka elu ilus!»

Kui me juba viibisime «Murmani» pardal, saime teada, et raadio teel oli edasi antud Põhja-meretee Peavalitsuse ülema kohusetäitja Georgi Aleksejevitš Ušakovi käskkiri:

«Käsin polaarjaama «Severnõi Poljus» alates käesoleva aasta 19. veebruari kella 16-st suletuks lugeda ja kustutada ta Põhja-meretee Peavalitsuse polaarjaamade nimekirjast. Jaama isikkoosseisul asuda jäälõhkujate «Taimõr» ja «Murman» pardale.

Lõpetada raadiojaama UPOL signaalide jälgimine eetris.»

Sellal kui me «Taimõril» ja «Murmanil» mõnulesime, ruttas meie poole täie auruga jäälõhkuja «Jermak». Ööpäev hiljem toimus vabas vees kolme laeva kohtumine. «Jermakiga», mille kapten oli Vladimir Ivanovitš Voronin, saabus meie juurde Otto Juljevitš Schmidt. Me kolisime üle «Jermakile». Sõites mööda Islandist, milleni me oma jääpangaga õnneks polnud jõudnud, imetlesime sealseid ilusaid mägesid.

Põhjamerel tabas meid üliränk torm, mis vapustas meid fantastilise õõtsumisega. Kui õõtsumine annab end tunda juba suurtel reisilaevadelgi, siis jäälõhkujatel on see kere munakujulisuse tõttu midagi täiesti üleloomulikku. Kalle oli 45-kraadine. Võimatu oli mitte üksnes seista ja käia, vaid isegi magada. Et mitte koist välja kukkuda, tuli käed ja jalad harali ajada. Ent kuigi tormine ilm ei teinud elu mugavaks, olid need siiski ülimeeldivad minutid, sest meil oli võimalik vaadata kodust saadud fotosid ja lugeda kirju.

«Jermakil» oli sütt vähevõitu. Seepärast loobusime mõttest sõita otse Leningradi ja suundusime söevarude täiendamiseks Tallinna, mis tollal oli kodanliku Eesti pealinn. Tallinnas võtsid meid suurepäraselt vastu saatkonna töötajad ja sealsed daamid viisid meid kauplustesse, kust me ostsime omaste jaoks mitmesuguseid suveniire.

Diplomaatilisel einel saatkonnas esitas üks külaline mulle salakavala küsimuse:

«Öelge, härra Krenkel, kellele kuulub põhjapoolus? Arktika on jaotatud sektoriteks — seal on Nõukogude, Taani, Norra ja Kanada sektor. Ilmselt peab niisamuti olema ka poolusel?»

Ma vastasin diplomaatilisest viisakusest kõrvale kaldudes:

«Põhjapoolus kuulub nendele, kes seal sagedamini viibivad ja sagedamini sinna lendavad!»

Leningradist tuli «Jermakile» vastu jäälõhkuja «Truvor», mille pardal olid meie naised ja veel üks salk ajakirjanduse esindajaid.

Leningradi sõitsime mööda kanalit, mis oli jäässe murtud kaubalaevade jaoks.

Osavasti mööda jäävälja kihutades tuli meile vastu suur hulk jääpurjekaid. Nende purjedele olid kirjutatud tervitussõnad. Varsti sisenesime kaubasadamasse, mis oli täis loendamatuid leningradlasi.

Algas miiting. Kui see lõppes, pandi meid istuma autodesse ja sõidutati linna. Nevski prospekt oli rahvast tulvil. Miilits püüdis kas või mingisugustki korda luua, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Autod surusid end teosammul suurivaevu läbi inimmere. Kuidagimoodi jõudsime võõrastemajja «Jevropeiskaja». Seal pandi meid elama luksusnumbritesse. Kaminad ... Hiina vaasid ... Klaverid, mida muuseas keegi meist mängida ei osanud ... Ühesõnaga, meid ei võetud vastu halvemini kui mingisugust leskkeisrinnat või india naabobit. Kõik oli väga tore ...

Õhtul toimus kontsert, sellele järgnes tants ja aeg oli juba hiline, kui me raudteejaama jõudsime. Seal olid jälle lilled ja fotograafid. Magama saime hulk aega pärast keskööd.

Kogu teel Leningradist Moskvasse tervitasid meid jaamades rõõmsalt kaasmaalased. Isegi ööpimeduses seisid inimesed lehvivate lippudega, et meile tervitussõnu öelda. See oli soe ja liigutav, kuid rong ruttas. Ivan Dmitrijevitš ei saanud öö läbi magada. Peatustes väljus ta rongist ja pidas tundeküllaseid kõnesid.

Klini jaamas astus vagunisse juuksur ja ütles, et talle on antud käsk meil habet ajada. Me saime aru, et meid kavat-

setakse otse jaamast kuhugi viia. Polnud raske ära arvata, missugusel aadressil meil tuleb sõita.

Ja tõepoolest, vastuvõtt algas juba Oktoobri vaksalis. Meid tervitasid välisasjade rahvakomissar M. M. Litvinov ja Tsiviilõhulaevastiku Peavalitsuse uus ülem, Nõukogude Liidu kangelane V. S. Molokov, meie tubli onu Vasja. Me kohtusime siin ka üle pooluse lennanud lenduritega — M. M. Gromoviga, V. P. Tškaloviga, A. V. Beljakoviga ja A. B. Jumaševiga. Kogu Komsomolskaja väljak oli äärest ääreni üksainus inimpeade meri. Oktoobri vaksali ette oli ehitatud väike tribüün. Miitingu avas partei Moskva linnakomitee sekretär A. I. Ugarov.

Oli niiske sombune märtsipäev. Lumi oli pudruks sulanud. Majad näisid hallid. Väljakut täitva moskvalaste mere kohal hõljus hingeaur.

Papanin pidas lühikese kõne ja tänas sooja vastuvõtu eest. Sel silmapilgul algas midagi hirmsat: väljakul tekkis just nagu laine, tagapool olijad hakkasid eespool seisjatele peale suruma. Me saime aru, millega see ähvardas. Inimestel oli lihtsalt raske jalul püsida. Seda taipas ka Ugarov. Õnnetuse vältimiseks kamandas ta:

«Kähku, lõpetage kähku!»

Me lõpetasime, laskusime tribüünilt alla ja istusime ootavatesse autodesse. Ugarov oli tubli mees. Ta kamandas meid õigel ajal. Me sõitsime Kremlisse ja kuulsime alles hiljem, et väljakule jäi maha lugematu hulk kaotatud kalosse, kuid õnnetusi, tänu jumalale, ei juhtunud.

Orliki põiktänava kaudu sõitsime Kirovi tänavale. Kõnniteede ääres seisid spaleeris moskvalased ja aplodeerisid tormiliselt. Katustelt loobiti alla kümneid ja sadu tuhandeid lendlehti. Kirovi tänaval nägin tuttavat juuksuritöökoda, kus ma olin alaline klient. Viipasin meistritele. Paistis, et nad tundsid mu ära. Varsti kavatsesin ma jälle hakata nende juures käima.

Nagu pärast «Tšeljuskini» retkelt tagasitulekut, nii olid meie autod ka nüüd ehitud lilledega. Ka nüüd istus esimeses autos Otto Juljevitš Schmidt. Temaga koos sõitis Papanin, meie järgnesime neile. Autod sisenesid Kremlisse ja meid viidi Georgi saali, kuhu juba olid kogunenud kõik vastuvõtule kutsutud inimesed. Piki saali olid mitmes reas paigutatud roogadega kaetud lauad. Laudade ümber istus 800 inimest — nii palju kui saali mahtus.

Üks laud, mis seisis saali otsseina ääres teistega risti, oli veel tühi. Meid juhiti selle laua lähedusse. Oodata ei tulnud

kaua. Varsti avanes külguks ning sellest sisenesid Stalin ja Poliitbüroo liikmed. Kostsid ovatsioonid ja tervitushüüded.

Ka meid kutsuti sellesse lauda. Kõige ees läks Papanin lipuga, mis oli lehvinud poolusel, meie järgnesime talle hanereas. Meid tervitati rõõmsalt ja pandi laua äärde istuma.

Papanin istus Stalini ja Molotovi vahel, minu naabrid olid Budjonnõi ja Ždanov. Jutuajamine oli täiesti mitteametlik.

«Seltsimees Krenkel,» küsis Budjonnõi, «mida te joote, kas konjakit või valget viina?»

«Ma olen samagonniga üles kasvanud, Semjon Mihhailovitš. Sellepärast joon teie loal valget viia.»

Mu vastus ilmselt lõbustas Budjonnõid.

Seejärel võttis jutujärje üle Ždanov. Ta ütles, et me oleme kolleegid, sest asumisel viibides töötas ta meteoroloogina. Väga sooja kõne kangelastest ja kangelaslikkusest meil ja Läänes pidas Stalin.

Ametliku osa ja kontserdi vahel kuulutati välja väike vaheaeg. Lauasistujad tõusid, kõndisid saalis ringi ja vahetasid tervitusi. Päris saali alguses oli väike vaba ruum. Kui rõdul hakkas mängima puhkpilliorkester, alustasid kaks-kolm paari valsi keerutamist. Poolringis seisid tantsu pealt vaadates kõik Poliitbüroo liikmed eesotsas Staliniga.

Ka mina otsustasin oma tantsuoskust näidata. Oh, parem poleks ma seda teinud! Järgmised minutid olid mu elu kõige hirmsamad. Alustame sellest, et ma valisin enesele ainulaadse partneri. Galantselt jalaga kraapsates ei teinud ma kummardust ükskõik kelle ees, vaid palusin valssi tantsima kuulsa vene ööbiku — suurepärase lauljanna Antonina Vassiljevna Neždanova. Pisitillukesel põrandalapil, pealtvaatajatest umbes ühe meetri kaugusel, alustasime südilt tantsu.

Osavasti keerutasin ma Neždanovat süllapikkuste sammudega. Ta lendas pooleldi mu paremal käel rippudes. Ja siis äkki tundsin ma, et Neždanova talje hakkas pikkamööda, kuid kõrvalekaldumatult mu käelt ära libisema. Tantsu katkestamine ei olnud aga enam minu võimuses. Ma keerutasin oma daami nii hoogsalt, et protsess oli nüüd juba olulisel määral mittejuhitav. Neždanova libises üha kaugemale mu käte vahelt välja.

Mu kerge viinauim haihtus ja keha kattus külma hirmuhigiga. «Helde taevas, mis siis saab, kui ma ei jõua Neždanovat kinni hoida ja ta lendab nagu linguga visatult juuresolijate hulka?»

See mõte oli nii hirmus, et ma sain aru: tuleb kinni hoida! Iga hinna eest kinni hoida! Õnneks ei olnud mu küüned liiga lühikeseks lõigatud. Ma klammerdusin sõna otseses

mõttes küüntega oma daami rõivastesse ja lõpetasin niimoodi selle väga ohtliku valsi. Kostis aplaus, kuid ovatsioone ma ootama ei jäänud. Naine ütles, et ma olin surnukahvatu. Tollest ajast peale ei meeldi mulle valssi tantsida.

Pärast toimus kontsert. See kestis kaua ja koju jõudsime naisega hilja. Juba koitis. Väike hoov oli täis meie naabreid. Öisest ajast hoolimata mürtsus puhkpilliorkester. Ühest küljest oli see väga armas ja meeldiv. Teisest küljest polnud see just eriti heanaaberlik. Niisugune öine vastuvõtt ei lasknud ju ümbruskonnas mitte kedagi magada. Mind paluti muidugi kõnet pidada. Ma püüdsin teha lühidalt:

«Kallid seltsimehed! Andke andeks, et ma nii kaua teie aega viitsin. Me olime Kremlis. Me istusime seal ega joonud mitte just päris vett. Sellepärast, saate aru, on mul praegu raske pikka kõnet pidada . . .»

Naabrid võtsid selle avameelse kõne vastu sõbraliku aplausiga ja me läksime koju. Me elasime kolmandal korrusel, lifti meie majas ei olnud. Trepile astudes nägime, et ehkki oli märtsikuu ja Moskvas kogu rohelus lume all, oli trepp täis lilli. Igal astmel seisis pott. Potid ja lilled olid tagasihoidlikud, kuid oli selge, et nad olid trepiastmetele ilmunud paljude korterite aknalaudadelt. Ja see tegi need lihtsad silmatorkamatud lilled hämmastavalt liigutavateks.

Varsti pärast meie tagasijõudmist pooluselt sai teatavaks, et kui toimub järjekordne NSV Liidu Teaduste Akadeemia liikmete valimine, siis seatakse tõenäoliselt üles ka meie kandidatuur. See teade rohkem kurvastas kui rõõmustas mind. Ma mõistsin, et isegi kõige heatahtlikuma suhtumise korral ei saanud ma ennast selle suure au väärilisekspidada. Segadusse viidult tormasin Schmidti juurde:

«Kallis Otto Juljevitš, mis õnnetus see siis nüüd on? Kas see on tõesti tõsi?»

Otto Juljevitš kinnitas, et niisugune variant on tõepoolest olemas, mina aga asusin talle tõestama, et seda ei maksaks teha, et selline valimine vaevalt aitaks tugevdada nõukogude teadust üldse ja NSV Liidu Teaduste Akadeemiat eriti.

Otto Juljevitš muigas ja ütles siis:

«Võib olla, et te hindate olukorda päris õigesti. Selles küsimuses tuleb nähtavasti Keskkomiteega nõu pidada.»

Ma palusin Keskkomitees vastuvõttu. Seal kuulati mu seisukoht ära ja nõustuti sellega. Nüüd läksin ma tagasi Schmidti juurde, kuid seekord juba täiesti konkreetse küsimusega:

«Noh, aga mida on praktiliselt vaja ette võtta?»

«Kirjutada Teaduste Akadeemia presidendile viisakas kiri. Tänada au eest ja keelduda kandideerimisest.»

Et ma olin NSV Liidu Ülemnõukogu saadik, siis olid mul suurepärased kirjaplangid, millele olid märgitud perekonna-, ees- ja isanimi, aadress ja telefoninumbrid. Need plangid olid trükitud paksule, veidi kollakale paberile. Niisugusel elegantsel plangil saatsin ma NSV Liidu Teaduste Akadeemia presidendile Komarovile järgmise kirja:

«Kõrgesti austatud Vladimir Leontjevitš!

Tänan Teid suure au eest, mida mulle teeb võimalik eelseisev valimine NSV Liidu Teaduste Akadeemia liikmeks, kuid olen arvamusel, et ma pole selle au väärilineP. Palun minu kandidatuuri mitte üles seada.»

Ma kirjutasin alla ja saatsin kirja ära. Kes seda luges või mida selle kohta öeldi, ei ole mulle teada. See-eest aga tean ma, et akadeemikut minust ei saanud. Teaduste Akadeemia korrespondentliikmeteks valiti meie noored teadlased Širšov ja Fjodorov. See rõõmustas mind väga, sest oma tööga olid nad selle täiesti ära teeninud.

Sellega lõpetan ma esialgu oma märkmed. Pooluselt tagasitulekust on möödas kolmkümmend aastat. Selle aja jooksul on toimunud palju mitmekesiseid sündmusi, millest oleks võib-olla ka huvitav jutustada. Kas ma seda kunagi teen? Nagu niisugustel juhtudel öeldakse: elame — näeme. Praegu aga jätan ma lugejaga hüvasti.

Moskva 1969—1971

SISUKORD

Autorilt **5**
Papa, mamma, sugulased ja mina **7**
Enne seitsmeteistkümnendat aastat **15**
Rikaste gümnaasiumis **27**
Minust saab täiskasvanu **38**
Raadiomaailma väravas **55**
Tema majesteet juhus **70**
Vahva sõdur Krenkel **100**
Pikk lugu lühikestest lainetest **119**
Punalipp Franz Josephi maa kohal **136**
Nelikümmend kuus meest, sada viis tuhat kuupmeetrit **154**
Mustade purjede all keset jääd **180**
Äpardunud lend **223**
Teine jääretk **242**
Schmidti laager **279**
Tagasitulek **318**
Severnaja Zemlja **341**
Sinna, kus meridiaanid lõikuvad **381**
Laager maakera telje juures **410**

Krenkel, E.

K 73 Minu kutsung on RAEM. — Tln.: Eesti Raamat, 1979. — 464 lk., 1 pg. ill., — (Maailm ja mõnda).

Kuulsa nõukogude polaaruuriia, Papanini ekspeditsiooni radisti mälestusteraamat.

K 70302—245
M 901(16)—79 145—79 4702010200 91(98)
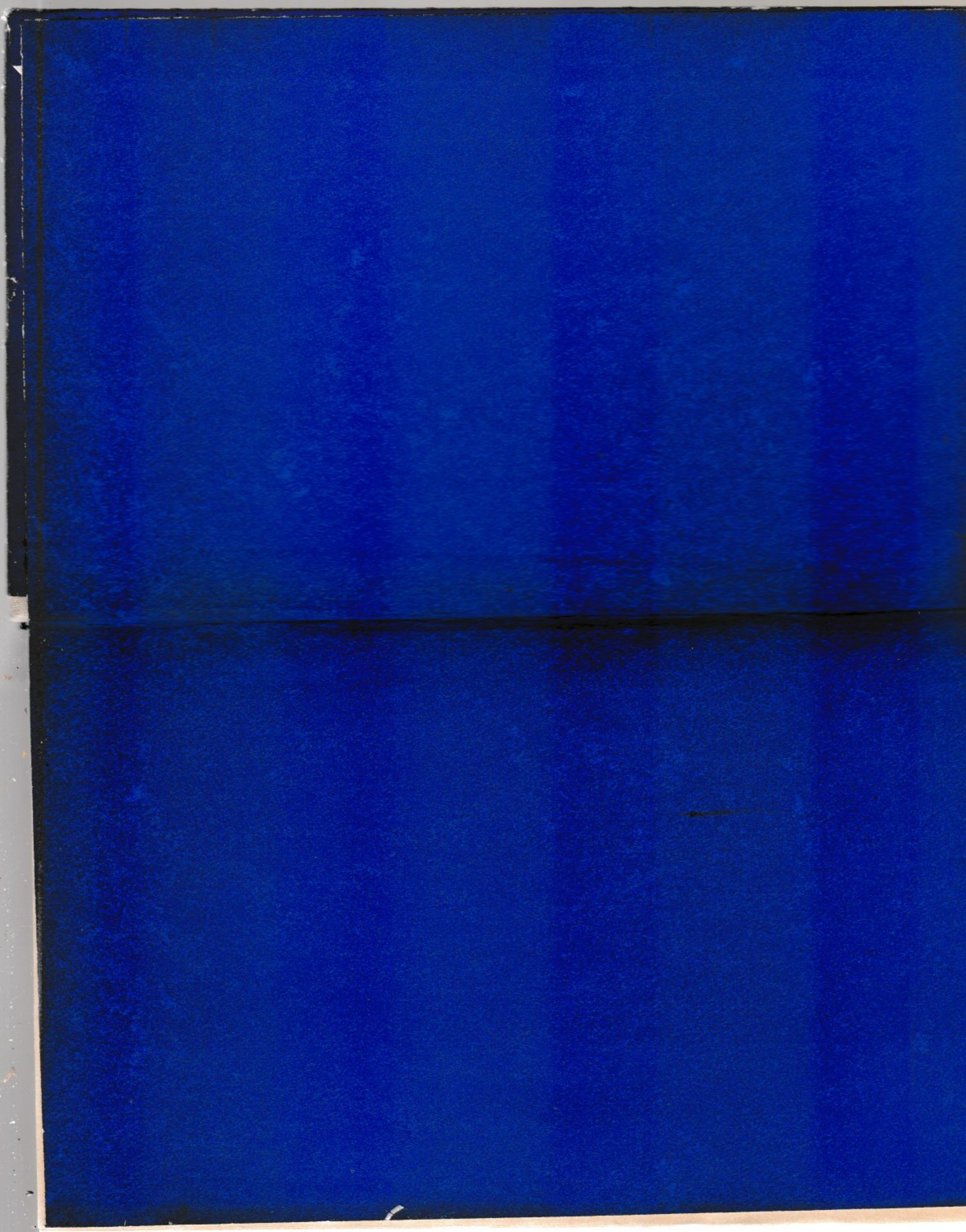
Серия «Мир и что в нем есть». Эрнст Теодорович КРЕНКЕЛЬ. RAEM — мои позывные. На эстонском языке. Перевод с русского: Р. Томинг. Оформление: Х. Полберг. Иллюстрация на суперобложке: А. Орупыльд. Таллин, изд-во «Ээсти раамат». Toimetaja R. Mägi. Kunstiline toimetaja M. Torim. Tehniline toimetaja A. Merirand. Korrektorid S. Aron ja M. Amon. ИБ № 570. Laduda antud 28. 09. 78. Trükkida antud 22. 03. 79. Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 2. Kiri: baltika. Trükipoognaid 14,5+1,0 (kleebised). Tingtrükipoognaid 26,04. Arvestuspoognaid 29,79. Trükiarv 40 000. Tellimus nr. 489. Hind rbl. 2.—. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Punane Täht», 200001, Tallinn, Pikk t. 58.